Biekorf. Jaargang 70

bron
Biekorf. Jaargang 70. E. Vercruysse en Zoon, St.-Andries 1969

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bie001196901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. BIEKORF

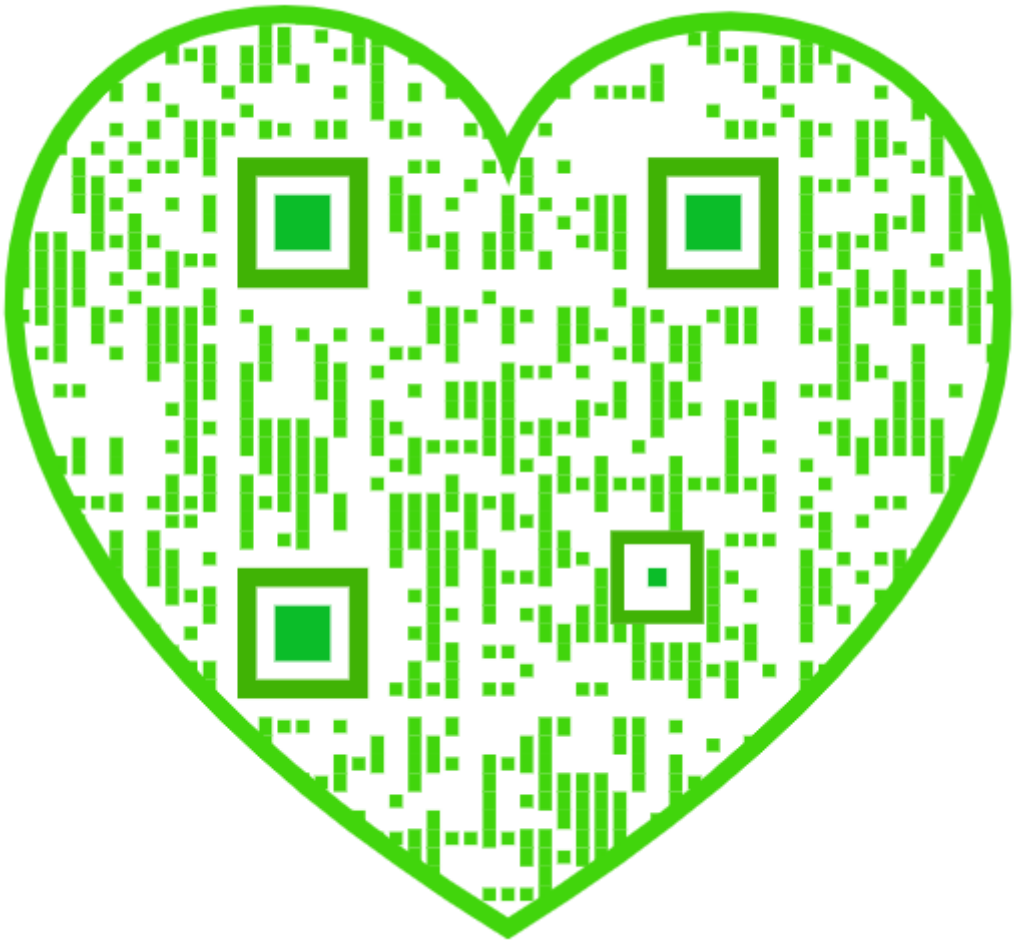

[Nummer 1-2]

De Brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier

I.
Van Saint-Jean-de-Maurienne naar Gent

De oudste sporen van het Geslacht Grossé leiden naar de streek Maurienne in de Franse Alpen[1]. Zo althans leert het, tot op heden, de hardnekkige traditie in de schoot van de familie[2]. Deze overlevering noemt als oord van herkomst Saint-Jean-de-Maurienne in het dal van de Arc, een oud bisschopsstadje met ongeveer achtduizend inwoners, voor wie het verleden duidelijker naar Savoye wijst dan naar Frankrijk. De nederzetting was reeds door de Romeinen gekend. De bouwgeschiedenis van de plaatselijke kathedraal onder aanroeping van Sint-Jan-de-Doper[3] gaat terug op de 15e eeuw, een recente kapitelenvondst onder haar koor zelfs op voor-karolingische tijd[4].

Wat de Savooise herkomst der Grossé's betreft, zijn de materiële getuigen van nature beperkt. De wortels van hun stamboom enigszins blootleggen kost in de harde berggrond veel moeite! Vooreerst dient aangestipt dat de schrijfwijze van de familienaam enig geweld heeft geleden. Grossé zou vroeger

(1) Chanoine A. Gros: Histoire de Maurienne, drie delen, Chambéry 1947. Kontakt tussen de Familie Grossé en de neef van de auteur, kan Louis Gros te Saint-Jean-de-Maurienne, werkte oriënterend voor onze bijdrage. Dezelfde zegsman bemiddelde ook met de h. Francis Tracq archivist te Levallois, Seine.

(2) Beschouwing van kan. L. Gros: 'Je crois que la tradition familiale concernant votre origine mauriennaise a une grande valeur' (brief dd. 30.11.1959). Hij wijst verder op de streektraditie in de voornamen zoals wij ze aantreffen bij de Gentse tak, bepaald bij de kinderen van Jean Josse Grossé. De patroonheilige van de kathedraal van Saint-Jean-de-Maurienne, S. Jean-Baptiste, en de in de streek populaire S. François-de-Sales, spreken in de bovendien karakteristieke dubbelnamen hun woordje mee.

(3) Raymond Oursel: Saint-Jean-de-Maurienne, in: Dictionnaire des Eglises de France, deel 11. D. blz. 138.

(4) Carol Heitz: Nouvelles interprétations de l'Art Carolingien, in: Revue de l'Art, jrg. 1968 blz. 113, Uit. Flammarion, Parijs.

soms ook als Grosset zijn gespeld. In de Maurienne blijkt men over zulke mutatie niet te struikelen. Zij kan fonetisch verklaard worden door de uitspraak van de tweede lettergreep -set als -sé[5]. De naam is er overigens in beide schrijfwijzen bekend gebleven en verspreid, ondermeer tot in Annecy, Mégève, Parijs en Pforzheim[6], Zwarte Woud.

Archiefonderzoek heeft weinig opgeleverd. Eén dokument[7], het rapport over de volkstelling van 1734, voert naar Bessans in de onmiddellijke buurt van Saint-Jean-de-Maurienne, een klein bergdorp met ingewortelde tradities en produkten van winterse huisvlijt, waaronder de in hout gesneden figurines *diables de Bessans* enige bekendheid genieten. Het rapport signaleert in die gemeente verscheidene naamdragers Grosset. De volkse overlevering, intens in deze bergstreek, blijkt de herinnering aan deze familie nog te hebben bewaard. Afkomstig uit Hoog-Savoye zou zij zich in de loop van de 17e eeuw komend over de Iseran te Bessans hebben gevestigd. De autochtone Bessannais zouden zich aanvankelijk gekant hebben tegen haar inwijking tot binnen de dorpskom. Het bouwland is schaars en het mild seizoen te kort om veel monden te voeden. Daarom bleven de Grosset's wat hogerop wonen op een plek genaamd Le Cloton. Hoe het met die inplanting precies verliep en of men haar met de volkstraditie in de 17e eeuw mag lokaliseren, valt omzeggens niet te achterhalen. Wel kan men uit het rapport over de volkstelling van 1734 afleiden dat er op dat tijdstip slechts, of beter: nog maar drie gezinnen Grosset te Bessans woonachtig zijn, waarvan twee onmiskenbaar met elkaar verwant. Het is dus mogelijk dat de inwijkelingen nog niet zo lang ter plaatse zijn gekomen, hooguit sinds een paar generaties. Alle verhoudingen voor een bergdorp in acht genomen wijst de summiere statistiek van hun bezittingen toch reeds op een zeker welvaartspeil. Zij zijn lieden die kunnen bestaan van het werk van hun handen. Hebben de Grosset's zich op die betrekkelijk

(5) Departementaal archivaris F. Tracq, die de opsporingen gepoogd heeft vooruit te helpen, schrijft zelf al eens Grosset.

(6) Te Pforzheim is een Huis Henkei & Grossé gevestigd, dat zich specialiseert in het vervaardigen van juwelen. De familie zegt afkomstig te zijn uit de streek van Thuringen en Meissen, DDR. wat natuurlijk nog niet wil zeggen dat de tak Grossé niet daarheen is uitgeweken.

(7) De bijzonderheden over de volkstelling van 1734 danken wij aan de h. F. Tracq. Zijn conclusie: ‘Ces families sont bien implantées à Bessans (originaires de Bessans), deux possèdent suffisament de terres pour avoir la profession de laboureur, l'autre peut hiverner 2 vaches et 6 brebis, donc possède des prés, et l'on ne pourrait à mon avis en visager une émigration postérieure que dans cette famille. Si l'émigration avait été antérieure, il aurait fallu que la plus proche famille sache qu'elle était définitive pour ne pas le signaler au chatelain comme absent temporaire comme le cas se produisit plusieurs fois.’

korte tijd opgewerkt of genoten zij reeds een zekere welstand toen zij, enkele decennia vroeger, te Bessans zijn neergestreken, wie zal het zeggen? De vraag of wij in hun persoon geconfronteerd worden met nazaten van een geslacht Grosseto, naar de gelijknamige gemeente in midden-Italië klinkt even problematisch. In Maurienne wordt het niet voor waarschijnlijk gehouden omdat een zo gesloten gemeenschap als deze van Bessans zich de eventueel buitenlandse herkomst van een familie nog goed zou herinneren al ligt zij dan een goede tweehonderd jaar terug. Hoe dan ook, op de plaats van vestiging Le Cloton zijn nog de puinhopen te zien van schuren of landhuisjes opgetrokken in steen en voortreffelijk gemetseld. Oudere zegslieden die de toestand vóór de verwoestende brand van 1944 hebben gekend, weten te vertellen dat de tweewoonst der Grosset's een gevelsteen droeg met als bouwjaar 17..., en dat zij zich had onderscheiden van de bouwtrant der andere huizen van Bessans door haar ruimere kamers en haar ingangspoorten met dubbele vleugel.

Om dit wel erg vergeeld familieportretje van een geslacht Grosset nog enigszins te retoucheren, signaleren wij een Walter Grosset, heer van Loghie[8], die in 1740 van koning Karel-Emmanuel III vergunning bekomt om in koninklijke domeinen, genaamd Les Urtières, evenals te Argentine en te Valmeinier, aan mijnontginning te doen en dit voor de duur van veertig jaar. Vraag ons echter niet een graad van verwantschap tussen deze ondernemende Walter en de bergboeren van Bessans aan te duiden, wij kunnen het niet, evenmin als wij een brug kunnen slaan tussen de Grosset's of Grossé's uit Maurienne, en hun naamgenoten die op het eind van de 17e eeuw opduiken te Gent. Want de geschiedenis van de Brugse tak van het Geslacht Grossé en van zijn kunstatelier vangt aan te Gent en kan pas vanaf die eerste periode met vastere hand geschreven worden. Wat daarvóór is gebeurd zal wel nog een tijdlang behoren tot het domein van de verbeelding of althans van nauwelijks te bewijzen waarschijnlijkheden.

De vroegste vermeldingen van Gentse naamdragers Grossé, soms verkeerd gespeld als Grossee en zelfs eenmaal als Gossé, zijn te vinden in de geboorteregisters van de parochies Sint-Michiels-Zuid, Sint-Pieters en Sint-Baafs aan het eind van de 17e en in het begin van de 18e eeuw. Een kritisch genealogisch onderzoek van de gegevens is nog niet gebeurd maar kan voorzeker pas enkele decennia later vaste voet aan de grond krijgen[9]. Op 14 februari 1743 immers wordt te Gent

(8) Chanoine A. Gros, o.c. deel III, hfst. III, l'Industrie aux XVIIe et XVIIIe siècles. I. Exploitations minières.

(9) Wij steunen ons op opzoekingen verricht door de goede diensten van de h. Nowé, archivaris te Gent, in de volgende archivalia: Registers van geboorten St.-Pieters, St.-Baafs en St.-Michiels-Zuid; Wegwijzer der Stad Gent, tussen 1789 en 1829; Bevolkingsregisters en Telboeken, tussen 1810 en 1830; Archief van de Neringen, Passementiers: reeks 152/32 nr. 1.

geboren een Jean Josse Grossé, filius Petri, die op 19 januari 1766 in het huwelijk zal treden met Maria Joanna Van Hoecke Op deze Jean Josse en op zijn talrijke kroost komen wij straks terug. Stippen wij alvast aan dat hij bekend staat als passementier[10] en dat hij de vader is van Jean François Grossé die het huis te Brugge zal komen vestigen.

Hoe luidt nu de vastomlijnde overlevering in de Brugse tak Grossé? Zij houdt het bij een stamvader Pierre, die zich omstreeks 1680 te Gent zou hebben gevestigd. Hij was afkomstig uit Saint-Jean-de-Maurienne, en is naar het noorden gekomen als goudborduurder in het spoor van (Habsburgse?) troepen. Bij zijn aankomst te Gent was hij nog jonggezel; hij is er dan later gehuwd met een Gentse.

Het bericht over het beroep van deze Pierre Grossé en de bijzonderheid dat hij zijn vak geleerd heeft in zijn geboortestreek, kunnen niet zo maar uit de lucht gegrepen zijn. Nu nog bestaat hetzelfde ambacht in Saint-Jean-de-Maurienne, zij het in een meer geïndustrialiseerde vorm[11]. Over het hoe en het waarom van borduurwerkers in die bergstreek in de 17e eeuw is er weinig geweten. De ekonomische en artistieke zwaartepunten van het ambacht lagen in die tijd vooral rond de hofhoudingen, de kerk en het leger. De drie zijn in de Maurienne werkzaam. Er was een levendige kerkgemeenschap zowel rond de centrale instellingen als rond de abdijen. Ook het regerend Huis van Savoye net zo goed als de hoofdstad Chambéry en de niet ver afgelegen Italiaanse en Zwitserse steden kunnen tot de afnemers hebben behoord. De ekonomische ontwikkeling van Savoye is wel eens meer de richting uitgegaan van het meer van Genève en reikte soms tot Bazel. Of de hoge klanten het sierprodukt rechtstreeks betrokken bij de plaatselijke uniformsnijders dan of deze op hun beurt aangewezen waren op de vingervaardigheid van bergbewoners die er een lonend winterwerk aan hadden, klinkt even waarschijnlijk maar is niet uit te maken. Alleen blijven wij met die onderstellingen in de buurt van onze Grosset's uit Bessans.

De komst van Pierre Grossé uit het zuiden naar Gent, valt,

(10) Over de benaming passement, passementwerker, passementier enz vgl.: Woordenboek der Nederlandse Taal, dl. XII, kol. 685-687, Uitg M. Nijhoff, 's Gravenhage & A.W. Sijthoff's Uitg. Mij. Leiden, 1931; Jan Broeckaert: Bastaardwoordenboek, blz. 301, Uitg. Kon. VI. Akademie A. Siffer, Gent, 1895; Franck's Etymologisch Woordenboek der Neder landse Taal, blz. 492, Uitg. M. Nijhoff, 's Gravenhage, 1912.

(11) Cfr. ‘Filatures et Tréfileries de la Maurienne’ te Saint-Rémy waar goud- en zilverdraad wordt getrokken voor weef- en borduurwerk.

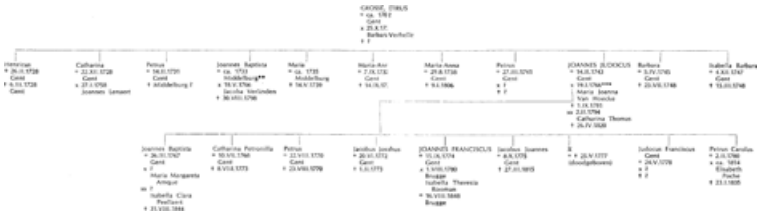

BIJLAGE: AFSTAMMING VAN PETRUS GROSSÉ, GENT*

* De samenstelling van deze tabel was mogelijk dank zij de opzoekingen van de heer Nowé o.c.

** De geboorte van een zoon en van een dochter te Middelburg, tussen 1733 en 1736 schijnt te wijzen op een verblijf van enkele jaren in dit stadje. Bedoeld is Middelburg in Vlaanderen, klein centrum o.a. van tapijtweverij, een tak waarin sommige Grossé's zich specialiseerden. Over textielnijverheid te Middelburg zie: Karel Verschelde: Geschiedenis van Middelburg in Vlaanderen, Uitg. Soc. d'Emulation, Brugge, 1867, passim (o.a. blz. 54).

*** De tabel bevat alleen de afstamming voor zover zij belangrijk is voor de Brugse tak.

Terloops zij hier gewezen op de zware kinderlasten en, teken des tijds, de hoge kindersterfte. Het hernemen van de doopnaam van het afgestorven kindje door het daaropvolgende, evenals de terugkeer van dezelfde namen in elke generatie, o.a. Petrus, kunnen bij het raadplegen van de bronnen verwarring stichten.

Portret van Jean Josse Grossé
(1743-18..)
door zijn zoon, Jean François Grossé, getekend op marmerplaatje in 1814
(verz. Huis Grossé, Brugge)

zo te zien, niet buiten de normale lijn van de gebeurtenissen In de eerste helft van de 17e eeuw werd Savoye ernstig geteisterd zowel door de oorlog als door de pestepidemie van 1629-1630. Een en ander werkte een belangrijke uittocht in de hand uit de overbevolkte gebieden van Faucigny, Maurienne en Tarentaise. Waarom zou een ondernemende jonge man het er niet op gewaagd hebben, al stelt hij ons nu voor het raadsel waarom hij precies Gent heeft willen kiezen? Vertrokken met een Habsburgs garnizoen? De roep van een vermaard gild in de Oostenrijke Nederlanden? De wil om zich grondiger in het vak te bekwamen? Het raadsel zal wel nooit helemaal kunnen opgelost worden. De inlichtingen uit de Gentse geboorteregisters zijn karig en maken het probleem alleen nog maar meer ingewikkeld. In mei 1693 wordt op Sint-Pieters een Petrus Gossé (sic) geboren, maar een dopeling met dezelfde naam wordt daar ook reeds vermeld in mei 1685. Is dit jongetje misschien vroeg gestorven en acht jaar later door ziin broertje vervangen? De registers van Sint-Michiels-Zuid melden op hun beurt op 9 januari 1690 de geboorte van een Isabella Grossé, filia Jacobi. Aantrekkelijk in dit berichtje is de bijzonderheid dat de vader, gehuwd met een Maria Anna Golle, militair is. Staan wij hier voor de stamvader van het huis, geen Pierre echter maar een Jacques, op een of andere wijze als borduurwerker verbonden aan het plaatselijk garnizoen maar door zijn voornaam in tegenspraak met de familiale traditie? Hoewel het natuurlijk ook mogelijk is dat deze traditie zich in de overlevering van de voornaam heeft vergist of misschien niet zo hoog terug klom? Het aantrekkelijke in de presumptie schuilt voor een deel ook in het lokaliseren van deze Jacques Grossé op de parochie van Sint-Michiels waartoe zijn woning in de Onderstrate zou hebben behoord.

Om het patroon van de onderstellingen nopens die vroeg 18e eeuwse Grossé's te Gent nog wat te compliceren, komt uit het geboorteregister van Sint-Baafs, op 25 mei 1702 nog een pasgeboren Guillielmus Grossé opduiken, zoon van Albert en van Maria Anna De Grave. De losse gegevens zijn te schaars om op dat tijdstip een ook maar enigszins leesbare stamboom te tekenen; de enige beschouwing die men eraan kan verbinden is dat de naamdragers Grossé te Gent in elk geval vanaf omstreeks 1680 aangetroffen worden.

Met Jean Josse Grossé staan wij echter volop in de 18e eeuwse Gentse realiteit. Hij oefent er het beroep uit van passementier en werkt zich derwijze op dat hij erin slaagt zich te vestigen in de Veldstraat[12]. Uit zijn huwelijk met Maria

(12) De onder noot 9 opgesomde Gentse bronnen geven nu eens Veldstraat 70, dan weer Veldstraat 89. Oudere vestigingsplaatsen verwijzen naar Engelandgatstraat (Enge gatstraat) Bestormstraat en Houtbriel

Joanna Van Hoecke spruiten, zoals reeds aangestipt, vele kinderen, veertien in totaal waaronder er echter verscheidene op jeugdige leeftijd overlijden. Merkwaardig is dat niet minder dan vier zonen hetzelfde beroep kiezen: Jean Baptiste, Jean François, Jacques-Jean en Pierre-Charles. Laatstgenoemde zal later het firmahuis in de Veldstraat overnemen maar omdat hij geen kinderen nalaat zullen nakomelingen van zijn broers het bedrijf voortzetten, en dit tot het eind van de 19e eeuw Over de eigen ontwikkeling van dit Gentse huis Grossé kan een aparte studie geschreven worden; wij beperken ons tot de Brugse tak.

Daarvoor moeten wij terecht bij Jean François, geboren te Gent op 15 september 1774, eveneens goudborduurder van beroep, maar die de stad verlaat omdat hij in geen concurrentiële positie wil komen met zijn jongere broer Pierre Charles, de man in de Veldstraat.

II.
Vestiging te Brugge

Tot op onze dagen verwijzen sommige publicaties van de firma naar 1783 als naar het stichtingsjaar van het Huis Grossé Wij hebben aangestipt dat de bedrijvigheid van de goudborbuurders Grossé te Gent vele decennia hoger opklimt. Het jaartal 1783 geeft echter het tijdstip weer waarop Jean-Josse Grossé aldaar, in de Veldstraat 70, een eigen winkelpand opent zodat zijn kunstproductie vanaf dat ogenblik duidelijker in de openbaarheid treedt en zich voorzeker ook uitbreidt[13]. Het huis draagt de naam *In het groot schip,* en het is dezelfde naam die door zijn uitwijkende zoon Jean-François zal gegeven worden aan de nieuwe winkel die hij op de Eiermarkt te Brugge gaat vestigen[14].

(13) De uitbreiding valt af te lezen van de eerder geciteerde Gentse bescheiden m.b.t. het winkelpersoneel.

(14) Over het betrokken huis *in het groot schip,* zie Dr. L. Devliegher: De huizen van Brugge, I, Uit. Lannoo, Tielt 1969, blz. 83, 1
Merkwaardig zijn de twee jaartallen door de auteur teruggevonden, nl. de wijziging van de raamindeling met pijlversiering, geplaatst in 1824, opnieuw verwijderd in 1849. Het eerste jaartal ligt ongeveer een decennium na de oprichting van de Brugse firma, het tweede valt vrijwel samen met de overbrenging van het huis naar het Simon Stevinplein na de dood van Jean-François Grossé in 1848. - De stedelijke vergunning tot het uitvoeren van de verbouwing dd. 3 juli 1824 draagt volgende vermelding: ‘Veranderinge in 't huijs bewoont door Mr. Grosse op d'Eyermarkt n° 1’, (mededeling van de h. Devliegher, S.A.B.), wat erop kan wijzen dat dit huis eigendom van de Grossé's geworden was. De naam van een huurder wordt i.v.m. bouwvergunningen gewoonlijk niet vermeld.

Voor deze ontdubbeling van de firma kennen wij het hoofdmotief zoals het zich voor de Grossé's te Gent voordoet: vier zonen in hetzelfde ambacht binnen dezelfde stad is van het goede teveel; men mag een uiteraard gespecialiseerde markt niet oververzadigen. Maar waarom uitwijken naar Brugge en niet bijvoorbeeld naar Brussel, Antwerpen, Luik of desnoods Parijs? Nopens deze keuze zijn er geen formele getuigenissen voorhanden, wel enkele aanduidingen en gissingen die op een grond van waarschijnlijkheid rusten. Vooreerst weten wij dat Jean-François omstreeks 1814 in het huwelijk is getreden met een niet meer zo heel jonge Brugse vrouw, Isabella Theresia Rooman, die in 1841 op zestigjarige leeftijd weliswaar te Gent zal overlijden maar die begraven wordt in haar geboortestad. Het is mogelijk dat de huwelijksband en, wie weet, de hulp en de informatie welke de familie van de bruid en zij zelf verstrekten, de ondernemende Gentenaar hierheen hebben gevoerd. Het omgekeerde, éérst de uitwijking uit Gent naar Brugge en daarna de kennismaking en het huwelijk tussen Jean-François en Isabella, blijft natuurlijk evengoed mogelijk!

Nog andere omstandigheden kunnen in de keuze van de nieuwe vestiging meegespeeld hebben. Vooral de aantrekkingskracht van Brugge als kunststad. Het goudborduren kon er bogen op een zekere traditie en ongetwijfeld op een rijk verleden[15]. Wellicht tekenden zich hier nu nieuwe en reële mogelijkheden af als marktgebied en als centrum van een potentieel hinterland? Het tijdstip van de vestiging te Brugge, omstreeks 1814, spreekt trouwens tot de verbeelding al is het gevaarlijk daaruit konklusies te trekken. De Franse bezetting loopt ten einde, is misschien reeds achter de rug. Te Waterloo stappen Napoleon's laatste regimenten naar de ondergang. De vestiging te Brugge van een voorlopig, korte tijd daarop van een vast garnizoen, opent voor de passemenlier één konkreet perspectief naast vele andere[16]. Het jonge Huis Grossé,

(15) Tot de vakliteratuur over dit onderwerp behoort nog altijd: Louis De Farcy: La broderie du XIe siècle jusqu'à nos jours, d'après des spécimens authentiques et les anciens inventaires, Uitg. Belhomme, Angers, 1890.
Het werk van het Huis Grossé te Brugge wordt in dit boek verscheidene malen geciteerd, maar dan voor de periode na 1850. L. Grossé bezorgde de auteur talrijke specimina van borduursteken.

(16) Over Brugge als garnizoenstad is een grondige studie te schrijven. Enkele bijzonderheden over troepenbewegingen op het tijdstip dat ons aanbelangt, vindt men o.a. bij A. Schouteet: Gedenkweerdige Aenteeckeningen van Jan Karel Verbrugge, Brugse kroniek over 1765-1825, Uitg. Genootschap voor Geschiedenis, Brugge, 1958 (cfr. anno 1814, passim), en bij dr. Jos. De Smet: Te Brugge op het einde van de XVIIIe eeuw, Uitg. Gidsenbond, Brugge 1957 & id. Brugge rond 1830, Uitg. Gidsenbond, Brugge 1958. De samenstelling van een regiment Volontaires des Flandres te Brugge, gerekruteerd door Graaf Puckler-Muskau dadelijk na de uitdrijving van de Franse troepen, wordt summier behandeld door Charles Terlinden in Histoire Militaire des Belges, Uitg. La Renaissance du Livre, Brussel, 1968, blz. 284. Verre van ons de bedoeling in dat Brugs wapengekletter de énige lokroep te onderkennen die J.F. Grossé hierheen deed rennen.

geen eigenlijke filiale van het Gentse maar nog jarenlang zo intiem ermee verbonden dat beide hetzelfde firma-briefpapier gebruiken, mag immers niet uitsluitend worden voorgesteld, zoals wij het thans kennen, als gespecialiseerd in kerkgewaden. Atelier en handelsbedrijf vormen er een onverbrekelijke eenheid.

Bij ontstentenis van kasboeken en inventarislijsten is een scherpomlijnd beeld van de productie en van de dagelijkse bedrijvigheid 'In het groot schip' aan de Brugse Eiermarkt, in de tijdspanne die ons hier interesseert, niet konkreet te tekenen. Een kenmerkende opsomming van de koopwaar op de hoofding van bewaard gebleven facturen maakt ons toch een en ander duidelijk.

Luidens deze tekst '*maakt* en *verkoopt*' Jean-François Grossé in die jaren na 1814: 'alle soorten van burgerlijke en militaire passement-werken, houdt (hij) een groot assortiment van fourniteuren voor ameublement, bordeur- en fantaisiewerken, alsook een magazyn van Lionsche stoffen en goude braderyen voor kerk-ornamenten'. Men kan bij hem verder nog 'alle soorten van Doornyksche, Hollandsche en Antwerpsche tapyten etc.' kopen. De gerichtheid van de firma staat hiermede weliswaar veralgemeend toch ondubbelzinnig voor ogen. Haar plaats van vestiging laat geen twijfel bestaan nopens de commerciële rangorde die zij in het volle stadscentrum voor zich opeist. Een koopmanszoon uit de Gentse Veldstraat kan nu eenmaal geen vrede nemen met een huis in een uitgestorven Brugs straatje.

De technische uitrusting van de jonge Brugse inplanting kan op geen ernstige problemen zijn gestoten. Zelfs nu nog is dit specifiek handwerk tevreden met betrekkelijk weinig ruimte en vrij eenvoudige werktuigen. Het zijn de vingeren die tellen! Men was *In het groot schip* niettemin ingenomen met de vrij lange gang van het huis, vooral voor het trekken van zijden koord, al moest men daarvoor soms tot op straat. De aanwerving van het toenmalig handarbeidspotentieel zal wel zwaarder hebben gewogen, vooral als het op de echte ervaren vaklui aankwam. Maar onoverkomelijk is deze moeilijkheid niet geweest. Want wanneer Jean-François Grossé op 16 augustus 1848 zijn werkzame ziel aan de Heer teruggeeft, staat op zijn doodsbeeldeke te lezen: 'II fut un négociant probe et zélé, *ses nombreux*

ouvriers trouvaient en lui un père et un protecteur'. Zij waren met bij de zestig, wisten zijn nakomelingen te vertellen[17].

De grondstoffen voor het werk betrok J.F. Grossé merendeels uit Frankrijk. Lyon vormde als textielcentrum een vas1 begrip. Dat lazen wij reeds bovenaan de facturen van het huis. De eerste Brugse Grossé zal ten andere, rond 1830, niet aarzelen één van zijn vele kinderen, - de voor de verdere uitbouw van de firma en voor ons relaas zeer belangrijke zoon Louis, - daarheen te sturen opdat hij zich zou kunnen inwerken in de geheimen van de weefkunst.

In artistiek opzicht mag men van het borduurwerk in de eerste helft van de negentiende eeuw geen mirakelen verwachten. Solied vakwerk, ongetwijfeld, technisch onberispelijk maar wat de vormgeving betreft conventioneel en gericht op gemakkelijk oogstrelend sukses, vooral met het goudbelegsel op de stilaan toch sober wordende militaire uniformen evenzeer als op de staatsiekledij van de hoge ambtenarij, een schouwspel dat op onze dagen nog een zeldzame keer te zien is. Kreatief beschouwd heeft dit kunstambacht veel van zijn adem verloren. Dit bemerken wij overigens aan de specimina die uit die tijd bewaard zijn gebleven. Liturgische gewaden verdienen nauwelijks die naam. Zij zijn gesneden uit dezelfde, weliswaar dure maar nietszeggende ameublementstoffen die men aanwendt voor gordijnen en beddegoed. Drie weefsels: brokaat, damast en lampast, genieten de voorkeur. De ene soort is zwaarder doorgeweven dan de andere en is duurder wegens het verwerkt materiaal. Maar de tekeningen die zij vertonen, en zelfs de motieven die eraan gegeven worden om de functie van het gewaad te verduidelijken, lijken ons nu zonder veel zin en oervervelend. Ook dit kunstambacht wacht op zijn zelfbevrijding door een komende vernieuwing van de geest en door een radikale ommezwaai.

De matte situatie van het kunstborduurwerk, - geen technisch verval maar een stagnatie in de creativiteit, - blijkt in de eerste decennia van de 19e eeuw in West-Europa vrijwel algemeen te zijn. Het verdikt van een ingewijde zoals Louis De Farcy[18] laat daarover geen twijfel bestaan. Zelfs het ornaat dat Charles X, bij zijn kroning te Reims in 1824, ten geschenke geeft aan de kathedraal, noemt de auteur, in weerwil van de betoonde ambachtelijke vaardigheid 'sans valeur artistique'. Toch hangden er beloften voor een wederopleving in de lucht. Wij kunnen ze herkennen in het breder perspectief van het kunst- en geestesleven uit die tijd. De ar-

(17) Familiebezit Huis Grossé. Opvallend de typisch 19e-eeuwse paternalistische ondertoon in 'un père et un protecteur' (wat natuurlijk niet wil zeggen dat de brave man het niet ook geweest is)

(18) De Farcy, o.c. blz. 105.

cheologen beginnen belangstelling te betonen voor de oude borduurstukken. Treurnis en verontwaardiging over de baldadigheden van de Franse omwenteling, die ook in de kleerkasten van de sacristieën deerlijk heeft huisgehouden, verlevendigen de aandacht van de kenners voor de kostbaarheden die konden gered worden. Bovendien komt een renouveau op gang om de liturgische gewaden voortaan wat beter te doen beantwoorden aan de architectuur van de kerken waarin zij gedragen worden. Persoonlijkheden zoals Pugin, Viollet-le-Duc, Lassus, Didron en E.P. Martin dragen in gevoelige mate bij tot deze renaissance. De Farcy laat opmerken dat deze wedergeboorte althans aanvankelijk geen enkele exclusieve bleek te willen stellen, want dat de 'reproductie' van oude ornamenten zich uitstrekte tot alle stijlen. Hij geeft daarvan overigens enkele treffende voorbeelden. Het lijdt geen twijfel dat de wederopleving van het kunstambacht rechtstreeks aan deze geestesstroming te danken is geweest. De aanvang ervan mag men situeren omstreeks 1850. De zoon van Jean-François Grossé heeft op dat tijdstip het roer van de firma te Brugge stevig in handen genomen. Jaargenoot van Pugin, zal hij een definitieve wending kunnen geven aan het kunstambacht waarmede hij van kindsbeen af vertrouwd is.

G. GYSELEN

Babynen

De volgende plaatsen brengen de term *babynen* met betekenis: Garen op spoelen winden (bereiden voor het weefgetouw en voor het naaien). Betr. hier linnenweverij.

1527 Kortrijk. - Het slot van de rekening van het Sloenklooster vermeldt de som opgebracht door het handwerk van de zusters 'te weten met spynnen... met borduerwerke met nayen ende eene van hemlieden wevende ende een babynende seceerende ende drayende...'. Rek. 1527, f. 117^{v}.

1528-1529 Kortrijk. - Gelijkaardige posten luiden: 'Een suster dier weeft ende een dier sceert ende babbynt ende drayt...'. (1528, f. 131^{v}). 'Noch ghewonnen met 60 ellen lywaet te weven met spoellers sceerers ende babbynen...'

(1529, f. 146^{v}). Biekorf 1959, 294.

Nota. - *Babine,* zn., komt als term in de draperie voor te Brugge in 1544. 'De ketenen... scheeren up tscheereck vichtien pypen ofte habinen... Men zal ghehouden wesen tgaerne wel te minghelen van babyne te babyne'. De Poerek 111 10. Vgl. WNT s.v. bobijn; ofra. bo bine en eng. bobbin (OED 1-2, 959) verschijnen ook eerst in de 1e helft van de 16e e.

De H. Sacramentsprocessie te Rumbeke

Hoewel Goethals-Vercruysse van Kortrijk, in het 2de deel van zijn Jaarboek der stad en oude Casselry van Kortrijk (blz. 24) zegt, dat het reeds van omstreeks 1320 is dat men de feestdag van 't H. Sacrament 'begonst in deze landen solemneel te vieren met openbare processie', is het slechts in de kerkrekening van 1633 dat ik de oudste vermelding heb kunnen ontdekken van een H. Sacramentsprocessie te Rumbeke. 'Item betaelt an de luiders voor huerlieden extraordinairen arbeit ghedueren de den ommeganck van de processie up H. Sacramentsdach 1633'.

Het is echter best mogelijk dat de in 1633 regnerende pastoor Deschoemaker, aan een reeds vroeger bestaande processie alleen wat meer luister en klank heeft willen bijzetten, en dat jaar voor 't eerst de klokken eens 'extraordinairlijk' deed luiden.

De vele jaren bezetting door vreemde legerbenden die onze streek gedurende de tweede helft der 17e eeuw te verduren had, zullen zeker wel oorzaak geweest zijn dat de processies destijds niet of maar onregelmatig konden uitgaan. Helemaal verdwenen zij toch niet, want in de kerkrekeningen 1672 en 1675 zien wij dat de vergoedingen uitbetaald worden 'aen de gonne gedreghen hebbende de vaenen, cruys ende belle ghedurende de processie te Synxen, H. Sacramentsdach ende up S. Pietersdach'.

In de 18e eeuw werden de processies opgeluisterd niet alleen door Kruis, vaene-dragers en belle-luiders, maar ook door de verschillende plaatselijke maatschappijen, zoals schuttersgilde, Rhetorikagilde en ook door 'sanghers ende musiecyenen', die soms misschien wat al te uitbundig te werk gingen bij het binnentreden van de kerk na de processie. Ik weet niet dat zulks te Rumbeke ooit het geval geweest is; maar abusen van dergelijke aard gepleegd, 'op den feestdagh van het allerheiligste Sacrament' waren aanleiding tot een verbod uitgevaardigd op 17 juni 1763 door bisschop Caïmo van Brugge, waarbij formeel verboden werd 'aan *wie het soude mogen zijn,* van met waepens, vaendels, trommels, fluyten, violen ende diergelijcke instrumenten in de kerk, ofte selven opden kerckhof, te komen noch oock *in de processie te compareeren.*'

Bij de hervormingen ingevoerd door keizer-koster Jozef II werd de H. Sacramentsprocessie geëerbiedigd en behouden, maar zij werd afgeschaft bij decreet der Nationale Conventie van 22 juni 1795, waarbij alle openbare godsdiensplechtigheden buiten de kerk verboden werden.

Na de beloken tijd, bij de heropening van de kerken in

1802, kwam de processie opnieuw in voege: deswegen heeft oastoor Hooge in 1855 genoteerd in zijn Liber Memorialis, dat ‘toen ter tijde, oude menschen nog met bewondering spraken over de Processie met het H. Sacrament die in 1803, na jaren opschorsing, weer voor het eerst en met buitengewooen luister werd omgedragen.’

Toen in 1819 Keizer Willem I bepaalde dat voortaan niet meer dan twee openbare processies per jaar in elke parochie mochten uitgaan, werd deze op H. Sacramentszondag uitdrukkelijk behouden.

In 1880 werden, naar ik meen, belemmeringen gesteld door het liberaal Gouvernement aan het openbaar uitgaan van de H. Sacramentsprocessie.

In 1898 hadden de provinciale kiezingen plaats op H. Sacramentszondag. In zijn Memoriale Rumbecanum heeft pastoor Slosse genoteerd dat ‘hierdoor de H. Sacramentsprocessie belet werd’.

Ten tijde van Pastoor Dehlauwe (1883-1896), die een bijzonder grote vereerder was van 't H. Sacrament, ging de processie te Rumbeke uit met veel pracht en praal. In het recommandeerboek van de kerk van Rumbeke werd voor zondag 15 juni 1884 aangekondigd: ‘Solemniteit van den feestdag van het Allerheiligste Sacrament des autaars: Groote Processie: men wordt verzocht kapellen te stichten, de straten te bestrooien en te versieren’.

Achter de ‘Maatschappij van 't muziek’ die vooropging in de stoet, volgden bestuur en leden der plaatselijke maatschappijen met hun vlaggen; verders talrijke verklede groepen rond heiligenbeelden die op de schouders werden gedragen; met de Confrerie van het H. Sacrament naderde het hoogtepunt: het baldakijn, waaronder het Allerheiligste gedragen werd door de pastoor, omringd door priesters en wierokende misdienaars. Daarachter kwamen de familie van de kasteelheer, de gemeenteoverheden en de kerkmeesters. En ten slotte een kleine groep biddende parochianen.

De processie volgde destijds den grooten ommegang, d.i. door Hoogstraat, Leynstraat, Kloosterstraat, Roeselarestraat, noordkant van 't kerkplein, Stationstraat tot aan de baan naar Izegem, om langs de zuidkant van 't kerkplein terug te keren naar de kerk. Op de weg waren vier rustaltaren opgericht die een halte vormden voor het geven van de ‘benedictie’ over de stilstaande processiegangers. Die altaren stonden: een tegen het huis van louis leyn op 't einde der Hoogstraat (thans nr 51), een bij de ingang der kapel van 't klooster, een op het kerkplein rechtover het huis van notaris Vandeputte (thans gemeentehuis), en een rechtover de hoek van 't Oudeman-

nenhuis, waar de Stationstraat uitloopt op de baan naar Izegem.

De huizen langs de processieweg waren bevlagd en aan venster of voordeur prijkte een kruisbeeld of H. Hartebeeld met kaarslicht er voor of er rond; op gans de lengte van de doortocht waren de straten door de aangelande huisbewoners bestrooid met bloemen en groen, tussen twee boorden meest gevormd met palmtakken of lis, een echt wandeltapijt dat door de processiegangers geëerbiedigd werd en waarop alleen de pastoor, die het H. Sacrament droeg, doorstapte.

Terugkomende bij het kerkportaal schaarden de muzikanten zich aan beide zijden van de ingang en lieten al de processiegangers de kerk binnenstappen waar, van op het hoogaltaar, een laatste zegen gegeven werd.

Pastoor Slosse (1896-1930) hield meer van bidders in de processie dan van kijkers langs de weg. Reeds in 1897 waren twee der vier rustaltaren afgeschaft, alsook de meeste verklede groepen. Aan de kop van de processie werd behouden: een delegatie van de S. Donatusgilde der Boerenjeugd te paard, gevolgd door de muziekmaatschappij S. Cecilia die godsdienstige ‘marchen’ speelde, alsook een afvaardiging der plaatselijke maatschappijen met hun vlag. Voor het baldakijn stapten op twee rangen aan beide zijden van de straat de leden van de broederschap van 't H. Sacrament met vlag en flambeeuwen, en tussen hen een groep in 't wit geklede meisjes met kaarsen en bloemen alsook een groep zingende jonge knapen.

Na de eerste wereldoorlog richtte Pastoor Van Beveren (1920-1934) weerom de verklede groepen in, maar de rustaltaren bleven weg. In de laatste jaren werden de verklede groepen definitief afgeschaft.

In 1967 is de H. Sacramentsprocessie, evenals deze van O.L. Vrouw van Halfoogst, niet meer door de straten van het dorp getrokken; zij werd vervangen door een eenvoudige ‘omgang’ door de beuken ‘binnen’ de kerk, waar nog alleen het Allerheiligste onder baldakijn voorafgegaan wordt door bondsleden met flambeeuwen en gevolgd door de plaatselijke geestelijkheid.

De aloude processie heeft zich, te Rumbeke zoals in de steden en in veel dorpen reeds, uit het volksleven teruggetrokken.

J. DELBAERE

[Bladvulling]

Op het uithangbord van een pruikemaker (1700):

> Hier maekt men pruiken om eenieder te gerieven,
> van levend mensche-hair, niet van gehangen dieven.

Weeklacht van de Westhoek in de kroniek van Duinkerke 1582

De kroniekschrijver van Duinkerke - mogelijk pastoor Gheeraert van de Sint-Elooiskerk - heeft in het tweede deel van zijn handschrift, onder het jaar 1582, een paar bladzijden ingelast waarin hij de benarde toestand van zijn ‘Westhoek’ en van de (oude) provincie Vlaanderen samenvat. De ekomische gevolgen van de strijd tussen Zuid en Noord, die nog fel aan de gang was, worden door de auteur duidelijk gezien en getekend.

Gouverneur van Duinkerke was alsdan admiraal de Trelon die, in dienst van de Staten, de defensie van de haven binnenwaarts trachtte te verzekeren. De daartoe uitgevoerde graafen dijkwerken veroorzaakten veel schade aan de bouwlanden. (Duinkerke keerde eerst op 17 juli 1583 onder Spanje terug).

We laten nu de kroniekschrijver zelf aan 't woord.

A.V.

[Welvaart door handel en negotie.]

‘Ende alzo dit landt, over langhe tyden boven veele andre landen, den name ende renommeee heeft ghehadt van zeer opulent ende machtich, zoot inder waerheyt was, met zo veele schoone steden ende dorpen, zo schoone bynaest als steden overal, waeromme zeer grooten handel ende neeringhe dede, zo van draperye, lyne-weverye, weverye van sayen ende diverssche andre fraye manufacturen, twelcke al ghevoert wiert in andre vreemde landen, danof groot geit procedeerde. Ende metten retoure van dien wiert wederomme andre coopmanschap hauwaert ghebrocht ende alhier in tfaict der manufacture gheaccoustreert ende gheraffineert, elck naer den heesch van den wercke.

[Bloeiend handwerk van weleer.]

Want men moet considereeren dat dese Nederlanden maer en zyn een boye ofte packhuus om de goedinghen uut andre landen te logieren ende accoustreren, wolle, olyen, wynen, pastellen, zaut, canevetsen, zyden, suckeren, cyropen ende veel ander zaeken, die wy niet en hebben, midts onse landen daertoe niet bequame, alzo de upperste Heere dat alzo voorzien ende gheordonneert heeft, updat theen landt by tandre zoude moeghen leven.

Men moet considereren wat benedictie Godts dat was dat alle de mans, vrauwen ende kinderen gheoccupeert waren int

faict van de manufactuere voorseyt. Ende midts dien waren exemt van alle andre raserie, heresie ende inobedientie, danof gheprocedeert is alle dese desolatie ende ruyne, ende onse conste ghespreet in andre vreemde landen. Zodat wy, volghende de rechte oordeelen Godts, teene met tandre verlooren hebben.

[Velden en weiden verlaten of overstroomd.]

Onse landen, de welcke gheextimeert waren boven alle mate als twintich, dertich ja veertich ponden grooten tghemet in zommeghe quartieren, ende alsnu ligghende voor de voghelen onghebaut, gheen ghelt of te cryghen, al storve de proprietaris van haermoed, alzoot met diverssche ghenouch ghebuert is.

Ja, zommeghe landen zyn zo verzant doir het inbreken vande sluusen ende overloopen van der zautewateren, twelcke tanderen tyden schoone vette weeden plaghen te zyne. Zo datter gheen apparentie en is in menich jaer danof eenich proffyt te verwachten.

[De lijnwaadhandel vervallen.]

Nu als, aengaende de draperyen ende sayerye, is oock al te nietten.

Zo verre aengaet tlynwaet, danof twas procedeert uut dese landen, is oock meest al ghefalliert, midts dat tlandt niet benoot en wordt, ofte emmers weinnich, midts dese continuelle oorloghe ende parcialiteyt. Twelcke ic hebbe hooren extimeren van zekere cooplieden daerinne wel gheverseert, als dat tlynwaet, twelcke in Vlaendren wiert ghemaect van tvlas aldaer ghegroyt, was weerdich viventwintich hondert duust guldens van twintich stuvers tstuck tsiaers. Up de plaetse van Yseghem alleene mocht bestiert worden up den marctdach van der weke wel drie duust ponden grooten vlaems, zonder nu alle de andre marcten in Vlaenderen.

[Visserij en zeevaart.]

Ende zo verre alst angaet de visscherye ende neeringhe van de zee, de welcke van ghelycken meest overal is ghesmolten, principalic op de costen van Vlaendren, men heeft ghenouch ghezien hoe die tandren tyden ghefloreert heeft, alser neghen ofte thien hondert buysen voeren ten harynghe, zo van Hollandt, Zeelandt als de Vlaemsche costen tsamen, hoe menich mensche daermede onderhouden was, ende wat schat danof ghemaect wiert, twelck tot niemans schade ofte prejudicie en redondeerde.

Cammende uut de rume zee, doir de benedictie des Heeren, tselve goet wiert al vercocht tot vreemde cooplieden, zo uut Vranckerycke als uut Oostlandt Boven dien nooh al de cabellau, de welcke binden jaere in de Noordtzee ghevanghen wiert ende ghezauten in tonnen ende stapelen.

Voorts alle de schoone coopvaerderie ende abbondance van schepen uut Hollandt ende Zeelandt, zeylende in alle quartieren.

[Veeteelt, Meekrap.]

Voorts int landt groote nombre van bestiael, schoone peerden, koyen, schapen, groot boven alle andre landen; groote nombre van zuvele ende excellent, zo om dese als andre landen te provideren.

Voorts in diverssche quartieren schoone meede, de welcke drie jaeren ofte daer ontrent moeste ligghen in de eerde eer men die uutdelven ende accoustreren mochte om te oorboren tot verwen van de lakenen.

Metgaders overal abbondantie van alle soorten van grane, met diverssche andre commoditeyten, danof wy nu, volghende ons boos leven, meestal af ghepriveert zyn'. - Vlaamsche Kronyk, ed. Piot, 621-623.

Aantekeningen.

Accoustreren: bewerken, verder afwerken, omwerken. - *Benooden*: wvl. benaten (bedrichten) De Bo. - *Canevetsen*: tekstielnaam. In die periode (1550-1600) is canevets (kanefas) veel in de handel als voeringstof, zaklinnen, paklinnen. - *Costen*: kusten; ndl. kust (ontleend ca. 1450 aan ofra. coste) behoudt de vorm coste tot laat in de 16e eeuw. De oude mnl. term was *zeecant* - *Meede*: meekrap (Rubia tinctorum). In 't groot verbouwd vooral in Zeeland en Zeeuws-Vlaanderen; zie Biekorf 1931, 375-377. Tot in de 'beroerlicke tijden' werd ook in de Westhoek meekrap verbouwd. - *Noordtzee*: is oudtijds niet de zee vóór de Vlaamse kusten, doch de verre zee van de kabeljouwvangst. - *Was*: gewas (als grondstof). - Over de *lijnwaadmarkt van Izegem* in de jaren 1580, zie het art. van J. Geldhof in Biekorf 1954, 89-94.

Die weeklacht van Duinkerke doet denken an de Brugse *Lamentatie* van Zeger van Male in dezelfde jaren 1580: 'O Brugghe, waer sitten nu u notabile poorters? die sitten nu en trueren,... midts dat sy van hueren huysen, renten ende landpachten niet ofte letter en ontfanghen, huerlieder renten op het land van Vlaenderen en Brugghe en worden maer van vier, ses, acht jaeren, één betaelt, huerlieden pachtgoederen die staen buyten het landt al gheruyneert, huere huysen, moten, scheuren, stallinghen, ovenkoten, alle ommegheworpen ende ghedestrueert door de soldaten...' (Lamentatie, ed. C. Carton 38).

Abraham a Sancta Clara in Nederlandse drukken en herdrukken

Op de vraag in Biekorf 1965, 224.

De aldaar genoemde Maastrichtse herdruk, in 40 afleveringen bij J.J. Vos, te verschijnen in 1880 heb ik tot nu toe niet gevonden. Is die herdruk werkelijk op de markt gekomen? En welke werken van de beroemde Weense predikant waren daarin opgenomen?

Omstreeks 1880 moet te Antwerpen bij H. Sermon een herdruk van de 'Kapelle der Dooden' verschenen zijn. Duclos heeft die uitgave in handen gehad en stelde vast (in Rond den Heerd XV, 1880, 200) dat de tekst ervan zeer afweek van de Amsterdamse uitgave (1737).

Zuidnederlandse drukken

In het Zuiden werd Abraham a S. Clara zeer weinig herdrukt. Niet meer dan twee titels konden we achterhalen:

1. *De Kapelle der Dooden* (alias 'Den algemeynen doodenspiegel oft de capelle der dooden'):

- Brussel, Wed. G. Jacobs, 1730. 8° 386 pp. fig.
- Leuven, J. Jacobs, 1767. 8° fig.
- Leuven, 1792. 8°.

Ex. van die drie uitgaven in de Kon. Bibl. te Brussel.

2. *Des Werelds Schoonheyd en Leelykheid,* in menigvuldige en zedige gedagten, historien en fabelen voôrgestelt... In deézen laesten Druk met Aenmerkingen vermeerdert, en van veéle fouten verbeterd. I. Deel. Tot Lier, By J.H. Le Tellier, Boek-drukker en Boek-verkooper. 1786.

8° VI-232 pp. Frontispice: portret van Abraham a S.C. gegraveerd door 'F. Meulemeester 1786'. (Gegraveerd naar het model van de Amsterdamse uitgaven).

Ex. in particuliere verzameling. Tweede deel ontbreekt.

De pp. I-IV van Deel I bevatten een 'Kort Begryp van den Levens-loop van Pater Abraham à St. Clara', naar het Amsterdamse model van de 'Kapelle der Dooden' (ed. J. Roman de Jonge, 1741).

De Brusselse druk in 1730 van de 'Kapelle der Dooden' moet, zoals de Leuvense en Lierse herdrukken, op de Nederlandse tekst van de Amsterdamse uitgave teruggaan. De datum van de eerste druk ervan is mij niet bekend, de oudste (in bibliotheken aanwezige) Amsterdamse druk is van 1737.

Tot zover het aandeel van de Zuidnederlandse drukkerij in de uitgave van de (in het Noorden vertaalde) werken van Abraham a S. Clara.

De volgende lijst geeft een summier bibliografisch overzicht van de Amsterdamse drukken[1]. Alleen de datum van de verschillende uitgaven wordt opgegeven[2]. De datum tussen haakjes nevens de titel is de datum van de originele Duitse uitgave.

Amsterdamse uitgaven van Abraham a S. Clara

Judas den Aarts-Schelm (1686-1694) 3 delen:
1716-1717; 1734-1735-1736; 1745.
Iets voor allen (1699) 4 delen:
1717-1719; 1736 1741 1745 1758 1759.
Sterven is erven (1702)
1739 1740.
Nuttelyk Mengelmoes (1704)
1718 1722 1752.
's Werelds mooi- en leelykheid (1707) 2 delen:
1717 1734 1761-1762.
Narrinnen-Spiegel (1707) 2 delen:
1718-1723; 1737-1743.
De geleerde Nar (1709)
1734 1752.
Gekheyd der Wereld (1707) 2 delen:
1718 1721 1734.
De Welvoorziene Wynkelder (1710)
1713 1737 1742.
Redevoeringen over verscheyde stoffen (1710?)
1742.
Kapelle der Dooden (1710)
1737 1741.
Abrahams Loofhut (1721-1723) 3 delen:
1763.
Vaert-wel of laatste schriften (1729)
1768.
Mercurius of Wintergroen (1733) 2 delen:
1763 1782.

Al die uitgaven - waaraan goede vertalers als Isaac Le Long en J. Schoolhouder hebben meegewerkt - zijn in Vlaanderen zeer verspreid geweest. Al de titels waren in 1796 nog in voorraad in de Gentse boekhandel van de Gebroeders Gimblet. Heel wat spreuken en uitspraken, exempelen (motieven) en vertellingen van de

(1) De titel van sommige vertalingen vertoont varianten; onze lijst geeft slechts één versie ervan.
(2) Gegevens uit bibliografische werken en veilingscatalogi werden aan- gevuld met nummers uit openbare bibliotheken (KB Brussel en UB Gent) en particuliere verzamelingen. Oprechte dank aan de heer J. Pieters van Serskamp, lid van de Kon. Commissie Volkskunde, voor zijn vriendelijke medewerking. - Voor de illustratie is belangrijk: P. van Eeghen en J. Ph. van der Keilen, Het werk van Jan en Casper Luyken, Amsterdam, 1905.

onuitputtelijke ‘Meester van het barokproza’ zijn door die uitgaven alhier doorgedrongen. Na Vader Cats is de

Weense predikant in ons Zuiden een van de meest gelezen auteurs ‘uit het Noorden’ (d.i. in de taal van het Noorden geweest.

Tot de populariteit heeft ook, zoals voor Cats, de goede illustratie bijgedragen. In de vier delen van *Iets voor allen* werd heel de belangwekkende serie platen van ‘Het Menselijk Bedrijf’ van Jan Luyken (1649-1712) opgenomen: een enig panorama van ambachten en neringen. Ook een eerste uitgave van *Nuttelyk Mengelmoes* (bij de Janssoons van Waesberge, 1718) is een festijn van gegraveerde platen. De oudste drukken zijn natuurlijk - vooral wat de plaatjes betreft - de beste. In latere uitgaven is de sleet op de koperplaten soms hinderlijk voor een moderne reproductie.

Hans Ulrich Megerle was een boerenjongen uit Baden (geboren in 1644 te Kreenheinstetten, distrikt Messkirch). Hij geraakte in de studie bij de Jezuieten te Ingolstadt en de Benediktijnen te Salzburg. Als Augustijner (Eremiet) droeg hij de naam (pater) Abraham a Sancta Clara en werkte en predikte te Wenen, waar hij de grote pest (1679) en het beleg van de Turken (1683) meemaakte. In de Oostenrijkse hoofdstad werd hij de populaire prediker, gevierd door alle standen, gezocht en vereerd ook door het Habsburgse Hof. Zijn meesterschap over de taal, zijn hantering van satire en parodie, verzekerden hem een blijvende plaats in de Duitse letterkunde met de eretitel ‘Meester van het Barokproza’.

Lang is de reeks populaire traktaten die hij van 1686 tot aan zijn dood in 1709 liet verschijnen. Een zestal werken werden nog postuum uitgegeven. - De Passau-Lindauer uitgave van zijn werken (1835-1846; in 20 delen) was nog niet volledig. Belangrijk is de zesdelige bloemlezing (1904) van Prof Hans Strigl. De Akademie van Wenen ondernam in 1943 een uitgave van de volledige werken o.l.v. Prof. K. Bertsche.

In de biografische notities over A. in onze Nederlandse encyclopedieën vindt men geen woord over zijn bekendheid en verspreiding in de Nederlanden, zelfs niet in de Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur (1963). Alleen K. ter Laan noemt een vijftal vertalingen in zijn Letterkundig Woordenboek (1952). Duitse bibliofielen kennen echter wel hun Abraham en verzamelen op alle markten de Amsterdamse drukken die er maar opduiken.

A. VIAENE

Het speelhuis anno 1700. - uit ‘iets voor allen’.

Waaruit kan groter kwaad ontstaan
dan uit het Dobbelen? wil men vloeken
en tieren zien, ook vechten, slaan,
zo moet ment 't in een Speelhuis zoeken.

Bij oude moeie in 't ovenkotje

Ze wordt honderd jaar nu in 't einde van mei, Marie Provoost, en wordt er gevierd door de gebuurs van de Schaakstraat in St.-Kruis. Rond 1926 is ze daar bij haar getrouwde dochter Gadelieve komen wonen. ‘Moeder zeiden Gadelieve en Cyriel, en hun kleinen maakten daarvan *moeie.* Nu ze groot geworden zijn, zeggen ze *moetje,* maar bij de gebuurs ben ik *moeie, oude moeie* gebleven, en ik versta het alle twee...’

En zo is Oude Moeie aan 't vertellen:

‘Lijk of je weet, we dienden wij, ik en Kamiel mijn vint, op d'hofstee van Dedewallens. 't Is korts achter den oorlog van veertiene dat we onze spaarcentjes hebben besteed aan dat huis hier, juist van passe gelegen bij de kerke en uit de kant, met grote keuken en achterkeuken, beste kamer en hoogkamer en nog in 't zuiden dat schoon ovekotje hier, met een lochting. Ja, hoe gaat dat al met de jaren, stilletjes aan 't een achter 't andere, weeuwe komen... oud worden... doof zijn... en de een en de andere op bezoek komen en ik maar half verstaan. Op een einde kost ik het niet meer herden, en 'k zeg alzo op 'n keer: “Jongens, 'k ga er korte metten mee maken, 'k ga in 't ovekotje huizenieren op mijn eentje, 't steekt daar niet nauwe”. En lijk of je ziet woon ik hier goed en wel, en dat is nu al meer dan zes jaar geleen, 'k ontvang hier de bezoekers overdag maar 'k blijve slapen in 't huus’. En moeie zit daar inderdaad goed verzorgd, 's zomers met open deur voor 't venster, en 's winters nevens een gloeiend stovetje, de kokende moor en de koffiekan bij d'hand. Daar heb ik haar een paar keers bezocht. Moetje is goed bewaard - mager en taai! - goed te bene en welbespraakt.

‘Lijk of je ziet heb ik hier al wat ik nodig heb, tafel en stoelen en een zetel, een kom en als de koffie te zwart is djak ik een kokende slok uit de moor. Op 't boord een krusefiks tussen een Onzevrouwe en een Sint-Josep, en daar in 't kasje mijn lezinge: gazetten en boeken, geen dibbeboeken wee'je, 'k leze geern liefderomans maar geen slechte boeken, we zijn alzo niet opgebracht. Mijn dochter Gadelieve verzorgt mij lijk een kiekstje op een barretje, waar kan ik nog beter zijn, zeg 'n keer? Maar God zij gedankt, ik kan me nog goed verhelpen.

En wat moet je nu nog weten? Van Loppem? van mijn geboortestreke? Wel mens toch, moet ik al die oude koeien uit de gracht halen... dat gaat maar moeilijk gaan voor een mens van negenennegentig. Hurkt 'n keer hier, 'k ga zeggen wat mij te binnen valt, want 'k zeg het rechtuit, 'k en zijn niet gediend met al dat vragen...

Nu schrijf maar op... Mijn ouders Lewietje Provoost en

Wantje Ketels woonden ‘te bussche’ op den Eenink niet verre van Tillegem en alzo een groot kwartier van Loppemplaatse. Ze hadden een klein boerderijtje, molken een koetje of twee en beboerden in al acht gemeten mager land, 't brandde dood als de zon uitkwam. 't Doeningstje was aan Crombrugge en we pachtten 't land aan Coppieters. Ze kochten nu en dan een kuipe beer aan de beerboer Fonteijne van aan de Watermeulen die dat te Brugge haalde. Zeg dat ze mochten wroeten op dat mager land, ze hadden het zo gemakkelijk niet of de jonge trouwers de dag van vandage.

Moeder heeft ons dikwijls verteld van haar trouwe en kindjes kopen. Kijk ze stond op trouwen en was al drie keers geroepen, en daar zie... heur lief sterft onverwachts. Waren dat geen eendelijke dingen? alles is geschikt en ge staat gij daar allene te blinken... Nu enigte tijd nadien kreeg ze de keure van Lewietje Provoost, maar ze moest met zijn ouders inwonen. 't Wijvetje is nog al gauw gestorven maar peetje is 98 jaar en zeven maanden oud geworden. Alle dagen kwam de onderpaster t'onzent gewandeld en bleef bij peetje voor 't open vier zitten kouteren en een kort berookt pijpje smoren.

't Was er alleszins niet fel van de kost lijk bij iedereen te dien tijde, de mensen vagen nu meer van hun mond of dat wij er instaken. Je kent die magere kost hé? roggen stuiten met smout gespreid, een schep eerpels met kaantjessaus overgoten, maar 'k ate nog liever stampers met zurkel of spruitjes met enigte reepjes scheutelvlees overgoten, en een telloor kerrepap om al de gaatjes te vullen.

Of moeder naar de markt ging? O ja z' alle zaterdag naar Brugge, te voete door de bossen met twee kilootjes boter en 26 eiers, en ze zou het voor niets gelaten hebben. Je kon peinzen: ze was aan 't sparen... en al verre gezet... en 't was voor alle dagen uit om te kopen. En zegt vader nog ‘maar moeder 'k zou toch vandage alzo moederziel alleen naar Brugge niet gaan’. Maar vint toch, zei ze, wat peis je? 't geld van boter en eiers hebben wij nu broodnodig... En ze trok het op. Nu als het rond de noene draaide wierd vader ongerust. 't Wierd elfenhalf, twaalve, één... en nog geen moeder te zien. Vader was om zot te komen en hij stapenhalf haar tegengegaan. En daar zie niet verre van Tillegem zat de slore tegen een boom geleund, en ze kost noch voorder noch nader, t'endend alle straten. Vader om de kortewagen 't naastebij te Mispelaars en alzo voerde hij moeder naar huis en liep zere om de vroedvrouwe.

Moeder was zodanig slecht dat ze moest berecht worden en ik, Marie, wierde gekocht als een echte ‘bosuil’. Och 'k was zo een deerlijke krempe die lange moest gesteukeld worden, maar lijk of je ziet 'k ben er goed deuregeschaffeld.

Met hoeveel kinders dat we waren? Drie meisjes: Julie, ik en Liza, en we gingen naar schole bij de nunnetjes: maseur Zermana, Brozia, en Floranse. 's Noens bleven er letter of gene in schole eten maar we zetten het op een loopje en die gestraft geweest was durfde wel zingen: ‘Een nunne op een tunne met heur gat in de zunne’. 's Achternoens achter schole moest ik de koeien wachten achter de garskanten en 't was zingen om ter luidst naar andere koeiwachters:

Goria! goria! giete
de koeiwachter heeft de schijte
de katte schijt zwart en blauw
goria! goria! gauw!

Omdat we nu van zingen spreken; weet je dat we er ook gauwe bij waren om van 't een doeningstje naar 't andere te gaan met Sinte Maartensavond, je weet wel, de torre gaat mee naar Gent.. en:

Sinte Maarten komt alhier
hij zet hem in een hoekstje
hij warmt daar zijn broekstje
met zijn korrenten vestje
met zijn peperbollen kazakstje
ik heb gezongen en ben er zo hees
hebt ge geen appels geef een stuk vlees...

Wij vaarden overal wel en kwamen met een mand appels en wat kluttermunte naar huis.

Wat dat mij nog te binnen valt? O ja dat gebedje van die Brugse schooier, alle 14 dagen kwam hij een klutsje patatten rondschooien en vader zei: ‘hoor je hem, hij komt gunter weer aangetjaffeld!’ 't zijn geen leugens, maar ge kost hem wel een halve prochie ver horen:

Maria was edel en goed
zij heeft gedregen dat heilig bloed
als Maria dat heilig bloed ontving
't was naar de tempel dat Maria ging
naar de tempel is Maria gegaan
de engel Gods kwam voor haar staan.

Weet je dat er ook afferente rondleurders kwamen? Roeselaarnaars met kaders van Onzevrouwe, Sintjosep en 't Heilig-herte, kijk de mijne hangen daar nog zie. Andere sloegen een stuk ongebleekt laken en een pak handdoeken over de schouder met een ellemate onder den arm, en als ge niet kocht schoten ze in hunder dulle en durfden verdregen ook. Die leurders hadden slapinge bij de boeren in 't strooi.

Maar de berkeslijters waren gevaarlijke mannen. Moeder vertelde dat ze in heur jongen tijd een bosje kwamen snoeken om berkebezems te maken en ze sliepen bij heur vader in huis. En 't andere jaar als ze alles goed afgespeurd hadden

verdreegden ze ineens ‘junder geld of we leggen junder aan 't vier!’ Gelukkig was grootvader er op voorzien en 't was seffens geklonken met d'hulpe van de gebuurs.

De zondag uitgaan? Maar jong toch, vader ging letter of niet op staminee met dat moeder ziekelijk was, en wijnder moesten alle veertien dagen naar de kongregatie. 't Zou niet gepast hebben met tante Bellotje Ketels, moeders zuster, die bij haar broer nonkel Sissen woonde, dat was mijn pitje en hij hovenierde op 't kasteel van Gilliodts. Tante Bellotje was perfekte van de kongregatie, zo we kosten niet blauwen, ze zat op ons hielen.

Ha ja! 'k zou nog kunnen vertellen van 't slunsewijvetje, 'k zie het nog voor mijn ogen en 'k was dan twaalf jaar oud. 't Had een beetje gesneeuwd en vader was aan 't dersen en rustte een beetje uit over d'halve deure van de schuur en... dat slunsewijvetje kwam in zulk weer uit het sparrebos gesukkeld. Heel heur hoofd, arms en benen 't was al met slunsen bewonden en heur vuile zwartgroene mantel was overal gelapt en getapt. Vader roept zere: ‘Moeder waarachtig dat slunsewijvetje komt alhier gedreveld wit besneeuwd, laat ze binnen!’ Moeder scharte de warme kooltjes vuur bijeen in den heerd, gaf haar een stoel en een warme komme koffie. En toen vader vroeg naar haar name kost ze met snikken maar zeggen: Melanie Landuyt. ‘Maar wijvetje toch! waarom in de sparren slapen? er zijn toch gestichten voor oude mensen? Kijk je mag daar in mijn “stekkekotje” - droge sparretakken - slapen, 't is wel maar een barrelen kotje maar je slaapt toch in 't droge...’ - ‘Neen neen man, als ik in de sparren slaap kan ik nooit verdonderen, de donder valt niet op de sparren, te veel wierook is er daar’.

Zoudt ge kunnen geloven ieffrouw, dat ik nog op het tribunaal geweest ben? Dat was alzo. Wij kwamen de maandagnoene van school en moesten voorbij een boeie, een zwingelkot dat we zeggen, en een van de zwingelaars nog halfdronke van de zondagavond stekte ineens Lewiezetje Kazeirele vast en smeet ze in de tingels. Wel here 't meistje was vrezelijk betingeld en vol blazen en wijnder ermee op een vlucht naar huis. Die zwingelaar deed dat uit wraak omdat Lewiezes zuster van hem niet meer wilde voor lief. Dat wierd overgedregen en we moesten met tweeën naar het tribunaal, we zaten daar met de herteklop naar die avokaten te kijken in hunder mantels met wittelappen, we meenden dat het paters waren. We kregen elk twee frank-en-half voor te knikken. Later van tijd zagen we de zwingelaar hangen op zijn knieën langs 't sparrewegeltje. Ho mens, dat deed vreemde, we smeten een schruwel en wijnder op de vlucht naar huis.

Wanneer dat ik getrouwd ben? Alleszins niet vroeg, 'k heb

twee keers, gevrijd, maar bij de eerste was het geen menens. De tweede, Kamiel Lijke, kwam altijd al schuifelen voorbij ons hekkentje en 'k liepe dan zere om een koutertje te slaan. Kamiel woonde wel op de Eenink maar hij was geboortig van Oostkamp en als we naar de paster gingen kreeg ik een schone kerkeboek met een rood leren spasie voor bruidstuk. Als we drie dagen getrouwd waren kwamen we naar Sint-Andries op een hofsteetje van 't goed Dedewalle om te kasteleinen. Maar

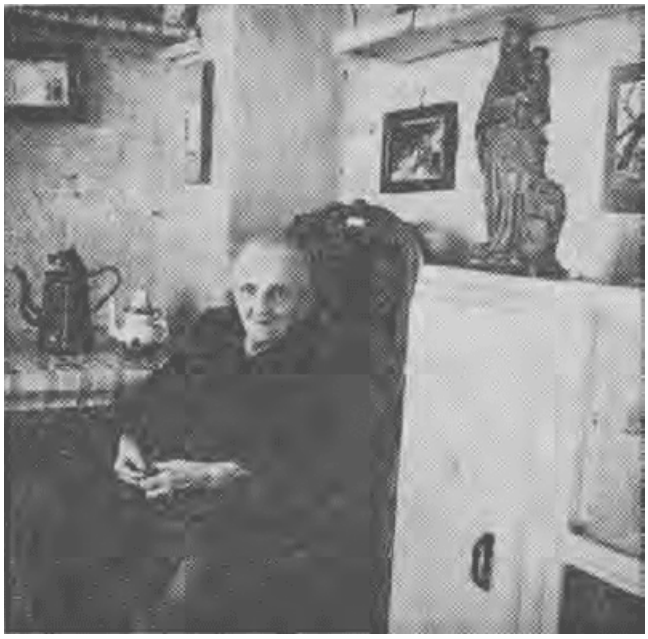

't was ik die moest kasteleinen op 't hof, de koeien melken, 's nachts bij de zeuge zitten die moest viggen, allee al 't boerewerk op 't hof viel op mij. Kamiel hielp wel maar was eerder toeziender van 't goed en kommandeerde 't volk links en rechts om alles goed te onderhouden en hij deed al een keer de ronde met 't geweer over zijn schouder. Als de ‘zandarms’ op 't goed kwamen moest hij mee op toer, en hoe dat hij 'n keer aardig vaarde. Zij waren weer te zamen op ronde geweest en de zandarms trokken langs de herreweg naar Brugge en Kamiel kwam door den hof naar huis. Al met eens zag hij daar 'ntwatse wit voor hem maar gebaarde van niets..., t'endend gekomen ziet hij het weer en er kwam een valduive nevens zitten. Zo bleek of een lijk steekt hij de deur open en ik ‘wat is er gebeurd dan?’ - ‘'k Weet niet wat het is, mens of beeste gelijk in een wit laken gedraaid’. - 'k Wist seffens waar het haperde: ‘Maar vint toch, g'hadt uw schapulier niet aan, dat komt daarbij, 't was toverij, 'k ben

blij dat ge niet geschoten hebt'. Nu de onderpastoor kwam dat ook te wete en zegt hij alzo: 'Miel, ge moogt dat niet meer zeggen, dat zijn fabels...' En mijn vint schoot uit: 'Wat ik gezien heb, heb ik gezien en 'k ga het voor niemand afgaan'. In al die jaren dienst heeft hij nooit niets wreeds tegenkomen of gezien.

'k Sprake daar van een valduive he? Wel op 't goed van Dedewallens woonden er veel valduiven, of bosduiven lijk of ge verstaan wilt, en d'heren hielden daar veel van, goed, mals vlees. Nu en dan moest Kamiel er schieten bij valavond, en ik en Kamiel volgden en hielden ons koeste bachten een boom. Miel volgde ze in de lucht, poef! en de koeiwachter liep er naar waar ze gevallen lag.

Als moetje van mijnhere Dedewalle begint, herleeft ze en heur hart gaat open. Dat ondervond ik het best bij mijn laatste bezoek einde maart, ze had een lichte verkoudheid gehad en wilde van geen nieuwsgierige bezoekers meer weten.

'Neen jong, 'k ga niet meer vertellen, 'k heb een halve koude g'had en ze is op mijn een ore gevallen, daarmee zijn ik vele verdoofd. En daarbij 't staat al in de gazetten en ze wees naar knipsels die daar lagen.

Maar weet ge wie dat er hier ook gekomen is? mijnhere Leon Dedewalle, de zeune van mijnhere Stanislas, ja hij, hier heeft hij wel een ure in mijn ovekotje gezeten om zekers te weten dat ik op 23 mei verjare, 'k ga dan te vullen honderd jaar oud zijn. En zeggen dat ik hem heb weten trouwen en zijn vader ook, mijnhere Stanislas op 't kasteel Tudor op Sint-Andries. Je kan peinzen, 'k heb zelfs de trouwfeeste van mijnheer Manuwel geweten, dat was de oudste zone van de drie knechtjongers van Mevrouwtje. 'k Moet het wel geloven dat ik oud ben, ze zijn allemaal dood en geoordeeld, waar gaat de tijd. En als de paters te Zevekerke gebouwd hadden kwam pèr'abbé nu en dan messe lezen in de kapel voor 't oud Mevrouwtje en heur volk, maar niemand anders was toegelaten.

Mijnheer André, de jongste zone, was onze baas en als hij trouwde kreeg het werkvolk elk een groot koekebrood en hij gaf een ballinge in de Watermeulen met prijzen, die herberg is nu afgesmeten. Dat was goe' volk de Dedewallen, 'k en zou er geen kwaad willen van horen, 'k peize nog dikwijls op al die mensen als ik hier op mijn eentje zitte te dromen.

Ze gaan me vieren, maar 'k zijn niet gediend met dwaze kompelmenten, 'k zijn nog goed bij de mijne, maar 'k krijge zeer in mijn hoofd als ik op dien zoveelsten mei peinze. En 'k moest overlaatst nog lachen, zegt er hier een alzo: ''k zou ook willen honderd jaar worden'. 'k Bezie ze 'n keer goed en 'k zegge: 't' Is te late mens, daarvoor moest ge in uw leven vele gewerkt hebben en magere kost g'eten hebben...'

M. CAFMEYER

Intrigues rond een kostersbenoeming Tielt 1759

In 1759 was te Tielt koster-orgelist Joseph Dhaene overleden, zodat er een nieuwe koster in de Sint-Pieterskerk moest worden benoemd.

Ook in de stille, rimpelloze tijd van Maria-Theresia werd het vrome kostersberoep niet zonder inmenging van buiten uit of zonder buitengewone voorspraak toegewezen aan de eerste de beste of de meest bekwame candidaat. Intrigues rond een benoeming zijn eigenlijk van alle tijden en van alle milieus. Hierover is nochtans zeer moeilijk iets te achterhalen. Het archief zwijgt in alle talen over het gekonkel achter de schermen en akteert alleen de buitenkant, het 'officiële' der dingen.

Met behulp van een paar stukken uit de achtergelaten persoonlijke papieren van Jan-Baptist van Coquelaere, griffier van Ardooie, kan een tipje van de sluier worden opgelicht, die de benoemingstribulaties dekt van de nieuwe koster te Tielt in 1759.

Griffier van Coquelaere was een invloedrijk man. Hij was geboren te Roeselare en doorliep een lange ambtstermijn, van de jaren 1730 tot rond 1790. Hij trouwde tweemaal, telkens in invloedrijke burgerfamilies uit de streek. Van talrijke heerlijkheden was hij griffier, baljuw of ontvanger, en van meer dan één grote vreemde eigenaar was hij zaakvoerder. De draden van zijn invloed en relaties lagen dus wijdvertakt en verspreid over diverse kringen in heel de streek van Roeselare en daarbuiten.

Te Tielt waren er verschillende candidaten voor het kostersambt. Eén dezer was Jan-Baptist Demeulenaere uit Ardooie, die de steun genoot van zijn griffier.

De drie brieven in bijlage verklappen ons hoe van Coquelaere het aan boord legde om zijn beschermeling aan de eindmeet te doen zegevieren en welke relaties hij aansprak om tot daar te geraken.

De tweede vrouw van van Coquelaere was een van Wonterghem van Deinze. En haar tante was Petronelia van Wonterghem, wonende te Tielt. Zij was goed geplaatst om de zaak te Tielt van dichtbij te volgen bij pastoor en baljuw, die de benoeming van het kosterschap in handen hadden. Zij zal de eerste briefschrijfster zijn, die aan haar neef te Ardooie de weg uitstippelt om met succes te arriveren. Zij kent eveneens de relaties van haar neef en geeft instructies hoe en bij wie er dient te worden opgetreden.

Vooreerst stelt zij voor de burgemeester van Deinze te gelasten de pastoor aldaar te overhalen dat hij een aanbevelingsbrief zou laten schrijven door zijn vriend de proost van het

kapittel van Sint-Pharaïldis te Gent aan de pastoor te Tielt Daar de pastoor van Tielt zijn benoeming te Tielt aan de proost zou te danken hebben, zal hij moelijk kunnen weigeren dcandidaat van zijn berschermheer te steunen.

Baljuw Dierckens van Tielt dient anders te worden aangepakt. Brieven van recommandatie vertrekken terzelfdertijd met de candidaat, die occasioneel te Tielt verbleef om de proeven in zang en liturgie af te leggen, naar de pastoor van Pittem en ontvanger de Mûelenaere, die blijkbaar invloed konden uitoefenen op de baljuw van Tielt.

Zij laat het aan het initiatief van de Ardooise griffier over een tussenkomst te wagen bij de deken van Roeselare, pastoor Valcke van Rumbeke. Griffier van Coquelaere hield zich stipt aan de richtlijnen van zijn invloedrijke en ijverige tante te Tielt; in bijlage geven wij trouwens de brief die pastoor Valcke onmiddellijk aan de griffier te Ardooie stuurde.

De derde en laatste bijlage geeft de brief weer welke de candidaat zelf aan zijn huisvrouw schreef toen hij te Tielt zijn proeven had afgelegd, en quasi zeker van zijn benoeming, zijn ‘commissie’ afwachtte. Deze brief is in handen gekomen van de griffier, die de zaak te Tielt van dichtbij wilde volgen.

Laten wij nu de medespelers even voorstellen, en nagaan hoe ze op mekaar ingesteld waren.

Vooreerst Petronella van Wonterghem uit Tielt. Zij was gehuwd geweest met Tobias Gallant, griffier van Tielt-buiten, en daarna met Jan-Baptist Loontjens van Tielt, eveneens behorend tot een zeer vooraanstaande familie uit Tielt. Petronella kende dus van dichtbij de draden van influentie die rond pastoor en baljuw konden worden gespannen.

Zij had kinderen uit haar twee huwelijken en was eigenlijk afkomstig van Deinze. Griffier van Coquelaere was gehuwd met de dochter van haar broer Louis van Wonterghem-Coudyser uit Deinze. De griffier van Ardooie was bijgevolg haar aangehuwde neef, alhoewel zij hem betitelt als ‘mynheer ende eausin’.

Familierelaties verklaren eveneens waarom zij de burgemeester van Deinze aanspreekt. Het betreft hier jan-Frans Hopsomere (Petegem 1696-Gent 1769), heer van Poelvoorde, Walle, Meulewal en ter Leyen te Gottem, burgemeester van Deinze sinds 1732, hoogschepen van de kasselrij Kortrijk. Door zijn functie de aangewezen persoon om met gezag een zo delicate vraag te steunen bij pastoor en proost.

Burgemeester Hopsomere was de zoon van Jan Hopsomere en Maria jochem. Deze Maria Jochem was eerst gehuwd geweest met Adriaan Coudyser. Een dochter uit dit huwelijk, namelijk Joanna-Maria Coudyser, gehuwd met Louis van Won-

terghem, was de schoonmoeder van griffier van Coquelaere van Ardooie. De griffier was dus een oomzegger van de burgemeester van Deinze langs zijn vrouw. Zijn schoonmoeder Maria-Joanna Coudyser was immers een halve zuster van de burgemeester van Deinze, die in de brief verkeerdelijk als 'swaeger' staat aangeduid(1).

De proost van Sint-Pharaildis te Gent was te dien tijde Guilielmus-Albertus de Lauw. Proost de Lauw was vanaf 1716 tot

1743 pastoor geweest te Tielt en in dit jaar kreeg hij zijn aanstelling tot proost van Sint-Pharaildis in de Sint-Niklaaskerk te Gent.

Zijn relatie met pastoor Wauters van Tielt steunt waarschijnlijk op het feit dat hij vanaf 1741 tot 1743 pastoor Wauters als onderpastoor te Tielt had gekend. Daar Wauters pastoor de Lauw in 1743 als pastoor te Tielt opvolgde, is het goed mogelijk dat de weg tot zijn benoeming te Tielt werd vrijgemaakt door zijn voorganger, die naar Gent vertrok(2).

Pastoor Ludovicus Wauters was geboren te Temse en bestuurde de stad Tielt van 1743 tot zijn overlijden in 1786. Blijkens de brief van de griffiersweduwe uit Tielt was pastoor Wauters goed bevriend met pastoor Valcke van Rumbeke, deken van Roeselare. Pastoor Petrus-Franciscus Valcke (Westrozebeke 1708-Rumbeke 1787) was een man van invloed en gezag, zelfs buiten de dekenij Roeselare. Tielt lag immers buiten de dekenij Roeselare en zelfs in een ander bisdom. Wat er ongetwijfeld op wijst dat pastoor Valcke in zijn tijd een meer dan gewone invloed had en een rol van belang heeft gespeeld in gans het gewest.

De mannen die hun invloed konden laten gelden op de baljuw van Tielt waren eveneens van tel. Baljuw Constantinus Dierckens zelf was te Tielt iemand van belang. In de jaren 1740 tot 1753 was hij ontvanger te Pittem, wat verklaart waarom men hem aanspreekt via personaliteiten uit deze gemeente.

Baljuw Dierckens woonde echter te Tielt. In 1749 werd hij er vrijgesteld van burgerlijke wacht. In 1779 was hij gewezen baljuw van Tielt. Hij leefde nog in 1789(3).

De pastoor van Pittem was Reinier de la Haye (Roeselare 1709-Pittem 1792), zoals van Coquelaere een geboren Roeselarenaar, zoon van jonkheer Pieter, schout van de stad, en een dochter Goudenhooft, behorend tot een familie wier invloed

(1) J. Opsomer, Généalogie Opsomer, in Tablettes des Flandres II (1949) 223.
(2) Thieltsche Mengelingen (1878), 141.
(3) A. Wyffels, Inventaris van het oud archief, Tielt, 1962, s.v Dierckens.

in de streek niet te onderschatten was. Hij werd pastoor te Pittem in 1741 en had dus baljuw Dierckens gedurende bijna geheel zijn ontvangerschap te Pittem gekend[4].

'Den ontfanger Meulenaere' was Joannes de Mûelenaere (Koolskamp 1723-Pittem 1796), heer van Jonkersleen te Pittem, ontvanger van Koolskamp en Meulebeke, en die te Pittem in tal van kleine heerlijkheden baljuw, schepen of ontvanger was. Hij was de grootvader van graaf Felix-Amand de Mûelenaere, eerste gouverneur van West-Vlaanderen in 1830. Ontvanger de Mûelenaere was bijgevolg een collega van baljuw Dierckens als ontvanger te Pittem.

Hoe is de zaak van de benoeming nu verlopen?

Petronelia van Wonterghem verzond haar krijgsplan naar Ardooie op 27 october 1759. Reeds op 28 october zegt deken Valcke zijn steun toe, waaruit wij besluiten dat van Coquelaere stipt de directieven van zijn tante te Tielt heeft gevolgd.

Op 30 october 1759 kwamen de notabelen van Tielt bijeen en beslisten dat het kosterschap zou worden toevertrouwd aan een leek en niet aan een geestelijke, zoals men vroeger van plan was[5]. Deze beslissing, die misschien reeds ingegeven was door de invloed ten voordele van Jan-Baptist Demeulenaere, protégé van griffier van Coquelaere, was ongetwijfeld koren op de molen van de Ardooise candidaat. De brief die hij naar zijn vrouw zond getuigt reeds van een optimistische zekerheid dat hij de begeerde benoeming zou verkrijgen.

Wij vonden nergens de benoemings- of aanstellingsakte, maar het is zeker dat Jan-Baptist Demeulenaere koster-orgelist te Tielt is geworden. Hij overleed er immers in 1776 als titularis van het kostersambt. Hij was gehuwd met Maria-Theresia van Campernolle en hij had een zoon, Jan-Francis Demeulenaere, die zich later onderscheidde.

Rond 1773 was de oudste zoon van koster Demeulenaere, Jan-Francis, carillonist te Tielt, nadat hij vroeger reeds te Oudenaarde en in de abdij van Ename tot ieders voldoening de beiaard had bespeeld.

Wij hebben dus alle reden om te geloven dat Jan-Baptist Demeulenaere, koster van Tielt, zijn bediening met ere heeft vervuld, de ingewikkelde bemoeiingen rond zijn benoeming ten spijt. En dit zal toch het voornaamste geweest zijn.

L. Van Acker

(4) V. Arickx, Geschiedenis van Pittem 229 (Pittem 1951).
(5) Stadsarchief Tielt, nr. 1.055.

Bijlagen

1. *Brief van Petronelia van Wonterghem aan griffier van Coquelaere, 1759.*

Myn heer ende cousin,

Alsoo hun verscheyde persoonen met stercke recommandatien presenteeren tot de costerije van Thielt ende vervolgens UI. gerecommandeerden veel partije soude connen ontmoeten is mij den raet gegeven van eenige voor hem genegen dat UI. hem op het ontfangen deser met eenen Brief soudt senden naer UI. swaeger den Borgmeester van Deynse ten eynde hij van den pastor aldaer soude versoueken eenen brief van recomandatie bij den proost van St. Pharaildis tot Gendt op dat dito proost soude willen de goetheijdt hebben van den brenger onsen gerecomandeerden te verleenen brieven van recomandatie ende crachtigh versouck aen den pastor van Thielt den weleken aen dito proost dusdanigh versouck niet wel en can weijgeren midts hij van hem sijne pastorije becommen heeft. Sal hem morgen t' mijnen huijse verwachten als wanneer hem daer en boven noch sal trachten te voorsien van eenen anderen brief voor dito proost. Hij moet in t' passeren den pastor van Pitthem ende den ontfanger Meulenaere aldaer versoucken dat sij alle hun credit voor hem souden willen inspannen bij den bailliu Dierckens. Betrouwe op dien voet in sijne affairen een goet succes te sullen mogen verhopt worden. Hoore dat sijnen sanck gepresen wordt. Middeler tijdt soudt UI. ofte iemant van sijne vrienden connen induceren den pastor van Rumbeke, Deken van Rousselaere, ten eijnde van sijn credit immers brieven van recommandatie oock soude believen te senden aen dito pastor van Thielt. Hem sonder faute ten effecte voorschreven verwachtende blijve met respect ende groetenisse aen nichte ende familie. Bidde desen ter eausen van het geschrijfte aen niemant te toonen.

Mijn heer ende cousin

UI. ootmoedigste dienaeresse,

Petronelle van Wonterghem.

Thielt 27. 8ber 1759.

2. *Brief van pastoor Valcke aan griffier van Coquelare, 1759.*

Mijn heer.

Ingevolge UI. versouck sende hier benevens den brief van recomandatie ten faveure van uwen gerecomandeerden. Verhope naer UI. contentement sal wesen. Sult de goetheyt hebben den selven naer lecture te sluyten. Ondertusschen offere UI. allen mogelijeken dienst, en bidde gepersuadeert te syn dat jck

maer occasien en soucke om te toonen dat jck waerlyck ben naer groetenisse aen juffrouw uw allerliefste,

myn heer
UI. geaffectioneerden Dienaar,
P: F: Valcke Dec. Roul.

past. In Rumbeke met duysent haeste.
28 8bris 1759.

3. *Brief van Jan Baptist Demeulenaere, candidaat-koster, aan zijn vrouw te Ardooie, ongedateerd (1759).*

Mijne seer beminde huijsvrauwe desen dient om UI. te laeten weten als dat ghij niet en moet verwondert sijn om dat ick niet 'thuys gekomen en hebbe, want ick niet en hebbe moghen comen voor sondagh ofte misschien maendagh want ick ben verwachtend dat ick op desen dagh naer middagh sal commissie bekomen gemerckt die van 't collegie met den heer pastor naer noene sullen vergaderen om daer van te disponeren, ende ben geordonneert om van daeghe ende morghen te blijven tot bedienen van de costerije soo dat UI. niet en moet in sorghe wesen want ick vande notabele en g'heel het collegie daer toe sal gevoordert sijn, daer en boven hebbe ick oock het woort van den heer pastoor ende van den heer bailliu soo dat alwaer dat ick de commissie van daeghe noch niet en hadde de selve altijdt binnen corte daegen sal bekomen. Maer UI. en mooght daer van noch geen maeren stroyen voor dat ick selve 't huys en come waer mede blijve met hertelijcke groetenisse aen UE. mijn heer greffier ende alle goede vrienden.

U: E: O: D:
J.B. Demeulenaere.

Quirinusverering in Vlaanderen

In 1967 publiceerde de ‘Vereinigung der Heimatfreunde Neuss’ een studie van de bekende volkskundige Prof. Dr. Matthias Zender over ‘Die Verehrung des hl. Quirinus in Kirche und Volk’ (Neuss 1967, 121 pp., 42 ill., kaarten). De auteur heeft hier het gelukkig initiatief genomen ook de verspreiding van de Quirinusverering buiten Duitsland te bestuderen.

Ten behoeve van de belangstellenden weze aangestipt dat wat West-Vlaanderen betreft volgende plaatsen hun beurt krijgen: Brugge, Hooglede (vrij uitvoerig). Ieper, Kortrijk, Reninge.

W.G

Carpite - carpette - karpet
1300-1600

In de zomer van 1333 lieten de schepenen van Gent hun vergaderkamer in het Schepenhuis stofferen met een aantal ‘carpite’, d.i. buffet- en bankkleden.

Die *carpite* werden besteld te Atrecht einde 1332 of begin 1333. Op Pinksteren (23 mei) 1333 reist een bode naar Atrecht om te vernemen hoe ver de afwerking gevorderd was van ‘de carpite die de stede daer maken dede te Scepenencamere bouf’. Eerst begin augustus gaat de bode de voltooide *carpite* afhalen en de stadsklerk schrijft dan de volgende uitgave in zijn rekening:

‘Item van 79 ellen ende 3 vierendelen, elke elle 5 vierendelen breet, carpite die waren doen maken tAtrecht, die geslegen zijn in Scepenencamere, costen met allen coste te Ghent gelevert, 129 lb. 8 sc. 1 d.’

Deze tekst is de oudste getuige van de middelned. term *carpite.* Voor de bepaling van de zaak is die rekeningspost zeer belangrijk. De geleverde *carpite* hebben een totale lengte van ongeveer 80 ellen, d.i. ca. 27 meter. De breedte van het weefsel is 5 vierendelen, d.i. ca. 88 cm. De carpite dekken gezamenlijk een oppervlakte van ongeveer 24 m^2. De bestemming van die carpite was het bedekken van de tafels en zitbanken in de schepenkamer.

In augustus 1335 worden voor hetzelfde Schepenhuis, waarschijnlijk weer te Atrecht, aangekocht ‘3 carpiten ende 8 cussine, die men orbort inde camere vanden ontfanghe ende ter rekeninghe’[(1)].

Een *carpite* is, in de 14e eeuw, een tapijtstof bestemd voor bedekking van tafel en zitbank; op en bij het bed komt de carpite voor als sprei en als bekleding van de voetbank.

De prijs van de carpite, per el gerekend, lag in 1333 zesmaal hoger dan die van gewoon (strijps) laken en was het dubbel van die van fijnste (gemings) laken. Uit de bestelling te Atrecht, de stad van de Arazzi, mag men afleiden dat in Gent zelf alsdan geen *carpite* vervaardigd werden.

De term *carpite* (al. carpitre) is een romaanse vorm (uit mlat. carpita) die reeds vòòr 1300 in franstalige dokumenten in onze gewesten voorkomt. Graaf Gwijde van Dampierre vermaakt op 12 april 1299 aan zijn testamentuitvoerders: al zijn klederen ‘tapis, sarges, carpites, couvertoirs...’ In een lange lijst van allerlei tapijten en spreien van de gevallen graaf

(1) De Gentse teksten bij J. Vuylsteke, De Gentsche stads- en baljuwrekeningen 1280-1336 (Gent 1900) p. 845 847 852 976.

Raout de Nesle worden in 1302 vermeld: ‘25 carpitres’. Bij het altaar van de grafelijke kapel van Henegouwen behoorden in 1307 een aantal kussens alsook ‘une grande carpite et deux petites’.(2) Een inventaris van de gravin van Artesië vernoemt anno 1313: ‘une carpitre verde, semée d'escus des armes d'Artois et de Bourgogne’, alsook drie ‘carpitres’ om op het bed te leggen en twee stukken ‘carpitres’ met ingewerkte heraldiek om zitbanken te stofferen.(3)

Onder de geschenken door de stad Brugge in 1330 aangeboden aan de gravin van Vlaanderen te Male bij de geboorte van prins Ladewijk bevinden zich 5 dozijnen zilveren schotels, twee zilveren bekkens, 6 zilveren kroezen, alsook ‘un couvretour et quatre capitres tout d'escarllate, a escus des armes monseigneur et de madame’.(4) Of dit luxueuze stel bedspreien van scharlaken met heraldieke ingewerkte versiering te Brugge zelf vervaardigd was, weten we niet.

Een Doorniks dokument vermeldt in 1350 een rode sprei en twee ‘carpites’.(5)

De zakelijke inhoud van de middelned. en oudfr. term *carpite* kunnen we, voor de periode 1350-1500, in zijn evolutie niet nagaan, de dokumenten ontbreken (voorlopig?). Wel komt ons omstreeks 1530 de term *carpette* uit Brugse en Gentse dokumenten tegemoet, eenmaal als substantief, meestal echter als attributief met bet. ‘vervaardigd uit een zekere tapijtstof’, en duidelijk onderscheiden van de attributief gebruikte term *tapyts*.

Hier volgen een reeks teksten die het gebruik van *carpette* in de jaren 1530-1590 toelichten.

1530 Brugge. - In de inventaris van de paramenten van de Bogardenschool verschijnt de term *carpette - carpetten* herhaaldelijk als attributief.

De kerk heeft twee altaarkleden: ‘een blaeu fluweelen outaercleedt over best’ en daarnevens ‘een carpetten outaercleedt om daghelicx te beseghen’. In een reeks van acht kazuifels uit andere stof (damast, osset, namaak goudlaken) komt op de achtste plaats ‘een ghecoluerde carpette cazule ghestoffeert’.

Het St.-Annealtaar heeft twee gordijnen: een beste rood met groene franjes en ‘een carpette gordine om daghelicx’.

Van de twee altaarkleden van het St.-Antoniusaltaar is ‘een

(2) Dehaisnes, Documents... concernant l'histoire de l'art (Rijsel 1886) I 106 140 181.
(3) Havard, Dictionnaire de l'ameublement (Parijs 1887) I 573.
(4) Dehaisnes, Documents I 75.
(5) Godefroy, Suppl. VIII 431. Vgl. Gay I 281.

carpette outaercleedt' als het beste ingeschreven; het andere is een 'roo sarcken' (uit rood *saerckdoeck:* een soort fustein).[6]

1536 Brugge. - In een akte van overdracht van jacop de Hane wordt vermeld: 'Een coetse (ledikant) metten voetbanc met root saije gordinen ende rabat, oorpuel, oorcussens, een crapette (sic) chaerge daer up ligghende'.[7]

1541 Brugge. - De inventaris van Margriete de Buck vermeldt: 'Int cleen camerkin: een coorde coetse, een beddekin, een carpette, een croone met zes tacken'.[8]

1549. - Pierkin de Vlooghe uit de Bagardenschool wordt door de 'carpetmaker Hector Vermesch' voor zes jaar in de leer aangenomen.[9]

1578 Brugge. - Uit Brugge naar Kales worden verzonden o.m. een aantal gemerkte 'fardelen inhebbende zes sticks tapijtserie ende drie carpetten'.[10]

1587 Gent. - In het bisschoppelijk paleis bevinden zich o.m. 'in de camere boven de zale: een witte Turcxssche carpetten saerge...; int zomerhuus: een groen oudt carpetten tafelcleet...; inde cleene camere van tvoorhuus: een carpetten saerge met roode streepen'.[11]

In de teksten van 1541 en 1578 is carpette een substantief; in de andere plaatsen wordt carpette-carpetten attributief gebruikt, in de rij van andere texielnamen: tapyts, damaste, ossette(n), sarcken, sathyne, saije(n).

Uit die teksten blijkt ook dat *carpette* alsdan geen luxusstof was, doch een stof van 'middelbare' kwaliteit, liggend tussen damast, fluweel en eigenlijk tapijt aan de ene zijde, en de geringere 'saerc' en saai aan de andere. Paramenten uit carpette zijn 'voor dagelijks gebruik'.

In de slaapkamer komt *carpette* voor als een gestreepte of veelkleurige sargie (wollen deken). Tot in het einde van de 16e eeuw verschijnt *carpette* niet als vloerkleed, wel soms als bekleding van de voetbank bij het bed.[12]

Bij de behandeling van onze oude textielterm mogen we

(6) Gilliodts, Cart. Ecole Bagarde (Brugge 1899) II 1194-1196.
(7) RA Brugge. Proosdij. Wettelijke passeringen nr. 1240, f. 233v.
(8) Gilliodts, Mémoriaux de Bruges II 116.
(9) J. Versyp, De geschiedenis van de tapijtkunst te Brugge (Akad. Verhandeling Brussel, 1954) 198.
(10) J. Versyp, De geschiedenis 221.
(11) Taal en Tongval XIV, 1962, 103 111 (M. Gysseling, Het huisraad in het bisschoppelijk paleis te Gent in 1587).
(12) Verdam III 1208 heeft alleen *carpiteel* (een diminutief van carpite?), uit een Regel van de Duitse Orde in Utrecht, met. bet. sargie, deken.

niet nalaten een kort bezoek te brengen aan een buurland dat het karpetland bij uitstek is. De Engelse lexikografie getuigt immers dat de term *carpet* (al. *karpete*) bijzonder in Engeland was ingeburgerd en in dit land de sterkste vitaliteit gehad en behouden heeft. De mlat. term *carpita* verschijnt er reeds ten tijde van Edward I (in 1291 en 1295) met bet. dekkleed, deken vervaardigd uit wol, uitzonderlijk ook uit zijde, en gebruikt als tafelkleed, vaak ook als beddeken (teksten uit 1345, 1434, 1513, 1527, 1563). Omstreeks 1500 wordt *carpet* eenmaal vermeld als vloerkleed, en als zodanig als een teken van grote luxus, een statussymbool.

Het vloerkarpet, sieraad der zit- of slaapkamer van de voorname dames, blijkt alsdan een stuk geweven stof van beperkte afmeting te zijn, bewerkt in strepen of in veelkleurige patronen. Ook in de kerk komt *carpet* als voorwerp of als stof voor: een tekst uit 1438 noemt een *carpette* liggend bij de doopvont; na 1600 verschijnt *carpet* als kleed van kommuniebanken.(13)

Opmerkelijk is dat alleen in het Engels de term *carpet* een ontwikkeling heeft gekend die aan '*tapet, tapis*' de weg heeft afgesneden. Men denke aan de talrijke samenstellingen met *carpet* en aan de uitdrukkingen met *carpet* (figuurlijk bv. in *carpet-knight*: saletjonker, fr. mignon de couchette; *carpet-poet*: salondichter; *carpet-soldier*: boudoirsoldaat).

Wanneer de term en de zaak *carpette* in 1587 verschijnen te Kales, ingevoerd uit Engeland, en alsdan in het frans overgenomen worden, is die overname - zoals meermaals in de geschiedenis van woord-en-zaak voorkomt - een terugneming, nl. van de ofr. term *carpite* die reeds in de 13e eeuw in Artesië en in (romaans en diets) Vlaanderen bekend was.

Uit welke taal is *karpet,* in zijn gewone betekenis (kleed, dekkleed, tapijt) in het Nederlands gekomen? Dit is moeilijk te zeggen, zo noteerden in 1926 de redacteuren van het Wdb Ned. Taal, met de belangrijke opmerking: dat Junius in zijn Nomenclator in 1577 naast ndl. *carpet* wel eng. *carpette* maar geen overeenstemmend fr. woord opgeeft.(14)

Uit de boven medegedeelde oudvlaamse teksten uit 1530-1590 blijkt echter duidelijk dat de term *carpette* - vòòr 1300 afgeleid uit mlat. carpita/ofr. carpite - zijn eigen nederlands leven heeft geleid en, na 1500, het Frans noch het Engels meer nodig heeft gehad om in zijn aktuele betekenis tot ons te komen.

A. Viaene

(13) Oxford English Dict. II 129.

(14) WNT VII-1, 1660. - De bepaling van karpet wordt terecht ruim gehouden: een kleed, dekkleed of tapijt, gewoonlijk met in een kleur of in verschillende kleuren, ingeweven of ingewerkt patroon.

In de oude Eeckhoutabdij te Brugge
Hagiologische en archeologische rondgang
(Vervolg en slot van 1968, blz. 359)

IV. De broederschappen in de abdij

De gilden en de broederschappen waren heel talrijk in Brugge, zoals trouwens in alle middeleeuwse steden. Daar zij een buitenparochiaal karakter droegen, vonden zij er geen bezwaar zich in kloosterkerken te gaan vestigen; meer nog, zij verhuisden gemakkelijk van het ene klooster naar het andere. Om welke reden dit gebeurde, en hoever dit met de toestemming van het bisschoppelijk gezag geschiedde, is meestal onmogelijk te zeggen. Hoe dan ook, de volgende broederschappen waren in de Sint-Bartholomeuskerk van de abdij gevestigd.

De Broederschap van het H. Kruis. - Over het zeer vereerde kruisbeeld hebben we hierboven (1968, 356-358) gehandeld.

Op 18 september 1768 stichtte abt Antoon Joets de broederschap van het Mirakuleuze Kruis, de bezieler van de onderneming was echter de reguliere kanunnik Filips van der Meersch(1). Op 15 november 1768 werd de broederschap door paus Clemens XIII erkend en goed ekeurd(2). Op 10 februari 1776 hechtte bisschop Brenart aflaten aan het altaar van de broederschap(3), maar enkele jaren later werd deze laatste, met zoveel anderen, door keizer Jozef II afgeschaft (1783). Na de Franse revolutie ging het Kruis over naar de Sint-Salvatorskerk, waar de broederschap werd hersteld. Haar archief zou haar volgen, zoals de relikwie van het heilig Hout, die eens aan de broederschap had toebehoord(4).

De Broederschap van O.L. Vrouw Hemelvaart (?). - Een aldus genaamde broederschap, of broederschap 'van het koor', bestond sedert 1298 in de O.L. Vrouwkerk te Brugge. Een andere confrerie van het koor werd op 16 augustus 1397 te Sint-Salvator ingericht(5). Volgens het *Liber confraternitatis chori*

(1) Le Beffroi, I, 1863, blz. 250. - Filips Jaak van der Meersch, geboren te Wijtschate in 1734, zoon van Andries en Maria Baptista de Wulde, priester gewijd op 19 september 1761, stierf te Brugge op 29 maart 1817; zie J.B. van Bavegem, Het martelaarsboek der Belgische geestelijkheid ten tijde der Franse Omwenteling (Gent 1875), blz. 417; over zijn familie, zie Weale, Obituaire, blz. 306, 309, 310, 311, 326, 333, 348, 351.

(2) En niet 'in 1778' zoals in Le Beffroi, I, blz. 250, staat afgedrukt.

(3) Bisschoppelijk Archief Brugge, Acta episc. Brug., LXIX, f° 22.

(4) Le Beffroi, I, 1863, blz. 250-251; La Patrie nr van 7 maart 1931.

(5) K. Verschelde, De kathedrale van S. Salvator te Brugge, blz. 205.

Sti Salvatoris, dat weliswaar in 1615 werd geschreven, zou een dergelijke broederschap ook ten Eeckhoutte hebben bestaan[6].

'Telkenmale ook dat de begraving van een geestelyk lid dier vergaderinge plaats had, schrijft K. Verschelde, kwamen de kanoniken van O.L. Vrouwe en de kloosterlingen van de Eeckhoutte ten offer; de eerste bevonden zich aen de regter kant van den choor, de tweede aen den linker kant; zoo ook ging het kapittel van Sint Salvator tot de offerande in de kerke van O.L. Vrouwe wanneer een lid van 't broederschap, in die kerke gevestigd, overleden was; by de uitvaert van den abt van den Eeckhoutte ging het kapittel van Sint Donaes vooraen, gevolgd door deze van O.L. Vrouwe en Sint Salvator. In de lykdienst van eenen wereldlyken medebroeder, gingen de kapittels niet ten offer'.

Dat er een broederschap van het koor zou bestaan hebben in de Eeckhoutabdij is twijfelachtig. Wat is immers een regulier kapittel, tenzij een broederschap van het koor? Ik denk dat de broederschap waarover het *Liber confraternitatis chori Sti Salvatoris* het heeft niets anders is dan de instelling van de *fratres ad succurendum* door abt Lubertus Hautscilt (1394-1417) ingericht[7], en die wij best met een van onze moderne 'derde orden' kunnen vergelijken. In deze zin bestond er ten Eeckhoutte sedert de XVe eeuw, een 'broederschap van het choor' die ook voor wereldlijke personen openstond; ze stond echter niet onder de benaming van O.L. Vrouw Hemelvaart, wel onder deze van St. Bartholomeus, patroon van de abdij. De namen van de lekeconfraters werden in het obitua rium opgenomen; ze blijken niet zeer talrijk te zijn geweest

Sprekend over de broederschap van het koor van Sint Salvator, noteert Verschelde terecht: 'Het schijnt dat deze vergadering in den beginne aleen uit geestelycken samengesteld was'. Trouwens te Brugge, zoals in alle middeleeuwse steden, moet een algemene vergadering van de stadsgeestelijkheid hebben bestaan[8]. Toch zal men tevergeefs naar een *confraternitas curatorum* zoeken, iets in de aard van de *Trente prêtres* van Luik[9], of van de *Frairie des XII apôtres van Hoei*[10]. Te Brugge is het alsof de vergaderingen van de te weinig tal-

(6) K. Verschelde, op cit., blz. 206.
(7) Flandria illustrata, II, blz. 232. Beaucourt, Description, blz. 308; Weale, Notice, blz. 284.
(8) G.G. Meersseman, Die Klerikervereine von Karl dem Grossen bis Innocenz III, in Zeitschrift für Schweizerische Kirchengeschichte, 46, 1952, blz. 1-42, 81-112.
(9) L. Lahaye, Les paroisses de Liège, in Bulletin Inst. archéol. liégeois, 46, 1921, blz. 179-194 (ook in boekvorm verschenen).
(10) F. Discry, La frairie hutoise des communs curés, in Leodium, 15, 1958, blz. 5-29.

rijke pastoors verdrongen werd door een *societas* tussen de drie (later de vier) stedelijke kapittels.

De broederschap van O.L. Vrouw van den Drogen Boom. - Deze broederschap, waarvan de oorsprong nog in het duister ligt, werd bij de minderbroeders gesticht, waarschijnlijk in de loop van de XVe eeuw(10bis). Zij was in 1396 in volle bloei. Rond 1632 verhuisde ze naar de Eeckhout, later naar Hemelsdale, dan naar Sint-Donaas. In 1779 ging ze eindelijk over naar Sint-Walburga, waar haar beroemd paneel, 'Het mirakel van Gedeon' door Petrus Claeissins, nog te bewonderen is(11).

De broederschap van O.L. Vrouw van Halle. - De bedevaart naar O.L. Vrouw van Halle heeft zeer vroeg de Bruggelingen aangelokt, en de rijve van Halle is meer dan eens te Brugge op bezoek gekomen(12). In de XVIIIe eeuw waren de Brugse bedevaarders naar Halle talrijker dan ooit. Ook dachten zij eraan hun vrome reis een meer korporatief karakter te geven. Op 30 maart 1723 vroegen acht en veertig Bruggelingen aan de bisschop oorlof om een jaarlijkse mis in de Eeckhout te mogen celebreren en officieel samen naar Halle te mogen trekken. Na overleg met de nogal aarzelende aartspriester van Vyve, bang om mogelijke misbruiken, gaf bisschop van Susteren voor een jaar toe *ad experimentum*(13). Het experiment was blijkbaar afdoend, want de broederschap van O.L. Vrouw van Halle werd op 25 oktober 1723, door brieven van bisschop van Susteren officieel ingericht(14). De tevredenheid van de

(10bis) A. Deschodt, Confrérie de Notre-Dame de l'Arbre sec, in Emul., 28, 1876-1877, blz. 141-187; M. English in Parochieblad Brugge, 5, 1950, nr 52; Arch. Houbaert, De eredienst van O.L. Vrouw bij de minderbroeders in België, in Franciscana, 12-13, 1957-1958, blz. 5-45 (zie Biekorf, 60, 1959, blz. 375). - De stad Gent had ook een broederschap van den Drogen Boom, die in 1540 door keizer Karel werd opgeheven, Ch. Gilleman, Moule à méreaux de la confrérie de N.D. de l'Arbre sec, in Inventaire archéologique de Gand, 2e reeks, blz. 259.

(11) A. Duclos, Bruges, histoire et souvenirs, blz. 281 en 556; over het thema van de Drogen Boom in de mariale kunst, zie M. Vloberg, la Vierge et l'Enfant dans l'art français (Grenoble z.j.), blz. 281-284; en P. Quarré, Les statues de la Vierge à l'enfant des confins burgondochampenois au début du XIVe siècle, in Gazette des Beaux-Arts, 110, 1968, blz. 193-204.

(12) A. Viaene, De rijve van O.-L.-Vrouw van Halle op rondgang in Vlaanderen, Biekorf 1967, blz. 236.

(13) Bisschoppelijk Archief Brugge, Acta episc. Brugge. L, f° 24 en 25 v°

(14) Ibidem, f° 81 v° en 82 r° - Volgens K. Verschelde, de kathedrale van S. Salvator te Brugge, blz. 227, zou die broederschap veel ouder geweest zijn, omdat 'een schilderij van O.L. Vrouw van Halle, welke het (= de broederschap) in onze kerke heeft aengebragt, dagteekent van 1690'. Wijlen M. English heeft, in een artikel van La Patrie (nr van 25 mei 1935), duidelijk aangetoond dat de zogezegde O.L. Vrouw van Halle van 1690 in feite een O.L. Vrouw van lorette was, en dat bijgevolg dit schilderij niet kon afkomstig zijn van de Eeckhout.

confraters kwam het volgend jaar tot uiting: zij brachten aan O.L. Vrouw van Halle ‘een rood fluwelen kleed met fijn geslagen platen’, in het midden versierd met het wapen van Brugge gesteund door twee Beertjes; onderaan het jaartal 1724 en de hoofdletters C.B.B.M.H., wat betekent: *Confraternitas Brugensis Beatae Mariae Hallensis*[15]. De broederschap bleef tot in 1783 bestaan. In 1767 verschijnt als ontvanger de toekomstige en laatste abt van de Eeckhout, kanunnik Emmanuel Prisie[16].

De gilde van Sint-Michiel. - De gilde van de boekverluchters en -verkopers, onder de bescherming van de hlg. Jan Evangelist, kwam zich vóór 1454 ten Eeckhoutte vestigen. In een rekening van 1469 is er ook sprake van St. Lukas[17]. In het begin van de XVIIe eeuw werd de gilde van St. Jan en St. Lukas met die van St. Michiel en St. Gregorius verenigd, d.w.z. met de Brugse schoolmeesters en meesteressen[18]. De gilde deed haar diensten aan het Sint-Michielsaltaar.

V. De sloping van de kerk

De abdij van de Eeckhout werd kort na 1797 als nationaal goed verkocht en gesloopt. Over de juiste datum en de omstandigheden van die gebeurtenis zijn wij slecht ingelicht. Volgens de ‘Kronyk’ van Bernard-Jozef Gailliard zou het in 1798 gebeurd zijn[1]. Doch het neerhalen van de zware toren en het wegnemen van het afbraakmateriaal moet verscheidene maanden, wellicht meer dan een jaar, in beslag hebben genomen. Het vernielingswerk moet zeker in 1802 beëindigd zijn, toen het mooi gestoelte, in 1770 door abt Antoon joets aan de schrijnwerker van Assche besteld, naar de O.L. Vrouwekerk werd overgebracht[2].

De Bruggeling Jozef Gailliard (1801-1867), zoon van bovengenoemde Bernard-Jozef (1771-1846), heeft ons in zijn ‘Ephémérides brugeoises’ een beschrijving nagelaten van het binnenste van de Sint-Bartholomeuskerk vóór haar vernieling. Deze interessante bladzijde, naar dewelke wij reeds meer dan eens verwezen, vertalen wij hier zo letterlijk mogelijk, omdat

(15) T.R. in Biekorf, 34, 1928, blz. 151; zie blz. 166 en 256.
(16) Rekeningen van de broederschap in het Stadsarchief Brugge, fonds reguliere geestelijkheid (Eeckhout).
(17) Ad. Duclos, Bruges, histoire et souvenirs, blz. 386-387.
(18) C. Van den Haute, Documents inédits concernant les librairies et maîtres d'école de Bruges, in Emul., 69, 1909, blz. 18-40.
(1) Kronyk of tydrekenkundige beschryving der stad Brugge naer het achtergelaten handschrift van B.-J. Gailliard (Brugge 1849), blz. 351.
(2) Rond den Heerd, 11, 1876, blz. 306; Ad. Duclos, Brugge, histoire et souvenirs, blz. 474.

het blijkbaar de herinneringen zijn van een ooggetuige (men lette op het tot tweemaal toe herhaalde ‘on voyait’...). Zeker heeft de jonge Jozef Gailliard het gesloopte gebouw nooit gezien, maar hij gebruikt hier de uitvoerige notas van zijn vader[3].

‘(Deze kerk) was zeer eenvoudig, doch betrekkelijk schoon opgetrokken. Ze bestond uit twee beuken, waarin de ene het koor bevatte. Het hoogaltaar was in marmer, en aan weerskanten bevond zich een grafschrift. Bezuiden het altaar rees een prachtig sarcofaag in blauwe steen, de voorzijde met een reeks gotische nissen (en tiers-point) versierd. Op de tombe lag het beeld van een bisschop met mijter en staf. Dit praalgraf was opgericht geweest ter eer van Monseigneur Jacobus de Binst, overleden in 1332[4]. Aan de andere kant van het altaar zag men een marmeren grafschrift met de acht kwartieren van de familie Baltin[5].

Aan beide kanten [van het altaar] waren de gestoelten die heden het koor versieren van de O.L. Vrouwkerk.

Niet ver van het sanctuarium stond een klein altaar, toegewijd aan St. Ursula. Deze heilige was op het retabel geschilderd. Het koor was door een onbeduidende balustrade afgesloten.

In de andere beuk, zag men een marmeren altaar aan O.L. Vrouw toegewijd. Het fronton van het altaar berustte op twee torse-zuilen; in een nis stond het beeld van O.L. Vrouw. Het tafereel [van dit altaar], dat de Kruisiging voorstelde, werd geschonken door M. Robijn, overleden in 1525.

Naast dit altaar was een marmeren grafschrift, maar zonder versieringen; het herinnerde aan Elisabeth van Hamme[6]. die een jaargetijde van tien missen had gesticht[7].

De uitvoering van de preek- en biechtstoelen vertoonde niets merkwaardigs.

(3) Ephémérides brugeoises ou relation chronologique, (Brugge 1847), blz. 327.
(4) Jakob de Binst, liever Bane, bisschop van St. Andrews in Schotland, vroeger reguliere kanunnik van St. Augustinus, stierf te Brugge in ballingschap op 22 september 1332; betere beschrijving van zijn graf in W.H. Weale, Notice, blz. 342. Een tekening van dit merkwaardig praalgraf is te vinden in de grafschriftenverzameling van de stadsbibliotheek Brugge, hs 449, dl. II, een andere van J. Gailliard in hs II 3623, dl. V plaat 2 van de Kon. Bibl. te Brussel.
(5) P. Beaucourt, Description historique, blz. 324; J.J. Gailliard, Bruges et le Franc, V, blz. 133.
(6) Elisabeth van Hamme, weduwe van Adam van Troostenberghe, moeder van abt Nikolaas van Troostenberghe, stierf op 18 november (Weale. Obituaire, blz. 354).
(7) A.G.S.B., fonds Eeckhout (18 janurari 1626); er bestaan verscheidene kopieën van dit testament, namelijk Rijksarchief Brugge, nr blauw 7640; Aanwinsten nr 18; en een luxe-eksemplaar gebonden met het wapen van abt Nikolaas van Troostenberghe, Stadsbibliotheek Brugge, hs. 589.

Een van de rijkste praalgraven van deze kerk was een mooie blauwe steen met koperen (= geelkoperen) inlegsels, aan de vier hoeken met evangelistenbeelden versierd; op een soort rijk verbloemd tapijt log het beeld van een abt. Het was de graftseen van Filips de Beerts (sic), gestorven in 1664 (sic)[8]'. Van deze al te bondig beschreven meubilering blijft er, buiten het gestoelte in de O.L. Vrouwkerk, omzeggens niets meer over. Ook het 'mirakuleus' kruisbeeld ontsnapte, zoals gezegd, aan het vandalisme van de Jakobijnen. Een Brugs edelman, gewezen schepen van het Vrije, baron Jacobus Angelus Jozef Lauwerijns de Diepenhede-Roosendael (+ 1830), had het kunnen terugkopen en heeft het in 1801 aan de Sint-Salvatorskerk, (de huidige katedraal van Brugge), toevertrouwd[9]. In de Korduwanierskapel (Nood Godskapel) van die kerk staat het 'Kruis van den Eekhaute' heden als een laatste 'sakrale getuige' van de verdwenen kerk en abdij.

N.N. HUYGHEBAERT, O.S.B.

Tafellinnen van Plusoultre

De naam *Plusoultre* wordt in de 16e eeuw ook gegeven aan een patroon van gefigureerd linnendamast waarin de devise (Kolommen van Herkules) en de kenspreuk van Keizer Karel V voorkomen. Beroemd is het grote Plusoultre-stuk ('la grande nappe') in 1528 te Mechelen vervaardigd door Jacob van Hoochbosch, met de wapens van de 50 Orderidders die aan het Gulden Vlieskapittel te Barcelona hadden deelgenomen. Havard III 949. Henne, Charles-Quint V 297. Mechlinia X 141-144. Het Plusoultre-patroon heeft bij de adel een zekere verspreiding gekend.

1574 Diksmuide. - In de lijnwaadkoffer van Mevrouwe van Diksmuide bevonden zich:

'Twee dozijnen en half damasten servietten van Plusoultre. Noch anderhalve dozijne vande zelve soorte.

Twee groote damasten dwaelen van Plusoultre, metgaders twee cleene'. Biekorf 1961, 342. - Dit damastlinnen had Marie van Diksmuide in 1568 geërfd van haar broeder, Anthonis de Sacquespée, heer van Diksmuide (1548-68).

A.V.

(8) Filips van der Beerst, abt van den Eeckhout, stierf op 21 augustus 1504; hij werd voor het O.L. Vrouwaltaar begraven; beschrijving van zijn praalgraf in Weale, Notice, blz. 288; P. Beaucourt, Description historique, blz. 318.

(9) Le Beffroi, I, 1863, blz. 250-251. Voor de datum (22 maart 1801) zie Biekorf, 57, 1956, blz. 120.

Uit het schrijfboekje van een aflezer in het ommeland van Ieper

Onlangs kreeg ik een schrijfboekje in handen waarin ‘aflezersgebeden’ staan. Het boekje mocht ik niet behouden, wel mocht ik het op staande voet afschrijven, wat ik dan ook voor de lezers van Biekorf gedaan heb. Hier volgt dan de letterlijke inhoud van het boekje.

Voor de roze

De purper roze en de geblarde roze en de stekende roze en de geknobbelde roze en de vellende roze en al de rozen die God geschapen heeft o H. Roza, ik smeek u door het bitter lijden van Jesus Christus dat het zal geholpen worden door smeeking van de H. Roza.

9 onze vaders en 9 weesgegroeten.

Voor de kolijken

Als Maria hare kerkgang deed, ontmoette zij de kolijken, en zegde waar gaat gij naartoe?

De kolijke zei, ik ga (om die of dien, en de naam noemen van de kwellen). Neen, zeide Maria, ik zal dien buik en darmen genezen, ik zal hun zoo zacht maken als de melk in mijne borst waarmee ik den Heer Jezus spijze.

3 onze vaders en 3 weesgegroeten.

Voor gekwetstheid

Jezus van Hemelrijk was met Konegin van aardrijk, Jezus van Hemelrijk was doorboord met ijzer en staal en ten verzwol noch ten verzwoere en ik hope dat deze wonden ook niet en zullen verzweren.

3 onze vaders en 3 weesgegroeten ter ere van de vijf bloedige wonden van Jezus Christus.

Voor het Vier

Vier, vier, vier, verliest uw kracht gelijk Judas zijn kleur verloos als hij ons Heer Jezus Christus heeft verraden in den hof van Olijven.

2 keer 2 onze vaders en 3 keer 3 weesgegroeten.

Gebed voor de koorts

Onze Heer en Sint Jan wandelen over het land, zij vonden

daar 9 korsen staan en zij vragen, korsen waarom staat gij daar om vlees en bloed van beenderen te zuigen? Zij zonden er 8 van weg, zuid, oost, noord, en westzuid, oost, noordoost en noordwest, zuidwest, en greep de negende bij zijn hand en dauw dat 't sap uit zijn nagels kwam, en hij zei tegen Sint Jan, laat me gaan, ken bespringe noch oud noch jong, noch wijf noch man, noch kinderen die deze woorden niet spreken kan. - 1 onze vader en 1 weesgegroet.

Voor de kanker af te lezen

Ik benam de kanker bij dag en bij nachte, macht en kracht bij den Vader bij den Zoon en den Heiligen Geest,
ik benam den groenen kanker,
ik benam de stekende kanker
ik benam de bloedende kanker
ik benam de blauwen kanker
ik benam de vellende kanker
ik benam de water kanker, en al de kankers dat God geschapen heeft benam ik, dat hij gaat uit het vlees en uit het bloed en uit de maag, ik hoop dat het zal door het bitter lijden van Jezus Christus en zijnen doorne kroone en zijn vijf bloedige wonden, dat ge zult geholpen worden, met betrouwen op de gratie Gods.

Dit kracht1ge gebed moet 9 dagen lang smekend gelezen worden en 5 onze vaders en 5 weesgegroeten, en het zal met Gods gratie gedaan zijn.

Om het bloed te doen stremmen

Eerste manier:

Bloed staat stille in al uw zilwen en al uw letten, alzo waarachtig als Jezus Christus aan de Golgeboom des kruisen stond gekruist en gekroond en gegeseld.

Tweede manier:

Daar kwamen drie maagdekens gegaan. Het eerste zei bloed staat, het tweede zeide bloed staat stille, het derde zeide staat stille want 't is Jezus Christus wille.

Om perels van de oogen te lezen

Petrus en Paulus stonden te gaar op een golgensteen. Onze Heer die daar kwam gegaan zeide, waarom leest gij niet? Ze zegden, wij kunnen niet lezen, wij hebben te vele takken en perels op onze oogen, en wij zien niet.

Blazen in de naam des Vaders -
Blazen in de naam des Zoons -
Blazen in de naam des Heiligen Geest.
9 dagen lang 6 onze vaders en 6 weesgegroeten. (gij moet blazen op de ogen waar de perels zich bevinden.)

Als er iets in het oog zit

Er is in mijn oog entwadde, het is er ingevlogen, het is noch goed noch kwaad, 't is onze lieve Vrouwe zaad.
3 onze vaders en 3 weesgegroeten.

Voor de verbrandheid

Den H. Laurentius lag in het vier en op het vier. Onze Heer kwam daar gegaan en Hij legde er op zijn rechter hand om te naadren deze brand.
1 onze vader en 1 weesgegroet.

Voor de verbrandheid

Sint Laurentius lag op 't vier
en wentelde hem in 't vier
en hij bluste 't vier.
1 onze vader en 1 weesgegroet.

Voor de borstzweer of doorn

Jezus van Hemelrijk gekroond met doorn van aardrijk, te verzwol noch te verzeerde, en 'k hoope dat deze wonde ook niet verzweren zal.
3 onze vaders en 3 weesgegroeten.

Voor de tandpijn

Nieuwe mane, ik heb de eer van u te zien, wilt alle pijn van mij vlieden, de wieke uit mijn handen, de pijn uit mijne tanden, de kanker uit mijnen mond ter ere van Jezus Christus.
3 onze vaders en 3 weesgegroeten, ter ere van H. Apolonia.

Voor de wortels

Twee strooitjes en de letten van dezelfde strooitjes kruisvormig op de wortel leggen, en er een kruis over maken en zeggen (hier werd iets vergeten af te schrijven) en dat 3 maal doen, de strooitjes kruiswijze in de grond steken en een kruisje over maken.

G. Vermeulen

Deze reeks aflezingen uit het Ieperse moge men vergelijken met de reeks van de aflezer van Krombeke (Remi Derink), die door André Bonnez werd medegedeeld in Biekorf 1959, 74-78. Direkte overeenkomst is er niet te bespeuren.

Anders ligt het met de *Christelijke Aflezingen* van het gedrukte blad van René Gequiere uit Watou: de aflezingen van dit drukwerkje (te dateren ca. 1850) werden gepubliceerd in Biekorf 1939, 26-28. Een viertal aflezingen van Watou stemmen nagenoeg letterlijk overeen met onze nieuwe Ieperse reeks, nl. voor de roze, voor gekwetstheid, om bloed te stremmen (eerste manier), om perels van de ogen te lezen.

Opmerkelijk is dat het wandelmotief hier rijk vertegenwoordigd is (vier maal), en dan nog wel een keer met een drietal (drie maagdekens: tweede manier om bloed te stremmen): een type dat door Dr. J. Van Haver in zijn standaardwerk *Nederlandse Incantatieliteratuur* (Gent 1964), niet werd ontmoet.

Het Westland schijnt bijzonder rijk te zijn aan geschreven aflezersboekjes. Ook het enige bekende gedrukte (vliegende) blad met aflezingen behoort tot dit gewest (Watou).

Uit een studie van E. Debacker (waarover uitvoerig in Biekorf 1966, 216) blijkt dat, gedurende de vorige eeuw, ook geschreven boekjes in de leurhandel zijn geweest. Op het groot hof in De Moeren bij Hondschoote vond Debacker in 1908 een geschreven boekje met aflezingen. De boer had het destijds gekocht van een man die met zulke *geschreven* boekjes ging venten in de streek van Hondschoote, Ghyvelde en Veurne. En voor ieder van de kinderen van dit welgestelde boerengezin werd er een afschrift gemaakt dat hun werd meegegeven op de dag van hun huwelijk(1).

Die (krachtige!) boekjes werden steeds zeer ‘gesloten’ gehouden. Veel zijn er tot nu toe niet aan 't licht gekomen. Een zeldzame keer komt er toch eentje een korte wijl opgedoken en het brengt, zoals het hierboven medegedeelde, steeds wat nieuws naar inhoud of naar vorm van die aflezingen.

A.V.

Vuursteen

In weinig zegswijzen vindt men de kei als vuurkei, vuursteen terug. De archeologie van het vuurslaan ligt toch nog duidelijk in de spreuk: ‘*Arbeyt vint altijd vier in den steen.*’ (ca. 1500). Met bet. ‘hard werk baant zich steeds een weg’: heel verschillend van het eng. ‘In the coldest flint there is hot fire’.

(1) Het boekje van de ‘Algenezer’ van Duinkerke, in 1907 in het frans gepubliceerd door Emile Debacker, werd door Bert Bynens bekend gemaakt in Volkskunde, 56 jg. 1955, blz. 144-151.

Het epos van de IJslandvaart in brieven

Van het ras der IJslandvaarders, die met een zeilschip gedurende zes lange maanden hun karig loon in de noordelijke wateren verdienden, blijven thans nog slechts enkelen in leven. Alleen te De Panne (Victor Ryssen, Engel Puystjens), te Oostduinkerke (Pol Soen, Engel Seys, Maurice Puystjens) en te Nieuwpoort (Isidoor Verleene, Henri Puystjens) kan men ze nog terugvinden. In hun ogen smeulen de herinneringen aan de perikelen op zee, en uit hun gelaat en hun hele verschijning spreekt de kloeke ziel van de visser, de verbeten moed, de deernis, het heimwee naar zee en naar de weerglans van de machtige hemelklaarten rond IJsland.

De schrijnende toestanden aan boord: gebrek aan hygiëne, gevaar voor tuberculose, de eentonigheid van hun bestaan, gevaar voor stormen (telkenjare keerden meerdere vissers niet terug) kan men heden echter nog moeilijk voorstellen. Ook kontakt met thuis bestond omzeggens niet. Weliswaar bracht een Franse oorlogsbodem eventueel brieven mee, maar vele IJslandvaarders konden met moeite hun naam schrijven. Het aantal brieven van IJslandvaarders dat thans door sommige vissersfamilies nog wordt bewaard is dan ook uiterst gering.

De h. Madou, brievenbesteller te Nieuwpoort, langs moederszijde verwant met ‘Yslanders’, bewaart in het familiefotoalbum tevens een tweetal brieven van IJslandvaarders.

Schrijver van de eerste brief is Vandewoude Viktor. Geboren in 1872 te Koksijde - overleden te Nieuwpoort op 1 april 1952. Viktor deed zes reizen op IJsland. Zijn brief werd verzonden vanuit Thurso, een haven aan de noordkust van Schotland.

Tweede schrijver is Louis Desaever (geboren te Koksijde in 1887, overleden te Adinkerke in...).

We drukken hier die twee brieven af, zoals Viktor en Louis de teksten opstelden: vol taalfouten, maar in de eerste plaats uitingen van het verkropte leed van twee jonge mannen, vol heimwee naar huis.

Nieuwpoort

Jacques Beun

I. Brief van Victor Vandewoude

turso den 21 Maart 1892

Vader Moeder peter Vrienden en kennissen ik laat u weten dat wij tansch in engeland ons bevinden met gebroken roer.

Louis Goutsmit is 90 uren van ons verwijderd met al zijn zeilen weg en andere en andere dat wij niet weten.

Godt zij gedank wij zijn nog allen frisch en gezond bij malkander en van visch ik en wil er niet van schrijven. wij zijn den 18 binnen gekomen en verhopen van 24 in zee te gaan

hier mede sluit ik mijnen brief in de hoop van den 20 van september wel t'huis te komen als God wilt en doet de koplamenten aan al de jongheden van in ronde en als ik nog zoo een weër moet passeren met de galette ik en ga 't naaste jaar na ijsland niet

Victor Vandewoude
turkso den 21 maart 1892

II. Brief van Louis De Saever

Westnoorddevioord, 24 mei 1879

Beminde moeder,

Met veel droefheid laten laat ik u weten den staat waar wij ons bevonden hebben van zeder den tijd dat ik op ijsland vaart heb ik nog nooit zo'n weer op of gestaan gelijk van paschen tot palme zondag.

Maar god zij gedankt wij zijn nog allen in volle gezondheid. Moeder ik vraag dat gij mijn lezen (= laarzen, n.v. Red.) zoudt dragen naar den schoenmaker om te herstellen tegen dat ik 't huis komt hij weet wat er moet aan gedaan zijn en als het mogelijk is doet mij kas ook maken.

Nu zal ik u laten tweten hoe de vischscherij zij.

Godt zij gedankt ik zij eens van de beste en wij hebben 16 last Serrafijn Rubben 12

Albert vossaart 6.

Doet de koplamenten aan al die vrouwen en moeders en zegt dat wij allen in volle gezondheit zijn.

Maar helaas met de tranen in de oogen schrijf ik u dat wij hebben ooren hooren zeggen dat er zijn die naar Coxijde niet meer zullen komen ik wenst dat het anders zou zijn.

De kopplamenten aan Leonie en aan al mij zusters en wij hebben vader gestraken de 19 Mei maar weet wat hij heeft en mis van ongelij ongelukken gij moogt ons aanrijden 't verwatende zijn en als er niemand anders daar van schrijf gij moet daarvan tegen niemand van klappen. Daarmede sluit ik mij brief en blijf in afwach in afwachting tot in de eerste dagen van september

Niet weet niet deert

Die spreuk van volkswijsheid met betekenis ‘zaken waarvan men onkundig blijft doen geen schade, geen leed, geen verdriet’, luidt in de volkstaal in 't Kortrijkse: *Nie' en wee' nie' en deert.* De moderne schrijftaal is stijver: ‘Wat niet weet, wat niet deert’. Beter luiden de mnl. vormen (ca. 1450): *‘Weet ic niet, zo en deret niet’,* bij Anthonis de Roovere van Brugge: *‘niet weet niet deert’.*

J.H.

Mengelmaren

Stierengevechten te Roubaix

Omstreeks 1900 heb ik de stierengevechten gekend te Roubaix, terwijl ik, Kortrijkzaan, ook wist waar de arena lag.

Een maatschappij had in ons land de toelating gevraagd om de stierengevechten in te richten; door het verzet van de dierenbescherming werd de toelating geweigerd.

Het stadsbestuur van Roubaix verleende echter wel de toelating, en de maatschappij bouwde een arena in Spaanse stijl te Croix.

Niettegenstaande de tamtam reklame, gingen de zaken van
de stierenvechtersmaatschappij maar kalmpjes, de verhoopte bijval bleef uit.

Om hun zaak te redden vonden de inrichters er iets anders op. Ze lieten veelkleurige affiches drukken met een reuze titel: ‘Gevecht tussen een leeuw en een stier’. De toegangsprijs was ondertussen verdubbeld, doch de affiches deden het, de kaarten waren in korte tijd uitverkocht. De inrichters deden alles zeer geheimzinnig, zelfs het personeel mocht de kooi van de stier en de leeuw niet benaderen.

Toen kwam de grote dag, dat de strijd zou plaats hebben. Terwijl de fanfare vrolijke aria's speelde, liep de arena stampvol. Een der inrichters kwam in de arena en kondigde het gevecht aan. Ziehier wat mij persoonlijk werd meegedeeld door iemand die voor 25 fr. een slechte staanplaats had betaald.

Een wagen met een leeuw erin werd de arena ingereden, het oud en versleten dier werd met stokslagen het perk ingejaagd, terwijl het overige personeel een stier in de arena losliet. Ondertussen verdwenen de inrichters. De stier sprong met geweld naar de leeuw, en deze verweerde zich met grote moeite. Toen de toeschouwers zagen dat ze bedrogen waren, gingen ze op zoek naar de inrichters, maar de waren reeds gevlucht over de grenzen. Al wat niet muurvast was werd afgebroken en de ganse arena werd verwoest door de bedrogen menigte. Zo eindigden de stierengevechten van Roubaix.

Julien Matton

De beterding van landerijen

In de zestiende eeuw werden voor al grote wateringen ommelopers opgemaakt, ingedeeld in beginnen of secties, waarin ieder perceel precies werd gemeten en beschreven naar vorm en grenzen. Deze ommelopers werden nooit meer hermeten. Nu en dan werd geheel het gebied vluchtig nagezien. Dit

noemde men de betérdinge, waar de percelen niet gemeten werden maar betorden of afgestapt. Daarvoor kende men de ‘gemeene’ of gewone pas van 2 ½ voeten of 0,685 m. Twee gewone passen vormden een landmeterspas van vijf voeten of 1,371 m.

Dit vindt men terug bij Joost de Damhouder in 1564, waar hij schrijft: ‘De stad Brugge is van groote 10.472 gemeene passen in haer bevangh; welcker passen yder in 't byzonder in zich begrypt 2 ½ voeten; twee gemeene passen dan behouden 5 voeten, dewelcke t'samen maken een landsmeeters pas; maer elcken voet maeckt 11 dweersche duymen’ (*). De omvang van de Brugse stadsvestingen was dus 7.173 meter.

De landmeterspas stemde daaromtrent overeen met de ‘schrede’ vermeld in het handboek voor landmeters van het Brugse Vrije opgemaakt in 1724 door landmeter F.C. van der Poorten uit Gistel: ‘Item, op 't Gentsche useert men 1400 roen voor een myle, ende om dese t'accorderen met de gemeyne mylen, 4000 schreden, soo moet men nemen voor een gentsche myle 1423 4/7 roeden’ (**).

Een mijl was dus 5.466,50 m. en een schrede 1,366 m.

(*) Een voet was dus 0,2743 m. en. een duim 0,02493 m. Zie Stallaert, Glossarium II 141; vgl. ook Biekorf, 1966, blz. 11. - (**) Rijksarchief te Brugge. Brugse Vrije. Reg. n° 16045, f°2v^{o}. Een Brugse roede was 3,84 m. J.D.S.

Op het doodprentje van een Napoleonist

Op een doodprentje van de alfabetisch geklassifieerde kollektie van de Stadsbiblioteek te Brugge lees ik het volgende:

> Bid voor de ziel van
> *Joannes Philibertus Opsomer*
> weduwenaer van Rosalia Costeur;
> Raedslid der Manscongregatie,
> Voorzitter van het Broederschap der Geloovige Zielen
> en Lid van het Genootschap der
> Overblijfselen van het Groot Leger van het Fransch Keizerryk;
> Geboren te Moorseele
> den 21 December 1785 overleden te Kortryk
> den 8 Juni 1862.

Het prentje is gedrukt bij Eug. Beyaert te Kortrijk. - Zoals de meeste Vlaamse steden had Kortrijk een Napoleonistenkring, zijnde een mutualiteit van oudsoldaten van de Keizer onder de officiële naam: ‘Maetschappy der oude Waepenbroeders van het Fransche Keyzerryk’. Vormden de oud-gedienden uit de Grande Armée een afzonderlijke kring of genootschap? Het prentje van Jan-Baptist Opsomer schijnt daarop te wijzen. - Over de Napoleonisten in Vlaanderen en hun verenigingen zie de belangrijke studie van Lic. Herman Maes in Bijdragen tot de Geschiedenis der stad Deinze, XXXV, 1968, blz. 103-133.

C.B.

De vreedzame handboog

De St. Sebastiaansgilde van Sint-Pauwels (Waas) vierde in 1716 haar honderdjarig jubileum. Een plaatselijk rederijker schreef bij die gelegenheid een ‘Vreughdegalm door Fama uytgheblazen’ waarin aartshertog Albertus, als veroveraar van Oostende in 1604 en stichter van de gilde, bijzonder naar voren treedt. Het moderne veld- en vestinggeschut heeft een hele militaire omkeer gebracht, en de vroeger krijgshaftige handboog is een ‘recreatiespel’ geworden: zo betoogt de dichter in dat jaar 1716, dat een nieuw begin van vrede was na de vele oorlogsjaren die met de populaire naam van ‘Malbroek’ verbonden bleven. Die historische feestverzen (De Potter-Broeckaert, St.-Pauwels 47) luiden als volgt.

Albertus stelde in de guldens om te vechten,
nu dienen sij alleen om vreughden aen te rechten.
In 't leger is den boogh en pijl van kleyne kracht,
door bommen en canon wordt nu den mensch gheslacht.

Ulysses, Hercules en Samson souden beven
als sij een jongelinck soo grooten vier sien gheven.
De vesten, eertijds hoogh, en sijn nu niet gheacht
en worden door de bom tot puynhoop haest ghebracht;
het kloekste bataillon dat moet hiervoren buighen,

Oostende sal ons sijn hierin een claer ghetuyghen:
Albertus deed 't beleg en 't duurt drie volle jaer,
en op dien langhen tijdt heeft men met groot ghevaer
die overstercke stad aen Marlbourough sien gheven.
Albertus stond versteldt, was hij nu nog in leven.

Dus moet den handboog zijn een recreatiespel,
't goon edel en oneêl behaeght al even wel,
en 't maeckt een liefdebandt tusschen de prochianen
als sij sijn aen hun hooft ghetrouwe onderdanen.

Dat Albertus de schuttersgilden instelde (v. 1) als krijgsgilden is natuurlijk een overdrijving (of verschrijving?). De auteur huldigt alleen de handboog van zijn landelijke gilde en laat de stedelijke ‘vuurwapengilden’ (busschieters, kolveniers) onvermeld, die met hun eigen wapens ook een rekreatief schijfschieten beoefenden. Uit v. 10 en volgende blijkt dat het beleg van Oostende, na honderd jaar, nog steeds als het grote wereldberoemde beleg bekend stond. - Edel en onedel komen in de recreatie van de handboog samen (v. 16): niet ieder ‘onedele’ had echter toegang tot een schuttersgilde, een zekere standing was daartoe vereist, zoals reeds blijkt uit de vereiste uitrusting en het jaarlijkse lidgeld.

C.B.

Blijde inkomst van Egmont in de hoofdsteden van Vlaanderen 1559-1563

In augustus 1559 werd Lamoraal, graaf van Egmont, prins van Gavere, door koning Filips van Spanje aangesteld tot gouverneur-generaal van Vlaanderen.

De nieuwe gouverneur hield zijn blijde inkomst in Brugge op 20 november daaropvolgend. De stadsregering bood hem een schitterend banket aan, waarop ook de consuls van Burgos en de ‘stapelaers vander Ynghelscher natien’ aanwezig waren. De presenten van wijn, was (in tortsen en tafelkeersen) waren buitengewoon groot, en dan nog aangevuld met een koffertje Spaanse suikeramandelen (tregie) voor de gravin. De kapittelheren van Sint-Donaas lieten uit hun eigen kantinekelder een toemaat van twaalf kannen (ca. 50 liter) wijn aan de graaf toekomen. (R.A. Parmentier, in Hand. Emulation 70, 1927, 54-56).

Te Brugge viel die eerste inkomst in het late najaar, de doelen waren opgebroken en we horen niet dat Egmont er bij de schutters te gast geweest is.

In 1562 kwam Gent aan de beurt, op de zondag vóór Sinksen, in de volle meimaand, de maand van de papegaaischieting. Egmont was er te gast in het hof ‘vanden grooten ende aude gulden van mynheere Sinte Jooris’. De populaire overwinnaar van Grevelingen velde er de oppervogel, tot groot jolijt van de gildebroeders van de Voetboog.

's Anderendaags (maandag 11 mei) na de middag werd ‘in de Cooreleye, voor thof ende palays van mynen heere den Prince van Gavere, grave van Egmont’, een watertornooi gehouden waarin neringen, gilden en buurtschappen dongen naar de prijzen voor de ‘schoonste intreye’ en voor het ‘stekene te watere’. De Vleeshouwers kaapten de beide eerste prijzen weg. Een Gents rederijker wijdde een lang berijmd stuk aan dit feestelijk spektakel. (De Potter, Gent VII 343-344).

Inmiddels hadden stad en land van Aalst in 1560 aan hun nieuwe goeverneur een ‘gracelick juweel’ aangeboden, een geschenk dat traditioneel bestond uit een zilveren vergulde drinkbeker. (De Potter, Aalst I 66).

Egmont stond aan de top van de populariteit in Vlaanderen toen hij in 1563 ingehuldigd werd te Ieper. Ook hier nam hij deel aan het schietspel van de Voetboog en hij liet er zich inschrijven als lid van de St.-Jorisgilde. (Biekorf 1968, 394).

Naar Ieper zouden de gebeurtenissen van het troebele jaar 1566 hem terugroepen en, zoals men weet, verwikkelen in de moeilijkheden die in 1568 naar zijn tragisch einde hebben geleid.

A.V

Rederijkers houden bijen
Poperinge 1531

De Retoricijnen van het Kruishout, alias Cruusbroers ofte Lichtgeladen, van Poperinge verkregen in 1530 van Keizer Karel een nieuw oktrooi, en zouden ermee een nieuwe lente tegemoetgaan. Geldelijke zorgen bleven echter dreigen. De verplaatsingen naar andere steden, uitgaven voor wagens, toortsen, ‘actueren ende factueren’ ledigden immer weer de gildekas. De leiding wilde ditmaal krachtdadig vooruitkomen, prince Lauwys Pilgherem, deken Jan Clais en zes notabelen (Ciais Scerryer, meester Pieter Meganck, Christiaen Deberch, François de Scottre, Cornelis Jacobssen en meester Willem van Warygheem) stonden er voor in. Een nieuw financieel beleid werd vastgelegd op 25 november 1531 in de ordonnantie ‘vanden ghemeenen goede ende buerse vander ghilde ende kamere van Rethorycken’ van het Kruishout. (Annales Soc. Hist. d'Ypres V, 1872, 41-47).

Uit die ordonnantie blijkt dat een deel van de leden hun bijdrage betaalden in natura, te weten in lammeren en in bijen. De nieuwe regeling bepaalt dat voortaan o.m. van de ingeleverde bijen een ‘ghemeene burse’ gemaakt wordt. Twee of drie bezorgers worden aangesteld die verantwoordelijk zijn voor alles wat die bijen van de ‘ghemeene burse’ aangaat, d.i. ‘de zwormen, vaten ende buucken’. Verscheidene artikelen van de ordonnantie betreffen het regelmatig bezoeken en bezien van die gilde-korven, het merken (door inbranding) van de vaten, het uitbrengen van een jaarverslag, de vergoeding van de bezorgers.

De opgebrachte gelden werden echter weer zeer snel verteerd aan de representatiekosten, geschenken aan inviterende kamers, wijnpresenten, deelneming aan processie en ommegang. Hoelang dat bijenhouden voor de Kamer van de Poperingse Lichtgeladen rendabel geweest is, kan niet worden uitgemaakt.

C.B

Stappenhalf

In zijn laatste Taalaantekeningen (1968, blz. 286) vraagt K. De Busschere of er nog woordverbindingen met ‘en half’ bekend zijn, zoals ‘stappenhalf’. Naast dit ‘stappenhalf’ is in Kortrijk ook ‘preuschenhalf’ bekend, d.w.z. zeer ‘preusch’ of trots en fier. Mijn schoonmoeder, herkomstig van Bulskamp maar in Oostende wonend, kent ook ‘snel-enhalf’, gezegd van iemand die er blozend en gezond uitziet, waarin snel de bekende Westvlaamse betekenis ‘mooi, knap,

flink’ heeft. En elke Westvlaming is wel 'ns een keertje ‘zot-en-half’ (zottenhalf), d.w.z. zot van vreugde, uitgelaten.

F.D

Klaaglied van Sidonie en Elodie
Spellewerksterslied

1. Sidonie sprak: ik heb verdriet
   als ik mijne kant bezie,
   hij is zo groef en wijd,
   zo groot als een kalsie,
   hele dagen werken voor 'n frank of drie.

2. laat mij klagen, sprak Elodie,
   want ik en winne zovele nie',
   ik heb laatst om geld gegaan,
   wij hebben daar blijven staan,
   de koopman wilde mij met 'n stok op strate slaan.

3. Wij moeten met ons kussen gaan
   en moeten rond de tafel staan,
   de zuster staat daar rond,
   de koopman staat zo pront
   en hij zegt: 't is gemaakt lijk van een hond.

4. Daar staat het meisje lijk of gij ziet
   met haar hertje vol verdriet,
   zij missen in het blad,
   't is altijd dit of dat
   en ik heb de patroon al in mijn zak.

5. Als de koopman vertrokken was
   de zuster kwam daar aan:
   Ziet wel wat dat gij doet
   dat gij niet meer en wroet
   of ik zal u maken een papieren hoed.

- Gezongen in de oude spellewerkschool van Ruiselede, in de jaren 1920. - Laatste vers van str. 5: als straf werden de meisjes een papieren hoed opgezet, ze noemden dat *de zottemutse.*

De Bo geeft *zottemulse* alleen met de afgeleide bet. lichthoofdig vrouwspersoon. loquela hoorde zottemutse te Esen met bet. meltevrouwe, varende vrouwe, draaiwind. Schuermans (1870) heeft echter *zottekap, zottemuts,* opgenomen met de oorspronkelijke betekenis: papieren muts die men de kinderen in de school opzet.

M.C.

Kleine verscheidenheden

AWEETERS. - Mannen van de nachtwacht, rondgaande nachtpolitie Onder de jaarlijkse fooien door de bursier van het St.-Janshospitaal te Brugge uitgereikt komt anno 1459 (Rek. f. 89) een som van 24 sc. par 'den aweeters ende lyfcnapen vanden burchmeesters'. De 'garssoenen' van de dagpolitie ontvangen evenveel. De term *hauwetters* verschijnt reeds in 1337 in een Voorgebod van Gent (ed. De Pauw, 9-10): 'Dat niemene en wandele naer dachterste clocke, no met lantaerne no sonder lantaernen, uteghesteken de hauwetters, vroede vrouwen, surgiens ende priesters, up de boete van drien ponden'. In de Inqueste van Oudenaarde anno 1342 getuigt Jacob Cleenrente, cordewanier, dat hij 'sach de auweters in te Oliviers Cabelliaus'. (Annales Emulation 25, 279). - Mnl. *aweit* (ofr. agaist, esguet, awais; fr. guet) vertoont veel spelvormen: haweet, hauweyt, halweite, steeds met bet. rondgaande nachtwacht, in de 15e eeuw ook de parade van de nachtwacht. Zie Verdam en Stallaert s.v. aweit en Gailliard, Keure van Hazebroek 11 11-12; IV 113 317. - Te Duinkerke in 1582 werden de burgers naar de nachtwacht opgeroepen door de *hauweyt-clocke.* (Kronijk, ed. Piot 628).

BOETEWERC. - Herstelwerk aan ledergoed, inz. zadel- en paardentuig. In de rekeningen der jaren 1360-1370 van de priorij ter Elmare (afhangend van de St.-Pietersabdij - Gent en gelegen in het gebied van het huidige Waterland-Oudeman) komen als regelmatige posten voor de uitgaven aan de zadelmaker onder de rubriek 'ter zadelrien van nyewen werke ende van boetewerke'. (Appeltjes Meetjesland XIII 168). - Mnl. boeten (herstellen) is, als ambachtsterm, zeer verbonden met het 'leder'. De *boeters* (schoenlappers) vormden te Brugge in 1452 een 'let' van het ambacht der cordewaniers; hun beroep heet *boeterscip.* (Biekorf 1963, 287). Doch ook koper werd geboet, mnl. ketelboetere = ketellapper.

FASSELRE. - Maker van 'fasceel' (gekloofd brandhout). De stadsrekening van Ieper noteert in 1329 de volgende uitgaafposten: 'Van 200 berden te yredene, 28 s. Twee fasselres, van 2 daghen, 5 sc. 4 d. Eenen man, van faisselen te makene, van 3 ½ daghen, 5 s. 1 d. Eenen faisselre, van 2 ½ daghen, 3 s. 7 d.' (Comptes Ypres II 999-1001). - Over fasceel zie MnlW s.v. en De Bo s.v. fasceel en samenstellingen (fasceelhout, - schier, - stok).

KEYTKELDERE. - Kelder waar *keyte* bewaard en verkocht (ook geschonken) werd. In 1534 was Pieter van der Beke eigenaar van een huis gelegen aan de Koornlei te Gent. Deze eigendom wordt beschreven als een 'huus, stede ende erve ghenaempt *den Lintwoorme,* daer men den keytkeldere useert te haudene'. (RA Gent. Vrij huis vrij erve 1529-1547. f. 65^{v}). - De bepalingen van mnl. keyte, coyte, cuite, lopen uiteen: zie MnlW III 1680; Stallaert II 118; Gailliard KvHaz. II 415. De term keyte dekt, al naar gelang tijd en plaats, verschillende biersoorten. Te Brugge werd in 1450 keyte ingevoerd uit Delft *(Delftsche keyte)* en uit Gouda, terwijl er ook een plaatselijke *Brugsche Keyte* gebrouwen en getapt werd. Reeds ca. 1450 werd de oorspronkelijk Hollandse keyte te Brugge nagemaakt en was een verordening nodig om de ingevoerde keyte tegen de lokale namaak (van lager gehalte) te beschermen. - De fna. Kuitenbrouwer is eigen aan Holland, bakermat van de *kuyt* (Kiliaan), en was reeds

ca. 1500 te Utrecht bekend (Verdam s.v. coytebrouwer). De Brugse kroniekschrijver Despars (+ 1597) laat Jakob van Artevelde in 1335 optreden als een burger van Gent ‘die welcke een rijke keytebrouwers wedewe ghetraut hadde’. (Cronycke II 316). Despars heeft hier zijn

modellen (Froissart, Meyerus) zeer vrij weergegeven en hun ‘brasseur de miel’, ‘medeblandere’, vervangen door een bierbrouwer ofte ‘keytebrouwere’. - Over de samenstelling *keytevoerdere* zie Biekorf 1963, 255.

LARGESSE ROEPEN. - Op grote feesten, zoals blijde inkomst, vredesluiting en ordekapittel (Gulden Vlies), riepen de herauten *largesse! largesse!* als teken dat geschenken zouden uitgedeeld en geld uitgestrooid worden. Bij de geboorte van het eerste kind van Maria van Bourgondië te Brugge in 1478 was de vreugde buitengewoon groot omdat het een zoon was en erfprins van Vlaanderen. Op de geboortedag zelf, 22 juni, werd de blijde gebeurtenis door de burgemeesters afgekondigd ‘ter halle huut’ (uit het gebodvenster van de Halle) ‘ende stroyden daer goud ende zilver ter hallen huut’. (Boeck van Brugge 5) Toen hertogin Margareta aan het volk, midden op de markt, het kindje ‘al naect’ liet zien om hen te overtuigen dat het wel een jongetje was, deed Adolf van Kleef, heer van Ravesrein hetzelfde feestelijk gebaar, hij ‘saeyde ghelt, gout ende silver. Ende sie riepen alle: largesse, largesse’. (Wonderlijcke oorloghen van Maximiliaan, ed. Jappe Alberts 50). Bij het uitstrooien van geld op het kapittelfeest van de Vliesorde te Brussel in 1516 werd ook *largesse! largesse!* geroepen. (Biekorf 1962, 201). - Het gebruik van strooi- en zaaigeld heeft stand gehouden tot op de vooravond van de Franse verovering in 1794: op de inauguratie van Keizer Frans II te Brussel op 23 april 1794 werden nog gelegenheidspenningen *(médailles)* uitgestrooid.

ORDENEN. - Ardennen. In 1459 betaalt het St.-Janshospitaal te Brugge 10 schellingen grote, zijnde een jaarlijkse waarborg tegen razernij aan ‘Sinte Hubrecht van Ordenen over al onse beesten’. (Rek. 1459-60, f. 91^{v}), Vgl. de vorm *Naerdanen* te Menen in 1454 (Biekorf 1968, 61). De Excellente Cronike noemt (f. 168) de ‘grave van la Roche in Ardanen’ (1531).

PRINCEKINT. - Zoon van de regerende graaf, erfprins. De pachtbrief van het goed Elmare (Waterland), toebehorend aan de Gentse St.-Pietersabdij, regelt in 1340 de plichten en rechten van pachter Everard Pieterssone. Een artikel uit die brief luidt: ‘Vort wart zo zake dat ten hove ter Elmare came bisscop of andre prelaet, prince oft princekint, daer of zoude die Everard pachtere voerseit hebbene ne ghenen cost ende wesen scadeloes’. (Appeltjes Meetjesland XIII 167). - De eerste bet. van *kint* is wel erfprins, troonopvolger (van de graaf); vgl. echter *de kindre van Vlaendren* met bet. de zonen van de graaf, zoals ofr. enfants de France (kroonprins) en spa. infante. Princekint werd waarschijnlijk in de ruimere zin (rechtstreeks familielid van de graaf) geïnterpreteerd.

TOTE. - Spits hoofddeksel van vrouwen; in de 15e-eeuwse mode bekend als *hennin.* Een groot en oud glasvenster in de westgevel, boven de ‘endelduere’, van de parochiekerk te Meulebeke, wordt in 1603 beschreven door de genealoog Nicolas de Schietere. (Fragmenta I 14). In dit votiefvenster waren in geknielde houding afgebeeld: Jan Veys, die in 1448 hoogbaljuw van Veurne en Veurne-Ambacht was, en zijn echtgenote Isabeau van der Douve, vrouwe van Nieuwkerke, Meulebeke en Eggerloo. Bij de stichter stond zijn patroon Sint Jan de Doper, achter hem knielden

zijn zeven zonen waaronder een priester. Bij vrouwe Isabeau stond haar patrones Sint Elisabeth die echter ‘bycane is gheheel ghebrocken’; vrouwe Isabeau zelf ‘knielt seere magnifiek met een hooghe tote op haer hoofd, gecleedt met een swarte keerle ofte

tabbaert met wit gheboort; achter haer knielen vyf dogters, alle ghecleet met roode tabbaerts, witte mauwen en hooghe toten, met goude baghen daer op, seer magnifiek'. De auteur dateert zijn beschrijving:

'zoo ick Nicolas de Schietere gezien hebbe desen 6 Novembris 1603' Hij gebruikt de term *tote* in archeologische (antikwarische) zin, in de klederdracht had *tote* een evolutie meegemaakt die ook in de vertalingen van Planlijn (1573) en Kiliaan (1588: schoudermantel; capuchon, coqueluchon) duidelijk wordt. - Over andere bet. van tote zie MnlW VIII 558; WNT XX 1336.

WASSIN KEELCT. - In het dodenritueel. Wassen kelk die een priester in het graf wordt meegegeven. Op 31 juli 1456 overleed te Oudenaarde, na een verblijf van drie weken in de plaatselijke Lazarij, de priester Jan Boenins. De rekening van zijn uitvaart schrijft: 'Item van eenen wassinen keelct, 2 sc. p. Item van den orlemente daerin dat hy begraven was, 3 II. 3 sc. p.' (Rek. lazarij 1455-56; Hand. GOK. Oudenaarde IV, 1922, 24). De vereffening van het sterfhuis van Jan Weyts, parochiepastoor van St.-Donaas, te Brugge overleden 13 april 1499, vermeldt een betaling gedaan aan de 'waslichtmakere' Jacob de Smedt 'vanden stallichten ten huuse ter kerke, van der kiste offerkerssen ende wassin kilct', (Archief Bisdom Brugge, St.-Donaas, testam. nr. 105). Ook de volgende lakonische rekeningpost betr. het sterfhuis van kanunnik loys Kelewat, overleden te Brugge in febr. 1499, wordt daardoor duidelijk: 'Item betaelt den waslichtmakere voor de kiste, kilct ende was'. (Idem, testam. nr. 107). - Het 'op de borst leggen' van een tinnen kelk is uit priestergraven vanaf de 12e eeuw bekend. Die tinnen kelken waren louter symbolische begrafeniskelken. De wassen kelk komt op gedurende de 15e eeuw en schijnt tamelijk snel de tinnen grafkelk te hebben verdrongen.

WEICPAPIER. - In de boekhouding. Journaal waarin de uitgaven week voor week omstandig en met verantwoording worden opgetekend. In het St.-Janshospitaal te Brugge werd dit boek onderhouden door de *bursier* van het gesticht. De grote jaarlijkse rekening totaliseert de bedragen uit dit 'journaal' en verwijst daarbij naar het 'weicpapier vanden bursier'. In de rekening over 1459-1460 (f, 84^{v}-85) komt onder het kapittel 'Huutgheven omme de grote costen vanden huus anno 59' een som van 3085 pond parisis betreffende de 'teercosten ghedaen binnen desen jare om de zieken metgaders den costen ende petancien vanden broeders ende zusters ende van alden dienlinghen vanden huze, over al alsoot by perchielen gherekent es voorden meester, broeders ende voochden blyckende biden weicpapiere vanden bursier'. Een andere uitgaafpost in dezelfde rekening over 1459 luidt: 'Van lijnwade, wullin lakin, twijn ende ander saken ghecocht int jaer 59 by mer vrauwen der prieuze om den oorboir vanden godshuze ende vanden zieken, waer of de perchielen verclaerst staen int weicpapier vanden bursier, bedraghende 134 pond'. Uitgaven voor bouw- en herstelwerk (f. 85^{v}) bedragen samen 290 pond 'alzoot... int langhe gherekent ende bewijst es by tbursiers weicpapiere'. - Over mnl. papier met bet. register, boek (o.m. van de weeskamer) zie MnlW VI 120, alsook de uitdr. *ten papiere gaan* in Biekorf 1961, 159.

WIELWERKENE. - Het maken of herstellen van wielen van voertuigen (kar, brouwet, wagen). Door het Hof van Schoeringe te Zuienkerke worden in 1450 de volgende uitgaven in rekening gebracht: ‘Van wielwerkene by Clement van Sceepstale (buiten de Ezelpoort te Brugge), van meye tot den 28. dach van laumaent, 31 lb. 4 sc. Van wielwerkene by Clement van Sceepstale zident den 28. dach van laumaent tot meye,

13 lb. 10 sc.' (St.-Janshospitaal. Rek. 1450-51, f. 135 136^{v}). - De wielmakerij was een volwaardig ambacht: de wielwerkers, al. wielmakers, waren te Brugge reeds in 1302 verenigd in een zelfstandig ambacht. Tot het maken van een wagen werkten drie ambachten samen: wielmaker, timmerman en smid.

HAMERAEL. - Bevelhebber van een oorlogsvloot of van een aantal in groepsverband varende schepen; admiraal (al dan niet de rang of titel van admiraal dragend). In 1401 bieden de schepenen van de stad Blankenberge de presentwijn aan 'myn heere Jan Blankart, hamerael van der zee' die met hen was komen spreken 'omme te steilene eenen lieutenant in syne stede'. (Stadsrek. 1400-1401; La Flandre VI 242). In 1392 gaan twee trompetters als 'gastspelers' in de jaarlijkse ommegang van het H. Bloed te Brugge, een ervan is de trompetter van de admiraal, zoals blijkt uit de stadsrekening: 'Item ghegheven... sgraven trompette van Saint Pol en shamiraels trompette vander zee, in havescheden van dat zy ghetrompt hebben voor thelige bloed, 3 s. gr.'. Vgl. MnlW s.v. amirael; WNT Suppl. I 413.

MEESTERGHELT. - Geld gegeven voor het meesteren, voor 'meesterie' (aan geneesmeester e.a.). In 1465 had de wijnkoopman Lukas Machet te Gent in dienst van de gemeente een erge val gedaan en grote schade geleden, nl. 'groete costen, scaden ende achterdeelen, die hij ten occoysoene van dien gheadt ende gesustineert hadde van meesterghelde ende anderchins' (De Potter, Gent II 239). - Vgl. MnlW. s.v. en Biekorf 1962,

159 (meesterie).

ZWYNSRINGHEL. - IJzerdraad waarmede de varkens geringeld worden. Voor het hof van Schoeringe te Zuienkerke worden regelmatig 'zwynsringhels' aangekocht. De rekening van 1540 boekt de betaling 'van acht dozynen zwinsrynghels'. (Archief Hospitaal, rek. 1540 ongepag.)

VIERCANTERE. - Werkman die met de bijl de ronde boomstam vierkant 'beslaat', gereedmaakt voor de zagers. Te Gent maakten de viercanters een lid uit van de nering der houtbrekers. Bij een geschil tussen de Timmerlieden en de Houtbrekers in 1408 werd beslist dat, bij timmerwerk aan een huis, hetgeen 'daer an sal syn te cantene, dat datte sal doen een vrij viercantere, up dat hij wille, voor eenen vremden, omme eenen tameliken loon'. Volgens het statuut van 1433 hadden, binnen de nering, de houtbrekers zes kiezers 'ende dander twee vanden viercanters'; de nering had ook 'vier ghezwoorene, daer af de drie sullen zijn vrij houtbrekers ende de vierde viercantere'. (De Potter, Gent V 542 546 644). Zie een paar Antwerpse teksten in MnlW IX 454.

WALCSTRIGGHE. - Vrouw die in de steenbakkerij als bijzondere taak heeft te 'walken', d.i. een stuk klei ten tweede male te doorkneden en tot een platte koek te bewerken om het dan aan de 'vormstrigge' (vormster) door te geven. De ordonnantie van 1546 voor de steenbakkerijen van Stekene (Land van Waas) bepaalt o.m. dat 'de walcstrigghen ende vormstriggen zullen verbueren, zo wanneer dat an hemlieden ghebreck sal worden bevonden van dat huerlieden werck aencleeft, telcker reysen 5 sc. par.' (De Potter-Broeckaert, Stekene 30). Dezelfde ordonnantie noemt als

opeenvolging van bewerkingen: ‘tgoet (de klei) wercken, terden, walken, pijnen, vormen ende arbeyden’. - In sommige takken van de steenbakkerij was vrouwenarbeid niet ongewoon; zie J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden 25 38 179 (Assen 1961).

COAGITEUR. - Coadjutor, helper of plaatsvervanger van een geestelijk titularis. De stadsrekening van Kortrijk over 1562-1563 (f. 55) noteert de uitgave voor een wijnpresent aan ‘den coagiteur vanden prelaet van Sent Vast binnen Atrecht’ die op 3 mei 1562 te Kortrijk op doorreis was.

A.V.

Vraagwinkel

De fna. Fleming in Schotland

De historische literatuur kent goed de emigratie van Vlamingen naar Engeland (Kent, Pembrokeshire, Cumberland-Westmorland) gedurende de middeleeuwen. De uitwijking van Vlamingen naar Schotland trok tot nu toe veel minder de aandacht. En toch is de familienaam Fleming relatief meer verspreid in Schotland dan in Engeland. In de fabellen van 1958 staat de fna. Fleming in Schotland op de 76e plaats: een eervolle plaats voor een immigrantennaam. De Flemings in de States zijn er waarschijnlijker meer uit Schotland dan uit Engeland overgekomen. Bestaat er een studie over de verspreiding van de fna. Fleming in de angelsaksische wereld?

C.B.

Zannequins Genootschap

In de jaren 1840 bestond te Veurne een zangmaatschappij onder de benaming van *Zannequins Genootschap.* Zijn de stichting en aktiviteiten van die vereniging ergens beschreven?

R.E.

Staande glas

Wat is de juiste betekenis van ‘staande glas’, dat dikwijls genoemd wordt in oude notariële akten betreffende vensteropeningen?

H.D.

Uitvinding van de olieverf

In het Kunstsalon van Gent anno 1817 was een werk tentoongesteld van de Ledegemse kunstschilder J.F. Ducq (1762-1829), die alsdan ‘eerste Professor’ was aan de Akademie van Brugge. Het ingezonden tafereel stelde voor: ‘Antonello da Messina geïntroduceerd bij Jan van Eyck’. Het volgend jaar zou de Brugse Akademie jubileren en bij die gelegenheid de ‘uitvinding van de olieverf door Jan van Eyck’ herdenken. Heeft Ducq dit motief behandeld in het vooruitzicht van de feestviering van 1818? Was het literair motief van het ontfutselde olieverfgeheim reeds vroeger in de schilderkunst (of in de grafiek) behandeld?

E.N.

Zweren met zevenderhand

Wat betekent juist de uitdrukking ‘zweren met sevenderhand’ dat als een formalisme in gerechtszaken in de 15e eeuw genoemd wordt?

M.D.

Fna. van den Kersteboome

Omstreeks 1450 leefde te Brugge een Olivier van den Kersteboome. Zo werd de naam opgegeven door zijn weduwe. (Poorterboeken, ed. Parmentier II 606). Is kersleboom ooit gevonden in het middelnederlands? en met welke betekenis? Moet Kersleboom hier niet beschouwd worden als een verschrijving of een korruptie van *Kersseboem,* een familienaam die reeds in 1303 (Invent. I 174) te Brugge bekend was?

C.B.

Toveresseprochiën

Westelijk Vlaanderen is buitengewoon rijk aan ‘toveresseprochiën’. Beselare, Moen, Koekelare, Wielsbeke (Kokeldries) dragen (of droegen weleer) die volksnaam, en ook Morbeke, de prochie van het Hout van Niepen bij Hazebroek, is een toveresseprochie. Dat is vijf in totaal. In de Kempen ken ik alleen Zoerle-Parwijs; in Henegouwen: Biévène (Bever, bij Lessen) en Godarville (bij Seneffe); in het Naamse: Lonzée bij Gembloers en Morville onder Anthée. Er moeten er meer zijn, wel te verstaan *dorpen* met die bijnaam. (De Flou geeft een twintigtal plaatsnamen waarin toveresse in samenst. met weg, straat, bos, knok e.a. voorkomt). Zijn de lokale overleveringen van de genoemde toveresseprochiën ooit samengebracht?

A.H.

De vijf hoofdsteden van Holland

In kronieken van de 15e eeuw is er soms sprake van de vijf hoofdsteden van Holland. Leiden en Amsterdam moeten zeker tot dit vijftal behoren. Een vraagteken zijn voor mij de drie andere.

J.v.U.

Zevende zoon

Zuid-Holland en Utrecht kennen gevallen van de o genezende kracht’ (in geloof en praktijk) van de zevende zoon. (Ter laan). Was dit geloof vroeger ook in Vlaanderen verspreid?

F.H.

Kalvariebergen

In de beeldenstormerij van 1578 werden o.m. te Duinkerke en te St.-Winoksbergen de ‘calvariebergen’ bij de kerk afgebroken door de soldaten van de bezetting. Van welk type waren die beeldhouwwerken? Stonden ze tegen de kerkmuur, ofwel los in het kerkhof?

M.V.R.

Wegkruisen

Sommige oude (verdwenen) kruisen langs de wegen of op een kruisstraat zouden plaatsen van asylrecht (voor vervolgde misdadigers) geweest zijn: zo werd soms beweerd. Is dit historisch aanvaardbaar?

P.H.

Kerken zonder kermis

Zijn er zulke kerken ook in Vlaanderen? zoals de kerk van Saint-Denis te Parijs, die ‘door Christus zelf gewijd werd’, zegt de legende en daarom heeft die kerk geen wijdingsfeest. Een gelijkaardige legende in Avignon: de katedraal (Notre-Dame-des-Doms) zou 's nachts door Christus gewijd zijn, en in is een kerk zonder ‘festanal’ (kermis).

M.F.

[Nummer 3-4]

Goud- en zilversmeden in Brugge gedurende de periode 1320-1520

De volgende lijst brengt een honderdveertigtal namen van edelsmeden die in Brugge werkzaam zijn geweest in de periode 1320-1520. De gegevens zijn samengebracht uit verspreide uitgegeven en onuitgegeven bronnen(1).

De datum van de oudste vermelding staat vooraan. Wordt de edelsmid meermaals vermeld, dan volgt de datum van de jongste vermelding op zijn naam.

Wordt de herkomst van de edelsmid medegedeeld, dan wijst de oudste datum op zijn inschrijving in de poorterboeken.

Mogelijk zijn een paar namen opgenomen van personen die handel dreven in zilverwerk en juwelen, en die het ambacht zelf niet uitoefenden. Onder zulke makelaars in luxe artikelen moeten waarschijnlijk Gillis de Corenbitere (1335) en Joos Cuussin (1405) gerekend worden.

Het ambacht kent in 1454 twee soorten leden: *notabelen* en *ghemeene, meeste* en *minste.* De grote waarde van de grondstof, de verscheidenheid van de techniek, de verdeling van de arbeid hebben meegebracht dat niet ieder lid het evengoed aankon. Sommige leden zijn (en blijven) *goudslagers,* andere zijn '*draet-werckers*' (draadtrekkers) en hun werk gaat niet verder dan de halffabrikaten: plaatgoud en gouddraad. Voor de alsdan bloeiende techniek van het afgeperkt

(1) Stadsarchief: Groenenbouc A. Groenenbouc onghecotteert. Stadsrekeningen, passim. - St.-Janshospitaal (archief COO), rekeningen. - Gilliodts, lnventaire de Bruges, Table analytique 317-318 (geeft 23 namen). - R.A. Parmentier, Indices op de Poorterboeken, passim. - J.M.E. Feys, Documents concernant le métier des orfèvres à Bruges, in Annales Emulation XXXI (1880). - Dehaisnes, Documents concernant l'histoire de l'art dans la Flandre. - De Laborde, Glossaire français. - Gay, Glossaire archéologique. - Biekorf 1965, 406. (Deze summiere bronnenlijst moge hier volstaan. Over sommige edelsmeden brengt een volgend nummer meer bijzonderheden met uitvoerige opgave van de bronnen). - Van het oude ambachtsarchief is weinig (voor de periode vóór 1550 bijna niets) overgebleven; zie daarover A. Schouteet, Inventaris van het archief van de goud- en zilversmeden in Hand. Emulation 1952, 56-67 (en aanvulling daarop in zelfde Hand. 1959, 225-233).

email (émail cloisonné; hd. Zellenschmelz), was het fijne zilver- en gouddraadwerk (filigraan) zeer gevraagd.

Filigraan werd te Brugge geproduceerd op industriële schaal. Veel gouddraad werd geëxporteerd naar de ateliers van de Duitse landen. Met de export van halffabrikaten werd relatief meer verdiend dan met het afgewerkte eindprodukt. Binnen het ambacht zijn dan ook kredietnemers en kredietgevers ontstaan, een aantal leden werken als onderaannemers in dienst van de kapitaalkrachtige notabelen van het ambacht. Toch blijven goud- en zilverwerkers en emailleerders verenigd terwijl de eigenlijke juweliers (die edelstenen inzetten) zich reeds omstreeks 1450 zeer zelfstandig gedragen.

Chronologische lijst van edelsmeden

1320	Jan van Harelbeke.
1326	Adam de Saint-Quentin.
1328	Jan de Corenbitere.
-	Jehan Heurel de jonghe.
-	Pieter van Rycele.
-	Godschalc van Yserlo.
1335	Gillis de Corenbitere (Gillon le Corembittre).
1341	Clais Bernards.
1350	Jan van Langemark.
1362	Jooris van Thielt 1382.
1366	Jan van Curtrike.
1375	Jan van Brabant.
-	Antoine le Manth.
-	Michel Lestre.
1378	Ladewic Scuwinghe.
1381	Jan van Ruddervoorde 1382.
1386	Joos Cuussin (Cussene) 1415.
-	Jan van Diepemborne 1389.
1393	Gillis Kiekin 1440.
-	Jan Mesdagh 1395
-	Wilgot de Roussy.
1407	Bertelmeeus Batailgue.

-	Jacop Willemsseune.
1410	Jan Bury.
-	Jan Uttenoudenhove.
-	Jan Bave 1419.
1413	Heinric Bottaelgier.
1416	Loy van Thielt.
1420	Woutre van Petytpont, uit Leuven.
1422	Herman Hooft, uit Unna in Westfalen 1440.
-	Willem Brunync, uit Dordrecht.
1423	Willem van Chiere, uit Rees in 't Land van Kleef.
-	Colaerd den Fevre.

1426	Jan Belami, uit Coutances (Normandië) 1454; hij wordt vernoemd als ‘steenslypere’ in 1465.
1426	Heinrich van Chiere, f. Gheeraerts, uit Rees in 't Land van Kleef.
1427	Rombaut de Wachtre, uit Parijs 1454.
1428	Jan Maertins, uit 's Hertogenbosch 1454.
1431	Jan Peutin, de goudsmid van hertog Filips 1454.
-	Lauwers de Suus.
-	Aernoud Cleutyng, uit Utrecht.
-	Pieter van den Wiele, uit Kleef.
-	Clays Ottenzone, uit Amsterdam.
-	Vidal Rossingool, uit Le Puy (Auvergne).
1432	Coenraerd metten Voorsten, uit Brunswijk.
1433	Willem van Vlueten, uit Utrecht 1458.
1434	Jan de Vriese 1467.
-	Lodewic de Biasere 1442.
-	Willem van Diepenbrouc, uit Antwerpen.
1438	Lowys Muyset (Muset).
1440	Clais Gheeraerds, uit Delft.
-	Baers van Bueninghe, uit Nijmegen 1454.
-	Aernoud Cornelis, uit Rilland (Zeeland).
1441	Dominique Eurin, uit Valence.
-	Jehennin Metyfeu, uit Parijs.
-	Jan Chevael (Sevael), uit Doornik.
-	Jacop Goreel, uit Vendeuil bij Saint-Quentin 1454.
-	Ruebin Coddaert, uit Parijs.
-	Gillis van Uptenbosch, uit Edingen.
1442	Joris Huughsone (Huguez, Huuchs) 1481.
-	Diric Brochon, uit Valenciennes.
-	Boudin Heinricx, uit het Zwarte Woud 1454.

-	Stevin Assin, uit Parijs.
-	Wouter van Haenhoven, alias Dobbele, uit Brussel 1454.
-	Pieter Lamsins, uit Koolkerke.
1443	Dieric de Vroede, uit Utrecht.
-	Gillis Bloyaert, uit Middelburg (Zeeland).
-	Jan van Gorele, uit Breda.
-	Quintin van der Beke, uit Valenciennes.
-	Jan van Spieghel (al. Jan Speghel) uit Schoonhoven, Zuid-Holland 1454.
-	Marcelis van Mellem (Millom, Melon), uit Mehlem-Godesberg in Rijnland 1474.
-	Jacop de Poortere, uit Stalhille.
1444	Lodewyc uter Vorst (Utervuerst), uit Parijs 1497.
-	Jehennin de Lysac, uit Doornik.
-	Arnout Vindegoet, uit Nieuwland, Zuid-Beveland 1454.
-	Wouter Braloos (Brodeloos) uit Nieuwland, Zuid-Beveland 1476.

1444	Maertin Wyngheerden, uit Brussel.
-	Clais le Vasseur, uit Amougies (Amengijs).
-	Pieter Noel, uit Noyers bij Gisars (Normandië).
-	Jan van Munstere, uit Munster in Westfalen.
-	Jan van Remaugiz, uit Clermont (Auvergne).
-	Jan Burant, uit Hesdin.
1445	Maertin de Cockere, uit Kruishoutem 1454.
-	Lodewyc Cramer, uit Isenburg bij Keulen.
-	Jan Kellare, uit Straatsburg.
-	Andries Dankaert, uit Rijsel 1465.
-	Jan Malgaert, uit Doullens (Somme).
-	Olivier Zwakaert, uit Bilbao.
1446	Jan van [der] Thoolne, uit Tholen (Zeeland) 1465.
1448	Adriaen de Hoofsche (Dhoofsche), uit Zierikzee 1475.
-	Jan van Rentchen, uit Deventer.
1450	Jan de Leeuw (leauwe) 1467.
1452	Victoor Vindegoet 1454.
1454	Willem van Vlueten 1458.
-	Pieter de Grutere 1458.
-	Maerten Ghiselbrechts 1467
-	Jacop Vilt 1510.
-	Anthuenis Kersteman (Karsteman) 1455.
-	Ciaeis van Delft 1467.
-	Berthelmeeus de Suus (Dessus) 1460

1454

Het ambacht van de goud- en zilversmeden was in 1454 samengesteld uit 44 leden; zeven ervan vormden de eed. Hier volgt de samenstelling. De *asterisk** bij de naam verwijst naar bijzonderheden (datering, herkomst) in de bovenstaande lijst.

Deken: Victoor Vindegoedt*.

Ghezwoorne: Bertelmeeus de Suus* (uit Dordrecht), Jan de Quane, Wouter Brooloos*, Pieter Aesaert en Jacop de Smet. Gouvernerere: Jan de Leeuw*.

Notabelen ende ghemeene:

Jan Puetin*
Michiel Bottelgier
Joris Huuchs zone*
Antheunis de Grutere
Willem van Vlueten*
Pieter de Grutere*
Maertin Ghiselbrechts*
Andries Danckaert*
Jan de Vriese*
Boudin Heindricx*
Jacop Vilt*
Jan van der Toolne*
Jan Belamy*
Willem van Papenem
Willem de Ram
Jacop Gareel*
Baers van Bueninghe*
Jan de Mol, die men Taupe
Pieter van Duwiere
Jan vanden Cnocke
Wouter Dobbele*
Michiel vanden Pitte
Godevaert Hoghelsteen

Marcelis van Mellem*
Jan Maertins*
Claeis van Delft*
Jan Speghel*
Reynout de Scaffere
Arnout Vindegoedt*
Claeis de Man
Maertin de Cokere*
Robert Godaert
Joris Scaec
Victoor van Muelenbeke
Anthonis Kersteman*
Gillis vander Hemme
Jan Sevael*.

1457	Anthuenis Labee (Labe), uit Nieuwpoort 1485.
1461	Rycquaert Volbert 1492.
1464	Jan die Neve, uit Aarsele 1471.
1465	Jan van Huesden.
-	Jan van Vlueten.
1467	Jacop Cnoop, uit Breda 1497.
1470	Jacop Cnoop (de jonge) 1524.
1472	Martin Bouchier, uit Touraine.
1476	Dieric Haec, uit Doesburg (Gelderland).
1479	Wouter van Buenynghen, uit Nijmegen.
1480	Eerstwin Pepersack, uit Doesburg (Gelderland) 1498.
1481	Pieter van Halten, uit Neuss (Noord-Rijnland).
1482	Gheraerd Haec 1483.
1483	Coenraedt Sprutenhove.
-	Antheunis de Beaumont, gheseyt Boitrel, uit Wismes bij Sint-Omaars.
1484	Willem Myloot.
1485	Herman Roode.
1487	Luuc Thente.
1488	Jan Lodewyx.

1492	Rombaut du Bois.
1496	Philips vanden Berghe (de le Berghe), grafelijke muntmeester 1500.
1496	Meester Herman van Oudevelt (Oudvelde) 1540.
1497	Antheunis Mailaert.
1499	Wouter Dhane.
1510	Aernout Hellinc (uit Axel?).
-	Pieter Bonnerin
-	Jan Borgilioen.
-	Herman van Hanest.
1513	Jooris Zadelare.
1515	Marc de Glasere 1519.

Het jaar 1444 blinkt uit als rekordjaar met 10 immigranten; de jaren 1443 en 1454 staan ook in de vreemde instroming vooraan met elk zeven vrije goud- en zilversmeden.

De bovenstaande, uiteraard onvolledige lijst, staat open voor aanvulling en verbetering. Diamantslijpers werden er niet in opgenomen. Inmiddels kan ze als werkdokument zekere diensten bewijzen.

Als eerste overzicht bevestigt de lijst duidelijk dat het ambacht der goud- en zilversmeden in Brugge een belangrijk ambacht was, reeds in de 14e eeuw. De topperiode 1420-1490 is de grote tijd van de kunstambachten te Brugge, de schilderkunst vooral heeft die bloei wereldkundig gemaakt.

Van elders zijn van Eyck, Memlinc, David en talrijke andere meesters naar de wereldmarkt en prinselijke residentiestad Brugge overgekomen. Van elders komen ook een belangrijk aantal edelsmeden naar Brugge waar ze de vrijheid van het ambacht en het poorterschap verwerven.

Van de 44 ambachtsleden in 1454 zijn er 14 van bekende vreemde herkomst. Van een dozijn anderen kan men uit de namen afleiden dat ze van elders gekomen zijn. Het ambacht was in 1454 zeker samengesteld uit een meerderheid van ‘immigranten’.

Opmerkelijk is de inwijking uit de provincies van de Lage Landen. In het totaal van 60 immigranten van bekende herkomst stamt - binnen de periode 1420-1483 - bijna de helft (27) uit andere Nederlandse provincies. Brabant en Holland-Utrecht staan aan 't hoofd met elk 8 edelsmeden, Zeeland levert er 6, Gelderland 4. Uit de Franse provincies komen er in totaal 15, waarvan 6 uit Parijs en 2 uit Auvergne. Op de elf bekende ‘Oosterlingen’ komen er 9 uit Rijnland-Westfalen. De zes immigranten uit Vlaanderen stammen uit Aarsele, Koolkerke, Kruishoutem, Nieuwpoort, Rijsel en Stalhille.

Een paar edelsmeden verschijnen als muntmeesters van het grafelijk Munthof: Marcelis van Mellem in 1472-74, Filips van den Berghe in 1496-1500. In 1475 treedt Adriaen de Hoofsche (Dhoofsche) op als waard en makelaar in suiker en wol; hij was, komend uit Zierikzee, in 1448 poorter geworden ‘omme zelversmet te zine’. Waarschijnlijk was hij nog in 1475 lid van het ambacht als een van de notabelen, bekwaam om als geldschieter en borg minder bemiddelde leden te financieren en als makelaar de produkten te verhandelen.

Een standvastig en kunstzinnig goudsmid was Meester Herman van Oudevelt, die in 1514 de bekende bakstenen erker liet bouwen aan zijn huis bij de Vlamingbrug: zijn werkbank *(stavelie)* vond daar een ideale lichtval. Meester Herman was poorter van Brugge sedert 1496. Hij was er aangekomen, zeer waarschijnlijk uit Holland of uit Het Sticht, in het poorterboek is de plaats van herkomst, spijtig genoeg, onleesbaar. Hij was meermaals deken van het ambacht en is in 1540 te Brugge als goudsmid gestorven. In de omgang had hij geen andere naam dan ‘Meester Herman’ of ‘Herman de goudtsmet’.

A. Viaene

Het testament van Pieter van der Spoie Poorter van Damme ca. 1300

In 1875 gaf Baron Kervyn de Lettenhove, onder de publicaties van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, het 'Codex Dunensis' uit, naar het handschrift n° 418 van de Brugse Stadsbibliotheek.

Die Codex is geen cartularium, maar hij bevat een zeer groot aantal afschriften van akten uit de 13e en het begin van de 14e eeuw, bestemd om te dienen als model voor het opmaken van soortgelijke akten. In die kopieën zijn de persoonsnamen van het oorspronkelijk stuk dikwijls geschrapt, terwijl de datum altijd weggelaten is. De codex werd samengesteld in het eerste kwart van de 14e eeuw.

Kervyn de Lettenhove heeft alleen de latijnse akten van de codex uitgegeven, de enkele Vlaamse akten van het handschrift heeft hij weggelaten.

Onder die Vlaamse onuitgegeven akten bevindt zich het testament van Pieter van der Spoie uit Damme, die overleed vóór 1302. Immers, onder de eigenaars van de gesekwestreerde goederen van de partijgangers van de koning van Frankrijk vinden wij in 1302 talrijke vermeldingen van bezittingen van 'ser Pieter kinder van der Spoye', namelijk cijnzen te Moerkerke, Vijvekapelle, Oostkerke, en Dudzele, een rente te Lissewege, grond te Oostkerke en een poldertje te Hoeke(1).

In zijn testament stelde Pieter van der Spoie zijn vader Willem aan tot testamentuitvoerder met uitgebreide volmachten. Willem moet ook reeds gestorven zijn in 1302, want vader en zoon zijn in hetzelfde jaar overleden(2).

De eerste van de uitvoerders van de twee testamenten van vader en zoon was abt Willem van ter Doest. Dit laat ons echer niet toe de datum van het overlijden nader te bepalen, daar er tussen 1279 en 1314 achtereenvolgens vier abten waren in ter Doest, die de naam Willem droegen, namelijk Willem III van Hemme uit Oostkerke (1279-1285 of 1286), Willem IV uit Damme (1286-1304), Willem V Cordewaghen (1304-1308), en Willem VI uit Jabbeke (1311-1314)(3).

Willem van der Spoie, evenals zijn broeder Wouter, waren poorters van Damme, waar zij zeer machtig waren, ook

(1) J. Colens, 1302, le compte communal de la ville de Bruges. Brugge 1886, p. 22, 25, 27, 34, 35, 36 en 192.

(2) J. Kervyn de lettenhove, Codex Dunensis, Brussel 1875, n^{o} CCXII, p. 338: '... cum quondam Willelmus et Petrus, dicti de Spoya, jam defuncti novem annis elapsis...'.

(3) Manasticon beige. Tome III, 2me volume. luik 1966, p. 336-339

in de jaren dat zij niet behoorden tot de schepenbank. Zij waren berucht voor hun willekeurige aanhoudingen ook van andere poorters. Sedert 1286 behielden zij de sleutel van het stadszegel zodat, zonder hun goedkeuring, de magistraat geen enkele akte kon uitvaardigen. Zij dijkten voor eigen gebruik een deel van de schorre in, die door gravin Margareta in 1272 aan de stad Damme was geschonken, en belemmerden daarbij op gevoelige wijze het verkeer van de schepen in de haeven van Damme. Dit alles staat te lezen in de klacht die de 'gemeente' van Damme in oktober 1280 indiende bij de graaf van Vlaanderen. De bevolking van Damme vroeg ook dat Willem en Wouter van de Spoie en drie andere poorters nooit meer zouden benoemd worden tot schepenen van de stad. Maar in 1290 en 1294 staat Willem opnieuw vermeld onder de schepenen van Damme. Hij moet dus gestorven zijn tussen 1294 en 1302[4].

Over de testamenten van Willem en van zijn zoon Pieter ontstonden betwistingen tussen de uitvoerders: Willem, abt van ter Doest; Willem Grip, kanunnik van Harelbeke; Boudewijn Grip en Pieter Bliec enerzijds; en drie van de erfgenamen anderzijds, namelijk de Brugse poorters Lamsin Tolnare, Gillis Dop en Jacob Rijnvisch. De twee eerste hadden in 1302 partij gekozen voor de Franse koning en hun goed was onder sekwester geplaatst. L. Tolnare had grondbezit te Aardenburg, te Stampaartshoeke onder Moerkerke en een visserij te Lapscheure, met daarbij nog renten te Moerkerke en cijnzen te Lissewege en te Nieuwmunster[5]. Bij Gillis Dop werden 30 zakken wol aangeslagen te Brugge en een schuldvordering op de abdij van ter Duinen, daarenboven bezat hij een moere te Oostkerke en cijnzen te Dudzele en Houtave[6].

De uitvoering van de testamenten van Willem en Pieter van der Spoie gaf aanleiding tot een tussenkomst van de officiaal van het bisdom Doornik. De twee latijnse brieven van de officiaal werden door Kervyn de Lettenhave wel in zijn Codex-uitgave opgenomen.

De eerste brief is gericht aan de deken van Brugge. Willem en Pieter van der Spoie waren reeds negen jaar overleden en de drie hoger genoemde erfgenamen hadden gevraagd om eindelijk hun deel van de nalatenschap te mogen ontvangen. De uitvoerders en de erfgenamen worden nu verzocht te Brugge of elders bijeen te komen, om aan deze laatsten hun deel in de erfenis uit te keren. Indien de testamentuitvoerders

(4) A. De Smet, De klacht van de 'Ghemeente' van Damme in 1280, in 'Bulletin de la Commission royale d'Histoire', 1950, p. 1-15.
(5) J. Colens, 1302, p. 15, 21, 22, 26, 36, 40 en 192.
(6) Ibidem, p. 2, 16, 33, 40 en 80.

weigeren dan moeten zij met de twee testamenten verschijnen voor de officiaal te Doornik[7].

De betwisting liep zeker over het aandeel van de nalatenschappen die de uitvoerders wilden besteden voor kerkelijke stichtingen[8]. In het testament van Pieter was de bepaling daarover zeer onduidelijk. De zaak kwam niet in orde en Lamsin Tolnare had een deel van de goederen van de erfenis eigenmachtig in bezit genomen en weigerde deze terug te geven.

Een tweede brief van de officiaal van Doornik, gericht aan al de pastoors en de kapelanen van het bisdom Doornik, geeft aan L. Tolnare zeven dagen tijd om de geüsurpeerde goederen terug te geven aan de testamentuitvoerders, zoniet wordt hij in de kerkelijke ban gedaan en loopt hij daarenboven nog een boete op van 100 mark ten voordele van de bisschoppelijke curie te Doornik. Voor de uitvoering wordt de hulp ingeroepen van de wereldlijke overheid. Zij die hulp weigeren lopen dezelfde straffen op[9].

Is het misschien daarom dat Lamsin Tolnare, als burgemeester van Brugge, in 1306 zo vijandig gezind was tegen de bisschop van Doornik?[10]. Dit zou ons dan toelaten het overlijden van Willem en Pieter van der Spoie te situeren tussen 1294, laatste vermelding van Willem als schepen te Damme, en 1297, negen jaar vóór 1306, duur van de betwisting.

Hierna volgt de tekst van het testament van Pieter van der Spoie.

Eerst vraagt hij dat al de schade en het onrecht door hem veroorzaakt voor alles zou hersteld worden. Daarna geeft hij aan zijn vader, die testamentuitvoerder is, onbeperkte volmacht om alles te regelen zoals hij het goedvindt zonder dat hij aan iemand moet rekenschap geven, ook indien er betwistingen ontstaan tussen Willem en de vrouw en de kinderen van Pieter.

Willem en Pieter dreven samen koophandel, maar buiten

het gemeenschappelijk handelskapitaal had Willem aldaar nog

1400 pond belegd, die hij vooraf uit de erfenis mocht terugnemen. Dit was een belangrijke som als we zien dat de rijkste Bruggelingen die in 1292 dienden in de poorterlijke ruiterij, ten minste 3000 pond moesten bezitten[11].

(7) Kervyn de Lettenhove, op. cit., p. 338, n^{o} CCXIII.

(8) '... suasque ordinaverint ultimas voluntates in quibus plures elemosinas et legata pluribus piis locis et miserabilibus personis contulerunt et legaverunt ad pios usus...'. Kervyn, op. cit., p. 418, n^{o} CCLXXXVIII.

(9) Ibidem, zelfde akte.

(10) L. Gilliodts van Severen, Inventaire des Archives de la Ville de Bruges. Deel I, p. 224.

(11) J. De Smet, De inrichting van de poorterlijke ruiterij te Brugge in 1292 en haar indeeling in gezindheden in 1302, in 'Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie', 1930, p. 487.

Vader en zoon van der Spoie schijnen van geringe afkomst te zijn, zoals vele van de rijke poortersfamilies van het einde van de 13e eeuw. Pieter schonk een som van 500 à 1000 pond om uit te delen aan de arme verwanten van vaders- en moederszijde in de dekenijen Brugge en Aardenburg. Over de hoogte van het bedrag moest alleen zijn vader beslissen.

Zolang die bepalingen niet waren uitgevoerd mocht geen enkele der erfgenomen iets ontvangen uit de nalatenschap. Daarna mochten ze verdelen wat nog overbleef. Dit is wel de reden waarom, na negen jaar, de erfgenamen nog niets ontvangen hadden.

Indien een van de erfgenamen dit wilde beletten dan zou uit de erfenis 500 pond weggenomen worden ten voordele van de graaf of van de bisschop van Doornik. Daarenboven mochten de testamentuitvoerders al hun kosten in rekening brengen zonder dat deze door de erfgenamen mochten betwist worden.

Tekst van het testament

Jn die name sVaders ende tSeuns ende Selichs Gheest, amen.

Jc Pieter van der Spoye ser Willems sone van der Spoye, portre in den Dam, machtich van sinne, ghesont van harten ende van gedachten, ende wel vorpenst bi rade van goeden lieden, ter heren Ons Heren ende der Maghet Marien ende alle Gods Heleghen, omme die salichede van mier ziele ende van minen vorders, makic ende ordinere mijn testament ende minen utersten wille in so wat manieren dat ment heeten mach ordinanche van utersten wille ende die also alst hier naer besereven es.

Jnt erst so wille ic datmen gheheel restoir doe eiken mensche die rechte claghe doen sal van mie biden executeurs van minen utersten wille die hier naer ghenoment sullen sijn ende bescreven ende hiertoe so settic ende binde al mijn goed so waer daerment ghecrighen mach ende vinden in haren handen.

Vort begharic ende wille in alre manieren waer dat zake dat enich discart ware tusschen minen here vader ende minen wive ende minen kindren van der deelinghe van miere doed jof van enichgherande dinghe daer eneghe tvifelinghe in wesen mochte, so wille ic Pieter van der Spoye vorseit dat mijn here mijn vader gheloeft si van alre coepmanscepe ende van al ander goede daer eneghe calaenge of wesen mochte iof coemen mochte met sinen simplen worden sonder eneghe ander proeve ende dat hiet selve verclaerse ende anders niemene.

Vort so verlie ic Pieter vorseit ende bekenne dat mijn here mijn vader hute es schuldich te nemene van onsen ghemenen goede dat hie liefst hevet veertiene ondert pont vlaems die hie meer ligghende hevet an onse ghemene coepmanscepe danne ic ende also vele meer als mine remeringhe costen sal.

Vort so gheve ic mine alemoesene jn die dekenie van Brughe ende van Ardenburgh ende minen aermen maghen van vadre ende van moedre ende daert mijn here mijn vader goet sal dinken ende minen executeurs vijf hondert pont iof tote dusentich ponden iof also alst minen here mijn vader goed sal dinken ende anders niemene, ende dese alemoesene mach mijn here mijn vader meersen ende minderen also als hem goed sal dinken na den dinghen die ic hem seide ende gheladen hebbe die alemoesen te ghevene.

Ende omme dat ic wille dat alle dese vorseide dinghen sijn ende bliven vast ende ghestade so willic dat negheen van minen aeldinghers besitten no hand ne slaen none calengiere omme te deelne mijn goed dat na mie blivet het ne si dat sake dat mine executeurs van allen desen vorseiden sticken volcomenlike hebben haren wille ende daer naer so moeghen si delen datter blivet.

Vort ware dat sake dat enich van minen aeldinghers wederseide jof lette iof dade letten in enigher maniere minen utersten wille vorseit, so wille ic dat mine executeurs moghen gheven den grave jof den biscop iof el iemene dat sie willen vijf honder pont van den ghereedsten goede dat na mie blivet omme helpe te vulcomene ende beschermene alle dese vorseide dinghen, vort alden cast die sie sullen doen omme te vulcomene dese vorseide dinghen, so wille ic dat sie nemen van minen ghereedsten goede ende datmes hem ghelove sonder rekeninghe ende sonder ander proeve.

Mine executeurs van minen vorseiden utersten wille so kiesic ende make minen here mijn vader...

- Brugge, Stadsbibliotheek, Handschrift nr. 418: *Codex Dunensis,* 13e-14e eeuw, f. 321^{v}, nr. DLXIII. (Over dit hs. zie Catalogue des manuscrits, ed. A. De Poorter, 1934, p. 468-470).

Jos. De Smet

Zantekoorn

Drukken. - Dat is, in de Leiestreek, fantaseren, overdrijven. ‘Hoor hij is weer aan 't drukken’.

Leugenaar. - Van een leugenare verweten - Is gauwe vergeten.

Hulp bij 't vallen. - Als een klein kind valt, zegt de vader: ‘Kom hier, 'k ga u oprapen’. En 't gebeurt dat ze komen.

G.P.B.

De jonge Gezelle en zijn geestelijke oversten

Ook op het Klein Seminarie van Roeselare hadden de hongerjaren rond 1845 zwaar hun stempel gedrukt. Het aantal leerlingen was er van 140 in 1844 gedaald tot 120 in 1845 en tot beneden de 100 in 1846. De laagste klassen waren ontvolkt

'Si des améliorations impérieuses ne se font pas à présent, le petit Seminaire recevra aux grandes vacances un nouveau coup, qui le jettera aux abois.' schreef J. Hoornaert in 1846. Naar zijn mening waren de superior J. Nachtergaele, maar vooral de econoom J. Van Hove voor deze teleurgang verantwoordelijk[1]. Hij vergat daarbij dat de hongerjaren ook de kapitaalkrachtigheid van vele kleine burgers, wier zonen in gunstiger omstandigheden kandidaten zouden geweest zijn voor een opvoeding in het Klein Seminarie, zwaar gedrukt hadden. Dat de duurte van de levensmiddelen het Klein Seminarie voor veel grotere uitgaven had gesteld dan in de vorige jaren. En dat de enige tijd geleden opgerichte Normaalschool nog in volle ontwikkeling verkeerde en een aanzienlijke bijkomende financiële last betekende[2].

In 1847 echter konden de president van het Groot Seminarie en de kanunnik-secretaris bij de oude Mgr. Boussen weer getuigen dat 'sous le rapport moral et scientifique' het gesticht in een 'état favorable et très-satisfaisant' verkeerde. Alleen lieten de financies nog veel te wensen over[3]. Zelfs de speciale subsidie van een paar duizend frank die Mgr. Boussen op aanvraag van superior Nachtergaele toestond, kon deze niet vlot brengen[4]. De enige oplossing voor dit probleem bestond erin te zorgen dat het aantal interne leerlingen in de

(1) Observations sur la situation critique du petit-Seminaire de Roulers et sur les causes de sa décadence. Een getekend hs. van J, Hoornaert uit 1846, in B.A.B. Bundel C472. J. Hoornaert was op dat ogenblik professor van rethorika.

(2) Zie o.a. de brief van supr. Nachtergaele aan Mgr. Boussen, vanuit Roeselare op 6 april 1842. B.A.B. Bundel C472. Daar reeds is er sprake van dat 'la diminution du nombre de nos élèves et la cherté des vivres des dernières années, jointes aux frais de l'établissement de l'Ecole Normale ont dérangé nos finances au point que sans nous endetter outre mesure, nous ne sommes plus en état de fournir aux dépenses ordinaires de la maison; encore moins de nous procurer certains objets extraordinaires et dont nous avons besoin'.

(3) Brief van supr. Nachtergaele aan Mgr. Boussen vanuit Roeselare op 25 november 1847. B.A.B. Bundel C474.

(4) Idem. En brief van supr. Nachtergaele aan Mgr. Boussen vanuit Roeselare op 10 december 1847. B.A.B. Bundel C472. Daarin: 'J'ai reçu avec beaucoup de reconnaissance votre lettre du 7 de ce mois, par laquelle vous avez la bonté de m'annoncer que deux mille francs sont à ma disposition'. En verder: 'Pour les autres deux mille francs dont nous aurons besoin, surtout pour acheter du blé, je tacherai de les emprunter sans intérêts, dans l'attente qu'un peu plus tard Votre Grandeur pourra me fournir de quoi les rembourser'.

komende jaren gevoelig verhoogde. Dit kon geschieden door een intense rekrutering van West-Vlaamse leerlingen, door het zoveel mogelijk aantrekken van jonge Engelsen, maar vooral door het overbrengen van de leerlingen van de afdeling Filosofie van het Groot Seminarie te Brugge naar het Klein Seminarie te Roeselare.

Hoewel dit laatste plan op een aanzienlijke weerstand stootte vanwege sommige leden uit de bisschoppelijke raad, won superior Nachtergaele bij de nieuwe bisschop, Mgr. Malou, tenslotte het pleit. Werd er niet, naar zijn voorstel, besloten de kandidaat-seminaristen reeds vanaf de poësisklas naar Roeselare over te hevelen(5), dan zouden ze toch in het Klein Seminarie een jaar filosofie komen volgen.

De nieuwe orde werd ingesteld voor het schooljaar 1849-1850. Superior Nachtergaele en econoom Van Hove werden beiden in een andere functie benoemd en aan het hoofd van het vernieuwde instituut kwamen J. Faict als superior en F. Bethune als econoom.

Een onzekere roeping

Het eerste jaar Filosofie te Roeselare telde 24 leerlingen. Tot deze leerlingen behoorde de jonge Gezelle.

De antecedenten die leidden tot het overplaatsen van de afdeling van Brugge naar Roeselare, zowel als de energieke figuur van de nieuwe superior zullen er de oorzaak van geweest zijn dat de filosofen van dit eerste jaar krachtig geleid werden. Ze hadden drie eigen professoren:

I.A. Boucquillon, die logica, metafysica en Romeinse oudheden doceerde. Hij gaf zijn lessen, alle samen tien uren per week, in het Latijn.

F.J.J. Morel, die instond voor zedelijke wijsbegeerte, geschiedenis en welsprekendheid. Deze lessen, eveneens tien uren per week, werden in het Frans gegeven.

En E. Lietaer, die de cursussen in mathesis en fysica op zich nam. Alleen deze Lietaer was in het Klein Seminarie een oudgediende(6).

(5) Voor Nachtergaele's plan, zie ‘Observationes in ordine ad Regulas Collegiis Episcopalibus praescribandas’ van 1849. B.A.B. Bundel C472. - Darin vooral op p. 3: ‘In favorem Minaris Seminarii; 3° In quibusdam collegiis supprimere classes Rhetorices et Poeseos, utpote carentes sufficienti numero alumnorum. 4° Obligare studiosas ad Seminarium destinatos ut, per modum probationis et praeparationis ad statum ecclesiasticum, cursum Rhetoricae et Poësis Rollarii peragant’.
Nachtergaele's plan was zeker geïnspireerd door het experiment, aangegaan in het Klein Seminarie van Sint-Niklaas, dat door het overnemen van de filosofiestudenten erin geslaagd was financeiel weer op dreef te komen. Zie de brief van supr. Nachtergaele aan Mgr. Malou vanuit Roeselare op 1 juli 1849. B.A.B. Bundel C472.

(6) Zie o.a. het ongedateerde hs. van superior Faict (van 1849) ‘Cours de Philosophie’, B.A.B. Bundel C472, en Almanach der Bisdommen van Brugge en Gent, Brugge, 1850, p. 59.

De filosofen waren onderworpen zowel aan een strenge dag- als weekorde. Het rapport, dat superior Faict aan het einde van het eerste semester naar zijn bisschop stuurde, licht ons over deze orde zeer gedetailleerd in[7]. Zie Bijlage.

Blijkbaar wierp deze strenge leiding vruchten. Want in een begeleidend schrijven drukte de superior zijn uitnemende tevredenheid uit zowel over ‘conduite’ en ‘application’ als over ‘ardeur’ en ‘docilité’ van zijn leerlingen. Ook meende hij dat het tot nu toe behaalde succes een aanduiding inhield, als zouden de (in bijlage) weergegeven ‘Ordre du Jour’ en ‘Ordre de la Semaine’, die als een voorlopig schema ontworpen waren, kunnen dienen als basis voor een definitief reglement.

Wat Gezelle in dit jaar filosofie betreft, weten we reeds van Walgrave, Rommel, Caesar Gezelle en anderen, dat het met zijn gezondheid, hoewel beter dan vroeger, niet al te goed ging. Dat hij voor zijn toegangsexamen nochtans een ‘bene’ behaalde. Optrad als gevreesde mede-disputant in openbare redetwistingen[8].

Uit de brieven die hij met zijn vader wisselde, kennen we de onzekerheid die hem bestormde in verband met zijn eigen roeping[9]. En Rommel schrijft dat hij ‘op 't einde zijner studiën zoodanig van zwijgenden aard [was], dat hij bijkans met niemand en sprak’[10].

Al deze bemerkingen zijn redenen om het enigszins weifelende oordeel te verklaren, dat superior Faict uitdrukte in zijn rapport van 1849-1850 betreffende de kandidatuur voor het Groot Seminarie van de jonge Gezelle. De tekst van het rapport luidt:

> *GUIDO GEZELLE*
> *Caractère: Bon, un peu nonchalant. Sa vocation nous*
> *parait douteuse.*
> *Capacité: grande.*
> *Piété: satisfaisante.*
> *Conduite: Bonne.*
> *Application: moins soutenue.*

Misschien is dit oordeel, meer dan wat anders, er de oorzaak van geweest dat Gezelle aan het einde van zijn Filosofie en toen ziekte hem verhinderde het voorgeschreven examen

(7) ‘Cours de Philosophie 1849-50 ler Semestre’, een ongetekend hs van superior Faict. B.A.B. Bundel C474.
(8) Zie o.a. Alois Walgrave, Het Leven van Guido Gezelle I, Amsterdam, 1923, p. 66-73; Caesar Gezelle, Guido Gezelle, Amsterdam, s.d (1918), p. 54-56; Prof. Dr. Frank Baur, Uit Gezelles leven en Werk Leuven, 1930, p. 63.
(9) C. Gezelle, o.c., p. 16-17.
(10) Gecit. in A. Walgrave, o.c., p. 72.

af te leggen, niet zonder enige aarzeling in het Groot Seminarie toegelaten werd.

Van den ouden Brevier

Als medeleerlingen in Filosofie had Gezelle: Jean Becquaert, François Bettenof, Théophile Buysse, Charles De Brie, Charles De Laey, Modeste De Meulemeester, Alphonse De Neckere, Désiré Devloo, Charles Devos, Henri Floor, Victor Huys, Henri Lahousse, François Lievens, Emile Maes, Désiré Pattyn, Charles Roets, Léopold Salembier, Charles Tavernier, Aloise Vandenberghe, Henri Vandenbussche, C. Vanden Weghe, Edmond Vandorme, Henri Van Walleghem en Stanislas Vrambout(11).

Bij hun overgang in 1850 naar het Groot Seminarie, kwam deze groep te staan voor markante geestelijken als:

Livinus-Benedictus Bruneel, president, die de Heilige Schrift doceerde;

Joannes-Baptista Ryckewaert, professor in zedelijke godgeleerdheid;

Desiderius-Joannes-Henricus Heene, econoom en professor in kanoniek recht en kerkgebruiken;

Petrus-Ludovicus Dessein, die zedelijke godgeleerdheid onderwees en later de eerste rektor van het Engels Seminarie zou worden;

Petrus-Josephus D'Hollander, S.T.L., professor in dogmatische godgeleerdheid en zedelijke wijsbegeerte;

Amatus-Constantinus Lagae, professor in Heilige Schrift en kerkelijke welsprekendheid;

Antonius-Joannes-Philippus Wemaer, directeur en professor in kerkgeschiedenis.

Vooral van deze laatste weten wij dat Gezelle als seminarist in hem ‘den verstandigen en goeden bestierder [vond] dien hij nodig had’. Dat hij Gezelle's ‘bijzonderen aanleg kende en waardeerde’. Dat hij in verband met Gezelle's verlangen naar de Engelse missie een niet geringe rol speelde. En dat hij hem gedurende zijn latere leven o.a. als vicarisgeneraal bleef steunen waar het kon(13).

Was de seminarist Gezelle uit Roeselare weg, dan had hij toch het Klein Seminarie en de leerlingen daar niet vergeten. We weten dat er tussen Brugge en Roeselare een ‘drukke, kinderlijke, stichtende’ briefwisseling werd gevoerd(14). Ook bleef vanuit Roeselare onverminderd de invloed van superior Faict de jonge seminarist bestralen. (12)

(11) ‘Cours de Philosophie 1849-50 ler Semestre’.

(13) Zie A. Walgrave, o.c., p. 76-77. Ook J. Pallet, Brief van Gezelle aan Mgr. Malou 1857, in Biekorf, 1954, p. 188-191.

(14) Prof. Dr. Frank Baur, o.c., p. 64-65.

(12) Almanach der Bisdommen van Brugge en Gent, Brugge, 1851, p. 21

In 1852, op 18 december, en niet op 8 december zoals zowel Walgrave als Baur vermelden, zou Gezelle tot subdiaken gewijd worden[15]. Een goede week voor deze belangrijke dag schreef hij aan zijn oud-superior een zeer vertrouwelijke brief. Deze brief werd tot op heden niet teruggevonden. Maar het antwoord dat superior Faict hem op 11 december stuurde, spreekt voor de verhouding Gezelle-Faict 'boekdelen'[16]:

> Roulers le 11 xbre 52
> Mon cher Monsieur,
> Votre lettre m'a causé beaucoup de satisfaction.
> Je suppose que tout votre cours n'a pas été appelé au soudiaconat, tout en espérant que tout le cours méritait de'être; dès lors la distinction, taujours un peu réelle, qui vient de vous être accordée me prouve que vous avez suivi très-fidèlement les avis qui vous ont été donnés 'Age quod agis'.
> Si vous me connaissez un peu vous devinerez que j'ai été fort sensible à toute la confiance que vous me témoignez. Allez chez Mr Debat & achetez y pour mon compte cette édition du Brévaire qui *vous plaira* le mieux.
> Il va sans dire que mes priêres ne vous manqueront pas; Vous êtes de mes premiers élèves de Roulers qui devenez soudiacres; Je vous recommanderai d'une manière toute spéciale à MM. les Professeurs & à vos anciens condisciples: vous particulièrement vous aurez quelques communions de notre chère colonie Anglaise.
> Veuillez vous charger de mes félicitations auprès de vos collêgues dans le soudiaconat futur & de mes amitiés auprès de Mr. Verstraete, et croyez que je suis
> Votre affectionné
> J. Faict supr

Inderdaad werd, zoals Faict veronderstelt, niet de ganse groep filosofen van 1849-1850 op dezelfde dag tot het subdiaconaat toegelaten. Samen met Gezelle kwamen voor de wijding slechts Becquaert, De Laey, Devos, Floor, Huys, Lievens, Tavernier, Vandenbussche, Vandorme en Van Walleghem in aanmerking. Erbij gekomen was een zekere Ivo Ludovicus Tras[17]. En toen Gezelle op 10 juni 1854 samen met zijn promotie priester gewijd werd, waren Bettenof, Lahousse, Buysse, De Brie, De Laey, De Meulemeester, Pattyn, Roets, Salembier, Vandenberghe, Vanden Weghe, Vrambout en de nieuweling Baelden pas aan de diakenwijding[18].

Inderdaad een 'distinction, taujours un peu réelle', die er, naast de andere aanduidingen, die we al bezaten, weer op wijst hoe Gezelle tot de meest talentvolle kandidaten van zijn groep behoorde.

(15) A. Walgrave, o.c., p. 86 en Prof. Dr. Frank Baur, o.c., p. 65.
(16) Deze brief bevindt zich in B.A.B. Bundel B298. Hij bestaat uit 4 blz., waarvan de eerste twee respect. met 15 r. en 13 r. + handt. zijn beschreven. Het papier is wit, ongelijnd en draagt in de linker bovenhoek het ingeprente merk 'Angoulème'. Afmetingen: 21 × 13,5.
(17) B.A.B. Acta Mgr. Malou, 1852, p. 577.
(18) B.A.B. Acta Mgr. Malou, 1854, p. 221-222.

Een merkwaardige waardering voor ‘dichtoefeningen’

Omtrent het midden van augustus 1858 gaf de jonge poësisleraar in Roeselare zijn ‘Dichtoefeningen’ in het licht.

Prof. Baur heeft reeds de nadruk gelegd op het feit dat Gezelle moet geijverd hebben opdat de uitgave zou klaar geweest zijn tegen 16 augustus, dag waarop te Roeselare de ‘Distribution Solemnelle des Prix’ gehouden werd en de vakantie intrad. Daarbij veronderstelde hij naar aan leiding van een paar documenten dat de bundel niet al te lang na 7 augustus 1858 van de pers kwam(19).

Een pas ontdekt document komt het vermoeden ‘niet al te lang na 7 augustus’ niet alleen bevestigen, maar biedt ons de mogelijkheid aan te nemen dat het drukken van de bundel inderdaad wel eens op 7 augustus zelf zou kunnen beëindigd geweest zijn.

Op 9 augustus 1858 namelijk schreef vicaris-generaal Faict aan Gezelle(20):

> Bruges 9 Août 1858.
> Mon cher Monsieur,
> Je m'empresse de vous retourner votre livre. J'ai obtenu l'approbation que voici de Mgr. l'Evêque.
> Sa grandeur souscrit pour *dix* exemplaires. Monsgr Scherpereel pour *cinq* ainsi que moi.
> Je pense qu'un exemplaire de luxe ferait plaisir à Mgr. l'Evêque.
> Pourvu que vous conserviez la substance de l'approbation, modifiez-la à votre goût (quant à l'orthographe & au style)
> Votre affectionné
> J. Faict vic. gén.

Uit het ‘Je m'empresse’ valt af te leiden dat Gezelle zelf erop aangedrongen had dat er met het geven van de goedkeuring haast zou gemaakt worden. Uit ‘votre livre’ dat het inderdaad reeds om een gedrukt exemplaar ging. De plaats van de goedkeuring achteraan in de bundel wijst er trouwens op dat ze, op nette vellen gedrukt, later aan het geheel werd toegevoegd.

Zo kunnen we veronderstellen dat het boek op 7 augustus (zaterdag; einde van de week) klaar, nog dezelfde dag naar Brugge werd verzonden. Waar het op 9 augustus aankwam, onmiddellijk werd goedgekeurd en nog dezelfde dag naar Roeselare werd teruggestuurd.

Bij dit alles rijst echter een moeilijkheid. De goedkeuring zelf, waarvan de oorspronkelijke tekst nog steeds niet gevonden werd, draagt in de ‘Dichtoefeningen’ eveneens een datum, Sint Laureinsdag 1858, d.i. 10 augustus.

(19) Prof. Dr. Frank Baur, De bundel ‘Dichtoefeningen’ Bio-Bibliografische Inleiding, in JUB. I, p. 221-224.

(20) Deze brief bevindt zich in B.A.B. Bundel B298. Hij bestaat uit 4 blz., waarvan enkel het eerste met 15 r. + handt. beschreven is. Het papier is wit, ongelijnd. Afmetingen: 21 × 13,5.

Nu is het niet zo onaannemelijk dat vicaris-generaal Faict zich in zijn schrijven van datum zou vergist hebben. En dat het boek, op 7 augustus klaar, pas op 9 augustus naar Brugge werd verstuurd. Waar het op 10 augustus aankwam, goedgekeurd werd en terug naar Roeselare gezonden. Gezelle ontving dan zijn exemplaar op 11 augustus. En Faicts brief zou i.p.v. op 9 augustus, op 10 augustus geschreven zijn. Maar rekening houdende met het feit dat reeds op 13 augustus 1858 bij burgemeester Spillebout te Roeselare de drie wettelijke vereiste exemplaren ter bekoming van het eigendomsrecht waren afgestaan, en gezien ook de inhoud van Faicts schrijven zelf, bestaat er nog een andere en wellicht waarschijnlijker oplossing voor het probleem.

Gezelle dateerde zijn goedkeuring met 'Sint Laureinsdag', daarbij gebruik makend van de vrijheid die de bisschop hem gaf de goedkeuring naar taal en stijl te bewerken naar believen. Een datering met de naam van de heilige van de dag is zeker niet afkomstig van Mgr. Malou. Ze is Gezelliaans. En meteen rijst de vraag of de goedkeuring van Mgr. Malou wel gedateerd was. En indien niet, of Gezelle ze niet zelf gedateerd heeft op de datum waarop hij ze in Roeselare ontving, 10 augustus.

Opmerkelijk in het schrijven van Faict zijn echter de bewijzen van belangstelling en waardering en meteen ook de steun, die Gezelle bij zijn eerste grotere publicatie zowel van zijn bisschop als van de twee vicarissen-generaal mocht ondervinden. Zou Faicts nooit aflatende interesse voor Gezelle hier bij de bisschop van bepalende invloed geweest zijn? In alle geval loopt het in deze brief uitgedrukte interesse van Mgr. Malou, die in zijn jeugd te Saint-Acheul zelf nog 'des cantiques pleins de suavité' ter ere van Onze-Lieve-Vrouw gedicht had[21], merkwaardig vooruit op het voorstel dat hij Gezelle een goede maand later (19 sept. 1858) deed op de priesterretraite te Brugge.

Waarschijnlijk had hij bij het lezen van de reeks 'kerkelijke' gedichten uit de bundel het inzicht opgedaan dat Gezelle de geschikte man was om 'la composition d'un certain nombre de cantiques et chansons spirituelles à l'usage des écoles, des congrégations et des contérences de St. Vincent de Paul' aan te gaan[22]. Bij het bekijken echter van de enkele nogal losse en vanzelfsprekende invallen, die Mgr. Malou pas vier en half maanden later de dichter toestuurde onder de titel

(21) Monseigneur De Montpeller, Oraison Funèbre de Monseigneur Jean-Baptiste Malou, Bruxelles, 1864, p. 41.

(22) Zie o.a. Prof. Dr. Frank Baur in JUB I,o.c., p. 250-251. En J. Geldhof, Eerste dichtprogramma van Gezelle, in Biekorf, 1960, p. 309-314.

‘Programme de sujets à mettre en vers’, rijst de bedenking dat Mgr. Malau's interesse voor een dergelijk plan in september

1858 en naar aanleiding van het verschijnen van de bundel, wel zeer levendig zou kunnen geweest zijn. Maar dat het in begin februari 1859 al voor een deel geslonken was.

Ook op de eigenaardige redactie van de ‘Goedkeuringe’ zelf werpt de nota van vicaris-generaal Faict een speciaal licht. Rekening houdend met de mogelijkheid (zie reeds de stijl van de datering) dat Gezelle inderdaad kleine wijzigingen in de tekst van Mgr. Malou kan aangebracht hebben, is het nu volkomen gerechtvaardigd aan te nemen dat in deze goedkeuring niet alleen steekt een ‘lichtjes administratief klinkende overname van Gezelles eigen programma als leraar’ en als dichter-leraar vooral[23]. Maar dat Gezelle de goedkeuring gebruikt om, gesteund door het gezag van zijn bisschop, voor een vierde maal in deze bundel zijn programma uiteen te zetten.

In 't klooster van Bethel te Brugge

In Biekorf 1965 publiceerde J. de Mûelenaere naar aanleiding van de vondst van een brief van Gezelle aan Mgr. Faict (brief van 7 sept. 1864), een korte bijdrage over ‘De Verhouding Gezelle-Faict aan de vooravond der stichting van Rond den Heerd’[24]. Zich baserend op een aantal reeds bekende gegevens, besloot hij dat met de ‘poor verses’ waarover in de brief sprake is, het gedicht ‘'t Klooster van Bethel te Brugge’ en de tafelliedekens ‘Luidop! met al dat zingen kan!’ en ‘'t Is Jubilé, 't is vijftig jaren’ bedoeld waren. Uit de datering van Gezelle's brief leidde hij af dat het feest bij de zwarte zusters gehouden werd op 6 september 1864. Waarop zowel hij als Dr. P. Allossery in de Jubileumuitgave[25] zich steunen om te beweren dat Gezelle op het feest aanwezig was en er het gedicht ‘'t Klooster van Bethel te Brugge’ zelf voordroeg, is niet geweten.

De recente vondst van het schrijven van vicaris-capitularis Faict, waarop de brief van Gezelle een antwoord was, komt echter aan deze bewering, net als aan de veronderstelling als zou Faict in een openlijk dankwoordje zijn waardering voor Gezelle's verzen hebben uitgedrukt (Hoe was deze veronderstelling mogelijk? Gezelle dankte toch voor ‘your very kind note of last night’), een einde maken[26].

(23) B.F. Van Vlierden, Gezelle tegenover het Dichterschap, Kapellen, 1967, p. 45-46.
(24) Biekorf 1965, p. 361-365.
(25) Dr. P. Allossery, De Bundel ‘Liederen Eergedichten en Reliqua’ Bio-Bibliografische Inleiding, in JUB. V, p. 181-188.
(26) Deze brief bevindt zich in B.A.B. Bundel 8298. Hij bestaat uit 4 blz., waarvan enkel de eerste met 10 r. + handt. beschreven is. Het papier is wit, ongelijnd en draagt in de linker bovenhoek het ingeprente merk ‘Bath’. Afmetingen: 21 × 13,5. - De door J. De Mûelenaere gepubliceerde Gezellebrief bestaat eveneens uit 4 blz., waarvan de eerste, de tweede en de derde met respekt. 21 r., 26 r. en 16 r. + handt. beschreven zijn. Het papier is wit, ongelijnd. Afmetingen: 21,3 × 13,5.

Het bestaan van Faicts dankbriefje, dat in de namiddag van 6 september in een witte omslag aan ‘Monsieur Gezelle, vice Recteur du Séminaire Anglais, En Ville’ werd gestuurd, is een voldoende duidelijke aanwijzing om te besluiten dat Gezelle niet op de plechtigheid aanwezig was. En er derhalve zijn verzen niet zelf heeft voorgedragen. Dit laatste blijkt nog duidelijker uit de tekst van het briefje zelf:

> Bruges 7ber the 6th
> My dear Sir!
> I want to congratulate you and to thank you with all my heart for the very beautifull verses, composed by you, I felt it & I know it, at the occasion of the ceremony which took place, this morning, at the black Sisters!
> Affly & gratefully yours
> J. Faict vic. cap.
> R.G. Gezelle, English Seminary.

Voor een inzicht in de relatie Gezelle-Faict is het wel van belang in detail te beklemtonen hoe ‘fort sensible’ Faict wel was voor de attentie vanwege de dichter. Hij gaf zich niet alleen de moeite onmiddellijk bij zijn thuiskomst van de plechtigheid een briefje te schrijven, maar hij liet het daarbij nog dezelfde avond door een bode bij de dichter thuis bezorgen[27].

Drs. E. Derluyn
aspirant N.F.W.O.

Bijlage
Rapport van superior Faict 1849-1850

Direction. - Ordre du jour

5 h 1/2 en hiver; 5 h en été; Lever.

6 h ou 5 1/2 Prière du matin et Méditation - La règle du Lever a été observée parfaitement; un seul élève Séminaire s'est absenté de la prière une seule foi; un élève laïc s'est absenté deux fois, et est arrivé une minute après l'heure cinq à six fois. Tous les autres, au 1/4 après le lever, sont, soit à l'église soit à la chapelle de la Ste Vierge pour y demander la bénédiction de Jésus et de Marie - Jusqu'au Carême, ou nous avons médité sur la Passion, nous avons choisi pour matière de méditations les *Vertus chrétiennes*; la manière de les acquérir et de les perfectionner.

(27) De door Faict eigenhandig beschreven omslag, die in B.A.B. Bundel 298 nog bij deze brief bewaard wordt, is inderdaad nooit dichtgekleefd geweest, werd nooit gefrankeerd en vertoont geen enkel spoor van afstempeling door de postdiensten.

- 6 1/2 ou 6 h. *Etude.* L'étude du rnatin marche bien; il n'en est pas taujours ainsi des autres études; quelques élèves légers se permettent parfois de causer à voix basse; six à sept fois un élève laïc a dit quelques mots à haute voix. La menace d'un surveillant spécial et les surprises assez fréquentes que nous leur fesons n'ont pas réussi à faire disparaitre complètement cet abus. On espère que l'action de MM. les hebdomadiers, devenant imperceptiblement plus assidue, réussira cependant à le faire disparaitre.

- 7 1/2 Déjeuner et récréation.

- 8 h. La Ste Messe. MM. les Philosophes, sans exception aucune, ont été très édifiants à l'Eglise. Ils servent la messe à deux et par tour de semaines; les laïcs tout comme les autres ont montré un saint empressement pour cet office.

- 8 1/2 classe. Les leçons des Philosophes sont d'une heure; après la lre heure, un autre professeur succède. L'attention des élèves est généralement très-soutenue.

- 10 1/2 Récréation. Nous avons assez bien réussi à bannir l'usage du flamand; moins bien à introduire le bon accent français et l'usage du Latin. Jusqu'à présent MM. les hebdomadiers vont très-peu se mêler aux conversations de leurs élèves. C'est un point qui semble demander du temps et les beaux jours de l'été

- 11 h (Le Lundi et vendredi, Leçon de musique vocale) Les autres jours étude.

- 11 1/2 Diner. Mr l'hebdomadier préside. On fait la lecture. En général MM. les Philosophes lisent mal. Les hebdomadiers n'aiment généralement pas de reprendre le lecteur. Le Supérieur continue à le faire dans ses visites; il reprend aussi les faits contraires à la politesse.

- 12 h Récréation. MM. les Philosophes ne se décident que lentement à aller faire du bien chez les humanistes. Il en est une douzaine cependant qui ont montré du zèle à cet égard.

- 1 1/4 Etude. C'est de toutes les études celle qui marche le moins. Après les vacances le Supérieur ou l'Econome y ira dire ses vêpres.

- 2 h Classe.

- 4 h Goûter et Récréation. Après le goûter les Philosophes vont trèsrégulièrement faire leur adoration.

- 5 h Etude.

- 6 3/4 Lecture spirituelle présidée par Mr. L'hebdomadier, les Lundi, mercredi et vendredi; Les Mardi, Jeudi et Samedi exercice de déclamation présidé par le Supérieur. Les élèves déclament une de leurs cqmpositions flamandes. Le Dimanche; conférence: La matière des conférences a été la vocation: on a parlé de l'origine et de l'existence réelle d'une vocation pour tous; de l'extrême importance de la bien connaitre; des signes négatifs de la vocation ecclésiastique. Il reste à parler des signes positifs.

- 7 1/4 Souper sous la présidence de l'hebdomadier. Lecture.

- 7 1/2 Récréation. Les Philosophes, à cette récréation, voient beaucoup les humanistes et y font du bien.

- 8 1/2 Prière du soir, à laquelle assistent MM. les Professeurs.

Cet exercice marche parfaitement Après la prière les Philosophes sont conduits par le Supérieur à leur dortoir où le silence le plus religieux s'est observé constamment.

Ordre de la Semaine.

MM. les Philosophes sur l'invitation indirecte du Supérieur se confessent généralement toutes les semaines et s'approchent de la Ste table. Le Supérieur dit la messe de 6 h 1/2 et distribue la Ste Communion à l'effet de mieux constater les absences. - Les autres élèves se mantrent aussi bien fervents. Les Rhétoriciens et les Poètes s'approchent généra-

lement tous les quinze jours; les autres toutes les trois semaines ou tous les mois. Il y a régulièrement 60 à 130 communions par dimanche. La Confession mensuelle est obligatoire; MM. les Surveillants vérifient les biliets de confession. Les Philosophes n'en donnent provisoirement pas. Le Dimanche après l'Evangile de la Grand'Messe sermon en langue française. A l'issue de la Grand-Messe, Congrégation, dirigée par Mr. Morel; tous les Philosophes sont membres, à l'exception d'un seul, élève laic.

Le dimanche à 10 h 1/2 Exercice de déclamation pour les élèves des trois classes inférieures, auquel il sera loisible, après les vacances, aux Philosophes d'assister. Nous n'avons pu jusqu'ici établir les sociétés littéraires, flamande et française. Elles seront établies après les vacances. Mr Vanhove dirigera la première; Mr Morel la seconde.

Het orgel van de verdwenen Eeckhoutabdij

N. Huyghebaert besluit zijn belangrijke bijdragenreeks over de oude Brugse Eeckhoutabdij (Biekorf 1969, blz. 46) met een opsomming van de bewaard-gebleven kunstwerken. Hieronder wordt geen melding gemaakt van het orgel dat thans nog voorkomt in de kerk van Uitkerke.

Het meubel draagt het jaartal 1624 onderaan de pijpenvlakken die verguld zijn (een Brugse specialiteit?!). Boven de middenbundel prijkt in een (donkere) nis het beeld van een heilige bisschop, waarschijnlijk de H. Augustinus (die in de vernieuwde (?) linkerhand een boek houdt), bekroond door het wapenschild van Niklaas van Troostenberghe, de toenmalige abt van de abdij. (Zie onze bijdrage: Het Orgel in West-Vlaanderen, in tijdschrift West-Vlaanderen, 1953, blz. 267). Dit orgelmeubel is het oudst-bewaarde orgelmeubel van de provincie West-Vlaanderen.

A. Deschrevel

Eekhout - Eycken-bosch

Aansluitend bij Biekorf 1968, 389-390.

De Hollandse vertalingen van vóór Sanderus hebben reeds gezondigd tegen de Vlaamse toponymie, juist door het feit dat ze werkten op latijnse teksten van Vlaamse geleerden die hun plaatsnamen in het Latijn hadden omgekleed. Zo is b.v. de tekst te verklaren uit het werk van J.A. Colom, De Vyerighe Colom (Amsterdam 1636; p. 39) waar de auteur in de stad Brugge beschrijft: '..een Manne Clooster voor de Reguliere Canonicken in 't Eycken-Bosch'. Colom heeft hier Gramaye vertaald die de Eeckhoutabdij in 1612 in keurig latijil omdoopt in *abbatia Quercetana.* Door dat weg en weer vertalen op afstand moesten er wel toponymische ongelukken gebeuren.

E.N.

De geneeskundige volksboeken van Heyman Jacobi 1603-1796

Over de persoon van Heyman Jacobsz. (al. Jacobi, Jacobaei) is weinig of niets bekend. Hij leefde en schreef omstreeks 1600 in Noord-Holland, was een katholiek, een ontwikkeld man, mogelijk een onderwijsman, die zijn kennis en ervaring op geneeskundig en pedagogisch gebied heeft gevulgariseerd. Zeer bekend en talrijk zijn de herdrukken van de 'Ghemeyne Send-Brieven seer profijtelijek voor d'Ouders, Meesters ende Kinderen...' die hij in 1597 te Amsterdam liet uitgeven. Dit leerboek heeft een uitgebreide bibliografische geschiedenis en werd in 1727 nagevolgd door de Kortrijkse schoolmeester Pieter Haeck, later eremijt op St.-Anna.

Hier willen we ons beperken tot de twee geneeskundige volksboeken die op de naam van Heyman Jacobi staan. Deze bibliografische inleiding kan voor de verzamelaars van curiosa een wegwijzer zijn om misschien nog een of andere onbekende editie van die werkjes te identificeren.

Bibliografie van kleine herbarjus en schat der armen I

Den Cleynen Herbarius ofte Kruydt-boexken, inhoudende die cracht ende operatie van ghemeene kruyden ende bekende vruchten diemen dagelicks gebruyckt, waer duer men met Gods gratie zijn ghesontheyt mach onderhouden en allerhande sieckten can ghenesen. - Van nieus oversien ende vermeerdert. - Per H.I. ad Honorem Dei. - [Drukkersmerk, houtsnede]. - T'Amstelredam. By Hendric Barentsz. Boeckvercooper int Vergulde Schrijfboeck. 1603.

Dit drukje 8° van 96 pp. (gotische, civilité en antiqua) heeft volgende rijmen op het titelblad (Dronckers nr. 858):

> Om ghesontheyt te behouwen / ende sieckte te ghenesen
> Salmen ongenucht schouwen / en sober wesen.
> Nota.
> Heb dy gheen Medecijn / Soo laet dese vier u meester zijn.
> Een vrolyck hert en sober cost
> Matighen arbeyt en warm ghedost.
> Dese connen u deur Godt ghegeven
> Dat ghy langhe ghesont moeght leven.

Op blz. 96 r. staat: 'Den Leser sal weeten dat wy eerst daeghs in druck meenen te brenghen... Het schat der Armen. Oft een Medecijn Boecxken... Door Heyman Jacobsz'.

De initialen H.I. van Den Cleynen Herbarius zijn deze van dezelfde Heyman Jacobsz. alias Jacobi. De op zijn naam vol-

gende bepaling ‘ad honorem Dei’ luidt in latere uitgaven: ‘ad laudem et gloriam Dei’ en ook: ‘medelydend Hert van menschlievendheyd’.

De ‘Cleynen Herbarius’ werd nog ca. 1785 herdrukt te Gent door Jan Gimblet (8°, 169 pp.; got. letter). De titel luidt (Bibl. Gant. nr. 6719):

Den nieuwen kleynen Herbarius, ofte kruyd-boeksken, Inhoudende de kracht ende operatie van alle de gemeene Kruyden ende bekende vruchten die men dagelijks gebruykt... vermeerdert en op vele plaetsen verbetert... Door H.J. ad honorem Dei.

Een berijmd bericht (p. 7) zegt o.m.:

> Komt dan en wilt met luste doorwandelen
> Dit Kruyd-hofken dat ons hier word open gedaen
> Van Heyman Jacobs die ons leert handelen
> De Kruyden en Bloemkens....

De prijs van deze ‘kleynen Herbarius’ was in de fondskataloog van de Gebroeders Gimblet te Gent anno 1796 gesteld op 21 stuivers.

II

Een ander, meermaals herdrukt werk van Heyman Jacobi is *‘Het Schat der Armen’*. Die uitgave, door de Amsterdamse drukker van ‘Den Cleynen Herbarius’ in 1603 aangekondigd, is feitelijk in 1603 verschenen te Emmerik, bij Christoffel van Hartochvelt Een druk 8°, 91 pp. got. en lat. letter. (Dronckers nr. 864). De titel ervan luidt:

Het Schat der Armen, Oft een Medecijn Boecxken, dienstelijck voor alle Menschen, inhoudende hoemen sijn gesontheyt onderhouden sal. Daerby veelderhande simpele Remedien en Medicamenten om veelderhande sieckten met cleyne costen seer lichtelijek te genesen. - En wat daer voorts meer in te lesen is, dat vintmen aende ander zijde. - Opera Heym. Jacobaei, Ad laudem et gloriam Dei. - Een wijs Philosoph zeyt: dat die gesontheyt is een onbekende rijckdom, maer is aengenamer den gheen die van een zware sieckte genesen zijn, als die noyt sieck of eranek geweest hebbe. [Drukkersmerk]. - Tot Emrick. By Christoffel van Hartochvelt Anno 1603.

Van dit werk is een herdruk bekend van 182 pp. ‘oversien, verbetert ende ghecorrigeert’, verschenen te Amsterdam bij Michiel de Groot in 1664. (Dronckers nr. 865). - Een Antwerpse druk (12°, got. letter, bij H. Aertssens) uit 1641 was in de bibliotheek van ëm. van Heurck voorhanden, door hem aangehaald in zijn ‘Livres populaires flamands’ (Antwerpen 1931, p. 145; en nr. 1048 van de veilingskataloog).

De titel van ‘Het Schat der Armen’ heeft een zekere ge-

schiedenis doorgemaakt die nog dient opgehelderd te worden

Mag men de Approbatie geloven die de tweedelige uitgave van ‘Den Antwerpschen Leydsman der Gesondheyd, ofte Den Schat des Menschdoms’ (Antwerpen 1796, voor rekening van de Gebroeders Gimblet) inleidt, dan zou anno 1625 te Antwerpen een uitgave onder de titel *‘Schat des Menschdoms’* verschenen zijn. De Approbatie is gedateerd 19 okt. 1625 en getekend P. Coens, kanunnik te Antwerpen, ze noemt echter geen auteur.

De ‘Antwerpschen Leydsman’ zelf dient zich in 1796 aan als het werk van Heyman Jacobi ‘medelydend Hert van menschlievendheid. Ad honorem Dei’ en als zijnde de ‘Derden Druk, aenmerkelyk vermeerderd, en in 't licht gegeven door G.S., uyt liefde tot synen Even-Mensch’.

Deze z.g. derde druk omvat nu twee delen klein 8° van 5 ff., 248 en 328 pp. Met de (enige) approbatie van 1625.

De ontleding van de lijvige Antwerpschen Leydsman zou ons nu te ver leiden. Belangrijk is hier het feit dat die zeer uitgebreide en ten dele alfabetisch geschikte geneeskundige volksencyclopedie, na twee eeuwen herdruk en herwerking, in 1796 nog steeds de naam Heyman Jacobi draagt.

A. Viaene

Zannequins genootschap te Veurne

Op de vraag in Biekorf 1969, 63.

Zannekins Koorzangmaatschappij te Veurne werd gesticht in

1846 onder impuls van Prudens van Duyse, die met een Veurnse gehuwd was.

Zoals bekend was Van Duyse voorzitter van het Vlaamsch-Duitsch Zangverbond. En nog in het stichtingsjaar traden de Zannekins van Veurne op te Brussel op het feest van genoemd Zangverbond.

De maatschappij eindigde haar activiteiten omstreeks 1861.

Waarschijnlijk was het afsterven van Prudens van Duyse (1859) niet vreemd aan het verval van de vereniging.

Over de Zannekins van Veurne staat een en ander bij F. De Potter, E. Ronse en P. Borre, Geschiedenis der stad en kastelenij Veurne (Gent 1873), deel I, blz. 418-421. De gegevens die daarin worden meegedeeld, zijn te betrouwen, daar Edm. Ronse, medeauteur van dit werk, meteen in 1847 het gedicht schreef bij de inhuldiging van de vlag, en dus in die maatschappij wellicht een rol zal hebben gespeeld.

L.v.A

De gang van de wereld

> Honour and shame from no condition rise;
> Act well your part; there all the honour lies
> Alexander Pope

Nooit van mijn leven zou ik er nog op gepeinsd hebben ware 't niet dat begin van 't jaar een man als spreker optrad om de BTW, de belasting op de toegevoegde waarde, te komen uiteen zetten.

Hij sprak met overtuiging, oordeel en kennis van zaken.

Toen ze mij de naam zefden en dat hij gewonnen en geboren was in mijn geboortestad, kon ik mijn oren niet geloven, en ik vroeg mij af: is dat een zoon van René, Richard, de Rosten of Juliaan, jongens waarmee ik een halve eeuw geleden in Deinze naar schole ging en nadien uit d'oge verloren heb.

Een tijdje daarna hoor ik dat die geleerde kop een zoon was van René, getrouwd met Magdalena Backers, een van de dochters van Baziel, de man van den boerekoer van de Marullen die met de koeien van 't klooster naar den Blaremeers ging. René en zijn broers waren de zoons van Fons, en 't is met Fons dat ik wil beginnen want ik heb dat goed gekend.

Fons was in zijn jongde piosser langs den ijzerenweg. Dat waren mannen van twee frank daags en een drogen haring per dag, dat is twee frank en een dikke stuiver. Na een ziekte werd hij op licht werk gesteld als bareelwachter, maar hij was van de domste niet en werd bekleed met de zware post op de steenweg van Tielt naar Oudenaarde aan de wisselsporen, en hij moest op den trompet blazen om de bareelwachter van de komst van den trein te verwittigen aan de naaste bareel waar de sporen van Tielt en Kortrijk uiteenlopen.

Ah! Fons! Fons was een dulle man. Mager en taai' 't Vel over de benen, maar een specie van een muiker. Aan of in zijn wachtkotje rustte hij uit, maar buiten de uren van 't werk wrocht hij thuis dubbel. Ze hielden daar twee geiten en een zwijn en hadden aan den Brasput een stukje land, en Fons daarop maar wroeten slag om slinger.

Het geld van 't bareelwachterschap was om te potten maar dat 'n was niet genoeg om huizen mee te zetten. En Fons kocht een schroo grond in d' Ommegangstraat en liet drie huizen bouwen. Hoe knoopt ge dat aaneen?

Zijn vrouw, Cordula, was wel in 't kweken van de kinders, maar ze ging uit werken onder andere om de maarte t' helpen bij notaris De Vylder in de Kerkstraat en daar verdiende zij een schone daghuur. Ze kreeg raad van de notaris en ze zetten drie huizen met een lochting van 35 meters lang op

5 breed en een zijpoortje om binnen te rijden. Ze spaarden om effen te geraken. Het geld dat binnen kwam 'n zag noch zonne noch mane meer en daar 'n ging niets buiten tenzij de rook door de kave. De notaris zei: om rijke te worden moet ge schulden maken maar 't 'n mag in d'herbergen niet zijn.

Daarbij Fons 'n was geen herbergzitter, hij 'n bezag ze maar van buiten. 's Morgens een kom warme geitenmelk en een smouterham of twee en hij was gezet. En geheel de week slaven en draven van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, om de huizen af te werken.

De zondag achter de misse de geiten melken en na de noene achter de vespers naar de peetjesschole in 't Oudmanhuis waar ze konden een kaartje smijten en mochten kiezen tussen een kapper bier en safaarke[1] en 's winters een kom koffie met melk en suiker. Suiker in de koffie, 't was daarom zondag. Fons 'n rookte noch 'n dronk. Maar als Bruintje van 't Kouterke schepen moest worden en met de kiezing een drinkgelage gaf in ‘De Klokke’ was Fons éérst zat, en als ze met d' hoogdagen een tipzak tabak kregen van vijf cent, de Witte Duif van Ducaté van Waregem, zat Fons te dampen gelijk een Turk.

Laat hem maar dampen, zei Cordula, dat is goed tegen de mikrotten. Ze had dat woord geleerd bij de notaris.

En nu en dan was 't in de peetjesschole grote vergadering. Zo bijvoorbeeld als pastoor Verschuurke met d'heren van Sint-Vincentius naar Rome geweest waren en ze vertelden over hun reize.

Op de parochie sprak iedereen over die Roomse reize. Mijnhere Pol, onze meester, gaf verslag over Sint-Pieterskerk waar de wijwaterbakken zo groot zijn dat g'er kunt in versmooren, over dat houten kruis in 't Coliseum waar d' eerste martelaars verslonden werden door de leeuwen en over de meisjes met hun wijde rokken die met flessen wijn aan de staties stonden en maar riepen: Chianti! Chianti! 'k Heb heel mijn leven dat woord onthouden. Chianti-wijn zei mijnhere Pol, 't verslaat den dorst en met één teugje uit de kroes konden wij verder rijden van 't een land in 't andere. Dat vertelde hij in de les van aardrijkskunde.

En Fons vertelde juist hetzelfde als hij de zondag van de peetjesschole kwam.

Maar Fons kon nijdig zijn in de jacht van 't werk.

Zekeren dag komen wij, lutse-lutse, in 't afgaan van 't jaar van den Brasput Zegt Neeten Maesschalck tot de Rosten:

(1) Safaar. - In de Leiestreek een flesje limonade gesloten met een glazen bol.

zouden wij geen raap uittrekken op uw vaders land? 't Is een gedacht zei de Rosten, en wij trokken ons elk een raap uit 't loofstik van Fons. En wij pelden onz' rape en begonnen te knasperen en daar komt Fons met zijn kortewagen om loof te trekken. Hij ziet ons komen en vlak naast ons houdt hij stille; hij lost zijn handzeel van de tramen van de kortewagen en slaat er mee op onz' benen dat er twee dagen lang blauwe striemen in stonden.

'k Heb het altijd gezeid, Fons is een verraar[2], zei mijn vader die in Fonsens gratie niet 'n stond; waarom 'n heb ik nooit geweten.

Maar zijn zoons konden werken. 't Was van moeten. René mocht een half uur voor 't uitgaan van schole naar huis om de stoof te ontsteken en aardappels te koken, spek te braden en ajuinsaus te bruinen, tegen dat vader en moeder thuis kwamen van 't werk.

En toen René naar den timmermanswinkel trok om de stiel te leren was 't aan Richard die er gauw genoeg van had en vrijwillig soldaat werd van zijn zestien jaar af te Brussel.

'n Verschiet niet. Ge 'n weet het nog niet al. Richard is kolonel geworden. Berten Mulders wist mij te zeggen dat hij hem nog ziet staan al adjudant bij den transport en enige kameraden die hem daar zagen te West-Vleteren achter 't font, riepen: Wie dat er hier is! Richard! en hij was een beetje uit zijn lood geslagen omdat al die simpele soldaten hem zo goed kenden. Ik zelve heb hem nog gezien na den eersten oorloge. Hij was al officier-betaalmeester en hij sprak Frans met zijn vrouwe, een van rond Brussel. 'k Zei in mijn eigen: die gaat het ver brengen en 't is waar geweest.

De Rosten 'n is zo wel niet gevaren. Gesneuveld in den eersten aanval in 't Bos van Houthulst, een maand vóór de wapenstilstand. En Juliaan, de kakkernest, een latekomer, een sporte jonger dan ik, 'n heb ik niet meer gevolgd.

Daar was nog een dochter ook. Die is haar geluk gaan zoeken naar Brussel. Dat 'k daar moest van beginnen, 'k zit hier morgen nog.

Maar we kunnen 't kort pikken met dat van die zoon van René die dit jaar kwam spreken in vervanging van zijn baas, de eerste minister. Neen, maar dàt moet ge tegenkomen.

Het 'n is maar om te zeggen. Hoe raar de wereld ineen zit en omgekeerd is gelijk een zak, hoe rap dat 't gaat tegenwoordig om van kleine groot te worden, dat, wie meest weidt eerst dik is, zei Callier, en dat ge tot op den dag van vandage geen grote diplooms 'n moet hebben om uwen kant te kuisen in 't leven als ge maar leren werken hebt van je groot-

(2) Verraar. - Het Woord. Een man die verraderlijk optreedt, geniepig onderduims. Zie Debo.

vader, zelve volherden wilt, je steke staan of specialist worden van de belasting op de toegevoegde waarde eer dat ze bestaat.

Want gelijk dien Engelsman zei:

Eer of schande 'n ligt aan de kom-af toch niet;

Speel wel uw rol; daar is d' ere, lijk of ge ziet.

't Is daarom dat een grootvader nooit 'n moet vragen: hoe komen mijn kinds kinders aan de kost. Ge zegt op Gods genade, ze vinden wel een gat. En laat ze maar doen, zij die gonferen: Rap zijn 'n is maar goed om vliegen te vangen.

- Wat is uw gedacht, Kamiel?

- Dat den ouden Callier gelijk had, zei Kamiel.

G.P. Baert

Familienaam Fleming in Schotland

Op de vraag in Biekorf 1969, 63.

Of er een studie bestaat over de verspreiding van de fna. Fleming in de angelsaksische wereld?

In verband met die vraag kan verwezen worden naar het boek *Flemish Influence in Britain* door Arnold Fleming, met een inleiding van R.B. Cunninghame Graham (kleinzoon van admiraal Charles Fleming + 1840), uitgegeven te Glasgow, Jackson, Wylie & Co, publishers to the University, 1930.

Het werk omvat twee delen:

Vol. I (402 blz.) handelt over de invloed van de Vlamingen in Engeland, Noord- en Oost-Schotland (blz. 311-385) met rijke bronnenverwijzingen. - Vol. II (418 bl. + 24 buitentekstplaten) is gewijd aan de stam Fleming.

De activiteiten van de Flemings in Groot-Brittannië, van de 12e eeuw tot de Unie der Kronen zijn beter bewaard gebleven in Schotland dan in Engeland waar de meesten door de Engelse vorsten naar Schotland werden gedreven.

De Flemings waren niet allen eenvoudige wevers, maar velen onder hen waren vooraanstaande staatslieden en geduchte krijgers met politieke ambities.

G.P. Baert

Staande glas

Op de vraag in Biekorf 1969, 63.

Staande glas is glas in vensteropening dat niet kan weggeschoven worden. De term (fr. verre dormant) is eigen, meen ik, aan de gemene muur: de opening moet ten minste zeven voet boven de grond zijn, het raam moet er een zijn van *'staende glas',* en sommige oude Costumen voegen er nog een tralie aan toe.

E.D.

De Brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier (Vervolg van blz. 15)

III.
Louis Grossé

Wij hebben goede redenen om aan te nemen dat JeanFrançois Grossé alles in het werk heeft gesteld om zijn zoon Louis van jongsaf vertrouwd te maken met de specialiteit van de familie, het goudborduurwerk, maar dat hij bovendien de noodzaak heeft aangevoeld van een meer dan gewoon ambachtelijke opleiding in het huiselijk atelier. Zelf een vlot tekenaar en graveur[19] stuurt hij in 1826 de vijftienjarige Louis naar de stedelijke Academie voor Schone Kunsten, waar de jongen alleszins nog in 1828 cursus volgt[20]. Louis is niet bepaald een uitblinker maar zijn studie van de figuur en het 'tekenen naar printen' zullen toch wel een handzame basis helpen verschaffen voor zijn later werk.

Nog vóór 1830 kan vader Grossé, voorzeker dank zij handelsrelaties, te Lyon de firma Tarfin en te Parijs het huis Quihout bewilligen om Louis als stagiaire in dienst te nemen. De inwijding zal daar wel meer uitgesproken met textiel te maken hebben gehad. Zij moest echter van korte duur zijn want de Belgische omwenteling van 1830 heeft voor het Brugse huis Grossé een niet onaardige terugslag: Jean-François roept Louis terug omdat het atelier overstelpt wordt met bestellingen voor het nieuw Belgisch leger. In welke mate Lyon en Parijs prent hebben geslagen op de artistieke en ambachtelijke aanleg van Louis Grossé is moeilijk te bepalen. Hij zelf heeft nog getuigd hoe hij daar brokaat heeft leren weven met verwerking van zijde, velours en gouddralad, waaruit toch wel enige invloed van Franse specialisten op zijn technische kennis mag worden afgeleid. Of deze invloed zich ook heeft laten gelden in het domein van de artistieke verbeelding is niet uit te maken. Indien dit het geval is geweest, ge-

(19) Zie zijn op marmer gegraveerd portret van J.J. Grossé, gereproduceerd in Biekorf 1969, blz. 9.

(20) Brugge, Stadsarchief, bundel Academie nr. 4, Boek I, Actum van buitengewone vergaderingen. Met dank aan de h.L. Schepeos die de gegevens heeft opgezocht m.b.t. de deliberatievergaderingen van de jury dd. 18 maart 1827 (klas van de figuur), 13 juni 1828 (1e klasse naar printen), 29 maart 1829 (alle klassen voor plaaster) en 7 februari 1830 (id.). Te noteren dat ook François Grossé, broer van Louis, de Brugse academie heeft bezocht.

loven wij toch met de Farcy dat er omstreeks 1830 nog nergens spraak kan zijn van wezenlijke vormvernieuwing. De latere rol van Louis Grossé is toen nog niet definitief neergeschreven, misschien zelfs niet eens onder ogen genomen tenzij in de uiterst vage contouren die het leven aan twintig jaar eigen zijn. Eenmaal terug aan de Eiermarkt te Brugge heeft de jonge man gewoon overgeschakeld op de vereisten van het ogenblik, op wat wij ons kunnen voorstellen van kwispels en koorden en geborduurde schouderstukken of wat het ijdele vaderland verder aan oogverblindend arsenaal op de uniformen liet stikken.

Pas tien jaar later, - men was nog niet zo haastig in die tijd -, volgt op 3 februari 1840 het huwelijk van Louis Grossé met Colette Coucke, waardoor mogen wij wel zeggen twee bekende Brugse families stamgenoten worden. Een jaar nadien sterft moeder Grossé, geboren Isabella Rooman. De vader gaat stilaan naar de zeventig. Een generatie neemt afscheid, de opvolgers staan gereed. Ook Louis. Hij blijft niet 'In het groot schip' waarvan Jean-François nog enkele jaren het roer in handen zal houden, maar verhuist met zijn jonge vrouw naar een herenwoonst aan het Simon Stevinplein: 'De gouden leeuw' die als hotel zijn deuren heeft gesloten. Daar werkt hij reeds in 1845, getuigen bewaard gebleven facturen die trots de eigen hoofding dragen: 'Manufacture de soieries et broderies Louis Grossé', met links het wapenschild van de stad en rechts het huisembleem met de staande leeuw. Jean-François Grossé, de grondlegger van de firma te Brugge, overlijdt op 16 augustus 1848, juistgeteld acht dagen vóór zijn zoon Louis de akte ondertekent die hem definitief eigenaar maakt van 'De gouden leeuw', waar het Huis Grossé tot op heden gevestigd is.

De ruime woning heeft haar eigen geschiedenis[21]. Zij was, vele jaren geleden, tot stand gekomen door samenvoeging van twee afzonderlijke huizen, het ene 'De visch' het andere 'Het schaek', mogelijk twee herbergen in de scha-

(21) Naar de gegevens van de koopakte, verleden op 24 augustus 1848 voor notaris Henri Bullynck te Brugge. Als verkopers verschijnen Joseph L. Houtappel, heelmeester te Aartrijke, en zijn echtgenote Sophie De Brock, hotelhoudster te Brugge, nl. van 'De gouden leeuw'. De aard van het pand blijkt verder uit volgende beschrijving: 'agterwaerts strekkende erf, met grooten gang en gekalsyde plaets of cour voor dezen geweest hebbende eene plaets van lande met remisen grooten peerdenstal en andere edifitien daer teinden staende (...)'. - Vgl. Dr. L. Devliegher: De huizen te Brugge, Uitg. Lannoo, Tielt, 1968, deel 3, blz. 296, S. Stevinplaats nr. 15. Schr. signaleert een vergunning dd. 7 october 1848 om de bestaande rechthoekige poort en vensters te veranderen in segmentboogopeningen, duidelijk een ingreep van de nieuwe eigenaar.

duw van het vroeger vleeshuis[22]. In de koopakte is nog spraak van haar vroegere bestemming als ‘hostelrie’ of afspanning, met een grote gang en een geplaveide binnenkoer waarrond stallingen. Aan Louis Grossé waarborgt zij blijkbaar de gewenste arbeidsruimte en, wat meer is, een gedroomde ligging. De verhuizing van de Eiermarkt naar het Simon Stevinplein doet overigens denken aan een bewuste verplaatsing van het handelsaksent De nieuwe plaats van vestiging bevindt zich immers op enkele voetstappen van het bisschoppelijk paleis [23] en van de kathedraal, voor een kunstnijveraar met kerkelijk gerichte ambities twee héél belangrijke buren.

Een tweede gebeurtenis die wij omstreeks 1840 kunnen dateren, is op een ander vlak van al even ingrijpende betekenis, namelijk Louis' ontmoeting met August Welby Pugin[24] en de jarenlange vriendschappelijke kontakten die daaruit zijn voortgesproten. Twee tantes van Pugin woonden te Brugge aan de Eiermarkt rechtover Jean-François Grossé. De jonge Engelse bouwmeester kwam daar van tijd tot tijd op bezoek en liep al eens ‘In het groot schip’ binnen. Vader Grossé maakte hem vertrouwd met het kunstborduurwerk en aan Louis zelf won Pugin een vriend van vrijwel dezelfde leeftijd met wie hij allicht nog vlotter kon overleggen op welke wijze hij het kunstambacht der Grossé's in het kristelijk en bepaald liturgisch renouveau dat hij voorstond kon integreren. Het is jammer dat wij voor de grond van de zaak niet beschikken over konkrete inlichtingen. Van belang nochtans is het getuigenis van T.H. King, de bewerker van het kapitaal werk van Pugin over de spitsboogarchitectuur[25]. King, die in 1850 te Brugge publiceert, kan het ganse proces van uitwisseling en beïnvloeding van nabij hebben gevolgd. Hij drukt zijn vreugde erover uit dat nu eindelijk, dank zij de

(22) Het Westvleeshuis werd in de loop van 1821 gesloopt, zodat op de vrijgekomen grond het huidig plein kon worden aangelegd. (A. Schouteet, Gedenkweerdige Aenteeckeningen van J.K. Verbrugge).

(23) Het bisschoppelijk paleis in de H. Geeststraat werd op 2 juli 1836 door de bisschop betrokken. Zie L. Devllegher, o.c. deel 2, blz. 124-125. De gebeurtenis heeft L. Grossé vermoedelijk wel aangesproken.

(24) August Welby Northmore Pugin (^{o} 1812, Londen, + 1852, Ramsgate) bekeerde zich tot het katholicisme in 1833, en vervulde een beslissende rol in de neo-gothiek. Een belangrijk hoofdstuk over hem bij Kenneth Clark, The Gothic Revival, Londen, 1962 (Pengujn Books) blz. 106-133.

(25) Les vrais principes de l'architecture ogivale ou chrétienne avec des remarques sur leur renaissance au temps actuel, remanié et développé d'après le texte Anglais de A.W. Pugin. door T.H. King, Franse vertaling van P. Lebrocquy. Brugge, uitg. T.H. King, Steenstraat 15, 1850. Zie in het bijzonder blz. 201 ss. De vergelijking van deze Franse bewerking met de originele tekst van Pugin, evenals met zijn Glossary (zie volgende voetnoot) lijkt van primordiaal belang voor de geschiedenis van de neo-gotiek in ons land.

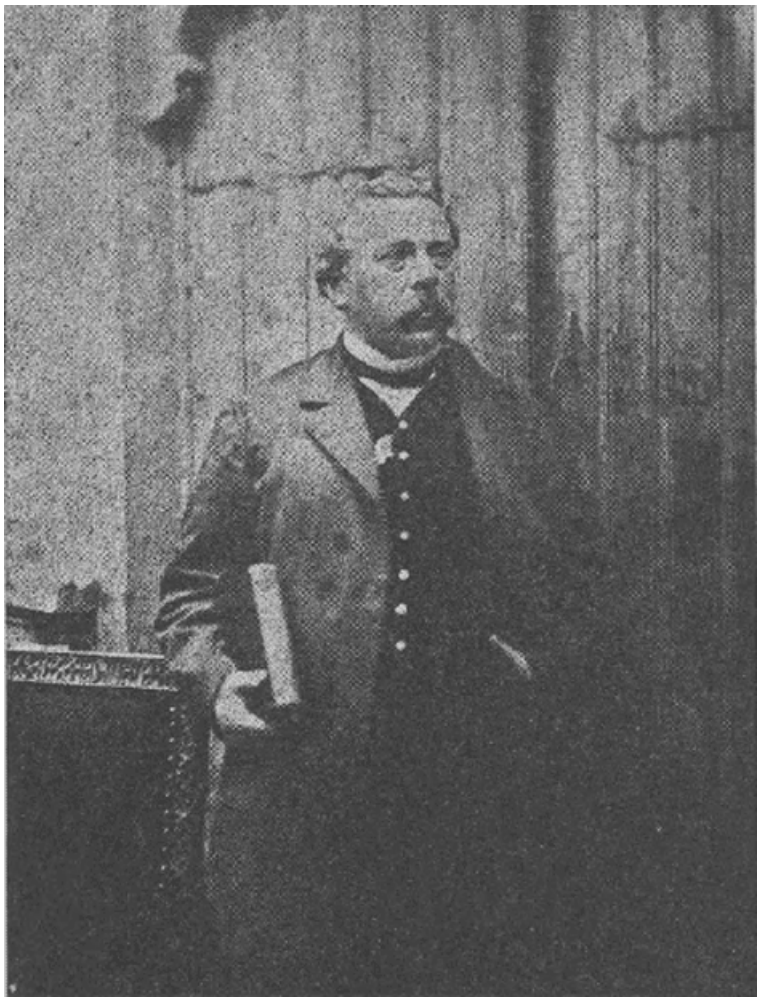

LOUIS GROSSÉ
1811-1899
(foto Godefroid Grossé)

inspanningen van Louis Grossé, ook bij ons voor kerkelijke gewaden en altaarbekleding stoffen voorhanden zijn ‘d'après le vrai modèle ecclésiastique’ en dat hij deze onder grote bijval produceert. En King vervolgt: ‘Contrairement à ceux que l'on fabrique à Lyon, les articles de M. Louis Grossé portent tous le véritable cachet religieux, car il a adopté le beau dessin ancien avec son caractère symbolique (...)’.

De gewaden van Grossé, waarover King het hier heeft, worden vervaardigd in overeenstemming met de principes die A.W. Pugin ondermeer in zijn *Glossary of ecclesiastical ornament and costume*(26) heeft vastgelegd. Zij worden volledig gesneden uit zijde en zijn met rijk goudborduursel belegd. De vorm stemt volgens King volkomen overeen met deze uit oude tijden, zonder dat precies gespecifieerd wordt wat daarmee wordt bedoeld. Tussendoor een inlichting waarbij elke zuinige kerkfabriek het oor zal hebben gespitst: dergelijk zijden misgewaad moet, zelfs met zijde gevoerd, slechts evenveel kosten als 'n kazuifel ‘en articles de Lyon à grand éclat’ maar genaaid uit katoen en klatergoud, en het gaat bovendien zesmaal langer mee!

King stipt tenslotte aan dat Louis Grossé de ruime antieke vorm van de kazuifel in ere heeft hersteld. Hij noemt deze de enig kanonieke vorm vermits hij volkomen overeenstemt met de afmetingen die door Gavanti werden vastgelegd(27).

Het getuigenis van T.H. King samenvattend, kunnen wij concluderen dat Louis Grossé tegen 1850 de vernieuwing in het hoofd en in de vingeren heeft. Zij slaat zowel op de snit als op de versiering van de kerkgewaden. Geconfronteerd met het West-Europees perspectief zoals een de Farcy het beschrijft, stellen wij vast dat de Brugse borduurder blijkbaar aan de spits stapt, voor de geschiedenis van de neogotiek in onze gewesten een vrij belangrijke aanduiding.

Alvoren wij de beschikbare gegevens over de rol van Louis Grossé binnen die beweging verder nagaan, moeten wij even stilstaan bij een paar andere gebeurtenissen uit later

(26) Deze Glossary, na Pugin's dood herzien en bijgewerkt door rev. Bernard Smith, bevat na een korte inleiding van Pugin zelf een uitgebreide terugblik op zijn bibliografische bronnen, vervolgens in de alfabetische orde een encyclopedisch opgevat overzicht van alle termen en voorwerpen die de auteur als documenten aanvoert om de herleving van de liturgische gebruiken op basis van hun historische precedenten in de hand te werKen en te motiveren. De tweede helft van het monumentaal boek wordt in beslag genomen door kleurlitografieën waarin tientallen patronen van borduurwerk voorkomen, voor specialisten en vaklui een ware goudmijn.

(27) Bedoeld wordt Bartolomeo Gavanti CRSP. (1569-1638), liturgist en rubriekenspecialist, lid van de pauselijke commissie voor de hervorming van missaal en brevier. Zie Lexikon für Theologie und Kirche deel 4 blz. 534, Verlag Herder, Freiburg, 1960.

jaren die de ondernemingsgeest van de man helpen typeren. Zij getuigen misschien van een tikje naïviteit in zijn berekeningen, maar in het kader van de tijd spreken zij anderzijds toch duidelijk voor zijn schranderheid. De ene karaktertrek sluit de andere niet uit.

In 1862 publiceert Louis Grossé een keurig gedrukte uiteenzetting over een nieuw procédé voor het drukken van bankbiljetten op fijn damast. Hij toont aan hoe dank zij de technische volmaaktheid en het samenspel van niet minder dan tien specialisten, waaronder een fotograaf, een graveerder, verscheidene textielspecialisten en een ervaren drukker, biljetten kunnen vervaardigd worden waarbij elk gevaar voor vervalsing is uitgesloten. Op een tijdstip waarop muntstabiliteit niet onze sterkste zijde is, kan men met het voorstel glimlachen; in de 19e-eeuwse goudfrank-ekonomie klonk het minder gek. Wat in dit voorval amuzeert én boeit tegelijk is dat de kwieke Louis gedacht heeft aan een mogelijke conjunctie tussen zijn eigen specialiteit en de piepjonge fotografie.

Al wat met zijde te maken had heeft Louis Grossé overigens sterk geïnteresseerd. Hij dreef in dit opzicht zijn verlangen volledig op eigen kracht te kunnen werken zo konsekwent door dat hij te Brugge, aan de Singel, op een perceel stadsgrond van 83 a. 76 ca. tussen de oude spoorwegberm naar Oostende en de stedelijke beplantingsdienst, een kwekerij van zijdzeworm oprichtte, een onderneming die hij toch tenminste drie jaar heeft volgehouden[(28)]. Zijn persoonlijke teleurstellingen met zijdeteelt werden goedgemaakt door de invoer van de beste buitenlandse produktie. Zijde was voor de nieuwe fatsoenering van de kerkgewaden onontbeerlijk, zowel vanwege de soepele plooienval als om het gemak van het borduren en schilderen met de naald, en Louis Grossé heeft nooit nagelaten deze grondstof met de grootste zorgen te bejegenen.

Nog het aanstippen waard om de openheid van deze man voor alle met zijn vak verwante media te kenschetsen, zijn de inspanningen die hij geleverd heeft om zich te bekwamen in de kennis van mozaiek en smaltwerk. In 1879 bracht hij uit

(28) Wij steunen ons op de kwijtingen welke de Stadskas aan L. Grossé afgeleverd heeft van 1882 tot 1884. In het dagblad la libre Belgique dd. 4 juli 1949 handelt een kroniekschrijver over de aanleg van de Guido Gezellelaan tussen 1892 en 1896. Hij schrijft: 'Un siècle plus tôt se trouvaient là les muriers des Frères Grossé, qui élevaient des vers à soie pour leur 'fabrique de tissus de soie'. Deze tekst haalt de chronologie wel wat door elkaar. - Over vroegere proeven van zijdeteelt in onze Vlaamse provincies, zie Biekorf 1957, 225-250 en 281-282. Over 'Brugse satijn', zie A. Viaene, Brugs goud en Brugs satijn, in Biekorf 1957, 360-363.

Rome al het materiaal mee dat hij nodig achtte om zelf aan mozaieklegwerk te kunnen doen. Een retabel waarop het Lam Gods staat afgebeeld te midden van een bergland met vier stromen, vond een bestemming in Londen. Ook liet hij zich te Parijs, in het huis Diderot, inlichten over en inwijden in de techniek van het smaltwerk. Een door hem vervaardigde tabernakeldeur met uitbeelding van de vier evangelisten, is later eveneens in Londen terecht gekomen.

De vestiging van een filiale van het Brugs huis in de Engelse hoofdstad, eerst in Baker Street, later overgebracht naar Manchester Street, rondt de indruk af van de werklust en de ondernemingsgeest die wij van Louis Grossé uit het losse feitenmateriaal opdoen. Over zijn Londense inplanting volgen verder nog bijzonderheden.

IV.
Louis Grossé en de neo-gothiek

Monseigneur Jean-Baptiste Malou, ‘de schitterendste figuur uit de reeks van de bisschoppen’[(29)], heeft ook op het leven en het werk van Louis Grossé de stempel gedrukt van zijn rijke persoonlijkheid. Een vroeg bewijsstuk daarvan is voorzeker het bidprentje dat kort na de dogmaverklaring van de Onbevlekte Ontvangenis op 8 december 1854, door Louis werd getekend niet alleen op het verzoek van de bisschop maar ook overeenkomstig zijn iconografische wenken[(30)]. Het prentje gehoorzaamt nauwgezet aan de gothische premissen, weerspiegelt de vrome opvattingen van het tijdstip zoals wij ze ook bij Baron Bethune aantreffen[(31)], en werd ongetwijfeld met veel aandacht en liefde ontworpen, met de eigen kinderen als model herinnert zich de familie.

Omdat de beschrijving overeenstemt, citeren wij hier een incident tussen James Weale en Alberdingk Thijm zoals Gerard Brom het in zijn biografie over Gezelle's Nederlandse vriend verhaalt:

‘Toen een Brugs atelier een plaat van de Onbevlekte Ontvangenis verspreidde, gaf Thijm een slaande kritiek in de vorm

(29) Jozef Geldhof: De Bisschoppen van Brugge, in West-Vlaanderen o.l.v. Ant. Viaene, Uitg. Meddens, Brussel, 1958, blz. 125. Het episkopaat van Mgr. Malou (^{o} Ieper, 30 juni 1809, + Brugge, 23 maart 1864) duurde van 1848 tot aan zijn dood.

(30) Het prentje draagt onderaan deze tekst: Immaculata Conceptio beatae Mariae Virginis quam ad descriptionem iconographicam III^{mi} ac Rev^{mi} Domini J.B. Malou Episcopi Brugensis delineavit Lud. Grossé.

(31) Vgl. Jules Helbig: Le Baron Bethune, fondateur des Ecoles Saint-Luc, Uitg. Soc. S. Augustin, Desclée, de Brouwer & Cie, Rijsel/Brugge 1906, in het bijzonder het sleutelhoofdstuk: ‘Ses principes en matière d'Art’, passim en o.a. blz. 138 en 139.

van een open brief aan de ikonagraaf Weale binnen de bisschopstad. De kunsthandelaar had de heilige Maagd met gevouwen handen voorgesteld, maar de hand van een mens was het werktuig en het zinnebeeld meteen van zijn wil. Als iemand zuivere handen had, was hij zelf zuiver. (...) Van Maria's trouwe handen moesten dus heilige stralen uitstromen, want haar houding was heel anders dan bij zondaars, die om genade smeken. Dus verscheen ze volgens allerlei vizioenen van heiligen immers met open handen vol zegen'[(32)]!

De klank van deze hooggestemde discussie over de betekenis van een houding of gebaar, een overigens subjectief getint symbolisme, karakterizeert de graad van opwinding waarin de aanhangers van het neo-gothiek renouveau argumenten verzamelden en propageerden. Het blijkt telkens opnieuw van belang, analoog aan de hedendaagse problematiek, de roep naar vernieuwing te vergelijken met het artistiek vermogen van het ogenblik. Wij hebben sterk de indruk dat de waarde van het thema in zulke gedachtengang de waarde van het bereikte kunstpeil overstemde.

Geheel in de lijn van het Immaculata-prentje is de oprichting, op Sinte Eustachiusdag - 29 maart? - 1864, van de 'H. Beeldekens Gilde' door J. Neurath, Ad. Duclos alsdan nog subdiaken, de Engelse artiest en archeoloog Buckley en Louis Grossé zelf. De bewaard gebleven notulen van de vereniging vermelden dat laatstgenoemde het oogwit der Gilde uitnemend heeft uiteengezet. De verslaggever vervolgt: 'Het tweede Kongres van Mechelen drukte zijn verlangen uit, om genootschappen te zien vormen ten einde goede godsdienstige beeldetjes uit te geven: en 't Kongres had hoog gelijk. De franse sintjes zijn zo slegt en verachtelijk, dat, hoe weinig men goede goeste of godsvrucht bezit, men deze beeldetjes niet kan uitdeelen. Van den anderen kant de societeit van Düsseldorf door zijn ecclectismus en komt niet overeen met de wenschen der artisten en oudheidkundigen, door zijnen prijs en kan niet nuttig zijn voor menschen die vele beeldetjes moeten uitdeelen en daer en boven blijft in 't meeste deel van zijn teekeningen hoger dan een kinderverstand begrijpen kan'[(33)]. De werking van deze gilde mag hier verder buiten beschouwing blijven; zij is een aparte kleine studie waard. Louis Grossé heeft er met duidelijk gezag een rol in gespeeld als iemand waarnaar de neomist Duclos met eerbied kon opzien en die hij ten ander later, in 1887, nogmaals on-

(32) Gerard Brom: Alberdingk Thijm, Uitg. Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1956, blz. 87.

(33) Provinciale Bibliotheek en Cultureel Archief, Brugge: Notulen H. Beeldekens Gilde 1864-1865, met rekeningen van de Lithografie J. Petyt tot omstreeks 1875. Archiefnummer 32 AD 1.

der de arm heeft genomen om te tekenen voor zijn Breidelstoet[34]. Ook de betekenis van steendrukker Jacques Petyt[35], die tevens leraarde aan de stedelijke Academie, voor de gilde optrad als uitgever maar gaandeweg op het voorplan komt, dient in dat verband in herinnering gebracht.

Doch keren wij terug naar 'De gouden leeuw', waar in de opvatting van het goudborduurwerk en vooral in de fatsoenering van de kerkgewaden het religieus renouveau beurtelings wint aan belang maar ook stoot op zware tegenstand.

Het is uitgesloten dat wij in detail treden over die ongeveer halve eeuw bedrijvigheid van Louis Grossé die, tot aan zijn dood in 1899 - het sterfjaar van Gezelle, - prent blijft slaan op wat het huis voortbrengt. Wij moeten ons beperken tot enkele typische voorbeelden.

Alvorens zulks te doen is het nuttig nog even te verwijzen naar de strekkingen waaraan Louis Grossé schatplichtig is, en naar het geestelijk klimaat waarin hij te Brugge verblijft. Het kristelijk réveil is duidelijk een reactie gedragen door de bredere eigentijdse golfslag van het romantisme. Het Frans classicisme had de terugkeer bepleit naar wat het beschouwde als het ideale mensbeeld, naturalistisch, Grieks, heidens bijgevolg. De Kerk en vooral de beoefenaars van de kerkelijke kunst komen daartegen in het verweer. Tegenover de kunst van de oudheid roepen zij de superioriteit in van de kristelijke middeleeuwen. Wij hoeven hier slechts *Le Génie du Christianisme* van Chateaubriand (1802) of de door Kenneth Clark opgeleverde gegevens te memoreren[36]. Dit denkproces leidt tot de meest uiteenlopende fenomenen. Zo zal de Franse architect Louis-Auguste Boileau een ganse doctrine opbouwen om, ware het mogelijk, te komen tot een vervolmaking van de gotische bouwkunst. Zijn gigantische 'composition synthétique', geconcipieerd rond 1850, leidt tot de meest bizarre tempelbouw die men zich kan voorstellen[37]. Ook de ontwer-

(34) P.B.C.A., Brugge, nr. 10 AF 17.

(35) P. Vincent-M. van Caloen: Jacques Petyt (1822-1871), in Biographie Nationale, deel 17, Uitg. Kon. Academie, Brussel, 1903, blz. 131. De auteur plaatst de oprichting van de H. Beefdekens Gilde ten onrechte in 1860. - Zie ook P. Allossery: Kan. Adolf Duclos, met een kijk op den zoogenaamden taalparticularistenstrijd, Brugge, 1930, blz. 345. Interessant is ook de aantekening op blz. 10, ibid., over het initiatief van Ad. Duclos om bij de priesterwijding gedachtenisprentjes te laten uitdelen. Doch, zegt de auteur 'we meenen niet te missen als we herhalen (...) dat we in die eerste gedachtenissen Gezelle's invloed laten zien'. De atmosfeer in en rond de werkkring van Louis Grossé wordt ook door dit detail verlevendigd.

(36) Kenneth Clark: The Gothic Revival, an Essay in the History of Taste. Londen 1928.

(37) Bruno Foucart: La 'Cathédrale synthétique' de Louis-Auguste Boileau, in Revue de l'Art 1969, III, blz. 49 en volg.

Kazuifel in goudborduurwerk in 1877 aangeboden aan paus Pius IX door het bisdom Angers.
Uitgevoerd door Louis Grossé naar de richtlijnen van L. de Farcy.

pers van de kerkelijke gewaden blikken terug op de mediaevale voorbeelden en spannen zich in om met eigentijdse middelen een even hoge graad van technische en artistieke scheppingskracht te bereiken. In feite kan een beschouwer van hun werk hen geen groter lof toezwaaien dan door zich te laten misleiden en hun produktie te houden voor middeleeuws! Dat het persoonlijk kreatief proces aldus wezenlijk wordt vervalst, komt niet eens bij hen op. Wij mogen echter niet uit het oog verliezen dat de reactie van de neo-gothiek ook op het stuk van goudborduurwerk komt na een langdurige periode van artistieke bloedarmoede. Het renouveau zoekt aansluiting met vroegere hoogtepunten. Men wil alle elementen van profane besmetting en met name de zinloze behangstoffen, voorgoed uitsluiten, en in de vorm van de gewaden functioneel en visueel de relatie bewerkstelligen tussen het rijzige kerkinterieur en de gestalten die daarin officiëren. Het valt op dat al wie binnen deze redenering naar de goede vorm zoekt, voortdurend het woord oudheidkunde op de lippen heeft en zichzelf archeoloog noemt.

Monseigneur Malou, bekend om zijn archeologische belangstelling,[38] moedigt Louis Grossé aan door een bestelling van kazuifels die wij omstreeks 1854 kunnen dateren. Uit het boek van King weten wij dat Louis Grossé op dat tijdstip zijn sporen reeds verdiend heeft. De ampele vorm verdringt de zogenaamde vioolkasten die als stijve harnassen rond het lichaam hangen. De ruime gewaden die men gothisch noemt en voor middeleeuws houdt, gaan echter terug op veel ouder voorbeelden en zijn feitelijk romeins van conceptie doch de versiering maakt ze gothisch. Grossé ontleent deze, net zoals Bethune, ondermeer aan het Italiaans trecento (wat hij ook in de H. Beeldekens Gilde als model voorhoudt). Zijn technische vaardigheid schrikt nu voor geen enkele moeilijkheid meer terug. De mijter die hij, jaren later, namelijk met Allerheiligen 1874, mag leveren aan Mgr. Freppel, bisschop van Angers, wordt er als een kostbaar museumstuk bejegend. Baron Bethune, die voor dezelfde bisschop een staf ontwerpt oogst daarentegen bittere teleurstelling: zijn ontwerp wordt geweigerd[39].

(38) Jozef Geldhof, o.c. Mgr. Malou heeft verscheidene inspanningen geleverd om de aandacht van zijn geestelijkheid te vestigen op het archeologisch waardevolle en het artistiek belangrijke waarover zij het toezicht had. Figuren als Gezelle en Duclos hebben aan dat klimaat ongetwijfeld veel steun gehad bij hun ijveren om het eigen patrimonium in het licht te stellen.

(39) Helbig, o.c. blz. 257-258. - De mislukking van Bethune viel voor in 1884, dus tien jaar na de kontakten met Grossé i.v.m. de bisschopsmijter. Het detail kan belang hebben voor wie L. Grossé eventueel ‘oneerlijke’ concurrentie in de schoenen zou schuiven.

Maar ook Louis Grossé kent bittere dagen wanneer in 1863 een dekreet van de Congregatie der Riten te Rome aanmaant tot inbinden, zéér tegen de goesting van Mgr. Malou die zich langs geëigende wegen te weer stelt en opkomt voor het doorvoeren van de vernieuwing, die immers een herbronning betekent. Grossé kan echter niet anders dan zich aanpassen en de ruime kazuifelvorm reduceren. Een ornaat voor kanunnik Carton ontspringt de dans. In 1872 bediende men zich in Spermalie nog van een volledig zwart stel met rode velours, dat niet aan de ‘epuratie’ ten prooi was gevallen.

G. Gyselen

Taliehout en kanthagen

Talie (taille, tallie) is een oud woord, te Aartrijke reeds bekend in 1444 (Biekorf 1964, 330), en nog heden in heel de streek van Brugge tot Maldegem en verderop bekend. Ontleend aan ofr. tail (bois de tail), taillis, met betekenis van ndl. hakhout, schaarhout.

Talie is dus: hout dat afgekapt wordt (tailler: afkappen). Alle loofbomen immers kunnen scheuten onder aan de stam voortbrengen. Dit gebeurt zeker wanneer men de stam van vier of vijf jaar (of ouder) laag boven de grond afkapt. In de volgende lente schieten dan talrijke scheuten uit de wortelstruik op. Deze boomscheuten ontwikkelen zich verder tot struiken die, naar gelang hun ouderdom, tot echte bomenbundels kunnen uitgroeien.

In onze streek (Oedelem en ommeland) kan men zowat overal talie vinden, hetzij als onderhout in bossen van hoogstammige bomen, hetzij als taliebos alleen.

Opvallend in onze streek, vooral te Moerkerke, Sijsele, Oedelem, Maldegem en in heel het Meetjesland, ja zelfs tot in 't Houtland, waren steeds de talrijke kanthagen.

Kanthagen zijn lange rijen (soms 100 m.) taliestruiken die de partijen land of weiden omzomen. Dikwijls lag een gracht tussen twee rijen struiken. Beken of waterlopen waren ook soms met kanthagen afgehoord.

Om die kanthagen aan te planten werden verschillende

soorten houtgewas aangewend. Meest gebruikt was de witte els, ook veel de zwarte els, hier en daar de hondselaar of sulferhout (Frangula). Eik, berk en hazelaar kwamen ook voor, hier en daar kwam zelfs een sleedoorn met z'n witte bloemen in de kanthaag 'n schilderachtig motief bijzetten.

De kastanje was er zeldzamer. Deze talie immers was duur, moest langer groeien, immers de mooie rechte 12- of 15-jarige scheuten werden gespleten tot banden of hoepels voor ton-

nen. Sommige brouwers plantten hiertoe zelfs kastanjetalie voor eigen gebruik.

Het hout van de kanthagen werd verkocht als brandhout. Tot in de 19e eeuw werd het dikwijls gebruikt om zompige plaatsen in de aardewegen op te hopen en te verstevigen.

Geen wonder dat een boer die veel kanthagen op zijn bedrijf had staan, daar 'n schone stuiver aan verdiende. In de jaren 1850 en volgende bracht het hout meer op dan het land.

Het beheer van die kanthagen vergde natuurlijk een zekere kennis van toezicht en onderhoud. Normaal werd een kanthaag om de zeven jaar gekapt of geschalmd. De zware talie om de tien of zelfs om de twaalf jaar (kastanjen). Dit gebeurde vanaf 't vallen van 't blad (november) tot in den uitkomen (maart). Een goede houthakker moet dan de tak of scheut zeer schuin afkappen opdat niet te veel water in 't hart van de struik zou dringen en er verrotting veroorzaken.

De pachter had doorgaans het recht het hout van de kanthagen te verkopen. Leed hij soms schade door het uitzuigen van de grond of door de afscherming van de zonneschijn, toch bewees de opbrengst dat het de moeite waard was de kanthagen te bezorgen. Kanthagen waren rendabel.

Een voorbeeld uit honderden. Een houtvenditie te Moerkerke, op het hof van Sarepta, in 1873 bracht 875 fr. op; in 1874 zelfs 1607 frank, gerekend in de goudwaarde van die tijd. De hofstede, in 't geheel 300 gemeten groot, werd verpacht aan 2400 fr. voor 180 gemeten: dus meer dan de helft van de pacht kwam in 1874 van het hout van de kanthagen.

In 1808 betaalde Joannes van Damme als prijzij voor de

overname van 87.000 struiken talie in de kanthagen 179 ponden 1 schelling en 9 groten aan zijn moeder, Cecilia Meuleman. In juli 1837 werd de talie geschat op 300 fr. (goudwaarde) bij de verdeling van de weduwe van Jan van Damme, Maria Theresia Cuelenaere.

J. Raes

Krikken in confituur

Aansluitend bij Biekorf 1968, 249 en 261.

De tante van mijn vrouw, josephine de Mûelenare (Ardooie 1871-1954), heeft in haar jeugdjaren - dus in de jaren 1880 - ieder jaar op de wekelijkse vrijdagmarkt te Ardooie een mannetje weten komen van de wijk het Veld te Ardooie, die er krikken (kleine, zure, wilde pruimpjes) te koop stelde. De krikken werden gekocht door de marktgangers om ze te mengen in de confituur van pruimen.

In de streek van Roeselare-Tielt staat hier en daar nog in oude hovingen een *krikkelare* of *krikkeboom.*

L.v.A.

Ingelram III Hauweel, heer van Aveschoot

In hun bijdrage over de heren van Beselare tot 1418 hebben E. Warlop en J. Maes de oorsprong en de herkomst van het huis Hauweel duidelijk gemaakt[1]. Minder zeker waren ze echter over de opvolgers van Ingelram II Hauweel. Dit komt onder meer omdat ze onvoldoende rekening gehouden hebben met het feit dat de familie Hauweel niet alleen heren van Beselare, maar ook heren van Aveschoot te Lembeke waren.

In 1372 betaalt Ingelram III Hauweel 40 pond verhefgeld voor zijn vier lenen die hij te Kaprijke en te Lembeke geërfd had van zijn vader Ingelram II Hauweel:

'Item van Inghelramme Hauweele van iiij leenen die hi houdende es van mijn heere van Vlaenderen dats te wetene:

Eerst 86 buunre lands lecghende in Caprike te Lendonc, up elc buunre 6 s. par. ende 1 capoen siaers.

Item een ander leen van 85 buunre lands dat men heet Avenscoot ende up dit land 34 p. par. siaers pit eride galghe ende al therscip datter toebehort uute ghesteken de iiij hooft rechten.

Item een darde leen lecghende in de prochie van Lembeke groot 52 buunre lands daer of es teen bunder vrij daer de huusinghe van den Baerlare up staen.

Item ten vierden leene 30 buunre lands lecghende in de prochie van lembeke dat men wilen hiet Aelscoot.

Dewelke vorseide leenen hem verstorven ende toecamen van der doot heere Inghelram Hauweels zijn vader. Ontfaen 40 p. par.'[2].

De heerlijkheid van Aveschoot kwam voort uit de erfenis van Ingelram I Hauweel, die dit leen waarschijnlijk gekocht had van Jan van Clarout, die rond 1330 'tient en fief 36 p. par. par an et une vierscare d'esscevins et haute justiche et l'amende ducques a 60 p. gisant en Lembeke et la entour' want een latere hand heeft de naam 'Jean de Clarout' geschrapt en 'monsieur Inghelram Hauweel' er boven geschreven[3]. De bovengenoemde tekst heeft zonder twijfel betrekking op de heerlijkheid van Aveschoot en niet op het leen Bardelare, zoals E. Warlop en J. Maes suggereren[4]. Bardelare was trouwens, zoals Lendonc en Aalschoot, slechts een gewoon leen en geen heerlijkheid. Bardelare kwam uit de erfenis van Johanna van Bardelare, de grootmoeder van Ingel-

(1) E. Warlop en J. Maes. De Heren van Beselare tot 1418, in Vlaamse Stam, jaargang II, nummer 1, blz. 18-24.
(2) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rolrekeningen nr. 1797 (1371-1372).
(3) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rekenkamer nr. 45925 f° 55 V^{o}.
(4) E. Warlop en j. Maes, a.w. blz. 21.

ram III Hauweel. Ook de lenen Lendonc en Aalschoot komen vermoedelijk voort van de familie Bardelare. Het was grootvader Ingelram I Hauweel die door zijn huwelijk en door aankoop de vier voornoemde lenen in de familie Hauweel binnenbracht.

De familie van Bardelare verschijnt reeds in 1248 in de streek van Lembeke wanneer 'Eustachius, miles de Berdelar' 22 ½ halsters koren schenkt aan de abdij van Oost-Eeklo[5]. Die jaarlijkse rente is bezet op 8 ½ bunder land gelegen te Oost-Eeklo. In 1296 wordt 'Alard van den Barnendelare' gedagvaard voor de schepenen van Eeklo door Jan Hauweel in verband met een rente van 18 sch. op 16 bunder 2 gemet land, die door Gherard van den Spikere aan het Sint Janshospitaal waren geschonken en voor wie Alard zich borg had gesteld[6]. In 1309 treedt 'Alard van den Berdelare' als voogd op bij een schenking van een rente aan de abdij van Oost-Eeklo[7]. In Alard van Bardelare mogen we een zoon of wellicht een kleinzoon zien van Eustaas van Bardelare. Johanna van Bardelare is de laatst bekende van de familie van Bardelare. Mogelijks was de reeds genoemde Alard haar vader; bij gebrek aan oorkonden is dit echter niet te bewijzen.

Ingelram III Hauweel erfde van zijn vader nog twee lenen gelegen in de kasseirij Kortrijk: een leen te Izegem en een te Wingene[8].

Ingelram III werd opgevolgd door zijn broer Roeland Hauweel, want de vier lenen te Kaprijke en te Lembeke vallen hem te beurt 'par la mort de messire Inghelram Hauweel son frère'. Bovendien erft hij nog een leen van 51 gemet in het Stratenambacht[9]. Roeland Hauweel blijft niet lang heer van Aveschoot want in 1396 sneuvelt hij in de slag bij Nicopolis in Bulgarije tegen de Turken[10].

Hij wordt opgevolgd door nog een andere broer Roegier, zoals blijkt uit de relievenrekening over 1399-1400: de vier lenen komen in zijn handen 'par le trespas de messire Roeland Hauweel son frère'[11]. We mogen aannemen dat hij ook de heerlijkheid van Beselare zal geërfd hebben van zijn broer, want hij kon die heerlijkheid in 1418 verkopen aan Roegier van de Woestijne[12]. Zijn zoon Jan, die hem in 1423 reeds had opgevolgd, zal dan enkel de titel van heer van Aveschoot

(5) Rijksarchief Gent, Abdij Oost-Eeklo nr. I Fundatieboek f° 130 r°.
(6) Rijksarchief Sint-Janshospitaal Brugge Oorkonde nr. 251.
(7) Rijksarchief Gent, Abdij Oost-Eeklo nr. I Fundatieboek f° 67 r°.
(8) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rolrekeningen nr. 1850 (1371-1372).
(9) Ibidem nr. 1807 (1389-1390).
(10) E. Warlop en J. Maes, a.w. blz. 24.
(11) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rolrekening nr. 1814 (1399-1400).
(12) E. Warlop en J. Maes, a.w. blz. 24.

voeren[13]. Boven de vier lenen te Kaprijke en te Lembeke erft hij nog een leen te Oostwinkel bestaande uit 10 ½ gemet meers, 15 gemet woeste grond en een erfelijke rente van 100 kapoenen en 115 hennen[14]. Niet ver van daar bezat een kozijn van Jan Hauweel, Ingelram Hauweel, te Adegem een leen van 25 bunder[15]. Die Ingelram treedt rond 1423 op als 'tuteur et mambour de Jehan Hauweel son cousin'[16].

Na 1418 blijken de Hauweels zich definitief te Lembeke te hebben gevestigd, waar het huis Hauweel tot 1774 in het bezit van de heerlijkheid van Aveschoot zal blijven[17].

L. Stockman

Bijlage

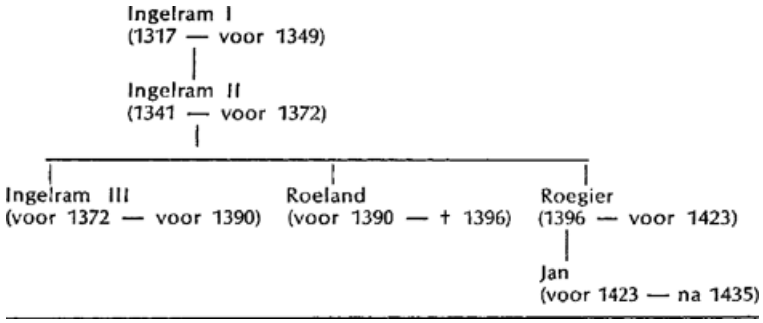

De eerste heren van Aveschoot uit het huis Hauweel

Van Joos naar Joseph

In de loop van de 17e en 18e eeuwen heeft de voornaam *Jozef* geleidelijk deze van *Joos* naar de vergetelheid verdrongen. Daarover en over de verhouding Joos-Jozefus handelde Ph. Coussement in Biekorf 1964, 232-234.

Onlangs vond ik de vermelding van een Joseph in 1560. De vroegtijdigheid van de vermelding daargelaten, werd mijn aandacht nog het meest getroffen door de spelling die de naam *Joos* volledig bewaarde. De tekst komt voor in een kontrakt antenuptiaal voor schepenen van het Vrije op 8 augustus 1560: '... voor Tanneken dochter van Jacop f. Joossephs Boghaerts...'. - R.A. Brugge, Vrije, nr. 16048, f. 198.

G. van Nieuwenhuyse

(13) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rolrekeningen nr. 1833 (1422-1423)
(14) Ibidem nr. 1925 (1421-1423): 'lesquelz de lui sont estcheux par le trespas de Rogier Hauwel son père'.
(15) Stadsarchief Brugge, Leenboek van de burg van Brugge van 1435 f° 213 r°.
(16) Algemeen Rijksarchief Brussel, Rolrekeningen nr. 1925 (1421-1423).
(17) E. Neelemans behandelde reeds uitvoerig de geschiedenis van het huis Hauweel in zijn 'Geschiedenis der gemeente Lembeke en der vrije heerlijkheid van Aveschoot'

Het dienstpersoneel in de abdij Ter Duinen te Koksijde in 1563

De kloostergemeenschap van Ter Duinen was vanaf de 15e eeuw steeds geringer geworden en telde in 1563 nog 25 monniken, waarvan 15 residerend in Koksijde. Er was geen verhouding meer tussen de monumentale gebouwen uit de grote tijd van de abdij en het hopeloos kleine aantal van de geprofeste bewoners. Jan van de Visscherie was in 1563 de enige lekebroeder van de 'familia Dunensis'. Zie daarover Biekorf 1951, 7-9.

De volgende lijst biedt een overzicht van het dienstpersoneel in Ter Duinen anno 1563. In het kloosterbeluik woonden dubbel zoveel dienaren, knechten en meiden, als er monniken verbleven. Te veel was dit niet. De abdij was immers een hofstede met volledige uitrusting en bedrijf; de kloostergebouwen vergden bestendig onderhoud en de huishouding was geheel aan dienaren toevertrouwd. Monniken vervulden het officie van boekhouder, keldermeester, koster en portier-aalmoezenier. Hoe ingekrompen ook, de kloosterfamilie leefde voort in haar oude struktuur.

Boven kost en inwoning ontvangen de inwonende personeelsleden een jaarloon. De opgegeven datums zijn deze van het huurkontrakt. - (De rekening stelt in een ander hoofdstuk de uitgaven voor allerlei handwerk door ambachtslieden uitgevoerd in daghuur.) - De rekening (Archief Duinen, 1563-64, f. 28^{v}-32) is in ponden parisis.

Lijst van het personnel

'Gaigen vanden dienaeren vander kercke.

Clay Wayover, dienaer vanden borsier (1 mei)	24 pond
Heynderick Welters, jaegher (6 febr.)	24 pond
Clays van Coornhuyze, cocq int convent (25 juli)	36 pond
Balthazar Ryckewaert, ondercocq int convent (13 mei)	18 pond
Joos de Prince, parmentier (1 maart)	36 pond
Joos Schoevlieghe, backer, en zyne huusvrauwe omme wasvrauwe (24 december)	72 pond
Janneke Fleurs, joncwyf inde wasscherie (23 april)	18 pond
Janneke Cocx, fermerievrauwe (25 jan.)	24 pond

Dezelfde wordt nog afzonderlijk betaald om te "schueren het tinnewerck".

Jacob van Stom, muelenaere.

Deze ontvangt 24 pond voor een een halfjaar (8 aug. 63 - 8 febr. 64) dienst. Hij wordt dan

opgevolgd door Osten de Muelnaer en Pauwels van Garschoengie, eveneens “muelenaere”.	
Galeyn de hondewachtere (1 mei)	18 pond
Clays Streeck, eerste peerdeknape (1 mei)	34 pond
Pieter vander Haeghe, tweeste peerdeknape (termijn?)	36 pond
Charles Vallens omme te darschen ende tot alle wercken (13 febr.)	36 pond
Pieter Fleurs es ghehuert omme houdt te reeden ende helpen pecken ende binden ten Leenhove [hoeve op St. Wouburghel ende tot allen wercken (14 sept.)	72 pond
Jasper Willemssoene tegheldecker	72 pond
Jan de Zomere, coeslagher, heeft ghenomen te slaene by jaere alle onse beesten binnen den clooster omme	36 pond
Jan Blaere met zyne complyse heeft ghenomen by jaere alle de kersen te maecken omme	24 pond
Claeys Hoet, elstman, omme t'elst te bewaeren ende de tramalien [visnetten] te hantieren voor een jaer	72 pond
Hanske Weeze ossewachter (20 maart)	24 pond
Caesen Guyllaert temmerman es ghehuert by jaere	72 pond
Marchant Roelack, tegheldecker ende scaliedecker, heeft ghenomen tonderhouden alle het tegheldack ende scaliedack binnen den clooster omme 72 pond by jaere. (Voor *nieuw* werk wordt hij betaald per roede volgens kontrakt).	
Jan Messchaert met zyne huysvrauwe ende twee joncwyven hebben ghedient upt neerhof een jaer (23 april)	114 pond
Pieter Osset met zyne huysvrauwe omme caesvrouwe, ende hy tot allen wercken, omme mesch te laeden, te dasschen ende anderssins (samen)	
	96 pond
Calleken Vynne, joncwyf up tzelve neerhof, heeft ghedient (23 april), 11 pond’.	

Het leven op het neerhof draaide vooral rond de poest, het gebouw waar het zuivel werd bewerkt en de boter en de kaas werden bewaard. Ook de rekening over 1565-66 (Biekorf 1961, 82) noemt het vrouwelijk personeel van de poest: ‘Paeskin Cuppers, upperjoncwyf; Neefkin Gheeyns, onderjoncwyf; Mynkin Paeskin, caesevrauwe; en

Josinkin, huusvrauwe van Clay de Cock, (bezoldigd) ‘omme inde poest de bueter te bewaerene’.

A.V.

Een reglement voor de ‘publique bestedynghe van aerme persoonen ende kynderen vanden disch’ Woumen 1765

Op de dis of armbestuur berustte in vroegere tijden grotendeels de zorg voor de armen van de gemeente of parochie: weeskinderen, zieken, zwakzinnigen, ouden van dagen, enz. In de oude disrekeningen kan men jaar na jaar nagaan welke steun er aan de behoeftigen werd verleend in de vorm van geld, voedsel, klederen, brandstof en andere benodigdheden. Er komen gevallen voor dat het armbestuur volledig in het onderhoud moest voorzien. Dergelijke ‘dischgenooten’ werden dan vaak door een of ander gezin opgenomen tegen een bepaalde vergoeding volgens akkoord gesloten met de dismeester of met de pastoor. Wellicht om deze uitgaven enigszins te drukken, ging de dis later over tot een ‘publigue bestedynghe’ waarop behoeftigen die geheel ten laste van de dis waren, voor een tijd, veelal een jaar, aan de minstbiedende werden toevertrouwd.

Deze ‘bestedynghe’ werd te Woumen gehouden in de maand april in een of andere herberg. Wanneer dit systeem werd ingevoerd, kan niet met zekerheid worden achterhaald. Het bestond in elk geval reeds in 1712 toen, volgens de disrekening van dat jaar, ‘bij publigue bestedynghe’ 9 kinderen en 6 volwassenen in verschillende gezinnen werden ondergebracht. Voor ons gevoel is dit een schrijnende en zelfs mensonwaardige praktijk die echter door onze voorouders waarschijnlijk niet als zodanig werd aangevoeld en opgevat. Mogelijk hebben velen in een dergelijke opname van een arme, een zieke, een weeskind, een oude van dagen een menslievende daad gezien waarvoor zij slechts een geringe of soms helemaal geen vergoeding vroegen. Om willekeur, verwaarlozing of uitbuiting uit te sluiten, was deze opname onderworpen aan verschillende bepalingen en voorwaarden die in een reglement waren bevat.

Hier volgt de integrale tekst van een dergelijk reglement uit het archief van de kerk van Woumen. Dit merkwaardig stuk, waarop de ‘uitbesteding’ zelf volgt, werd opgesteld in 1765 door pastoor Van Craeyelynghe (1748-1769) en Guiliaeme De Coene, dismeester.

J. Vlamynck M.S.C.

Tekst van de ‘publique bestedynghe’

‘CONDITIEN ENDE BESPREKEN waer op den achtentwyntigsten april zeventhienhondert vijfentsestigh van weghen den

heer pastoor ende guiliaeme decaene dischmeester deser prochie van Woumen sal besteedt worden minstbiedende de naerste de aerme persoonen ende kynderen van desen disch voor den tydt van een jaer in te gaen daete deser ende eyndighende den lesten april XVIJ^{c} sesentsestigh op de volghende conditien,

Alvooren de aennemers syn verobligiert vande persoonen ofte kynderen die sy sullen cammen aen te nemen de selve behoorelyck te onderhouden ende aliementeren midtgaeders incas van eenighe sieckten, quellynghen, quetseuren ofte andere onpasselyckheden hun wel te besorghen ende op te voeden ofte op te passen, oock hun te doen visiteren van docteurs ofte cherurgiens, ende de visitten van de docteurs ofte cherurgiens met de leverynghe vande medecyne is al tot laste vande aennemers sonder eenigh vergelt daer over te connen ofte moghen pretenderen soo van visiten als medecynen,

Voorts sullen de aennemers verobligiert wesen van de persoonen ofte kynderen de welcke sy sullen aennemen behoorelyck te onderhouden van alle lynwaeten, wullen, coussen, schoenen ende alle andere deederen die sy noodigh sullen syn hebbende alles sonder vergelt,

Item de aennemers syn verobligiert vande kynderen ofte persoonen behoorelyck te voorsien van bequaeme ende goede slaepynghe midtsgaeders de kynderen wel te kuysschen ende te besorgen van alle de vuijlligheyt soo uijt het hooft als uijt de cleederen te weiren, immers ghelyck sy in eerlycke redelyckheyt ende maniere ghewoone syn te doene,

Voorts de aennemers sullen verobligiert wesen vande kynders de welcke bequaem syn de selve naer de schoole te senden ten minste drije maenden van ider wynter saysoen, midtsgaeders hun het sondaeghs ende het s' mestdaeghs naer den cathecismus te senden gheheel het jaer ofte wanneer het er is,

Ende incas dat de aennemers de selve aerme persoonen ofte kynderen niet en quaemen behoorelyck te voeden, cleeden, aliementeeren ende voorsien van bequaeme slaepynghe ende slaepplatse ofte andersynts iets quaeme te manquieren ghedeurende den selven tydt van hunne aennemynghe midtsgaeders niet en volquaemen aen dese conditien, den dischmeester sal hebben de faculteyt vanse te moghen weiren, ende alleenelyck betaelende naer raete van tyde sonder iets meerder te moeten betaelen ter wat eausen het selve soude moghen wesen,

De besteders hebben de faculteyt van eenighe vande selve kynderen ofte persoonen niet over te slaen ten daeghe vande bestedynghe midtsgaeders te nemen den na lesten verleeger incas het hun goetdunckt, sonder aen iemant reden daer over te moeten geven,

[Uitbesteding van acht personen]

Alvooren op de voorseyde conditien wort alhier eerst besteedt een kynt met naeme Bernardus Synnaeghel ghebooren den 27^{en} meije 1751 aenghenomen by Joannes Synnaeghel voor de cost	memoirie
Voorts Laureins Synnaeghel ghebooren den 17^{en} november 1753 aenghenomen by pieter castelein voor	2.0.0 gr.
Item Jan bapt^{e} Laureins ghebooren den 5^{en} november 1750, aenghenomen by Eugenius Vlamynck schoore voor de cost	memoirie
Voorts pieter Valencyn aenghenomen by pieter de Wilde fi^{s} Jan bapt^{e} voor de somme van	2.0.0. gr.
Item anna Laire blinde dochter aenghenomen by Joannes marchand voor de somme van	4.15.0 gr.
Voorts rosa de Wilde aenghenomen by p. van lerberghe coster van St jacobs voor de somme van te weten een pont thien schellynghen gr. voor twee jaer ende naer dien niet meer den disch te vraeghen comt voor dit jaer	0.15.0 gr.
Item Jacobus Ronsée eenen ouden man aenghenomen by via pieter de poorter voor de somme van	5.0.0 gr.
Voorts een kynt met naeme anne Bussemaecker out ontrent drie jaeren aenghenomen by vi^{a} adriaen vander gucht, voor den tydt van sesthien maenden, immers tot meye 1766, voor de somme van	8.0.0 gr.

Aldus dese bestedynghe ghedaen by ons onderschreven, ten daeghe rnaende ende jaer als voorseyt'.

Peket

De term *peket* verschijnt in de 14e eeuw met betekenis: tinnen maat voor vloeistoffen; ofra. pichet, picard. piquet (Godefroy). Vgl. ook ofra. pichier by Gay 11 231. Eig. een kleine kan met handvat voor water of wijn.

1326 Ieper. - Tinnegoed van ser Andries van den Ackere: '1 peket, 1 half peket, 3 saucieren, 4 quade platele tinnin'. Van ser Pieter Pepers: '2 pekette, 4 half pekette, 1 soutvat tinnin'. Comptes Ypres II 611.

1326 Ieper. - Tinnegoed van Hannin van Beislare: '1 peket, 1 half peket, 3 sauciere, 4 quade platele tinnin'. Comptes Ypres 11 648.

1326 Ieper. - Ontvangen 'van 2 peketten, 4 halfpeketten, 1 zoutvat tinnin, 2 quade handketelen ende 1 quaden beckine, 8 sc. 8 d.' Comptes Ypres II 649.

1350 Ieper. - De inbreng van een meisje, bij zijn intrede

in het Sint-Jansgasthuis, omvat o.m. het volgende tinnegoed: 'Item in tinninen werke, ene 1/2 dozine platelen, ene 1/2 dozine saucieren, ene tinnine scotele ende 1/2 peket ende ene pijnte'. Regel van het St. Jansgasthuis. Biekorf 1928, 240.

1351 Ieper. - 'Nemt 2 hoopsenen gersten, die dwaet wel suver,... daerna gieter op 2 peket waters, ende dat doet verzieden tote onderhalf peket'. Een andere tekst: 'Ziedet al te gadere in 3 pekets wijns'. Hs. Jan Yperman, in MnlW VI 220.

A.V.

Mengelmaren

Kalvariebergen

Op de vraag in Biekorf 1969, 64.

In onze streken zijn de 'kalvariebergen' sedert de middeleeuwen opgekomen. Er zijn verschillende typen van deze kalvariebergen, die veelal op een natuurlijke of nagemaakte heuvel (of heuveltje) werden aangebracht: drie kruisen (in het midden dat van Kristus en rechts en links die van de twee moordenaars) met of zonder de beelden van O.L. Vrouw, van Sint Jan en soms van Maria Magdalena; alleen het kruis van Kristus met de pasgenoemde beelden; de Bretoense kalvariebergen met hun beroemde beeldenreeksen. Later werd de 'kalvarieberg', vooral in Frankrijk, uitgebreid tot de gewone openluchtkruisen.

Dikwijls worden de kruisen en de beelden door een afdak beschermd, bijzonder wanneer zij uit hout zijn vervaardigd.

In onze streken, en ook in Frans-Vlaanderen, trof en treft men de eigenlijke kalvariebergen meestal aan tegen de buitengevel van kerken en kapellen, ofwel op de kerkhoven. Men vindt ze nochtans ook langs de wegen in openlucht met of zonder afdak of in een open kapel.

Frans-Vlaanderen is tegenwoordig nog rijk aan openluchtkruisen en kalvariebergen, zoals o.a. blijkt uit *'De Nederlanden in Frankrijk'* van Jozef van Overstraeten, uitgegeven door de Vlaamse Toeristenbond.

Frans Nackaerts

Asielkruisen

Op de vraag in Biekorf 1969, 64.

Het is zeker historisch aanvaardbaar, dat het asielrecht vroeger aan sommige openluchtkruisen werd toegekend.

Om begripsverwarring te voorkomen, moet er onderscheid worden gemaakt tussen: *'vrijheidskruisen',* ook immuniteitskruisen geheten, die het gebied, begiftigd met het immuniteitsrecht, veelal afbakenden; *'vrijkruisen'* die op bepaalde afstanden rond de plaatsen met asielrecht werden geplant of ook de vrijheden aanduiden; de eigenlijke *asielkruisen,* waaraan het asielrecht werd toegekend, zodat zij aan de gerechtelijke achtervolgden de zekerheid gaven niet gewelddadig te worden opgeleid. Wij beperken ons hier tot het kerkelijk asielrecht, ontstaan in de 6e eeuw en verdwenen in de 18e eeuw. Er bestond ook een burgerlijk asielrecht.

Het koncilie van Clermont, door paus Urbanus II in 1095 voorgezeten, verklaart uitdrukkelijk het bestaan van asielkrui-

sen. Twee canons van dit koncilie handelen hierover: ‘Canon 29: ‘Wanneer iemand, achtervolgd door zijn vijanden, naar een kruis langs de weg vlucht, blijft hij vrij juist alsof hij in een kerk ware. Canon 30: Ofschoon iemand, na een misdaad te hebben gepleegd, veiligheidshalve naar een kerk of naar een kruis vluchtte, zal hij nochtans aan het gerecht worden overgeleverd op voorwaarde, dat hem het behoud van lijf en leven wordt verzekerd ‘Migne, (Patrologia latina, dl. 162, kol. 719).

Dit voorrecht schijnt niet op alle kruisen langs de wegen toepasselijk te zijn geweest. Alleen door een wettige gewoonte kon het asielrecht aan een wegkruis worden gehecht. ‘Les croix érigées sur les voies publiques, au carrefour des chemins, sont-elles lieux d'asile? Le concile de Clermont de 1095 l'a déclaré expressément, maïs les canonistes ajoutent que ce point n'est pas de droit commun et qu'il n'y a que la coutume qui puisse donner valeur légale à ce point de détail; c'est en ce sens qu'il faut interpréter les décisions romaines’ (L.R. Misserey, *Asile en Occident,* in: *Dictionnaire de droit canonique. Parijs,* 1935, dl I, k'ol. 1096). In 1638 verklaarde de Romeinse Congregatie van de immuniteiten canon 29 van het koncilie te Clermont in dezelfde zin: ‘Wie naar een kruis, langs de weg buiten de stad, vlucht, geniet het kerkelijk asielrecht, indien de gewoonte bestaat’ (L. Ferraris, *Bibliotheca canonica juridica moralis theologica,* Rome, 1888, dl 4, blz. 176).

Frans Nackaerts

De weekmarkten van West-Vlaanderen *in de Republikeinse Almanak* 1797

Op 14 Germinal had de ‘Uytwerkende Magt’ een besluit uitgevaardigd waarbij het onderhouden van de Republikeinse Almanak van kracht werd ‘bezonderlyk in het houden van de Markten’.

De ‘Centraele Administratie van 't Departement der Leye’ (huidige provincie West-Vlaanderen) gaf daarop een Halle-Gebod uit waarvan hier de inleiding en Artikel I volgen (uit ‘Brugsche Gazette van Staetkunde en Koophandel’, n° XXIV):

‘Gezien het Besluyt... Begeerende van door algemeyne maetregels een order en over-een-komste te stellen onder alle de markten, de eetwaeren te doen opkomen en gelyckelyk te verdeelen, en regels van Policie die de kwaedwilligheyd en den fanatismus reeds nootzaekelyk gemaekt hebben te gebieden.

Den Commissaris van de Uytwerkende Magt gehoord; Besluyt het gene volgt.

Artykel I. De Markten zyn gesteld op de volgende maniere.

Tot Brugge den vierden en negensten van ieder Decade.

Oostende den vierden en achtsten.
Thourout den derden en achtsten.
Thielt den tweeden en zevensten.
Cortryk den eersten en zesden.
Meenen den vierden en negensten.
Yper den derden en achtsten.
Haerelbeke den vierden.
Wervick den tweeden en zevensten.
Waesten den tweeden en achtsten.
Comen den eersten en vyfden.
Roesbrugge den eersten en zesden.
Nieuwkerke den vierden.
Meesen den zevensten.
Loo den vierden en negensten.
Poperinghe den tweeden en zevensten.
Veuren den derden en zevensten.
Dixmuyde den eersten en zesden.
Rousselaere den tweeden en zevensten.
Nieupoort den eersten en vyfden.
Iseghem den vierden en negensten.

Andere gemeenten die een eigen markt hadden en niet in die lijst voorkomen ‘moeten vóór den 1. Thermidor naestkomende aentwoorden dat die Markten door oude reglementen, statuten of octroyen gedoogt waeren’, zoniet mag er in die gemeenten geen weekmarkt meer gehouden worden.

Men weet dat de invoering van de ‘decimale’ week een administratieve flater van belang geweest is. Een dollere negatie van de volksgeest is moeilijk uit te denken. Geld, gewicht, droge en natte maten en landmaten waren tiendelig geworden, genoeg om de hersenen van drie generaties te plagen, en nu nog de kalender op de koop toe... De drukkers waren echter onmiddellijk klaar met de remedie: de almanak, met al de gewenste tarieven, tabellen, reducties van geld en maten, en vooral met een dubbele ‘gelijklopende’ kalender. Oud en nieuw, gregoriaans en republikeins, lopen daarin parallel, in concordantie gedrukt, in zwart-rode coëxistentie. De jaren van het Directoire (en later ook van Consulaat en Keizerrijk) zijn topjaren voor onze Vlaamse almanakken. Alleen al om in het vervelende officiële decadi-kader, de zevendaagse week bij te houden en op de gepaste dagen naar de markt te gaan, was een ‘dobbele’ almanak onmisbaar.

E.N

Abraham a Sancta Clara in Nederlandse drukken

Bij de mededeling over ‘Abraham a Sancta Clara in Nederlandse drukken en herdrukken’ (in Biekorf 1969, 22-24) zou ik nog een kleine aanvulling willen voegen.

Wat de *Zuidnederlandse drukken* betreft, bevinden zich in de biblioteek van het Ruusbroec-Genootschap te Antwerpen, buiten de drie uitgaven van *De Kapelle der Dooden,* ook nog:

1. het tweede deel van *Des Werelds Schoonheyd en Leelykheyd,* uitg. te Lier, J.H. Le Tellier, 1786; 11-324 pp.

2. *De Gekheyd der Wereld.* Tweede deel. Eveneens uitg. te Lier, bij J.H. Le Tellier, zonder jaar (maar blijkbaar ten laatste 1786 daar in het voorbericht gesproken wordt over de te verwachten uitgave van *Des Werelds Schoonheyd en Lelykheyd);* IV-507 pp.

Wat de *Amsterdamse uitgaven* aangaat, bevinden zich in dezelfde biblioteek *alle vermelde werken* en ook nagenoeg alle vermelde uitgaven (op de 41 vermelde jaartallen zijn er slechts 8 niet aanwezig). Bovendien zijn echter wel aanwezig:

Judas den Aarts-schelm 1765 (alleen het 3e deel).

Sterven *en* erven 1757 (titel dus niet: Sterven *is* erven). De Kapelle der Dooden 1764.

J. Andriessen

Zweren met zevenderhand

Op de vraag in Biekorf 1969, 63.

De ‘zevende hand’ (septima manus) was de gewone formaliteit voor wereldlijk en geestelijk gerecht in de middeleeuwen. Vooral bij de onschuldseed. De zweerder liet zich bijstaan door zes medezweerders, meestal bloedverwanten en leden uit zijn maag- en vriendschap (de oude sibbe); hijzelf stond in 't midden. De zevende hand is nog in het huidige kerkelijke wetboek (can. 1957) bij huwelijksprocessen in voege. Over dit soort *volcheed* zie Biekorf 1963, 180.

C.B.

De Waalse kerk van Brugge in Leiden

Aansluitend bij Biekorf 1968, 391-392, over de eerste franstalige prediking in Brugge.

De predikant Jacques de la Drève, die Johannes Harangius uit Valencijn had opgevolgd, was geboortig van Liliers (bij Béthune) in Artezië. Met de Waalse kerkraad van Brugge is hij in 1584, bij de overgave aan Farnese, uitgeweken naar Leiden. De Leidse Waalse gemeente werd in hetzelfde jaar gevormd door de leden van de Waalse kerk uit Brugge, onder leiding van hun predikant, Jacques de la Drève. Zie daarover

J. Eggen, De invloed van Zuid-Nederland op Noord-Nederland uitgeoefend einde 16e begin 17e eeuw, blz. 46 (Gent 1908).

Die 'Walen' van de Waalse kerk in Brugge en in Leiden waren voor het merendeel Vlamingen en Brabanders van afkomst en taal. Sociaal bekeken schijnt die kerk vooral kooplieden en gegoede ambachtslieden te hebben aangetrokken.

C.B.

Een rederijker van Roesbrugge wordt rijksarchivaris 1866

Voor enkele weken vond ik het eerste werk terug van een van mijn voorgangers, Emile Van den Bussche, die in 1866 op het Rijksarchief te Brugge kwam als adjunct en er van 1868 tot 1884 conservator bleef. Hij werd dan overgeplaatst naar het Algemeen Rijksarchief te Brussel, waar hij later uit de dienst ontslagen werd, en ging zich als brouwer vestigen in de kleine Henegouwse gemeente Angreau, op de Franse grens ten Z. van Quiévrain en ten O. van Valenciennes. Hij overleed aldaar in 1909.

Van den Bussche was geboren te Roesbrugge in 1840. Vóór zijn benoeming te Brugge was hij postbediende te Menen.

In 1860 werd te Roesbrugge de in 1699 gestichte rederijkerskamer 'De Troostverwachters' heropgericht Twee jaar vroeger, in 1858, was aldaar een 'leeskamer' of leesbibliotheek alsook een toneelmaatschappij gesticht (*). V.D.B. nam actief deel aan dit vernieuwd cultureel leven van zijn dorp. In 1862, op 22-jarige leeftijd, verscheen van hem '*De Rousbrugsche Zadelmaker.* - Historisch verhaal uit de XVIe eeuw'. Het werkje telt VI + 51 blz., werd gedrukt te Roesbrugge en is opgedragen 'den Heeren Voorzitter en Leden van het Rhetorika: De Troostverwachters te Rousbrugge', door E.V.D.B. 'Lid van het Letter- en Toaneelkundig Genootschap "De Troostverwachters" te Rousbrugge en van andere historische Maetschappyen'.

Het is een verhaal van de strijd aangebonden door de zadelmaker Jacobus Ackerman, waard uit de herberg Den Engel te Roesbrugge, tegen de rovers die ten tijde van de beeldstormerij, het platteland teisterden. Deze rovers hadden vroeger de vrouw van de zadelmaker vermoord. In 1568 werd te Roesbrugge in een verlaten landhuis, een geheim roversnest ontdekt, maar vooraleer Ackerman en zijn vier gezellen de rovers konden overvallen, brandde het landhuis af. Een van de rovers was vroeger gekwetst geweest door Ackerman, toen hij poogde een rijke reiziger te bestelen in een herberg bij St.-Winoksbergen. Daarvoor had de reiziger een belangrijke som geschonken aan Ackerman. Twee maanden na de brand over-

viel de rover met zijn trawanten het huis van Ackerman om aldaar de schat te roven. De herberg werd bereikt per boot over de IJzer en overvallen. Ackerman werd vermoord, maar vooraleer de rovers konden plunderen werden ze verjaagd door de opgekomen dorpelingen.

De straat waar Ackerman woonde droeg vroeger zijn naam. In 1862 heette zij officieel ‘rue de l'Ange’ en in de volksmond Bisschoppoorte.

V.D.B. geeft niet aan waar hij zijn historische inlichtingen gevonden heeft. Hij schrijft alleen in de inleiding: ‘De gebeurtenissen in dit boekje aengehaeld zyn oprecht waer...’ (**).

Het volgende jaar 1863 gaf V.D.B. te Menen een biografie uit van generaal van der Mersch uit de Brabantse Omwenteling. En in 1867, hij was toen 27 jaar, verscheen van hem te Brugge, de lijvige ‘Histoire de la Commune de Rousbrugge-Haringhe’, die uit dankbaarheid opgedragen was aan Minister Alph. van den Peereboom uit Ieper, die hem op het Rijksarchief had benoemd.

Jos. De Smet

(*) L.-A. Rubbrecht. Geschiedenis der Gemeente Roesbrugge-Haringhe, Brugge 1907, blz. 92 en 94. - (**) Het boekje wordt vermeld bij P. Allossery, Geschiedkundige boekenschouw II 343, en in het Repertorium van L. Dewachter, III 580.

Daar waren vier wevers...

1. Daar waren vier wevers tegare gegaan
   om boter te gaan kopen,
   zij hebben een schare tegare gedaan,
   de ene was vorengelopen.

   (refrein):
   Van spare piosse, van osse, van bosse,
   van slimme fonteine,
   de ene was vorengelopen,
   wij lieder wij slechts poef paf
   van spiritus lieder, de wevers aan.

2. En als zij op de botermarkt kwamen
   de boter die was te diere,
   zij hebben een schare tegare gedaan,
   zij kochten een stukske met vieren...
   (refrein)

3. En als zij de boter nu hadden gekocht
   zij 'n kosten zelve niet delen,
   zij spraken de vrouwe zo vriendelijk aan:
   ‘wil ons de boter wel delen’...
   (refrein)

4. De vrouw sprak hun weer vriendelijk aan:
   ‘ik wil de boter wel delen
   want ik wete wat dat wevers zijn,
   wevers 'n zijn gene heren’....
   (refrein)

5. Waarom zou'n wevers heren zijn?
   zij hebben noch huis noch erve,
   't zit daar een muizeken onder het dak
   en het zou er van honger sterven.

   (refrein):
   Van spare piosse, van osse, van bosse,
   van slimme fonteine,
   en het zou er van honger sterven,
   wij lieder, wij slechts poef paf
   van spiritus lieder, de wevers aan.

- Gezongen in de oude spellewerkschool van Ruiselede in de jaren 1920. - De refreinregel van de 2. strofe is: ‘zij kochten een stukske met vieren’, en alzo verder in de volgende strofen: de slotregel van de strofe keert weer in het refrein.

M.C.

Geen truffels op de tafel van de prins
1460

In het hoofdstuk ‘De zucht naar schoner leven ‘van zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* (3e druk, p. 52-53; Haarlem 1928) beschrijft J. Huizinga de keuken van de Bourgondische heren. In de keuken zit de dienstdoende kok in een zetel tussen schoorsteen en buffet, vanwaar hij het gehele vertrek kan overzien. In zijn hand moet hij een grote houten lepel hebben ‘die hem dient tot twee doeleinden: het ene om soep en sausen te proeven, en het andere om de keukenjongens uit de keuken te drijven, om hun plicht te doen, en zo nodig erop te slaan’. ‘Bij zeldzame gelegenheden, zo vervolgt Huizinga, komt de kok wel eens zelf opdienen, een toorts in de hand, bij voorbeeld de eerste truffels of den eersten nieuwen haring’.

De verschijning van truffels in de middeleeuwse keuken is, historisch en lexikologisch bekeken, zo interessant dat het de moeite loont naar Huizingas bron op te klimmen. De zegsman is niemand anders dan de Bourgondische memorialist Olivier de la Marche. In het bekende en herhaaldelijk uitgegeven stuk ‘Estat du duc Charles le Hardi’ schrijft hij dat de

kok (le Gueux de bouche) in eigen persoon opdient: ‘quand il a appointé nouvelle viande, comme de Trutes, et de herrencs frais pour la première fois de l'année’. De *Trutes* (al. *Truietes)* van de originele tekst zijn geen truffels, doch speenvarkentjes, het gegeerde malse vlees van het nieuwe seizoen. Het nieuwe varkensvlees en de nieuwe haring werden met een bijzonder ritueel op de tafel van de hertog gebracht door zijn lijfkok in persoon, zo getuigt de la Marche. (Mémoires, ed. 1616, p. 687).

Over de ofr. vormen *truiette* (1338 Doornik), *truiwetes* (1372 Rijsel) met bet. speenvarkentje, zie Godefroy VIII 99.

De primeurs van vlees en van vis behoorden, zoals men weet, tot de gevierde genoegens van de rijke tafel. Heel wat leenverplichtingen zijn met het aanbieden van die primeurs verbonden.

E.N.

Luister van de Lievevrouwkerk te Kortrijk

Het grafelijk kapittel van Kortrijk heeft, zoals veel rijke kollegiaalkerken, de laatste eeuw van zijn bestaan niet willen uitleven (en uitzingen) in het verouderd kader van een gotieke gebedsruimte. De standing van hun eigen mooie salons wilden de kapittelheren niet onthouden aan het huis van God waarin de plicht van de getijden hen dagelijks urenlang verenigde. De kerk had rijke inkomsten (was o.m. groot tiendheffer in Hulsterambacht) en kon zich een aggiornamento van het interieur permitteren. De transformatie werd echter buitengewoon fraai en grandioos door de vrijgevigheid en de kunstzin van een paar zeer vermogende kanunniken, o.m. de burgemeesterszoon Karel de Meulenaere. De barok en het klassicisme van de Pruikentijd prijken onder de oude gewelven met een dekoratieve bekleding en meubilering van blijvende kunstwaarde. Ondanks de aantasting door de neogotieke ijver en de luchtaanvallen van 1944. Pastoor *J. De Cuyper* heeft niet alleen de herstelling van zijn kerk dynamisch en con amore doorgevoerd, als bekend historius vernieuwt hij belangrijke hoofdstukken van de geschiedenis van gebouw en kapittel. De Leiegouw jg. XI (1969), blz. 99-157 brengt van zijn hand een uitvoerige en rijk geïllustreerde studie over *‘Barok en Klassicisme in de Kortrijkse Lievevrouwekerk’,* als een vervolg op de studies (in Leiegouw IV en IX) die de geschiedenis en de archeologie van de Gravenkapel in een nieuw licht hebben gesteld. Voor de samenstelling van een handig gidsboek is nu alles voorbereid: een enige gelegenheid voor het Stadsbestuur om de monumentale glorie van Kortrijk onder zijn zegel te laten uitstralen.

A.V.

Kleine verscheidenheden

AMMELGIERE. - Die met email bekleedt of versiert, emailleerder De 'ammelgiere' kon, te Brugge, lid worden van het St.-Elooisgild en zijn vak uitoefenen als 'poortersneringhe'. Sommige leden van het ambacht der goud- en zilversmeden verschijnen ook als 'ammelgieres'. Op 12 maart 1420 wordt Thomaes Quareel f. Jans uit Pontoise in het poorterboek te Brugge ingeschreven 'omme te hebbene zyne vryhede vanden ammelgieres'. (Indices poorterboeken, ed. Parmentier I 161). Het ww. *amelgierne* (emelgieren, amellierne) en het adj. *geamelgiert* (gheammailliert, ghamiliert) komen meer voor dan de beroepsnaam. In de jaren 1419-1425 werkt te Nieuwpoort de emailleerder Jan van der Postelrie: voor rekening van de stad heeft hij een zilveren kenteken 'vergoud ende gheamelgierd'; in 1425 wordt hij betaald om in twee zilveren vergulde kroezen met deksel 'te stelne ende amellierne vier esmausen' (Biekorf 1964, 90). - De geëmailleerde heraldieke of symbolische platen die het zilverwerk versierden, heten *amausen* (ysmause te Oudenaarde in 1407; esmausen te Nieuwpoort in 1425), ontleend aan ofr. *esmal* (met bet. geëmailleerd stadswapen; Godefroy IX 533), later *esmail.* De mnl. vorm *amausen* weerspiegelt ofr. esmauz. De ofr. vormen gaan terug op een frankisch *smalt* (oudhd. smelzi, hd. schmelz). - Voor de terminologie van de oude emailkunst is zeer belangrijk L. De Laborde, Glossaire français 273-299; Parijs 1872), alsook Gay I 612-624.

DE DRAKE STEKEN. - Gezegd van de Sint-Joris (figurant) in de oude ommegangen. De schepenen van Hulst schenken in 1470 een kan Rijnse wijn aan 'Wouter Snoer die sent Joris was ende stac de drake' in de ommegang. (Stadsrek. Hulst 1469-1470). Op een dergelijke voorstelling wijst ook de volgende uitgaafpost betr. een voerman in de stadsrekening van Axel anno 1505: o Van dat hij met zijnen peerden voerde op de sle een personaige in de processie ende voort dat hij de greppe vulde met eerde daer men de drake stac'. (Stoett, Nederl. Spreekwoorden nr. 487). De 'canevetsen' draak was met stro opgevuld. De ridderheilige-figurant stak met de lans naar de meegesleepte draak. Mnl. *steken:* term uit tornooi en steekspel met bet. bevechten met de lans.

EVERSHOOFT. - Kop van een wildzwijn (ever) als herkenningsteken op wapens aangebracht. De geestelijke heren van het Proossche van Brugge bekostigden in het najaar van 1467 de lichting en de uitrusting van een dozijn 'saudeniers', die in het leger van hertog Karel aan de strijd tegen Luik gingen deelnemen. Het uniform van de mannen was een wit-blauwe 'journeye' met borduurwerk; ze waren gewapend met 'glavien metten clauwieren' (hallebaarden met haken). De rekening van het Proossche (RAB. Proosdij nr. 379) noteert op 16 okt. 1467 een uitgave om 'de voorseide glavien te vaerwene ende up elke glavie te malene twee evershoofden'.

JUWELERYE. - Juwelenhandel. Op 15 juli 1482 werd een akkoord bereikt tussen de magistraat, de hooftmans en de dekens van de ambachten te Brugge betreffende de bouw van een pand (galerij) in het Minderbroedersklooster; -die nieuwe expo-galerij zou voorbehouden blijven aan de juweliers gedurende de toondagen van de 'Brugghemarct' (jaarmarkt). De stadsrekening 1482-83 (f. 40^{v}) resumeert het

akkoord uit de Groenenbouc (Gilliodts, Cart. Estaple II 239) en schrijft: ‘datmen dade maken eenen pand ter zekerster plecke ende ten besten gherieve vanden coopman, daer in dat staen zouden de cooplieden

hemlieden gheneerende metter neeringhe vander juwelerye, ende datter an cleift...'.

CONCHYERGERIGGHE. - Vrouw van de kantinebaas van het schepenhuis (stadhuis); de man heet mnl. conchyerge, consierge. De stadsrekening van Kortrijk voor het jaar 1575-76 (f. 150^{v}) heeft de volgende uitgaafpost: 'De conchyergerigghe vanden schepenhuuse deser stede de somme van 146 lb. 15 sc. par. ter cause van tfestyn ghepresenteirt myn heere den grave van Reulx als gouverneur van Vlaenderen ghecommen binnen deser voornoemde stede up den 18. van april 1576'. De stedelijke wijnkelder werd uitgebaat door een waard die in de rekeningen verschijnt als 'conchierge vanden wynkeldere deser stede': zo o.m. Joos van de Walle in 1573 (Stadsrek. 1573-74, f. 87). Door die conchierge werd de wijn voor de (talrijke) officiële wijnpresenten geleverd. Zijn officie ging, bij sterfgeval, over naar de weduwe. Een conchyergerigghe kan ook de weduwe in funktie van een overleden conchierge zijn. Dit geldt voor meer andere vrouwelijke ambachtsnamen zoals barbiersterigghe, hersaterigghe, casteleinsterigghe, clocluudeghe, maerscalkege, medecijneghe en andere meer. - Over consierge als waard van een loge of natiehuis, zie Biekorf 1963, 383.

COSTGAVE. - Van graan gezegd. Zuiver, gaaf, goed gereinigd. Ridder Raas van de Voorde verpachtte op 15 januari 1389 aan Jan de Wreede in negenjaarse pacht het goed te Voorde gelegen in St.-Pauwels (Waas). Een van de voorwaarden bepaalt dat de pachter aan de heer jaarlijks zal leveren 12 mud rogge en 13 mud evene (haver) 'costgave goed, coopmans mate'. (Jaarregister van de Keure, reg. 11, f. 30). Vgl. *costegeve* in een Brabantse tekst bij Stallaert II 105. - Ook gezegd van baksteen (1464 Gent) en van laken: een reglement voor de draperie te langemark bepaalt in 1444 dat de 'loonverver' de lakenen moet 'varven costgaeve ant rec ghelijc den anderre laekennen zijn'. MnlW s.v. castgave; vlg. ook gancgave.

CROMSTERD. - Muntnaam. Kleine Vlaamse zilveren munt (dubbele groot van 1,80 g.) ingevoerd op 10 april 1418 onder graaf (hertog) Jan zonder Vrees. Zo genoemd naar de leeuw met een naar binnen krullende staart. (De gegevens van Verdam en Stallaert s.v. zijn te korrigeren naar de studie van Enno van Gelder, Aantekeningen bij de Vlaamse muntslag in RB Numismatique 1961, 137-156). De aanmunting van kromstaarten in Vlaanderen is zeer omvangrijk geweest. Na de *botdrager* van graaf Lodewijk van Male is geen Vlaamse munt zo veelvuldig nagevolgd als de kromstaart. In een schepenakte van 14 maart 1423 (n.s.), uitgaande van schepenen van Steenberghen (N.-Brab.) en betreffende een erfpacht van 190 vimme moer (gelegen bij Bergen-op-Zoom) door de abdij Ter Duinen uitbesteed aan Jan die Pottre en medeplegers, komt de volgende duidelijke tekst uit de eerste jaren van omloop van de kromstaart: 'omme hachte ponden tiene scellinghe grote elc vimme vlaemschs ghelts zulker munte als nu ter tijt ganc heift in Vlaenderen, den penninc van twee grote ghesleghen vanden hertoghe Jan ende Philips diemen heet den cromsterd voer twee groten of de waerde daer af in andren ghelde ganc hebbende binnen Vlaendren...' (Archief Duinenabdij. Rubriek Bergen-op-Zoom, akte 1422 v.s.).

LIGGHERE VAN PRUCEN. - Konsignatiehouder van het ambermonopolie, residerend te Brugge. Zijn kommittent was de Duitse Orde (Pruisheren), die het monopolie van de Oostzee-amber (gele amber) in handen had. De ‘ligghere’ is het die de amber uit Pruisen ontvangt, hij

is het die de koopwaar uitweegt aan het ambacht van de paternostermakers, die de grote afnemers zijn voor het vervaardigen van de zeer gegeerde amberkralen. De ligghere bemiddelt ook de betalingen en de kortingen, het ambacht kocht immers in gemeenschap. (Prof. J.A. Van Houtte in Hand. Emulation 82, 1939, 163). De Keure van de Paternostermakers, opgesteld ca. 1450, behandelt onder art. 41 het geval van een lid van het ambacht die 'bi vriendscepen of bi jonste vanden scaffre of vanden ligghere van Prucen eenich ammer ghecreghe...' en daardoor de gezamenlijke aankoop zou ontwijken. In 1434 was een zekere Andries Coyan 'ligghere ende facteur van den grooten scaffere van Coninxberghe vander duutscher ordene' te Brugge. (Gilliodts, Invent. V 21). Uit de Hanserecesse (X 281) blijkt dat ook Brugse kooplieden hun *ligghers* in de Duitse Hanzesteden hadden. De nederduitse tekst uit 1450 is daarover duidelijk: 'Ock so hedden de poirters van Brugghe ere liggers alomme oostwaert, den se ere quade gued toe und off senden in den lande, daer se legghen'. MnlW IV 594. Kiliaan (1588) bepaalt liggher als 'hospes assiduus' (vast verblijvende gast) en tegelijk als tijdelijke gast, hetgeen wijst op een evolutie in de betekenis.

MANSHOIJRIE. - Mannelijke afstamming. De wapenheraut Cornelis Gailliard zag in 1563 in de kapel van het slot Zandenburg bij Vere de begraafplaats van de in 1487 overleden Wulfaert van Borsele, en hij noteert in zijn dagboek: 'Desen was den laesten van manshoijrie van die van Borsele, here van der Vere'. (Bethune, Epitaphes 394). Vgl. manshoir (mannelijk afstammeling) bij Stallaert II 188, alsook MnlW s.v. mansoor.

NAVERNE. - Auvergne, oud graafschap en provincie in Frankrijk. Op 12 april 1431 wordt in het poorterboek van Brugge ingeschreven: 'Vydal Rossingooi van Puuts int land van Naverne, omme bevryet te sine ende te doene tambocht vanden zelversmeden' (Poorterboeken ed. Parmentier I 168). - Puuts is een Vlaamse vorm voor Le Puy, het beroemde bedevaartsoord in Auvergne (Velay).

SANETRISE. - Meervoudsvorm van sanetrie = santerie, salterie alias souter: psalmboek. Uit de inventaris van het St.-Janshospitaal te Brugge, opgenomen in de rekening van 1385 (f. 40^{v}): Item een bible in drie boucken. Item twee groote sanetrise beede zomerdeel ende winterdeel. Item j. grooten bouc es een gradaelre ende j. antefenare'. Vgl. salterie, santerie in MnlW, met andere betekenis.

SCHEUREN. - Gezegd van grasland, meersen, weiden. Omploegen en in bouwland veranderen. Uit de costumen van de Oudburg van Gent: 'Anno 1563: Dat men meersschen ende hettinghen nyet schueren en mach, dan by expressen consente van den proprietaris'. 'Anno 1696: Ende alles voorder doen t'geene ordinaire pachters naer landrecht ende coustume ghehouden... syn te doene, sonder de landen te verhandtsaeden, de meerschen te schueren...' (Cout. Vieuxbourg, ed. Berten, 267, 444-445). Het register van de Schooflanden van de St.-Pietersabdij van Gent (RA Gent, fonds St.-Pieters, reg. nr. 113, f. 45) noteert anno 1702: 'Item op 31 ½ roeden meersch dat ten jaere 1673 gheschuert es gheweest...'. Vgl. de oude uitdrukkingen: 'land dat wylen meersch was,... dat wylen weede was'. Voor jongere voorbeelden zie De Bo en WNT s.v. scheuren.

SLAPERS. - Muntnaam. Zilveren munt met kop van de vorst, het eerst geslagen in Milaan in 1474, daarna in veel Italiaanse staten en in Frankrijk. Vrij veel in de circulatie in de Nederlanden. De Valuatie

vanden zilveren ghelde van 1499 (muntplakkaat bij Polain nr. 2770, noemt o.m. 'die mylaensche hoefden diemen zeght slapers, 18 grote' Syn. van slapers is *hoefden:* 'die hoefden ende van ghelijcke penninghen van Savoyen' (1499). In 1521: 'Die sIepers milaensche, savoysche ende andere'. In teksten uit 1530: 'Slapaerts van Montserrat. Slappaerts metten arendt.' (Biekorf 1956, 358). Syn. is ook *testoenen* (fr teste) naar de kop van de landsheer: testoenen van Milanen, oude testoenen van Ferrare (type Renaissance-munten met portretkop in profiel). - De naam slapers, slapaerts betreft oorspronkelijk munten van Italiaanse staten geslagen in het quattrocento: de portretkop van de prins vertoont antieke (gedoofde) ogen.

VUEGHELWEE. - Gezegd van land dat ledig en onbebouwd ligt. Nog heden bekend in Wvl. (De Bo s.v. vogelweide). Uit de rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge anno 1495-1496 (f. 22), kapittel 'Ontfanc van landtpachten in Breedene: 'Gabriel f. Thomaes hadde in pachte 1 line 75 roeden lands omme 28 sc. par. tsjaers, twelcke nu vueghelwe (sic) licht, ontfaen niet. - Jan f. Adriaen Karels hadde in pachte 1 ghemet 96 roeden lands in 3 pertcheelen omme 42 sc. par. tsjaers, twelc nu vueghelwe licht, onfaen niet. - (In Vlisseghem). Willem de Codt hadde in pachte 1 line 25 roeden lands omme 10 sc. par. tsjaers, twelc nu vueghelwe licht, ontfaen niet. - Zie andere jongere teksten uit Vlaamse Costumen in MnlW IX 779. - De heden gebruikelijke uitdr. is: 'land veugelwee laten liggen', zie o.m. Teirlinck; vgl. echter de op enkele plaatsen in Zeeland opgetekende uitdr. 'in veugelweie leggen' (braak leggen van bouwland), in Wdb Zeeuwse Dial. ed. Ghijsen, 1065.

WYNCRIERE. - Hetzelfde als mnl. wynroeper, wynsegghere: 'Omroeper belast met het uitroepen op de straat, wanneer een nieuw vat wijn was opengestoken' en die er ook van te proeven gaf. De volkstelling van Ieper noteert anno 1431 twee inwoners als 'wyncriere'. (Dénombrements, ed. Pirenne 482). Vgl. de *crieres de vin* te St.-Omaars in 1280. (KvHaz. I 76). De wyncriere van 1431 wordt wel onderscheiden van de *wynmetere,* de *wynscroedere* en de *wyntavernier.* Dit alles te Ieper. Een hallegebod van 1468 betr. de regeling van de wijnverkoop in Brugge leert dat de kontrole van de nieuwe wijnen toevertrouwd was aan gezworen *wynspuwers* (al. wynspughers): deze ambtenaren - twee of drie in aantal - namen de proef uit het nieuwe vat in het bijzijn van twee wethouders. (Hallegebod van 27 sept. 1468).

WILTSNAKE. - Wilsnack, gelegen in de Westpriegnitz (halfweg tussen Hamburg en Berlijn). In 1430-1540 zeer bekend bedevaartsoord van het Wonderbloed; zie Biekorf 1968, 5-17, over Wilsnack in het oude strafrecht. - Anthuenis Kersteman, beëedigd edelsmid in het ambacht der goudsmeden van Brugge, had de keure van het ambacht overtreden. Zijn veroordeling door de ambachtsraad had hij met 'injurieuselike' woorden afgewezen. De nieuwe veroordeling op 23 juni 1455 was dan ook zwaarder dan de vorige: Kersteman zal een geldboete betalen en daarenboven, tot eerherstel, ondernemen 'eene pelegrimage ten heileghen bloede te Wiltsnake'. (Hand. Emulation xxxi, 115). De afkoop van de Wilsnackvaart wordt op 24 pond par. gesteld. - Andere grafieën in Nederlandse bonnen zijn: Wilsenaken, Wissenake, Wilsnake.

A.V.

Vraagwinkel

Respallienbosch

In 1754 overleed te Otegem Heer Ferdinand de Schietere. De rekeningen van het sterfhuis boeken uitgaven voor ‘bedevaarten voor de zielerust’ van de overledene, waarschijnlijk in uitvoering van het testament De bezochte bedevaartplaatsen zijn: Halle, Brugge, Deerlijk, Kortrijk en 't Respallienbosch. (Hist. de la famille de Schietere, door Albert de Schietere de Lophem, blz. 140). Is deze laatste plaats het *Respaigne Busch,* gelegen te Ruddervoorde, dat bij De Flou éénmaal vermeld wordt? En stond daar in de jaren 1700 een bedevaartkapel?

C.B.

Flämisch-Flandrisch

Bestaat er een studie over de hoogduitse benamingen van Vlaams en Vlaming? Welke evolutie in betekenis en gebruik hebben de vormen Flamen, Flamländer, Flandrer, en flämisch-flandrisch doorgemaakt? En wat is het aktuele taalgebruik in de Duitse landen?

E.N.

Zwart boekje

In 't zwart boekje staan is zoveel als: slecht aangeschreven staan, op een slecht blaadje staan. Vanwaar dit zwart boekje? het is niet overgenomen uit het Frans, dat spreekt van ‘être sur le livre rouge, marquer au livre rouge’.

H.V.S.

Tenement

Is tenement als feodale term (gebied van een leen) eigen aan gebieden rond de (oude) taalgrens *:* Ronse, Komen. Of was de term ook elders in Vlaanderen gebruikelijk?

P.G.

Nikolaas van Haringhe

In Biekorf 1910 (bijblad blz. IX) vind ik het grafschrift van Nikolaas van Haringhe, in 1705 overleden te Rome waar hij jarenlang deken van de confrerie der Vlamingen geweest was. Hij was afkomstig van Ieper, vermogend, groot weldoener van het St.-juliaanshuis. Was hij koopman of ambachtsman? daarover zwijgt het grafschrift. Is er van elders iets daarover bekend?

F.V.

Amnestie in het Leiedepartement

In het jaar XIII van de Republiek werd een officieel besluit van amnestie afgekondigd in het Leiedepartement. Geëmigreerde en ondergedoken priesters werden daardoor van verdere vervolging vrijgesteld. Was dit besluit algemeen of voorzag het uitzonderingen?

D.l

Paptaart

Ik ken wel (lijk ieder Westvlaming?) de zegswijze ‘lachen lijk 'n pap taarte’ (hartelijk lachen). Maar een paptaart als gebak heb ik nooit ge

proefd noch gezien. De Bo geeft er 'n soort recept van: ‘Taart van room, eiers, wittebrood en suiker tussen twee schellen van deeg op een pateel in den oven gebakken’. Erg typisch lijkt dat niet. En de optekening van De Bo is honderd (en meer) jaar oud. leeft paptaart nu nog anders dan in de spreuk?

G.M

Pottebuizen

‘Dat zijn nog van die oude pottebuizen’, zo hoorde ik van een boer in Moerkerke. ‘Bij ons zijn dat kannebuizen, zei ik’... ‘Ja 't is 't zelfste’. Is *kannebuizen* als werkw. heden nog bekend? *Gekannebuisd,* gezegd van een stuk land, werd nog in de jaren 1880 gehoord in het Oudenaardse. (Kannebuis = draineerbuis).

G.L.

Koppelvel

Was in de oude westvl. boerentaal het woord *koppelvel* bekend met de bet. van koppelband (band van palinghuid die stok en vlegel van de dorsvlegel verbindt)?

P.G.

Hand

Zei de baas van zijn leerjongen: ‘Hij staat al 'n beetje naar m'n hand’, d.i. hij begint al te werken naar mijn zin (zoals ik het graag wil). Geh. te Oostkamp. Is die zegswijze overgedragen van het werktuig (een schaaf, een beitel naar z'n hand zetten) op de persoon?

R.D.

Houcsetten

De term *houcsetten* komt meermaals voor in de dokumenten van het schrijnwerkersambacht te Brugge in de jaren 1500. Gezegd van scraghen: ‘twee scraghen met houcsetten; twee scraghen ongheraseirt met houcsetten’. Is houcsetten een znw. meervoud of een werkwoord? En wat is de technische betekenis van dit woord?

E.N.

Rafoele

Wat betekent *rafoele* in plaatsnamen als Rafoelmeers, Rafoelstuk, Rafoelveld? Ook dim. *rafoelken* komt als plaatsnaam voor.

E.G.

Het leen Galileen te Tielt

De Flou (IV 405) kent een leen Galileen bestaande uit ‘meersch ende bosch’ en gelegen te Tielt-Buiten; vermelding in dokumenten van 1636 en 1729. Vanwaar die bijbelse naam Galileen?

P.D.

[Nummer 5-6]

Ypres castle en de traditie van Willem van Ieper in de oude havenstad Rye (Sussex)

In 1904 ondernam Robert de Beaucourt de Noortvelde, een progressistisch grondeigenaar gevestigd te Gistel, een boottocht langs de Zuidkust van Engeland. Op zijn kustvaart ging hij aan wal te Hastings en te Rye, de kleine pittoreske stad gelegen niet ver van de kust in het graafschap Sussex. Rye sluit aan bij de beroemde groep van de *Cinque Ports,* d.i. de Kanaalhavens Hastings in Sussex en Romney, Hythe, Dover en Sandwich in Kent. Als assistenten van Hastings werden de twee havens Rye en Winchelsea omstreeks 1336 in de Cinque Ports Confederation als 'aloude steden' *(Ancient Towns)* opgenomen.

In Rye werd Beaucourt aangenaam verrast door de naam van een oude massieve vestingtoren: *Ypres Tower,* alias *Ypres Castle,* zo heet hij in de toponymie en op de zichtkaarten van het stadje. Beaucourt, achterkleinzoon van de vruchtbare Brugse historicus Patrice Beaucourt de Noortvelde († 1795), was zelf een vlijtig publicist. Hij noemde zichzelf 'historien du littoral' en wijdde zijn pen vooral aan de historische en topografische beschrijving van ons kustgebied (Oostende, Nieuwpoort, Westkerke, Stene, Bredene, Giste) en van Frans-Vlaanderen(1). Als geboren Ieperling werd hij echt bekoord door die 'Ieperse Toren' van Rye. Hij ging dan ook, zoals steeds op zijn toeristische verkenningen, uit op informatie. En zo ontstond een klein boek, een allegaartje te meer in de lange reeks van zijn publikaties, dat feitelijk het eerste en enige historisch boekwerk is met Willem van Ieper als onderwerp(2).

(1) Robert de Beaucourt de Noortvelde (Ieper 1857 - Gistel 1924) was zoon van Auguste (geb. Brugge 1811) en Struye Helena (geb. Ieper 1838). Hij was gehuwd (Elsene 1882) met Léonie van Hoobroeck de Mooreghem. Hij woonde te Gistel (Kasteel 'Schoonhave') en had een zomervilla te Mariakerke bij Oostende.

(2) F.R. Boschvogel publiceerde in 1942 (lannoo Tielt) een historische roman *Willem van Loo,* die meermaals herdrukt werd. Zie verder.

Vooreerst nu de titelpagina van dit factum, dat in de bibliografieën van Vlaamse geschiedenis niet is doorgedrongen en tegenwoordig een rariteitje geworden is.

William d'Ypres (1087)?? 1162) (parfois dénommé: Guillaume de Loo) - Comte de Kent - Ypres en Angleterre (The Ypres Castle) Accompagné d'une Notice Historique sur les villes d'Ypres et Loo (Abbaye de St. Pierrel avec planches, par Robert de Beaucourt de Noortvelde. - Ypres, E. Lambin-Mathée, 1904. In-12, 104 blz. 4 platen.

Uit de titel blijkt al hoe onsamenhangend het werkje is. De biografie beslaat de blz. 9-30. Op blz. 39-43 handelt Beaucourt over Rye en over *Ypres Castle* (met afbeelding op blz. 40). Daarna vervalt hij in ordeloze aantekeningen over Ieper en Lo.

Beaucourt vernam te Rye de lokale traditie over de bouw van de vestingtoren als zijnde ‘een overblijfsel van een burcht, gebouwd door Willem van Ieper’, de huurlingenkapitein uit Vlaanderen, die koning Stephen (Stefaan) op de troon had geholpen. Beaucourt ging verder zoeken in de stadsbibliotheek van Hastings en deelt in zijn opstel mede hetgeen hij vond bij een paar Engelse auteurs die spreken van William of Ypres als graaf van Kent en bouwer van de vesting *Ypres Castle* te Rye.

Deze laatste hoedanigheid behoort tot de legende evenzeer als de titel ‘graaf van Kent’ die door Beaucourt in 1904 in de titelpagina van zijn boek werd gesteld.

Een eerste feit is immers dat Willem van Ieper niets te maken heeft met die vestingtoren van Rye. Het moderne archeologisch onderzoek heeft uitgewezen dat de toren werd gebouwd ca. 1250, d.i. ongeveer een eeuw na de dood (1164) van Willem van Ieper[3]. De bouwer ervan is Pierre van Savoye, die in 1254-1263 in dienst stond van koning Hendrik III en door deze vorst werd verheven tot graaf van Richmond en van Essex.

De toren, gebouwd uit natuursteen, vertoont een vierkante grondplan met driekwart-ronde hoektorens. De noord-oostelijke hoektoren heeft een stenen wenteltrap. De hoogte, verdeeld in drie verdiepingen, bereikt ± 14 meter. De oorspronkelijke naam was *Baddings Tower,* naar de naam van de stadswijk. Toen de toren zijn militaire betekenis had verloren, werd hij in 1430 aangekocht door een zekere *John de Ypres,* die de toren als woning heeft ingericht. Eerst dàn, bijna drie eeuwen na het optreden van Willem van Ieper, kreeg de to-

(3) Geoffrey S. Bagley. The Ancient Town of Rye, p. 41-44. (Uitgegeven door The Corporation of Rye). - Dhr. Raf Dusauchoit, directeur van de Dienst voor Toerisme, was zo vriendelijk ons deze dokumentatie te bemiddelen, waarvoor oprechte dank.

ren zijn nieuwe naam *Ypres Tower* en *Ypres Castle,* naar de nieuwe naam van de eigenaar. De toren bleef in privaat bezit tot in 1518, dan werd hij door de stad teruggekocht.

Heden is de *Ypres Tower,* een van de bezienswaardigheden van Rye, ingericht als oudheidkundig museum van de stad door de Rye Museum Association. De verzameling illustreert er vooral de geschiedenis van de Cinque Ports, de scheeps-

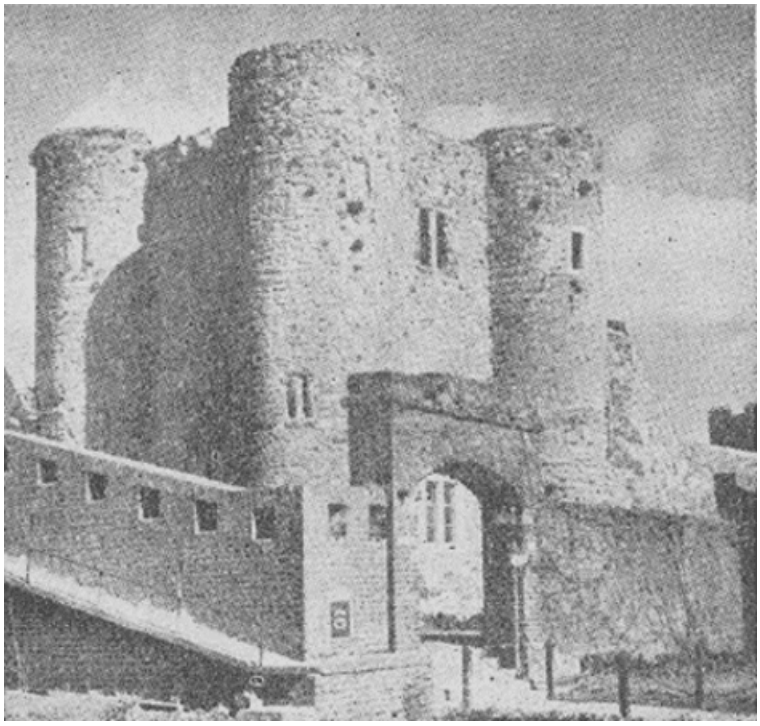

The Ypres Tower, alias Ypres Castle te Rye (Sussex)
Foto J. Good, Rye

bouw en het oude lokale aardewerk. Een atelier produceert nog heden een mooi type *Sussex Rustic Ware*[4].

Het legendarisch verband tussen *Ypres Castle* in Rye en *William of Ypres* is eerst ontstaan gedurende de 19e eeuw. Als kapitein van de Vlaamse huurlingen die de kansen van de 'strijd om de Engelse troon' deden keren, heeft *William of Ypres* een grote naam in de Engelse kronieken. In het aan Rye palende graafschap Kent kreeg William van de koning uitgestrekte bezittingen tot beloning voor de bewezen dien-

(4) Bagley a.w. passim; bibliografie over Rye p. 86.

sten. Engelse lokale geschiedschrijvers hebben dan ook in de naam *Ypres* van vestingtoren en legeraanvoerder een overeenkomst gezien en het bouwen van *Ypres Castle* in Rye toegekend aan 'William of Ypres'. Zo deed H.A. Jefson ca. 1880 in zijn *Historic Hastings,* en Montagu-Burrows in zijn monografie *Cinque Ports* (1895).

Beaucourt is, voor zover we weten, de eerste die - in 1904 - de lokale Engelse voorstelling naar het kontinent heeft overgebracht en in onze geschiedschrijving geïntroduceerd. Veel weerklank heeft hij niet gevonden. Herman Vandergucht heeft in zijn *Loo illustré* (Veurne 1907; blz. 12-14) de mededeling van Beaucourt, met de plaat van de toren, dankbaar ingelast. O'Fianders (Aiderik Vincke) herhaalt nog in 1930, in zijn bundel 'Toen Vlaanderen groot was' (blz. 166), dat Willem van Ieper het Ypres Castle te Rye bouwde en bewoonde.

In de roman *Willem van Loo* door F.R. Boschvogel (Tielt 1942) is het 'Ieperslot' gelegen in het graafschap Kent. Als 'graaf van Kent' voltooit Willem het sterke steen en herbergt er een tijdlang koning Stefaan. De lokalisering van het *Ieperslot* in Kent hangt in deze roman samen met de grafelijke titel van Kent die door de vorige auteurs aan Willem wordt toegekend(5).

In de jongste toeristische literatuur wordt de bouw van de *Ypres Tower* van Rye gesteld op ± 1250, naar de gegevens van het archeologisch onderzoek (zo o.m. Guide Bleu, ed. 1964) en naar de goede lokale monografieën over Rye en over de Cinque Ports. De naam van William of Ypres wordt daarbij niet meer betrokken.

Dit Vlaams-historisch verlies in Rye wordt enigszins goedgemaakt door een winst in Londen. In deze stad zelf had Willem van Ieper belangrijke bezittingen, o.m. de *Queenhithe Quay* (al. Queenhithe Wharf), een van de oudste dokken van Londen. Hij bezat er ook een grote eigendom, de *Ypres Inn,* die zijn naam bewaard heeft kennelijk tot in 1381(6). De toren van Rye wachtte alsdan nog op zijn *Ypres*-naam, die hem eerst veel later en van elders zou gegeven worden.

Bijlage
Willem van Ieper en de grafelijke titel

Willem van Ieper (ante 1104-1164), hoewel een bastaard

(5) Boschvogel is, voor zover we weten, de eerste en enige auteur die *Ypres Castle* heeft verdietst en ook de enige die de vesting van het graafschap Sussex in het graafschap Kent heeft geplaatst.

(6) Hugo van de Perre. Présences belges à Londres, p. 75 (Brussel 1954).

van het grafelijk huis van Vlaanderen, had gepoogd de grafelijke titel te veroveren bij de tragische dood van Karel de Goede in 1127. Zijn troebele houding in die politieke vorstenmoord is nog niet opgeklaard.

Zijn Engelse periode valt nagenoeg samen met de regering van koning Stefaan (1135-1154), in wiens dienst hij trad als kapitein van een geduchte troep Vlaamse huurlingen.

Willem werd door de koning rijkelijk beloond. Vooral in het graafschap Kent (waarin de steden Kantelberg en Dover gelegen zijn) kreeg hij uitgestrekte bezittingen. Dit graafschap kreeg hij feitelijk geheel in zijn macht, doch zonder de grafelijke titel. Hij is nooit *earl* (comes) van Kent geweest, hoewel de titel openstond. Uit de dokumenten is met zekerheid bewezen dat Willem van Ieper nooit 'graaf van Kent' geweest is(7).

Op dit feit leggen we nadruk, omdat de legendarische versie van *Ypres Castle* te Rye Willem van Ieper steeds graaf van Kent noemt.

De Engelse kritiek heeft immers ook de vraag gesteld: waarom heeft de koning aan die topfiguur van de 'nieuwe' mannen in Engeland de grafelijke titel onthouden?

R.H.C. Davis van Merton College, Oxford, de jongste biograaf van koning Stefaan *(King Stephen 1135-1154;* Londen 1967) en medewerker aan Vol. 111 van de 'Regesta Regum Anglo-Normannorum', deelt in zijn belangrijk werk de opinie mede van de moderne Engelse historici: de Engelse koning heeft Willem van Ieper geen graaf (comes) willen maken om de graaf van Vlaanderen (Diederik van de Elzas) niet te misdoen. Willem was door Diederik uit het graafschap Vlaanderen verbannen en de graaf van Vlaanderen zou het toekennen van de grafelijke titel aan de uitgewezen *competitor* als een majesteitsschennis hebben beschouwd(8).

De Vlaamse geschiedschrijving had eeuwenlang haar eigen wegen gevolgd. In het Chronicon Comitum Flandriae (Fiandria Generosa) staat dat koning Stefaan de *provincia Cantia* in bezit gaf aan Willem van Ieper. Onze grote Meyerus heeft de tekst van het Chronicon met een zekere vrijheid geïnterpreteerd: van koning Stefaan ontving Willem het graafschap Kent *(Cantii Comitatum ab eo accepit),* zo schrijft hij reeds in de eerste versie van zijn Vlaamse Geschiedenis *(Compendium Chronicorum Flandriae,* f. 72; Neurenberg 1538). Een affirmatie die letterlijk herhaald wordt in de *Annales Flandriae* (f. 44) van 1561.

Kanunnik De Smet heeft in zijn studie (1842) over Willem van Ieper de tekst van het Chronicon geïnterpreteerd zoals

(7) Zie de verder te citeren auteurs Norgate. Warlop en Davis.
(8) R.H.C. Davis, King Stephen p. 69-70, 143 (Londen 1967).

Meyerus en kent aan zijn held de titel van ‘graaf van Kent’ toe[9].

De interpretatie van Meyerus werd in de vorige eeuw ook door sommige Engelse schrijvers overgenomen, zo o.m. door H.A. Jefson in zijn *Historic Hastings* (1885). Uit die Engelse literatuur heeft Beaucourt de Noortvelde in 1904 de twee met elkaar verbonden elementen *Ypres Castle* en William of Ypres, *Earl of Kent,* overgenomen. In de bibliotheek te Hastings heeft Beaucourt het grote *Dictionary of National Biography* gezien, hij heeft het deel LXI (Londen 1900) niet nageslagen. In de belangrijke biografie die aldaar (kol. 356-358) door Miss Kate Norgate aan onze Vlaamse avonturier wordt gewijd, had hij kunnen de bevestiging vinden dat Willem van Ieper verkeerdelijk ‘Earl of Kent’ genoemd wordt. Nog in de laatste jaren van zijn verblijf in Engeland verschijnt hij nooit anders als ‘William of Ypres’: zo betoogt de geleerde schrijfster.

Aan Willem van Ieper heeft Dr. E. Warlop intussen een uitstekende biografie gewijd. Zowel in de uitvoerige studie zelf (in De Leiegouw 1964-1965) als in de samenvatting ervan in Nationaal Biografisch Woordenboek[10], wijst de auteur op de uitgestrekte goederen en inkomsten van Willem in het graafschap Kent, de titel ‘graaf van Kent’ wordt hem echter door de koning niet toegekend. De beweegreden van deze feodale houding en onthouding van koning Stefaan werd inmiddels door Prof. Davis, in zijn bovengenoemde monografie, benaderd en opgehelderd.

A. Viaene

Oude spreekwoorden

1. Droom is also waer
   als hi was over hondert jaer.
2. Dunne ghesleghen is haest geslepen.
3. Die hongherighe vloo bijt seer.
4. Als die abt terlinghe draecht, mogen meuniken dobbelen.
5. Hi slacht den backer, die dat broot in den oven stiet ende blijft selve daer buten.
6. Eet ic mede, ic swighe.
7. Die alle lude den mont stoppen sal, hehoevet vele meels.
   (anno 1500).

(9) J.J. De Smet, Recueil de mémoires et de notices historiques II 32 (Gent 1864) = herdruk van de ‘Notice sur Guillaume d'Ypres’ uit de Mém. Acad. XV (1842).

(10) Verslagen en Med. van De Leiegouw VI (1964) 167-191; VII (1965) 197-218. Nat. Biogr. Woordenboek II (1966), kol. 362-368.

Koutend over boerebrood en ovekot

I
In 't noorden. - Damme, De Broek en Platheule

Voor enkele jaren bezorgde de jonge boerin ons wekelijks, nog iedere zaterdag met de boter, een vers gebakken tarwebrood. Doch toen Mietje, de oude boerin, haar schoonmoeder, begon te sukkelen was het voor goed opgeschept met die gezonde kost aan de koffietafel, want de jonge boerin weigerde vlakaf: ‘Ik kan mij al dat slameur en die karwei van 't bakken niet meer aantrekken, 'k sta hier voor alles alleen met mijn vier kinders. En daarbij, wie bakt er nu nog op een hofstee? de bakker kan zowel bij ons als op een ander hof 't brood thuis brengen’.

Ik moet toegeven dat het dan inderdaad reeds stilaan de gewoonte werd bakkersbrood aan een boeretafel te eten. Thans na die enkele jaren kunt ge alleen nog, bij uitzondering, hier of daar ergens een oudere boerin aantreffen die nog zelf bakt omdat ze zelf liever boerebrood eet. Het gewoon klein ovenkot is afgebroken of ligt vervallen en is een rommelplaats voor versleten en uitgediend alaam geworden.

't Is juist daarom dat ik eraan dacht om nog op 't laatste nippertje een en ander op te tekenen, doch jammer genoeg Mietje is al overleden en daarom ging ik te rade bij haar zuster Irma te Damme. Gelukkig trot ik ze aan te Platheule op familiebezoek, 't kon niet beter passen want ik kende ze allemaal en alzo kon elk een woordje meespreken.

Fieren (Firmin), de ouder boer, heeft in zijn kinderjaren - voor 1914 - een nieuwe oven weten zetten. ‘Maar vrouwmens toch, waar dat je gij nu je gedachten opzet? *'t ovekot* is voorgoed uit de mode, dat is nu uit en amen met *'t boerebrood.* Je weet toch wel dat een boerin nu al genoeg moet slaven op haar eentje, wie wil er nog maarte zijn op een boerenhof? En daarbij wij kunnen die hoge daghuur niet betalen, dat is er niet op verdiend, maar niettemin wil ik wel vertellen over een boereaven als gij daarmee gediend zijt.

Maar jongstje, we moeten malkaar goed verstaan he? 'k en spreke niet van de *keete* waar dat er niet alleen een oven is naast den heerd, maar ook een ingemetst konfoor en een spinde, en bovendien nog een tafel met lange bank en een teelrek tegen de muur. Allee een soorte van een zomerkeuken waar dat ze overdag koken en eten om 's zomers het huis niet vuil te maken als ze veel werkvolk hadden. Neen, neen daarover heb ik het niet, 't is van dat gewoon *ovekotje* alzo lijk een kapelletje om zien als het tegen de gevel niet gemetst

'n staat. Een kotje met deurtje langs voren en een venstertje op de kant onder een dakstje met een kavetje en nog een leger dakstje boven de uitstekende oven.

't Kotje zelve is 't spreken niet weerd, maar voor de oven zelf... dat is nog een hele kennesse van ondervinding om een oven of een *vaute* te steken. De onderoven wordt eerst met gewone bakstenen gemetst en daarboven komt de eigenlijke oven. De grote platte, rode, vierkante harde *oventegels* worden los in 't zand gelegd omswille van 't barsten en springen bij grote hitte. De rode *ovenkruintegels* van dezelfde stofasie zijn maar half zo groot, allee persies een halve tegel. Ze leggen eerst een hoop zand boogvormig weg, al naarvolgens de grootte van de oven, en daarop metsen ze eerst een voet hoge rechtop om dan pianewijs boogwijs te vervliegen zodat de tegels stilletjesaan op de kant komen te staan totdat de vaute een goed halve meter hoge is. Die *kruine* wordt langs buiten goed dichtegesmeerd en er komt nog een pannendakstje boven om in 't droge te staan. Boven de oven smijten ze gewoonlijk alle soorten van klein boereaJaam en prongelinge, wijnder droogden er ook vers geslegen okkernoten in de schusse. Onder de oven wierden er hier en daar aardappels bewaard, ander kweekten daar liever een nest keuns. 't Spreekt van zelfs dat 't zand weggetrokken wierd als de vaute droog genoeg is, en de *ovenmuile* wordt toegesloten met een gesmede ijzeren deure.

‘Wacht een keer een beetje, onderbreekt nonkel Fons Dombrecht In mijn vaderstijd was het een barderen ovenstopsel - *'t ovenbard* dat ze zeiden, dat wierd ieder bakte met kleite toegesmeerd. Ge moet niet knikken van neen... dat is heel juiste man, want mijn vader heeft het dikwijls genoeg verteld. Dat was ten tijde van Napoleon en een zone Dombrecht van de schaapshofstee te Vijve was deserteur samen met Meulenare van Moerkerke en Govaart van Houtave. Ze waren gedeserteerd van Kamerijk en afgezakt over Torhout naar Sinte-Kruis. Ze gingen overnacht, en die laatste zaterdagnuchtend moesten ze hunder nog wegsteken in Visarsbusschen omdat de wijvetjes daar al aankwamen om hun spellewerkkantjes te Brugge te verkopen. Alzo belandden ze de zaterdagnacht te Vijve op de schaapshofstee en overdag wierden ze weggestoken onder den oven. En jong zijn he! ze hadden niet beter gevonden of met Vijvekermesse al de ovenbarden te verwisselen, zodat de Vijvenaars veel moeite hadden om kermesbrood te bakken, ze meenden dat er toverij mee gemoeid was. Zo dat waren toch losse barderen ovenstopsels, meen ik’,

‘'k Moet het wel geloven, knikt Fieren, als ge 't zegt, 'k heb daar ook nog eentwat van gehoord. Nu om voort te

doen, moeder bakte gewoonlijk de vrijdagvoornoene en stond een half uurtje vroeger op. Een bus hout van de houtvumme wierd achter ieder bakte in den oven gestoken om te drogen, dat was meestal tronkenhout, allee grof hout, want fijn hout zou te gauwe opgelaaid zijn. En een keer dat het laait smijt gij maar fasseel in (gespleten hout). En dan met de *loete* 't vier langs achter steken om overal gelijke warmte te hebben en zorgen dat er trek en lucht in komt. Dat moet wel driekwart branden maar ondertussen moet ge nu en dan een keer ro-

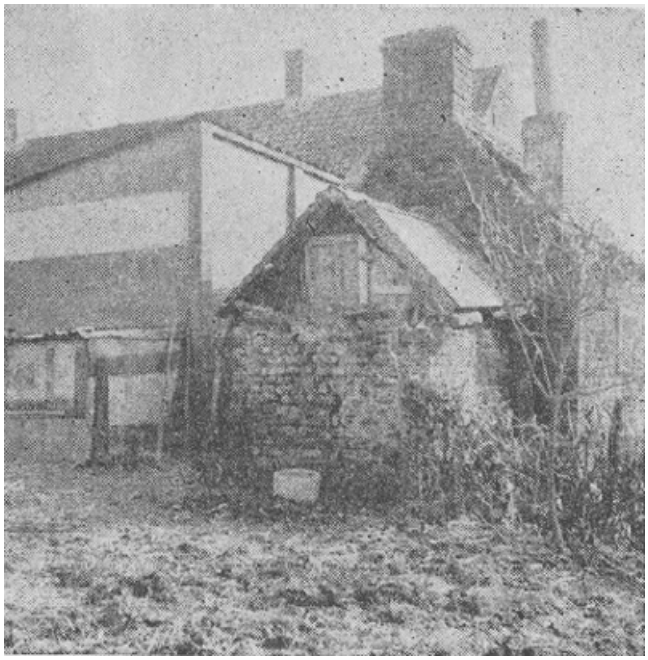

Verlaten ovekotje
(Damme, Platheule; april 1969)

kelen en de doofkolen naar d' ovenmuile in de doofpot trekken'.

'Doofpot! lacht de boerin, dat is bij manier van spreken, maar dat was gewoonlijk een versleten waslauwer met een deksel op om 't vier te doven, dat er geen lucht meer aan kan. Mijn moeder bakte liefst allene, wij mochten niet helpen of overend' weer lopen, de deur moest toeblijven voor de *gang* van 't brood. 's Avonds voordien schepte ze een vat en half meel uit de zak op de meelzolder, ze kende haar tel. 't Was vuile terwe, krop uit de zakken dat we zeggen, half terwe half blomme is van later - alzo wekelijks veertien tot vijftien broden. Wij gebruikten natte gist van de brouwerij van

Moerkerke, Willem De Mei kwam er mee rond in twee ketels al weerskanten aan een jok. ‘Bazinne de kanne voor de gist?’ En moeder riep dan voor komsuis: ‘Geef maar een beetje goed de mate voor mijn kluite’.

‘Dat is heel juiste, verzekert Irma, 'k heb hem ook gekend en later van tijd kwam de *gistkluts* Stejaard rond met een blauwe baleson in twee klutsen over de schouder: droge pakjesgist van de gistfabriek aan de Dampoorte te Brugge. Maar in nood zou moeder ook nog met zuurdesem gebakken hebben: deeg van de week voordien in een potje waarin ze een putje met zout geduwd had om in de kelder te bewaren’.

‘Weet je wat, zegt de boerin, ik ga het vertellen op mijn manier en gij Irma moet er maar bijdoen wat ik vergeten heb. Zo lijk meestal overal bakte moeder 's voornoens. 't Was zere een kruisje slaan en 't meel in de trog gieten, een putje maken en wat lauw water gieten en dan ook de gist erbij gieten. Alsan mengelen en roeren met je hand en meel toescharten langs alle kanten totdat de deeg nes is, met de vuisten kneden totdat de deeg taai wordt en aan je vingers niet meer plakt. Dat duurt wel twintig minuten en de deeg wordt op de ene kant van de trog gelegd en gedekt met een baksaarze of een warme meelzak om te rijzen en te gane wel een klein halfuurtje.

Hola! zegt Irma, niet te lange wachten of de deeg is tendend gelopen en te zachte, ge kunt dan geen schoon brood meer bakken. Ook waar knikt de boerin. Moeder strooit dan wat meel op tafel om 't brood op te leggen dat ze effenaan met een deegspaadje of een koekeschippe afstekt van de gerezen deeg. Alzo zie: een afgestekte brok deeg op de linker hand leggen en met de rechterhand bolvormig draaien, een keer op je hand smijten, plat duwen en op tafel leggen. Achter elkaar al de broden opmaken en goed dekken met de warme saarze om niet in te slaan.

En jen ovekoeke? herinnert Irma. - O ja 't is nog waar ook, geen bakte zonder ovekoeke, we zouden er zelfs twee gebakken hebben als er korteresse van brood was. Dat wierd alleszins eerst gereed gedaan. Een beetje deeg afstekken, plat duwen en een keer ommekeren, weer duwen, met de fersette bestekken om niet op te trekken en binst tien minuutjes op een schoon gerokeld plaatsje van voren in den oven bakken. De oven is dan al wit gloeiend, alle bakkerskolen worden schone uitgerokeld, en nu zere 't brood met de houten ovenpale[1] in de oven steken. Eerst langs achter en dan rondom rond, goed sluiten en een klein uurtje laten bakken. Binstdien

(1) Wij hadden later een ijzeren pale, maar dat is veel zwaarder. (Uitleg van de zegspersoon).

seffens de trog uitschrepen met de *trogschreper* en 't schreepsel in de zwijnskuipe smijten. Zien dat het brood niet verbrandt, uithalen en een voor een in de gekuiste trog rechte zetten. 't Wierd maar 's anderdaags afgeborsteld en op de broodplanke in de kelder gezet. Maar de ovekoeke had geen tijd om af te koelen: seffens overlangs opensplijten en gildig met smout spreên en elk een stuk. Wel jong, dat smaakte toch goed!

Kijk zegt nonkel Fons, ze vertellen dikwijls dat de oude boerin die opgeëten was van 't romaties zei: ‘Jongers, mijn romaties kan maar genezen als ik doorwarmd ben, we zou'n 't best een keer proberen in den oven als hij wat verslegen is’. En als de kinders er nu moeder tot aan de schouders goed en voorzichtig ingeschoven hadden riep ze: ‘Toe, zere, jongers trekt mij er uit, mijn vetkoeke is al aan 't smelten!’

Een mens zou peinzen dat het een vertelseltje is he? Wel ik niet, want z'hebben 't zelfste met mij gedaan, en 't was niet van te herbakken om te lachen of van twee een hele te bakken lijk te Eeklo. Neen, neen, ze deden het voor een echte remedie, vraag het maar aan mijn vrouwe tante Lies hier zie. Dat was alzo. Ik had in 't achterjaar zere op 't land gewrocht om gedaan, en van voren in de twintig zijn bleef ik doorwerken binst de regenvlage. En alzo vettenat op een bezweet lichaam, je moet niet vragen, 's anderdaags kost ik mij niet meer veroeren. Eerst meesteren met een dokteur, dan met een kwakzalver, en plaasters en zalfjes strijken, 't kost al thope niet helpen. 'k Was om zot te komen en dat beterde voor niets. En zegt d'oude maarte tegen moeder: ‘Zeer is maar zeer, laat ons een keer de verslegen oven proberen achter de bakte’. Zo, mij voorzichtjes daarin geschoven op een planke, goed laten doorzweten, een saarge rondom gedraaid en seffens t' bedde in. En alzo nog een paar keers, die gewrichten begosten te verslappen en 't bleef voort beteren. Is 't waar of niet vrouwe?...

Je moeder heeft het toch altijd alzo staande gehouden. En kwestie van 't vet smelten, gaat tante Lies verder, ze staken dikwijls een schuttel (spek) in een kasserolie met een beetje water in de oven. Dat kwam effen zachte om schone schellen op de sneen brood te leggen, er was geen mes nodig. Wijnder staken alzo een stuk hespe in den oven tegen Dammekermes, ge kunt niet geloven hoe schone mals die gestoomde hesp eruit kwam.

En in de tijd van de vulte van 't fruit of achter een grote windvlage wierden er volle blekken peren en appels in den oven gebraad. De fruitsuiker bleef onder de pele en ge zoudt een stuite te meer geëten hebben 's achternoens en 't versloeg de dorst op 't land. Weet je wat dat we ook deden?

een blek of drie appelschelletjes in den oven laten drogen om dan in een zaksje aan de balke te bewaren voor de winter, dat was om 't een of 't ander gereed te doen met appels.

Al dat vrouwvolk! tret de boer, en geen een die een woordje rept van 't pluimen bedde. Achter een grote ziekte moesten de pluimen in een grove zak uitgevierd worden achter de bakte.

Dat ik in uw redens spreke, zegt Irma, maar we hadden het daar over den oven heten, 't dunkt dat gij er nog al groef doorging. En pertanks 's winters is dat hout zo seffens niet droge dat maar een weke uit d'houtvumme komt, ge kost soms veel mizerie hebben met de rook. Moeder was voorzichtig, ze trok eerst 't gedroogd hout uit den oven, wrong een dutsje stro in een halve bus om t'ontsteken, kwestie van den oven niet te versmachten. Pianewijs stak ze wat bushout, een dikker stok, dan een fasseel, totdat het stilletjes aan begost te laaien, 't was één rookkuwel in 't ovekot.

Wijnder hadden een grote oven voor dertig broden, zo we moesten veel hout gebruiken om te heten of anders is het brood niet goed doorbakken, 't wordt een miskuttelde bakte van bleek, zacht brood dat moeilijk bewaart. Voor alle zekerheid stak moeder de hand in d'ovenmuile, ze voelde dat als het heet genoeg was. Vader keek liever: ‘Je moet branden en stoken totdat de kanten en de kruine wit laaien, als het blijstert en kraakt is het van passe, en aan tijden de bakkerskolen in een hoekstje trekken, dat ontheet den oven’.

Binst dat de terwedeeg gaat en rijst moest moeder zere ruggedeeg kneden voor onze twee stiers, - de kleine en de grote Jan - ze kregen 's nuchtends elk de helft van een groot ruggebrood gesneden in hunder bak. Alzo had moeder heel de voornoene haar handen vol in de bakkeete. 't Afgekoelde brood wierd met de helft van een gebroken vaagborstel - die ze daarvoor alleen nog bezigde - afgeborsteld en in de kelder op de broodplanke op zijn kant geklast. Met Dammekermesse bakten we een ovenkoeke en krentebrood zes of zeven, en met de grote hoogdagen twee. En of er daar spel aangemaakt wierd! vraag het maar aan tante Lies.

Van zelfs jongstje, 'k weet het genoeg, verzekert tante. Wijnder moesten als kind eerst de krenten verlezen op tafel en stakstjes en kleinigheden uitscharten, en dievelinge een krentje binnen smullen. Moeder was binst de wijle aan 't retsen en zichten boven de trog. Wij hadden twee retsers: een in ijzerdraad voor 't grofste gruis te zichten, een fijner in koperdraad voor de hoogdagen en dan nog een heel fijn klein zijden blomzeefde voor blom in de pap en krentebrood. Zichten of ziften 't komt er niet op aan, ge kent wel de retser en zeefde in een houten hoepel gespannen, dat hing aan de

keete. We hebben nog een gebezigd in peerdshaar ook.

Wat we met het gruis deden? dat wierd gebruikt als er een peerd gekachteld was om in 't zog te komen en 't wierd ook aan een gekalfde koe gegeven. 't Is zelfs goeie kost voor een kachteltje, 't is trouwens lichter om verteren en 't past ook voor beesten die geen forsig eten mogen hebben. Om de waarheid te zeggen, we hadden altijd gruis in huis want dat was ook goed voor de brand, met een verzworen voet of hand in warm gruiszap zitten verzacht de pijn, de brand trekt er uit. Zelfs die stijf hoge van bloed was wierd aangeraden om met de voeten in warm gruiszap te zitten met een grepe zout. Dat is nog iets met je voeten! lacht Fons, maar 'k heb een gekend die met 't speen geplaagd was en hij moest in een bassin met gruiszap zitten, dat was een anderse toer! 'k zeg je maar dadde. Als de kalvers de schijte hadden pulverde vader wat bakkerskale in de melk en dezelfde remedie gebruikten we ook voor de viggens. En we moesten het zover niet smijten, Guust uit de Broek raspte bakkerskale in kokende melk als hij met den afgang geplaagd zat.

We zouden best voortdoen aan de kermesbakte, zegt zijn vrouwe Lies. Er wierd alleszins veel spel gemaakt aan koekedeeg en er moesten eiers in geklutst zijn, geen witte maar twee eierdooiers per brood klutsen met fijne suiker, twee handsvullen per brood. Dat wierd geklutst met twee ijzeren fersetten in een gleiers kommetje en 't was van slag-weg-en-lange zonder ophouden. Dan mengelen met lauwe melk en in een putje van de blomme voorzichtjes gieten en aanscharten en dan maar de gist bijdoen. Niet kneden, juiste maar duwen en blomme strooien en schone laten liggen rijzen onder de warme saarze en als 't u blieft geen deure opendoen, 't zou inslaan en wegen lijk een steen.

Dat was voor 't effen koekebrood, 't enigste verschil voor 't krentebrood wat dat er krenten ingemengeld wierden en hierdoor een beetje zwaarder viel. Met de schrepelinge van de trog van koekedeeg en een brokstje deeg nog afgestekt maakte moeder een klein broodje om een voorsmaakstje te proeven de zaterdagnoene.

De koekebroden waren zo groot als kortewagenwielen, ze kwamen in grote hoge blekken in den oven, maar wierden nog eerst met 't restje van de eiers overstreken om die schone blinkende donkerbruine kleur te krijgen. Ze gingen laatst in den oven en moesten er d'eerste uit. Moeder hield ze goed in d'oge, een keer voorzichtjes de ovendeur opentrekken en er rap een blad papier opleggen als het te zere bruinde, maar 't moest rap en abiel gaan.

Als 't meesloeg kost moeder dan preuts haar bakte keuren. ‘Maar kijkt 'n keer jongers wat voor een schoon brood! en

weegt dat een keer op d'hand, hoe lichte dat het opgegaan is; 't is een pluime, 't is watte, we gaan 't maar moeilijk kunnen oversnijden met 't broodmes!' Koekebrood is best als het vernacht is. Er wierd ook altijd een brood overgehouden voor Koekezondag, maar koekebrood kan daar tegen en bleef lange nes.

'Zeg tante Lies, 't kan zo goed niet gelukt zijn, 't is brood zonder boter!' lachen d'ander boerinnen. - Wel Here toch en 'k wete pertanks heel goed dat Latte Callewaert van Oostkerke 'n keer tegen moeder zei: 'Ge doet er boter in, maar probeer een keer met hespesmout je koekebrood is nóg zo licht en dat geeft zacht mulzig brood'. Vader moest niet meer horen, 't viel profijtiger en 't was algelijk goed. Zelfs wilde hij dat er op 't effen brood gesmeerd wierd. 'Toe moeder spreed zere hespesmout, dat smaakt even goed en zet de boterpot in de kelder'. De laatste koekestuiten wierden geteld en 't smaakte naar de trog om nog. 't Was niet van smeerop lijk nu, en daarbij al die arbeid voor een bakte...

'k Zeg je maar dadde, verzucht Irma en we moesten dan nog een taart of twee bakken en de blomme moest nog fijnder gezicht zijn. 't Was de deeg over end'weer rollen, boter smeren, plooien, herplooien en were platrollen, totdat ze rekte en in het taarteblek met veel voorzichtigheid afrollen. 't Was vroeger altijd appelmoestaarte, en dan met evenveel patientie de gebekte deeglintjes afwielen met een stekertje om het appelmoes te overkruisen.

Allee toe, toe, besluit de boer, ge zit daar alzo te jammeren over gedane werken en gijnder weet best hoe heel die kermesbakte smaakte naar de trog om nog en naar de kele om vele. Er ging geen kruimel verloren; ik zelve dopte met de vinger de laatste schelfertjes uit het taarteblek, zo goed dat het was. Ge wist te minste wat dat ge aat, dat was geen opgejaagde bucht gelijk veel patieserie van nu om er van verbuft te zijn.

M. Cafmeyer

Zwart boekje

Op de vraag in Biekorf 1969, 127. - Zwart is de kleur van de duisternis en het slechte. Iemand die ongunstig wordt beoordeeld, zal weldra 'in het zwart boekje staan'. Hij wordt zo zwart gemaakt. Die als goed bekend is, staat op een goed boekje of blaadje.

'Etre (marqué) au livre rouge' wordt in het Ndl. wel eens ten onrechte vertaald als 'met rode letter in de almanak staan'. In de kalender en almanak werden oudtijds bepaalde feest- en heiligdagen *rood* geschreven of gedrukt (gerubriceerd). Men denke aan eng. Red-letter Day (heiligendag).

K.M. de L

Toponymica uit de kuststreek

Zuienkerke

Een algeheel bevredigende verklaring van die dorpsnaam uit het polderland werd tot nu toe niet gegeven. De enen denken aan een persoonsnaam Suwe of Siwe. Volgens Gysseling (Top. Wdb., 1960, II, blz. 1105) kan het zijn Germ. *Siwan kirika* = kerk van Siwo, op grond van een vorm Siuuancherka uit 1110. Dit Suwe of Siwe moet dat de samentrekking, koseform van een Germaanse Sig-naam (b.v. Sigwald) zijn. Volgens andere auteurs (b.v. Carnoy in Orig. des noms des communes de Belg., 1949, II, blz. 778) is het eerste lid niets anders dan het Mnl. *souw, souwe* = goot, greppel, sloot. De verklaring zou dan luiden: 'kerk bij een poldersloot'. Dat is allemaal zeer mooi en taalkundig niet onmogelijk. Toch denk ik aan een andere mogelijkheid, mij door dit 'souw' gesuggereerd.

Het Mnl. *sidewende, sidewinde, sidewen* e.d. is een binnendijk of weg terzijde van een landstreek lopende (zie Verdam: Middelned. Woord.). Dit woord werd vaak samengetrokken tot *souwe, suwe, siwe* en zelfs *ziende.* Het komt voor, al dan niet samengetrokken, in diverse Noordnederl. toponiemen (zie o.a. Moerman: Nederl. plaatsnamen, 1956, blz. 228). Het kan ook de naam van een water zijn. Dat is volgens mij ook het toponymisch element dat, samengetrokken tot *siwe* of *suwe,* steekt in ons Zuienkerke (voor de oude vormen, zie De Flou: Wdb. Top., 18, kol. 753 en Gysseling: op. cit.). De naam Zuienkerke betekent dan 'kerk op de binnendijk: kerk op de sidewende'.

Men dient voorzichtig te zijn met de afleiding van dit oude sidewende. Het tweede lid staat natuurlijk in verband met het ww. wenden (keren, lopen langs e.d.). Het eerste lid wordt gewoonlijk in verband gebracht met zijde (côté). Dat is echter alles behalve zeker. Sidewende kan een hyperkorrekte vorm zijn van *siwende,* evenals Sidelinge een dergelijke vorm van silinge is. Is dat het geval, dan staat het eerste lid in verband met het Mnl. sien ('zijen') = lozen, afwateren. Siwende is dan oorspronkelijk een waternaam. Is deze veronderstelling juist - ik ben geneigd om er de voorkeur aan te geven - dan is Zuienkerke de 'kerk aan de siwende' (Siwendekerke, Siwe- of Siwenkerke, waaruit Suwe- of Suwenkerke). Laat ik er eveneens op wijzen dat de geschreven naam Zuienkerke alleen een papieren leven leidt. De plaatselijke uitspraak luidt *Zoengkerke* uit *Zoewenkerke* (met korte oe).

Het is nu de taak van de plaatselijke topografie te speuren naar die oude siwende of sidewende te Zuienkerke. Wie belast zich ermee?

Vertinge

Kreekgeul in de schorrevlakte te Uitkerke, het latere Grote Zwin van de Blankenbergse Watering na de indijking (zie Coornaert: Uitkerke, blz. 145). Omstreeks 1200: ‘aqueductus qui dicitur Uertinga’ (zie Gysseling: Top. Wdb., II, blz. 1006).

Dit *Uertinga* kan ook *Wertinge* of *Weertinge* zijn. Coornaert schrijft: ‘De naam kan ontleend zijn aan een vroege nederzetting met een inge-naam langs de kreekader’. Dat is niet onmogelijk. Wij hebben hier nochtans waarschijnlijker met een van de talrijke collectiva op -inge uit het kustland te maken. Het grondwoord is evenwel duister. Ik denk aan *weerd, werd, waard:* in of aan het water gelegen land, ook eiland en buitendijks land dat gemakkelijk onderloopt. Is de oudste vorm dan Weerdinge of Weertinge (die *t* in plaats van *d* is vervelend!)? Het is een lastig geval. Wie ziet er klaar in?

Messinge

Hofstede in het 29e begin der Blankenbergse Watering. ‘'t goet te messinghe’ (15e en 16e eeuw) - ‘in loco qui dicitur messine’ in 1396 (zie Coornaert: Uitkerke, blz. 123; De Flou: Wdb. Top., X, kol. 494). Jongere naam: Messem (geleerde schrijfwijze of volksetymologie). Ook ‘Ter Meerschen’. Het is een zeer oud toponiem uit de tijd dat de schorren aldaar nog niet waren ingepolderd. Het is geen nederzettingsnaam, maar een collectivum op -inge afgeleid van Germ. *masu-* = modder, slijk. Dus: modderige of slijkerige streek, slijkland. Een leengoed, thans kasteel en hofstede, te Sint-Andries heet *Messem:* Meshem in de 11e eeuw (De Flou, X, kol. 486; Gysseling, I, blz. 693), dat volgens Gysseling eveneens afgeleid is van dat Germ. *masu-* (het tweede lid is natuurlijk heem, woning).

J. De Langhe

Paptaart

Op de vraag in Biekorf 1969, 127.

In Westelijk Zeeuws-Vlaanderen is de *paptaart* nog goed bekend als een ‘rond gebak van Zeeuwse bloem met opstaande rand en vulling van ‘gele room’ (dikke vanillevla). Wordt speciaal te Groede gegeten met de kermis, d.i. de *Baomesse-kermesse,* beginnend de eerste woensdag in oktober. Zie Dr. Ghijsen, Wdb. der Zeeuwse Dialecten 697 (Den Haag 1964). Een vertaling van paptaart bij Vercoullie (1927): tarte à la crème.

L.B.

Sint Marie Magdalene ter Spelunken
Een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht

Het heiligdom van Maria Magdalena in de hoge eenzame krocht van de Sainte-Baume in Provence (dép. Var) heeft gedurende de middeleeuwen talrijke pelgrims-uit-devotie aangetrokken en het bezoek van veel Vlaamse 'strafbedevaarders' ontvangen. De plaats stond bekend in de schepenregisters van Aalst, Brugge, Dendermonde, Dowaai, Gent, Geraardsbergen, Oudenaarde, Rijsel. (Ook in Brabant: Antwerpen, Lier)(1).

De tarieflijst van de stad Oudenaarde, gedateerd op 1338 en verreweg de oudste van onze Vlaamse tarieflijsten, staat heel alleen met de benaming: 'Te Sente Marien Magdaleenen *ter Balme*'(2). In de toponymie van de Alpen komt *balme, baume* veel voor met bet. grot, krocht, spelonk, in het provençaals: *balmo, baumo*(3). Ook de afkoopsom van Oudenaarde staat apart: ze ligt een derde hoger dan in de andere steden. Deze bijzonderheden bevestigen nogmaals het 'primitieve' kenmerk van de Oudenaardse redaktie.

De andere tarieflijsten, die een langere en veel jongere redaktie (van ca. 1450) vertonen, bieden de volgende namen:

Aalst: Tsente Marie Magdelenen ter Spelonken;
Dendermonde: Tsente Marien Magdaleenen ter Spelunken;
Gent: Te Sente Marien Magdaleenen ter Spelunken(4);
Geraardsbergen: Ter Spelunken te sente marien magdaleenen(5)
Dowaai: A le magdelainne des Desers;
Rijsel: la Magdeleine du Desert.

Brugse teksten sluiten aan bij de Franse benaming en spreken van 'Sente Marie Magdalene inde Woestine'.

De redemptie van de bedevaart is algemeen gesteld op 6 pond parisis, te Dowaai echter (dat een heel eind zuidelijker ligt) op 4 pond(6). Te Rijsel kon men de boeteweg afkopen met de bekostiging van zes roeden kassei(7).

Vooraleer gestraften de weg te laten opgaan naar de krocht in het verre Zuiden, willen we een vroom Magdalena-vereerder introduceren. Geen kleine man was hij, die prelaat

(1) E. Van Cauwenbergh, Les pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique, Leuven, 1922, p. 142.
(2) Van Cauwenbergh a.w. 222.
(3) A. Vincent, Toponymie de la France, n° 486 (Brussel 1937).
(4) Van Cauwenbergh a.w. 226 229 234.
(5) A. Viaene, De tarieflijst van gerechtelijke bedevaarten van Geraardsbergen en van Gent, in Hand. Emulation dl. 104 (1967) 207.
(6) G. Espinas, La vie urbaine à Douai IV 754 (Parijs 1913).
(7) Messager sciences historiques 1858, 361.

Hautscilt, kmet zijn Limburgse doopnaam Lubrecht, abt van de Eeckhoutabdij in Brugge (1394-1417). Met zijn eigen vorst, de hertog van Bourgondië, en met de hertog van Berry stond hij in persoonlijke betrekking. Hij had een faam van geleerdheid in kerkelijke en profane wetenschappen, en als astroloog en (politiek) profeet is hij berucht gebleven. Tot in de 17e eeuw zouden vreemde reizigers zijn beruchte literaire en grafische Gybid-profetie *(Imago Flandriae)* in de abdij komen bezien.

Hautscilt was ook een reiziger. Hij reisde met een politiek mandaat naar het Hof te Parijs (1403), met een kerkelijk mandaat naar het Concilie van Konstanz (1414), waar hij gemijterd werd. Een van zijn kompilaties draagt de titel *Viator:* de Reiziger[8]. Op 29 augustus 1407 reed Hautscilt uit Brugge weg, ditmaal uit devotie. Hij wilde het heiligdom van de vereerde Boetelinge gaan bezoeken. Zijn tocht ging over Parijs en Avignon (in welke steden nog steeds besprekingen over de oplossing van het Schisma aan de gang waren). En dan verderop uit Avignon, richting Marseille, via Orgon, Lambesc, Aix, naar Saint-Maximin en 'La Spelunque', naar Sainte-Baume[9]. Abt Hautscilt was te Brugge terug op 10 november. Tien volle weken had zijn bedevaart geduurd.

Van gerechtelijke bedevaarten naar de Spelonk van Provence bieden en Gent en Brugge nu allebei een paar voorbeelden.

1405 Gent. - Gheenin Bekaert, Gilliszone had zich schuldig gemaakt aan brutaliteiten jegens Kateline vande Walle, 'grootmeesterigghe' van het Begijnhof ten Hooie. Hij was over de hofmuur geklauterd en had Kateline en andere 'joufvrauwen vanden hove' uitgescholden en bedreigd. Na een plechtig eerherstel, met een toorts van twaalf pond, in het koor van de begijnhofkerk, werd Gheenin opgelegd te doen 'sine pelgrimage, ter eeren van joufvrauwe Kateline voorseid ende hare moghen ende vrienden, tsente Marien Magdeleene tspelunken'[10].

1462 Gent. - Om een lieve bruid was een erge vete ontstaan. Jan van Dasseghem had op brutale wijze de bruiloft van Jacop Mayens, zijn mededinger gestoord. De feestvierenden had hij, met man en macht, overvallen en uiteengejaagd, de tafels met de spijzen omvergeworpen, hetgeen 'was een de meeste scoufieringhe (affront) die men eenen man doen mochte'. De verzoening die daarop tot stand kwam verplichtte Jan van Dasseghem tot een pelgrimage 'te sente Marien Magdaleenen ter spelonken'[11].

(8) W.H. James Weale in La Flandre III, 1870, 281-286.
(9) Volgens de Brugse Wegwijzer van 1400. - Over de reisroute Vlaanderen - Parijs - Avignon, zie Biekorf 1967, 10-14.
(10) J.B. Cannaert, Bijdragen oude strafrecht 97 (Gent 1835).
(11) Cannaert a.w. 99.

1521 - Brugge. - Loey de Clerck had zich herhaaldelijk schuldig gemaakt aan baldadigheden op straat. Het schepenvonnis van 12 juni zendt hem op bedevaart naar O.L. Vrouw van Aardenburg. Een jaar later moet hij op strafbedevaart gaan naar 'sente Marien Magdalenen in de woestine'(12).

1530 Brugge. - Jaquemyne, de vrouw van de korendrager Adriaen Roos, had haar dochter in het ouderlijk huis laten ontucht bedrijven. Het vonnis van 6 augustus legt haar een bedevaart op naar 'sente Marien Magdalenen in de woestine'(13). Strafbedevaart van vrouwen werd gewoonlijk afgekocht. De boete van Jaquemyne zou hier 6 pond par. bedragen.

De tarieflijsten van Aalst, Dendermonde en Gent kennen ook de goedkopere bedevaart naar de dichterbij gelegen Magdalenabasiliek van *Vézelay in Bourgondië.* De afkoop van Vézelay is gesteld op 4 pond parisis. De plaats staat in de lijsten als 'Sente Marie Magdaleenen te Verdelay (al. Vierdolay)'(14). De enige Vézelay-vaart die we kennen is veel ouder dan de Gentse bedevaarten naar de Spelonk, ze werd toegewezen in een scheidsgerecht (zoendinc) vóór gravin Margareta in 1274 te Ieper, om de vete tussen de families Belle en Colemiers te beëindigen. Twee mannen, Willaume de Tornai en Laurins Brichaem, werden uitgezonden 'en pelerinage à le Magdelaine à Vergelai'(15).

Zo we naar de devotie willen terugkeren, dan staat voor ons de Brabantse minderbroeder Bernardinus Surius (De Soer), die op zijn reis naar het Heilig Land, in 1644 de Spelonk van Magdalena heeft bezocht en beschreven. In het eerste Boek van zijn uitvoerig werk 'Den Godtvrugtigen Pelgrim oft Jerusalemsche Reyse' (Brussel 1649) wijdt hij twee hoofdstukken aan 'Sinte Maximin-stadt' en aan 'de Wildernisse daer de H. Magdalena penitentie heeft gedaen'. Hij besluit zijn beschrijving met een *Lof-Dicht* van honderd verzen, onder de titel: 'Van de H. Maria Magdalena, ende van haer Speloncke in de Wildernisse'. Merkwaardig is echter zijn levendig relaas van de steile tocht, onder stikkende hitte, naar de Speloncke, die 'seer heylighe plaetse, die seer besacht wordt van de Pelgrims, die van alle landen daer in Pelgrimagie komen'(16).

Broeder Surius heeft bij zijn bezoek aan de Spelonk in 1644 zeker niet vermoed dat, in vroegere tijden, scheidsgerecht en

(12) Stadsarchief, Civile Sententien II (1520-28), f. 46.
(13) Stadsarchief, Civile Sententien III (1528-34), f. 160.
(14) Van Cauwenbergh a.w. 223 230 233.
(15) P. Thomas, Textes historiques sur Lille et le Nord de la France I 51 (Rijsel 1931).
(16) In de Brusselse uitgave, bij Jan Mommaert, 1661, p. 32-39.

schepenbank in onze Lage Landen nu en dan een minder voorbeeldig onderdaan naar de Heilige Spelonk hadden gezonden. De gerechtelijke bedevaart was in 1644 al lang uit de mode, en de tijd was nog niet aangebroken dat historici en archivarissen de neus gingen steken in de zoendinc- en sententieboeken van vorige eeuwen.

A. Viaene

Ovencot

Vergeleken met *ovenbuer* (Biekorf 1967, 170) schijnt mnl. *ovencot* noordelijker te liggen en in het Brugse Vrije algemeen te zijn verspreid geweest. Met dezelfde betekenis: klein vrijstaand gebouw met bakoven.

1325 St. Pieters (bij Brugge). - Op de boerderij van de overleden Bouden de Rikelike staat een 'ovencot' dat op 12 pond geschat wordt, dezelfde prijs als voor het 'swincot' en voor de kleine stal (de grote stal gaat 46 pond). Het 'waghencot' doet niet meer dan 8 pond. Memoriaal de Rikelike 5; ed. J. De Smet.

1402 Donck (Maldegem). - Op het hof toebehorend aan het Brugse St. Janshospitaal wordt een oven hersteld; de rekening boekt 14 sc. 'van leeme, ende van sande te haelne verbesicht anden voorseiden hoven' alsook 16 sc. 'van costen biden voorseiden hovencotemakers'. SJH Rek. 1402 f. 65^{v}.

1446 Oostkamp. - 'Item van costen ghedaen an tgoed ende hof ter Helst in Oorscamp daer Jooris Roos woont, daer ghedect es up beede te scueren, up tovencod ende up tuvecot...'. SJH. Rek. 1446 f. 61^{v}.

1512 Snellegem. - Bij pachter Jaspar Potshooft, op de hoeve van het Brugse St.-Janshospitaal werken strodekkers 'upde schuere ende ovencot'. SJH. Rek. 1510-12, f. 177^{v}.

1515 Bredene. - Afpaling op een hofstede 'metten gheheelen woenhuuse ende camers... met de poesten, voolcoten, cachtelcoten, calvercoten, zwynecoten... ende met de gheheelen hovencote ende hoven al daer toebehorende'. RAB Proosdij nr. 1295 f. 97.

1524 Aardenburg. - In de passegeulepolder wordt een nieuwe hofstede gebouwd. Men begint met het timmeren van een 'ovencodt' en een kleine stal; het eikenhout daartoe wordt aangebracht uit de bossen van Aartrijke, toebehorend aan het St.-Janshospitaal te Brugge. SJH. Losse stukken nr. 18.

1539 Brugge (St. Pieters). - Gillis de timmerman heeft acht 'werckende daghen ghetemmert an thoofvecootkin van up ons hofstedeken anden dyck, te 8 gr. sdaechs' voor rekening van het Hospitaal. SJH. Rek. 1539 f. 11.

Ovenkot is ook bekend in Oost-Vlaanderen en West-Brabant; zie Dr. J. Weyns, Bakhuis en Broodbakken, blz. 10.

A.V.

De Brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier (vervolg van blz. 104)

V.
Het oeuvre van Louis Grossé

Wie het oeuvre van Louis Grossé in zijn geheel overziet en, aan de hand van enkele karakteristieke stukken uit verschillende jaren, ook in bijzonderheden nagaat, doet alvast een drietal indrukken op.

In de loop van de nagenoeg vijftig jaar waarin hij metterdaad aan het hoofd staat van zijn firma, heerst bij Louis Grossé een bestendige zorg om het ambachtelijk vermogen van het atelier op te voeren tot een zo hoog mogelijke graad van vaardigheid en volmaakte afwerking.

Vrijwel zijn ganse leven gaat daarmee een nadrukkelijke belangstelling gepaard voor de oudheidkunde, althans voor de kristelijke en middeleeuwse bronnen. Volgens de vingerwijzingen van Pugin speurt hij daarin naar authentieke motieven om de liturgische vernieuwingsdrang te helpen stofferen. Hij deelt deze belangstelling trouwens met zijn Brugse tijdgenoten en vrienden, James Weale aan de spits.

Uiteindelijk dragen zowel zijn ambachtelijk eergevoel als zijn archeologische kennis samen bij tot een kentering in zijn vak. Tegen het eind van de 19e eeuw zal deze een vernieuwer als de latere monseigneur Callewaert helpen inspireren. Het renouveau uit de jaren 1850 ontwikkelt zich bij Louis Grossé namelijk van een oudheidkundige naar een uitgesproken artistieke visie.

De relatie tussen een ambachtelijke erecode en de kennis van de bronnen moet Louis Grossé al in Pugin's tijd door het hoofd hebben gespeeld. Koesterde ook hij het romantisch heimwee naar de glorietijd der middeleeuwen met haar onverbiddelijke opleidingsfazen die langs duidelijk omschreven wegen voerden naar het meesterschap in het vak? Feit is dat er bij deze nazaat van verbeten Savoyards niet alleen een grote aanhankelijkheid aan het voorvaderlijk geloof werkzaam bleef, - zoals wij verder nog zullen vaststellen, - maar ook een vorm van zelfrespect dat vele goede ambachtslieden gemeen hebben: de trots over het werk van hun eigen handen en een rusteloos perfectionisme dat, alvast bij het goudborduren, geen ijdel woord bleek te zijn.

Dit gedachtenpatroon is bewaard gebleven in een versleten familiedokument dat 20 november 1853 als datum draagt on-

der de titel: *Instructions pour la Fabrique & la Maison. Projets d'amélioration*[40]. Het bevat ook reeds gegevens van vroegere datum, nl. van 17 november 1851 en 3 september 1852, en schijnt te reiken tot 5 augustus 1857.

De auteur van deze bladzijden, die onmiskenbaar de hand van Louis verraden, beschrijft nauwkeurig de werkwijze die bij het borduren van een aantal figuren dient gevolgd, en hij verduidelijkt zijn exposé met enkele tekeningen. Eerst behandelt hij het vervaardigen van sierbanden en hij detailleert ondermeer hoe men komt tot een keurige weergave van de vleeskleur en van haarlokken. Dan volgt, op een ingekleefd vel papier, een nota over damast en op een ander dito een opsomming van technische termen en benamingen van werkwijzen. Het komt ons voor dat deze basislijst in later jaren werd geraadpleegd door de Farcy[41], want wij weten dat Louis Grossé de auteur van het standaardwerk tot in bijzonderheden heeft bijgestaan.

Het dokument telt nog enkele andere losse teksten, en de veralgemenende titel *Instructions* misleidt de lezer die zich aan een gestruktureerde handleiding zou hebben verwacht. Het bundeltje doet veeleer denken aan een receptenboekje waarin iemand aantekeningen maakt naar gelang ze hem bereiken hetzij door studie hetzij door persoonlijke ervaring. Na enkele bladzijden houdt het geschrift trouwens op. Het laatste tekstje schijnt betrekking te hebben gehad op beplantingen aan de Singel. Indien wij het jaartal, bovenaan hetzelfde blad en van dezelfde inktkleur, t.w. 1857, op deze aantekening mogen betrekken, zouden wij de boven gesignaleerde kweek van witte moerbeziebomen met het oog op de teelt van de zijdeworm aanzienlijk vroeger kunnen stellen dan de kwijting van de cijnspacht aan de Stad Brugge ons toelaat[42].

De eerste zinsnede van het geschrift kenmerkt inmiddels de bronnenstudie die Louis Grossé meermaals heeft bedreven. Handelend over het borduren van figuren, vermeldt hij zonder aarzelen zijn bron: ‘Imitation des orfrois brodés de la belle chasuble de (...). Cologne appartenant au Châpitre

(40) Manuskript in los folio, recto en verso. Familiearchief Grossé, Brugge. Omgekeerd bevat het schrift een aantal medische remedies. Op een inliggend los blad een ontwerp van vaandel voor de ‘Maetschappij de Groeningsvrienden’ met tekening (knots, bijl en spoor omkranst met een lauwerkroon) en de vermelding ‘Guldensporenslag 1302’. Links van het ontwerp een beschrijving in de Franse taal met onderaan de vermelding: Gd. Devreese fils (..) dessinateur (..) du canal 23, Courtrai.

(41) Louis de Farcy, o.c. Vgl. hoofdstuk II: Technique de la broderie evenals de afbeeldingen tegenover blz. 1 en 12: Spécimens de différents points de broderie par L. Grossé, Bruges.

(42) Vgl. voetnoot 28.

de la Cathédrale de Liège (...)'[43]. Zulke ontleningen liggen helemaal in de lijn van de leer van Pugin en van de neogothiek. Net zoals Baron de Bethune in zijn specialiteit bestudeert Louis Grossé de kristelijke middeleeuwen om zich te laten inspireren voor zijn werk.

Het woord 'archeologie' dat de tijdgenoten te pas en te onpas in de mond nemen, schijnt voor hem vooral zoniet uitsluitend die betekenis te hebben gehad. Hij wordt overigens betrokken bij de Brugse *Société Archéologique*[44], eerst als donateur, later als opvolger van James Weale en vanaf 1885 zelfs als tweede ondervoorzitter, wat erop wijst dat hij zijn studiebronnen ook in een breder verband kan zien, en zijn door ingewijden gekende eruditie, vooral in de herfst van zijn leven, erkend en gewaardeerd wordt.

Terug aanknopen bij de contra-reformatorische barok zou Louis Grossé ten andere zinloos en voor zijn vak volkomen onbruikbaar hebben geleken omdat deze naar zijn overtuiging bevolkt was met heidense motieven en onkristelijke geest! Zulke stijl was niet overeen te brengen met zijn hunker naar zuiverheid van inzicht en gevoelens. Hoe stond hij daarentegen in eerbiedige bewondering voor de fresken van Fra Angelico die hij terloops ook in de H. Beeldekens Gilde ter sprake bracht en model liet staan.

Bewondering leidt tot nabootsing. De Brugse goudborduurder richt daarom zijn stift naar de monumentale modellen van Fiesole en andere kunsthistorische hoogtepunten. Hij aarzelt niet hun lijnen en vormen te transponeren bij het ontwerpen van rijkelijk geborduurde kerkgewaden en andere ornamenten. De Madonna-figuren en sommige engelen-types blijken rechtstreeks op dergelijke voorbeelden terug te gaan. De tekenbladen van zijn hand laten daarover geen twijfel bestaan.

Een zijdelingse blik op de evolutie van de schilderkunst in West-Europa moge volstaan om aan te stippen dat de *Ecce Ancilla Domini* van Dante Gabriele Rossetti uit 1850, de *Genovevacyclus* uit het Parijse Pantheon van Pierre Puvis de Chavannes uit 1874-78 en *Koning Kophetua en het bedelaresje* van E. Burne-Jones uit 1884, die het jaar daarop zijn *Flora-gobelins* van Manchester voorziet van opschriften in gothische letters, allen thuishoren in dezelfde gedachtenstroming. De oprichting, in 1848, van *The Prae-Raphaelite Brotherhood,*

(43) o.c. Familiearchief Grossé, Brugge.

(44) A. Duclos: Rapport sur la situat;on et les progrès de la Société Archéologique de Bruges et de son Musée 1865-1875, Brugge, druk. A. De Zuttere, 1877, en Edw. Gailliard: Rapport enz. 1875-1885, Brugge, druk. Ch. Van de Vyvere, 1885. - Op welke museumstukken de gift van Louis Grossé betrekking had, wordt niet vermeld. Het Gruuthusemusevm telt verscheidene merkwaardige specimens.

spreekt verder voor zichzelf[45]. Zo te zien staat het kunsten geestesleven te Brugge in die jaren hoegenaamd niet buiten de aktualiteit, hoe het waardeoordeel ook moge luiden dat vandaag dient uitgesproken over zijn artistieke scheppingskracht. Maar dood is de stad in geen geval.

Een volledige inventaris opstellen van het oeuvre van Louis Grossé zou betekenen dat alle kasboeken over een looptijd van ongeveer zestig jaar, dag na dag en post per post, worden uitgeplozen. Zoveel geduld hebben wij niet opgebracht. Een kleine bloemlezing biedt niettemin een vrij betrouwbaar beeld.

Op 15 december 1866 vertrekt naar de Sint-Pauluskathedraal te Luik een groot stel zwarte gewaden die bekleed zijn met geborduurde figuren. Zulke 'broderie historiée' kenmerkt de jarenlange inspanningen van het huis en de specialiteit waarop het terecht fier gaat. Dank zij proefnemingen en grondige studies op het bronnenmateriaal is Louis Grossé er omstreeks de helft van de 19e eeuw in geslaagd het aloude 'schilderen met de naald' in eer te herstellen. Misschien onbewust van de latere evolutie en van de noden van de tijd, geeft hij hierdoor aan zijn atelier technisch zowel als kunsthistorisch ook een definitieve plooi voor vakbekwaam restauratiewerk. Wat het huis Grossé nog op onze dagen presteert voor het behoud van het kunstpatrimonium, krijgt op dat tijdstip zijn stevige grondslag.

De term 'broderie historiée' dekt inmiddels een gewaardeerd produktietype en wordt in de vaktaal van die jaren mondgemeen zoals blijkt uit de studies van de Farcy en uit de bijdrage van Valentin Dumesnil in de *Encyclopédie Contemporaine Illustrée*[46]. Deze laatste stipt terloops aan dat het atelier aan de Sirnon Stevinplaats meer dan een bedreven borduurder heeft opgeleid; wij kunnen hier onmidellijk de naam noteren van vader English. Want de inwijding in de geheimen van het vak gebeurt niet op school of in de akademie; daar moet het huis zelf voor zorgen.

Eveneens in 1886, en twee jaar later opnieuw, mag Louis Grossé vijf kazuifels leveren van het wijde manteltype naar gothische vorm aan Mgr. Grant, bisschop van Southwark[47]. Deze autoritaire man, die erop stond dat zijn clerus gehoor-

(45) Zie o.a. Dr. J.B. Knipping, in Inleiding tot de Engelse Kunst, Uitg. H.J.W. Brecht, Amsterdam, z.j. blz. 133-134, met o.a. een beknopte samenvatting van de theorie van William Rossetti die bijna tekstueel deze van L. Grossé zou kunnen zijn.

(46) L'Encyclopédie Contemporaine Illustrée, VIIIe jaargang, 18.11.1894, nr. 269, Uitg. rue du Vieux-Colombier 13, Parijs: Exposition internationale d'Anvers, XCVII: l'Art Religieux. La broderie historiée et la maison Louis Grossé à Bruges, Belgique, par Valentin Dumesnil, blz. 261.

(47) Kathleen O'Meara: 'Thomas Grant, First Bishop of Southwark, Londen, W.H. Allen & Co, 1886.

zaam en onderdanig bleef, staat in de gekende wederopleving van het katholicisme in Engeland ondermeer bekend als een nogal streng rubricist. De aard van zijn voorkeur is daarom het vermelden waard. Samen met Mgr. Faict zou hij een tijd nadien voor Louis Grossé bemiddelen bij de paus in een aangelegenheid die verder een aparte alinea verdient.

De glorietijd van het huis onder leiding van Louis tekent zich vooral af vanaf de jaren zeventig. Een toonaangevend pronkstuk is ongetwijfeld de preciosa-mijter met uiterst bedreven naaldborduurwerk welke de Franse katholieken, op Allerheiligendag 1874, aanbieden aan Mgr. Freppel, bisschop van Angers. Zijn bewonderaars willen hem hiermede huldigen wegens zijn tussenkomsten in... het parlement, want Mgr. Freppel is teven député voor Brest! Met het oog op het uitvoeren van de opdracht heeft Louis Grossé omstandig overleg gepleegd met de reeds genoemde Franse specialist, zijn vriend en naamgenoot Louis de Farcy[48], van wie wij kunnen vermoeden dat hij in de vererende bestelling de hand heeft gehad. Deze zal hem ook getrouw de aard van de gewenste voorstellingen hebben bezorgd: op de voorzijde van de mijter de H. Maagd, eerste patrones van de kathedraal van Angers, omringd door de heilige bisschoppen van die stad, op de keerzijde de H. Mauritius geflankeerd door de HH. Maurillus en Aubinus, en op de linten de eigen patroonheiligen van de gehuldigde: Carolus en Emilius. De aantekeningen nopens het vervaardigen van de mijter liegen er niet om: hij vertegenwoordigt niet minder dan 465 werkdagen van elk tien uren nauwgezette vingeroefeningen, zodat zijn waarde momenteel klimt tot boven het half miljoen Belgische frank.

Zulk staal van schitterende vakbekwaamheid vindt vanzelfsprekend weerklank tot ver buiten de muren van Angers dat als bezitter van vermaarde tapisseries kritisch mocht staan tegenover elk specimen van bedreven naaldwerk. De preciosamijter van Mgr. Freppel spreekt trouwens tot de verbeelding van de bisschoppen uit de buurt. Nog hetzelfde jaar komt er een bestelling van Mgr. Gay, bisschop van Poitiers, en zijn voorbeeld wordt gevolgd in 1887 door Mgr. Maréchal, bis-

(48) L'Encyclopédie o.c. Supplément 1900, blz. 146, onder nr. 179, met afbeeldingen. - De preciosa-mijter van Mgr Freppel e.a. kenmerken niet alleen de artistieke wedergeboorte van het kunstborduurwerk, doch ook dé terugkeer naar de verantwoorde vorm. Zie hierover het indringend artikel van Jos. Van Hauwermeiren: De mijter, in het Liturgisch Parochieblad, Uitg. Abdij Steenbrugge, jaargang 21 (1939), blz. 90 en volg. De auteur toont duidelijk de relatie aan tussen functie en vorm, evenals het gebruik dat kon worden gemaakt van de vrije vlakken om, door vorm en functie gepostuleerde, borduurverluchting op verantwoorde wijze te integreren. De archeologische speurzin van Louis Grossé bracht hem ook voor dit sierhoofddeksel tot verantwoord inzicht.

schop van Laval, - die meteen een pontifikaal ornaat in goudbrokaat laat leveren, weer met 'broderie historiée', - en in 1891 door Mgr. Bécel, bisschop van Vannes. Bij het zilveren bisschopsjubileum van laatstgenoemde bestelt zijn diocees bij Grossé bovendien een komplete staatsiekledij met kazuifel, stool en koormantel waarover de Farcy geestdriftig en met de gebruikelijke historische verwijzingen heeft geschreven(49).

De faam van het atelier van Louis Grossé is ondertussen doorgedrongen tot Agen, Lot-et-Garonne, waar Mgr. Coeuret-Varin zich laat inpalmen, waarna nog twee abdijen, deze van Glanfeuille, Maine-et-Loire, en van Saint-Maur voor de glinsterende verzoeking bezwijken.

Angers zelf heeft de weg naar het Brugse huis goed onthouden want in 1877 bestelt men er een kazuifel in de oud-Italiaanse stijl, type vioolkast dus, maar met versiering naar 12e eeuwse motieven om ter gelegenheid van de diocesane Romebedevaart te worden aangeboden aan de paus, alsdan Pius IX. In 1884 is het nogmaals Grossé die aan de Sint-Jozefskerk te Angers een volledig stel gehistorieerde witte gewaden mag leveren.

Naar het eind van de eeuw verschijnen op de bestellijsten nog namen als deze van de Amerikaanse bisschop Choke en van Mgr. Longin, van Zavenowski, een Russisch prelaat.

Al deze kerkelijke personaliteiten en landstreken spreken uiteraard tot de verbeelding. Vooral in het laatste kwart van de 19e eeuw verlenen zij aan het oeuvre van Louis Grossé en aan de vakbekwaamheid van het Brugse kunstatelier onmiskenbaar een internationaal renommee.

Niet altijd echter zijn de bestellingen van ornamenten of van ander borduurwerk afkomstig uit kerkelijke kringen. Geregeld staan zij ook op naam van leden van adellijke families of van instellingen of verenigingen, bijvoorbeeld in het vooruitzicht van een pauselijke audiëntie, een stoet of een processie. Een hertogin de Luigne bestelt aldus in 1877 een satijnen romeinse kazuifel met sierbanden waarop de Moeder Gods staat afgebeeld, om als geschenk te dienen voor de paus, en in 1887 reist ook het Brugs jubileumkomitee Leo XIII naar Rome met een vaandel van het H. Bloed, een wit solideo en een geborduurd huldeadres die door Louis Grossé zijn geleverd.

Soms zijn het ook gewoon handelaars uit eigen land of van over de grenzen: Frankrijk, Engeland, Duitsland en Nederland, die zelf over geen atelier beschikken en bij Grossé kerkgewa-

(49) L. de Farcy: Description des ornements offerts à sa Grandeur Mgr. Bécel enz. getypte tekst in 4°, 14 blz. Familiearchief Grossé, Brugge, met o.m. op blz. 7 een bijzondere geslaagde beschrijving van de zogenaamde *or* nué-techniek.

den en ander borduurwerk bestellen om voort te verkopen De firma levert tussendoor ook duidelijk profaan werk af of stukken van minder artistieke pretentie zoals de vijf geborduurde panelen waarmee het Antwerps transportbedrijf Debuck in 1874 denkelijk een salon heeft laten stofferen.

Naam en faam van Louis Grossé waren ten andere in eigen stad en streek sinds jaren stevig gevestigd. Wij vernemen zulks uit de hooggestemde bijdragen die uiteraard rond of na zijn afsterven in 1899 verschenen zijn in de kranten van die tijd en in de gespecialiseerde tijdschriften(50), nog geruime tijd nadien zelfs, zoals blijkt uit de lieve dankbrief die juffrouw Antoinette Em. Grossé op 22 april 1905 stuurt naar de oude huisvriend Kanunnik Duclos, voor zijn artikel in *La Patrie*(51).

Maar het Brugse en de eigen streek hebben niet op zulke In Memoriam's gewacht om hun waardering te betuigen. Reeds in 1866 raadpleegt deken Dumoulin uit Gistel Louis Grossé voor het ontwerpen van kostumes voor de H. Godelieveprocessie, en in 1870 bestelt de Familie Ronse voor de dekenale kerk een Codelievevaandel met goudborduurwerk. Ook de Edele Confrerie van het H. Bloed te Brugge kent de kwaliteiten van haar stadgenoot en schrijft hem na een bepaalde prestatie een heel lovende brief(52). Geen wonder dus dat de inrichters van tentoonstellingen geregeld beroep doen op het Huis Grossé, zoals gebeurt voor de omvangrijke Nijverheidstentoonstelling te Brugge in 1880(53). Dat de naam Grossé al daarvóór een nationale klank heeft verworven lezen wij af van het sukses dat Louis in 1877 mag oogsten met een H. Sakramentsbanier te Gent, en vernemen wij opnieuw in 1894 van

(50) Zie o.m. La Patrie, Brugge, uitgave van 21 augustus 1899, blz. 2, met, in fine, een zinspeling op de naastenliefde van de afgestorvene en zijn armenzorg, die hij in de huiskring met nauwgezetheid voorbereidde.

(51) Prov. Bibl. en Cultureel Archief, Brugge. Mij vriendelijk gesignaleerd door L. Schepens. De brief van 22 april 1905 is geschreven op briefpapier met de twee ledige hoofding Louis Grossé, (..), Bruges, Flandre Maritime (!) en (..) London W. Een toegevoegd rood huisstempel draagt dan reeds de melding: Ancienne Maison Louis Grossé, waarna in groter letter: A.E. Grossé, boven het Brugs adres. Een nieuw tijdvak begint.

(52) Brief dd. 29 juni 1869, Familiearchief Grossé, Brugge.
De Edele Confrerie dankt L. Grossé voor de historische en godsdienstige kledij die het huis geleverd heeft voor de jubileumprocessie op 3 mei 1869. Verder wordt ook met lof geschreven over de geborduurde omslag waarin de confrerie een huldeadres aan de Paus heeft kunnen opsturen. De brief, ondertekend door Alfred de Man, als proost, en (..) Van Huele, als secretaris, is geadresseerd aan L. Grossé ‘négociant et artiste’.

(53) Gedenkboek der Nijverheid-Tentoonstelling van West-Vlaanderen te Brugge ingericht ter gelegenheid van Belgenlands Vijftigjarige Onafhankelijkheid. Brugge, druk. Edw. Gailliard, 1881, blz. 94.

Dumesnil[54] na een gelijkaardige prestatie voor de internationale expositie te Antwerpen. Deze opsomming moge volstaan om de indruk af te ronden die wij van het oeuvre van Louis Grossé kunnen opdoen.

Op gevaar af in herhaling te vallen, moeten wij erop wijzen dat de betekenis van Louis Grossé voor de ontwikkeling van zijn kunstambacht in de 19e eeuw vooral dient gezocht in de artistieke ontvoogding die het langzaam maar zeker door zijn beleid heeft doorgemaakt Vóór Louis kon een borduurder ongetwijfeld een goed en zelfs een zeer goed vakman zijn, maar er ontbraken kunstenaars in het vak die in staat waren nieuwe vormen niet alleen te bedenken maar ook uit te voeren. Er waren geen werkplaatsen waar de kreativiteit aan bod kon komen, en vermits niemand het had kunnen aanleren ontbraken ook de vaklui die de oude, vergeten technieken opnieuw zouden kunnen toepassen. De specifieke verdienste van Louis Grossé ligt in de vernieuwde zelfontdekking van het kunstambacht en in zijn moeizame ontsluiting dank zij jarenlange studies en proefnemingen. Grossé heeft de ambachtelijke mogelijkheden teruggevonden welke zijn voorgangers in de loop der tijden waren kwijt geraakt Hij bestudeerde de ontzaglijk rijke en moeilijke waaier van de ‘armures’ die men indertijd zo vloeiend had uitgevoerd, zoals wij ze kennen op de ornaten van het Gulden Vlies of op de stralende koormantel van Sint-Donaas in het van der Paelen-portret van Jan van Eyck. Geleidelijk heeft hij de oude technieken gereconstrueerd, en om ze goed te kunnen uitvoeren heeft hij ze in al hun details getekend en aangewezen hoe en met welke steken het opnieuw zo kon. Daar ligt de eigenlijke verdienste van zijn ‘broderie historiée’ en de diepere zin van het dokument van 1853, de *Instructions,* die de sporen dragen van zijn verbeten werkkracht

Hier verder uitweiden over de vakeigen technieken en over de types van borduursteek, of proberen uit te leggen waarin kamsteek, satijnsteek of oplegsteek precies van elkaar verschillen, zou het opzet van ons opstel ver te buiten gaan. Maar men zou aan de kern van vijftig jaar kunstambachtelijke evolutie voorbijzien, indien men de relatie zou vergeten welke steeds blijft meespelen tussen materie en geest, tussen techniek en vormgeving, op zoek naar een harmonie die wij *kunst* plegen te noemen. De neo-gothiek heeft de verbeelding van Louis Grossé gericht naar een vormentaal die in wezen op bruikleen steunde. Noch hij noch zijn geestesgenoten hebben zich daarover de wenkbrauwen gefronst; in de lijn van hun levensbeschouwing lag daar voor hen de enig bruikbare weg, althans zo hebben zij het gezien.

(54) cfr. voetnoot 7.

VI.
Voortzetting van het huis: Brugge en Londen

Omstreeks 1866-68, het tijdstip van de kontakten met Mgr Grant, ziet Louis Grossé zich geplaatst voor een gewetenskonflikt dat overigens kenmerkend is voor deze overtuigd katholieke man.

Hij wordt namelijk vanuit Engeland, misschien door bemiddeling van zijn Engelse vrienden te Brugge: Weale, Pugin junior, Sutton of King, benaderd door ritualisten van de High Church, volgens De Jong(55) bakermat van de Oxford-beweging. Zij vragen hem naar kerkgewaden!

Hun wens ligt volkomen in de lijn van deze protestantse groep. Deze benadrukt immers 'het historisch karakter van de Kerk evenals haar samenhang met de Oudheid en de Middeleeuwen, en houdt derhalve ondermeer vast aan de liturgie'(56). De Anglo-Katholieken voeren bijgevolg allerlei katholieke gebruiken in waaronder ook paramenten in katholieke trant. Zo komen zij terecht bij Louis Grossé.

Hoewel hun verlangen en bovendien hun neo-gothieke smaak duidelijk inhaken op het gedachtenpatroon van de Brugse goudborduurder, is deze niet erg happig naar zulk 'verdacht' kliënteel. Hij vraagt zich weldra af of het wel mag, of het overeen te brengen is met zijn geloofsovertuiging enz. Zijn twijfels en gewetensbezwaar leiden hem naar de bisschop van Brugge, Mgr. Faict. Deze acht het probleem evenwel te delikaat, durft althans niet zelf de knoop door te hakken en refereert aan Rome.

Welke achtergrond van gedachten en informaties in deze

zaak verder heeft meegespeeld kan bestudeerd worden en laten wij onbesproken. Voor ons relaas is van belang dat Louis Grossé, op 18 november 1868, een bevrijdende brief ontvangt, eigenhandig van Mgr. Faict, waarin deze in vriendelijke bewoordingen de afloop van zijn tussenkomst mededeelt en de discussie positief besluit. Louis leest de twee kleine bladzijden ongetwijfeld met trillende hand; beurtelings met schrik en lichte ergernis die nogal sibillijnse tweede alinea; - stel je voor, hij, Louis Grossé van Brugge een ketter!; - maar kan meteen verlicht adem halen. Het probleem krijgt voor hem zijn voordelig beslag(57).

(55) Kard. De Jong: Handboek der Kerkgeschiedenis, deel IV, Uitg. Standaard-Boekhandel, Antwerpen, 1949, blz. 198.

(56) ibid.

(57) De tekst van de brief luidt als volgt:

†

Bruges, 18 Nov. 1868

Mon cher Monsieur!

J'ai le plaisir de Vous informer que S.E. Le Card. Patrizi, Préfet de la suprême Congrégation du St. Office, par sa lettre du 9 de ce mois, vient de me faire connaître que, en vertu d'une Déclaration de Notre Saint Père le Pape lui-même, à qui la S. Congrégation susdite a cru devoir en référer, il ne Vous est pas défendu de continuer, dans les conditions où Vous l'avez fait par le passé, à confectionner & à vendre, à l'usage des Ritualistes, des ornements d'église catholiques.

L'Eminent Cardinal me charge du reste de Vous avertir dans le Seigneur, afin que Vous éloigniez de votre esprit toute intention de favoriser par vos ouvrages la propagation de l'erreur.

Moi qui sait que tous vos désirs et tout vos efforts ont tendu constamment & tendront de plus en plus au développement de la vérité & de l'unité catholiques, je n'insiste pas davantage sur cette recommandation; et en formant des voeux pour la prospérité de votre maison, je Vous réitère l'assurance de mon affectueux dévouement.

De overlevering in de familie zegt dat ook de boven genoemde bisschop Grant in de zaak van de ritualisten werd betrokken. Wij beschikken inderdaad over het vrij formeel getuigenis van Grant's biografe Kathleen O'Meara(58) die gewaagt van de uitgebreide briefwisseling welke de bisschop van Southwark met Louis Grossé over het onderwerp heeft gevoerd, en waaruit zij overigens een paar passages citeert. De brief of brieven van Grant worden echter te Brugge niet teruggevonden.

Betekenen de handelsrelaties met de ritualisten een interessante marktopening voor de Brugse firma, toch mogen wij daarin niet de doorslaggevende reden zien voor de beslissing van Louis te Londen een bijhuis te gaan openen, een gebeurtenis die te situ-eren valt omstreeks 1880-81. Onderstellen dat het Engels seminarie en de Engelse vrienden te Brugge de onderneming hebben aanbevolen, lijkt aantrekkelijk, doch de oorzaak dient op de eerste plaats gezocht in de krisisverschijnselen welke de schoolstrijd voor het kunstambacht teweeg brengt! De spanningen tussen katholieken en liberalen en de beruchte ongelukswet van 1879 verplichten namelijk de kerkelijke middens alle beschikbare financies aan te wenden voor hun vrije scholen en gebroodroofde leerkrachten. Dit inbinden laat zich ernstig gevoelen in de bestellingen van paramenten en het plaatst Louis Grossé, vader van een zeer groot gezin en hoofd van een uitgebreid atelier, voor zware moeilijkheden. De energieke man geeft zich echter niet gewonnen: hij zal in het buitenland zoeken wat hij voorlopig in het eigen land moet ontberen.

De eerste sporen van Grossé's aanwezigheid te Londen lei-

(get.) † Jean Jos. Evêq. de Bruges

Monsr. Grossé, Place Sirnon Stevin, E/V^{e}.

(58) Kathleen O'Meara, o.c. blz. 347, waar schr. het heeft over de uitgebreide correspondentie van bisschop Grant. De briefwisseling met L. Grossé wordt uitdrukkelijk vermeld; het commercieel belang van de omzet van kerkgewaden aan de ritualisten blijkt uit de bedragen: 800 à 1.000 £ per jaar!

den naar een winkel in New Bond street 53, waar een zekere Thomas Booker als vertegenwoordiger werkzaam is. Dit lezen wij in een niet gedateerde aankondiging op een vermoedelijk Londens krantenknipsel[59]. Louis Grossé ziet de uitstraling op Engels grondgebied echter liever met eigen volk gebeuren. Drie van zijn kinderen: Joseph, Elisa en Antoinette-Emilienne vertrekken daarom naar Londen en openen er in Baker Street 83, Portman Square, een 'Ecclesiastical and General Art Repository of Bruges Works'. Op datum van 14 april 1882 is een fragment bewaard van een brief die de Grossé-kolonie naar Brugge stuurt. Zij is blijkbaar nog steeds in de weer om de jonge nederzetting huiselijk in te richten want zij vleit om vloerkleden voor de eetkamer. Het bijhuis moet op dat tijdstip nochtans al ingewerkt zijn want samen met de brief worden er twee tekeningen verzonden, een H. Philippus en een H. Peregrinus voorstellend, duidelijk voor uitvoering door het atelier te Brugge. Luidens hetzelfde brieffragment zijn de tekeningen van de hand van Appoloni. Volgens een andere bron[60] heeft het Londens bijhuis ook beroep gedaan op andere ontwerpers. Een J.W. Street bezorgde bijvoorbeeld een tekening voor een medaillon met Christus-figuur dat bestemd was voor een Anglikaanse kerk.

De winkel in Baker Street blijft nu voor vele jaren de levendige filiale van het Brugse huis. Engelse ritualisten en katholieken compenseren voorlopig de malaise in de opdrachten vanwege Belgische kliënten. Kardinaal Manning is een trouwe vriend des huizes geworden. De produkten vertrekken ook naar de dominions, maar de belangrijkste schijnen toch hun bestemming te vinden in Engeland zelf: ludlow Parish Church, Hereford Cathedra!, Linton Church bij Maidstone en de ka-

(59) De tekst van deze aankondiging luidt, na opgave van naam en adres van het 'general ecclesiastical warehouse', verder als volgt:
'Manufacturer of damask, laces, embroidery, and church decorations, vestments, banners, altar frontals, hangings, and linen of every description, in accordance with the architectural style of the churches' (invloed van A.W. Pugin!) en verder:
'L(ouis) G(rossé) begs to call especial attention to his rich gold and silver brocades of Flanders; also to the great perfection to which he has arrived in executing historical work (= broderie historiée!), centre pieces, orphreys, embroidery on imagery, pictures and armory'.

Belangrijk ook de bijzonderheid dat L. Grossé via Londen niet alleen (Brugse) kant zoekt te verhandelen maar ook een afzetgebied opent voor het aanverwant huis van de glazenier Coucke, vermits hij ook annonceert: 'manufactory for stained glass, according to the ancient principle, by Samuel Coucke and Co, under the direction of Louis Grossé'! De bedrijvigheid van deze Samuel Coucke evenals van zijn zoon Eloi is een aparte studie waard. Hun atelier in de Korte Vulderstraat te Brugge had in West-Europa een goede faam en leverde tot in Jerusalem. Coucke leverde o.a. brandglas voor de studeerkamer van Kan. Duclos.

(60) The Churchwoman, weekblad. afl. 2 december 1898, blz. 147.

thedraal van St. Albans gaan prat op wat zij aan kostbaarheden van Grossé bezitten.

Dat de onderneming gedijt kan ook afgeleid worden uit de pogingen van de familie om het huis in eigendom te verwerven. Zoals echter veel woningen in de Londense city staat het pand in Baker Street op cijnsgrond, en het wordt pas veilbaar gesteld in 1896. Maar dan vertrekt er ook spoedig een telegrafisch bericht naar Brugge om aan de oude vader en de thuisblijvers te melden dat de woonst gekocht is.

De Brugse nederzetting te Londen heeft voet bij stuk gehouden hoewel Joseph en zijn jongere zuster Antoinette-Emilienne naar de eigen stad zijn teruggekeerd. Het ander meisje, Elisa, later mevrouw Van de Casteele, is nog jaren in de Engelse hoofdstad gebleven totdat zij de leiding van het bijhuis heeft kunnen overdragen aan nakomelingen van een andere tak. De firma heeft later Baker Street verlaten om zich te vestigen in Manchester Street 36. Haar verdere evolutie laten wij, wegens het bestek van deze bijdrage, buiten beschouwing.

De eeuwenoude traditie van het Engels borduurwerk(61) heeft in ieder geval aan het initiatief van Louis Grossé een interessante partner gehad. Kritische 'connoisseurs' uit de Londense en Britse gewoontenwereld van de staatsiekledij hebben de produkten van de Brugse goudbarduurders blijkbaar niet te min geacht.

De terugkeer van twee kinderen Grossé uit Londen naar Brugge is duidelijk te zien als een tijdige maatregel in het vooruitzicht van de opvolging. Vader Louis, de 'grote Grossé' gelijk men hem is gaan noemen, overlijdt in zijn geboortestad op 14 augustus 1899. Nu het huis aan het Simon Stevinplein achterblijft in goede handen, kan hij heengaan met gerust gemoed. In 'De gouden leeuw' zal vooral Antoinette-Emilienne in de komende tijd uitgroeien tot een figuur van betekenis.

Het gezin van Louis Grossé is trouwens opengebloeid zoals mocht worden verwacht. De drie zonen: Louis jr., Joseph en Godefroid, leveren weldra de bewijzen van hun artistiek ambachtelijke aanleg. Van de meisjes zijn er drie heel jong gestorven. Drie andere treden in bij de Zusters van Liefde te Gent; de oudste, Horlense, zal als zuster Coletta algemeen overste worden te Sint-Truiden. De huiselijke relaties met deze congregatie spelen een essentiële rol bij de oprichting van het sanatorium te Sijsele-Donk, doch laten wij niet op dit feit vooruitlopen. Van de overige dochters zijn er voornamelijk twee die, voor het Brugse huis, rechtstreeks van belang zijn:

(61) Vgl. J. Duverger, J. Versyp e.a.: Engels borduurwerk in de Nederlanden, in ts. Artes 'Textiles II, 1955, blz. 18 en volg.

Michelle, de latere mevrouw Désiré Monthay, en de ons reeds bekente Antoinelte.

Louis Grossé junior kiest als richting de glasschilderkunst. Deze branche schijnt in onze gewesten bepaald door toedoen van Baron de Béthune nieuw leven te zijn ingeblazen, merkwaardig genoeg eens te meer onder Engelse invloed, ondermeer van Hardman en John Birmingham[62]. Vanaf omstreeks 1870 komen er te Brugge verscheidene nieuwe ateliers tot stand, waaronder dat van Louis. Hij vestigt zich in de Steenstraat, en op de reeds aangehaalde tentoonstelling van 1880[63] toont hij o.a. brandglas in bestelling voor de kerk van Vitré, Ille & Vilaine (Fr.) en voor de Karmelkerk van Laval. Onnodig te zeggen dat vader Grossé zijn oudste jongen bijstaat waar hij kan en hem, ook voor de vormgeving, aan kostbare wenken helpt en zijn neo-gothieke zienswijze overdraagt.

Eveneens op vaders zeggen, heeft Godefroid Grossé de mozaiekkunst gekozen. Op dezelfde tentoonstelling van 1880 zou zijn werk het eerste geweest zijn van die aard dat buiten Italië tot stand is gebracht door andere dan Italiaanse vaklui.

Joseph Grossé tenslotte, de man met de Londense ervaring achter de rug, is het dichtst blijven staan bij de oorspronkelijke discipline van het huis: het kunstborduurwerk. Ook hij wil het echter niet houden bij één specialiteit. Hij bekwaamt zich daarom in de studie van het email en maakt mooie brandkopers. Bijzonder goed tekenaar en innig vertrouwd met de eigenschappen van allerlei weefsels, geniet hij bekendheid wegens de fraaie vlaggen die hij vervaardigt. Voor het intenser verenigingsleven naar het eind van de 19e eeuw toe, zijn deze sieraden onontbeerlijk geworden!

De naam van Joseph Grossé, die op zijn beurt een dicht bezet atelier leidt in de Kuipersstraat, is ook verbonden aan vier monumentale broderies voor het Shakespeare Memorial Theatre te Stratford-upon-Avon. Elk paneel meet 2,5 m op 1,8 m. en stelt taferelen voor uit bekende werken van de grote William: Hamiet, Midzomernachtsdroom, Elck wat wils en Wintersprookje, erg romantische composities maar van een verbijsterende virtuositeit. De borduurkunst is duidelijk niet in de neo-gothiek vastgelopen, zij is er alleen maar soepeler op geworden. Hoe jammer dat deze werken van Joseph Grossé bij de brand van het theater in 1926 verloren zijn gegaan.

Een tijdlang heeft de familie Grossé een deel van haar hoop gesteld in de zoon van Michelle, Louis Monthay. Deze begaafde jongen studeerde aan het Sint-Lodewijkscollege te Brugge en daarna te Namen, maar werd in 1914 gemobilizeerd. Op een van zijn missies als officier van de inlichtingsdiensten,

(62) Helbig, o.c. blz. 89 ss.
(63) cfr. voetnoot 13.

kwam hij terecht in een giftgasaanval en herstelde nooit meer helemaal van de opgedane infectie. Terug te Brugge heeft hij nog ijverig samengewerkt met zijn tante, juffrouw A.E. Grossé, maar is dan gestorven op 7 februari 1921. Het is te zijner nagedachtenis dat zijn ouders het sana te Sijsele hebben gesticht. Hij ligt er met hen begraven, en ook Antoinette-Emilienne heeft er, vele jaren later, haar laatste rustplaats gevonden. Tussen 1899 en 1954, maar vooral in de periode van haar jarenlange samenwerking met Mgr. Callewaert, mag zij als de 'mulier fortis' van het Huis Grossé onze belangstelling genieten.

G. Gyselen

Lessing en Shakespeare in de Brugse schouwburg 1793

De Nederduitse Toaneelisten van Rotterdam, onder Direktie van Andries en Helena Snoek, speelden in 1793 een heel seizoen te Brugge, waar ze onder de naam 'De Hollandsche Acteurs en Actrices van Rotterdam' optraden. Zie daarover Biekorf 1965, 125.

Een prospectus had voor maandag 5 augustus 1793 de opvoering aangekondigd van *Emilia Galotti* van Lessing, in de overzetting van de Schrijvers van de Spectatoriale Schouwburg. Deze première te Brugge werd echter acht dagen uitgesteld 'wegens ziekte van een der Actrices' en vervangen door het stuk 'De Burgemeester' van de Duitse auteur A.F. von Brühl. De opvoering van *Emilia Galotti* is dan wel doorgegaan op 12 augustus, aanvang 6 uur, in 5 bedrijven.

Op donderdag 7 november kwam de 'Eerste Representatie van *Hamlet Koning van Denemarken,* Treurspel in 5 bedrijven in Verse' naar het Engels van Shakespeare door Mevrouw M.G. de Cambon 'gebooren van der Werken'. Deze vertaling wordt door J.A. Worp, Gesch. van het Drama en het Toneel in Nederland (Groningen 1908) niet geciteerd. - De opvoering van *Hamlet* begon te 5.30 uur; ze was gevolgd door een kort stuk: 'De Comedie by geval, of de Gefopte'. (Volgens oorspronkelijk prospectus).

Op 17 november kwam de première van *Romeo en Julia* op het toneel. Niet in de tekst van Shakespeare, doch naar een Duitse proza-bewerking van de auteur C.F. Weisse.

Een suksesvolle eerste representatie (op 20 september) was deze van *De Barbier van Sivilien* of de Onnutte Voorzorg, Bly-spel in 4 bedryven. Naar het Fransch van de Beaumarehais'. Het stuk werd een tweede maal opgevoerd op 20 oktober. De vertaler wordt in het prospectus niet genoemd.

A.V.

Hoedenvlechters uit Gelderland werkzaam in Brugge omstreeks 1440

Chaucer plaatst in 1386 een Vlaamse beverhoed (a Flaundrish bever hat) op het hoofd van de koopman die de bedevaart naar Kantelberg meemaakt(1). En Antonio de Beatis, sekretaris van de kardinaal van Aragon, die op 2 augustus 1517 met zijn meester de stad Brugge bezoekt, prijst de harige kastoren en de glanzende vilten hoeden die er gemaakt worden, naar zijn oordeel de fraaiste die ter wereld te vinden zijn(2).

De Vrije Hoedenmakers, met de hl. Barbara als patrones, waren alsdan een belangrijk ambacht. Het 'treeken' en verven van de hoeden gaf meermaals aanleiding tot betwistingen. Ook na de beroerde zestiende eeuw was de hoedenmakerij te Brugge nog belangrijk, ondanks de konkurrentie van andere steden als Brussel, Mechelen, Lokeren, Doornik (en zelfs Menen in de jaren 1770). De Hoedenmakersstraten van Brugge mogen we niet direkt aanhalen om de bloei van het ambacht te illustreren: men weet dat die straten genoemd zijn naar de familienaam Hoedmakere die reeds ca. 1300 door een patricische familie gedragen werd.

De dure kastoren en vilten hoeden van de hoedenmakers waren het hoofddeksel van adel en burgerij. Het platteland kwam op de Brugse markt vragen naar goedkope mutsen en naar 'werkhoeden'. De vlechters zorgden daarvoor en brachten *basten* (uit eikenschors vervaardigde) en strooien hoeden in de handel. De breedgerande hoeden die de ploegende, zaaiende en maaiende boer, en de meiden in het hooiveld dragen zijn strooien hoeden. Ofwel ook *schenen* hoeden.

Verdam in Mnl. Wdb. (VII 433; verschenen in 1912) kent *schenehoet* met bet. 'hoed met brede rand', de betekenis van *schene, scene,* en van *scheenhoet* (Piantijn) en *schijnhoet* (Kiliaan) heeft hij, bij gebrek aan vindplaatsen, niet kunnen ophelderen. Opmerkelijk is dat Verdam geen mnl. adj. scenin, schenen, heeft ontmoet, terwijl hij znw. *scene* opneemt met bet. teen, vlechtwerk, mand, korf.

Scheen is: Gespleten wijm of wis, die met het scheenmes of de scheenschaaf platgestreken wordt. De schenen worden gebruikt voor fijn vlechtwerk. Het *scheenmes* van de Bornemse mandenmaker is een lemmer waardoor de wijmen, nadat ze met het splijtmes gekloven zijn, getrokken worden om

(1) Canterbury Tales, General Prologue, v. 272. Zie Biekorf 1968, 122.
(2) Voyage du Cardinal d'Aragon, ed. M. Havard de la Montagne, p. 110 (Parijs 1913).

ze plat te maken voor fijn werk. De *scheenschaaf* is een vaststaande schaaf om de gekloven wijmen plat te schaven[3].

Hierdoor wordt de betekenis van mnl. adj. *scenin* duidelijk *Scenin* = gevlochten uit schenen (d.i. uit gespleten en platgeschaafde wijmen). Hier volgen nu eerst enkele bewijsplaatsen.

De oudste dragers van *scenin hoeden* die ons uit oude teksten tegemoet treden zijn de dragers van de officiële toortsen en gildekaarsen in de stadsprocessie. De *scenin hoet* werd blijkbaar gedragen als scherm tegen het afdruipende kaarsvet van de processietoorts.

1398 Geraardsbergen. - De stadsrekening heeft de volgende uitgaafpost: 'Item van antscoen, riemen, scenen hoeden omme clercken, cnapen, garsoenen die tortijtschen droeghen met den heyleghen sacramentc, 26 sc.'[4]. - Heilig sacrament: gedragen in de jaarlijkse processie (Corpus Christi).

1450 Gent. - De Keure van de Houtbrekers bevat het volgende artikel betr. de Sakramentsprocessie: 'Item zullen de vier keersdraghers, de vier bistanders, de twee napdragers, de trompers ende ooc die cnape vanden ambachte hebben elc een sceenin hoed, 1 roozenen hoed ende een paar hantscoen, al sambachts coste[5a].

1450 Gent. - Het Gildeboek van de Handboogschutters noteert onder de uitgaven gedaan op Sakramentsdag: 'Item die de keersen dragen, elken 4 gr. Die de keersen vellen, elken 2 gr. Die de vane draecht, eenen hoet ende 2 gr. Item noch tween keersdraghers ende den velders, elken eenen schenen hoet ende elken een paer hantscoens'[5b].

Omstreeks dezelfde tijd verschijnt de *scenin hoet* in het Poorterboek van Brugge. In maart 1441 worden twee, in mei-augustus 1444 vier vlechters van schenen hoeden als poorter ingeschreven. Een van die vlechters is herkomstig van 's Hertogenbosch, de vijf andere komen uit Maasdriel in Bommelerwaard, Gelderland. Hier volgt hun inschrijving in chronologische volgorde[6].

1441, maart 4. - Gaassin van Helou, f. Jans, van sHertoghen-

(3) J. Cornelissen, Idioticon van het Antwerpsch dialect, Bijvoegsel II 11-12 (Turnhout 1938). - Vgl. schenen: dunne smalle repen hout voor een zeefbodem, in WNT XIV 337.

(4) V. Fris, De oudstbewaarde stadsrekening van Geraardsbergen, in Bull. GOK van Gent, XX, 1912, 373.

(5a) De Potter, Gent V 644.

(5b) De Potter, Gent IV 392. - Een *veldere* was een begeleider van de toortsdrager, aangesteld om de processietoorts op te richten en neer te laten: zie Biekorf 1965, 63. Een syn. van veldere is *bistandere* (zie vorige tekst).

(6) R.A. Parmentier, Indices op de Brugsche poorterboeken I 319 347 363 397 431 433 (Brugge 1938).

bossche, omme metter hand te makene scenine ende stroyene hoeden ende dat daran cleift.

1441, maart 4. - Jan Scim, f. Dierix, van Driel bi sHertoghenbossche, omme metter hand te makene scenine ende stroyene hoeden ende dat daran cleift.

1444, mei 9. - Jan Wemmer, f. Jans, vanden Driele in Ghelreland, omme scenen hoeden te makene.

1444, mei 11. - Willem f. Floreins, van Bommele, omme schenen hoeden te makene ende andere cleene poortersneeringhe te doene.

1444, mei 14. - Godevaart Moric, f. Rutgheers, van Driele int lant van Ghelre, omme sceenene hoeden te makene.

Herder met schenen hoed
(Houtsnede, Augsburg 1479)

1444, aug. 5. - Martin De Loos, f. Lambrechts, van Driel int land van Ghelre, omme scenene hoeden te makene.

Driel, tegenwoordig Maasdriel, in Bommelerwaard, het Benedendistrikt van de provincie Gelderland, stond oudtijds bekend door zijn hoedenvlechterij. Vander Aa getuigt nog in 1841 dat de inwoners van Drie! ‘eertijds een goed bestaan hadden van *het vlechten der schenen,* waarvan de vrouwenhoeden worden gemaakt, doch dit handwerk is daarna zeer verminderd’[(7)].

Zijn die Gelderse vlechters in de jaren 1440 alle zes naar Brugge overgekomen om er hun handwerk uit te oefenen, ‘omme metter hand te makene scenine ende stroyene hoe-

(7) A.J. Van der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden III 517 (Gorinchem 1841)

den', zoals de eerste aankomer in het poorterboek liet neerschrijven, of was het ook om zaken te doen in gevlochten hoeden van Gelderse import? Dit laatste moet niet uitgesloten worden, Willem Floreins (1444) wordt poorter niet alleen om vrij hoeden te mogen vlechten doch ook om 'andere cleene poortersneringhe te doene'. De hoedenvlechterij was niets meer dan een 'poortersneringhe', een naam die veel kleine (buiten de ambachten staande) bedrijven dekte. De hoedenmakerij daarentegen was een ambacht.

In Dendermonde schijnen de 'schenen hoeymakers' in één ambacht met de vilten hoedenmakers verenigd te zijn. Een reglement van 1573 voor de markt van Dendermonde luidt: 'De hoeymakers, te wetene de vilten ende schenen hoeymakers, zullen staen ende voort doene (desen jaermerct gheduerende) lancx ende binnen de greppen vande zelve merct..., d'insetene vooren ende vremde daernaervolghende'[8].

De schenen hoed, zwart geverfd, werd ook in de stad door vrouwen gedragen. Dit blijkt uit de volgende anekdote uit het beroerde jaar 1490 te Brugge.

Jacop van Ghuleken, schepen van Brugge, poogt in verkleding de stad te ontvluchten langs de Katelijnepoort en wordt er aangehouden. Zijn vermomming zag er uit als volgt: 'Hy hadde an een vrauwencuers zward ende een vrouwen keerle zward, ende hy hadde voor hem gheschort een wit vrauwe schortcleed, ende een linen ooftdeed up zyn hooft, ende dat onder den kin toegehect, ende een zwarten schenen hoed up zyn hooft, ende eenen viercanten paender an zyn harem'[9]. (De gevlochten hoed werd door de vrouwen gedragen op een linnen hoofddoek).

De schenen hoed was echter, zoals de strohoed, vooral een *zonnehoed,* een hoed 'die groot es tseghen de sonne', zegt Joos Lambrecht in het Naembouck van 1562[10]. Op sommige oude prenten[11] is de techniek (weefsel of banen) van het vlechten zichtbaar, het verschil tussen schenen hoed en strohoed is er echter niet met zekerheid uit te maken.

A. Viaene

(8) Stadsarchief, Voorgeboden, 2e Reg. f. 19.
(9) Boeck van Brugghe, ed. C. Carton, 349.
(10) Het Naembouck van 1562, ed. R. Verdeyen, 171 (Luik 1945).
(11) De houtsnede blz. 165 is ontleend aan de Duitse inkunabeldruk van 'Das buch genandt der spiegel menschlichs lebens' (een vert. van het 'Speculum vitae humanae' van Rodericus, bisschop van Zamora) gedrukt te Augsburg door Hans Bämler in 1479. - De Zaaier in de houtsnede van H.L. Schäufelein, anno 1517, Augsburg, draagt een mooie schenen hoed. - De prachtige figuur links op de oogstprent van Pieter Bruegel (R. van Bastelaer, Les estampes de P. Bruegel l'ancien, pl. 202; Brussel 1908) draagt een typische schenen (of strooien?) hoed.

's Gravenbrakel

I swaer, ‘tis better to be much abused
Than but to know 't a little
Othello III, 3

Op een heten zomerdag, zes jaar geleden, kwam ik bij toeval en per abuis te 's Gravenbrakel aan.

Te Landen stap ik op de trein van Luik over Brussel naar Oostende. Sichten het bestaan van de Noord-Zuid-verbinding reden alle treins van Luik om het uur door tot aan de zee, zonder overstappen, maar nu vijf-zes jaar geleden waren ze de Vlaams-Waalse verhoudingen aan 't uitvinden, zodat de Walen kloegen dat alle grote express-treins 't Vlaamse land bedienden en er te weinig reden van Luik naar 't westergat in de Walen tot Bergen en Doornik.

Zo ik zit op de trein om naar Brugge te rijden. Na 't bekijken van de landouwen in het Demerland, neem ik een boekje en lees wat tot verpozing. Wij stoppen in Leuven en drie keers in Brussel: Noord- Centraal en Zuid en we rijden verder 't Westen in.

Na een letje zie ik fabriekschouwen, cementfabrieken en gasketels die 'k vroeger nooit 'n zag van Brussel naar de Vlaanders, en 'k zeg, ik zit op een verkeerde trein ofwel doet hij een ommeweg bij een spoorongeval, en 'k leze voort in mijn boekje. Het boeide mij maar ik 'n kon niet laten van door 't venster te kijken en wat zie ik, links van de baan? De toren van de Onze Lieve Vrouw-baziliek van Halle en wij bolden daar voorbij zonder stoppen. 'k Verschoot mij bijkans dood. Toen wist ik dat ik op een verkeerde karre zat en 'k zeg tot mijn troost: laat bollen dat bolt en op Gods genade.

De trein stopt en 'k zie waar we zijn: *Braine-le-Comte* in witte letters op blauw veld.

Ik stap uit met een toeveel andere mensen uit andere wagens en 'k vraag mij af: hoe trek ik hier mijn plan?

Aan de uitgang stond veel volk waarvan sommigte beteuterd keken en mij zeiden dat ze misreden waren. 'k Vraag bescheed aan een ijzerenweggast maar hij 'n verstond geen Vlaams en hij verwees mij naar een andere statieman: die is van Edingen, zegt hij, en hij zal U verstaan. De statie-overste komt af met een boekje ter hand. Ik vraag hem hoelang ik moet wachten om weer te keren. ‘Twee uren’, zegt hij en hij scheurt een bladje uit zijn boek met opschrift in 't Frans: ‘verdwaalde reiziger’.

Gratis-terugreis Brussel. Het uurrooster is al drie dagen veranderd, zei hij nog en, ge zijt niet alleen want er staan hier nog een dozijn andere verdoolden.

Ik mag uit het statie-gebouw en kom op een groot plein.

't Is warm en ik zoek een plek in de schaduw. Wat zou je zeggen van een pot zwarte koffie? Dat scherpt de zinnen en verkwikt het herte. Het groot plezier van 't reizen is 't ontdekken van het onbekende en 't is beter geheel misleid te worden dan iets er van te weten.

Ik kijk rond en vlak vóór de statie een hele reke herbergen en eethuizen. 'k Peinze, 'k ga mij daar het beste uitstekken en stap binnen in de Taverne Royale de Charleroi. 'k Peinze 't zijn wel Walen maar 't is koninklijk en dat 'n kan daar zo slecht niet zijn. En inderdaad, een trap in marmer en de muren bezet in eikenhout.

Twee vrouwen zitten op de muurbank met lederen kussens vlak tegenover mij. D' een is de bazin en d'andere vriendin en klant. Ze slurpen een koffie en de klant heeft naast haar tasje een glaasje cognac staan, een ‘biechtstoel’ zeggen de boeren in Normandië[(1)].

De bazin duwt op een knop en belt de kellner in d'eetzale die zijn rekeninge zat te maken in de kamer daarneffens. Hij geeft zijn ontvangen geld af en komt bij mij. 'k Zeg in mijn eigen dat zijn hier ingeweken Vlamingen en ze steken uit in de Koninklijke Taveern van Charleroi voor de klandizie. En 'k bestel een koffie.

De baas komt uit de keuken met zijn koksmuts op en zegt iets tegen zijn vrouw in 't Vlaams. Ze zijn uit de Vlaanders niet want ze spreken een soort Brabants, gelijk te Brussel en te Halle.

De kellner zet mij de koffie voor: asjebelieft, mijnheer.

'k Spreek hem aan en zeg: jonkman waar zit ik hier? In Braine-le-Comte of in 's Gravenbrakel? In alle twee, mijnheer, in Braine-le-Comte en in Brakel. 't Is 't zelfde.

'k Zeg hem 't is hier allemaal Vlaams en dat ligt in Henegouwen.

- 't Is waar, mijnheer, van buiten is alles Frans maar binnen den huize, ga maar effen op, 't is Vlaams, bij de mensen van de streek wel te verstaan.

'k Drink een slokje koffie en 'k begin te dubben. Dat is hier gelijk te Moeskroen en te Komen-ten-Brielen die ze ook bij Henegouwen hebben gesmeten en waar al de mensen die 'k daar kenne zo Vlaams zijn of hier in 's Gravenbrakel Ik 'n kon er in 't begin geen rechte kant aan krijgen maar 'k wierd het gauw gewaar: we zaten op een *verschoven* taalgrens.

Wie zou dat nu kunnen geloven? 'k Was blij dat 'k mij misreden had en hier in Brakel verzeild. 'k Was bezig met entwat te leren.

(1) Biechtstoel, naar fra. bistouille: koffie met een glaasje cognac ingegoten, alzo bekend bij onze boeren en seizoenarbeiders. Zie Biekorf 1963, 157 (J. Feys).

De koffie was eerste klasse en de mensen vriendelijk en ik had nieuwe aardrijkskunde geleerd. Wat hebben ze ons op schole toch allemaal wijs gemaakt?

'k Betale, stappe tewege op en daar komt een jong koppel op 't plankier. De vrouw stoot een kinderwagentje. Roept ze niet, zo waar of dat ik daar zat: 't Is heet vandaag, en ze bleef staan vóór 't openstaande venster van het terras en de bazin staat op en vraagt: Hoe is 't met 't kindje? Het lag is de wagen te spartelen met zijn pikkeltjes omhooge.

- 't Is aan 't groeien, zei de baas, kijk zijn benen hangen al uit!

'k Zeg allemaal goendag, stap het af en zette mijn hoedje een beetje scheef om der wille van de brandende zonne.

Wel, wel, in Brakel is alles Vlaams van binnen en Frans van buiten, zei de jonkman.

'k Wandelde naar de trein en keerde weer al over Klabbeek en Tubeke waar ze bij 't opkomen van de fabrieken begonnen te verfransen. Ze herrebekken daarover genoeg. Ze palmen in en 't zijn de stoutste wezels die d' eiers zuipen.

G.P. Baert

Geschreven doodbrief uit 1748

De volgende brief is door een geschoolde hand geschreven op een blad klein-patria. Hier medegedeeld (uit een partikuliere verzameling) als een briefmodel uit de tijd dat in sommige steden reeds gedrukte begrafenisbriefjes door de bidders werden rondgedragen.

Oostende den 24 maerte 1748.

Beminden Cousijn

Naer hertelijcke groetenisse met wensch van volkomen gesontheijt, soo dient desen om ui: te laten weten als dat Myn Moeder ende ui: Nichte op den 19. deser overleden is, naer dat sij geadministreert was met de rechten van onse moeder de heijlige kercken, Godt wilt haer ziele genaedig zijn, en ons ook al saemen als wij soo verre komen.

Ick versoeken oodtmoedelijck uwe godtvruchtige (sic) tot laevenisse haerder ziele, en als ul: belieft over te komen zult ons altijdt wel gekomen syn, hier mede Blijve met groetenisse van mijn beminde huijsvrauwe

Beminden Cousijn

UL. Oodtmoedigen Dienaer

Mathijns Pieters

[Adres:] Joannes Pieters woonende op de ezelstraete in het oude man huijs tot Brugge.

D.S.

Taalaantekeningen
Vervolg van 1968, 376

U

UIL. ‘Gij'n uil, vies en vuil’: kwelwoord, verwijtsel. Brugge, 1930

- Merkwaardig is het bijgaande woord vies met betekenis: onzindelijk.

UITGAAN. ‘Gaat de stove niet uitgaan?’ - ‘Neen z': 'k zitte bij de deure, 'k ga ze tegenhouden’. Torhout, 1966.

- Eigenaardig die speelse reactie op de a.b.n.-indringer uitgaan voor het Wvl. doodgaan.

UITJONGEN. UITGEJONGD ZIJN: alle kinderen hebben het ouderlijk dak verlaten, door huwelijk of anders. Oostnieuwkerke, 1961. Te Pittem (1969) hoorde ik: uitgegroeid.

- De Bo geeft uitjongen uitsluiteltd i.b.t. vogels.

UITKOMEN. 1. (z. nw.) de lente: ‘Voor mij zijn de bomen schoonst met den uitkom'n’. Roeselare, 1930. 2. (wkw.): ‘'t Zal wel uitkomen als 't wel gezaaid is’: dikwijls woordspelmatig bij 't zoeken naar iets dat moet uit-komen. Roeselaarse, 1930.

- De Bo geeft de eerste betekenis niet; Loquela wèl, met hoorplaats Antwerpen.

UITKUWELEN: uitbraken, ‘al kauwende uit de mond drijven’ (De Bo). ‘Ze zeggen dat de katten het haar van muizen achterna moeten uitkuwelen’. Izegem, 1964.

- De Bo, s.v.

UITSCHIETEN. Uitschieten gelijk nen stekveugel: vlug en boos uit varen. Torhout, 1954.

- De Bo geeft: gelijk een beurzesnijder; s.v.

UITSTEEKSEL: zinledig verzonnen nieuwtje. ‘Dat de Amerikaanders geland zijn... 't zijn zeker al uitsteeksels van de mensgen’, Ardooie, 1944.

UITSTEKEN: een kind uitsluiten van de eerste H. Communie (De Bo), vandaar UITSTEK: 1. de daad van het uitsluiten; 2. de persoon die uitgesloten werd. In verband hiermee kinderspotlied: Uitstek / vuilblek / merelaarei / vortekei ha'j 't gedaan / g'ha meugen meegaan / tot 't naaste jare / als 't wel gaat. Donk (O.-Vl.), 1910.

UITVIEREN: uitwarmen: ‘Ge moe d'handdoeken een beetje uitvieren, ze zijn veel te koud’. Oostnieuwkerke, 1934.

- De Bo geeft het woord sub forma uitvuren, louter boekmatig, om te onderscheiden van uitvieren: uit-feesten.

UITVINDE (klemtoon op uit-) in: Ten uitvinde komen: uitkomen, blijken. ‘En als 't al ten uitvinde kwam we kregen niemendolle van onze suikertante’. Ingelmunster, 1930.

- De Bo geeft uitfijn, uitvijn (uitvijl) en weet geen raad met de oorsprong. Wie wel?

UPPERSTE (opperste, ipperste): de zolder. Roeselaarse, 1926. (Zie Bie korf, 1964, hl. 342).

UPPERKLUUT: slag, mep, een vage. ‘Kom hier, onnozelen tap, of 'k geve je nen upperkluut’. Roeselare, 1932.

- Vermoedelijk vervormd uit Eng. uppercut.

UVOLLEGAARD: slimmerik. ‘'t Is zuk en uvolligaard van e kindje’.

Proven, 1959.
- De Bo en Scheurmans geven het woord (h)uivallig met o.m. ge-

noemde betekenis. Loquela bespreekt het woord uitvoerig s.v. u-w' en ja-w'.

UWEL: vlinder, fliefotter. Roeselare, 1926.

V

VAAR EN DE VROUWE, DE -: de Varende Vrouwe, draaiwind. Oostveld, 1946.

- Dit splitsingsgeval is niet zomaar een spel-verschijnsel zoals De Vlieg en het Peerd voor Het vliegende Peerd, maar wel degelijk een bestaande bijvorm, vermeld door De Bo onder de vorm: de vâre en de vrouwe, in een overigens uitzonderlijk lang artikel s.v. Varende Vrouwe. Over de taal-, verhaal- en verbeeldingsvragen die hierdoor opgeroepen worden rept hij met geen woord.

VAART. Dat is me ne vaart: een loze kneep. Passim, 1931.

VADER. 't Zijn wijze (= slimme) jongens die hun vader kennen. Oostnieuwkerke, 1958.

VADERLANDERS. Naast, tijdens oorlog 14-18, benaming voor zakjes aarde bij vestings- en waterkeringswerk, eveneens benaming van de aardappels. Roeselare, 1926.

VAGEN: zuiveren, schoonvegen. ‘Nu is 't al één wolke en tegen vanavond is 't gevaagd’. Roeselare, 1965.

VAGEVUREN: in het vagevuur vertoeven. Nooit in levende spreektaal gehoord, wel eenmaal geboekt gevonden, in het rijmpje: Verkort de lijdeusuren / der zieltjes die nog vagevuren. Volksalmanak De Druivelaar, 2.9.1946.

VALHOED: bolvormige helm tegen het bezeren van het hoofd bij het vallen, gedragen door peuters die nauwelijks of nog niet lopen. Donk, 1890.

VALLEN. Op iets vallen gelijk een kraaie op e terwestik. Poperinge, 1958. Als de lucht valt zijn alle mussen dood. Sint-Niklaas, 1959. Hij valt over een stro(ot) en versmoort in zijn spuige. Waregem (?). Als ge iets maakt voor iemand en vóór de aflevering valt het, ge moogt zeggen dat 't zal aanstaan. Roeselare, 1931. Hij viel eruit gelijk Wachten uit zijn broek. Biekorf, 1897, bi. 30.

- Het laatste wordt hier even opgenomen om de aandacht te vestigen op de vele (onbestudeerde) eigennamen die in spreekwijzen en dgl. voorkomen.

VAN HER. Gezelle meende hier en daar in Westvlaamse fonemen toch het h-geruis te horen, b.v. in thuis. Staan we in van her niet voor eender geval?

VANNELAPPER: 1. beunhaas. ‘'t Is maar e vannelapper van e temmerman’. Krombeke, 1950. 2. oudtijds rondtrekkende ambachtsman (uit Klerken, Woumen...) die 's winters op de hoeven de vannen of wannen ging herstellen. Ibid.

- De Bo s.v. van-, wanmaker en van(ne)lapper).

VASTEN (znw. mv., vermoedelijk zonder enkelv.): verstevigde onderdelen van damesjurken (b.v. viseline). ‘Dat kleed klokt e beetje. Ge moet verstaan: er zitten daar vasten in’. Diksmuide, 1965.

VAT. 't Is van den azijn dat 't vat zuur is: wie mispeuterd heeft, verraadt wel zichzelf. De Panne, 1968.

VELO. Een kleen velootje met een grote belle: een grote lanteerne met een kleen luchtje (= lichtje). Lombardsijde, 1951.

- Hoe met nieuw materiaal nieuwe spreekwijzen ontstaan!

VEISEN: hielen van de voeten. Passim Limburg, 1958.

VER. Buiten al Gods heiligen verre: onvoorstelbaar ver. Passim, 1931.

VERARMOED. Verarmoed lijk de panne op vastenavond. Roeselare, 1935.

VERBETERING. Grote (kerk)dienst met verbetering: met stro (of tapijten) in de kerk. Gentse, 1950.

- Hierover K. Peeters, Het Vlaamse Volksleven, bi. 50; zie boven s.v. stro.

VERBEU(R)SD: (?) verstierd, van koeien gezegd. Veurne, 1968.

- Niets hiervan in De Bo.

VERBODEN. De verboden brokken zijn de beste: verbieden maakt begeerte. Oostnieuwkerke, 1954.

VERBOLD, VERBALD: vereelt. ‘Mijn hielen zijn verbold van binst de vakanse kloefen dragen’. Roeselare, 1930.

- In De Bo, s.v. verballen.

VERBORSTELD, verward, ruig, onbeschaafd. ‘Een woord dat een beetje verborsteld is’. Roeselare, 1933.

VERBRUINEN: slechter worden. ‘Ze kwamen schone overeen maar als 't kwestie wierd van erven, 't verbruinde’. Vlamertinge (en ubique?). 1969.

Het woord is een uitgebreid onderzoek waard. Vermoedelijk is hier een verschuiving voorhanden. Het A.B.N. heeft verbruien, de brui geven; Loquela vernoemt verbloeien, verbroeien; De Bo kent de vorm verbluien voor verbloeien. C. Moeyaert meldt uit Zuid-Vlaanderen verbrooyen voor gaspiller (Ons Erfdeel, jrg. 12, nr. 4, bl. 182 b). Bij 't verbloeien wordt iets bruin en is bedorven. De klankverschijnselen 1-r en ui-ooi (krooien-kruiwagen) zijn vrij gewoon.

VERDIKBANK, VERDIKMACHINE: vandiktebank (werktuig bij houtbewerking). Oostnieuwkerke, 1926.

- Onlogisch genoeg maar zo wordt de machine gewestelijk genoemd.

VERDRINKEN. ‘Een vallinge, ge moet da versmoren en verdrinken’: bestrijden met pijp en drank. Oostnieuwkerke, 1930.

VERDWELMD: dof, duizelig, verward. ‘Hij was verdwelmd in 't hoofd van de slag’. Torhout, 1941.

VEREEND: vreselijk, eendelijk (verbuigbaar bijwoord). ‘'t Zijn toch vereende schone vikkens’. Pittem, 1966.

- Onze bijwoorden van graad zijn meestal verbuigbaar: stijve schone meubels, endelijke vuile mensgen, ferme grote zakken, ne vreselijken droeve jongen, nen hebbelijken lelijkaard.

VEREE(R)STEN: wegleggen, uitsparen. ‘Me'n van de jare 2000 Fr kunnen vereesten’. Oedelem, 1900.

- Niet in De Bo; Loq. vermeldt vereesschen, vereeselen en verin selen. De kritische lezer kan s.v. vereeselen Gezelle betrappen op de meest vermakelijke ‘wetenschappelijke’ (denk: dichterlijke) vrijheid.

VEREINSELEN: verture luten, verkijskassen. ‘'t Is daer allemale vereinseld en verbommarsjeerd’. Passendale, 1935.

- In De Bo.

VER(H)EMMEN: verkloeken, krachten bijwinnen. ‘Dat kiekentje gaat wel veremmen met groeien’. Roeselare-Staden, 1945.

- De Bo ziet er afleiding in van vrom, vroom (firmus): sterk; Loq. argumenteert voor hemmen; q.v.

VEREUVEREN: verhogen, opklimmen in stand of graad. ‘Hij is al vereuverd: hij is nu al sergeant’. Roeselare, 1930.

- De Bo verwijst naar veroveren; over = hoger.

VERGOREN, VERGOORD: overbelast, overlommerd van. ‘We zitten al met ne keer vergoord van 't werk’. Pittem, 1969.

- De Bo s.v. vergoren; vgl. verzonken, versmoord in 't werk. Ook bij vergoord bestaat weifeling inzake voorzetsel in of van.

VERHOOGSEL: uitneembare planken om de zijkanten (de kast) van

de wagen of van de driewielkarre te verhogen ten einde meer vracht op te kunnen laden. Donk, 1890.

VERHEERLIJKT: verbeterd (in gedrag). ‘Dat meiske is verheerlijkt sedert een jaar van hier. 't En was nie puuk in zijn opkomen’. Po peringe, 1958.

VERKARELD: bevrucht, van katten gezegd. Oostnieuwkerke, 1930.

- De Bo geeft verkerelen: bederven. Was bij mijn zegsman een vergissing of gewoon een betekenisverschuiving in het spel? Karel is een vleinaam voor kater.

VERKERKEREREN VERKERKENEREN: vermageren, uitmergelen. Oostnieuwkerke, 1945.

- Zie De Bo.

VERKLADDEREN: toestollen. ‘Den hals van den trachter voor de vernis is verkladderd’. Brugge, 1930.

- Niet in De Bo.

VERKNIPPEN: opfleuren, van gezondheidswege en uiterlijk verbeteren. Roeselare, 1930.

VERKRINKELEN: krullen. ‘Hij verkrinkelke hem van de leute’.?, 1933.

VERLAAN: overbezet (van werk). Zo verlaan lijk de panne op vastenavond. Torhout, 1948.

- Te vergelijken met verarmoed, zie boven.

VERLAAN (wkw): ver-laden. ‘Die vent heeft van heel den dag geen schippe verlaan’. Werken, 1965.

VERLIEZERSDAG: (bijgeloof) dag waarop men bij kaarten of anders veel verliest. Vgl. winnerkesdag. Passim, 1931.

VERLOPEN: van plaats veranderen. Die verloopt, verliest. Werken, 1963.

- De betekenissen bij De Bo wijken hiervan af.

VERLOREN. 't Is verloren: gebeure wat er wil. ‘'t Is verloren, 'k ga 't proberen! En ok verlieze, hondje bijt me!’ Roeselare, semper.

- In het Rederijkersgedicht ‘Coppelt aen een, den nacht is lanck’, waarin de zangers zich (v. 15) van ‘Dixmuyden’ bekennen, luidt v. 21: Wi sullen noch smoren, dats verloren. (Een schoon Liedekensboeck, Antwerpen, 1544).

VERMAKEN: dichtdoen, sluiten, op slot doen. Sijsele, 1967.

- In De Bo.

VERMEULEND: suf in het hoofd (vgl. slag van de molen). Lendelede,

- In De Bo, die verwijst naar synoniem vermeuren.

VERMINDEREN: vermageren, ‘afvallen’. ‘Ge zijt e lietje verminderd; en overjaar was je e lietje bedegen’. Poperinge, 1959.

VERMONDEN: zeggen, vernoemen tijdens een gesprek. ‘W'hen dat al dikwijls e keer vermond van dat trouwen, maa hij is gelijk doof op die ore’. Lichtervelde, 1940.

-Zie De Bo.

VERNEUKEN: verhinderen, verbrodden, vermoosgen, doen mislukken. Werken, 1961, waar ook de fig. zin: krenken voorkomt.

- Van Dale geeft neuken: geslachtsgemeenschap hebben. Verband?

VERNUKKEN: over tijd blijven zitten (b.v. in herberg). ‘'k Ben te late, 'k heb me vernukt in ‘De Zwane’, 't was daar zo geestig!’ Oostnieuwkerke, 1930.

- Is blijkens De Bo hetzelfde als voorgaand woord verneuken.

VEROORLOGEN (wkw.): door oorlog verwoesten, verwoest worden. ‘In de frontstreek zijn al de strooien daken veroorloogd’. Oostnieuwkerke, 1932.

VERROMPELD. Verrompeld lijk èn oudewijfsbroek. Poperinge, 1951.

K. DE BUSSCHERE

Duiventorens in West-Vlaanderen

De duiventoren van Zuienkerke

Het gejaagde wegverkeer schiet achteloos voorbij het Oosthof te Zuienkerke. Schuw weggedoken achter een lange haag mijmeren oude gebouwen in een stille doch grootse eenzaamheid. Op een honderdtal meter van de aloud bekende herberg ‘De Katterogghe’, links richting Blankenberge, glijdt schuchter een aardeweg doorheen grasland naar het boerenerf. Een grootse bakstenen poort wier silhouet in het water van een stuk walgracht weerspiegeld wordt, houdt de aarzelende voetstap tegen. Doch een scheef hangend open hekkentje wenkt. Dààr ligt een erf als een esplanade, gedeeltelijk omsloten door met steunberen versterkte langgerekte stallingen. Tussen de gebouwen door gluurt een ijzeren hekken dat de toegang tot het erf vanaf de Dullemolenstraat afsluit.

Links, waar eens eenden op de walgracht ronddibberden, gluren vriendelijk gegordijnde vensters van het woonhuis. Verrassend in zijn eenzaamheid heuvelt achter het woonhuis de omwalde mote. En toch straalt nog fierheid uit de ruïnen van het middeleeuws herenhuis die uit de walgracht oprijzen. Karel de Flou in zijn Woordenboek der Toponymie, memoreert de oude glorie van het Oosthof: ‘Sacellum castri nuncupati toosthof sub parochia de Zuwenkerke’.

Een legende van een onderaardse gang naar Ter Doest waart rond de mote...

Midden het erf, met vergetelheid als gezel, torent een oud en vergrijsd duiventorentje.

Vanuit een vierkant grondvlak van 3.40 m bij 3.40 m schieten de hoeken van het bouwwerk schuin naar het zadeldak toe. Het is opvallend hoe stoer de kleine duiventoren zich verheft: de bazis breed en gestuikt, de slanke romp versmallende naar boven toe: als een boer wijdbeens in de aarde geplant, weer en wind trotserend.

Opgebouwd uit bruinrode baksteen van het formaat 20 cm × 10 × 4,5 en 19,5 cm × 8,5 × 4, vertoont de romp nog sporen van vroegere bepleistering met kalkmortel. De oost- en westelijke zijgevels, 76 lagen baksteen hoog (ongeveer 4 m h) schragen een simpel zadeldak, waarvan de zwarte ronde pannen los over de gevels hangen.

De zuidelijke en noordelijke topgevels reiken 33 lagen bak stenen hoger. In het midden van de noordgevel verleent een deur van 0,82 m × 1,54 toegang tot het bakstenen gelijkvloers Het luikje in de deur wijst naar een kippenhok.

Op 50 cm van deze toegang doorbreekt een opening van 0,80 × 0,64 de gevel: de toegang tot de duivenzolder.

In het midden van de topgevel vormen 2 × 3 boven elkaar

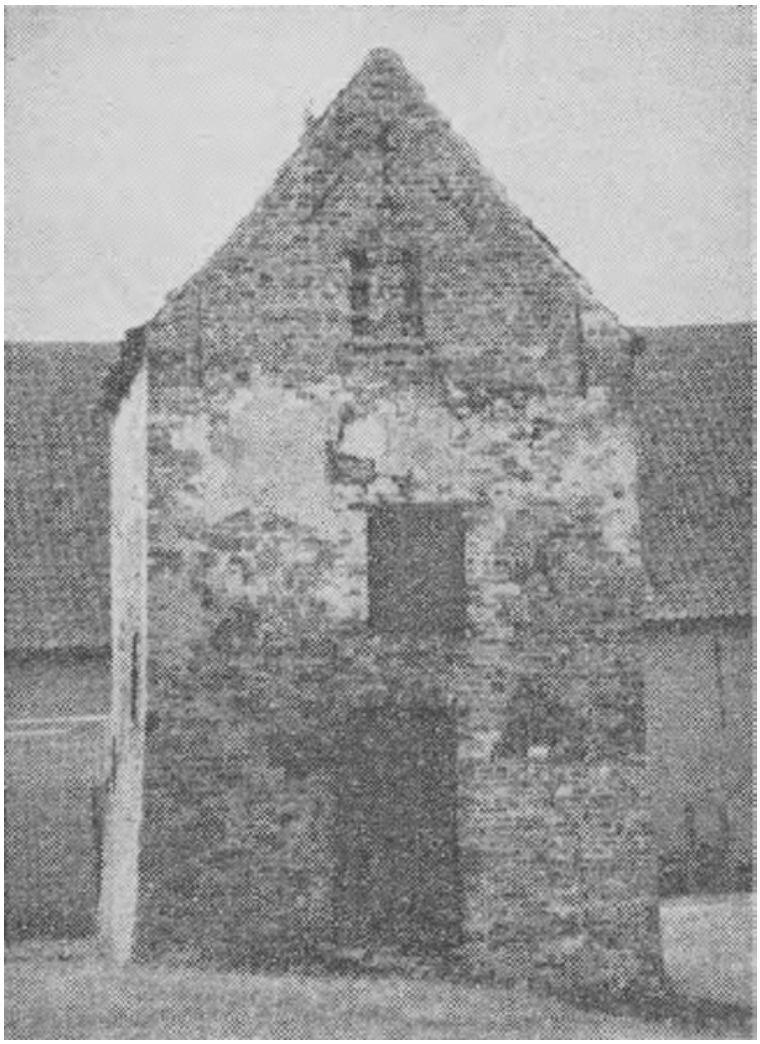

Zuienkerke
De duiventoren van het Oosthof

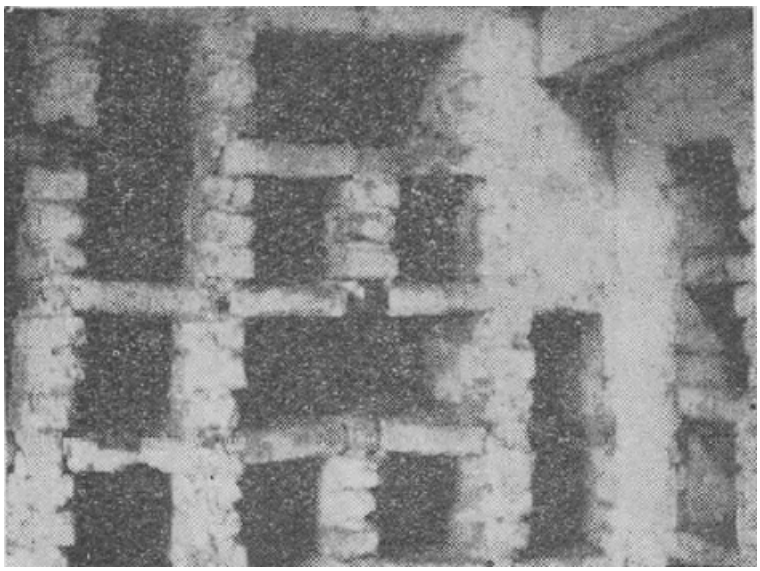

Onder: De nesten tegen de binnenmuren

uitgespaarde openingen van 1 baksteen streks breed en 3 bakstenen kops hoog de vlieggaten.

Alle openingen in de zuidgevel werden toegemetst: de vlieggaten en een vensterraam van 20 cm bij 40 op het gelijkvloers dat zich op 1,65 m h van de vloer bevond.

In de oostgevel stak vroeger een opening van 23,5 cm bij 23,5 cm op 2,15 m van de grond, doch later toegemetst.

Alhoewel de eigenlijke duivenzolder op 1,80 m van de vloer gestoken werd vinden we reeds op 74 cm van de grond de eerste duivennesten. Deze nesten van een eenvoudig type, werden tot op de hoogte van de vlieggaten tegen de opgaande binnenmuren aangemetst Het bovenvlak van de hoogste nesten vormt aan noord- en zuidkant met een erneven liggende balk, die oost- en westgevel verbindt, een soort platform, de binnenste pier. Zie foto. We tellen per muurvlak een 140-tal nesten. De broedplaatsen zijn vierkante holten: 31,5 cm diep, 17 cm breed en 17 cm hoog.

Deze duiventoren is van een veel voorkomend type in de Polderstreek.

De duiventoren van Damme

Op de linkeroever van de Damse Vaart, ter hoogte van de draaibrug, door een lange en hoge witgekalkte en met pik afgezoomde omheiningsmuur verstopt, torent op de binnenkoer van de St.-Kristoffelhoeve een lieflijk gebouwtje. Het eigenaardig duiventorentje met bazis van 2,40 m × 2,75 werd opgetrokken uit rode en ijzerbruine bakstenen van het formaat: 20 cm × 4,7 × 10 en 21 × 6 × 10. Dit duivenverblijf moet er reeds gestaan hebben vóór dat de erneven liggende loodsen kwamen: toren en wagenloods zijn net van elkaar gescheiden; er is geen enkele onderlinge verbinding tussen de afzonderlijke muren.

Het hoofdgebouw, in de 16e eeuw reeds genoemd: *St.-Kristoffel,* werd rond het midden van de 18e eeuw het woonhuis van de Proost van het Kapittel van de O.L.Vr.-kerk te Brugge. De loodsen dateren uit dezelfde tijd. Het geheel werd tot ‘Casteelgoet de Proostdye’ gedoopt.

De 3,80 hoge zijgevels van het duivenverblijf schragen een eenvoudig zadeldak waarvan de ronde pannen los over de zijgevels hangen. De 5,50 m hoge zuidelijke topgevel is niet doorbroken door openingen in tegenstelling tot de noordelijke topgevel.

Hier zijn de vensters symmetrisch ten opzichte van de in het midden van de gevel aangebrachte deuropeningen.

Een deurgat van 1,70 m × 0,71 verleent toegang tot het gelijkvloers. Op 1,10 m hoogte werden weerszijden van deze

opening twee raampjes van 39 cm × 55 cm gestoken en afgesloten door een houten grillage. Op 2,05 m hoogte klimt men over een houten deurdorpel van 0,91 × 0,03 door een deuropening van 1,52 m × 0,73 het eigenlijk duivenverblijf binnen. Deze toegang is geflankeerd door twee als vlieggaten fungerende openingen van 39 cm bij 50 cm h. Een soort houten konsolen werden hier aangebracht, dienend als valplank.

Een vreemd element vormt een driehoekig venstertje in de topgevel.

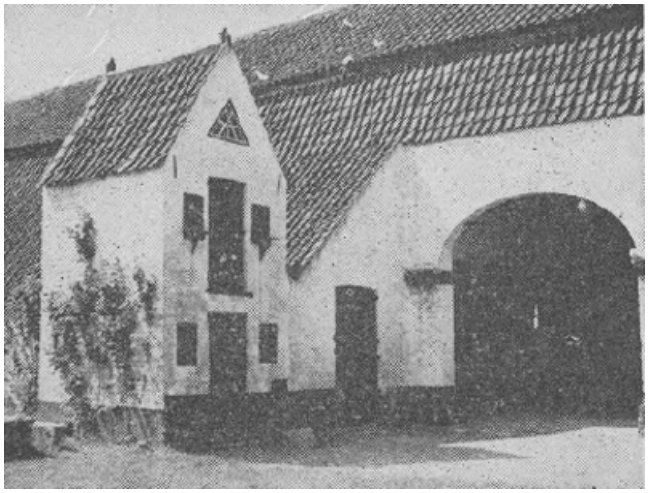

Damme
De duiventoren op het St.-Kristoffelhof

Het duivenverblijf bezit geen bakstenen nesten.

In de oostelijke zijgevel doorbrak een opening van 40 cm bij 30 het muurvlak doch deze werd later toegemetst.

Gracieus in zijn witte eenvoud, behoort dit duiventorentje tot een der best bewaarde in zijn soort uit de Polderstreek.

R. CROIS

Den duivel een keersken luchten

Bij de Bo vind ik die spreuk met betekenis ‘een boosaardig of vijandig mens eerbied bewijzen’; met voorbeeld: ‘Men moet somwijlen den duivel een keersken luchten (of branden)’. De Bo voegt er een Franse versie bij: ‘Brûler une chandelle au diable’. Ik zeg versie, of is het alleen een vertaling door De Bo van die Bruegelse spreuk?

D.R.

Gezelle aangevraagd als kasteelaalmoezenier 1888

Op 28 september 1880 overleed te Kortrijk, op 92-jarige leeftijd, baron Félix-Antoine-Joseph Béthune, gewezen lid van het Nationaal Congres, oud-senator en gewezen burgemeester van Kortrijk, vereerd met de titel van romeins graaf[1]. Na de dood van de oude baron greep er een verdeling der familiegoederen plaats: de oudste zoon, baron Jean-Baptist-Charles-François, de bekende bouwmeester (Jan Gothiek), erfde toen het buitengoed met kasteel gelegen te Marke, even buiten Kortrijk[2]. Voorheen te Gent gevestigd, langs de Prinsengracht, nr. 25, vestigde de bouwmeester zich met zijn gezin in 1881 te Marke alwaar hij zou verblijven tot aan zijn dood: 18 juni 1894[3]. De bisschop van Brugge, Mgr. Faict, die steeds een zeer goede vriend geweest is van de familie Béthune, schreef, op 30 mei 1881[4] naar Marke dat hij voor de architect een meer invloedrijke positie te Kortrijk had gewenst. ‘J'ai appris’ zo schrijft de bisschop ‘que la campagne de Marcke Vous est définitivement attribuée. C'est beaucoup; mais, ainsi que j'ai eu l'honneur de m'en expliquer, j'aurais voulu davantage pour conserver tout entière, à Courtrai, l'influence prépondérante et si salutaire de Papa’[5]. Het is in deze jaren, meer bepaald vanaf 1881, dat de vriendschappelijke relaties tussen de eminente kasteelheer van Marke en de volksgeliefde kapelaan van de Kortrijkse Onze Lieve Vrouwkerk, Guido Gezelle, aanzienlijk zouden toenemen. Beiden waren immers voor elkaar geen onbekenden. Toen Gezelle te Roeselare verbleef was de toenmaals te Brugge verblijvende architect daar vaak op bezoek geweest want zijn eigen broer,

(1) Een uitzonderlijk invloedrijke persoonlijkheid. Hij stond model voor Gezelle's gedicht hem gewijd: ‘Ik heb gekend dien ouden, grijsgedaagden, dien fellen, goeden, wel gezinden man’. Reeds in 1854, nog diaken zijnde, leerde de jonge Gezelle baron Félix kennen te Kortrijk en te Marke.

(2) Thans geklasseerd, dateert het kasteel te Marke van omstreeks 1800. Afkomstig uit het Rijselse werd de familie Béthune rijk door de lijnwaadhandel.

(3) De architect overleed nauwelijks één week na zijn echtgenote, jonkvrouw Emilie-Anna-Maria-Clémence van Outryve d'Ydewalle († Marke 9 juni 1894). Gezelle had beiden bijgestaan in hun laatste ogenblikken.

(4) Huisarchief Béthune (= HB): Mgr. Faict aan Jean-Baptist Béthune. Wanneer de bisschop in het Kortrijkse op vormreis was dan ging hij vaak middagmalen op het kasteel te Marke.

(5) De jongste zoon van de oude baron Félix, baron Paul-Valéry-Jules Béthune (° Kortrijk 14 mei 1830 - † Aalst 3 januari 1901) volgde zijn vader op als senator voor het arrondissement Kortrijk.

Félix-Achille-Laurent Béthune, was er de ekonoom en de rechterhand van superior J. Faict.

Sinds ongeveer nieuwjaar 1880 bewoonde kapelaan Gezelle een klein huis in de straat die thans Guido Gezellestraat genoemd wordt[6]. Volgens een traditie, bewaard bij de familie Béthune, ging hij vrijwel elke week middagmalen op het kasteel te Marke. Hij heeft er verder de zielzorg waargenomen, niet enkel van de kasteelbewoners, doch ook van het dienstpersoneel[7]. Op 30 mei 1881 had Mgr. Faict, op aandringen van de zeer vrome en diepgelovige bouwmeester, voor Marke de toestemming verleend 'à avoir la Sainte Messe au château, avec la faculté de communier pendant la messe'[8]. Feitelijk was dit, vanwege de bisschop, een bekrachtiging van een romeins indult, reeds veel vroeger toegestaan aan de familie. Bouwmeester Béthune, die sinds lang elke dag de Mis bijwoonde, had bovendien de gewoonte, meestal vergezeld van zijn gezin, 's zondags de hoogmis en vaak de vespers en het lof bil te wonen in de Lieve Vrouwekerk. Vanzelfsprekend was Gezelle ook de biechtvader en geestelijk raadsman van de architect [9]. Uit diverse losse aantekeningen van deze laatste[10] mag men gerust aannemen dat de bouwmeester met intense belangstelling Gezelle's pogingen om de volkszang in te voeren heeft gevolgd, pogingen waarmede Mgr. Faict, zoals men weet, niet in zijn schik was[11].

Zoals dit destijds het gebruik was in adellijke families, werd de opvoeding der kinderen, althans deze der jongens, toevertrouwd aan préceptoren die meestal priesters waren. Jean-Baptist Béthune had, op dit punt, steeds zeer veel begrijpende medewerking ondervonden vanwege Mgr. Faict die, spijt een tekort aan priesters en een tekort aan kandidaten geschikt voor deze taak[12], steeds jonge talentvolle préceptoren voor

(6) J. De Cuyper 'Guido Gezelle te Kortrijk' in 'Vlaanderen' nr. 85, (Gezelle-nummer) blz. 36-43. Cf. zelfde auteur in 'Gezellekroniek' nr. 4, januari 1967, blz. 8-26.

(7) Daarover handelen wij in een volgende bijdrage.

(8) Architect Béthune had zelf deze toestemming, om te mogen communiceren *tijdens* de Mis, aan Faict gevraagd. Twee jaar later zou de hem goed bekende benediktijnermonnik Dom Gérard van Caloen, op het internationaai eucharistisch congres te Luik, daarvoor een vurig pleidooi houden, nl. de uitreiking van de H. Communie onder de Mis zelf. Zie 'Dagklapper' - Parochieblad Brugge, nr. van 15 juni 1967.

(9) 'Nevens de rijkste heeren en vrouwen, die in groot getal hem als biechtvader hadden' zo noteert pastoor Arthur De Coninck in zijn 'Liber Memorialis'. Zie 'Gezellekroniek' nr. 4, januari 1967, blz. 18.

(10) Bewaard in het HB.

(11) Zie 'Gezellekroniek' nr. 4, januari 1967, blz. 22, noot 31.

(12) 'Tout en étant résolu à ne plus accorder de précepteur à personne, je m'appliquerai à Vous en trouver un, dont Vous soyez content. Vous savez que je ne puis rien Vous refuser' zo luidt de aanhef van een brief van Mgr. Faict aan architect Béthune (HB).

Marke had bestemd. Deze préceptoren, vaak ofwel pasgewijde priesters ofwel gewezen college-leraars, waren eigenlijk, althans bij de familie Béthune te Marke, de aalmoezeniers van het kasteel. Zij woonden in, celebreerden dagelijks de Mis voor de kasteelbewoners, gaven les aan de hun toevertrouwde privaatleerlingen met wie zij ook de ontspanning namen, kortom, zij waren de verantwoordelijken voor het godsdienstige op het kasteel. Béthune bracht dan af en toe verslag uit bij de bisschop(13). In 1881 reeds had deze laatste enkele konkrete richtlijnen gegeven(14) betreffende de taakomschrijving van de préceptor te Marke: op zondag moest er na het evangelie 'une courte instruction ou lecture' zijn en de zorg van de sakristij van het kasteel was eveneens het werk van de préceptor.

Begin augustus 1888 voltooide de jongste zoon van de architect, baron Emmanuel Béthune (^{o} 1869), op het kasteel te Marke zijn middelbare studiën en vertrok daarna naar de Leuvense universiteit. Meteen vertrok de laatste préceptor, priester Devos, die te Marke sinds 1885 verbleef. Op 6 augustus 1888 schreef architect Béthune een bijzonder ontroerend briefje aan Mgr. Faict om hem te danken 'pour la bonté avec laquelle Votre Grandeur a bien voulu m'aider à procurer à mes enfants le bienfait de l'enseignement sans devoir quitter le foyer domestique'(15). Te Marke stond men voor het probleem van een nieuwe kasteelaalmoezenier. Het is in deze omstandigheden dat de bouwmeester, die dit probleem voorzien had, zijn begerig oog liet vallen - kon het anders? - op de bevriende kapelaan Gezelle die vaak te Marke op be zoek kwam. Zoals blijkt uit de hier medegedeelde brief van baron Arthur Verhaegen aan bouwmeester Béthune (zie Bijlage) bestond dus bij deze laatste, in 1888, het vast plan en de wens Gezelle te doen benoemen als kasteelaalmoezenier te Marke. De Gentse ingenieur baron Arthur Verhaegen (1847-1917), leerling en intieme vriend van Béthune(16), was reeds

(13) Zoals blijkt uit een reaktie van de bisschop: 'Je me réjouis beaucoup des heureux débuts de Mr. l'abbé Van Campenhout'. (Mgr. Faict aan architect Béthune, 30 mei 1881, HB). Om redenen van verschillende aard was de ambtsduur dezer préceptoren meestal niet van lange duur met het gevolg dat het kasteel te Marke er meerdere heeft gekend.

(14) Mgr. Faict aan architect Béthune, 1 juli 1881 (HB). Het romeins indult mocht breed geïnterpreteerd worden: ook de tuinman en zijn familie mochten de Mis bijwonen in de kasteelkapel.

(15) HB. Architect Béthune aan Mgr. Faict, 6 augustus 1888. In deze brief brengt Béthune meteen verslag uit, zeer lovend, over de laatste préceptor, Devos.

(16) Zie levensbericht in 'Zij bouwden voor morgen. Figuren uit de Christelijke Arbeidersbeweging' (D.A.P. Reinaert Uitgaven/Brussel). 1966, blz. 19-36. In 1909 gaf baron Arthur Verhaegen te Gent een biografie uit over zijn schoonvader: 'Jules Lammens et les oeuvres catholiques. Esquisse biographique'.

vroeger, evenals zijn schoonvader Jules Lammens (1822-1908, in kontakt geweest met de Brugse bisschop[17]. Ook Gezelle's Gentse vriend, bibliothekaris Ferdinand Vander Haeghen, was op de hoogte van dit plan. Te Brugge zelf had de bouwmeester zijn eigen broer, Mgr. Félix Béthune[18], sinds jaren intieme vriend van de bisschop. Wanneer baron Jean-Baptist Béthune in 1888 Gezelle, zijn goede vriend, als kasteel-aalmoezenier heeft gewild dan was dit, zoals blijkt uit andere gegevens[19], in de eerste plaats bedoeld om voor de dichter een kans te scheppen meer vrije tijd te bekomen. Zoals de Vercruysse's, een bevriende familie trouwens, was Béthune van oordeel dat er aan Gezelle een kerkelijke bediening moest gegeven worden die meer in overeenstemming zou zijn met de burgerlijke eretekenen, hem de laatste jaren geschonken. Wij weten dat de bouwmeester niet alleen stond met deze zienswijze die, reeds enkele maanden later, enkele Kortrijkse vooraanstaanden ertoe aanzette[20] voetstappen in die zin aan te wenden bij Mgr. Faict, met sukses trouwens. Om welke redenen de wens en de droom van bouwmeester baron Béthune betreffende Gezelle in 1888 niet is doorgegaan hebben wij niet verder onderzocht.

André Demeulemeester

Bijlage
Baron Arthur Verhaeghen aan Baron Jean-Baptist Béthune

Personelle.

Gand 1 mai '88.

Cher Monsieur,

Mr. Vander Haeghen, le bibliothécaire, est venu prier M. Lammens d'appuyer la démarche que se propose de faire Mgr. Béthune auprès de S.G. Mgr. l'évèque de Bruges, aux fins d'obtenir que M. l'abbé Gezelle soit nommé aumônier chez Vous. Mon beau père est tout prêt à faire cette démarche et se félicite hautement de l'heureux projet que vous avez formé. C'est là l'idéal nécessaire à cet excellent prêtre, de l'avis de tous ceux qui le connaissent. Mais il désire savoir, avant d'écrire à l'évêque, si réellement c'est bien avec votre assentiment que cela se fait. Veuillez agréer, bien cher Monsieur, mes très affectueux hommages.

Arthur Verhaegen.

HB: Briefwisseling aan architect Béthune.

(17) Zie Jozef Geldhof ‘Gezelle de taaldemocraat’ in Biekorf, 1965, blz. 205-206.

(18) Baron Félix-Achille-Laurent Béthune was sinds 1873 geheim kamerheer van Pius IX. In 1882 vereerde Leo XIII hem met de prelatuur.

(19) HB. Uit sommige dagboeknotities van de architect blijkt zijn grote bezorgdheid voor zijn vriend Gezelle.

(20) Zie Jozef Geldhof ‘Guido Gezelle te Kortrijk. Zijn ontslag als onderpastoor in 1889’ in Biekorf, 1961, 6, blz. 165.

Mengelmaren

Galileen en andere bijbelse plaatsnamen

Op de vraag in Biekorf 1969, 128.

De naam *Galileen, Galilea,* van het leen gelegen te Tielt-Buiten en vermeld in 1636-1729, is naar Tielt overgekomen uit Gent. De Flou (IV 405) heeft zijn twee citaten gevonden in het Landboek van Thielt-Buyten (1651; in kopie van 1729), dat in zijn tijd in partikulier bezit was te Tielt. Een nota in dit Landboek verwijst naar 't'Clooster van Galileen in Gent'. Dit klooster heeft als houder van het leen zijn naam eraan medegedeeld. (De Potter, Gent VIII 415-421).

Het vrouwenklooster *Beata Maria in Galilea* (aangesloten bij Windesheim) was in 1433 tot stand gekomen in de Hoogstraat te Gent en bleef er bestaan tot in 1795.

In Biekorf 1963, 196-197 staat een lijst van stichtingen met bijbelse namen, die voor de verklaring van sommige plaatsnamen kan nuttig zijn. Hier volgen nog een paar addenda bij die lijst.

Jerusalem

Gent heeft eigenlijk twee Jerusalems gehad:

1. Het 'Godshuis van sente Barbele in Jerusalem' (1447), alias 'Het huus van Sente Barbelen dat men heet Jerusalem up de veste buten Wal-poorte' (1462): een zusterklooster met Augustinusregel gesticht in 1420. In de vorige eeuw heeft het nieuwe Jezuietenkollege, gebouwd op dit oude kloostergoed, de naam van Sint-Barbara overgenomen.

2. Bij de oude St.-Baafsabdij werd in 1360 een Jerusalem-kapel gesticht. In 1521 werden daar glasvensters geplaatst.

Nazareth

Het Begijnhof van Assenede, gesticht in de 14e eeuw, hersteld in 1547 (met Augustinusregel), verschijnt in 1476 onder de titel 'O.L. Vrouw van Nazareth'. (De Potter, Assenede, 166-172).

Sinaï

Het klooster van de Arme Klaren Colettijnen, in 1469 bij de Katelijnepoort (in het aldaar gelegen *Gruuthof)* gesticht door Lodewijk van Gruuthuse, droeg de naam 'monasterium de Synay': de stichtingakte van 29 november 1469 vermeldt dit uitdrukkelijk (Miraeus, Opera Diplom. IV 445 626). Meyerus (Annales f. 347^{v}) en Despars (Cronycke IV 51) noteren ook die naam van het klooster 'ten Colletten Zusterkins, ghezeit Sinai'. Zie ook Duclos, Bruges 503.

Het *Galileengoed* te Tielt is geen alleenstaande geval. Kloosters met een bijbelnaam hebben meer dan eens die naam gehecht aan sommige van hun bezittingen. De *Nazarettebusch*

te Oostvleteren was een eigendom van het Ieperse godshuis O.-L.-Vrouw van Nazareth. De *Sarepta-namen* te Moerkerke en te Middelburg Vl. bewaren de herinnering van het vrouwenklooster Sarepta dat in 1486 te Moerkerke gesticht werd en in die streek veel bezittingen had. Hetzelfde klooster heeft zijn naam later naar Brugge overgebracht.

In de Leiestreek en naar de Schelde toe liggen een aantal *Sioen-namen* die samenhoren bij de vrouwenkloosters van Sion gesticht in Oudenaarde (vóór 1429) en in Kortrijk (1429). Het *Sioengoed* te Ingooigem behoorde toe aan de Augustinessen van Oudenaarde. Het Sioenklooster te Kortrijk (waar de Sioenstraat nog de naam bewaart) was eigenaar van een *Syoenbusch* te Heule, een *Syoenbusch* te Meulebeke, een *Sioenmeersch* te Deerlijk, *Sioenlandt* te Beveren-Leie. De naam *Sioen* bleef hier onveranderd hoewel de Kortrijkse zusters hun klooster later officieel 'Clooster van sente Katheline van Synay' zullen noemen.

A.V

De Brugse beeldhouwer Pieter Pepers en het Sint-Pieterskapittel te Rijsel

Ontwerp van een nieuwe graftombe voor graaf Boudewijn 1763

In 1763 lieten de kapittelheren van St.-Pieters te Rijsel heel hun koor herbevloeren met marmer. Een moeilijkheid bood de graftombe van hun stichter, graaf Boudewyn V van Vlaanderen, die midden in het koor begraven lag. De oude tombe was zo vervallen dat restauratie onmogelijk bleek. De konklusie lag voor de hand: men zou een nieuw grafmonument oprichten, in de stijl van het vernieuwde kerkinterieur.

Het gebeente van de graaf werd zorgvuldig in een loden kist gesloten die voorlopig geborgen werd onder de altaartafel van het hoogkoor. Voor dit alles hadden de kanunniken op 27 aug. 1763 de toelating gekregen van de luitenant-gouverneur.

Een week later werd de Brugse beeldhouwer Pieter Pepers naar Rijsel ontboden. De kapittelheren vroegen hem een ontwerp voor een monumentaal mausoleum met een beeld van graaf Boudewijn.

Pepers heeft weldra een ontwerp voorgelegd, dat in principe werd goedgekeurd. Het kapittel verzocht hem, vóór het sluiten van het akkoord, een maquette van zijn ontwerp te maken. In afwachting werd de oude tombe met een plaat van zwart marmer toegedekt.

Toen schrokken de St.-Pietersheren voor de rekeningen van hun verbouwing en voor de kosten van het graf-projekt. Op

de kapittelvergadering van 13 januari 1764 werd definitief atgezien van de uitvoering van een nieuw monument. Het ontworpen akkoord met Pepers ging niet door, de Brugse beeldhouwer werd echter wel vergoed voor zijn voorbereidend werk.

Is de tekening van Pepers' ontwerp in het archieffonds van de St.-Pieterskerk bewaard gebleven? Daarover vinden we geen aanwijzing bij onze zegsman: E. Hautcoeur, Histoire de l'église collégiale et du chapitre de Saint-Pierre de Lille III 222-223 (Rijsel 1899).

Dit ‘geval Rijsel’ bevestigt alleszins de faam van de jonge Brugse beeldhouwer: hij was alsdan 33 en stond in het begin van zijn carrière. - Over Pieter Pepers en zijn werk zie de bijdrage van Dr. Luc Devliegher in Nationaal Biografisch Woordenboek II 677-680 (Brussel 1966).

Wat waren de verdere lotgevallen van het graf in St.-Pieters?

Het gebeente van graaf Boudewijn werd in januari 1765 teruggeplaatst in het oude graf, midden in het vernieuwde koor, onder de voorlopige zwartmarmeren grafplaat. Bij deze gelegenheid werd een plechtige uitvaart gecelebreerd, in aanwezigheid van de kommissarissen van koning Lodewijk XV, van de Ruwaard van Rijsel, van stads- en kerkraad. In de grafplaat was het wapen van Oud-Vlaanderen gegraveerd en een in koper ingelegde inscriptie roemde graaf Boudewijn als regent van het Koninkrijk en stichter van het Rijselse kapittel.

De St.-Pieterskerk te Rijsel is, zoals de St.-Donaaskerk te Brugge, gedurende de Revolutiejaren afgebroken ca. 1800.

Het oude graf van Boudewijn van Rijsel († 1067) was waarschijnlijk omstreeks 1350 opgericht door graaf Lodewijk van Male. In de bekende verzameling de Succa (ca. 1620) is een tekening ervan bewaard gebleven.

A.V.

Zomerseizoen te Nieuwpoort in 1870

Het ‘Nieuportsch Kronijkje’ noteerde voor de zomer van 1870 de volgende bijzonderheden.

26 juni. - Ter gelegenheid van stadskermis is de markt met barakken, kramen, wafel- en speelhuizen, zelfs met een *Café chantant* voorzien.

De solemneele processie, prijsbolling, muziek en des avonds op de markt eene vuurvogelschieting maken het programma van dezen eersten dag uit: talrijk zijn de vreemdelingen en de nieuwsgierigen.

De tweede dag, ten Stadhuize inhuldiging van stads boekzaal, die *Monnie's boekzaal* genoemd zal blijven. Het welgelijkend portret van den begiftiger M. Monnie, die meer dan 8000 boekdeelen aan zijne geboortestad schonk, wordt door

de familie Meynne aangeboden en met plechtigheid in de boekzaal overgebracht. Deze talrijke boeken, met diegene door vroegere begiftigers geschonken, zijn met smaak en in de beste orde in de kamers der bovenverdieping van het huis, voortijds *de Greffie* genaamd, gerangschikt.

In den namiddag schieting, bolling, en bij de Koorzangmaatschappij *De Havenzonen,* concert en bal.

4 juli. - De gemeenteraad neemt het programma aan, dat door de feestcommissie is voorgesteld.

17 juli. - Het philharmoniek genootschap neemt deel aan het festival van Dixmude.

24 juli. - Grote vogelschieting bij het gilde van Sint Sebastiaan.

31 juli. - Een pleziertrein komt ter statie uit Doornijk aan, meer dan 400 leden van een en dezelfde maatschappij nemen zeebaden, daarna vereenigden zij zich aan een noenmaal in het groot *Hôtel des bains,* en komen in den namiddag bij vroolijke groepen in stad.

7 oogst. - Groote paardenloop op het plein der voormalige kazernen... alwaar het muziek gedurende den loopstrijd zijne beste stukken uitvoerde.

14 oogst. - Groote prijsbolling op den zeeoever; meer dan 1100 vogels zijn opgesteld. Liefhebbers bolders van alle gewesten zijn toegekomen. - Des avonds krielden stads straten met volk om op de markt het Vuurwerk te zien.

15 oogst. - Eerste muzikale avond in de *Kursaal-Casino,* door Brusselsche liefhebbers. Het dansfeest dat daarop volgde, was zeer levendig en aangenaam.

16 oogst. - Bij ministerieel besluit wordt er een brevet verleend aan de heer Van Acker-Bogaert, voor de uitvinding van een broodbakoven.

17 oogst. - Plechtige prijsuitreiking voor de leerlingen van Staats-Middelbare-school in de ‘toneelzaal van 't Retorika-gilde.

11 september. - Het Philharmoniek genootschap geeft een schoon muziekfeest in de grote zaal van het *Kursaal-Casino,* gevolgd door een Bal. Beide worden door talrijke vreemde badgasten bijgewoond.

18 september. - In den namiddag, volksfeest aan den Mei boom, dat menige nieuwsgierige wandelaars uitlokt.

- De gemeenteraad had op 18 juli een ontwerp aangenomen ‘voor het stichten van stadsverlichting met de gaz’. Op 26 oogst kwam echter de tijding dat ‘ten aanzien van de tijdsomstandigheden de aanvragers voor het stichten der gazverlichting in stad, voor het oogenblik daar van afzien’. (Uit Nieuportsch Jaarboekje voor 1872, blz. 70-74).

F.M.

Kleine verscheidenheden

AVALUACIE. - Officieel muntreglement betreffende de circulatie van de muntsoorten en de waarde ervan. De stadsrekening van Oudenburg noteert anno 1427 de volgende uitgaafpost: 'Item ghegeven in hoosscheden eenen messagier vander stede van Brugghe gheheeten Mutsaerd, die hier een rolle brochte vander avaluacie vander munte, datmen die hier ter halle uutroupen zoude, 12 sc. par.' (Hist. Oudenbourg II 335). Een gelijkaardig dokument uitgaande van de Raad te Gent wordt in 1421 genoemd 'doordenancie vander munte'. (ld. II 315). Avaluacie is geen verschrijving van *valuacie*, *evaluacie*, waarover WNT XVIII 372-373. De Oudenburgse vorm *avaluacie* leunt aan bij ofr. avaluer en avaluement (in 1323 en 1378; bij Godefroy I 508). - De lexikografie van mnl. *valuacie* en *valuweren* als monetaire termen is in MnlW VII 1219 zeer onvoldoende behandeld.

BISTANDERE. - In ommegang en processie: begeleider van de toortsdrager, aangesteld om de zware processietoorts op te richten en neer te laten. De keure van de nering der Houtbrekers te Gent, opgesteld ca. 1450, bepaalt dat in de jaarlijks Sakramentsprocessie 'de vier bistanders van de keerssen ende de vier napdraghers hebben over haerlieder pine ende moeyte elc 6 gr.' Dezelfde 'vier bistanders' krijgen dan, zoals ook de napdragers, elk een sceenin hoed, een rozinen hoed ende een paer hantscoen'. (De Potter, Gent V 644). - Vgl. mnl. *veldere* met dezelfde betekenis in Biekorf 1965, 63.

BUL. - Boomstam, boomschacht. Uit de rekening anno 1547 van de nieuwbouw van het goed te Leke (archief St.-Janshospitaal Brugge, f. 32): 'Den laetsten in maerte, betaelt Heindryck Sleeuwe ende Hubrecht vanden Casteele van elc twee daghen ghewrocht int beslaen van diverssche bullen omme steeghertrappen ten behoufve vanden voornoemden wercke te zaghene, te 12 sc. p. elc sdaechs. - Betaelt Michiel de Zaghere ende zyn medeghezelle elc 6 daghen vande zelve bullen trappen te zaghene, te 12 sc. p. elc sdaechs'. De bovengenoemde houtreders werken in april 1547 nog weer zes dagen 'int stuucken, corten ende beslaen van diverssche eecken boomen ligghende inden busch t'Aerderycke omme rebben ten behoufve vanden voornoemden wercke daerof te zaghene'. Daarna werken de twee zagers nog zes dagen 'ande voornoemde bullen omme te zaghen rebben omme de hoochcamer'. - Uit deze teksten blijkt dat *bul* alsdan betekende: een 'zagensgerede' boomstam. - Over de nieuwbouw op het goed te Leke in 1547-1548, zie Biekorf 1965, 149-151; 1966, 147-148.

CHAERTEMAEKER. - Maker van kadastrale kaarten die bij handboeken gaan. De 'caerten figurative' werden meestal door de landmeter zelf getekend (en gekleurd). Voor groot werk werd door grootgrondbezitters soms beroep gedaan op een bekend tekenaar en schilder. Zo deed de Gentse Sint-Baafsabdij in 1575, zoals blijkt uit het volgende dokument: 'Declaratie vander groote... vanden meersschen ende leeghe landen gheleghen up de Heernesse tsente Baefs, zoo de zelve per numeros verschedelick ghannoteert zyn in de chaerte ende descriptie figurative danof ghemaect..., volghende de metynghe danof ghedaen by Pieter de Buck, ghesworne landmeter der stede van Ghendt, ende de chaerte ghemaect by Franchois Hoerenbault,

chaertemaeker ende schilder, up den 9. decembris 1575'. (Cout. Saint-Bavon, ed. Berten, Intrad. p. cxvi). - Vgl. de bekende kaart van de abdij ter Duinen te Koksijde (Gruuthuse Museum Brugge) in 1580 uitgevoerd door Pieter Pourbus, die zelf ge-

tuigt: ‘ick pieter pourbus (hebbe) dese caerte van 't dooster van duijnen geconterfeijt naer 't leven...’ (Biekorf 1960, 226).

KNAPE INT WATRE. - Dienaar van de ‘bailliu vanden watre ter Sluus’. De waterbaljuw van Sluis (ofr. baillif en leauwe) was een van de hoge ambtenaren in Vlaanderen. In 1382 had Jan de Backere ‘hem ghestelt *serjant int water* te zine met dien van Ghend’ in de opstand tegen de graaf; hij heeft er heel zijn bezit bij ingeboet (Baljuwrek. Froissart ed. de Pauw, p. 133). De baljuw had de kontrole over het la den en lossen in de haven en het daarmee verbonden stapelprivilege. Niets mocht ‘int watre’ verhandeld worden, de stapel was verplicht. In die belangrijke haven-douane werd de baljuw bijgestaan door ‘knapen int watre ‘Zo moest in 1432 Gillis Ympins ‘*knape int watere*’ gaan opsporen of de zes tonnekens zalm, vervoerd door Nikolaas Gheeraerts, verkocht en gestapeld waren. (Gilliodts, Cart. Estaple I 579). De bloeitijd van Brugge als wereldmarkt was ook een bloeitijd van de smokkelhandel ‘ter Sluus int watre’.

COEBELLE. - Bel die een koe om de hals draagt, koebel. Voor het Hof van Schoeringe te Zuienkerke worden aangekocht in 1450 ‘drie coebellen’ te 5 sc. par. het stuk. (Rek. St.-Janshospitaal 1450-51, f. 139). In 1502 wordt 10 sc. par. betaald voor ‘eenen nieuwen roscamp ende 5 coebellen’. (Rek. 1502, f. 75). Voor Schoeringe nogmaals een uitgave in 1540: ‘6 coebellen omme de coye met vier baghels’, 43 sc. (Rek. 1540 non pag.). De oude *coebelle*, geslagen uit plaatijzer, was het werk van de kleinsmid. - Te Brugge werd in 1481 een nieuwe vorm van ‘punitie’ ingevoerd tegen de ‘quade wyfs ende knechten’, namelijk het openbaar dragen van een ton. (Deze boete gold als zeer onterend; de bodemloze ton werd als een houten mantel gedragen, de gestrafte ging erin). Op 15 april 1489 had te Brugge zo'n gerechtelijk spektakel plaats: ‘eene vrauwe die drouch de tunne, ende die voorzeyde tunne was beneden op de voeten behangen int ronde met coebellen’. De ooggetuige (Boeck van Brugghe 271) heeft het geval opgetekend als een nieuwigheid: het behangen van de ton met koebellen was bedoeld als een vermeerdering van de bespotting waaraan de gestrafte was prijsgegeven.

COTTOEN. - Uit katoen gesponnen draad, katoengaren waaruit de kaarsepit gedraaid of gevlochten wordt. De Brugse ‘ordinancie van den waslichte’ van 1454 verplicht de kaarsgieters te gebruiken ‘ledementen van goeden cottoen gaerne’ en bepaalt verder hoeveel draden ‘van cottoene’ in de verschillenden kaarsetypes moeten verwerkt worden. (RAB. Keurboek ambachten fr. 114^{v}-115). De rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge boekt anno 1400 (f. 36^{v}) een uitgave van 8 ½ pond ‘van cottoene ende kerssen te ghietene’. Uit de rekening van het Sioenklooster te Kortrijk: anno 1528 ‘betaelt den kersmaker van 764 ½ pont roeten kerssen te makene ten 15 miten tpont, tchatoen daer bynnen...’; anno 1531 ‘betaelt den keersmaker van 700 pont roeten kerssen te 15 miten tpont, teathoen daer bynnen’. De ambachtsregeling te Nieuwpoort (ca. 1450) gebiedt het gebruik van kwaliteitskatoen: ‘Item so es ghecuert dat so wie roetene keersen maect, dat hijse moet maken van goeden roete ende van Lombaertschen catoene’. (Stadsarchief, Cuerboek f. 20^{v}). Het gebruik van

ongewassen pit was in de kaarsenmakerij algemeen verboden. Ook ‘portugaels cattoen’ gold, in 1565 te Nieuwpoort, als katoen van goede kwaliteit.

CREECKERS. - Dijken in een schorregebied aangelegd niet vooraan doch diep in de geul of kreek. Een oktrooi van hertog Filips verleent

op 30 sept. 1497 aan de erven van Paul de Baenst, president van de Raad van Vlaanderen, een aantal voorrechten voor het bedijken van schorren in het ambacht van IJzendijke. (Plac. van Vlaenderen III 451). De tekst luidt: (de belanghebbende besteden veel geld) 'en faisant faire ès parfondes geules des Dicques, qu'on appelle *Creeckers...*' 'Vgl. creke, *creecke* bij Beekman (MnlW XI 316) met bet. ondiepe en bochtige geul in de buitendijkse gronden van de zeeboezenms en de grote benedenrivieren.

NEDERSLAEN. - Ergens gaan wonen, zich ergens vestigen, nederzetten. In het akkoord van 5 nov. 1479 gesloten tussen de wethouders van Diksmuide en de zusters van het Brugse klooster 'van den Kerstaengeboome' ofte Cellezusters staat dat deze zusters 'zouden gheerne hier nederslaen ende onderhouden tvisenteren ende sustineren van den zieken' op voorwaarde dat zij 'hier (in Diksmuide) nederslaende' een passende woning zouden krijgen. Deze overeenkomst heeft geleid tot de stichting van het St.-Andrieshuis te Diksmuide. (La Flandre III 190-191). - *Nederslaen* komt in die bet. ook voor als znw. met bet. vestiging. In 1432 komt te Oudenburg de nieuwe deken wonen; de stadsrekening noteert: 'Item ghegeven in hoosscheden heere Heinric van Reynghersvliete, deken van karstinede van Oudenburg, hem te zynen nederslane hier by der wet al doe gheconsenteerd, 12 lb. par.' (Hist. Oudenbourg II 360).

LEDEMENT. - Kaarsepit, lemmet, lament; vgl. MnlW s.v. lenement. De Brugse 'ordinancie vanden waslichte' van 1454 bepaalt o.m. dat 'alle maniere van gheghotene kerssen die men rnaeet est ghelu, groen, blaeu of rood of wit, dat men die sculdich es te makene van goeden, finen zuveren wasse, ende al ghelyc van eenen wasse buten ende binnen, ende ledementen van goeden coltoen gaerne' (RAB. Keurboek Ambachten f. 115). De Brugse schoolmeester vertaalt in 1370 zijn Frans model als volgt: 'Niclais, de keersghietere, vercoept goede keersen ende hebben goede ledementen; hi maec se van goeden roete van scapen ende van coyen'. (Livre des Mestiers, ed. Gessier 38). - De vorm *lament* in 1568 in gebruik te Veurne, blijkens de volgende rekeningspost: 'Item van 2 ½ pont laments ten ij. reisen omme keersen te maken, 16 s.p.' (Archief Duinen, Hantbouck 1568, f. 76^{v}).

PAERDEVLARE. Iemand die dode paarden vilt, paardenvilder. De volkstelling van Ieper noteert anno 1431 een inwoner als 'paerdevlare'. (Dénombrements, ed. Pirenne 482). De Bo heeft in 1870 twee samenstellingen met *vlader* opgetekend: peerdevlader en puidevlader. - Despars III 421 noemt de ongeregelde benden die in 1438-1440 Bourgondië onveilig maakten *de Vladers,* een vertaling van *écorcheurs* (*excoriatores* bij Meyerus f. 294^{v}). Een tijdgenoot van het gebeuren, Olivier van Dixmude, noteerde in zijn Vlaamse kroniek anno 1440 de naam 'de escourseurs '(Merkw. gebeurtenissen, ed. Lambin 174). Die ongeregelde soldatenbenden werden 'escorcheurs', d.i. vilders, genoemd omdat ze de mensen op het platteland stroopten tot op de huid. De vertaling Vladers bij Despars is een late vertaling (ca. 1590) van de Brugse kroniekschrijver. - Over de vorm *vlare* voor vlader, zie Verdam IX 582.

ROOVINGHE. - Het wegnemen van grond, een spade diep of meer, tot 'reparatie van dycken, volmaeckinghe vande weghen, vullen van gaeten...' De vergoeding aan

de eigenaars van ‘geroofde’ gronden bij de verkaveling van de Albertus-polder, gelegen in Assenede-ambacht, wordt geregeld door een ordonnantie van 13 juli 1612 (Plac. van Vlaen-

deren 111 473); de tekst luidt: Item, om te voorsien alle questien ofte geschillen, die in toekomende tijden souden moghen rysen ter causen vande roovinghe ende inlaeghen, als tot reparatie van dycken ghedaen zullen worden... zalmen in toekomende tyden roovende eenigh landt een spit diepe, voor 't selve, voor elcke roede, den eyghenaer betaelen vyf stuyvers; roovende twee spitten, 15 groten vlaems; roovende dry spitten, alswanneer 't landt gheheel ontgront zal wesen, ofte daer vooren ghehouden zal zyn, zalmen voor 't ghemet betaelen seventhien ponden vlaems'. En verder nog zouden 'eenighe vlieten ofte wateringhen ghegraven worden, om water ter Sluyse-waert te bringen', zo zal dit door eenieders land mogen gedaan worden, 'mits 't landt daer toe behoevende betaelende, als vooren van roovinghe ende uytgrondinghe vande landen gheseyt is'. - Uit deze tekst blijkt ook dat *uytgrondinghe* van land overeenstemt met 'gheheel ontgront wesen' in het eerste citaat. Mnl. *utegronden* met die bet. komt weinig voor, wel echter *ontgronden;* zie *MnlW* s.v., alsook Beekman (MnlW XI 399) s.v ontgronden.

ROCSPINNIGHE. - Vrouw die wol of vlas spint met het spinrokken, niet met een spinnewiel. De volkstelling van Ieper anno 1431 vermeldt onder de vrouwen: '56 [wol]spinneghen, 6 vlasspinneghen, 1 stoppespinnighe, 1 rocspinnighe'. (Dénombrements, ed. Pirenne 480). Uit het Bouc vanden Ambachten van de Brugse schoolmeester (1370) blijkt dat garen 'ghesponnen metten rocken' zeer gezocht was, immers 't'garen dat men span metten wiele, heeft te vele knoepen'. Zo leert Celie, de spinnighe (ed. Gessler, 29), en ze voegt erbij dat ze zelf meer wint met *werp* (inslaggaren) te spinnen 'metten rocke, dan te spinnen *wevele* (kettinggaren) metten wiele'. - De Ieperse volkstelling van 1421 leert dat het spinnen 'metten wiele' alsdan algemeen geworden was, een *rocspinnighe* van fijnste garen is een uitzondering geworden. Tevoren (14e eeuw) was het wiel alleen toegelaten voor inslaggaren, kettinggaren moest zuiver met de hand gesponnen worden.

SALA, SALADE. - Koude (verse of gekookte) groente, toebereid met olie, azijn; op feestmalen opgediend met gezouten vlees. Voor het gildemaal van het Kramersgild te Middelburg (Z.) wordt in 1499 in rekening gebracht: 'In zout en azin, 2 gr.; in olye en sala, 1 gr.' (Unger, Bronnen III 193). Een rekeningpost betr. het gildemaal van het St.-Joosgild te Brugge in 1501 luidt: 'Item van waermoes, salade ende ander cruut, 7 ½ gr.' (Biekorf 1961, 312). Voor het gildemaal van hun gaaidag anno 1504 laten de schutters van het Brugse St.-Jorisgild een uitgave inschrijven o.m. 'om ghezouten vleesch up de salladen te legghene'. (Gilliodts, Mémoriaux I 238). Het St.-Janshospitaal te Brugge koopt in maart 1539 de volgende hoeveelheden olie aan: '13 ½ stoop olye te 24 sc. p. de stoop, ende noch 10 ½ stoop andere olye omme salade (sic), comt samen 25 lb. 13 sc. p.' (Rek. 1539, f. 16). Uit die cijfers blijkt dat slaolie 18 sc. p. de stoop kostte en dus 25 % goedkoper was dan andere olie. - In het Geldersch Keukenboek van 1493 is *solaet* een bekende naam. (Baudet, Maaltijd en keuken in de middeleeuwen 107). Dodoens (Cruydeboeck, editie Antw. 1554) noemt p. 495 de lactuca Laconica' 'in Neerduytsch ghesloten lattouwe ende *crop salaet.* In Franchois Laictue testue'. Merkwaardig is zijn culinaire nota (p. 615) bij de oranjeboom: 'Alsmen tsaet [van die araenge appelen] in die eerde stelt, so comen daer af ten ierste iare cleyne boomkens, die welcke voor *salaet* ghegheten, oft daer mede ghemenght smaeckelijck zijn, ende daer en boven seer goet om die maghe te

sterckene ende om appetijt ende lust tot eten te verwerckene'. - Over ndl. salade en sla, zie WNT XIV s.v.; over de verspreiding van de oranje; Biekorf 1965, 289, 408.

VELLEBYLE. - Houthakkersbijl. Uit de rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge anno 1536: 'Den 3. in maerte betaelt Jacop Feys witwerckere van twee nieuwe vellebylen omme hier binnen [het hospitaal] ende inden busch te oirboren, tsamen 36 sc. p.' (Rek. 1536, f. 6^{v}). - Witwerckere: kleinsmid, bankwerker.

WAGHECASSEN. - Laddervormige bovenzijstukken van een boerenwagen, wagenladders. Uit de rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge anno 1533: o Betaelt Adriaen de waghemakere van twee paer nieuwe waghecassen te makene van onsen houtte, ende een oudt paer cassen versport, tsamen 36 sc. paer'. (Rek. 1533, f. 6^{v}). Hierdoor wordt de betekenis duidelijk van 'enen waghene *vercassen*'. Het Brugse hospitaal betaalt in 1512 een som van 4 pond par. aan 'Jan de waghemakere t'Scipstalle, van eenen grooten achterwaghene ende eenen cleenen waghene vercast'. Mnl. *vercassen* is: de wagen van nieuwe ladders voorzien. - Versporten = de sporten van de wagenladders vernieuwen. De hospitaalrekening noteert nog weer in 1536 (f. 4) onder de uitgaven aan de wagenmaker te Scheepsdale: 'twee paer cassen versport'. - Over wvl. wagenkasse = wagenbak zie De Bo s.v. kas.

WEYKETELE. - Ketel gebruikt in de kaasmakerij, kaasketeL De wei mnl. casewei is de vloeistof die bij de kaasbereiding van de melk overblijft. Een inventaris van het Hof van Schoeringe te Zuienkerke vermeldt in 1409: 'In den kelnare: 2 goede groote weyketelen; een bet minder ende is ghelapt; drie goede witte ketelen ende syn ghelapt'. (Archief St.-Janshospitaal, reeks Varia). - Het Hof van Schoeringe had een eigen kaasmakerij en produceerde, naast *coyencaes,* belangrijke hoeveelheden schapenkaas; zie daarover Biekorf 1967, 381.

BILLEBAU. - Bilbao, de hoofdstad van de Baskische provincie in Spanje. In 1494 worden 'zeven spaensche schepen cammende van Billebau uut Spaigen gheladen met yzere ende wulle' door Oostendse loodsen in de haven van Sluis binnengeleid. (Brugge, stadsrek. 1494-95, f. 181). De Spaanse vloot die op 24-25 november 1575 de haven van Duinkerke binnenvaarde, bestond uit schepen die 'hadden te Bilebau al van nieus ghemaect gheweest...; zy waren tot Billebau al van nieuen upghetemmert'. (Kronijk van Duinkerke, ed. Piot 520 522).

ERMENJACKERS. - Historische partijnaam: de Armagnacs, partij van de hertog van Orléans (tegenpartij van de hertog van Bourgondië; 15e eeuw). 'Ende Inghelram de Borreville die lach in Soyssoen... en deide met sinen hoope (troep) een scone reise (een geslaagde overval) up de Ermenjackers, ende wan hemlieden of vele caryns ende goeds'. (Kroniek Olivier van Dixmude, ed. Lambin 80). Dezelfde auteur schrijft doorlopend *Ermenjac, Hermenjac* voor Armagnac (naam voor de hertog), die elders als *hertoghe van Orlyens,* en zijn partijgenoten heten '*de Orlienres ende Ermenjacs*'.

EYNEWYERS. - Henegouwers. Overname van de romaanse vorm *hennuyer,* in gevarieerde dietse spelling. Te Gent heeft in 1485 een gevecht plaats tussen de 'Duutschen' en 'den Henewiers, al. Heynewiers'. (Dagboek Collatie, ed. Schayes 497). In 1490 worden te Brugge gevangen binnengebracht 'ende de mannen waren Eynewyers'. (Boeck van Brugghe 387). De Excellente Cronike spreekt anno 1479

van de ‘heynewieren ende pycaerden’ (soldatenbenden; f. 217), in 1513 (f. 299^{v}) verschijnt echter de vorm ‘dye Henegouwiers’, In de Wonderlijcke Oorloghen van Maximiliaan (ca. 1520; ed. Jappe Alberts, p. 44) houden de *Henewiers* nog immer stand.

A.V.

Vraagwinkel

Engelse kaaskopers te Brugge

Volgens het Wezerijregister van St.-Niklaaszestendeel te Brugge, anno 1467 (f. 60^{v}) was een huis, gelegen in de Moerstraat ‘bachten s. Jacobs’. eigendom van ‘den gheselscepe van den inghelschen casecopers’. Is er iets meer bekend over de aanwezigheid van die Engelse koopmansgilde te Brugge?

C.B

Westwinkel

De humanist-epigraphicus Martinus Smidts (Smetius), was afkomstig uit Westwinkel in het Brugse Vrije. Zo noteerde Valerius Andreas in 1643. Waar was (of is) dat Westwinkel gelegen? Was het soms een gehucht of een afhankelijkheid van Oostwinkel (tussen Eeklo en Ursel)? Smetius leefde in 1525-1578.

W.D

Vertaler van ‘Geschiedenis van Belgien’

In 1837 verscheen bij Vanryckeghem-Hovaere te Gent een vertaling van de ‘Histoire de la Belgique’ van kanunnik J.J. De Smet; de titel zegt: naer de laetste uitgaef uyt het Fransch vertaald door Ch. V. D****. Hoe is de naam van die vertaler (die verzorgd werk heeft geleverd)?

L.D.P

't Schilt te vele

Op deze zegswijze hoorde ik een oude vriend uit Heule reageren als volgt: ‘Ja 't schilt te vele, neuzen by den voete meten’. Het kan bijna niet anders of voet is hier de oude lengtemaat? Mijn zegsman dacht aan voet/lichaamsdeel. - De zegswijze zelf kent een superlatief: 't Schilt alle mensen te vele’.

H.M

De keerse betalen

‘Die 't spel wint moet de keerse betalen’. Is die spreuk (geh. Meulebeke) nog elders in gebruik? en met welke varianten? De betekenis was ‘moet de medespelers trakteren’.

H.M.

Spreekwoord met aanvulling

‘'t Zou gebeuren dat 'n koe nen haze vangt, *langs een nauw wegelke* ‘Waar vind ik meer dergelijke aanvullingen op bekende spreekwoorden?

Keusteraars

H.M

De Bo geeft dit woord met bet. gebraden appels. Waar is dit woord heden nog bekend?

R.D.

Talieters

‘In talieters trekken’, zeggen we te Rollegem-Kapelle met bet. in stukken trekken, helemaal kapot trekken. De Bo geeft alleen een enkelvoud: ‘in talieter slaan, in talieter liggen’ met bet. vermorzelen, vermorzeld zijn. Vanwaar dit eigenaardige woord *talieter*?

M.D.

Frontsoldaten 14-18: tekenaars van ex-libris

Door de ‘Librairie Héraldique H. Dragon’ te Parijs werd in 1919 ot 1920) een geïllustreerd werk uitgegeven dat ik nog niet heb kunnen inzien, ik ken het alleen uit een advertentie van 1921. De titel van de uitgave is: ‘200 *Ex-libris de guerre*’. Onder de frontsoldaten-tekenaars van die ex-libris - een honderdtal - waren er een dertigtal Belgische.. soldaten: steeds volgens de advertentie, die geen enkele naam opgeeft. Heeft een van onze lezers dit werk ooit in handen gehad en er misschien de lijst van de Belgische (Vlaamse?) medewerkers uit opgetekend?

E.N.

Jerusalemse Reis

In welke bibliotheek is een exemplaar te vinden van een Reis naar Jeruzalem (juiste titel onbekend), die in 1620 te Brugge, bij Guillaume de Neve, moet uitgegeven zijn door de minderbroeder Jan van der Straeten? De bibliograaf van de Minderbroeders, S. Dirks, heeft in 1885 geen exemplaar van dit werk kunnen vinden.

L.M.

Familienaam Baeyngaert

In een oorkonde van 1520 ontmoet ik een Arent Baeyngaert als eigenaar van een ‘behuusde hofstede’ te Olsene. Is die fna. heden nog bekend? Mag hier, voor de verklaring, gedacht worden aan ‘bijengaard’, d.i. bijenhof (plaats waar de korven staan)?

D.S.

Zwineman

Een Jan Zwineman van Ghivelde verschijnt in 1448 onder de pachters van de oude abdij Ter Duinen. Is Zwineman te beschouwen als een beroepsnaam, zoals Coeman, Schaapman? In 't middelned. vind ik echter Coe- noch Schaap- noch Zwineman.

C.B.

Droguetten

Wat zijn ‘Saeye smalle droguetten’ die samen met Sergen, Perpetuanen e.a. textielwaren vermeld worden in het Brugse Schipperstarief van 1775?

M.S.

Leeuw der Belgen in 1792

In 1792 verscheen te Antwerpen ‘bij C.H. de Vos in de Zirkstraet’ een brochure onder de titel van ‘Den Zuyl der Oprechte Vryheid oft den Leeuw der Belgen gekroont door de Standvastigheyd. In dry Zangen’. De brochure zelf kon ik niet inzien. Is ‘Leeuw der Belgen’ hier een omschrijving van ‘Leeuw van Nederland’?

M.R.

[Nummer 7-8]

Het instituut der doofstomme en blinde van Moorslede 1834

Over de groei en de bloei van het dovenschooltje dat door de pastoor te *Meulebeke* werd opgericht en waar de dove Josephus Caigny enige tijd les gaf, bestaan geen historische bronnen[1]. Uit deze voorgeschiedenis van het doven- en blindenonderwijs weten wij wel iets meer over een ander schooltje dat te *Moorslede* door pastoor Carolus lgnatius Verhelst werd geopend.

De levensdraad van pastoor Verhelst wordt lakoniek op zijn doodsprentje geschetst. (De stichtende afbeelding op de voorzijde wordt door een tweetalig onderschrift uitgelegd: 'De H. Maegd vertoont zich met de H. Agnes aen de H. Mechtildes').

D.O.M.
Bid voor de ziel
van den zeer eerweerden Heer
Mynheer
Carolus Ignatius
V E R H E L S T ,

geboren te Dadizeele 31 December	1759
Priester gewyd in September	1786
Onderpastoor van O.L.V. te Poperinghe en Regent van de arme school	1786
Onderpastoor van St.-Bertinus te Poperinghe en Regent der zelve school	1806
Pastoor te Ramscappel	1814
Pastoor van O.L.V. te Poperinghe	1815
Pastoor te Moorslede	1820
Aldaer overleeden den 21 Januarius	1838

Naer alvooren gesticht te tebben: het oudemannen Huys, het hospitael, en het Institut der Doofstomme en Blinde, het welk hy, ten jaere 1837, ter vervoordering, te Ypre geplaets heeft. Hij spysde de hongerige, hy kleede de naekte, hy had groote zorg om de doode te begraven.

Tob. 2.v.20.

Hy heeft veel in den Heer gevrogt Rom. 16.12

R.I.P.

(1) Zie onze bijdrage in Biekorf 1968, 94-96.

Toen Verhelst onderpastoor was te Poperinge kreeg hij van zijn parochianen de spotnaam *'voleur de culotte'*. Hij vertelde zelf hoe hij aan die naam was gekomen. Ten tijde van de Franse Revolutie verborg hij bij zich in huis soms priesters die uit Frankrijk geweken waren. Op een zekere avond kwam er aan zijn deur een arme sukkel uit het dorp een aalmoes afbedelen; hij had niet eens het essentiele kledingstuk aan zijn onderlijf. Verhelst kon die man zo niet doorsturen en gaf hem een broek... van een van de priesters die bij hem overnachtte; de pastoor had immers zelf maar één broek. Groot was de ontsteltenis van de uitwijkeling toen hij de volgende morgen vaststelde dat zijn broek verdwenen was; en dit niet zozeer omwille van de broek, dan wel voor de goudstukken die hij in de knopen van zijn priesterbroek genaaid had. Pastoor Verhelst, vol berouw over zijn snode daad, ging aanstonds op zoek naar de verloren schat in de broek. Gelukkig kende hij de bedelaar, en van zodra hij, hem in het oog kreeg, liep hij op hem toe, haalde zonder veel woorden een groot mes uit zijn zak en... sneed al de knopen van de broek van de arme man. Al te blij dat hij de gouden knopen kon teruggeven liet hij de man met zijn broek dood van schrik achter[(2)].

Waarheid of verdichtsel, het tekent in elk geval pastoor Verhelst als een man die uit alle hout pijlen wist te maken als het er om ging zijn medemens te helpen. Zijn nicht Constantia (Van) Doorme (1810-1839) zou hem vooral bij de oprichting van zijn doven- en blindenschooltje trouw bijstaan. Ze behoorde tot de Zusters van Liefde, die het 'Pensionnaet van jonge Jouffrouwen' te Moorslede bestierden. Vooraleer zuster Constantia onder het toezicht van pastoor Verhelst het schooltje in 1834 officieel opende, bestond er te Moorslede reeds een traditie om de doven te onderwijzen.

De blinde Alexander Rodenbach, die geïnteresseerd was in alles wat met doven en blinden te maken had, vroeg pastoor Verhelst bij een bezoek in de twintiger jaren, of hij soms dove parochianen had. Er waren er acht volgens Verhelst en daar hij hun gebarentaal kende hoorde hij hen zelf biecht. Een van hen was een zekere Delefortrie. Deze vertelde aan de blinde van Rumbeke, met Verhelst als tolk, dat hij eerst te Heule onderwijs kreeg van zijn dove nicht Lagae. Later werd hij opgenomen in een welstellende dovenfamilie Dedeurwaerder te Kortrijk als onderwijsmiddel werden vooral prenten

(2) Opgetekend door A. Rodenbach in zijn werk 'Les aveugles et les sourds-muets, Brussel, Slingeneyer, 1853, p. 174 vv. - Een variant van die vertelling wordt, samen met andere anekdoten over pastoor Verhelst, medegedeeld door M. Van den Weghe, Geschiedenis van Moorslede, Ieper, 1895, p. 276-281.

gebruikt. Zelf putte hij zijn kennis over het leven van de heiligen en de martelaren, over de geschiedenis van de kerk en over de voornaamste waarheden van het geloof uit geïllustreerde boeken. Op zijn beurt zou hij meer dan honderd doven uit de streek godsdienstonderwijs gegeven hebben[3].

In 1829 was Désiré De Haerne onderpastoor te Moorslede[4]. Reeds toen liet Pastoor Verhelst in de gewone lagere school voor meisjes die hij oprichtte, onderwijs geven aan dove kinderen[5]. Daar spoedig werd aangevoeld dat er voor dergelijk onderwijs een speciale metode nodig is, ging zuster Constantia lessen nemen bij Charles Carton. Deze, als dan onderpastoor te Ardooie, onderwees er enkele dove kinderen met een eigen metode en leerde hen spreken. Van 1829 tot 1835 deed Carton te Ardooie de ervaring op die hij later zou nodig hebben voor de oprichting van zijn instituut te Brugge[6]. De metode van Carton werd te Moorslede overgenomen en De Haerne werd bestuurder van het dovenschooltje dat nu naast de lagere meisjesschool werd ingericht[7]. Hij voerde er naast Cartons metode een eigen vingerspellings systeem in, dat hij 'snelhandspraek' noemde[8] en dat hem vooral toeliet sneller met de doven te spreken dan met het gewone systeem. Het is waarschijnlijk in dit schooltje dat De Haerne voor het eerst gekonfronteerd werd met de doven-problematiek[9].

Pastoor Verhelst koesterde voor zijn dovenschooltje, dat bescheiden begonnen was, grootse plannen. In 1833 kwam de dovenleraar Pissin, leerling van Sicard, uit Parijs naar Brussel voor de opleiding van dovenleraars volgens zijn metode. Op aansporing van A. Rodenbach werd zuster Constantia naar Brussel gestuurd, om zich verder te bekwamen in het onderwijs van de doven. Verhelst was ten volle overtuigd van de noodzaak hiervan: 'wy weten wel ied, maer gelyk ued. ook weet, wy connen de gepeysen van die ongelukkige stomme niet kennen', schreef hij aan Carton[10]. Toch scheen hij

(3) A. Rodenbach, o.c., p. 177-181.
(4) Désiré De Haerne (Ieper 1804 - Brussel 1890), de latere politicus, pedagogisch auteur en prelaat.
(5) D. De Haerne, 'De l'enseignement spécial des sourds-muets, considéré, dans les méthodes principales, d'après la tradition et le progrès'. Bruxelles, Devaux, 1865, p. 20 (voetnoot).
(6) P. De Baere, '*C.L. Carton...*' K.U.L., niet-gepubl. lic. verh. Inst. Psych. Pedag., afdeling ortopedagogiek, 1967, p. 6 vv.
(7) D. De Haerne, o.c., p. 20 (voetnoot).
(8) D. De Haerne, o.c., p. 103.
(9) Deze ervaring zou hem zeker bijblijven wanneer hij later direkteur wordt van het doven- en blindeninstituut te Ukkel, en bij de stichting van de doveninstituten te Handsworth-Woodhouse in Engeland en te Bombay in Indië.
(10) Zie de eerste brief van Verhelst aan Carton in Bijlage.

niet helemaal overtuigd geweest te zijn van de bekwaamheid van de Parijse dovenleraar. Zuster Constantia wist hem echter gerust te stellen. Een dove oud-leerling van Pissin, een zekere Lauwers uit Torhout, kreeg te Parijs les van hem en sprak vol lof over zijn oud-leraar(11). Zij vernam te Brussel nog, dat men Pissin - een verlicht man die zich totaal inzet om de metode in het dovenonderwijs te verbeteren - heel erg miste te Parijs. Men spreekt er zelfs van dat kan. Triest(12) over vijf, zes jaar verplicht zal zijn de metode van Pissin over te nemen(13).

Zo kon Verhelst met een speciale opgeleide kracht als zuster Constantia in 1834 het '*bezonder huys van opvoeding voor de Doof-Stomme dogterkens*' eindelijk officieel openen. Voor deze gelegenheid werd een '*Prospectus*' gedrukt bij Stock-Werbrouck te Roeselare waarop alle nuttige inlichtingen in verband met de inrichting van de school en de voorwaarden tot het aannemen van de leerlingen werden meegedeeld. Hieruit komt duidelijk de godsdienstige en filantropische bekommernis tot uiting die dergelijke ondernemingen in die tijd inspireerde.

Prospectus

De Zusters van liefde der parochie van *MOORSLEDE* by *ROUSSELAERE* (West-Vlaenderen), welke sedert verscheyde jaeren een Pensionnaet van jonge jouffrouwen bestieren, koomen, onder het toezigt van den eerweerden heer Verhelst, pastor der gemelde parochie, een bezonder huys van opvoeding te openen voor de Doof-Stomme dogterkens. Dit gestigt word opgeregt in een gebouw dat van het pensionnaet afgescheyden is. De leerlingen zyn onder het bestier van Mr. den Pastor, van de Overste van het huys en van de Opper-meesteres Constantia die door den vermaarden professor Pissin-Sicard onderweezen is geweest. De doof-stomme dogters moogen, naer beliefte der ouders, der weldoeners of der bestierders van weldaedigheyd, de onderwyzing in het fransch of in het vlaemsch ontfangen.

De taek die de bestierders van dit huys zig opleggen, is van deeze ongelukkige schepsels, die van de kostbaere zinnen van het gehoor en van de spraek beroofd zyn, aen de saemenleeving en aen den godsdienst weder te geeven, in hun hert de deugd te printen, aen die der geringe klas de nut-

(11) Zie de tweede brief van Verhelst aan Carton in Bijlage.
(12) Kan. P.J. Triest (1760-1836) was o.a. de stichter van de Broeders en de Zusters van Liefde. In 1834 hadden ze reeds twee instituten voor doven opgericht te Gent.
(13) Zie de derde brief van Verhelst aan Carton in Bijlage.

tigste werken, die hun bestaen komen verzekeren, en aen de welhebbende het bordueren en andere konst-werken die met hunnen staet overeenkoomen te leeren, en hun, om zoo te zeggen, de natuerkraghten van welke zy beroofd zyn, te verschaffen. Het is eene onbetwistbaere waerheyd dat de doofstomme beroofd van onderwyzing als leevende konst-werktuygen (automates) zyn, die geen denkbeeld hebben noch van God, noch van hunne pligten, noch van de deugd, noch van de onsterfelykheyd der ziel.

Dit opvoedings-huys is aengenaemelyck gelegen; men schept er eene zuyvere lacht. De speelplaetsen en de hoven bezorgen aen de leerlingen eene groote ruymte voor hunne spelen en hunne wandelingen.

Het voedsel is gezond, overvloedig en verandert zoo veel het mogelyk is. De gezondheyd, de netheyd, de goede houding der leerdogters, alle de hulp en alle de voorzorgen die voor haeren ouderdom en haere lichaems gesteltenis noodzaekelyk zyn, alles word er waergenomen; en indien zy ziek zyn, men past haer op met de meeste zorgvuldigheyd en met eene moederlyke teerderheyd.

Eenen ervaeren Geneesheer is aen het huys gehegt.

Voorwerpen der opvoeding

Den Godsdienst;
De Schryf-konst;
De-Leezing;
De Cyffer-konst;
Het Hand-werk en
De Huys-houding.

Bestier van Het Huys

Geduerige Waekzaemheyd.

Middels van naiver

Men gebruykt met voorzigtigheyd alle middels die bekwaem zyn om den naïver en den moed der leerdogters optewekken, en haer verstand te verleevendigen.

Voorwaerden

Den prys van het pensioen is, voor de jonge dogters der bemiddelde huysgezinnen, 324 francs 's jaers; en voor de jonge dogters die weynig bemiddeld zyn, of door gast-huyzen, door liefdadige persoonen of door bestierders van weldaedigheyd

ondersteund worden, 224 francs 's jaers, betaelbaer by trimester en altyd van te vooren. Indien men, om reden van gezondheyd, verpligt waere eene dogter aen haere ouders weder ter hand te stellen, zou men het geld wedergeeven naer evenredigheyd van den tyd die er zou overblyven.

De dogters der bemiddelde ouders betaelen in haere inkoomst idereen 25 francs, voor het onderhoud van eene bibliotheek die voor het gebruyk der doof-stomme bestemd is.

Het port van brieven en de onkosten van ziekte zyn ten koste der ouders.

Zy moeten een tafel-gerief, eenen tinnen drink-beker, waer op den naem der leerdogter geheel moet gegraveerd zyn, een tafel-mes, eene lampet-schotel hebben, en alles wat het bed aengaet uytgenomen de bed-stede en de gordynen.

Wat het wasschen en andere toevallen aengaet, men zal er met de ouders in overeenkoomen.

De Parochie van Moorslede is geleegen eene uer en half van Rousselaere, omtrent twee ueren van Meenen, dry ueren van Yper en van Kortryk, vyf ueren van Ryssel en acht ueren van Brugge.

Verhuizing naar Ieper

Naast pastoor Verhelst als geestelijk leidsman en zuster Constantia als oppermeesteres, behoorde ook o.a. haar zuster tot het personeel van het schooltje. Er werden uitsluitend dove meisjes aanvaard; de dove jongens werden doorgestuurd naar Ardooie bij Carton[14].

Alhoewel de blinde kinderen evenveel recht hadden op aangepaste opvoeding en onderwijs, konden ze in 1834 in België echter nog nergens terecht[15]. Daarom dacht men er te Moorslede aan uit te breiden. Enerzijds waren daarvoor gespecialiseerde leerkrachten nodig, en anderzijds moest er voldoende plaats zijn om al deze kinderen onder te brengen. Tot dat doel ging zuster Constantia zich in 1837, met een staatstoelage, te Parijs bekwamen in de *'kunst om blinden te onderwijzen*'[16]. Het doven- en blindeninstituut van Parijs was in die tijd immers de toonaangevende instelling van het franssprekende West-Europa. Hetzelfde jaar nog werd, waarschijnlijk wegens plaatsgebrek, de school van Moorslede naar Ieper overgebracht. De gezusters Doorme en alle leerlingen verhuisden mee. Eerst was de school gevestigd in de lokalen van de 'Bonaert-school' en telde toen 28 'kweekelingen'; later werden de meisjes overgebracht naar de 'Elisabeth-school' en de jongens naar de wezenschool[17].

Ook bij de opening te Ieper van dit *'Gesticht voor blinden en doofstommen van beide geslachten*' werd een folder opgesteld met alle noodzakelijke gegevens; links stond de Vlaamse tekst en rechts de Franse. Het programma of de

(14) Zie de brief van zuster Constantia aan Carton in Bijlage.

(15) Het was pas vanaf 1835 dat in België de eerste blindeninstituten werden opgericht: 1835 - Zusters van Liefde te Brussel; 1835 - Broeders van Liefde te Brussel; 1837 - Carton te Brugge; 1837 - Pouplin te Luik. Heel typisch is wel dat deze afdelingen werden opgericht naast een reeds bestaande afdeling voor doven in hetzelfde instituut.

(16) R. De La Sagra, Voyage en Hollande et en Belgique, Tome II, Belgique, Paris, Bertrand, 1839, p. 112.

(17) A. De Meester, 'Kanunnik Carton' Brugge, Vandemoortele, Z.D., p. 3-4.

'voorwerpen van onderwijs' was voor de doven heel wal uitgebreider dan in 1834.

[Prospectus van het gesticht te Ieper 1837]

Voorwerpen van onderwijs voor de doofstommen

De beste en volmaekste spreekteekens. - Het geschrift. - De lezing - De fransche tael. - De vlaemsche tael. - De engelsche tael. - De duitsche tael. - De rekenkunst. - De aerderyksbeschryving. - De geschiedenis. - De schets of teekenkunst met linien.

Aen de doofstommen worden, ten voorderen, geleerd de ambachten tot welke zy bekwaem zyn, als degene van kleermaeker, schoenmaeker hovenier, enz.

En aen de jonge doofstomme meisjes het handwerk dat hen meest kan dienstig zyn.

Ook onderrigt men de doofstommen, welke daertoe de vereischte gesteldheid hebben, in het spreken en lezen op de lippen: in dit gezag volgt men nauwkeurig het stelsel door de gestichten van Parys aengenomen.

Voorwerpen van onderwijs voor de blinden

De lezing. - Het geschrift. - De fransche tael. - De vlaemsche tael. - De duitsche tael. - De rekenkunst. - De aerderyksbeschryving. - De geschiedenis. - De stem- en speeltuiglyke muziek.

Zy worden onderwezen in het touwwerk, het maeken van stoelmatten, manden en wytasschen; in het weven, het breyen, het vervaerdigen van vischnetten, en ander handwerk; doch men legt zich voornaemelyk toe om hen goede muzikanten en orgelspelers te doen worden: deze laetste kunst is eene der belangrykste oefeningen voor de blinden. Onafhankelyk van deze vakken van onderwys, men vormt de blinde meisjes ook in alle slach van handwerken die hen nuttig kunnen zyn.

Het nieuwe instituut te Ieper kende slechts een zeer kort bestaan. Dat is gemakkelijk te begrijpen: finantieel en organisatorisch was een dergelijke instelling niet leefbaar. Een instituut met een dergelijk programma, met een lagere school en een beroepsafdeling voor dove en blinde jongens en meisjes (die moesten gescheiden blijven!), met de keuze-mogelijkheid Vlaams of Frans als voertaal, voor alles bij elkaar slechts 28 leerlingen, was een zeer hachelijke onderneming. Toen zuster Constantia in 1839 op amper 29-jarige leeftijd overleed, betekende dat dan ook meteen het einde: 'Sa perte irréparable, les ressources de l'établissement ne permettent pas les frais d'une nouvelle direction qui serait moins désinteressée que la sienne'[18]. We mogen aannemen dat de meeste leerlingen van het schooltje te Ieper naar het do-

(18) C. Carton, 'Le Sourd-Muet et l'aveugle'. Journal Mensuel. Bruges, Vandecasteele-Werbrouck, 1838-1839, p. 246.

ven- en blindeninstituut van Carton te Brugge - dat inmiddels in 1836-1837 werd opgericht - overgeplaatst werden.

De zuster van oppermeesteres Constantia ging door de bemiddeling van Carton naar het doven- en blindeninstituut te Luik. Daar zou zij zich speciaal inzetten voor het onderwijs van de blinden[19]. Zij moest er de direkteur van het instituut C.J. Pouplin[20] helpen vervangen die in 1837 was overleden. Want toen deze op 31-jarige leeftijd stierf was er geen opvolger. Men vroeg toen aan Carton of hij in zijn instituut de 22-jarige broer van C.J. Pouplin wilde opleiden. Carton kon echter voorlopig onmogelijk ingaan op dat verzoek. Hij was immers pas terug van een maandenlange reis doorheen Engeland en Schotland in opdracht van de Belgische regering, met het oog op de inrichting van het blindenonderwijs in België. Daarenboven wou hij datzelfde jaar nog in zijn eigen instituut starten met een blindenafdeling[21].

Tot in 1839, toen de blinden- en dovenschool van Ieper ophield te bestaan, had men te Luik waarschijnlijk nog geen plaatsvervanger gevonden. Het lag toen min of meer voor de hand dat de zuster van Constantia naar Luik zou gaan. Vanuit het standpunt van de metode zu men te Luik zeker geen bezwaar maken tegen de komst van deze nieuwe leerkracht. De metode die men zowel te Moorslede als te Luik gebruikte was immers geïnspireerd op dezelfde bron: het instituut van Parijs. Daarenboven was zij te Luik helemaal geen onbekende. In oktober 1836 had C.J. Pouplin zelf het schooltje van pastoor Verhelst te Moorslede bezocht[22].

Het ontwikkelingsverloop van het '*Institut der doofstomme en blinde'* van Moorslede is heel typisch voor de verschillende doven- en blindenschooltjes die op het einde van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw ontstonden. In die pionierstijd van het buitengewoon onderwijs verdwenen vele dergelijke initiatieven bijna even vlug als ze ontstaan waren; dit wegens finantiele redenen, wegens gebrek aan voldoende gespecialiseerd personeel en wegens een onvoldoende aantal leerlingen. Alleen enkele grotere en meer centraal gelegen instituten, waren in de toen bestaande voor-

(19) 'Institut royal des sourds-muets et des aveugles de Liège. Notice Historique...'. Liège, Dessain, 1859, p. 5.

(20) Clément J. Pouplin (1806-1837). Hij volgde zijn vader J.B. Pouplin op, de stichter van het Luikse instituut, als 'premier instituteur'. Hij was in 1836 te Parijs geweest.

(21) Archief Spermalie, brieven aan Carton. Liège le 24 novembre 1837 (aan) M. L.abbé Carton (van) le secrétaire Visschers; samen met het afschrift van het antwoord van de hand van Carton.

(22) Archief Spermalie, brieven aan Carton. Moorslede 6 octobre 1836 (aan) M. L'abbé Carton (van) C.J. Pouplin.

waarden leefbaar. De menslievende bedoelingen van ondernemende enkelingen als een Verhelst, een zuster Constantia en anderen, konden de diverse moeilijkheden onmogelijk uit de weg ruimen.

P. DE BAERE

Bijlage
Brieven van C. Verhelst aan C. Carton 'onderpaster tot Ardoije'.

1. Moorslede 13 7bre 1833.

Mheer den onderpaster van Ardoije

Wetende dat uwe Eerwe de Wetenschap om stomme en doove te onderwysen zeer bemind, laete ik weten dat Mh. Alexander Rodenbach van Brussel my eergister cito geschreven heeft dat aldaer aengekomen is van Paris den opvolger van d'heer Sicard, die begint lesse te geven in die Konste, en dat ik eene van de zusters onser schole zoud derwaerds zenden voor een maand, zeer oncostelyk, en zal t'huys comen vol kennisse. Ik gae aenstonds eene zeer bekwaeme zenden, die van overlangen tyd dat wenscht te leeren. Misschien sal den meester van ons pensionnaet der fransche classe ook mé gaen: Wy mogen die schoone occasie niet laeten voor by gaen: Wy weten wel ied, maer gelyk ued. ook weet, wy connen de gepeysen van die ongelukkige stomme niet kennen. Soo dan heer indien ued. daer in goiste vind, en Mheer paster die ik groete, zoud toestemmen, (...) Alleenlyk u te addresseren naer Mheer Rodenbach Representant du peuple te brussel, daer bekend, gelyk uwe Eerwe tot ardoye.

Mheer revD C. Verhelst pr.

2. [Moorslede] 1 Feb 1834.

Rev De: Nigte Constance is al passerende te Thourout Mh Lauwers sourd-muet gaen besouken en gesproken van Mh Pissin Sicard: Sr Constance schryft my gister avond 'que Mr Lauwers lui a dit qu'il a été son professeur à Paris, que c'est un homme instruit, et qu'il y était fort estimé,...'. Sy heeft eenen dag te Brugge gebleven by onse nigte, en is van daer gegaen naer haeren post met verse courage: t'zal wel eens passen, dat ued. te samen zult zyn om van den styl te klappen: doet gy maer uw beste. 'K heb 't geschreven naer Mh Rodenbach dat ik blyde ben dat eenen belg, zulke dingen can te wege brengen. Pissin-Sicard wilt geene andere Leeren te Brussel als meesters en meestressen, om andere te connen leeren, ik verlang om te weten hoe veel leerlingen hy sal hebben; hoe meer hoe beter. in dit verlangen blyve

Mh revD C. Verhelst

3. [Moorslede] 8 feb. 1834.

Mijnheer caplan

ik peyse dat ued. altyd geern nieuwe maeren hoort van Brussel: nigte Constance schryft my gisteravond dat alle de heeren blyde waeren om haere wedercomste: Sy is dikwils my Mh Wallaert, om te repeteren en andere zaeken, hy wakkert se grootelyks aen om zeere en wel te leeren, om dat God dat wilt. Sy schryft alsoo: ‘La sourde-muette Demoiselle, dont je vous ai parlé, étant chez vous, vient de recevoir une lettre de L'institution de Paris, où il se trouve, que l'on regrette beaucoup Pissin-Siccard, et que la France est privée d'un homme éclairé, qui se sacrifie entièrement pour améliorer la méthode des sourds-muets. La mère de la Demelle sourde-muette qui suit le cours avec sa fille, et connait bien la méthode de Paris, surtout les Signes, dit que Mr Triest, en 5 ou 6 ans sera obligé de suivre la méthode de Mr Pissin-Siccard:’

Ik ben blyde dat de getuygenis van Mheer Lauwers met desen getuygenisse overeen comen. doet gij maer uw beste om 't uwe ook te voltrekken: Ik heb gister gehoort dat ued. al naer Brugge gaet geroepen werden van den bisschop. Dat is nog beter. Ik bid den h. geest dat hy ued. verligte en ook my

uwen D.C. Verhelst

Brief van Zuster Constantia aan C. Caton 'Digne Vicaire A Ardoye'.

Moorslede le 24 Novembre 1834

Monsieur.

Un curé a écrit pour placer dans notre établissement deux Sourds-Muets: comme nous n'acceptons pas ceux du genre masculin, pourraisje lui écrire que vous les instruirez? Ils paieront leur pension.

Je m'estimerais heureuse de pouvoir faire votre connaissance et en même temps de profiter de vos conseils, car dans l'art d'instruire les Sourds-Muets, on n'a jamais assez d'intelligence: pour moi j'en ai la théorie mais vous, Monsieur, en avez la pratique.

Monsieur le Curé vous salue; et moi je vous prie d'agréer l'hommage de mon respect.

Soeur Constance

Oude spreekwoorden over spijs en keuken

Honger
Hongher is een scerp sweert.
Hongher maect rau bonen soet.
Men mag den buuc niet lieghen.

Eten
Een man en can niet meer met enen mont eten.
Als die buuc vol is, so is dat hooft blide.
Men sal den buuc met staden vullen.
Vele gerechten doen vele eten.
Als te hove gheten is, so sijn daer idel vaten.

Brood
Men can gheen broot backen sonder meel.
Beter half broodt dan gheen.
Die broot heeft, gheeft men broot.
Also langhe eet men witbroot dat ment brune begheret.

Zuivel
Hoe schoonder wijf, hoe vuulre suvel.
Cnape eet case, die bueter is diere.

Koken
Vele coken is grote cost.
Coken is cast al en schinet niet.
Men can met gheenen hellinc vet moes coken.
Arme lieden coken dunnen brij.
Voort mael sal ment eten bereiden.
Maect men wel, so smaecket wel.
(Uit spreekwoordenschat anno 1500)

Een onbekende Brugse kroniek
Het Journal van kruidenier Johannes Keuckelinck
1787-1793

Toevallig kwamen we op het spoor van een Brugse kroniek die berust in het archief van het bisschoppelijk seminarie te Brugge. Het zijn twee tot nu toe volledig onbekende handschriften. Het eerste De *Cronique der vernietinge* (...) *wel bezonderlijck in Vranckerijck* bevat een allegaartje van allerhande gegevens die voor ons minder interessant zijn: lijsten van bisschoppen en kloosters, een kroniek van de belangrijkste gebeurtenissen in Europa vanaf de 16e eeuw en uit Engelse almanakken afgeschreven demografische statistieken(1). Plots middenin begint een kroniek van de gebeurtenissen te Brugge tijdens de Brabantse Omwenteling. Deze kroniek breekt abrupt af en er worden terug lijsten en statistieken gegeven.

Van dezelfde hand was ook het tweede volume *Huittième volume van 't Journal*(2). Dit is een chronologisch verhaal van de gebeurtenissen te Brugge van 13 februari tot 9 april 1793. Het is duidelijk dat beide manuscripten afkomstig zijn van een reeks die wellicht de geschiedenis van Brugge behelst vanaf het uitbreken der Brabantse Omwenteling tot een ongekende datum, in het meest gunstige geval de sterfdag van de auteur.

De naam van de auteur is niet op de manuscripten aangebracht. Het is evenwel mogelijk hem aan de hand van enkele gegevens te identificeren. In de eerste kroniek is op f. 67 een afschrift van een brief van 19 augustus 1790 aan de auteur aangebracht. Het adres is ook vermeld D22nr9. Nu weten we dat in de loop van het jaar 1790 te Brugge een nieuwe nummering van de huizen werd doorgevoerd. De auteur zelf verklapt ons dat de adressering reeds de nieuwe nummering was die van kracht zou blijven tot 1807. Aan de hand van een in het stadsarchief bewaarde telling van 1795 weten we dat op D22nr9 de kruidenier Johannes Keukelynck woonde.

Dit is echter onvoldoende om de auteur te identificeren. Uit de tekst vernemen we dat de kroniekschrijver in 1793 lid was van de raad van de *Deelsmannen*(3). En inderdaad werd Johannes Keukelinck op 22 augustus 1789 tot *Deelsman* aan-

(1) Bibliotheek Seminarie Brugge (= B.S.B.), S 14, Cronique der vernietinge van al de cloosters (...) als oock een cathaloge van al de bezonderste voorvallen in Europa, wel bezonderlijck in Vranckerijck.
(2) B.S.B., S38, Huittième volume van 't Journal van desen tegenwoordigen tijdt der fransche (...) begonnen met den 13 february anno 1793 tot den 9 april.
(3) B.S.B., S38, Huitième volume (....) f. 12.

gesteld[4]. Er kan dus geen twijfel over het auteurschap bestaan.

Onrechtstreeks vernemen we het een en ander over Johannes Keukelinck en zijn milieu. In 1793 baatte deze 57-jarige bekende kruidenier een bloeiende zaak uit in de Steenstraat, een der voornaamste straten van de stad. Hij was gehuwd met de twaalf jaar jongere Anna Bertin die hem twee kinderen schonk[5]. De kruidenier zat er nogal warmpjes in. In 1796 zal zijn fortuin op 15.000 livres geschat worden. Hij beschikte bovendien over een dienstbode als hulp in de zaak[6].

Keuckelinck was niet alleen als kruidenier gekend. Hij speelde een zekere rol in het Brugse publieke leven. Op 12 juni 1788 werd hij tot *vinder* in de eed van zijn ambacht aangesteld[7]. Ondertussen bekleedde hij reeds enkele functies in de *Witte Zaeyhalle.* Dit was een stedelijke waarmerkingsdienst belast met het toezicht op de kwaliteit van de Brugse witte saaien. Johannes Keuckelinck werd er achtereenvolgens op 7 juni 1785 *koopman,* op 7 juni 1786 onderdeken, op 9 juni 1787 deken en uiteindelijk op 13 maart 1792 terug onderdeken[8]. Misschien dreef hij naast zijn kruidenierszaak ook handel in saaien?

We weten reeds dat hij sinds 22 augustus 1789 de eervolle functie van *deelsman* bekleedde. Dit stedelijk college hield toezicht op muren, vensters, grachten, tuinen etc. en controleerde of deze geen gevaar betekenden voor de openbare veiligheid. Ze zetelden ook als rechtbank en oordeelden over geschillen in dit verband. Keuckelinck was verantwoordelijk voor het Sint-Donaassestendeel. De *Deelsmannen* vergaderden onder voorzitterschap van de burgemeester van de schepenen en sommige schepenen en notabele heren waren ook lid van de commissie. Keuckelinck had dus rechtstreeks contact met voorname notabelen van de stad. Belangrijk in verband met dit alles is dat de auteur van de kroniek een gezien ambachtsman was met talrijke contacten en dat hij meer informatie over het publieke leven bezat dan zijn doorsnee collega's. In ieder geval begreep hij het verband tussen diverse gebeurtenissen en was hij in staat rijpe commentaren te formuleren.

Keren we nu terug tot de eigenlijke kroniek. De twee bewaarde volumina zijn niet eigentijds neergeschreven. Ze steunen echter in ieder geval op eigentijdse nota's. Het is niet dui-

(4) S.A.B., Alle wetten der stad Brugge, f. 87.
(5) R.A.B., Frans Fonds, 1235, Tableau contenant le nombre et les noms (...) sur ladite commune.
(6) R.A.B., Frans Fonds, 546, Résumé des cahiers (...) des autres Absents de la Ville de Bruges.
(7) S.A.B., Alle wetten der stad Brugge, f. 87.
(8) Ibidem, f. 260-262.

delijk of Keuckelinck ze later heeft opgesteld aan de hand van deze nota's ofwel de nota's gewoon heeft overgeschreven en hier en daar van enkele commentaren heeft voorzien. Een andere mogelijkheid is ook dat iemand anders Keuckelincks tekst kopieerde en er kleine aanmerkingen aan toevoegde, zoals *obiit* naast de naam van een overleden persoon. In ieder geval werd rond 1807 nog aan de kroniek geschreven(9). Eén zaak is zeker. Het lag niet in de bedoeling van de auteur noch van de eventuele kopiïst om de kroniek uit te geven.

Wat is de waarde van deze kroniek als bron? We hebben er als aanvulling op de gekende Brugse dagboeken (R. Cappieters en J. Van Hese) dankbaar gebruik van gemaakt voor ons doctoraal proefschrift over Brugge op het einde van de 18e eeuw(10). Keuckelinck verhaalt enorm veel feiten en heeft zin voor het schilderachtige détail. De informatie is objectief maar in de commentaar valt het op dat Keuckelinck partij trok voor de Oostenrijkers, en dus tegen de Patriotten van de Brabantse Omwenteling en tegen de aanhangers van de Fransen opkwam. Op bepaalde ogenblikken is de toon nogal spottend en hier en daar vinden we antiklerikale opmerkingen.

Het lijdt geen twijfel dat in deze kroniek een ancien régimemens aan het woord is. Hij behoorde tot de laatste generatie die een volledige loopbaan onder het ancien régime uitdeden. Hij voelde zich gelukkig in dit systeem en bezat de zelfgenoegzaamheid van iemand die het aardig ver had geschopt. Hij identificeerde zich dus met wat nu het *establishment* wordt genoemd. Maar toen hij in 1789 in de kranten over de gebeurtenissen in Frankrijk las en wat later door de uitstalramen van zijn winkel in de Steenstraat de zingende Patriotten zag opstappen, begreep hij dat een beslissend ogenblik aangebroken was. Om met zichzelf daarover in het reine te komen noteerde hij de meest frappante feiten. Dit gaf het ontstaan aan zijn kroniek.

Ivan van den Berghe aangesteld navorser N.F.W.O.

(9) B.S.B., S14, Cronique der vernietinge (...), f. 67.

(10) Verhaegen P., Journal d'événements divers et remarquables (1767-1797) de Robert Coppieters, Brugge 1907. - Strubbe E.I. en Hosten E., Journal contemporain de Jean Van Hese, Brugge 1931. - Van den Berghe Y. Een analytische studie van het ontstaan en de reacties van de eerste moderne politieke groepen te Brugge (1780-1794). Een proeve van microgeschiedenis in het kader van de studie van de Verlichting, Gent 1969 (onuitgegeven dissertatie).

Westvlaamse archiefstukken als pondpapier
Brief van Frans de Potter aan Adolf Duclos
1872

In februari 1871 had Duclos de redaktie van het Brugse weekblad Rond den Heerd van Gezelle overgenomen. Van de Gentse letterkundige Frans De Potter ontving hij alsdan een paar brochures (in voordruk) over Jakob van Artevelde, waaruit hij een ongetekend en onvoltooid gebleven feuilleton (RdH. VI 267-270; 348-350) voor zijn weekblad samenstelde.

Tot die periode behoort een brief van De Potter aan Duclos, die in de nalatenschap van deze laatste is bewaard gebleven. De brief, geschreven op blauw in-4 angoulême-papier, is ongedateerd. Hij behoort echter tot een briefwisseling De Potter-Duclos die ligt tussen mei 1871 - einde 1872(1).

De tekst, die hier volledig wordt medegedeeld, is uit zichzelf duidelijk en biedt gegevens die voor de lokale geschiedenis dienstig kunnen zijn.

Eén uitspraak van De Potter trekt echter bijzonder de aan dacht omdat zijn debuut als historicus erdoor belicht wordt. In een postscriptum onderstreept hij dat '*belangrijke stuks over Moen'* niet in het lijstje van zijn offerte zijn opgenomen, hij wil ze nog bijhouden om een 'serieuze monographie' over die Westvlaamse gemeente op te stellen. Zo schrijft hij in 1872.

Over Moen had De Potter reeds in 1863 te Gent een kleine brochure gepubliceerd, een gelegenheidsplakette van 32 bladzijden getrokken op 16 exemplaren(2). Dit zeldzame drukje was de eerste historische bijdrage van de jonge letterkundige die een unieke plaats in de lokale geschiedschrijving in Vlaanderen zou gaan innemen.

Hoe was dan het lot op Moen gevallen? Uit de hier medegedeelde brief blijkt dat, onder de archivalia die De Potter in een Gentse winkel had kunnen aankopen, de stukken over Moen bijzonder belangrijk waren. Zo staat die Westvlaamse gemeente (Moen, waar de toveressen broen!) vooraan de ein-

(1) Bewaard in het Gezelle Museum te Brugge, papieren Duclos (aan winst anno 1953).

(2) Historische schets der gemeente Moen, bij Kortrijk (aloude heerlijkheid Moude). Gent, Fr. la Fontaine, 1863, 12°, 32 blz. Het drukje is 'den Heere August Daele, bij gelegenheid van zijnen naemdag (28 augustii 1863) uit hoogachting aengeboden door de Redactie en Werkgezellen van den *Beurzencourant* te Gent'. - De Potter was in 1863 redacteur bij de Beurzen-Courant, een Gents dagblad (1856-1869), uitgegeven door Fr. la Fontaine. De eigenaar van de Beuzen-Courant was August-Daele, geboren te Moen in 1820. Zie De Potter, Vlaamsche Bibliographie 672 756; L. Slosse, Rond Kortrijk p. 1382-1383.

deloze (chronologische) bibliografie van de lokaalhistorische werken en uitgaven van De Potter[3].

Het feit van die publikatie over Moen in 1863 dateert tegelijker tijd de aankoop van de archiefstukken in de Gentse winkel. In 1863 was De Potter reeds in het bezit van de kasteelpapieren die in het lijstje van 1872 aan Duclos worden aangeboden. Van de stukken over Moen kan hij in 1872 nog niet scheiden, hoewel hij alsdan tot over de oren in zijn vele historische monografieën zat. Hij droomt nog van een 'serieuze monografie' over Moen. Deze is er niet gekomen, waarschijnlijk ook omdat H. Bierre ondertussen zijn boek over *'t Oud Graafschap van Moen* (Gent 1875) had gepubliceerd.

Men mag aldus veilig aannemen dat De Potter die westvlaamse archivalia te Gent heeft aangekocht in 1862-1863. Tien jaar na zijn aanwinst wenst hij zich te ontdoen van de westvlaamse stukken (met uitzondering van Moen). De oostvlaamse stukken (die zeker in die aanwinst aanwezig waren) heeft hij uiteraard voor zich behouden[4]. Zijn offerte aan Duclos is strikt westvlaams-provinciaal. De volgende gemeentenkomen er in voor (alfabetische rangschikking):

Aalbeke
Aarsele
Bovekerke
Deerlijk
Desselgem
Egem
Harelbeke
Heule
sHulste
Ingelmunster
Kooigem
Kortrijk
Kuurne
Lauwe
Lendelede
Ooigem
Oudenburg
Pittem
Roeselare

(3) J. Broeckaert, Frans De Potter en zijne werken 66 (Gent 1905).

(4) Gedurende 1864-1872 had De Potter, samen met Jan Broeckaert, zestien delen gepubliceerd van de 'Geschiedenis van de gemeenten der provincie Oost-Vlaanderen'. In 1870 betreurde hij dat hij zijn historisch werk 'niet een twintigtal jaren vroeger aangevangen had'. Immers, zo schrijft hij in een gedrukte narede van de eerste reeks monografieën (gedateerd 1 dec. 1870): 'Wat al schatten voor geschied- en oudheidkunde, wat al kostelijke bouwstoffen voor de kennis van de geaardheid, zeden en gebruiken der oude Vlamingen zijn [gedurende die 20 jaar] niet door onwetendheid, achteloosheid of wantrouwen van hunne bezitters der vernietiging prijsgegeven? Bedroevend was het ons meermaals te vernemen, hier dat de erfgenamen van bedienden van voormalige heerlijkheden gansche karrevrachten van oude bescheeden aan den kruidenier hadden geleverd; daar, dat afstammelingen van oude aanzienlijke familiën de perkamenten, getuigen van de grootheid hunner voorzaten, ten vure hadden gedoemd, alleen omdat deze opgesteld waren in eene taal, van welke zij zich hadden vervreemd'.

Rollegem
Ruiselede
Rumbeke
St.-Denijs
Spiere
Tielt
Vichte
Wakken
Waregem
Wevelgem
Wingene
Zevekote
(Moen: uitgenomen).

Wat is er van al die ‘stuks’ geworden? Heeft Duclos een koper ervoor gevonden? Is die verzameling samengebleven of werd ze verspreid, om ten slotte misschien - stuk voor stuk - in een openbaar archief terecht te komen?

Een andere vraag is natuurlijk hoe die zeer diverse stukken samenhoorden. Familiearchief de Denterghem? of hoe op het kasteel van Deurle terechtgekomen? Ook de familiekunde heeft hier een opheldernd woord mee te spreken.

A. Viaene

Tekst van de brief uit 1872

Goede Heer en Vriend,

Als men jong is denkt men al machtig veel in 't leven te kunnen tot stand brengen, doch naarmate men ouder wordt bevindt men, dat vele, zeer vele plannen onuitgevoerd moeten blijven, bij gebrek... aan tijd. Ach, leefden we maar nog zoolang als Mathusalem...

Terzake. Ik vereenigde vroeger een aantal *oude stukken* over West-Vlaamsche prochiën, gij raadt misschien al, met welk inzicht. Nu zie ik, dat die stukken mij enkel dienen tot ballast, en zou er mij gaarne van ontmaken. Kent gij niemand te Brugge, die ze zoude willen aannemen? Ziehier het lijstje dergene, die ik voor 't oogenblik onder handen heb.

[Lijst van Westvlaamse dokumenten]

1. (Klein) Renteboek van theerschip van Bovekerke, 1700.
2. Memorie omme de belegerthede van de thiende van het clooster van Ravensberghe [vrouwenklooster o. cist. bij Merckeghem] in de prochie van Aelbeke, 1632.
3. Renterolle van de heerlichede Meulewalle, in Lendelede (24 p.).
4. Prysye van 't pachtgoet van den heer De Meulenaere, te Lendelede (40 pages).
5. Extraict uytten Rentebouck van Mher Jan van Haveskercke, baron van Wynghene, van zynder baronye van Winghene (16 p.).
6. 't Goet te Gaver, in Deerlick en Harelbeke, 1634. Met penteekening er van.
7. Belegerthede van de leenen enz. in de prochie van Coyghem, St. Denys en Spierre, toebehoorende den heere van Coyghem, 1622 (12 p.).
8. 't Leengoet van de meyerye, in Desselghem. (Met penteekening, grof), 2 p.
9. Denombrement der Heerlijkheid Beckstrate (in Ingelmunster?). Met teekening 1693 (18 pages).

10. Processtuk betrekkelyk de heerlykheid van Steenberge, 1694 (12 p.).
11. Rekeninge over de allodiale goederen van dhoirs van Mher Ignaas de Muelenaere, in tquartier van Rousselaere, 1757.
12. Extraiet uit eenen ouden terrier: goederen aan de Pachtenbeke, tgoed te Zevecote, tgoet ten Bossche (40 p.).
13. Goederen van 't klooster Galilee, te Gent, tot Thielt, 1637 (8 pages). Teekening.
14. Beschrijving van eenige pachthoven in Hulste, Waregem en Rollegem (12 p.). 16..
15. Het goed ten Opstalle, te Vichte. 1861 (8 p.).
16. Stukken proces Wybraecke.
17. Wacken. Opgave der schade en verliezen, door de Franschen gedaan in 1645 (totaal meer dan 19.000 pond gr.). 20 pages.
18. Metinghe van thofgoed te Galentas, te Ruiselede 1636 (16 p.).
19. Extraiets uit den Renteboek der heerlykheid van Willecomme 1665 (10 p.).
20. t'Leengoet ter Straten, te Eeghem, 1625 (12 p.).
21. De groote thiende van Eeghem, 1632 (12 p.).
22. t'Heerschip ten Berge, in Rolleghem, 1629 (12 p.).
23. Lyste der bewoners van Aersele, met de namen der by hen gelegerde soldaten, 1645 (6 p.).
24. Metinghe der hofstede, toebehoorende aan Marquette [vrouwenklooster o. cist. bij Rijsel], te Deerlijk, 1625 (8 p.).
25. (Parchemin). Dit naervolghende es de groote ende nieuwe leghere van diversche percheelen van landen, cheynsen ende renten toebehoorende de ghilde vanden heleghen Gheest binder stede van Oudenburch, 1570 (7 p.).
26. Stukken betrekkelijk Ingelmunster.
27. Rentebouck der ammanie van Harelbeke (36 pages).
28. Grootte der heerlichede van Winghene, in Harelbeke (6 p.).
29. Stukken betrekkelijk de heerlijkheid Steenbrugge, in Lauwe, Clessenaere (sic), in Kortrijk enz. (Renten).
30. t'Goet te Vrauwenhove, in Rousselaere 1637. (Meting) 6 p.
31. Pachtbrief van 't goet te Cappenolle te Cuerne, 1603. Idem 1611.
32. Meting van 't leengoed Therrenhout, te Rumbeke, 1629 (16 p.).
33. Rentebouck der heerlijkheid Cordes, in Wevelghem, 1627 (10 p.).
34. Denombrement der heerlijkheid van Oyghem, 1693 (parchemin, 8 pages).
35. Drie processtuks om Pitthem, 1666.

36. De Ganzethiende, aan de kapelnij van Ste Anastasia, te Heule, 1635 (18 p.).
37. Drie processtuks betrekkelijk Heule.
38. Beschryf of meting van een leen en cheyns oost buiten Roeselare, met verscheidene andere stuks.
39. Vijftig gedrukte pryskaarten (berymde) van 't Rethorica ‘Slaet d'oog op Christi Kruis’ te Brugge. (Eerste jaeren dezer eeuw).

Ik beken dat ieder dezer stukken, op zichzelf, maar weinig belang oplevert, maar voor iemand, die historische opzoekingen over West-Vlaanderen doet, kunnen zij nuttig zijn.

Weet gij mij van eenen koper? Het 50 of 60 tal stukken zal ik afstaan aan 12 francs, minder dan ik er in de tijd voor gegeven hem. De prijskaarten-Rethorica betaalde ik bij Vijt fr. 3.00.

Uw nederige dienaar

Fr. De Potter

[P.S.] Al de stukken komen voort van de zolder des kasteels van baron Gabriël de Denterghem, te Deurle. De hovenier verkocht ze over een zestal jaren voor pondpapier, in de Bagattestraat, te Gent, waar ik ze, tegen driedobbelen prijs, gedeeltelijk uithaalde, nadat eene geheele karre reeds verbruikt was. *Belangrijke stuks over Moen* houd ik nog wat, omdat ik eene serieuze monographie over die prochie wensch te geven... als ik eens tijd heb.

Heil D.P.

Persoonsnamen Baeyngaert en Galgaert
Misleidende grafieen

De grafie *Baeyngaert* (zie Vraagwinkel, blz. 192) is inderdaad misleidend, want het woord heeft helemaal niets met een gaard te maken. De splitsing van het woord ziet er eerder als volgt uit: *baeyng-aert.* Daarmee zien we evenwel nog niet veel klaarder in de etymologie van het woord, want het element *baeyng* ziet er dan toch vrij vreemdsoortig uit.

Ik wil er vooreerst op wijzen, dat de gemouilleerde *n* (*nj* zoals in oranje, *Spanje*), die bij ons meestal uit het Frans is ingevoerd, in het Frans met *gn* wordt weergegeven (Espa*gne*, Colo*gne*, soi*gne*r, oi*gn*on). Heel vroeg echter komt - ook in het Frans - naast de spelling *gn* ook *ng* voor, b.v. in het Pikardisch: ‘Le groupe - ny- aboutit en général à n mouillé. Mais le yod du groupe - ny- peut aussi, au lieu de mouiller n, se consonnifier en g (z), ce qui donne des cloublets du type estraigne - estrange’ (C.T. Gossen, Petite grammaire de

l'ancien Picard, Parijs, 1951, 97-98). Zo begrijpen we dat aan Frans *oignon* Wvl. *andzjoen* beantwoordt en dat de Rom. gemeentenaam *Luingne* (let hier ook de kombinatie van de twee spellingen voor de gemouilleerde *n,* nl. *ng* + *gn*) in het Kortrijkse als *loendzje* wordt uitgesproken. Zo evolueerde de Franse familienaam *Cagnard, Cagniard, Caignard* (uit Lat. *canis* 'hond', een bijnaam dus) tot ons *Keingaerd.*

Baeyngaert gaat bijgevolg terug op evtl. *Baignard,* dat zelf tot een Germaanse naam te herleiden is: *Bain-hard, Bein-hard* (Förstemann). Het eerste element van deze *-hard-naam* vinden we terug in *Baginus, Bainus, Beinzo* (Gysseling-Koch, Dipl. Belgica, p. 12, 7, 217). Een echte oude Nederlandse vorm van de naam vinden we in *Beinaerd* of *Beinert;* vgl. 1591 Jacomijntken Beijnert van Ieperen (C. Roodenburg, *Vlaamse Stam,* IV (1968), 244).

We vergelijken nog even met de gemouilleerde *I* (Fr. *soulier, million),* die in de Middelnederlandse namen ook als *Ig* gespeld wordt. In Kortrijk komen b.v. voor: 1399 den her Jan Bataillen priestre = 1409 her Jan Batalge priestere = 1412 van Weytkin Batailge sheren Jans Batailgs sionghen zoone bastaert (Kortrijkse persoonsnamen omstreeks 1400, Tongeren, 1958 8-9). Bastaardwoorden uit het Frans worden in het Kortrijkse regelmatig met *I(d)zj*-uitspraak van gemouilleerde I uitgesproken: *oeldzje* (houille), *reveldzje* (réveille), *mool(d)zje* (maille, Ndl. malie), *bool(d)zie* (baille, N. balie), enz.

Gailliard noemt nl. in zijn Table des noms de familles (blz. 61) (op het *Inventaire* van Gilliodts-Van Severen) zijn eigen naam in de oude varianten *Galiart* en *Gelgaert.* Zijn naam wordt trouwens in Brugge als *galjaard* uitgeproken, ongeveer zoals *gaillard* met bet 'kerel' *galjaar* luidt. Dit Franse woord is echter van Germaanse oorsprong. Gotisch *gails* betekende 'vrolijk'; de Germaanse naam *Gailo* betekende 'levenskrachtig, dartel, overmoedig, vrolijk'. Met enige betekenisverschuiving werd het ons woordje *geil.* De samenstelling met *-hard* of *Gail-hard* gaf aanleiding tot de Franse vorm *Gaillard* en het Ndl. woord *geilaard.* Intussen kunnen we in West-Vlaanderen een *geilaard* wel een *galjaar(d)* noemen, maar het omgekeerde geldt niet altijd, ook al hebben beide woorden dezelfde oorsprong. De Mnl. naam *Galgaert* (b.v. 1395 Fierin Galgaert, in Petegem-Deinze) is bijgevolg niet noodzakelijk als a*er*d-afleiding van *galge* op te vatten. Zou trouwens *galgaert,* dat bij Verwijs-Verdam (II, 898) als 'galgenaas, booswicht' verklaard wordt, niet via bet. 'overmoedig' of 'stout(moedig)' de bet. 'booswicht' hebben kunnen krijgen?

F. Debrabandere

Zwineman en Schaapman

C.B. vermeldt in Biekorf, LXX (1969), blz. 192 een Jan Zwi-

neman van Gijvelde in 1448. We komen dezelfde naam trouwens nog eens tegen in Gijvelde in 1469: R(elict)a Jan Zwinemans pueri[1]. De naam is wrsl. een beroepsnaam voor de *zwijnenhoeder*, varkenshoeder. Het woordje *man,* dat trouwens in veel gevallen bijna een achtervoegsel is, komt vaak in beroepsnamen voor; denk aan: *melkman, kranteman, ijscoman.* In het Kortrijkse noteerde ik in de 14e eeuw ook: *Boterman, Caesman, Kerseman, Meuleman, Scotelman, Wagheman, Calcman.* Deze laatste naam is zelfs duidelijk synoniem met kalkmaker: 1391 ghegheven Maertin den Calckmakere van vii mudde ende een carre calcx = 1395 Martin le Calcman = 1396 Maertine vander Cruusbeque dit Calcman[2]. Naast *Wagheman* is er ook het synoniem *Carreman;* vgl. in Brugge 1303 van Gillise Carremanne = 1330 van Gilisse Carren[3].

De naam *Schaapman* is zonder enige twijfel te vergelijken met Zwineman. De *schaapman* zal wel een *schaapherder* geweest zijn. De naam *Scaepman* wordt bij ons door Gailliard[4] genoemd. Het is ook de naam van de Nederlandse politicus Mgr. H.J.A.M. Schaepman (1844-1903).

Met *Coeman* staat het helemaal anders. Zou de koewachter trouwens niet eerder *Coeyeman* geheten hebben? Ik heb in mijn materiaal geen toenaam voor de koewachter, behalve de volgende omschrijving in Kortrijk: 1371 Hannine die de Coeye bewaert[5]. De naam *Coeman* kon ook *Coman* of *Cooman* geschreven worden. De oe-spelling duidt er een lange o aan, net zoals in familienamen *Cloet, Soens* (lees: Zoons). Deze *Co(e)man* is door assimilatie van *pm* tot *mm* uit *Coopman, Coepman* ontstaan. Vgl. in Kortrijk: 1391 ghegheven Woutren den Coeman ende sinen gheselle 1392 ghegheven Woutre den Coepman = 1392 Woutre den Coopman; 1418 erve Jans Comans = 1422-24 erve Jans Coomans[1]. *Coeman,* die we eigenlijk *Co(o)man* dienen te lezen, is bijgevolg een koopman.

F. Debrabandere

(1) Th. Vergriete, De haardentelling aano 1469 van de kasseirij Sint-Winoksbergen. *Vlaamse Stam,* II (1966), 361. Vergriete heeft er de naam evenwel fout gekopieerd; ze heeft er nl. een onleesbaar en onuitspreekbaar *Zwmemas* van gemaakt. Het is duidelijk dat de *m* als *in* gelezen moet worden en dat ze een afkortingsteken tussen *a* en *s* (voor de *n*) over het hoofd gezien heeft.

(2) F. Debrabandere, Studie van de persoonsnamen in de kasselrij Kortrijk, 1350-1400, ter perse.

(3) R.M. Verkest, Anthroponymische studie aan de hand van de Brugse stadsrekeningen van 1298-1303, lic. verh. Leuven, 1949, blz. 104.

(4) E. Gailliard, Table des noms de families,..., Brugge, 1883-85 (Gilliodts-Van Severen, Inventaire des archives de la ville de Bruges).

(5) F. Debrabandere, Kortrijkse persoonsnamen omstreeks 1400, Ton geren, 1958, nr. 403.

(1) In Ars Folklorica Belgica, dl. I (Antwerpen 1949), blz. 107-148; dl II (Antwerpen 1956), blz. 225-264.

Bedevaartvaantjes van hier en elders

Bij het verschijnen van: J. PHILIPPEN, *De oude Vlaamse Bedevaartvaantjes. Hun volkskundige en cultuurhistorische betekenis.* Diest, Europa, 1968, 149 blz., ill. 720 BF, (form H 30 × B 21), geb.

Collega Jules Pieters, Oostvlaams volkskundige en lid van de Koninklijke Belgische Commissie voor Volkskunde, karakteriseert als echt-Vlaamse en onvervalste volkskundige verschijnselen: onze ommegangsreuzen, onze patakons en onze bedevaartvaantjes. Op voortreffelijke wijze heeft hij zelf het voornaamste onderzoek over de patakons in onze gewesten geleid terwijl hij over bedevaartvaantjes in verband met paardenommegangen een niet minder grondige studie heeft gepubliceerd(2).

Het ontbrak het bedevaartvaantje tot nog toe niet aan belangstelling. In 1922 verscheen het meesterwerk van Emile H. Van Heurck, die zijn persoonlijke collectie van meer dan 500 exemplaren naar plaatsnaam en bedevaartoord inleidt, catalogeert, beschrijft, van commentaar voorziet, bibliografisch bepaalt en bovenal ongemeen sterk illustreert. Dit werk hield stand onder de tien mooiste uitgaven over Vlaamse volkskunde, antikwarisch gezocht en bijna onvindbaar geworden, en als het dan eens opdaagt, zeer duur betaald!

Emile Van Heurck bleef sinds 1922 de enige die de bedevaartvaantjes van het hele land en van aanpalende verspreidingsgebieden globaal heeft beschreven. Die eigenschap valt vooral te vermelden omdat de belangstelling van zijn navolgers en leerlingen enigszins is geëvolueerd en zich helemaal beperkt tot eng provinciale grenzen. In 1942 vangt M. Van Coppenolle aan met de Westvlaamse inventaris, in 1958 volgt R. Van der Linden met de Oostvlaamse en in 1963 beperkt J. Philippen zich tot een inventaris van de Oostbrabantse produktie vóór 1850. In 1961 verschijnt een algemeen mariale tentoonstellingscatalogus van R. Van der Linden naar aanleiding van Virga Jessefeesten te Hasselt.

Al die provinciale monografieën verwerken Van Heurcks gegevens in eigen streek, vullen die soms verouderde nota's met (zeer geringe) ontdekkingen van oudere exemplaren aan en beschrijven de niet altijd even interessante produktie na 1922. Elke auteur heeft hierbij eigen verdiensten, hij helpt in ieder geval steeds de belangstelling voor het fenomeen aanwakkeren en de verzamelwoede in stand houden.

De nieuwe studie van J. Philippen verschilt helemaal van op-

(2) R. De Bertrand, Dévotions populaires chez les flamands de France de l'arrondissement de Dunkerque. Ann. Com. Flam. France I, 1853, blz. 191-235. Het vaantje blz. 202. Op die bijdrage steunt ook de verder te vermelden nota van J. Colens in la Flandre.

vatting. In de vroegere werken wijzen alle auteurs slechts inleidend op de specifieke eigenschappen van de vaantjes maar die gegevens balde niemand samen in een algemeen studieoverzicht. Dit is nu de taak die Philippen op zich heeft genomen, de resultaten van zijn zoeken heeft hij gebundeld in een prachtig drukwerk, dat ook getuigt voor de goede smaak en het kunstgevoel van de auteur.

Alhoewel dit werk zich beperkt tot de oudste en boeiendste produktie verspreid over het hele Vlaamse land, brengt het juist door die beperking het interessante deel van het onderwerp in de algemene belangstelling, ook van de niet deskundige noch gepassioneerde verzamelaar. Het is een handleiding en een uitstekende inleiding tot en bij een bij uitstek Vlaams volkskundig verschijnsel. Hier vindt men uiteindelijk gegroepeerd en geïllustreerd alle aspecten van het aantrekkelijk probleem 'bedevaartvaantje': ontstaan en bakermat, verspreiding, soort en verschijningsvorm, techniek en uitvoering, kunstwaarde, volkskundige en cultuurhistorische betekenis, karakter van het verschijnsel. Talrijke registers vergemakkelijken raadpleging en behandeling, terwijl de buitenlandse amateur wordt geholpen met beknopte overzichten in het Frans, Duits, Engels, Spaans en Italiaans. Wel een luxueuse formule voor een niet minder luxueus drukwerk.

Het is alsof het sprookje van Assepoester hier werkelijkheid wordt. Het ooit geminacht vaantje van de volksmens-bedevaarder, uitwendig vertoon van volksgeloof in vroegere tijd meer dan heden in eer gehouden, wordt hier uitverkoren tot kroonprinses van de Vlaamse volkskunde. Al is de lieftallige prinses in werkelijkheid vijf eeuwen oud, ze blijft wedijveren met alle moderne 'missen'.

Een klein overzicht van een tiental oudste exemplaren kan als wetenswaardigheid even uit Philippens zorgvuldige inventaris worden losgemaakt.

Vóór 1587	Aarschot	O.-L-Vrouw
1596	Ename	S. Laurens
1657	Wulpen	S. Willibrord
1660	Pulderbos	O.-L-Vrouw
1673	Averbode	Johannes de Doper
1679	Merksem	S. Bartolomeus
1681	Meldert	S. Ermelindis
1698	Zellik	S. Markoen
17de eeuw	Hasselt	Virga Jesse
	Scherpenheuvel	O.-L-Vrouw
	Dudzele	S. Lenaart
	Gistel	S. Gadelieve

Een nochtans niet te verwaarlozen aspekt van de vaantjes-

studie werd door alle publicisten onderbelicht of helemaal niet belicht. Die schaduwvlek hangt over de historiografie van het onderzoek zelf. Wie en waar? Van Heurck verschijnt als de profeet in een woestijn en zijn discipelen verkondigen zijn leer alsof niemand vóór hen in geen enkele gouw zich over het verschijnsel heeft gebogen. Philippen maakt zich hierbij wel verdienstelijk door heel even, in bibliografisch overzicht met commentaar, te wijzen op de oudste belangstelling in onze gewesten.

Uit de enkele nota's van Philippen blijkt duidelijk dat in West-Vlaanderen ongeveer een eeuw geleden de interesse werd gewekt. In zijn Westvlaams overzicht heeft M. Van Coppenolle nagelaten de vroegste groei van het vaantjesonderzoek inleidend te behandelen, al kan men verder in dit werk voorname gegevens in de plaatselijke beschrijvingen terugvinden.

Een beknopt onderzoek, dat vatbaar blijft voor aanvullingen, onthult de volgende feiten. In 1853 verschijnt de eerste jaargang van de Annales du Comité Flamand de France, Raymond de Bertrand publiceert er een uitvoerige studie over de volksdevotie in het arrondissement Duinkerke en geeft als illustratie een afdruk van het bedevaartvaantje van S. Folquinus te Ekelsbeke, in 1643 door Guillaume du Tielt gegraveerd. Mogen we hier veronderstellen dat voor het eerst in een wetenschappelijk tijdschrift het vaantje als volkskundig verschijnsel wordt voorgesteld?

Zeker is hierbij wel, dat de Bertrand zelf op dit volkse drukwerk werd gewezen door Carlier ainé, een Parijse correspondent van het Comité Flamand. Daarna trad hij ook in verbinding met Ferdinand Van de Putte, alsdan pastoor te Boesinge. die hem voldoende gegevens over vaantjes mededeelt om zijn latere bijdrage erover te stofferen[3]

In een studie over de St. Walburgakerk te Veurne, in 1862 verschenen, schenken de auteurs Charles Carton en Ferdinand Van de Putte aandacht aan het plaatselijk bedevaartvaantje[4].

Wanneer Adolf Duclos dan in 1870 over Veurnes Beschermheiligen een zeer verzorgde studie uitgeeft, drukt ook hij naast twee devotieprenten een exemplaar van het bedevaartvaantje over. En dat zijn dan wel de eerste Westvlamingen, die zich over het bedevaartvaantje ontfermen.

Waar men Duclos aantreft, vindt men in die tijd ook Rond

(3) Annales Soc. d'Emulation de Bruges, 1862, blz. 150. Bij dit artikel behoren vier buitentekst platen, die meestal in de exemplaren van de openbare bibliotheken ontbreken. Vooral als er ijverige verzamelaars zijn voorbijgegaan!

(4) Is Jan Bruggeman = Jules Colens? Bruggemans bijdragen in RdH. zijn van wetenschappelijk gehalte, ze handelen over heraldiek en gewichtseenheden. Colens werkte mee aan La Flandre onder eigen naam. Is het mogelijk, dat hij vulgariserend Duclos van dienst wilde zijn onder een dekmantel die de archivaris niet mocht verraden?

den Heerd. In 1870 drukt hij zijn Veurnse cliché als buitenkansje voor zijn abonnees, terwijl in 1873 een medewerker onder de schuilnaam Jan Bruggeman het eerste algemene artikel aan vanen en vaantjes wijdt. Bij een afbeelding van het vaantje van Evergem (O. VL.) beschrijft hij dit vaantje samen met een Iepers Sint-Eiooisvaantje, het Gertrudisvaantje van Zandvliet en twee vaantjes van Lebbeke (O. VL.).

Eigenaardig schijnt het wel, dat Jules Colens in 1872-73, alsdan adjunct-conservator van het Rijksarchief te Brugge, eveneens een korte nota publiceert over datzelfde Zandvliet in het tijdschrift La Flandre, een uitspraak van de Bertrand hierbij overnemend en het vaantje zelf overdrukkend(1).

Van 1873 tot 1874 blijft RdH. het vaantje huldigen met het overdrukken van modellen van Veurne, Zillebeke, Ieper en Izenberge. In 1881 drukt ook Edmond Van der Straeten een drietal vaantjes over in zijn Théatre villageois. Is dit het eerste wetenschappelijk werk dat het vaantje ruimer bekendheid schenkt?

De Ieperse staatsminister en historicus A. Vandenpeereboom (1812-1884) bezat een belangrijke verzameling koperplaten herkomstig uit het fonds van de Ieperse graveerdersfamilie du Tielt. In de Annales d'Ypres et de l'ancienne West-Flandre IX (1880) publiceerde hij een beschrijving van zijn verzameling met afdruk van twee vaantjes (O.L. Vrouw van de Rozenkrans, Ieper en St.-Vincentius, Watten). In de speciale overdruk (4°, op 30 exemplairen) van zijn studie over Guillaume du Tielt (Ieper 1882) heeft Vandenpeereboom nog vier andere afdrukken van vaantjes bijgevoegd: Gadelieve van Gistel, Gillis van Watten, Augustinus van Esen en Bartholomeus van Hoge zieken (Ieper). Van een zestal andere vaantjes geeft hij een beschrijving.

Die beknopte gegevens schijnen te bewijzen dat aan Westvlamingen, met de scherpzinnige Duclos op een ereplaats, de eer toekomt de bedevaartvaantjes als volkskundige valuta te hebben erkend.

Later zijn het de verzamelaars zelf die verdienstelijke catalogi samenstellen en uitgeven. Opvallend hierbij dat ook die verzamelingen allerlei avonturen kunnen beleven. J. Philippen zinspeelt op de verzameling van de Gentenaar E. Callion, die op een veiling in 1867 tegen hoge prijzen werd verspreid. Het is oorspronkelijk een nota van de welingelichte Jan Bruggeman in RdH. Over de verzameling van Jan Broeckaert

(1) De vaantjes met een * getekend zijn het werk van G. Michiels Zie ook: W. Giraldo, Guillaume Michiels, kunstschilder en verzamelaartekenaar van bedevaartvaantjes. Volkskunde 1955, blz. 39-49, ill.

van Dendermonde, tentoongesteld op de folklore-expo 1910 te Brussel, kon Philippen wel meer details mededelen.

Van die expo bestaat er een catalogus ten dele door Isidoor Teirlinck samengesteld en na Broeckaerts afsterven in 1911 werd zijn verzameling van 225 vaantjes aangekocht door Emile Van Héurck, die dit zelf vermeldt in de inleiding van zijn studiewerk. Ook de verdere lotgevallen van Van Heurcks vaantjesbezit blijven belangwekkend. Zijn privécollectie van 500 exemplaren behoort thans tot het openbaar-volkskundebezit. In 1921 schonk Van Heurck zijn volledige verzameling volks- en kinderprenten aan het Prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, terwijl diezelfde instelling in 1931 zijn verzameling volksboeken aankocht en zijn unieke verzameling bedevaartvaantjes als erfenis verwierf. Dagelijks is het mogelijk die collectie van hoge waarde in de Brusselse Albertina te raadplegen, zodat ieder werklustige volkskundige zich als een dankbare erfgenaam van de voorname Antwerpse maecenas mag beschouwen.

Hervé Stalpaert

Bijlage

Van de geboden gelegenheid kunnen we gebruik maken om een Westvlaams bibliografisch overzicht vast te leggen met bijvoegsels aan het werk van M. Van Coppenolle. Zowel de auteur van dit Westvlaamse repertorium van bedevaartvaantjes als zijn streekgenoot Walter Giraldo hebben het nieuw ontdekte en de nieuw uitgegeven vaantjes bijgehouden. Toch kwam de merkwaardige vondst van J. Geldhof, die het 18deeeuws unicum van Blindekens Brugge ontdekte en beschreef.

Afkorting:

WVL West-Vlaanderen, Brugs weekblad 1944-1948. Hier publiceerde M. Van Coppenolle zijn ontdekkingen en aanvullingen.
Beer 't Beertje, almanak van de Westvlaamse Folkloristen. In 1946 een bijdrage van M.V.C.; in 1957 en 1958 twee bijdragen van Walter Giraldo.

Overzicht

Aartrijke	S. Antonius abt	Beer 58
Bavikhove	S. Maurus	Biekorf 1954, 164. Afb
Beveren (Roes.)	H. Kruis	WVL 13.1.45
Brielen	S. Cornelius	Beer 58. Afb.
		Biekorf 1957, 287

Brugge	O.L.-Vrouw Blindekens	Biekorf 1965, 180. Afb.
	idem (modern ex.)	Toerist 1948, 201
		Volkskunde 1955, 43.

	H. Bloed*	WVL 5.5.45. Afb.
Brugge		Toerist 1948, 201
		Volkskunde 1955, 43
		Beer 61, 47. Afb.
Brugge	S. Elooi	Beer 46, 44
		Volkskunde 1955, 42
Brugge	O.L.-Vrouw Potterie*	WVL 15.9.45. Afb.
		Toerist 1948, 201
		Volkskunde 1955, 43
		Afb.
Dadizele	O.L.-Vrouw	Beer 57
Damme	H. Kruis*	Biekorf 1961, 218
Den Haan	S. Rita	Beer 58
De Panne	O.L.-Vrouw	Fatima Beer 57, Afb.
Dudzele	S. Leonard	Rond Poldertorens,
		1965,67
Gistel	Godelieve (par. kerk)	Beer 58
Herzeeuw	S. Kristoffel	Beer 58
Ieper	H. Kruis	WVL 26.5.45. Afb.
Ieper	S. Sebastiaan	WVL 26.5.45
Kortrijk	O.L.-Vrouw Groeninge	Beer 57 (3 typen)
Kuurne	S. Kristoffel	Beer 58
Leke	S. Antonius abt	Beer 58. Afb.
Lichtervelde	S. Margareta	Beer 58
Lissewege	O.L.-Vrouw	Beer 57
Meetkerke	O.L.-Vrouw*	WVL 23.3.46. Afb.
		Volkskunde 1955, 43
Mesen	O.L.-Vrouw	Beer 57
Merkem	O.L.-Vrouw Langewade	Beer 57. Afb.
Moerkerke	S. Rita	Beer 58
Neerwaasten	S. Jan Baptist	Beer 58
Oostvleteren	S. Antonius abt*	Biekorf 1963. 30
		Bachten de Kupe

		1963, 42
Poperinge	O.-L.-Vrouw	Beer 57
Sint-Jan (Ieper)	S. Bartolomeus*	Beer 58
		Biekorf 57, 251
Sint-Kruis	O.L.-Vrouw Viven	WVL 13.1.45
Tiegem	S. Arnold	Beer 58
Torhout	S. Kristoffel	Beer 58
Varsenare	S. Maurits	Beer 58
Wervik	S. Rita	Beer 58
Wevelgem	H. Doorn en	Beer 57
	O.L.-Vrouw Lourdes	
Zandvoorde (Ieper)	S. Cornelius	WVL 13.1.45. Afb
Zarren	S. Antonius abt	Beer 58

Koutend over boerebrood en ovekot
(vervolg van blz. 142)

II
In 't zuiden - aan 't vliegende peerd

Zo was dan (beschreven in kapittel I) de bakgewoonte in 't Noorden of het Polderland, 't is te zeggen de tarwestreek benoorden Brugge.

We gingen dan ook eens te rade bij zuiderse boeren in de lichtere Zandstreek waar er vroeger meestal rogge geteeld werd. Onze eerste statie was bij de molenaarsweduwe van 't Vliegende Peerd te Oedelem: daar zijn we thuis en 't is een rustig vertellen uit de tijd van de molenaar, haar man, Leon zaliger.

'Ik ga het uiteendoen lijk of ik het gehoord en gevonden heb toen ik op de molen introuwde. Je weet dat ze hier rugge zaaiden, 'k en zegge niet, er was wel hier of daar een boer die een partijke terwe had - lijk Bouts - maar dat waren uitzonderingen. Wijnder zelve kochten onze terwe voor eigen gebruik. Op de molen bakten we brood voor de verkoop ook, maar dat was brood lijk of gij er geen kost kopen in 't omliggende. Neen mens, dat was geen gewoon ruggebrood, 't was ruggemeel gemengeld met de beste remelaze - gemene terweblamme - die we kochten bij Kazzens aan de Kruispoort Alzo goed gemengeld en doorroerd wierd dat meel gebakken met zuurdesem van de bakte te voren, en daarop gildig warm water gieten om te verdesemen. Onze knecht, Jan Vork bijgenaamd, moest kneden met de voeten, ja van zelfs moest hij schone zijn voeten affrotten en spoelen bij de waterbak van de bakkete.

Ons ovekot was een grote bakkete rechtover de keuken, zodat Leon, die voor den oven zorgde, gemakkelijk 't vier in den oven volgde als hij een teugske koffie kwam drinken. Met dat wij ook boerden was 't ovekot daarop ook ingericht: twee ingemetselde fornooizen - een groot en een kleiner - om patatten te koken voor de zwijns. De patattemalen hing aan de muur vast boven de zwijnskuip. Er stonden ook twee meelbakken en de ene diende om de trogschrepeling te vergaren voor de beesten. Voor 't gemak staken we zelf water naar de waterbak in 't ovekot, dat ging heel eenvoudig met een buizeke door de muur. De tote van de pomp wierd met een houten tap en een slunse opgestopt, en met dat we pompten liep 't water seffens over langs boven in de aangelegde gote naar 't buizeke in de waterbak. 't Was gemakkelijk en te kleine

koste en g'hadt altijd water bij d'hand en 't vuil water liep langs 't gotegat weg naar buiten. Al de kant van 't venster stond de grote trog op twee schragen, en verder de tafel om 't brood op te maken. Retsers en zeefden hingen aan de balken en op de houten rooster lag het ander gerief lijk pale en ovenpertse en broodplanken en wat weet ik al.

Wanneer dat we maalden en bakten? Er wierd twee keers te weke gemalen: de dinsdag en de vrijdag en bovendien ook nog als het waaide, we hadden dan de wind voor niets - dat was in mijn tijd... De ketser ging 't graan halen bij de boeren met de ketsekarre, en kleiner doeningskens brachten zelf een klutske van vijftig, minstens vijfentwintig kilos naar de molen en ze zeiden: ‘let op 't is onze bakte!’ niet te mengelen met minder gekuist graan.

We bakten alle dagen en vier keer daags, zodat de ketser al een keer de trappelaar in de trog kwam aflossen want dat was nog niet alles, zo 'n karwei. Hoe meer dat hij trappelde hoe taaier dat de deeg wierd en hoe lastiger aan de voeten, en als het te veel plakte werd er wat meel bijgestrooid. Als Jan voelde dat de deeg goed aaneenhield en begost te rekken was het een hele verlichting: ‘Zeg baas we zijn aan 't komen, de meneuvers zijn gedaan voor een poze’. Die poze duurde driekwart totdat de deeg begost te gane en te barsten. Leon de molenaar maakte het brood op.

Een brokke deeg afstekken op het zicht van twee kilos en half tot drie kilos met het deegspaatje (een soort koekschup). Voor d'avanse draaide hij twee broden tegelijk op tafel met ieder hand een, totdat ze hun gepaste grootte hadden. Ieder bakte dertig broden achtereen opmaken, nog een stek of drie met de fersette opdat er geen blazen zouden opkomen en nu nog een tijdeke gedekt om te gane, en 't brood lag gereed. Alzo hebben we meer dan eens tweehonderd kilos meel - zonder 't water mee te rekenen - verbakt op een dag.

't Was ook Leon die den oven heette binst dat de knecht in de trog liep en hij kost het op een buske hout passen, klaar uit gewoonte. Met de ovenpertse over end'weer rokelen, zo bracht hij heel die grote oven witgloeiend. In een draai kost hij die gloeiende bakkerskolen in den doofpot rokelen en met evenveel haast werden de dertig grote broden met de pale in den oven geschoven, en 't ovenstopsel stond al voor d'ovenmuile want de warme tocht en de doom mocht uit den oven niet komen. Tegen de knecht: ‘Waar blijft ge daar met uw emmer smeersel?’ Jan schepte de verse koeistront met kaf gemengeld en besmeerde met de andere blote hand de kanten van 't ovenbard om de garren goed toe te plakken. Wadde.... E-e-e!... Maar iefvrouw toch, die koeistront bakte mee en 't plakte bijzonder goed en 't is dan nog een remedie

voor een verzworen vinger. Ja, ja en er zijn er nog die 't doen: een zere vinger in een vingerling met verse koeistront steken. de brand trekt eruit en 't is gedaan met de verzwering.

Binst dat 't brood een uur in den oven zat zorgde Jan voor de tweede bakte van 's voornoens, en 's achternoens wierd er nog twee keers gebakken.

Verkopen? menslief verkopen? Wel, wel wel, ons *masselioenbrood* van 't Vliegende Peerd was ver en bij gekend: brood lijk een kortewagenwiel zo groot, en 't sneed gelijk lever voor dertig eens en geen zurigheid omtrent. Heel 't omliggende kwam naar onze molen om masselioen te kopen zowel van Moerkerke, Sijsele en Male als van Oelem, Beernem en Moerbrugge. We verkochten in een kleine plaatse van het huis - winkel genaamd -: een dis met weegschaal en schof

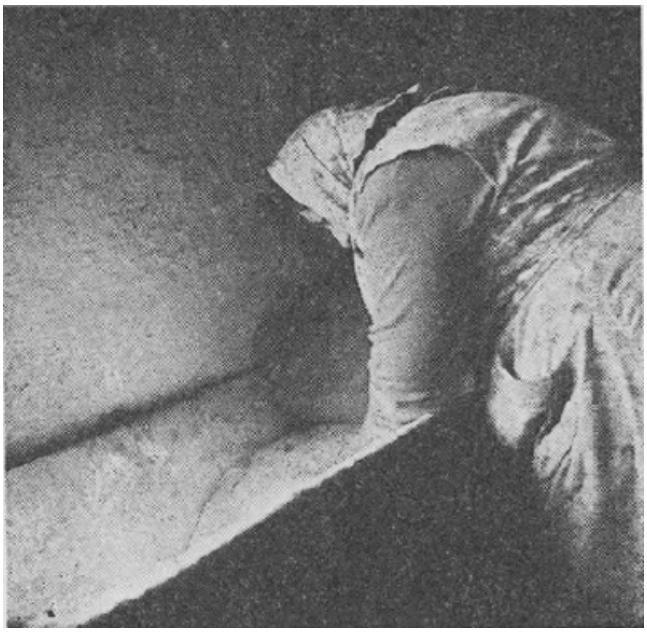

Tarwebrood knedend in de trog
Damme 1964

en een houten schaalke voor de kleine kluttermunte. Tegen de muur de broodrekken en er onder de meelbakken met houten scheppers en een gruisbak. De olie wierd apart besteld. Tegen de zaterdag avond was er geen brood meer te zien of 't was al besteld. Er was een keer een vrouwe die met een kluts rugge naar de molen kwam en ze stak haar neus op als Jan in den trog liep, maar Sies de ketser beet seffens toe: ‘Zeg! gij daar, je moet zo rijke en zo vies niet doen, junder oven staat van achter in de kerke!’ (armendis voor broodbe-

deling). Ze was seffens de mond gevuld en poerde niet meer. ze was blij dat ze nog een masselioenbrood kost kopen.

Op de gevaarts

Alice van de Gevaarts langs de Gentse vaart te Beernem herinnert zich heel goed hoe moeder bakte in haar kinderjaren.

Als ik veel alleenstaande ovekotjes weet staan? Ge wilt zeggen die bouwkes die ze afzonderen van d'huizinge, zogezeid uit schuwte voor de brand. Ja? dat is al lang geleden en gij komt het een beetje te laat vragen... Wacht een keer: bij boer Guust Tants niet verre van de vaart stond 't ovekot apart; doch door de band hadden de boeren liever den oven aan het huis voor 't gemak.

Onze oven stond in 't achterhuis nevens den heerd. Op zijds hadden we een ingemetst groot konfoor in blauwe klompkes, jachtkonfoor, waarin dat we bakkerskolen brandden en laaiden, zodat er binst de week geen plaats overbleef voor de trog en daarom stond hij op de meelzolder. 's Winters stak de koeiwachter de trog van de zolder in de keuken en de gereed gevulde bakte werd erin gezet om een beetje gelijke keukenwarmte te hebben. De grijze baksaarze wierd zelfs aan de lene van de stoof gehangen voor de warmte.

Als we roggebrood bakten? Ja, ja 'k versta het wel, dat is hier de roggestreek, maar op moeders hof in de Kasteelhoek zaaiden ze altijd wat terwe voor eigen gebruik en zelfs voor de kommersie, wijlder hadden maar een partijken voor eigen bakte en meestal werd er alleen roggebrood gebakken op de Gevaarts, 'k spreke van vóór den oorlog van veertiene.

De vrijdagnuchtend na koffietijd zette moeder haar aan 't bakken en vader moest binst de wijle den oven heten. De trog met 't meel wierd op twee stoelen in het achterhuis gezet. Eerst een kruiske slaan en een handvol zout over 't meel gestrooid, ze maakte een putje voor de brouwersgist, want hij mag niet in aanraking komen met het zout, neen hij zou zijn kracht verliezen. 's Zomers zou moeder nog een scheutje azijn in 't water gegoten hebben tegen 't verzuren van 't brood. 't Was voorzichtjes lauw water gieten of ge zoudt ‘de molenaar versmoren’ en 't is niet goed als gij er meel moet bijdoen. Ze kneedde met de vuisten en 't was veel ommesmijten om er lucht en gang in te krijgen; op de kant van de trog gelegd onder de warme meelsaarze begast het te gane en te rijzen. Met de koekeschuppe of de trogschreper verdeelde ze haar deeg en maakte het brood op.

Ondertussen was vader aan 't rakelen over end weer met de rokelare, maar nooit met de ijsdren punthaak, de ovente-

gels liggen los en zouden opgelicht worden. Hij riep bijtijds. ‘Zeg vrouwe hoe verre staat g'al met uw bakte? de oven gaat allichte heet genoeg zijn!’ Hij stond op hete stenen om er vanaf te zijn, doch moeder stoorde zich daar niet aan. Als 't brood genoeg gerezen was overwreef ze nog eens de bovenkant met wat zwarte koffie om schone bruin te zien en weer ging vader op: ‘'t Is nu zekers haast gedaan met dat trutselen, de oven is gereed, witlaaiend!’ en ze zouden zelfs in 't gestrijd gekomen zijn, want moeder was voor goed doorbakken en vader verkoos lichtgebakken brood, en dat viel bovendien profijtig voor hem in 't stoken en in het hout.

De smaak van 't brood hing ook af van 't seizoen: verse nieuwe terwe was te danig veel beter, dat gaf een echte notesmaak, maar die goede smaak ging al verloren achter nieuwjaar. Geschoten terwe - na een regenseizoen - scheidt altijd van de kaste, elk moest een brakke brood pakken en 't is schadelijk in 't vetspreiden, alzo lag heel de tafel vol brokkelinge. 't Was ook schadelijk als wij bij korteresse van brood dat nieuwbakken aten. Moeder had het wel buiten op de vensterbank te koelen gezet, maar 't scheidde toch van de kaste bij 't snijden en daarom werd eerst de avekoek verdeeld om de grootste honger te blussen.

In hete zomers kost het brood op het einde van de week beginnen te rekken en te draden of te beschimmelen. Moeder redde dan wat ze kost, schreepte af, spreidde gildig vet, doch als het al te vele schol werd de rest in de zwijnskuip gesmeten. Bakker Plasschaart van de plaatse te Beernem beweerde dan: ‘Maar bazinne, waar dat ge mee verlegen zijt! Kijk een keer, Milleke Allaart bewaart zijn brood drie weken lang in een slaaplaken! mijn hond zou er niet meer willen van eten en Milleke blinkt algelijk van gezondheid’.

Ha ja 'k moet nu van de kermesse vertellen. Wel hoe arm dat de mensen ook mochten zijn op de Gevaarts, met de kermesse bakten ze koekebrood of krentebrood. Maar 'k zou best eerst vertellen van thuis bij ons, want tante Amelie, de rentenierster van de plaatse, kwam moeder helpen voor de kermesbakte. Moeder bezorgde 't koekebrood: effen en krentebrood van elks de helft. Koekedeeg moest niet veel gekneed worden, juiste een beetje geduwd, 't is te zachte van fijne blomme, boter en eiers. Van de reste en de schrepeling maakte moeder nog een klein broodje om warm weg een keer te proeven. Tante Amelie zorgde voor de taarten, een hele oven taarteblekken, en ziJ bracht haar gerief mee in een zwart mandeke: taarteralier en snijwielke met nog 't een en 't ander.

Moeder had voordien appelmoes gereed gemaakt van rode kallevientjes met veel suiker, maar zij hield toch staande:

‘Dat droog appelke - *langaardekes* dat we zeggen - past beter, 't moes heeft wel zo geen schoon oge maar 't dringt minder in taartedeeg en bewaart langer ook’... Sommigte boeren mengelden ook krenten in appelmoes maar dat maakte de taart zwaarder en minder schelferachtig. Konfituur?... Geen gedacht daarvan, ze kenden dat niet, ze maakten *zeleie*, eerst van pruimen en later van korte steerten (kersen), dat was de beste taarte.

Taartedeeg wierd daags voordien gemaakt en tante goot er nog een dreupelke ‘franschen’ in voor de goede smaak. De deeg wierd op tafel gerold met boter gesmeerd, toeplooien en weer uitrollen in alle richtingen en boter strijken en nog... en nog... totdat ge een fijn velleke kunt uitrollen, daarvan hing de schelferinge af. Eindelijk opplooien in een handdoek om in de kelder te vernachten.

's Anderendaags wierd de opgeplooide deeg weer tot een velleke open gerold en tante hield ze voorzichtig op de rol om het gevette taarteblek te bedekken en schone rond de boorden af te rollen. Dan een voor een de taartedeegblekken met appelmoes zachtjes met de lepel overstrijken en een met kersezeleie die tante meegebracht had. Van de reste van de deeg wierden de gebekte lintjes afgerold met het taartewielke om appelmoes en zelei te overkruisen - in vierkantjes of ruitjes - en met dikker banden de ronde af te boorden. Wijlder kinders waren niet weg te krijgen van tafel, we grabbelden naar een afgebroken tuitje deeg, dat smaakte bijzonder goed, of als we de keur kregen rolden we met 't gebekte wielke: ‘ju peerdeke’ totdat vader ons voor goed buitenstak.

Voor ze in de oven gingen wierden de opgemaakte taarten nog overstreken met een geklutst ei, dat gaf een schoner oog.

Wanneer dat ze gebakken werden? Zeg, dat ging al profijtig weg om geen warmte te verliezen en zo weinig hout mogelijk nutteloos te verbruiken. Als 't koekebrood uit den oven kwam maakte vader nog enigte stokskes vier om de gepaste warmte te hebben want taarten vragen die grote hitte niet. Twintig minuten bakken, tante keek voorzichtjes door een garreke, als de goeie reuk in de neus sloeg probeerde ze als de taaart van 't blek schudde: ‘juiste van passe!’ bofte ze. En de pruttelende taarten wierden uit den oven gehaald.

De beste taarten waren voor 't kermesvolk maar er wierd nog altijd een brood en een taart overgehouden voor Koekezondag. Maar als 't weer niet meesloeg kwam er op die nesche appelmoestaarte hier en daar wat haar op. Moeder schreepte het af en wij aten ze toch smakelijk op, wij wierden zo zindelijk niet opgebracht.

Slot volgt.

M. Cafmeyer

De broederschap van Sint-Barbara der Vlamingen in Florence
Inventaris van kapel en paramenten uit 1465

In 1448 was, in de beroemde Annunziata-kerk van de Servieten te Florence, een broederschap van de *Todeschi* tot stand gekomen. De *Todeschi,* al. Tedeschi (Dietschen, Duytschen) waren ingeweken ambachtslieden, wevers *vooral,* uit de Lage Landen. Op de 48 gildebroeders in 1448 dragen er 35 een nederlandse naam, elf zijn neder-duitsers, twee romaanse familienamen wijzen naar Henegouwen.

De Confrerie heet in de dokumenten: 'Societas Sanctae Barbarae theutonicorum'. Bijpatronen van de Societas waren de in Vlaanderen alsdan populaire heiligen Quirinus (Coryn) en Cornelius.

Gedurende de 15e eeuw blijven de *Fiamminghi* de grote meerderheid vormen in de Confrerie. Men weet dat de naam Fiamminghi over de Alpen een ruime geografische betekenis had en gegeven werd aan al de *Oltramontani* van Nederlandse (en zelfs Nederduitse) herkomst.

De ledenlijsten en dokurmenten van de Confrerie zijn echter opgesteld in het diets, hetgeen wijst op de dietsprekendheid van de meeste gildebroeders. Uiteraard mengt zich in hun Vlaamse schrifturen het Italiaans (Florentijns) van hun aangenomen Toskaanse stad(2).

De volgende 'inventaris van de juwelen' van de Broederschap, opgesteld in 1465, weerspiegelt deze taaltoestand: een echt middelnederlands, aangetast door de taal van Dante. Sommige woorden zijn nog te ontraadselen.

A.V

Inventaris van de juwelen en paramenten

'Ventaria van den gioweellen die onze Kapitanen vinden
in onze broederscap, onzer broederscap toebehorende
op den 9. dach in giugnio 1465.
In onze cappelle:
een autaer taeffelle onghemaelt;
een kleet voer dit taeffelle daer op Sancta Baerbelen;
een line douc boven die taeffelle met suarte strypen voer
dbescut van den pulvere;
boven sancta Baerbelen tuee taeffellen in de selve kappelle,
deene van sancto Baernaerdine ende dandre van sancta
Gheertruden, ende den autaer verciert met den pree-
deelle ende tuee kandelaers, ende een koeyo den

(2) Vaantjes in archiefteksten teruggevonden worden opgesomd door J. De Smet in Biekorf 1960. bl;z. 141-142.

autaar mette deckenne, ende een paliot van houtte voer den autaer, ende eenen groeten iserenen kandelare.
Een groette kistte met ses sluetelen buten ende een kistken binnen der kistten met een sluetele.
Ende drie bree dualen voer onzen autaer;
een sighatoia met eenen cruce in den midden;
een tovagiola met sidenen verghen;
een sughatoia met blaeuwen stripen;
twee tovagiolen versleten;
een niewe sughatoia de verghen sado ende suart;
vyf fatcoletten voer den autaer in een aut kistkin;
tuee lattonin kandeleeren;
een lattonin wiwater vat;
een belde van sancta Barbelen van erden ghebacken;
eenen kelckt ende de patena;
een lattonene seborie;
een siborie met eenen cruce, in beede is helichdom.
Een beenin paesbert;
een fatsolet met eenen roeden cruce;
vyf nottaris kaerten die wy hebben op teavent onder cleene ende groette van onzen rechtte;
een pellen van suartte domaschine met eenen roden cruce met vier torren gheborduert, metten cussene suart domaskyn;
een kleen kistkin met drien bullen van pardone, eenen brief in de selve kistte;
een hantduale van drie sticken met suarten stripen in ghelesen gheweven in doucke;
twee banieren voer die trompen;
twee taeffellen daer inne ghescreven onze kappittelen;
drie beelden van erden ghebacken onze vrouwe, sancto Jan, sancta Baerbelen;
een cleen cruce van houtte;
een cleen tabernacle van houtte, drie beelden van beene daer inne;
een kistte met drien sloten;
tuee bancken op te sittene;
tuee dissche eenen voer de kapitanen ende den andren voer den kaemerlinc ende scrivere;
eenen iserenen fogholare;
vier asten voer onze toertsen;
tuee sidene grauwe kussene;
eenen obisteen.
Item, een duale lanc vij. ellen ofte viij voer onsen autaar'.

Aantekeningen op de inventaris

6. *Kleet:* blijkbaar een ‘bescildert cleet’, met een hl. Barbara, hangend vóór een onbeschilderde *tafele* (retabel).
8. *Pulvere:* stof.

9-14. Op de St.-Barbararetabel staan twee panelen, voorstellende de in 1450 gekanoniseerde Benardinus van Siena en de hl. Gertrudis. - *Preedeele:* lat. predella (onderste fries van retabel). - *Koeyo* (?): een soort altaardwaal. - *Paliot:* altaarscherm.

15. De zes sleutels w1jzen op een ‘kist’ die de *scrine* (privilegekoffer) van de Confrerie was.

19. *Sighatoia* (vgl. 20 en 22: sughatoia): een altaarkleed.

19. *Tovagiola* (it. tovagliuola): klein tafellaken, servet (behorend tot het altaarlinnen); vgl. 21: *tovagiolen.*

22. *Verghen* (it. verga): strepen.

23. *Fatcoletten* (it. fasciuoletta): rabat, sierstrook (vgl. 31).

24. *Lattonin:* latoenen (geelkoperen).

26 en 42 *Belde van erden gebacken:* terracotta; misschien een ma jolicareliëf van een della Robbia

29. *Helichdom:* relikwie.

32. *Nottaris kaerten:* rentbrieven. - *Covent:* het Servietenklooster van de Annunziata.

34. *Pellen:* pelder, baarkleed; hier: de gildepelder. - *Domaschine* damastweefsel.

35. *Torren:* torens; de toren als attribuut van hun patrones, de hl. Barbara.

37. *Bullen van pardone:* aflaatbullen.

40. De Confrerie had twee trompers.

41. *Kappittelen:* statuten.

42. Zie sub 26.

50. *Kaemerlinc* (it. camerlingo): thesaurier.

51. *Fogholare* (it. focolare): komfoor.

52. *Asten:* stokken van de gildetoortsen.

54. *Obisteen:* obit? steen waarin de namen van de overleden gildebroeders gebeiteld werden?

- Opmerkelijk is, in de inventaris, de overvloed van geweven stoffen. De Confrerie telde een aantal wevers en tapijtwevers.

Zantekoren uit Rollegem-kapelle

Doendigaard: bij ons gezegd voor ‘een die doende (vol beweging, woelig) is. Zoals ook te Bavikhove: ‘Dat is een doendigaard, hij 'n kan nooit gerust zijn’ (Loquela). Maar in 't Kortrijkse hoort men ook *doenderik.*

Klabetters: levenhouders, doendigaards. ‘M'n zeuns zijn klabetters’. Hetzelfde als: ‘zijn kastaars’.

Pote: een handvol. Een pote graan, een pote noten, een pote geld. Maar bij ons is een tros druiven altijd ‘een pote druiven’, terwijl Kortrijk en ommeland zeggen ‘een krabbe druiven’.

Krieken. Vleeskrieken en zure krieken, 't zijn al krieken, *kèzen* kennen we niet. Wel echter *krekken,* een soort kleine groene pruimen.

M.D.

De Brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier (vervolg en slot van blz. 162)

VII.
Het tijdvak van A.E. Grossé

De geschiedenis van het Huis Grossé te Brugge blijft na 1900 van nature innig verweven met de ontwikkeling van het kerkelijk leven en, in het bijzonder, met de liturgische beweging.

Is de rehabilitatie van het kunstambacht dank zij Louis Grossé langs vele wegen voltrokken, dan verschijnt daar nog vóór de eeuwwisseling de boeiende persoonlijkheid van zijn dochter Antoinette-Emilienne als gedroomd opvolgster. Zij kan deze functie aan niet alfeen met behulp van haar grondige kennis van het vak, in af die jaren nochtans hoofdzakelijk mannenwerk gebleven, doch ook en misschien zelfs op de eerste plaats dank zij haar verfijnde smaak en haar aanvoelen van de opdrachten en van de problematiek die ermee samenhangt. Wie haar gekend hebben, herinneren zich een onderlegde en zeer vrome vrouw, aan wie het jarenlang verblijf in Londen nog een apart Brits tintje had meegegeven.

Een levering van gewaden naar de ruime vorm aan kardinaal Mercier in 1902, brengt haar persoonlijk in kontakt met de jonge hoogleraar kerkgeschiedenis aan het Brugs Grootseminarie C.A. Callewaer[(1)].

Het jaartal en de naam roepen dadelijk een tijdvak op én een klimaat. Want niet alleen aan de streekekonomie wordt met een toen al rumoerig havenbeleid een eerste goede stoot gegeven. Ook de amateurs van oudheidkunde, kunst en geschiedenis gevoelen zich bij het begin van de nieuwe eeuw

(1) Mario Battistini. La Confrérie de Sainte-Barbe des Flamands à Florence, Brussel 1931 (Publ. Com. Royale d'Histoire). Zie Biekorf 1932, 65. (Florence, Archivio di Stato. Compagnie soppresse. B.I., farde 203, dossier nr. 2). Vgl. Mario Battistini a.w. 81-82.

a.h.w. honderd jaar jonger en met betere inzichten bezield dan hun voorgangers. Zij hopen de verspreide bevindingen uit de 19e eeuw kritisch te kunnen bejegenen en de geschiedkundige arbeid dank zij steviger disciplinaire opleiding in een breder blikveld voort te zetten. Zo wordt 1902 voor het kunsten geestesleven in verscheidene opzichten een gezegend jaar. De tentoonstelling van de Vlaamse Primitieven zal voor lange tijd prent slaan op de studie, en het te Brugge gehouden congres van de 'Fédération Archéologique et Historique de Belgique' 'rukt de vensters van de besloten kamer open'...[(64)]. Professor Callewaert ontpopt zich binnen dit bestel als het tijdig brein dat de ontsluiting in vaste banen komt leiden[(65)]. Vanaf 1903 doceert de uitmuntende historicus ook de kerkelijke rubrieken. Deze bescheiden leerstoel groeit op korte tijd uit tot een lichtbaken voor de liturgische wetenschap; zijn titularis wordt de bedachtzame bezieler van haar vernieuwing.

De kontakten van professor, later monseigneur Callewaert met A.E. Grossé zijn van uitzonderlijk belang voor de konkretisering van de toentertijd jongste denkbeelden inzake kerkelijke paramentiek. Over Mgr. Callewaert schrijven is de geschiedenis maken van de liturgische beweging in onze gewesten. Naar men hopen mag zal ooit een beslagen biograaf de vele losliggende gegevens kunnen bundelen tot een indringend portret van deze toonaangevende denker en inspirator. Op het tijdstip dat veel liturgische waarden zienderogen van aanschijn veranderen of ernstig geweld lijden, kan zulke biografische bezinning haar nut hebben!

Het moet de lezer van deze bladzijden overigens opgevallen zijn hoe het Huis Grossé op wat wij de cruciale momenten van zijn geschiedenis kunnen noemen, raadslieden ontmoet die innig deelnemen aan zijn denkproces. Ten tijde van Louis Grossé zijn dit vooral A.W. Pugin en L. de Farcy geweest, en in mindere mate de Brugse vriendenkring waartoe de Béthune, James Weale, King, Gezelle en pastoor J. Opdedrinck naast nog anderen hebben behoord. Voor A.E. Grossé worden het op de eerste plaats Mgr. Callewaert en de leden van zijn Liturgische Kring, met waardevolle figuren zoals Alfans Maertens en Michiel English, Dom Anselme Veys en later Dom Modest Van Assche. Langs hen heen zouden ook kontakten tot stand komen met Noord-Nederlanders zoals de dominikaan Verwilst, pastor Beukering van Rotterdam, de pas-

(64) Mgr. Camille-Aioysius Callewaert: geb. Zwevegem 1 januari 1866: priester gewijd 15 juni 1889; benoemd tot subregent aan het Justus Lipsius college te Leuven, promoveerde tot dr. in kerkelijk recht; onderpastoor op S. Salvators 24 mei 1893; hoogleraar aan het Grootseminarie te Brugge 10 juni 1894, doceert vanaf 1903 kerkgeschiedenis en liturgie, president vanaf 25 mei 1907; organiseerde in 1917 de diaspora n.a.v. de bezetting van Ter Duinen; te Brugge gehuldigd op 19 augustus 1929, benoemd tot huisprelaat van de paus en tot censor van de Academia liturgica te Rome. Vervulde o.a. het voorzitterschap van de Vlaamse Federatie voor liturgie, van het Genootschap voor Geschiedenis (Soc. d'Emulation) en van de Bisschoppelijke Commissie voor Kerken. Overleden te Brugge op 6 augustus 1943.
Uitgebreide bibliografische gegevens en studies o.a. in Sacris Erudiri, Sint-Pietersabdij, Steenbrugge 1940, en in de brochure over de huldiging in 1929.

(65) A. Viaene: In memoriam Mgr. C. Callewaert, in Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, Brugge, dl. LXXXIII (jaar 1940-1946) blz. 212.

tors Meysing en Boogmans en vele andere. Doch zij voeren ons reeds naar de periode tussen de twee oorlogen waarover wij het verder nog hebben.

Het eerste kontakt Grossé-Callewaert uit 1902 heeft een kleine voorgeschiedenis, waarin typisch genoeg weer een Engels intellektueel sir Georges Mivard een rol speelt. Als natuurkundige en archeoloog staat hij in relatie met de universiteit van Leuven en met kardinaal Merder die er immers nog tot 1906 hoogleraar blijft. Mivard plaatst b1j A.E. Grossé een bestelling van vijf kazuifels die voor Mercier bestemd zijn. Hun vorm gaat terug op de oudste opvatting van de grote halve cirkel met omgeslagen schouderstukken. Omwille van hun wijde omvang worden de gewaden gesneden uit heel licht zijdeweefsel zonder keerzijde zodat zij zich soepel laten draperen.

Na haar kontakt met Mivard zoekt A.E. Grossé rechtstreeks in verbinding te komen met de Leuvense prelaat om hem te vragen of zij nog gelijkaardige kazuifels mag leveren. Een antwoord blijft uit maar op zekere dag ontvangt zij het bezoek van de Brusselse kanunnik Van Ballaer, pastor van de Grote Zavel, die vijf gewaden komt bestellen geheel gelijk aan deze welke aan Mercier werden bezorgd. Het is zulk model dat juffrouw Grossé meteen laat zien aan professor Callewaert wanneer hij haar atelier komt bezoeken.

Het tijdstip en het feit hebben belang want de toepassing van de ampele snit luidt een nieuwe faze in van de gedachtengang die wij leerden kennen. Men kan zich voorstellen dat het in de gesprekken tussen Callewaert en A.E. Grossé komt tot de kapitale vraag: waarom stilhouden bij de middeleeuwse voorbeelden en zich uitsluitend inspireren op de gothische of zelfs nog romaanse stijl? Betekent liturgische herbronning niet allereerst dat men teruggaat naar de vroegste sporen van kristelijke cultus, naar Kristus' oudste getuigen in de katakomben? Wat de vorm van de gewaden betreft lijkt de redenering in dat eerste decennium van de 20e eeuw reeds sporadisch door de feiten achterhaald. Doch op het gebied van het gehistorieerd borduurwerk is de neo-gothiek inderdaad ergens in de veertiende eeuw blijven rondslenteren. Waarom dus niet liever de zinnebeelden die bij de eerste kristenen geliefd waren, als authentieke ‘monumenta traditionis’ in eer herstellen en ze verwerken tot eigentijdse ontwerpen?

Het mag A.E. Grossé als grote verdienste worden aangerekend dat zij dit, voor haar tijd toch revolutionair beginsel heeft aanvaard en helpen realiseren al moest zij daaraan een deel van haar piëteit offeren welke zij voor het baanbrekend werk van haar vader bleef bewaren. De vernieuwing krijgt trouwens geen bruusk verloop. Men moet geleidelijk het ate-

lier omschakelen en het speciale marktgebied laat zich niet in een handomdraai overtuigen. De reconversie moet haar verloop krijgen in de geest van de clerus. Er spelen uiteraard factoren mee van opleiding en er is soepele overredingskracht nodig die van hogerhand moet komen.

De vernieuwing van de vorm postuleert, zuiver ambachtelijk, aangepast materiaal. Die wet is onverbiddelijk. Wie de techniek niet in de vingeren heeft noch beschikt over de geëigende middelen om haar toe te passen, kan geen rol vervullen in de op gang gebrachte evolutie. Wat Louis Grossé indertijd aan vindingrijkheid heeft bewezen, blijkt ook bij zijn dochter aanwezig. Zo komt het dat haar atelier voortaan meer en meer verzaakt aan de zware brokaten met grootse tekeningen en aan de te brede sierbanden die de vloeiende val van het gewaad zouden hinderen. Met de nieuwe snit verdringt bovendien de Y-vorm het latijns kruis. Er ontstaan natuuurlijk varianten. Na het behoudsgezind romeins dekreet van 1863 is de zogenaamde Sint-Bernardusvorm toch terug in voege gekomen, eerst schroomvallig, later in alle openheid omdat een intrinsieke logika ermee gemoeid is die niet langer zwijgen kan. Dit proces naar meer soepelheid is reeds begonnen ten tijde van Louis Grossé maar aangemoedigd door haar ervaringen met Mercier en Mgr. Callewaert schijnt Antoinette-Emilienne Grossé er toch de definitieve vaart in te hebben gezet, misschien omdat zij als vrouw meer feeling bezat over hoe kledij zich gedraagt en behoort gedragen te worden. Zij kiest bijgevolg gewilliger weefsels zoals effen zijde, shantung, rips en zelfs soepel fluweel.

De eerste wereldoorlog kan deze ontwikkeling niet tegenhouden. Integendeel, wanneer de munt inboet aan koopkracht moeten ook de liefhebbers van kerkgewaden de tering naar de nering zetten.

De gebeurtenissen leveren het Huis Grossé nog andere ingrijpende gevolgen op, allereerst van familiale aard. De talentrijke Joseph Grossé is reeds gestorven in 1910, nog geen vijfenvijftig jaar oud, en aan het Simon Stevinplein zou men een jonge vaste mannenhand goed kunnen gebruiken. Als Louis Monthaye uit de oorlog terugkeert, richt de familie op deze 26-jarige haar gewettigde hoop. Hoewel bij het leger heeft hij de noodwendigheden van de firma niet uit het oog verloren. Hij is zich blijven interesseren aan de verschijnselen binnen de liturgie, heeft van verlof in Londen gebruik gemaakt om het oude bijhuis te bezoeken, kent ook in Frankrijk tal van bevriende relaties uit de tijd van zijn grootvader. Musea en abdijen hebben zijn verbeelding gelaafd. Hij kent de dokumentatie die hij nodig zal hebben en betoont zich bovendien een vlot tekenaar en ontwerper. De taak die hem

te Brugge wacht ligt hem, kortom, als gegoten. Geen drie jaar echter zijn hem gegund om zijn tante bij te staan en met haar de vernieuwde koers te blijven volgen. Hij overlijdt te Brugge op 7 februari 1921.

Toch drukt dat paar jaar medewerking van Louis Monthaye een eigen stempel op het Brugs atelier. De jonge officier moet zich reeds tijdens de oorlogsjaren rijkelijk geïnformeerd hebben over de liturgische bewegingen zowat overal in de wereld. Eenmaal terug in de geboortestad aarzelt hij niet naar eigen speciaal ontwerp een tweetal stoffen te doen weven met liturgische motieven, namelijk kruis en chiro. Na zijn heengaan wordt die ingeslagen weg verder druk bewandeld, want bij Grossé verschijnen er voortaan meer van die kenschetsende damastzijden ontwerpen waarvan de thematiek teruggaat op symbolen uit de katakombentijd. Men zorgt ervoor dat het weefsel vooral bijzonder soepel en licht blijft maar toch verwerkt wordt in natuurzijde. Er bestaat immers, zoals wij reeds zagen, een functionele relatie tussen het materiaal en de vorm. De nieuwe stoffen worden ook niet meer geweven op 54 centimeter breedte, wat kon volstaan voor de voorbijgestreefde smalle conceptie van het gewaad, maar zij komen op 80 cm., dus aangepast aan de ruimere vorm zoals men hem op dat tijdstip verstaat, komende tot aan de pols[66]. Er wordt ernstig geëxperimenteerd en weer zoekt men in vroeger tijden naar passende argumenten. Een kazuifel in klokvorm gaat terug op een bewaard gebleven gewaad van de H. Thomas Becket uit de twaalfde eeuw[67]. Mgr. Callewaert gaat het persoonlijk bekijken om te zien wat het geeft[68].

De studie van de nieuwe snit, van de nieuwe lijn zo men wil, verloopt ongeveer parallel met deze van de versierselen. Het atelier werkt ijverig aan sierbanden die duidelijk de smaak van de tijd doen aanvoelen. De stereotype motieven van de neogothiek worden geleidelijk verdrongen door meer eigentijdse composities op smallere band. Vooral in die geborduurde randversierselen bemerkt men dat er een nieuw tijdvak begonnen is en dat het symbolisme met de dag sterker aan bod komt. Naar de eisen van het ambacht gestyleerde lelies, rozen, wijngaardbladeren, druiventrossen, palmen, dis-

(66) Zie hierover A. Schouteet & E.I. Strubbe: Honderd jaar geschiedschrijving in West-Vlaanderen, Uitg. Soc. d'Emulation, Brugge 1950, blz. 66 en volg.

(67) Jozef Van Hauwermeiren: Les damas historiés, in L'Ouvroir liturgique, suppl. au Bulletin Paroissial liturgique, Abdij Zevenkerken, Vol. I (1923-1933) blz. 349.

(68) H. Thomas Secket (1118-1170), koninklijk kanselier, aartsbisschop van Canterbury en martelaar; leefde in ballingschap in Frankrijk vanaf nov. 1164. De bewaard gebleven mantelkazuifel zou uit deze laatste periode van Becket's leven dateren.

tels en andere rankmotieven komen in groeiend aantal de figuren van de, overigens alsmaar duurdere, 'broderie historiee' verdringen.

Het kunstatelier streeft tevens naar een plastische harmonie tussen de nieuwe versieringen en het gewaad zelf. Men last bijvoorbeeld in de sierranden zinnebeelden in welke samenhangen met de hoofdkleur want met de liturgische betekenis van het kleed: symbolen van Maria ontleend aan haar litanie, symbolen met betrekking tot de Eucharistie e.d.m.

Bijzonder veel aandacht wordt trouwens besteed aan de kleur. Kennelijk onder de instemmende blik van Mgr. Callewaert betoont juffrouw A.E. Grossé zich ook onder dit oogpunt een gestreng liturgiste. Het kerkelijk gewaad is in die jaren niet zelden nog besmet met bepaalde lelijke kleuren die het noch pikturaal noch symbool-geladen langer kunnen doen(69). Het lijdt geen twijfel dat de verering van de neogothiek voor de middeleeuwse paramenten de kunstbarduurders in de 19e eeuw parten heeft gespeeld, maar dat ook de leveranciers van weefsels een beetje achteraan hinken. De inspanningen van Louis Grossé om zelfs in die branche helemaal z'n eigen baas te kunnen zijn, hadden dit al jaren vroeger doen uitschijnen. Zijn dochter zoekt nu als een gewiekst schilderes naar nieuwe tinten die, zoals zij zegt, meer naar de natuur zouden kijken, en waar er zon in zit: ivoorkleurig wit, mos- of olijfgroen, van rood doordrenkt paars of een gamma van roden die door verwerking van geel een innig bruinrood opleveren.

Deze interessante wijziging van het broderiepalet laat de nieuwe versiering, kleurenrijker dan de vroegere 'broderie historiée', als bloemen op de gewaden volledigere harmoniëren met de tinten die in de aangewende weefsels leven. De eisen en de vindingrijkheid van A.E. Grossé moeten indruk gemaakt hebben bij de weverijen die aan Brugge leverden, want nu nog komt het voor dat men te Lyon of Krefeld gewag maakt van de zg. kleuren Grossé.

Het samenspel van deze verscheidene elementen bewerkt tussen 1920 en 1930 een renouveau dat naar de smaak van de tijd zin heeft en als vormgeving ook eigentijds aandoet. Het valt niet te ontkennen dat de fatsoenering van de motieven, de juxtapositie van het symbool en de arcering van de lijnen, lusvormig en op zichzelf terugkerend, reminiscenties oproept aan de Art Nouveau(70). Louis Monthaye is stellig met deze

(69) Zoals uit een bewaard gebleven foto blijkt, genomen te Sens.

(70) Over de liturgische kleuren der paramenten, zie o.a. Prof. dr. J.J.M. Timmers: Symboliek en Iconografie der Christelijke Kunst, Uitg. J.J. Romen & Zonen, Roermond, 1947, blz. 663, onder nr. 1545.

stijlrichting geconfronteerd geworden en voornamelijk met haar Engelse en Franse exponenten.

In de ontwikkeling van het liturgisch gedachtenleven kunnen wij nochtans moeilijk het aandeel en de invloedsfeer van gebeurtenissen of persoonlijkheden sekuur naar verdienste afbakenen. Zelfs tijdgenoten die de evolutie op de voet hebben gevolgd, zouden zich wel eens vergissen bij het noemen van de oorspronkelijke bron van een idee. Zoals in elke uiting van menselijk samenspel herkennen wij in het Kunstatelier Grossé op elk tijdstip hoofd- en nevenfiguren. Tot de voorname personages na 1900 behoren natuurlijk A.E. Grossé, vanaf 1923 bijgestaan en later opgevolgd door Jozef Van Hauwermeiren en zijn dame, geboren Mad. Grossé die, net als haar broer Jacques, het huis met hart en ziel verknocht blijven.

Doch men vergete niet de stille, soliede steunpilaren van de firma: de lieden zelf van het kunstambacht. Sommige zijn als het ware geboren en getogen onder het dak van hun werkgeefster, en blijven haar verkleefd tot hun laatste dagen, zich nauwelijks de tijd gunnend om naar huis terug te keren en er te sterven. Zulke medewerkers en medewerksters kunnen niet weg gedacht worden uit het specifiek klimaat van hun vak dat nog gehoorzaamt aan een haast middeleeuws, neen tijdeloos ritme. Ieder van hen trekt rond zijn arbeid een kleine of grotere invloedscirkel, die de kunstproduktie vooral in de details onschatbaar te goede komt.

Op hun beurt verschijnen daar van tijd tot tijd de andere ingewijden van het huis, leden van de Liturgische Kring meestal, waaronder de nauwkeurige Pastor Maertens die zijn kennis vastlegt in zijn *Handleiding voor paramentiek*[71] ten gerieve van edelmoedige naaisters bij missiekringen, en van kloosterzusters. Ook uit Duitsland en Frankrijk komt men z'n licht opsteken: Helen Stummel, die omstreeks 1905 een tijdschrift over kerkgewaden leidt; de Duitse jezuiet Braun, auteur van *Die liturgische Gewandung;* de Parijse ceremoniaris Robert Lesage, wiens *Dictionnaire pratique de Liturgie Romaine* en andere studies, ook in Engelse vertaling, gezagdragende stem hebben; en Mgr. Battifol, auteur van de *Dictionnaire d' Archéologie Chrétienne* en grote vriend van. Mgr. Callewaert. Het is duidelijk dat het Huis Grossé spreekt tot hun verbeelding en niet het minst tot hun hart. Het boek van de benediktijn Dom Eugène Roulin, monnik van Solesmes: *Linges,*

(71) Vgl. S. Tschudi Madsen: Art Nouveau, Uitg. W. De Haan, 1967, hoofdstuk 6, en specimina in: Oostende 1900. Album uitg. La Renaissance, Brussel 1967, onder nr. 42. De relatie tussen pre-rafaelieten en art nouveau enerzijds, en tussen neo-gothiek en symbolisme anderzijds valt,. binnen een zelfde tijdsbestel, nog nader te onderzoeken.

Insignes et Vêtements Liturgiques[72], is daarvan een voorbeeld dat, met méér nadruk dan de oudere studies van L. de Farcy, geëngageerd geschreven is en zijn vernieuwende ideeën ook langs Engelse en Spaanse vertalingen breed uitstraalt.

Tenslotte zijn er ook vooraanstaande bezoekers die, al komen zij niet naar Brugge om de altijd levendige problematiek van de dag op te lossen, toch prent helpen slaan op de geest van het huis en zijn gevestigde faam eens te meer belichten.

In 1925 plaatst Mgr. Villeneuve, kardinaal-primaat van Canada, een ophefmakende bestelling van vijf pontifikale ensembles van elk vijfentwintig stuks, met kazuifels voor z'n ganse koor kanunniken! De Londense Mgr. Bourne volgt korte tijd later het volumineuze voorbeeld. Ook Nederland komt te Brugge praten, en de aartsbisschop van Utrecht, Mgr. Janssens, vindt er zijn gading in een pontifikaal stel dat later trouwens door Kardinaal de Jong zal worden aangevuld. De twee prelaten komen zich ter plaatse overtuigen van de degelijkheid.

Jaren na datum kijkt men nu ook met trots terug op het gulden boek dat onder 1928 de handtekening draagt van Mgr. Montini, de huidige paus. Het moet zijn eerste reis geweest zijn naar ons land; hij verlangde er nader kennis te maken met het atelier waarvan hij een drietal jaren vroeger vijf ruime kazuifels had zien aanbieden.

Te midden van zulke gonzende bedrijvigheid rond A.E. Grossé, die wel eens 'n Brugse Belpaire werd genoemd, blijft het onthouden waard dat de vernieuwing in wezen steunt op artistieke spontaneïteit. Het kunstambacht treedt nu duidelijk in het spoor van een verindividualizering, die in de vrije kunsten eigenlijk al sinds verscheidene decennia op gang is gebracht. De ontwerper heeft een eigen denkbeeld van de opdracht, veelal een symbool dat hij naar best vermogen zoekt te formuleren zonder daarom noodzakelijk te moeten kijken naar modellen of prototypes uit vroeger tijden. Veeleer wordt hij nu bij zijn kreatieve arbeid geholpen door de discussies met andere deskundigen, en niet het minst door de uitgebreide literatuur over het onderwerp. Wij moeten in dit verband vanzelfsprekend herinneren aan de eigen verdiensten van de tijdschriften uit de streek[73], die de realisaties niet

(72) A. Maertens: Handleiding voor paramentiek. Uitg. Liturgisch Volksapostolaat 'In viam pacis', St.-Pietersabdij, Steenbrugge, 1939. Met inleiding door Mgr. C. Callewaert die beknopt maar grondig aan de rol van Mgr. Malou en Louis Grossé herinnert.

(73) Dom E. Roulin, O.S.B.: Linges, Insignes et Vêtements Liturgiques, Uitg. P. Lethielleux, Parijs 1930.
Op blz. 222 geeft de auteur zijn indrukken weer over hét ideaal atelier voor kunstborduurwerk. Duidelijk een van sympathie trillende herinnering aan zijn persoonlijke ervaringen bij A.E. Grossé.

alleen op de voet volgen maar ze ook indringend helpen in spireren.

De voedingsbodem en het dwepen met het symbolisme leveren weliswaar vrij drukke tekeningen op doch men streeft niettemin merkbaar naar grotere eenvoud en, dank zij de ruimere vorm, ook naar meer formele schoonheid. De verhouding tussen de kerkelijke architectuur en de gewaden wordt stellig niet uit het oog verloren, hoewel de bouwkundigen zelf tekenen van onzekerheid vertonen.

Het komt onderwijl niet tot een ophefmakende breuk met de tradities of tot een brutale verloochening van het verleden. Dit ligt om zo te zeggen niet in de aard van het vak, dat sinds de rehabilitatie onder Louis Grossé geleerd heeft de trossen nooit te vroeg los te gooien. De vaardigheid in de 19e eeuw moge dan in aanleg retrospectief en in wezen rooms-romantisch zijn geweest, in de 20e laat zij zich duidelijk richten op eigentijdse waarden, hoewel zij als van nature het oor blijft lenen aan het *festina lente* van de kerkelijke voorzichtigheid.

De ontwikkeling van het Huis Grossé in later jaren en tot p onze dagen blijven volgen, in zijn samenhang met de liturgische noden van het ogenblik, gaat het opzet van deze bijdrage te buiten. Om de schets van de evolutie nochtans enigszins af te ronden moge het volstaan te signaleren dat zich, juist vóór het uitbreken van de tweede wereldoorlog, in de opvatting van de composities een nieuwe kentering aftekent. De symbolische vormentaal die men als expressiemiddel voor het liturgisch gewaad, misschien op een te smalle verbeeldingsbasis duidelijk te ver heeft gedreven, geraakt in verval te gunste van de dekoratieve versiering. Invloeden van instituten voor kunstopleiding en artistieke verschijnselen buiten het eigen vak, o.m. van het post-kubisme, zijn daaraan niet vreemd. Maar ook de dekoratie past zich van lieverlee aan, want de aard van de weefsels evolueert mee met de tijd; natuurzijde wordt vervangen door kunstzijde, fibranne en andere artificiële stoffen. De ruime vorm welke het Huis Grossé onverminderd blijft voorstaan zonder hem op te dringen, geraakt meer en meer ingeburgerd. Nog wendt men pogingen aan om daarin tot het uiterste te gaan met de klokvormige kazuifel, maar zijn vorm is vanwege het ampel driehoekig formaat minder praktisch en niet alle celebranten kunnen ervan houden.

Het aanwenden van met de hand geweven stoffen is een iets jonger verschijnsel dat graag verdedigd wordt door al wie, mogelijk in een bijbelse gedachtengang, bindingen ziet tus-

sen het sakraal gebeuren en edele voortbrengselen van handenarbeid gelijk brood, wijn en weefsel. Het liturgisch gewaad is voor een godsdienstige gemeenschap een levend expressiemiddel waarover het bezinningsproces nooit definitief kan worden afgesloten.

Zo heeft ook Antoinette-Emilienne Grossé haar opdrachten gezien en met haar de naastbestaanden die vanaf 1923 haar taak hebben gedeeld, later van haar overgenomen. Zij overlijdt te Brugge op 15 november 1954 in de gezegende leeftijd van 92 jaar. Voor doodsprentje heeft men de 'Immaculata Conceptio' gekozen die haar vader indertijd getekend heeft voor Monseigneur Malou. Het draagt gedachten die nog altijd geldig blijven: het beroep van borduurder is meer dan kunst, het is een cultus op grondslagen die terugreiken tot in de vroegste tijden. Formuleert niet het Boek Exodus de opdracht gegeven aan Mozes: wend U tot handige mannen en zij zullen voor Aaron de gewaden maken die hij als priester nodig heeft...

VIII
Het huis Grossé als restaurateur

Onze nadere kennismaking met de Brugse tak van de familie Grossé en met haar kunstatelier zou onvolledig blijven zonder belangstelling voor haar rol als restaurateur.

Het herstellen van kunstwerken is geen modern verschijnsel. Dit weet al wie te maken krijgt met oude schilderijen of meubelen. Ook bij de omgang met kunstborduurwerk uit vroeger eeuwen stoot men geregeld op ingrepen van jongere datum. Soms kan men deze geslaagd noemen, soms geven zij slechts aanleiding tot ergernis. In de droevigste gevallen werd het origineel verminkt omdat de hersteller noch met de struktuur ervan noch met het verwerkt materiaal of met de aangewende stijl vertrouwd bleek te zijn. Hij heeft zich tevreden gesteld met het opkalfateren van het ziek ornament. Bij kerkgewaden moet men bovendien rekening houden met een soms verantwoorde, soms echter ook totaal willekeurige verwisseling van de ornamentele en dus meest waardevolle gedeelten. Zo kan men bijvoorbeeld de schelp van een koorkap al dan niet samen met de sierbanden hebben geïntegreerd op een gloednieuwe mantelschoot Niet altijd harmonieert de jongere drager met de overgeplante stukken. Wat al problemen van kunsthistorische maar ook van ambachtelijke aard daardoor ontstonden, kan men licht vermoeden.

Het restaureren van kunstborduurwerk moet derhalve gehoorzamen aan dezelfde wetenschappelijke wetten die gelden bij het herstellen van om het even welk kunstig voorwerp.

Vaardigheid alleen kan niet volstaan. De restaurateur moet ook grondig vertrouwd zijn met al de elementen die de kreatie van het beschadigd of versleten werk hebben helpen bepalen: de historische periode, de functie van het stuk, de opvatting van de tekenaar, het aangewend materiaal, de tijdseigen techniek, de nuanceringen in het legwerk zelfs indien deze schuil gaan onder hun patina, kortom zijn ganse genesis.

Wij kunnen uit de vorige hoofdstukken afleiden op welke factoren de huidige vaardigheid van het kunstatelier Grossé als restaurateur teruggaat.

De ambachtelijke erecode welke Louis Grossé gedurende een halve eeuw heeft opgebouwd, steunde zowel op de nauwgezette techniek die zijn vak kenmerkte als op de studie van de kunsthistorische bronnen. Men moet de neogothiek dus niet helemaal doodverven want in later jaren heeft de ganse problematiek van het restaureren baat gevonden bij haar vaststellingen. Paramenten uit de 14e en 15e eeuw die op de operatietafel terecht kwamen, vertoonden duidelijk verwantschap met de typegevallen waarover de Farcy zich gebogen had. De archeologische belangstelling is niet verdwenen omdat, vooral na 1900, de artisticiteit aanstuurde op vormvernieuwing. Deze verloochende immers niets van het metier, zij werkte integendeel een zo gevoelig mogelijke omgang met weefsels en borduursteken in de hand. Het symbolisme van de liturgisten onder Mgr. Callewaert, hun bezorgdheid om de verantwoorde vorm en zelfs de bloei van de decoratieve opvattingen illustreerden beurtelings de complexiteit van de paramentiek. Zij moesten dus wel aansporen tot omzichtigheid zodra een oud stuk om een ingreep vroeg.

Een laatste factor, niet de minst belangrijke, schuilt in de vakbekwaamheid van de Brugse barduurders zelf. Het lijdt geen twijfel dat de opleiding die zij binnen het huis genoten, de werkplaats zelf en de ganse atmosfeer waarin zij dagelijks vertoeven, geest en hand richten zoals het behoort. Maar men ontkomt niet aan de indruk dat in deze rustige ambachtslieden ook waarden blijven voortleven die in feite teruggaan op de glorietijd van de stad, zodat de moderne gejaagdheid nog geen vat heeft gekregen op hun persoonlijkheid. Zetten zij zich dan aan het restaureren, dan arbeidt ook hun eerbied mee voor het verleden. Zij spannen zich in om het versleten werk van hun vaak onbekende voorgangers te herstellen zoals het is geweest, niet minder goed doch ook niet mooier, want ook in dit kunstambacht heeft de waarheid haar eigen rechten.

De restaurateur moet zich immers houden aan het oorspronkelijk opzet. Hij mag een stuk niet afzomen met gouddraad waar er geen geweest is. Fantaseren of borduursel van eigen

vinding bijvoegen is uit den boze. Het palet zowel als de compositie van het origineel dienen angstvallig geëerbiedigd. De oudst bij ons bekende paramenten vertonen doorgaans zwaardere tinten met weinig schakeringen, en vrij korte of gedrongen personages. In de Bourgondische tijd komt er geleidelijk meer leven in de bladschikking. De figuratie neemt iets over van de hofhoudelijke elegantie en ook de architectuur waarin zij wordt afgebeeld wordt lichter. De befaamde nué-steek doet haar intrede om een hoogtepunt te bereiken in de ornaten van het Gulden Vlies. Het kunstborduurwerk treedt aldus in volmaakte conjunctie met de glanstijd uit de Vlaamse Primitieven. Later verdwijnen de personages samen met het didaktisme; zij ruimen de ereplaats voor een uitstalling van rijkversierde ranken waarin de weergave van de religieuze motieven het moet afleggen tegen de decoratieve weelde van de baroktijd.

Het is in samenhang met boven geschetste evolutie dat de Grossé's nu al jaren hun restauratiewerk realiseren. Een summiere opsomming van een aantal dezer herstellingen levert trouwens een vrij overzichtelijke chronologie op:

uit de 14e eeuw:

- de draaghemel van Maaseik, met de sobere symmetrie van geknielde figuren, en een tot achtmaal toe weerkerend kelkmotief, Engels werk?

uit de 15e eeuw:

- de kazuifel van Franc-Waret bij Namen,
- het stel van kanunnik Cottrel, Schat van de kathedraal van Doornik,

uit de 16e eeuw:

- de wijnrode koormantel met de Madonna, van Lissewege[74],
- de gewaden van de Abdij Herckenrode, S. Quintinus kathedraal van Hasselt,
- gewaden van de Basiliek te Tongeren, met de dood van Maria,
- gewaden van de Begijnhofkerk te Sint-Truiden,
- de kazuifel met de Geboorte van Jezus, van S. Niklaaskerk te Namen,

(74) Cfr. de publicaties van de Benediktijner-abdijen van Steenbrugge en Zevenkerken, en het aandeel van de monniken in de Liturgische Kring van Mgr. Callewaert.
Dat de tijdschriften door de ene uitgever in het Nederlands, door de andere in het Frans werden opgesteld en gepubliceerd, is een sociologisch verschijnsel waarop hier niet dient ingegaan. Er werd in beide talen met evenveel ijver geborduurd.

- het ornaat van de collegiale kerk van S. Feuillen te Fosses bij Namen[75],
- de gewaden van de kerk van Broechem[76],
- een wit ornament van de O.L. Vrouw-kathedraal te Antwerpen,
- de koormantel met de genealogie van O.L. Vrouw, in de trant van Quinten Metsys, van de S. Baafskathedraal te Gent,
- een driestel met o.m. de Verrijzenis van Christus, van de S. Salvators-kerk te Harelbeke,

uit de 17e eeuw:

- een volledig stel van de bedevaartkerk te Scherpenheuvel,
- het antependium in renaissancestijl, Schat van de kathedraal van Doornik,
- antependia van de kerken S. Baafs en S. Niklaas te Gent,
- de koormantel van de S. Jacobskerk te Doornik,

uit de 18e eeuw

- het gewaad gezegd van Sint-Jan Berchmans te Diest,
- antependia van S. Bertinuskerk te Poperinge,
- volledig stel S. Janskerk te Poperinge.

Meer dan een aanwijzing wil deze lijst niet zijn, want hier ontbreekt de plaats om in bijzonderheden te treden nopens de aard van de ingrepen, de moeilijkheden die de restaurateur heeft ontmoet ondermeer bij het verwijderen van niet oordeelkundig stopsel, interessante probleemstellingen inzake stijl en identificering e.d.m.

Het stemt tot vreugde vooreerst dat er in ons land nog ateliers bekwaam genoeg zijn om zulke restauraties tot een goed einde te brengen, en vervolgens dat de universiteiten belangstelling betonen voor dit deel van het nationaal kunstpatrimonium. Indien de inventarisatie ijverig en met de nodige kennis van zaken wordt doorgevoerd, kunnen wij wellicht over afzienbare tijd nieuwe wetenschappelijke standaardwerken à la Farcy verwachten naast weelderige albums zoals men er kon wijden aan onze onvolprezen miniaturisten en tapijtwevers!

G. Gyselen

(75) Zie hierover dr. J. Versyp: Engels borduurwerk in het noorden van West-Vlaanderen, in ts. Artes Textilles II, 1955, blz. 28 ss. en Jos. Van Hauwermeiren-Grossé: De herstelling van de koorkap van Lissewege, ibid. blz. 34 ss., waarbij het door dr. J. Versyp gemaakte voorbehoud i.v.m. de zg. 'Engelse' herkomst van de mantel wordt gestaafd o.a. door verwijzing naar de afgebeelde heiligen 'die doorgaans in onze streken worden vereerd', terwijl 'op onbetwistbaar Engelse koorkappen veelal Engelse heiligen voorkomen' (o.c.)

(76) Volgens aantekening van deken Jos. Crépin, die zich steunt op mededelingen van A. Pirson, zou het gewaad werk zijn van de borduurder Petrus Josephus Verhaegen, en zou een restauratie op het eind van de 18e eeuw uitgevoerd zijn door een zekere Jean Massin.

Het ‘Huizeken van Maastricht’ in de watertornooien op de Leie te Gent 1497-1559

Op het grote schuttersfeest te Gent ingericht in 1497, waren onder de talrijk opgekomen gilden ook de schutters van Maastricht van de partij. Ze vormen een uitblinkende groep van 72 ruiters in ‘groene abijten ende rode hoeden’, met eigen trompetters en klaroeners en met eigen nar. Hun intrede was zo schitterend dat prins Filips, die het schietspel bijwoonde, die van Maastricht deed ‘tweewaerf intreden’.

De grote gilden zorgden ook voor verlustiging gedurende de dagen van de wedstrijd. Maastricht heeft in 1497 een sportief en vermakelijk nummer uitgehaald dat jarenlang in Gent is blijven voortleven. Een ooggetuige van de feestelijkheden in 1497 schreef het volgende over dat nieuw spel dat gespeeld werd - een soort mastklimmen - op het water aan de Koornlei.

‘Item dient voort ghenoteert hoe dye van Maestricht wesende int voorseide schietspel, veel eerbaerheden toogheden ende oock vele genouchten. Ende sonderlinge so rechten si eenen mast in een schip liggende in dye schelde, ende up dien mast was ghetemmert een casteel, ende si daden een gebot doen, so wie dat casteel beclemmen ende ghewinnen conste hy soude daer mede winnen hondert goude guldenen, huyten welcken datter vele fraeye ghesellen van schippers ende andere naer clommen, maer also saen als si die hant vast hadden aen teasteel om dat te beclemmene, so wort dat casteel so seere draeyende, dat si mits dien gheworpen worden in die schelde, ende swommen huyte ten besten dat si consten. So dat tvoorseide casteel van nyemant ghewonnen en was, meer dan van haerlieder sot die si mede brochten om haerlieder ghenouchte’. (Excellente Cronike, f. 291^{v}).

Uit de rekening van dit schietspel blijkt dat een zekere Lieven van Pottelsberghe bij laste van schepenen geld had uitgegeven ‘om appelen ende eyeren, die gheworpen waren naer die van Maestricht, als sy beclommen thuusekin in de Leye’. (De Potter, Gent II 181).

Bij de intrede van de Habsburgse prinsessen in 1556 werd ook een watertornooi ingericht ‘inde Cooreleye’ en het suksesnummer van 1497 was in het programma opgenomen. Jan van den Vivere heeft het feit in zijn Chronycke van Gent (ed. De Potter, 197-198) opgetekend:

‘Ende alsdoen wasser ooc ghestelt een drayende huuseken, op eenen mast uuyt den watere, dwelck moest beclommen

zijn om prijs, ende dit hiet: *thusekin van Maestricht,* om dat die van Maestricht zulc eene hier stelden int schietspel vanden cruysboghe int jaer 1497. Ende daer clommen inne dry personnen, den eenen ghenaemt Frans Clemme; ende alle dandere wierden ghedrayt ende van boven neder gheslingert inde Leye, dwelc gruwelic om siene was hoe sij daeran hinghen'.

Drie jaar later werd te Gent het 23e en laatste Kapittel van het Gulden Vlies gehouden. Wijken en gebuurten namen deel aan de viering, vooral aan het gebruikelijke steekspel te water aan de Koornlei. Uit de stadsrekening blijkt dat de 'ghebueren vander Vrindaghmaerct ende de ghebueren vander Auderburch' de prijs behaalden voor 'tbeklimmen van thuusekin' dat ook '*huusekin van fortuune*' genoemd wordt. (De Potter, Gent V 448).

In het watertornooi van 1527, gehouden bij gelegenheid van de intrede van Margareta van Oostenrijk, wordt geen 'husekin van Maastricht' vermeld. Na 1559 hebben de troebelen en de krijgshandelingen het volksleven verlamd. De watertornooien ofte 'spelen op de Leie' komen echter weer in voege in de volgende eeuw: te Gent verschijnen ze weer in de kroniek in 1657 en 1664, te Kortrijk in 1642 (eveneens op de Leie). De spelers zijn schippers. Uit hun boten 'steken' ze horizontaal tegen elkaar, van een staande mast en prijsklimming te water naar een kasteel ofte 'husekin' wordt geen gewag meer gemaakt.

A. Viaene

Gevaarlijke ooievaarsnesten

Ooievaars vonden in de jaren 1400 de weg naar Oudenburg waar ze op het dak, en liefst op de schouw, van het stadhuis gingen nestelen. Uit vrees voor brand laten de wethouders die gevaarlijke nesten verwijderen. In 1409 wordt Joos de Clerc betaald 'van tween hodevaernesten of te stekene van der steden huse'; in 1429 krijgt Maertin Michiels 12 schellingen voor allerlei opruimingswerk, o.m. 'vanden odevarenesten of te doen'. (Hist. Oudenburg II 257 341).

De vogels lieten zich echter niet ontmoedigen. En de schepenen van Oudenburg evenmin: in 1465 meenden ze een radikale oplossing gevonden te hebben en lieten de top van de schouw met smeedwerk bezetten. Onder hun opvolgers schijnt die ijzeren stekelkap te zijn weggeroest. Uit de stadsrekening van 1495 blijkt dat de ooievaars het middel hadden gevonden om er toch een nest op te bouwen en een schouwbrand te veroorzaken. (Biekorf 1964, 135).

F.V.C.

Mengelmaren

Tenement van komen

Op de vraag in Biekorf 1969, 127, gesteld door P.G.: of *tenement* als feodale term eigen is aan gebieden rond de (oude) taalgrens.

We denken dat, althans wat het 'tenement van Komen' aangaat, de term niets te maken heeft met de taalgrens.

Het 'tenement van Komen' was het gedeelte van de heerlijkheid Komen gelegen in de kasselrij Ieper. De heerlijkheid Komen, aan beide oevers van de Leie, was een grafelijk leen gehouden van de Zaal van Rijsel. Op financieel en bestuurlijk gebied echter was Komen een gespleten heerlijkheid, gedeeltelijk gelegen in de kasselrij Rijsel en gedeeltelijk in de kasselrij Ieper. De grenslijn was de Leie, en wel zo dat het eiland te Komen gevormd door de Leie zelf en door de 'Dooleie' tot de kasselrij Ieper behoorde.

Dat de term te Komen niets te maken heeft met de taalgrens, blijkt reeds uit het feit dat, in de middeleeuwen, de taalgrens bezuiden de stad Komen lag. Daarvan zijn talrijke bewijzen te vinden in het Fonds Baronie Komen van het Rijksarchief te Gent. Dikwijls wordt, bij de vermelding van straaten andere plaatsnamen, melding gemaakt van een oudere naam '...auparavant..., et encore auparavant...', en bijna steeds is de oudere benaming Vlaams.

Naar onze mening is de oorsprong van het 'tenement van Komen' te zoeken in de onderhandelingen met de Franse koningen na 1302. Het gevolg, bijaldien, van de overdracht van de kasselrij Rijsel.

We hebben nooit de term 'tenement' gevonden voor het gedeelte van de heerlijkheid Komen dat lag in de kasselrij Rijsel.

J. Roelandt

Concert-bourgeois te Brugge 1793

De winter 1793-1794 viel in de (laatste) Oostenrijkse pauze na de eerste Franse inval. Van een van de winterconcerten, ingericht door de Société du Concert-Bourgeois in haar eigen feestzaal te Brugge, kunnen we hier het programma meedelen. De uitvoering, met. eigen muzikanten en zangers had plaats op 3 december 1793.

Première Partie

Ouverture de Célestine, par Delayrac
Nouvelle Symphonie, par Mozart
Air: *Dans ma peine, Helas,* par Paisiello.
Suite de la Symphonie
Air: *Sans Chanter,* de la Mélomanie.

Symphonie, par Cimarosa.
Choeur de Nephté: *Dieu de Memphis,* par Méhul

Seconde Partie
Grande Symphonie, par Wraniski.
Duo de Pierre le Grand, *Que je renie ma destinée* par Grétry
Moreeau d'ensemble de la Symphonie
Air: *Simpte et tendre en mon langage,* par Sacchini
Suite de la Symphonie.
Grand Choeur de Nephté: *Nommons un Chef*

- Gedrukt blad; geen drukkersnaam. In partikuliere verzameling.
E.N

Karel van Durme als vertaler

Op de vraag in Biekorf 1969, 191.

De naam Ch. V. D**** moet gelezen worden: Charles Van Durme, die feitelijk de vertaler van de historische handboeken van J.J. De Smet is geweest.

Karel van Durme (Serskamp 1807 - Wetteren 1853) was onderwijzer en ‘spraakkundige’ (Piron). Als vertaler uit het Frans was hij in de jaren 1835-40 zeer aktief. Zijn vertaling ‘Geschiedenis van Belgien’ (2 delen: VIII-350, 366 pp.) is bewerkt op de ‘laetste uitgaef’ (de herwerkte editie van 1832) van de Histoire de la Belgique van J.J. De Smet en verscheen te Gent in 1837. Het jaar te voren had hij reeds een vertaling van De Smets (en Coremans') ‘Kort Begryp der geschiedenis van België’ bezorgd.

Zijn vertaalwerk omvat nog meer schoolboeken, o.m. een Inleiding tot de aerdrykbeschrijving (1835) naar P.J. De Bal; twee boeken van Fénélons ‘Lotgevallen van Telemachus’; een Fransche Soraekkonst en een Verzameling van opstellen, allebei naar A.N. Agron (1838).

Zijn eerste uitgave was echter een *Vlaemsche Spraekkonst,* die na haar vijfde uitgave in 1838 er nog drie andere zou beleven. Hij publiceerde nog een Fransch Leesboekje (1834) en in 1836 de ‘Grondregelen der Rekenkonst’, in 1842 aangevuld door een Vlaams ‘Rekenboek’.

Karel van Durme is een zeer verdienstelijk schoolman uit die eerste tien jaren na 1830.
C.B.

De klokken van Oedelem

In 1943 werden de drie klokken van de parochiekerk van Oedelem door de bezetter weggehaald.

Op de grote klok *Lambertus* stonden, in romein, de volgende opschriften.

Boven op twee rijen, gescheiden door een bies:

Ik loof	vergaar	beween	versier	beveel	doe sluiten
God	het volk	de dooden	een feest	't gebed	de dronkaards buiten

Daaronder stond op de ene zijde het beeld van de hl. Lambertus, patroon van de kerk en de parochie. Op de andere zijde stond te lezen:

Gegoten - als pastoor J.E. Verlinde en burgemeester P. Govaert. - L. Govaert was mynen peter en Marie Feys myne meter. Hergoten en merkelyk vermeerdert - als pastoor was J.E. Vangaever, opvolger van L. Doom, opvolger van J.L. Sioen. en burgemeester Ch. A. Govaert. P. van der Beken de Cringen is mynen peter en Julie Govaert es myne meter. - A.E.j. Vanaerschoot oudste opvolger van A.E. Vanderghein heeft my gegoten tot Loven 1869.

Ziehier enkele gegevens over de genoemde personen.

Pastoors. - Joannes Franciscus Verlinde, geboren te Hooglede in 1765, was pastoor te Oedelem 1816-1829.

Jacob Syoen, pastoor te Oedelem 1858-62, was geboortig (18 mei 1817) van Rijsel. Zijn familie was echter afkomstig van Merkem, waar zijn vader André Jacques Syoen koninklijk notaris was. Zijn moeder Marie-Therese Schottey, was een dochter van de baljuw van Merkem. Jacob Syoen werd pastoor van St.-Michiels te Roeselare (1862) en deken van de nieuw opgerichte dekenij (1872); in 1877 tit. kanunnik te Brugge en kerkmeester van de katedraal in vervanging van J.O. Andries.

Karel Ladewijk Doom, zijn opvolger te Oedelem (1862-1868), was te Hooglede geboren in 1816. Hij begon de bouw van de kerktoren. In 1868 ging hij over naar Ruiselede, als opvolger van zijn kozijn Karel Doom, stichter van de parochie Doomkerke.

Joseph van Gaever was geboortig (1817) van Ardooie. Onder zijn pastoorschap (1868-1888) werd de toren voltooid en werden twee traveeën aan de kerk toegevoegd. Hij was een energiek man, bijzondere vriend van bisschop Faict, en tevens zeer goed voor iedereen.

Burgemeesters. - Charles August Govaert, notaris te Oedelem (1846-1874) was de zoon van Pieter Govaert, eveneens notaris en burgemeester tot aan zijn dood in 1846. Hij was kleinzoon van Laurent Govaert, burgemeester van de commune en de Baronie, Heerlijkheid en Ambacht van Praet, oud-baljuw van de heerlijkheid van 't Knesselaersche in Oedelem en naderhand meier van Oedelem tot in 1813.

Peter en meter. - De peter van de klok was Pieter Joseph van der Beken de Cringen, proost van de Edele Confrerie van het H. Bloed in 1853 en eerste voorzitter van de katholieke kiesvereniging te Brugge. Zijn portret hing vroeger in de *Concorde* (nu Innovation, Steenstraat). Hij was in 1818 gehuwd met Sophie Therese de Peneranda de Franchimont. In de zomer bewoonde hij het kasteeltje Zeldonck, 't oude Wulfs-

berghe. Hij dat dit geërfd van zijn (in 1818 kinderloos gestorven) zuster, die gehuwd was geweest met Louis Emanuel Legillon, zoon van Louis, en laatste heer van Wulfsberghe.

De meter, Julie Govaert, was de zuster van burgemeester Charles August Govaert, echtgenote van Felix Raes, overleden te Oedelem in 1888.

J. Raes

Oorlog en duurte te hondschoote 1708-1710

In het 'Register met de merken van de saaiwevers' van Hondschoote staat als laatste inschrijving, gedateerd 5 maart 1712, de volgende berijmde kroniektekst ingeschreven. De tekst geef ik letterlijk; alleen enkele leestekens werden ingevoegd. Dit Register van de Warandeerders berust op het stadsarchief van Hondschoote; de tekst staat op f. 255^{v} van het Register.

Memorie

Mars heel bloedigh vol verwoetheyt
quam benemen al de soetheyt
van ons schoon west vlaenderlant
als men schreef seventhien hondert
ende acht. Elck was verwondert
vol van angst en vreese, want
de prusinsche oorloghs knechten
sterck en moedigh om te vechten
quamen t'honschoot onbelaen,
om de graenen op te lichten
en den dieren tyt te stichten,
hunne tenten neder slaen.

Maer den frans sondert verletten
quam d'honschootsche stadt ontsetten.

Daer naer volghde meer gheklagh
t'duytsche volck om hun te wreken
quam hontschoot in brande steken
op den neghenthienden dagh
van november.

Maer het vriesen
deed het volck den moedt verliesen
dat m'ontrent de maent van mey
een spynt terwe most betaelen
vyfthien guldens, k'moet verhaelen,
oock een stuyver voor een ey,

veele lieden mosten eeten
haere boonen erreweeten
en dat deurde, k'sal 't bedien,
met veel claeghen ende suchten,
met veel sorghen ende duchten,
tot seventhien hondert thien.

Noch comt my den druck voorhanden
hoe men vinnich heel sach branden
t' reealeeten schoon convent.
Godt toont dat wy quaelyck leven,
wilt u daerom tot deught begeven,
dan sal tquaet syn afghewent.

De jaren 1708-1710 waren zeer rampspoedig voor de saaiweverij van Hondschoote. Plundering, brand en de ongehoord harde winter van 1709 kwamen de benarde toestand nog verhogen. Zie daarover E. Van Steenberghe, Histoire de la ville d'Hondschoote, p. 360 (Duinkerke 1883).

V.d.B

Lektuur over zeerovers in de boekhandel te Brugge omstreeks 1730

De Brugse drukker, uitgever en boekhandelaar Andreas Wydts drukte en plaatste een 'Cataloge van Boeken' van zijn winkel achteraan in het door hem uitgegeven werk van C.P. Pattyn, *De Vry Zee-Bevaeringe.* Deze nederlandse vertaling van het te Mechelen uitgegeven *Mare Liberurn* (1726) van Raadsheer Pattyn van Noordschote, verscheen in 1727.

De *Cataloge,* gedrukt op een extra-blad, geeft de titels van 14 'Boeken, die by den Drucker deser ten deele gedruckt ende te bekommen zijn'.

De exemplaren van Pattyns *Zee-Bevaeringe* werden zeker niet alle gebonden in 1727, het jaar van de verschijning. Het Cataloge-blad kan echter ook niet na 1736 zijn ingelast. Als datering van de Cataloge moet 1727-1736 aanvaard worden.

Onder de boeken van die Cataloge van Wydts verschijnt het volgende te Amsterdam gedrukte werk.

'*Historie der Engelsche Zee-roovers,* beginnende met de geschiedenisse van Capiteyn Avery, en syne Mackers. Anno 1692. Behelsende een Verhael van hun Zeerooveryen, Moorderyen, Wreedheden, en Mishandelingen etc. Waer bygevoegt is het Leven van Mary Read en Anne Bonny, twee Zee-roovende Vrouwen. In het Engelsch Beschreven door Capiteyn Charles Johnson, en in het Nederduytsch overgeset door *Robert Hennebo,* verçiert met Kooper Platen, in twee deelen 8°'.

Robert Hennebo, de genoemde vertaler, overleden ca. 1737,

heeft gedurende zijn duister en woelig leven, allerlei in dicht en ondicht gepubliceerd. Ebbinge Wubben wist in 1912, in Nieuw Ned. Biogr. Wdb. II 567 alleen een titel 'Historie der Britsche Zeeraovers' op te halen uit de voorrede van de Verzamelde Gedichten van Hennebo.

Zo onbekend was echter dit werk niet bij de Engelse biografen. In 1892 beschrijft H.R. Tedder (in Dict. of National Biography; herdruk X 893-894) de werken die door een zekere Captain Charles Johnson in de jaren 1724-1736 werden uitgegeven, o.m. een 'General History of the Robberies and Murders of the most notorious Pyrates... with the Adventures of the two Female Pyrates, Mary Read and Anne Bonny', uitgegeven te Londen in 1724. Tedder citeert de Nederlandse vertaling van dit werk, door *Robert Hennebo* uitgegeven te Amsterdam in 1727, 2 dln. 12° 'met nieuwe illustratie'.

De *Cataloge* van Wydts brengt ons nu ook de volledige titel van die (onvindbare!) *Historie der Engelsche Zee-roovers.* Een kleine bibliografische aanwinst, die tevens wijst (met nog enkele andere nummers uit dezelfde *Cataloge*) op een levendige maritieme belangstelling te Brugge gedurende de gedenkwaardige jaren van de Oostendse Compagnie.

A.V.

De duivel zal de keerse houden

De spreuk 'den duivel een keersken luchten' (met bet. iemands boze of minder goede daden vergoelijken uit eigenbelang) is geen exklusief nederlandse spreuk. John Paston schrijft reeds in een van zijn brieven anno 1461: 'It is a common proverbe "A man must sumtyme set a candel befor the Devyle"'. (Oxford Dict. Proverbs, ed. Smith-Heseltine 298; Stevenson, Proverbs 280). De betekenis stemt reeds overeen met ndl. 'voor de duivel een kaars branden' (Ter Laan).

Er is echter een tweede spreuk die duivel en kaars verenigt, en wel in een soort krachtwoord, een bezwering tot bevestiging van een voorgenomen daad.

Begin 1488 was Brugge in opstand tegen Hertog Maximiliaan. Op 6 februari komen gedeputeerden uit Gent om met de magistraat van Brugge de opstand te bespreken. De Gentse deputatie verschijnt echter voor de stadspoorten met massaal geleide van gewapende mannen onder het bevel van kapitein Gillis de Brouckere. De Brugse wethouders vinden dit militair vertoon overdreven en onbetrouwbaar, en willen die Gentse eenheden niet binnenlaten. Heftig is daarop de reaktie van de kapitein: 'Daer onze ghedeputeirde binnen gheraken, wy zullen ooc binnen gheraken, *of den duvele sal de keerse houden...*' Zo verhaalt Despars in zijn Cronycke van Vlaenderen IV 334. De auteur, die zijn Cronycke voltooide

ca. 1590, heeft voor de beschrijving van de opstand van 1488 de (verloren) kroniek van De Dappere gebruikt.

Dit krachtwoord was dus zeker in de eeuw van Keizer Karel bekend, met dezelfde betekenis en kracht als heden nog in de zegswijze: ''t Zal gebeuren, of den duivel zal de keerse houden', d.i. ik zal er alles op zetten, alle middelen gebruiken.

Alleen de eerste spreuk is feitelijk een spreekwoord en Bruegel heeft aan *'den duivel een kaars ontsteken'* een goede plaats gegeven in zijn Spreekwoordenschilderij. In zijn tijd was het spreekwoord reeds opgetekend (ca. 1500) in korte en krachtige vorm: 'Men moet den duvel een keerse ontsteken'. (Proverbia communia, in Horae Belgicae IX, nr. 493, ed. Hoffmann von Fallersleben).

E.N.

Raspaillebosch

Op de vraag in Biekorf 1969, 127.

Oudtijds was een Raspaillebosch gelegen in de oude keure van Geraardsbergen. Oorspronkelijk behoorde dit bos grotendeels toe aan de heer van Edingen. Zeker is dat het O.L. Vrouwgasthuis van Geraardsbergen en de abdij van Beaupré omstreeks 1400 belangrijke partijen in het bos *Raspaille* in bezit hadden voor hun bevoorrading in timmer- en brandhout. *Raspaille* schijnt op zichzelf een bosnaam geweest te zijn. De genoemde gestichten hadden alsdan bunderen bos *'op Raspaille'*: zo zeggen de dokumenten. (Devos, Hospitaal Geraardsbergen 101 360).

De naam *Bois de Rachepaille* leest men op de kaarten van Ferraris (1778) en Vander Maelen (1831).

De bedevaart van Otegem naar het Respallienbosch in 1754 (waarover de bovenstaande vraag) veronderstelt een nabijgelegen bedevaartkapel. Is er ooit zo'n kapel omtrent dit bos bij Geraardsbergen geweest? Ik vind er geen spoor van.

Het *Bos van Raspaille* is overigens in de geschiedenis bekend door een relaas van Froissart betreffende de strijd van de Gentenaren (onder Frans Ackerman) om het kasteel van Gaver. Een aantal vluchtelingen en ballingen uit Geraardsbergen, Dendermonde en Aalst hadden zich verschanst in dit *'bos de le Raspaille'*. Dit werd een hoofdkwartier van waaruit heel de streek, tot diep in Henegouwen, werd afgestroopt en gebrandschat. De kastelein van Ath stond machteloos tegenover de operaties van die *'Pourcelès de le Respaille'*: zo was de naam, zegt Froissart, die algemeen aan die geduchte bende gegeven werd. Gerijt Potter van der Loo heeft die naam uit Froissart vertaald als *'rovenaeren van der Rappailge'*; de (vertaalde) titel van het hoofdstuk luidt echter: 'Hoe ene ma-

nyere van luden, geheten die Zwijnkijns van der Rappailge, regneerden'. (Froissart, ed. Kervyn X 320 555; Cronycke, ed. De Pauw I 370-471).

Mnl. *rapailge, raspaille,* uit ofra. raspalge, respaille, betekent eigenlijk: samenraapsel, samengeraapte hoop, uitvaagsel van volk. (Verdam VI 1042). Werd het bos in de jaren 1380 genoemd naar die geduchte 'rovenaeren', die *rappailge,* waarvan Froissart gewaagt? Of was Raspaille reeds tevoren de naam van het bos? Om hierop te kunnen antwoorden missen we een lijstje van gedateerde Raspaille-toponiemen. Waar zijn die te vinden?

E.N

Uit een Blankenbergse boedelbeschrijving 1680

Op 28 september 1680 stierf Jan de Lantmeter 'poorter bin nen der stede ende port van Blanckenberghe'. In de uitvoerige boedelbeschrijving zijn de 67 pond *'keurthin*' wordt op 6 stuivers 't pond geschat; er een paar artikelen interessant te noteren.

De aflijvige schijnt bij een welstellend en eerbaar sociaal milieu te behoren: hij was 'afghegaenden tresorier' en benevens zijn huis 'de Croone', gelegen in de Kerkstraat waar hij overleed, bezat hij nog de brouwerij 'de Sloter', een drietal andere huizen, een 'visch schuytte' en natuurlijk nog heel wat renten. Het gereed geld dat zich in het sterfhuis bevond beliep 458 £ vlaams.

Nu ter zake. Eerst zijn daar de drie soorten tin waarvan voor elk de specifieke waarde wordt aangegeven:

de 67 pond '*keurthin*' word op 6 stuivers 't pond geschat;

de 236 pond '*haemer thin*' op 7 stuivers 't pond;

en de 54 pond *engelsthin* op 8 stuivers.

Interessant is de benaming der verschillende kwaliteiten servetten die voorhanden waren:

18 'spaensche roose serveeten' geschat 1-4-0 £

25 'serveten pavye' 1-13-4 £ (zou deze benaming terugslaan op de italiaanse stad Pavie - Pavia?);

16 'serveten roosekrans' 0-16-0 £.

Eerder zeldzaam is de tegenwoordigheid, tussen het zilverwerk, van 'een lyemonade lepel' geschat 1-4-3 £.

Leveranciers van de redelijk grote stapel brandhout waren de Paters van Ter Doest.

(R.A. Brugge - Blankenberge 460 & 501).

G. van Nieuwenhuyse

Keusteraars

Op de vraag in Biekorf 1969, 191.

Keusteraars (gebraden appels) wordt nog gezegd in de streek van Veurne en Poperinge. Ik heb thuis (Haringe) nooit anders gehoord.

A.D.

Kleine verscheidenheden

HEECOUTERS. - Benaming van een van de talrijke arbeiders- of pijndersneringen te Brugge, aldus genaamd naar hun standplaats op de Eekhoutbrug (gelegen bij de oude Eekhoutabdij). Op die brug stond hun *huseken.* Bij de blijde inkomst van hertog Filips in 1497 stonden 'die heecouters' opgesteld 'achter tsuvelhuys' tussen de neringen van de 'Naaide' en het bakkersambacht. (Biekorf 1960, 41). De Eekhouters verzekerden vooral het vervoer van het zout, ze waren de officiële zoutdragers; hun nering telde 15 leden in 1500 (RAB. Ambachten, 2e serie, 3140; nr. blauw 8848). Niet te verwarren met de Zoutwegers. - De latere naam is meestal *d'Arbeyders van d'Eeckhoud-brugge,* soms ook Eekhouters ofte *Cordewagens.*

GHEABITUEERT. - Gekleed, (rijk) uitgedost; inz. als retorikale toneelterm: 'gekostumeerd', typisch uitgedost. In Tspel van Tilleghem (1509) laat Cornelis Everaert optreden: 'Eerlicke Edelheyt, gheabytuweirt ghelyc als de heere vander eerlicheyt van Tilleghem. Vreidsaem Ghenouchte, gheabituweirt als een landsman met beesten, honden ende anders'. In Tspel van Maria (1511) is Exsperientich Bethooch 'een personage gheabytuweirt als een man edelic'. In een ander Mariaspel (1527) is Jonsteghe Gheneghenthede een vrauwelicke personage gentelic gheabytuweirt'. In Tspel van den Wynghaert wordt de *habituacie* van de zeven personages opgegeven: 'Upperste Mueghentheyt, als een statelic man up doude eeuwe gheabituweirt. Duechdelic Vermaen, gheabituweirt als een hofmeester trionphant. Voorghaende Bewys, gheabituweirt als eenen gheestelicken wercman. Ziende Blende, gheabituweirt als een ruter vander banc. Hoorende Doof, gheabituweirt als een vraukin vanden gheduene (van plezier). Vroom Labuer, gheabytuweirt als een edel man. Ghewillich Volghen, gheabituweirt ghelyc eenen hofman'. (Spelen van Corn. Everaert, ed. Muller-Scharpé, 362 388 464 498). - Over habituacie, abitatie zie Mak, Rhetoricaal Glossarium 199; Stallaert I 544 (habituatien: toneelkleding in 1554 te Leuven). - Verbinding met staatsie ligt nog in de beschrijving van de intrede te Doornik in 1513 van 'Maximiliaen de keyser, de coninc van Enghelant, (met hun gevolg) seer rijckelijck gheabitueert'. (Memorieboek van Gent II 29).

KERMESVANE. - Processievaandel. De rekening van de St.-Niklaaskerk te Diksmuide noteert in 1604 de uitgaven voor een nieuw vaandel, misschien een torenvaandel? De tekst luidt: 'Item betaelt van twee ellen ende half linwaet omme de kermesvane te maeken, 50 sc. Van roo say om een cruus te maeken an de zelve vaene, 24 sc. Voor het maeken van de kermesvaene, 16 sc. Van zes bellen over an de vane te hanghen, 14 sc. Tsaeme 5 lb. 4 sc.' (Weale, Eglises Dixmude 54-55). Vgl. het kermesvaantje uit 'zaclaken' in 1577 aangekocht voor de prochie Varsenare (Biekorf 1960, 139).

POSYTYF. - Klein orgel zonder pedaal. De rekening van de Boursier van de Duinenabdij te Koksijde anno 1564 heeft de volgende uitgaafpost: 'Den 18. in meye betaelt Mr. Michiel Langhedul orghelmaeker wonnende t'Ypre, voor zyn pensioen van het onderhouden vanden orgele ende het posytyf, ghevallen den eersten in meye

1564’. (SB. Duinen, Rek. 1563-64, f. 27). Hier misschien: het klein klavier van het groot orgel; zie WNT XII-1, 1738.

RONDOOGHE. - Rozetvenster. De schepenkamer te Ieper had in 1436 een groot rozetvenster waarin de Moeder Gods en het ‘vonnis’ geschilderd waren. Een uitgaafpost luidt: ‘Matteux Plaetevoet, glaswer-

kere, van t'hebben ghevrocht te wetene in scepene camere ant groote rondooghe, t'anzichte van onzer vrauwe...'; aan te vullen door een betaling in 1440 aan dezelfde glazenier voor de uitvoering van 'twee quarten van rondooghen, daer dat tvonnisse in staet'. (Ypriana II 65). Plaetevoet herstelde tegelijkertijd een 'trianghele' van glas-in-lood in de oostgevel van de Halle. - Uit de teksten is niet duidelijk wat voor een justitietafereel door de term *vonnis* in 1440 betekend wordt: een Laatste Oordeel? of een oordeel van Salomon of van Kambyses? Bijbels of mogelijk reeds 'antyckx'? de keus van de Ieperse magistraat kennen we niet.

SCAEPBRAKE. - Braak die door de schapen wordt afgeweid. Het hof van Schoeringe te Zuienkerke, dat een belangrijk schaapgoed was, doet in 1450 de volgende uitgave: 'Van drie grote hopen mes inde scaepbrake te verboorne (= vertillen) ende te spreedene by Jooris Lotin ende Coppin Sas besteit in tasse omme 4 lb. 4 sc. par.' (St.-Janshospitaal, rek. 1450-51, f. 135). In tasse = in aangenomen werk.

TSINGLE. - Beplante strook om een akker of een hoeve; soms ook een woonstede omvattend. Mnl. cingele, singel. Bij akte van 8 mei 1362 verpacht Mevrouw van het O.L Vrouwegasthuis te Geraardsbergen aan Jan de Voghel van Idegem 'de tsingle van haren hoven dat si hebben in Ydenghem omme 4 lb. gr. met den huuse diere toebehoren, met drieen appelpoten, twee perren ende tweeen nokkers'. (Devos, Invent. nr. 207). Vgl. de samenstelling *synghelhaeghe;* dubbele tronkhaag rond of tussen de akkers of weiden; Biekorf 1968, 399. - Betekent *tsingle* in 1362 misschien 'partij bomen op rijen geplant', een kleine boomgaard (?), zoals later voorkomt volgens WNT XIV, 1371. De genoemde fruitbomen (appelaars, perelaars en notelaars) wijzen enigszins in die richting.

STORIERONDE. - Ronde schijf geschilderd glas in een venster. De 'glasewerckere' Daniel Louis voert in 1522 voor rekening van de abt van St.-Baafs te Gent het volgende werk uit: 'Item noch ghemaect tot Clays Damman, up syn goet bachter Byloke, sestien veinsters ende daer in sestien storieronden, 2 lb. 13 sc. 4 d. gr.' (Messager Sc. Histor. 1836, 332: J. de Saint-Genois). - De glazenier zette *ruuten* en *ronden* in lood. De ronde is dan een '*ghescreven stick*' (geschilderde glasschijf), gezet midden de (ongeschilderde) ruitvormige *ruuten* van het venster.

De *storie* of figuratieve voorstelling in de 'glasronde' is soms een wapenschild en zo'n heraldiek glasstuk heet dan *wapenronde* (1541 te Gent). Zie verder.

TREZOORCANDELAERS. - Koperen sierkandelaars om op het *trezoor* (tritsoor, dritsoir; ofr. dressoir), d.i. het alom aanwezige buffetmeubel in de oude burgerwoning. Een uitgave gedaan in 1540 op het hof van Schoeringe te Zuienkerke betreft o.m. tvermaken van een motalen croone (koperen lichtkroon) ende van zeven motalen trezoorcandelaers te vermanghelen ende te verwisselen ende noch meer handre motale wercke'. (St.-Janshospitaal, rek. 1540-41, ongepag.). In het sterfhuis van kanunnik Joost de Maeyere in 1587 bevinden zich 'twee eeren tresorcandelaers'. (Archief O.L Vrouwekerk; Caullet, Testaments 112). - Tot de stoffering van het *tritsoor* behoorden ook het *tresoorcleet* (1510 Brugge; Biekorf 1964, 340), de *trytsoirdwale* (1521 Kortrijk), *tresoerkannen* (1563), en natuurlijk ook de *tresoorkeersen* (1565 Veurne) om in de koperen look geelkoperen) buffetkandelaars.

VENISOEN. - Wildbraad van groot wild, ndl. venezoen, uit ofra. ve-

noison; fr. venaison. Voor het feestmaal van de geestelijke bruiloft ofte professie van zuster Anna deed het Sioenklooster te Kortrijk in 1526 beroep op de kok uit de herberg 't Keizerrycke om het wildbraad en ook andere spijzen te bereiden. De uitgave ervoor staat in de kloosterrekening (1526, f. 112): ‘Noch betaelt den man in Keyserycke van dat hy hier quam ghereen tvenisoen ter brulocht van suster Anna van der Gracht ende van dat hy de maeltyt snoenens coocte, 10 sc. gr. o Vgl MnlW s.v. vernisoen (literaire citaten) en het belangrijk art. venezoen in WNT XVIII, 1709.

VERBINLOODEN. - Glazeniersterm. Het vensterlood herstellen en vernieuwen. In 1536 werkt de Brugse ‘glasewerckere’ Pieter Dappere voor rekening van het St.-Janshospitaal; hij wordt betaald ‘over tvermaken ende tverbinlooden van twee oude glaseveinsters int zelve huus [vanden prochiepape]’; hij ontvangt 22 sc. p. ‘mids 3 gr. van naghelen’. (Rekening 1536, f. 18^{v}). - Vgl. Biekorf 1966, 382 s.v. verbinloot, waar nog geen infinitiefvorm van dit vakwoord werd medegedeeld. - Is mnl. ww. *loden* met bet. ‘glas in lood solderen’ als glazeniersterm bekend geweest? *Verbinloden* wordt steeds van herstelwerk gezegd, terwijl *verloden* ook met bet. ‘(een venster) in glas zetten’ voorkomt.

VERTREITLAPPEN. - De lederen treillappen van een gareel vernieuwen, een werk uitgevoerd door een ‘gooreelmakere’ of door een ‘lappere’. Het hof van Schoeringe te Zuienkerke noteert dit werk onder zijn jaarlijkse uitgaven: in 1445 ‘van 9. gooreelen te vertreitlappen by Pieter den Lappere, 14 sc.’; in 1450 ‘van houde gorreelen te vertreytlappene by Pieter Reysaut, 13 sc.’ (St.-Janshospitaal, rek. 1445, f. 125; 1450, f. 132^{v}). - Deze verbale vorm veronderstelt een (niet gevonden) mnl. *treytlap* (zoals mnl. treytstoc). Door De Bo werd inderdaad wvl. *treitlap* opgetekend met bet. ‘een lederen lap vastgenaaid op den greelbalg onder de treite’. Ook in het noordwesten van de Kempen is treillap bekend met bet. ‘kussentje dat onder de treithaak tegen het kussen van het gareel zit om het drukken van de treithaak op het gareelkussen te voorkomen’. (Goossenaerts, Taal landbouwbedrijf 763). - Over treit, treite (uit ofra. trait; Godefroy X 796) zie MnlW VIII 662; WNT XVII-1, 2388; De Bo s.v. treite.

VLEILROEDE. - Vlegelstaf, vlegelstok. Voor het hof van Schoeringe te Zuienkerke worden in 1450 aangekocht: ‘zes vleilroeden, 8 sc. - zes wilt appelboom vleilroeden, 6 sc. - acht vleitroeden ende 8 vleilcappen, 14 sc.’ (St.-Janshospitaal, rek. 1450-51, f. 132^{v}, 134^{v}). Vgl. Biekorf 1964, 95 191. Ook later worden jaarlijks tientallen *roeden* en *cappen* voor de dorsvlegels aangekocht.

WAPENRONDE. - Glazeniersterm. Ronde schijf geschilderd glas met wapenschild, in een glasvenster. De Gentse ordonnantie van de schilders, uitgevaardigd anno 1541, bepaalt het volgende betr. de bij het ambacht aangesloten glazeniers: ‘Voort dat niemant [van den ghelaeswerckers] en stoffere blau, groen of rood, in eenighe verwapenijnghe, ghelijck wapenveynsters van onderhalfven voet viercant upwaert, dat ware up de boete van 20 gr. Nemaer van onderhalfven voet nederwaert ende oock wapenronden, die men niet voughen noch schueren en mach, die zal men stofferen, ende anders niet’. (De Potter, Gent V 197). Naar die regeling moet de glasschilder in heraldieke vensterstukken het formaat 42 × 42 cm niet te boven gaan; binnen de

toegelaten afmeting liggen ook de kleinere *wapenronden,* d.i. enkelvoudige glasschijven met heraldiek motief. De technische bet. van wapenronde (MnlW IX 1739) wordt hiermede nader toegelicht. - Zie ook boven s.v. storieronde.

GELUWE ROCS. - Benaming van een partij die in 1491 in opstand was tegen de Roomse Koning (hertog Maximiliaan). Zij droegen '*geluwe rocx*' en noemden zich 'herders' (pastores); ze liepen de stad rond om de edelen aan te zetten 'op hun schaapjes te waken' en riepen daarbij *bee bee,* blatend als schapen en roepend 'weidt uw schapen!' (pascite oves vestras). (Fragments Rombout de Doppere, ed. Dussart 3). De Geluwe Rocx waren een laatste versie van de partij der Coppenholen (Filipijnen).

GROENE ROCKX. - Benaming van een afdeling (drie eskadrons) rulterij die in 1579 tot het Waalse garnizoen van Menen behoorde. Op 28 juli namen de Groene Rockx deel aan een gevecht dat bij Beselare geleverd werd tegen Staatse troepen die door kapitein Baelde uit Ieper waren aangevoerd. (Rembry, Hist. Menin II 229).

ROOROCKS. - Benaming van de bereden gendarmerie van graaf Egmont. Aldus genaamd naar de kleur van hun uniform. Aanwezig in Gent in 1566-67 (Vaernewyck, Beroerlycke Tyden II 289). Dezelfde ruiters heten *Roocasacken* in het Dagboek van Cornelis en Philip van Campene, ed. De Potter 49-50): Egmont trekt op Dertienavond 1567 naar Oudenaarde 'ende met hem trocken de Roocasacken, die gheleghen hadden 14 weken tsente Baefs, ende veel qwaets bedreven hadden, zoo wel buten [de stad] als binnen'.

LAMBOYERS. - Benaming van een ruiterafdeling in Spaanse dienst, staande onder het bevel van de graaf de Lamboy, vanwaar hun volksnaam. In 1645 waren de Lamboyers gelegerd rond Duinkerke en kwamen slag leveren bij Hoogstade. Ze stroopten en brandschatten in heel Veurne-Ambacht. (Heinderycx, Jaerboeken IV 126 352).

VLYSSENAERS. - Vrijbuiters van het garnizoen van Vlissingen die, zoals de vrijbuiters uit Oostende en Sluis (Oostendenaers en Slusenaers), georganiseerde strooptochten ondernamen in Binnen-Vlaanderen. In april 1589 waren 'die van Vlissingen' doorgedrongen tot op de baan GentKortrijk waar ze, op een paar mijlen van Gent, een konvooi van kooplieden overvielen. Van Hernighem noteert in zijn Dagboek (Nederl. Historien II 108) de plundering van de kooplieden en van de 'juffrouwen' door 'de Vlyssenaers' die het militair geleide verjaagd hadden. (Biekorf 1959, 406).

ROYALE - Partijgangers van de koning gedurende het Frans-Vlaams konfikt van 1323-1328. De klerk van de stad Ieper betaalt op 18 juni 1328 twee florijn aan 'Jan van de Walle van Terenbuerech, van dat hi bescadecht was, van dat hi ene herberghe ydel hilt te onse lieden bout, die daer ycomen zouden hebben als de royale daer waren.' (Comptes Ypres II 870).

LEEREN EERSGATEN. - Naam van een machtig Duits ruiterkorps dat in de Nederlanden opereerde in 1568 onder leiding van de hertog van Zweibrücken, die met prins Willem van Oranje in bondgenootschap getreden was. Door het volk zo genoemd omdat zij 'meest Leeren of zemen broecken draghen'. In zijn Sermoenen ging Broer Cornelis Adriaensz van het Brugse Minderbroederklooster herhaaldelijk los tegen 'die luysige Leeren eersgasten'. (Biekorf 1960, 59-60). - Als synoniem van

Leeren Eersgaten verschijnt ook de naam *Duytsche swarte Ruyters,* die echter ook aan andere en later alhier opererende korpsen gegeven wordt.

A.V.

Vraagwinkel

Henricus Spelman

Bij F. van Eeck, drukker ‘bij de Moole Brugge’ te Brugge verscheen in 1790 het werkje: ‘Kort Begryp van een Werk getytelt: Historie en Onheylen der Heiligschendingen, door Henricus Spelman, Ridder’ Vermoedelijk is die auteursnaam een schuilnaam? Onder de Brugse geestelijken en edeldom van die tijd vind ik geen Spelman.

C.B.

Bouvaert - Bouüaert

De naam Bouüaert is, meen ik, een andere grafie voor Bouvaert, een verspreide familienaam. Waar en wanneer is die eigenaardige geaksentueerde vorm in omloop gekomen?

K.V.

Klokkengieterij Drouot

Hebben de Drouots van Doornik nog kerkklokken gegoten en aan westvlaamse kerken geleverd na 1890? Wanneer werd die gieterij stilgelegd?

C.L.

In de Nachtegale

In Brabant was *Nachtegaal* een zeventiende-eeuwse naam voor een kroeg van dubieuze reputatie. *Nachtegaelsgesellen* waren vagebonden die van anderen geld afpersten om ermee te gaan fuiven. Heeft de herbergnaam *De Nachtegale* in het Vlaanderse ooit zo'n ongunstige betekenis gehad?

E.V.B.

Gris de Bruges

De rekening van het Hof te Parijs noemt in 1458 de aankoop van 140 vellen ‘grant gris de Bruges’ om te verwerken in een pelsmantel (Gay I 741). Hoe was de Brugse (dietse) naam van die beste kwaliteit eekhoornbont?

E.N.

Verzameling snuifdozen

De snuifdoos was in de jaren 1700 een luxevoorwerp van de hoge wereld geworden. Wanneer zijn de eerste kollekties van snuifdozen ontstaan? In 1779 werd te Wenen de verzameling van een keizerlijk minister in openbare veiling verkocht, de kataloog ervan zou boven de 2000 stukken hebben geteld. Ook bij ons moeten er verzamelaars geweest zijn, misschien reeds vóór 1800?

C.B.

Heer van Wieze

Wie was de Heer van Wieze die omstreeks 1588 als hoogbaljuw van stad en kasselrij Ieper optreedt?

P.D.

Oude appelnamen

Onze oude appelnamen (15e eeuw) zijn bijna uitsluitend namen op *-inc,* mv. ingen. Een eigenaardig geval. Die oudtijds bekende soorten zijn: groeninghen, oeghelinghen, rettinghen (voor renettingen?), ook

crolrettinghen, pippinghen (ook puppinghen), stininghen. Wie vult dit lijstje nog aan?

A.V

Groene Jagers

Welke steden in West-Vlaanderen hebben een formatie van 'Groene Jagers' gekend? Bestond die reeds vóór 1800? Was het overal een bereden burgerwacht of werd die naam ook door andere formaties gedragen?

M.A

Veurnse Kaas

In een pachtovereenkomst tussen Mgr. de Quynckere en Roelandt de Schynckele die aan het Bisdom Brugge de 'Balliuage' van Veurne pacht in 1631 tegen de pachtsom van 25 pond sjaars, komt als bijkomende bepaling '50 ponden graen sjaers ende een excellente Veurensche Caes'. Zijn er andere voorbeelden bekend waarin de Veurnse kaas in pachtbrieven vermeld wordt?

J.G.

Rumfordse soep

In Biekorf 1935, 109-110 las ik de mededeling van J.D.H. van Uden over de eerste volk skeukens, de 'ekonomische Soep-Kokerij' naar de metode van de Engelse graaf Rumford († 1814). Werd er bij ons ook volkssoep gekookt voor de behoeftigen? ik denk aan de hongerjaren 1847-48. Waar en door wie (officieel of partikulier initiatief)?

J.P.

Snip-snap-snorium

Naam van een oud kaartspel, nog bekend en veel gespeeld in de jaren 1860. Het spel zelf moet nu heel vergeten zijn, leeft echter die eigenaardige naam nog ergens voort?

D.R.

Rijkdom

'Ze heeft heel haar leven bij de rijkdom gediend'. Geh. te Moerkerke. Met bet. bij kasteelheren. Is ook *edeldom* met die kolleklieve betekenis in de volkstaal in gebruik geweest?

W.D.

Bromvlieg

Voor de grote bromvlieg (meivlieg) heeft De Bo *maneschiter* opgetekend. Welke andere benamingen hoort men nog in West-Vlaanderen?

W.D.

[Nummer 9-10]

Fortuin gaan maken in Spanje
De trek uit Brugge naar Madrid en Cadiz
1650-1700

Carel Nollet, die dertig jaar lang (1685-1716) pastoor van St.-Jakobs te Brugge geweest is, liet een *Boeck der Geslachten* na dat door de bekende Brugse historicus Jan Pieter van Male († 1735) werd gekopieerd en enigermate aangevuld. Voor de interne geschiedenis van de Brugse families in de periode 1650-1720 zijn Nollets Memoiren een oorspronkelijke bron. Hij kent mensen en dingen op zijn duimpje, is een zeer wakker en kritisch waarnemer. Een echt realist die de fysische gezondheid en het psychisch evenwicht zowel als het huwelijk (l'argent et la femme) en de morele opvoeding van de kinderen laat meespreken als determinerende faktoren van de vooren tegenspoed van de families.

Als een ‘modern’ verschijnsel zag Nollet in zijn stad, midden de gegoede magistraten en gevestigde renteniers, nieuwe fortuinen tot stand komen door groothandel en spekulatie. Hij was ook getuige van verspillingen en onverwachte bankroeten.

De trek naar Spanje en de ‘fortuinen uit Spanje’ worden door Nollet aandachtig genoteerd. Zijn notitie over de familie Eendero laat hij zelfs voorafgaan door de volgende algemene beschouwing.

‘Het en is niemant onbekent of de Spaignaerden bevarende de Indien brenghen eene menichte van goud, silver, ghesteenten, specerien ende andere costelicheden in hunne havenen, waer af het meestedeel doorgaens placht te vervallen aen de vreemde handelaers, de welcke uijt Vlaenderen, Brabant ende andere ghewesten daer na toe trocken om hun voedsel te suyghen aen dien gulden reghen. Ende als het gheluck hunne neerstigheyd bejonstigde, in wenighe jaren rijcke gheworden, keerden naer hun vaderland ende ghenoten met eere ende ruste de vruchten van hunnen aerbeijd, nalatende de middelen om hunne familien in aensienelicken staete te houden ende in achtinghe te brenghen’.

Uit de Kroniek van Nollet hebben we de plaatsen samen-

gebracht die handelen over die trek naar Spanje[77]. Het beeld hiervan kan niet volledig zijn, daar Nollet maar een veertigtal families in zijn Boeck heeft beschreven. In zeven ervan speelt Spanje een rol. Hier volgen nu Nollets Spaanse varia over deze families.

Cobrysse

Carel Nollet had Paulo Cobrysse († 1675) persoonlijk gekend als een van de rijkste kooplieden en grondeigenaars van Brugge. Paulo's grootvader was een welgesteld meester-kuiper, weleer gevestigd op de St.-Jakobsparochie.

Als jongeman was Paulo naar Spanje getrokken en was ‘met grooten ryckdom uyt Spaignen ghecommen’. Op de kust van Andalusië had hij een ongehoorde kans gehad: ‘Synen meesten ryckdom bequamp hy door het coopen van een schip hetghone de onse opde Turcken ofte Mooren verovert hadden’. Paulo was erbij toen dit gekaapte schip in de haven van Cadiz werd binnengebracht. Een slaaf die aan boord was onthulde hem, tegen belofte van vrijlating, de waarde van de lading: er waren geheime kisten bij, bevattende ‘vele costelicheden in goud, selver, peirlen ende ghesteenten’. Paulo verwierf het schip in één koop ‘met alle onbekende schatten’, en liet de slaaf vrij. Deze versie had Carel Nollet gehoord uit de mond van Paulo zelf. Na zijn terugkeer te Brugge heeft Paulo Cobrysse zijn Spaans fortuin verder uitgebreid door een belangrijke importhandel van wijn, stoffen en zilver, vooral echter door de massieve export van linnen garen naar Zuid-Amerika via Cadiz. Hij kocht ‘het casteel staende boven Sinte Cruys opter slincker kandt van den weg naer Middelburg’. Dit kasteel (Royghem) liet hij in 1652 ‘teenemael erstellen’. Hij werd ook burgemeester van Brugge en hoofdman van het Schermersgilde.

Paulo Cobrysse was een spraakzaam en innemend man; zijn bijzondere vrienden te Brugge waren de koopman Eenderoo en Jan van de Walle, die beide ook ‘heel ryck uyt Spaignen ghecommen waren’.

Paulo was in 1660 getrouwd met de zuster van Niclaes de Meulenaere[1]. Dit huwelijk bleef kinderloos. Toch had Paulo

(77) Jos. Van Hauwermeiren-Grossé: De gewaden van de kerk van Broechem, in ‘Bijdragen tot de geschiedenis van Broechem’ deel III, nov. 1952.

(1) In het Boeck der Geslachten, eigenhandig afschrift van J.P. van Male (in partikuliere verzameling), komen de medegedeelde teksten en gegevens voor op f. 8 (Carlier); f. 11-12 (Cobrysse); f. 20^{v}21 (Eendero); f. 24^{v}-25 (Huwyn); f. 27 (Isenbaert); f. 28^{v} (De Keuninck); f. 42 (Van Susteren).

nakomelingschap, immers gedurende zijn proeftijd ‘in Spaignen hadde hy ghewonnen eene naturelicke dochter’. Toen het meisje huwbaar was, had hij haar ‘naer Vlaenderen doen cammen ende trouwen met sijnen cosijn Charles’, zoon van zijn broeder Jan Cobrisse. De Spaanse dochter werd volwaardig in de familie opgenomen en kreeg het kasteel van St. Kruis en veel andere goederen.

Uit dit Cobrysse-Cobrysse huwelijk zijn een drietal kinderen geboren. De oudste zoon werd- naar Madrid gezonden. Zijn ogen vielen daar, niet op een Spaans doch op een Brabants meisje, dochter van de Mechelse raadsheer en diplomaat van Thulden die alsdan ‘in Spaignen van den Raed der Indien was’. Zeer tegen de zin van Charles Cobrysse is dit huwelijk in Madrid doorgegaan.

Charles Cobrysse-Cobrysse wilde het fortuin van de Cobrysse's veilig binnen de familie houden. Voor zijn oudste dochter beraamde hij dan ook een huwelijk met een eigen rechtzweer, nl. Pieter Balthazar Cobrysse. Deze beloftevolle schoonzoon wist hij behoedzaam van Spanje af te houden. Gedurende een stage te Parijs had Pieter Balthazar zich echter verloofd met een actrice ‘met eene schuldbekenninghe van eene groote somme’. Toen de Parisienne lucht kreeg van de nieuwe Cobrysse-kombinatie zond ze naar Brugge ‘eenen expressen om het aenstaende houwelick te beletten’. Ze werd ‘eyndeling te vreden ghestelt’ met klinkende dukaten uit de beurs van Charles. En de bruiloft van kozijn en nicht Cobrysse werd met familiale voldoening en passende praal gevierd.

De Keuninck

Jan de Keuninck was een verver die woonde en ‘werkte op de Vrijdagmarkt.

Zijn zoon Jan trok als jongeman naar Spanje en keerde te rug met fortuin.’ Men noemde hem ‘den rycken Keuninck’, om hem te onderscheiden van zijn vader, die voort in zijn ververij bleef werken. Jonge Jan reed door de stad in eigen ‘carosse’. Zijn kinderen, geallieerd met vanden Bogaerde, Mestdag (van Gent), Cassetta en Baltyn, hebben allerlei tegenslagen gekend(2).

Eendero

Omstreeks 1650 was ‘sekeren Charles Eendero, den welcken over eenighe jaren uyt Brugghe naer Spaignen getrocken

(2) Over de liefdadige stichtingen van Paulo Cobrysse (godshuis Cobrysse, trouwbeurs Cobrysse) zie de belangrijke notitie van A. de Schietere de Laphem in Tablettes des Flandres, VIII, 1960, 319-321. - Zijn portret in de Potterie, zie verder blz. 263.

was, van daer wederom tot Brugghe ghecommen, hebbende groote ryckdommen aldaer vergadert'.

Charles trouwde te Brugge en had drie kinderen. Clara, een van zijn twee dochters, werd in 1680 de vrouw van Ignace Adornes, heer van Poelvoorde. Uit dit huwelijk sproten de laatste Brugse Adornes: Jonker Anselm, heer van Camarden en schepen van Brugge, en Jonker Jerónimo. Care! Nollet heeft die twee Adornes persoonlijk gekend. Over Jerónimo Adornes noteert hij: 'Jonker Jeronijmus diende lange tijd in Spanje als capiteyn ende lieutenant collonel'. Na de dood van zijn vader en zijn broeder is Jerónimo uit Spanje teruggekeerd 'synde den lesten binnen Brugghe die den naem van Adournes, afcompstigh vanden doorluchtighen huijse vande hertoghen van Genua, is voerende'.

Charles, de enige zoon van Charles Eendero, was alferis van het regiment van graaf de Rache. Hij schijnt als officier;n Spanje gediend te hebben. Na zijn terugkeer heeft hij zich te Brugge heel toegewijd aan pyrotechnische experimenten en het samenstellen van een 'Constcabinet'.

Carlier

Deze familie is 'van cleene groot gheworden' door Pedro Carlier 'den welcken in Spaignen heel rijck was ende aldaer stierf sonder kinders'.

Jan Baptist Carlier, broeder van Pedro, gevestigd te Brugge, was 'eenen grooten handelaer op Spaignen namentlick in saeyen'. Hij woonde 'noord van t'spreeckhuys van de Augustinen'.

Jan Baptist verloor veel van zijn fortuin door de schuld van zijn kozijn en zwager Louis Carlier, die *warandin* (verificateur) was in de grafelijke Munt te Brugge.

Die 'affaire Carlier' heeft in 1689 veel ophef gemaakt. De muntmeester Laderiere had vastgesteld dat er telkens weer geslagen penningen verdwenen uit het atelier. De dader van die 'fuite' kan hij maar niet snappen. Hij wordt ten slotte zelf verdacht, gaat aan 't kwijnen en sterft. Zijn weduwe verdenkt Carlier. Ze laat een paar kijkgaten boren door de zolder en betrapt de warandin terwijl hij snel 'eenighe pattacons berghde'. Daarop nodigt ze de intendant Cobrysse uit met nog enkele andere getuigen om door de zoldergaten te kijken. Louis Carlier wordt op heterdaad betrapt: de getuigen halen 'de ghestolen pattacons uyt desselfs nachtrock'... Hij vraagt vergiffenis, zal alles restitueren, zijn vrouw is immers een dochter van Jan Baptist Carlier die, samen met de advokaat Bouchier (die ook met een dochter van Jan Baptist gehuwd was), voor een zekere somme zou borg staan. Hierdoor, zo

verhaalt Care! Nollet, liet men ‘aen den selven Carlier by ooghluyckinghe de gelegenheijd van te ontsnappen, soo dat hy naer Spaignen trock ende sigh aldaer gheneerde met snuijftaback ende andere snuijsterie te vercopen’. Inmiddels had het gerechtelijk formalisme in patria zijn verloop. De ‘fiscael van Vlaenderen’ kon de vogel uit Spanje niet terughalen, de Raad van Vlaanderen echter veroordeelde Louis Carlier bij verstek en liet hem te Gent ‘in pourtraicte ophanghen’.

Veel jaren na deze terechtstelling in effigie is Louis Carlier gestorven te Puerto de Sancta Maria (bij Cadiz).

Isenbaert

Pieter Isenbaert, de oudste zoon van de huidenvetter Joos Isenbaert en Marie Kesteloot, was als jongeman naar Spanje getrokken, had er in de koophandel gewerkt en was met een mooi fortuin teruggekeerd naar Brugge. Hier trouwde hij in 1610 met Jossine, dochter van Anthonis de Baillieul, kommies van het Ghedelf van de Zuudleye. Uit zijn tweede huwelijk, met Catherine van den Rhijne, werden een vijftal zonen geboren. Een ervan, met name Pieter, trok in 1667 naar Spanje ‘ende wierd aldaer uyt jalousie vergeven’.

Huwyn

Uit het huwelijk van Arnoud Huwyn, prokureur van de stad Brugge, met Judoca van Hoecke komen de drie oudste zonen in aanmerking.

De oudste zoon, Franchois-Xavier, trouwde in 1698 met Catharina Teresia de Villegas, dochter van de griffier van Oostkamp. Zijn alliantie met die Spaans-Brabantse familie bevorderde zijn promotie in de magistratuur, hij werd pensionaris van de stad en volbracht in Engeland en Holland diplomatieke zendingen in dienst van het Hof van Madrid. Hij werd heer van het kasteel Ter Heyden.

De tweede zoon is vetlegger in de bilken van 't Noorden, veehandelaar, ontvanger van Meetkerke en redenaar van het Proossche. Hij trouwt met een dochter van Joos van der Straeten: een goede partij, want zijn echtgenote is een halfzuster van kanunnik Bernard van der Straeten, cantor van de Sint-Donaaskerk, en brengt belangrijke verwachtingen van de zeer rijke kanunnik mee. Zoveel welstand ging helaas ineens ten onder: speeldrift en ‘rycke treyn’ (overdreven praal) leiden tot een krach. Man en vrouw nemen, kinderloos, de wijk naar Spanje. Waarschijnlijk naar Madrid.

Een derde zoon van Arnoud Huwyn werd in de groothandel opgeleid in het kantoor van Jan Roussel. Deze geboren Roe-

selarenaar (1633-1709), bijgenaamd ‘den Zeeuwschen’, stond samen met zijn schoonbroeder Frans De Meulenaere aan het hoofd van het belangrijkste handelshuis van Brugge. Als spekulant werkte Roussel samen met Abraham van Susteren over Antwerpen; met de Brandenburgse Compagnie dreef hij een pelshandel op Londen en op de Spaanse havens Cadiz en Sevilla.

Pastoor Carel Nollet noteert dat de derde zoon van Arnoud Huwyn, na zijn stage in het kantoor van Jan Roussel, naar Madrid is getrokken waar hij, door zijn werk en bekwaamheid, ‘consul van de Vlaemsche natie’ geworden is. Als consul was deze Huwyn, zoon van Arnoud, ipso facto lid van de Junta van het hospitaal *San Andres de los Flamencos* te Madrid. Hij behoort tot de Vlamingen die zich voorgoed in Spanje ingeburgerd hebben(3).

Een vierde zoon Huwyn is ook naar Spanje getrokken, hij heeft het daar echter ‘niet soo gheluckigh ghestelt’ als zijn broer. Laat pastoor Nollet hierdoor verstaan dat deze jongste Huwyn ‘arm in de beurs’ naar Brugge was teruggekeerd?

Van Susteren

Abraham Van Susteren had lange jaren in Malaga gewoond toen hij zich omstreeks 1665 in Brugge kwam vestigen. Een van Abrahams broeders was Gisbert, de vader van de latere bisschop van Brugge, Henricus Josephus van Susteren.

De vader van Abraham en Gisbert, Frans-Pieter van Susteren, was een Noord-Brabander uit 's Hertogenbosch. Hij was gehuwd met Elisabeth, dochter van Gerard Abrahams, bijgenaamd Lekkerbeetje, die als kornet eerst in Staatse dienst had gestaan. Toen Geertruidenberg in 1589 door Wingfield werd overgeleverd aan Parma, was deze Gerard in dienst van Spanje overgegaan. Dezelfde Gerard Abrahams zou in 1600 sneuvelen in het beruchte kampgevecht tegen de Staatse kapitein Breauté op de Vugter Heide.

Door zijn vrouw stond Frans-Pieter van Susteren aldus bijzonder hoog aangeschreven bij de Spaanse instanties. Uit hun huwelijk sproten vier zonen, waaronder *Hendrik.* uit wiens huwelijk met Elisabeth van Sutphen negen kinderen zijn voortgekomen. Een van deze was onze Abraham van Susteren.

Abraham had in 1665 uit Spanje een zeker fortuin meegebracht. Hij trad in het huwelijk met ‘de edele juffer Margarite de Berault de Villeterre, niet tegenstaende haere vrienden daer heel tegen waren’. Abraham was immers niet van adel, alleen maar een koopman.

(3) Is hier, bij Nollet, niet een zekere verwarring tussen de families De Keuninck en de Conincq?

In Brugge bleef Abraham van Susteren trouw aan zijn vak. hij ‘dreef grooten handel op Spaignen’, zegt Carel Nollet, die hem persoonlijk als parochiaan gekend had. Hij had ook grote tegenslagEm: ‘Onder ander verlies sprong omtrent het jaer 1693 aen sijn eijgen buscruijd, sonder dat men wist hoe het vier daer in ghecommen was, een schip cammende van Spaignen in hetwelck hij seer vele goederen hadde’.

Paulo Cobrysse († 1675)
Zijn portret in de refter van de Potterie als voogd van het gesticht.
Zie blz. 258. (copyright ACL Brussel).

Abraham was in Brugge een geëerd en bemind man. Hij overleed op 17 oktober 1699 in zijn woonhuis dat paalde aan het klooster van de Grauwzusters (in de Oude Zak), waar hij begraven werd.

Twee zonen van Abraham van Susteren, Carel Franchois en Franchois Joseph, zijn in de handel gegaan en uit Brugge naar Spanje getrokken.

Die Brugse groothandel op Spanje had in de jaren 1650-1700

niets te maken met de wolstapel noch met het Spaanse Consulaat dat te Brugge gevestigd was. De Brugse handelshuizen Van Volden, Van Tours, De Meulenaere, Roussel, De la Villette werken op eigen initiatief en voor eigen rekening. Nicasius van Volden († 1654) vervracht zeer gevarieerde koopwaren, Spanje is voor hem ook de etappe waarover hij lijnwaad en 'musquetten ende pistolen' expedieert naar Nieuw-Spanje (Mexico); in Malaga, Cadiz en Sevilla heeft hij agenturen(4). Zonen van goeden huize worden 'op stage' uitgezonden naar de havens van het Zuiden, waar de kantoren een oefenschool voor de aankomende zakenman waren. In 1687 overleed aldus te Malaga Marc-Joseph de la Porte, een jonge zoon van de 'ingenieur van Zyne Majesteyt in Vlaenderen', Heyndrick de la Porte(5).

Pastoor Nollet uit nergens enig moreel bezwaar in verband met die trek naar Spanje. Integendeel. Hij waardeert voelbaar de ondernemingsgeest en de ekonomische voordelen die ermee samengaan. Zoals hij ook soms minder sympathie laat blijken voor de verstarring die sommige patricische families had aangetast.

Opmerkelijk is dat de koopmansgeslachten in die periode van korte duur zijn. Is een handelsfortuin opgebouwd, dan ontstaat meestal reeds in de tweede generatie de ambitie om de koopliedenstand te verlaten en - door beleggingen in landeigendom, het verwerven van een diploma in de rechten of via een huwelijk met landadel - de 'trap van den edeldom' op te gaan.

Op dit gebied was Spanje ook een leerschool. De koopliedenstand was er beschouwd als een intermediaire stand in de lokale hiërarchie. De handel gold er, zoals het handwerk, als *trabajo* en kon niet samengaan met adel (*'no es trato de nobles'*: handel is niet voor de adel, zei het spreekwoord). Vandaar de drang om uit de middenstand vooruit te komen naar het hoogste niveau, de adel, die alle voordelen en voorrechten meebracht: eer, vrijstelling van belasting, zekerheid van belegging in landbouwgronden.

Deze ontwikkeling deed zich op typische wijze voor te Sevilla, waar de Genuese koopliedenfamilies, door huwelijken, uit de *deshonor de trabajo* naar de landadel overgingen. Vlamingen die in Spanje fortuin hadden gemaakt en er gevestigd bleven, deden het even zo goed. Een zoon van Brugge biedt ons daar het volgende sprekende voorbeeld van(6).

(4) Vgl. onze notitie over de Huwyns in Haec Olim XVIII, 1968, 15-16
(5) Baron J. Bethune, Méreaux des families brugeoises 342 (Brugge 1890).
(6) Bethune, Méreaux 454.

Daags na Driekoningen 1676 werden de Brugse schepenen Vincent Stochove en Claude de Corte aangeduid om een bezoeker te ontvangen die uit Sevilla was aangekomen, een statige heer, die zich aanmeldde als Pedro-Ignatio Van de Velde, alias del Campo. ‘Ik kom naar Brugge, zei hij, in opdracht van Don Diego Maestre, kapitein van Sevilla, om de dokumenten van zijn adeldom te verzamelen. Don Diego Maestre is zoon van Don Toussain de Meester en van Magdalena Aernouts, beide inboorlingen van Brugge. Ziehier de kwartierstaten van Don Diego die ik zoek te dokumenteren: van vaderszijde *De Meester, Tollenare, Dryon* en *Le Franc;* van moederszijde *Aernouts, Bommarché, Keiler* en *Nieuwenhove...*’

De schepenen hebben hun taak zeer ernstig opgevat. Ontboden werden een aantal personen uit de adel en bejaarde poorters om die staten van Don Maestre te verduidelijken en te bevestigen. Ook Jakob-Anthonis Kerkofs, van de O.L. Vrouwkerk en bekend als de felste genealoog in Brugge, werd voor advies bijgeroepen. In verscheidene kerken van Brugge gingen de schepenen met de pensionaris grafschriften nakijken. De magistraten van Damme en van Stegers (Estaires) werden om genealogische informatie aangeschreven.

Het was Halfvasten (14 maart) geworden toen de schepenen hun uitvoerig officieel rapport indienden.

Gedurende die drie maanden had Pedro van de Velde zijn tijd niet verspeeld. Hij had certificaten mgezameld bij de wapenherauten ‘Gelre’ en ‘Vlaenderen’; bij de burgemeesters en notabelen van Brussel; bij de bisschop van Brugge; bij de konsuls en notabelen van de Spaanse kolonie in Brugge. Dit alles in opdracht van Don Diego Maestre.

Pedro van de Velde had tussenin ook gewerkt om een dossier van anoblissement samen te stellen voor Diego del Campo, die niemand anders was dan zijn eigen broeder, Jacob van de Velde, eveneens gevestigd te Sevilla en er gehuwd met een Bruggelinge, zijnde de eigen zuster van zijn opdrachtgever, Don Diego Maestre. Van de aldus aangetrouwde families De Meester en Van de Velde (Maestre-Del Campo) had hij een mooi heraldiek pennoen laten maken.

Onze in Sevilla gevestigde Bruggelingen blijken hier ook reeds in de tweede generatie gehispaniseerd te zijn. Hun ambitie is ‘anoblissement’. Te allen prijze. Voor het samenbrengen van brieven, titels en kwartierstaten vonden ze in Brugge een voorkomende medewerking bij magistraten die hun verzuchting naar adeldom volkomen begrepen en deelden.

A. Viaene

Toponymica uit de kuststreek

Lieve

Nu de Lieve, kanaal dat vroeger Damme met Gent verbond, opnieuw in het teken van de belangstelling komt te staan dank zij de opgravingen verricht te Damme door Deprez[7] ligt het voor de hand het betrokken toponiem even van naderbij te bekijken.

De oude vormen (13e eeuw, zie De Flou IX, 708) zijn zonder uitzondering *Lieve.* Het is waarschijnlijk dat wij hierbij te maken hebben met een volksetymologische vorm van een oude *Live, Lijve.* Is dat de naam van een oudere waterloop, in de bedding waarvan de Lieve gedeeltelijk gegraven werd? De Wilde (Gedenkboek V.d. Wijer I, 468) wijst op het bestaan van een Lieve in het Land van Waas: door de Hulsterse Moer, van Hulst naar Hulsterloo toe, liep de Lieve, ook Moervaart genaam *(Lieve* in 1352). Hij vermoedt op grond van sommige teksten dan de naam Lieve ook als soortnaam werd gebruikt Bestaat er een historische betrekking (migratie?) tussen de Damse Lieve en de Waaslandse Lieve?

Die vorm van *Live, Lijve* is een zeldzaam toponymisch geval. Het is de verdienste van Carnoy (Orig. noms comm. belg. II, blz. 413; 1949) te hebben gewezen op de mogelijke verwantschap van de dorpsnaam *Lives* in het Naamse (*Live* in 1284) met onze naam Lieve. Hij schrijft: 'Le ruisseau de Lives se jette dans la Meuse en eet endroit'. Hij haalt er ook de namen *Liefkernoer* (Bredene, De Flou IX, 776) en *Liefkenshoek* te Kallo aan de Schelde bij. Dat zijn echter jongere namen, afgeleid van de persoonsnaam *Liefken*[1]. Ze hebben met ons Live, Lijve niets te maken.

Evenals Hive (Hieve, Hijve) en Heve (Hivene en Hevene, Ivene en Evene)[2], Zwin of Zwijn en Zwene e.a. met elkaar afwisselen (ablaut), zo kan er ook een wisselvorm *Leve* van *Live, Lijve* bestaan, die wij misschien terugvinden in de Brabantse naam *Leefdaal (Levedale, Levendale* in de 12e eeuw). Dit Leefdaal is volgens Carnoy (ib., blz. 397) 'vallée du ruisseau Leven' en dit *Leven* zou Keltisch zijn. Muller (NGN 12, blz. 78 v.) wijst op de naam *Lievendaal* = 'riddermatig huis' bij Nijmegen in de 16e eeuw en denkt daarbij aan de mogelijkheid van een oude kloosternaam, zoals 'Vallis Amoris'. Ons Leefdaal zal echter wel geen 'Vallis Vitae' zijn.

(7) Bethune, Méreaux 197-198

(1) Zie ook het artikel van J. De Smet: 'De Lieve te Damme blootgelegd', in Rond de Poldertorens, 1969, blz. 108 vlg.

(2) De meeste door Förstemann (II, 94v.) onder *Liub-* gegroepeerde namen zijn *lief-* namen die met ons element *liv-* niets te maken hebben

Wat betekent dit *Live, Lijve* of *Leve*? Carnoy schrijft onder *Lieve:* 'Ce nom de rivière est probablement d'origine celtique et se rattache à la racine *(p)leu* = couler'. Dat is a priori niet onmogelijk, maar we moeten met die keltische verklaringen voorzichtig zijn! De naam *Wenduine* werd vroeger ook uit het keltisch verklaard. Wij weten thans dat hij germaans is (volgens M. Gysseling in Top. Woord., 11, blz. 1060: germ. *waegin,* dat. bij waegja- 'glooiend', dus glooiend duin of liever 'ten glooienden duine'). Laten wij liever in 't germaans zoeken. Daar hebben wij de wortel *liv-* uit het I.G. *leip-,* waaruit lijf, blijven, leven e.a. Hierbij horen ook waarschijnlijk ons live van Lieve en leve van Leefdaal, alhoewel de semantische ontwikkeling vooralsnog duister is. Het heeft geen zin verdere hypothesen op te bouwen zolang er niet meer verwante namen opgespoord zijn.

Zuienkerke

Laat ik even terugkeren op mijn hier onlangs (Biekorf 1969, 143) gegeven verklaring van die oude dorpsnaam uit het Noorden. De ontwikkeling zou geweest zijn: *Ziwendekerke, Ziwenkerke, Zuwenkerke* of *Zouwenkerke* (volksmond: *Zoengkerke).* Ik wil er hier alleen op wijzen dat die overgang van *i (ij)* in *uu (ui)* in het Westvlaams alles behalve verbazend is en zelfs in dat dialekt een oud verschijnsel is. Het moge volstaan te wijzen op wuuf en wijf, puupe en pijpe, vuuve en vijve (voor meer voorbeelden zie De Bo, Westvl. Idiot., 2de uitg., 1892, blz. 290). Ook uu gaat in i (ij) over: drijvelare en druivelare, hijveren en huiveren enz. Trouwens het is een vaststaand feit dat die overgang van *i* in *uu* in het betrokken toponiem heeft plaats gehad. De oudst bekende vorm is immers *Siwankerka.*

Lapscheure

Er is over die dorpsnaam reeds heel wat te doen geweest. Het tweede deel *scheure* kan zijn schuur (grange) of een bijvorm van schore (buitendijks land) of misschien ook een waternaam.

Het eerste deel is volgens sommigen een persoonsnaam *Lap, Lape* (koseform van Lambrecht of iets dergelijks) of volgens anderen het germaans *lapna-* (lap: gelapte of herstelde schuur? - zie Gysseling: Top. Woord., II, blz. 596). Vandaar talrijke kombinatiemogelijkheden met zeer uiteenlopende betekenissen, allemaal taalkundig en zakelijk mogelijk. Laat ik hier ook een duit in het zakje doen en misschien een nieuw licht werpen op het probleem. De oorspronkelijke betekenis

van het woord lap is ‘afgesneden deel’. Het ags. *laeppa* betekent ‘lap, zoom, distrikt’. Ik vermoed dat die betekenis ook bewaard is in het element *lap* van de hier betrokken dorpsnaam (oudste vormen: *Laapscheure*). Twee verklaringen komen dan in aanmerking: ‘schuur (boerderijtje?) op een landstrook’ of ‘strookvormige schorre’. Beide verklaringen zijn even waarschijnlijk. Een keus is onmogelijk.

J. De Langhe

Pachters van de grafelijke molens te Eeklo en te Kaprijke (1372-1441)

Te Eeklo bezat de graaf van Vlaanderen de helft van de vier aldaar opgerichte molens: ‘de zuudmoelne oost, de zuudmoelne west, de hoghe moelne west en de oostmoelne oost’(3). Te Kaprijke was hij eveneens in het bezit van de helft van twee molens: ‘de westmoelne en de moelne upt velt’(1).

De eerst gekende pachter van die zes molens is Jan Hoverghars die de achtentwintigste van de hooimaand 1372 de molens in pacht heeft genomen. Hij heeft een uitvoerige rekening gemaakt over de reparaties die hij tijdens zijn pachttermijn aan die molens heeft uitgevoerd(2). Jan Hoverghars blijft niet lang pachter want in 1375 staat hij terecht voor moord op Jacab Utenhove, zoals blijkt uit de baljuwsrekeningen van de stad Aardenburg (3).

In 1382 verschijnt Joos De Moenc als pachter van de molens van Eeklo voor de som van 18 p. gr. per jaar. De molens van Kaprijke pacht hij samen met Willem Parisis in 1379 voor de som van 42 p. par. per jaar. In de grafelijke rekening van 1382 noteert men dat Joos De Moenc nog 12 p. gr. achterstallige pacht moet betalen voor de molens van Eeklo, en voor de molens van Kaprijke staat hij samen met Willem Parisis nog voor 38 p. 10 s. in het krijt bij de grafelijke schatkist(3). Waarschijnlijk hebben ze dit achterstel nooit meer betaald want in de rekeningen van 1383, 1384 en 1385 blijven die achterstallige sommen onveranderlijk. We mogen aannemen

(3) Zie mijn talrijke opmerkingen daarover in Biekorf, o.m. 1966, 143
(1) Algemeen Rijksarchief Brussel. Rolrekeningen nr. 2069.
(2) Die rekening werd gepubliceerd in Appeltjes van het Meetjesland nr. XVIII (1967) p. 229-233.
(3) L. Stockman, De grafelijke molens te Eeklo, Kaprijke en Waarschoot (1357-1456) in Appeltjes van het Meetjesland nr. XVIII (1967) p. 221.

dat de molens in Eeklo en Kaprijke reeds in 1382 plat gebrand waren door de Gentenaars, want in 1378 ontstond er een zesjarige oorlog tussen Lodewijk van Male en de Gentenaars naar aanleiding van de zaak van de Brugse Zuidleie(4).

In 1387 laat Filips van Bourgondië een molen van Sluis, die afgebroken diende te worden voor het bouwen van een versterkt kasteel, naar Eeklo overbrengen(5). Over de wederopbouw van de andere molens te Kaprijke en te Eeklo bezitten we echter geen inlichtingen.

Pas in 1421 vernemen we dat Pieter van Westvoorde de helft van de molens, dus het grafelijk deel, in pacht heeft voor 6 p. gr. per jaar vanaf 8 April 1419. Hij moet elk jaar een vaste som van 10 s. gr. besteden aan het onderhoud van de molens en bovendien zijn alle reparaties die meer dan 5 d. gr. kosten te zijnen laste(6).

De volgende bekende pachters van de molens van Eeklo zijn Jan Fierins en meester Amplonis Craye die op 12 November 1440 de molens van Eeklo pachten voor een termijn van zes jaar. Het eerste jaar betalen ze 6 p. 10 s. gr. en de vijf andere jaren 9 p. gr. als pachtsom(7). Meester Amplonis Craye en zijn echtgenote Margriete Cupins verkopen in 1442 hun ‘gherechte heeltsceede’ van twee molens te Eeklo aan de hertog van Bourgondië voor 100 p. gr. vl.(8). Ze bezaten dus blijkbaar de andere helft van de molens te Eeklo zodat het zeer begrijpelijk is dat meester Amplonis Craye als pachter optreedt van de andere helft.

We treffen hier slechts twee molens meer aan te Eeklo: ‘deene muelne staende oost ende dandre west binnen de vors. stede ende vrijhede van Eecloo’. Ook in de Eeklose stadsrekeningen komen rond 1450 slechts een westmolen en een oostmolen voor, zodat het waarschijnlijk is dat er in die periode niet meer dan twee molens binnen Eeklo stonden(9).

Door die verkoop had de hertog van Bourgondië de twee molens van Eeklo in volle bezit gekregen. Het is dan ook wel eigenaardig dat we in de rekeningen van na 1441 geen spoor meer gevonden hebben van de molens van Eeklo.

Luk Stockman

(4) ARA RK nr. 7803 f° 27 v°.
(5) P. Rogghé, De politiek van graaf Lodewijk van Male, het Gents verzet en de Brugse Zuidleie, in Appeltjes van het Meetjesland, nr. XV (1965) p. 417-426.
(6) ARA RR nr. 2071.
(7) ARA RK nr. 7807 f° 64 r°.
(8) ARA Trésor de Flandre, reeks I nr. 1240.
(9) ARA RK nr. 34389 f° 6 r°.

Koutend over boerebrood en ovekot
Vervolg en slot van blz. 224

Gemene oven

Alice kan ook nog over een gemene oven vertellen uit haar gebuurte langs de vaart.

Als werkmensen ook bakten?... Ja z', zij die een oven hadden want doorgaans hadden de kortwoners een schamel land waar ze eerappels en rugge kweekten en voor de reste gingen ze nog gaan zanten op het land van de boer waar dat ze wrochten. Alle veertien dagen lieten ze een kluts rugge malen bij Senten Vanhake in de Lijsterhoek(1). Sommigte hadden zelfs ruggemeel tot den uitkomen. En die geen oven hadden? Ha ja maar 'k moete zeggen dat er wel hier en daar een eigenaar was die een gemeen oveke liet zetten voor een huis of vier, ze moesten daarom zelfs nog in geen reke staan te lande.

't Was toch alzo bij de vier huizekes langs de vaart van ons grootvader peetje Seven. Matten (Emma) Grande woonde in het voorste bij de Panne en 't oveke hing aan 't huizeke. Twee lochtingskes verder, in een van de tweewoonsten met strooien dak, huizenierde Man Pottendek. Hij had zelfs geen pomp en de vrouw schepte 't water uit de vaart om eten te koken. Mina de Bol woonde nog een striepke verder. Ze pachtten alle vier aan peetje Seven en mochten in 't zelfde oveke bakken.

Wie de eerste bakte moest het meeste hout leveren en de andere profiteerden van de warmte. 't Was juiste daarom dat ze om de vier weken elk op, zijn toer 's vrijdags de eerste moesten bakken. Zeg, dat volkske kwam goed overeen en hakkebakte thope en zouden elkaar nog helpen in nood. 'k Zie ze daar nog optrekken, zie langs de vaart naar 't huizeke en de trog van Matten: een bus hout onder den arm en een zak ruggemeel op de rik, maar Matten vroeg niet beter; de vrijdag had ze ten minste klappenanse.

Twee keer 's jaars bakten ze koekebrood: op Beernem kermes de vierde zondag van september en vijf weken later op Gevaarts kermes, en ze hielden dan een brood over voor Alderheiligen. En hoe dat Matten, een eeuwige babbelkonte, een keer vaarde. Ze had de laatste het brood in den oven gestoken en liep nog rap om een kilo zout voor de eerappels. Maar bij de scheurdessers die haar geern plaagden bleef ze haperen, en haar jongetje kwam achtergelopen en de scheurdessers

(1) De Lijsterhoekmolen van Senten Vanhake te Beernem staat nu op de Rooberg.

gingen 't vrouwmens een toer bakken. ‘Toe jongen, loop zere were naar huis, moeder zegt dat 't brood uit den oven moet!’ En toen Matten thuis kwam was 't jongetje al aan 't werk en ze verschoot geweldig: ‘Ha! gij nondie, wie de verdomme heeft je dat gekommendeerd!’ Ze hoorde de scheurdessers in de verte gekscheren, stak in zeven haasten 't stijf brood in de verslegen oven en jammerde: ‘'k Sta hier nu met een miskuttelde kwakkelbakte met waterstriepen, zonder oge noch smake, en mijne vint die t'avond thuiskomt van 't Fransche! 't gaat er weer bovenop zijn en Prusisch gaan!’

Irma in 't ovekot
(Damme 1964)
Het hout wordt uitgedoofd en in de doofpot (links) *gerokeld* met de *loete.*

De gemene oven op de Gevaarts bracht mij op zoek naar soortgelijke gevallen. Eerst terug naar Damme bij de goede vrienden. lrma verzond mij aanstonds naar haar daghuurster: ‘ge zoudt gij daar best geriefd geraken, haar moeder Mietje Meiers heeft in de armhuizen van de Gaaiperse gewoond’. En inderdaad de vrouw was al ingelicht want Irma had al over 't bakken gesproken.

‘'k Weet waar dat ge naartoe wilt iefvrouw, 'k moet vertellen van mijn moeder Mietje Meiers die in de vierwoonste van de Gaaiperse woonde. In 't derde huizeke woonde metje Meiers en later tante Ille, moeders zuster, en wijnder woonden in 't vierde bij den oven. Och here 't waren al thope vier

kotjes, een schorte groot zonder achterdeur: één plaatsje met een zolder en een gemene houten pompe. Ja w', we bakten de vrijdag achtereen en kwamen goed overeen voor 't hout, en hoe arm dat we waren, we bakten toch koekebrood met Dammekermes, derde zondag van juni. Wijnder met ons klein menazetje van vier hadden plaats over in den oven en moeder met haar goed herte zei tegen Tiele Kalemote uit de Ketel en Tiele Berziel: 'Zeg we gaan vrijdag koekebrood bakken, kom het maar af met je kermesbakte!' Ze kneedden in onze trog en moeder vette nog onze blekken op den hoop toe, en de koekebroden werden gebakken al met 't zelfste vier. Wel ietvrouw toch! al waren we al arme mensen thope, we hadden toch herte voor malkaar'.

Ik ging ook op inlichting te Sint-Kruis bij inwoners van de huizenrijen aldaar rond de eeuwwisseling gebouwd. Eerst naar de Maalse straat - Brieversweg - in de Twaalf Apostels. Amelie, de weduwe die met Staf van de Boks getrouwd was, staat mij te woord.

'Ik woonde in bij mijn schoonmoeder metje Rooslie en Manse mijn vints zuster woonde naast ons. Zij had drie kotjes bachten haar huis en het derde was een ovekot, de breedte van de koterij van de twee aanpalende huizen; zo 't stond te peerde en diende voor de twee huizen links en de twee rechts. Alzo hadden we met ons gevieren ook een gemene regenput en steenput zodat de gebuur Staf Demei al de andere kant en onze gebuur Bahetje Kalant hetzelfde water moesten pitten. We mochten ook alle vier dezelfden oven gebruiken, elk langs een deur: links voor de twee huizen, en de deur rechts gaf toegang voor de twee andere. We hadden elk een striepe land, wel honderd meter diep waarop we overhands de helft rugge en de helft patatten kweekten. Vanzelfs hadden we geen rugge genoeg, en ik en Babetje die op het Tempeliershof van Neits, achter de Pijpeweg, in daghuur wrochten mochten achter den oogst auwtjes rapen eer dat er gerokeld werd, zo we moesten niet klagen. De korte auwtjes staken we in de omgedraaide schorte, minstens wel drie zanten; van 't lang strooi raapten we wel zeven zanten en staken ze met de auwtjes omlege in een wanne zak tegen 't uitreuzelen. In de grover bolzak sleurde ik een pikke klaver voor mijn geit. Alzo gelaan kwamen we 's avonds moe gewrocht naar huis. Als het al te lastig was zou Kalant ons wel tegenkomen om te helpen sleuren.

De rugge wierd op het zeil thuis gedorsen en op de molen van Debrunens per kluts gemalen. Elk had zijn houtvummetje geraapt hout en in 't bakken kwamen we overeen om den oven te heten. Maar ja 't was toch geen gemak en je moest

al 'n keer jen ogen toedoen en gebaren dat je't niet verstaan had. Ik was alleszins blij als die huizen verkocht werden achter den oorlog in 't jaar twintig. Ze werden 2.300 frank ingesteld en zijn maar weinig opgeboon, wij hebben ook het onze gekocht en een nieuwe pomp gestoken. Het bakken viel van zelfs stille, de mensen verdienden meer geld en ontzagen de moeite'.

Aan de Doornhut in de Acht Zaligheden waren ze minder goed bedeeld: één ovekot voor acht huisgezinnen. 'Ik heb dat ovekotje nog weten gebruiken, zegt een jonger gebuurvrouw: het stond tendend een mennegat en al weerskanten een reke van vier huizen'.

Hoe dat ze overeenkwamen voor de brandinge? 'k Wete één dingen zeker dat Low Serlet - een bijhaalder - daar een stukstje land bewrocht langs de Keunedreve midden de bussen. Daarmee had hij een schoon droog houtvummetje en het stak op geen bus of een stok, want Lene zijn vrouw moest altijd de eerste bakken. De andere kwamen overeen volgens dat ze een groot menaze of een klein huishouden hadden. Dat ging nogal goed en elk zei voor zijn reden: 'we moeten malkaar verstaan over dat 't gaat'.

Het laatste van al trokken we naar de Oostvlaamse grens te Maria Aalter tegen Sinte Pietersveld [Ruiselede] en Dolf van 't Hoekske vertelt.

'Wijlder woonden in een tweewoonste en de oven was wel tegen onze gevel gebouwd maar Wannes Santen uit 't ander huizeke had hem gepacht. Alzo mochten wijlder die voor nieten bakten maar komen als 't hem paste, want d'ander gebuurs betaalden een halve kluit. Wij hadden geen rogge genoeg en als ze op was kocht vader twaalf kilos terwemeel te weke alzo een klutste voor drie frank, en er wierd altijd geerste in gemengeld want we bakten *masseluin,* acht broden. Mijn oudste zuster Emmeranse moest die drie frank verdienen op haar spellewerkkussen, een *floske* aan een kwartje d'elle die ze t'enden de weke verkocht aan Milleke Zompele, een kleine koopvrouw die er mee naar Brugge trok.

Vader moest bakken 's avonds achter zijn werk. Rogge kneden was lastig en hij trappelde in de trog die op de grond stond totdat de deeg aaneenhing. Hij moest ook den oven heten en over end'weer rokelen met de *ovenpeerse,* als ze vuur vatte stak hij ze seffens in de emmer met water. Voor dat 't brood in den oven ging werden de *borstjes* toegewreven met zwarte koffie. Moeder gaf aan op de pale en vader zorgde dat de broden in den oven tegen elkaar lagen om er *gebuurkes* en kusjes aan te krijgen (karstjes). Met d'handhave stak hij haastig 't *ovebardeke* in de *slag* van d'ovenmuile, ge ver-

staat wel hé? die *stekesteen* van de ovenkruine is wit gloeiend. er mag geen trok uitkomen. 't Is juist daarom dat de gerren toegesmeten werden met *kleem* uit de polder van 't Schuurloo. Alzo zie! lijk een boer naar zijn peerd, smeet hij de poten morre naar de slag van de ovenmuile en dan opensmeren met 't platte van zijn hand. In de gestampte eerdenvloer van 't ovekot was er langs de kant een putje met kleem. Seffens achter de bakte kwamen de spellewerksters uit 't gebuurte om een ketelke gloeiende doofkolen voor hun *vierpotje* en ze zwaaiden onderweg om er de gloei in te houden.

Hoe het ook zij, te platte lande waren de mensen wel verplicht te bakken en elk zocht een uitweg voor een ovekotje en wat brandinge op zijn manier en volgens de streek.

'Ja w', bevestigt Wiebow uit de eenzame Moere te Meetkerke, we woonden wijlder ginder in een huizekotje met strooien dak en den oven stond met de muile in huis en met het achterste in een rieten kot. Brandinge? Welhere we stookten vier met riet en een beetje hout'.

'Wijlder te Moerkerke op Scheewege, zegt de oude peerdeknecht, gerochten nog gemakkelijk aan een zak lemen bij den boer en de vlaszwingelaars. Met wat snoekinge en lemen kosten we goed een oven heten. Maar de bezembinders en pensjagers van 't Erbei zaten niet verlegen met een bus hout. 'Als ik door mijn zoldervensterke kijk, zei Herten Eentje, is het al 't mijne dat ik zie'.

Op de magere krakkegrond te Sijsele vonden de arme sukkelaars die een huizeke op cijns bewoonden te midden vande sparrebomen ook hun uitweg. 'Allee zere jongers, zei Mietje van Sarels, zet maar aan, 'k ga achter de noene bakken, en ze wees naar de sparrebossen; en zorgt dat we ge noeg hebben!' En de kinders schartten en ravelden elk een zak vol nechels en sparappels om den oven te heten'.

't Vertelseltje deed aldaar de ronde dat Sakkerdjelle die een hekel had aan Meelke de toveresse, haar een keer bedreigd had toen ze haar oventje aan het heten was: 'Als 't is lijk of ze zeggen Meelke, ge gaat nog in een veel heteren oven branden!'

M. Cafmeyer

Spreuken uit de oude keuken

Calfvleisch, half vleisch.
So nare den been, so soeter vleisch.
Men sal gheen spec specken.
Tspec is altoos vetste in ander lude pot.
(Uit spreekwoordenschat anno 1500).

Eerste kerstverhaal van Stijn Streuvels 1886

‘Avelghem’, het tweede deel van 's schrijvers levensverhaal, verschijnt bij zijn vijf en zeventigste verjaren - 1871 - 3 oktober - 1946 - en het vijftigste verjaren zijner eerste ver halen’.

Zo luidt de (introducerende) kolofon van het boek *Avelghem*, dat als nummer XXVII van Lijsternestreeks (Lannoo Tielt-Standaard Antwerpen) verscheen in 1946.

Aan zijn schooltijd als pensionnaire in de kostschool te Avelgem wijdt Streuvels een dertigtal bladzijden. In 1886 ging hij over ‘in den derden koers’, met als leraar een priester: mijnheer Bouquet ‘een uitstekend professor, die zijn lessen op aangename en bevattelijke manier voordroeg, prettig om er naar te luisteren’ (blz. 55).

Nu laten we Streuvels zelf vertellen (in 1946) wat hij met Kerstdag 1886 als leerling van mijnheer Bouquet(1) heeft meegemaakt. (Nota voor de lezer: in die tijd was er geen schoolvakantie met Kerstmis; de leerlingen gingen eerst op Nieuwjaaravond naar huis, tot Driekoningen).

‘Denzelfden winter [1886] gebeurde er iets dat nog meer opzien verwekte [dan de behaalde ereprijs in katekismus] en mij helemaal op het voorplan bracht onder mijn medeleerlingen.

Het was den avond voor Kerstdag - het moet een Vrijdag of Zaterdag geweest zijn, want we hadden drie studiedagen naar een in 't vooruitzicht, zonder klas, en de leeraar moest ons voor drie dagen werk opleggen. Hij las een lang kerstverhaal voor in 't fransch, dat we onder de vorm van opstel zouden moeten navertellen. Maar dat kerstverhaal was nog niet ten einde gelezen toen de klok luidde voor speeltijd. Er ging een storm van protest op onder de leerlingen en de professor zelf wist er geen oplossing voor te vinden. Toen sprong ik recht en vroeg of we het verhaal in 't vlaamsch mochten navertellen en volledigen? Tot algemene voldoening van leraar en leerlingen werd ons dit toegestaan.

Drie studie-avonden werkte ik met koortsigen ijver. Toen heb ik voorzeker den eersten keer den roes gekend om 't geen zoo pas in mijn verbeelding was ontstaan, vorm te geven, in woord te brengen en wel met een onderwerp waar ik het le-

(1) Gustaaf Bouquet, geboren te Roeselare in 1855, werd in 1881 leraar van de derde klas en van tekenkunde in het ‘Gesticht van den Gelukzaligen Serehmans’ te Avelgem. Hij werd onderpastoor in Krombeke 1895-1933 en overleed te Esen in 1942.

ven, de werkelijkheid achter voelde, mijn verbeelding op vasten bodem steunde, - de voldoening, den wellust gesmaakt heb van 't geen men ‘scheppen’ noemt - overtuigd dat het goed was.

Den Dinsdag daarop volgend werd een der werken door den leeraar in de klas voorgelezen, maar hij hield den naam van die 't gemaakt had verzwegen. Het bleef echter geen geheim onmiddellijk had ik het als het mijne herkend, en daar ik toen reeds eenigszins als een specialiteit in opstel bij de makkers bekend stond, raadde iedereen dat het van mij was...’

Zoals destijds in de meeste kolleges gebruikelijk, werden ook ‘de beste voortbrengsels in een *Livre d'Or* ingeschreven’ Neergepend in schoonschrift om aldus bewaard te worden, in het stevige schrijfboek van de ‘Cercle Littéraire’.

Streuvels zegt wel dat zijn Kerstverhaal ‘opzien verwekte door heel het gesticht, het werd besproken onder de professoren als een wonderheid’. Meer nog: de Cercle Littéraire was voorbehouden voor de twee hoogste klassen en, als eerste uitzondering werd François Lateur uit de derde klas bij algemene goedkeuring in de Cercle opgenomen...

En meer nog, kan ik er nu aan toevoegen: op 20 maart 1886 heeft de vijftienjarige François Lateur in schoonschrift zijn Kerstverhaal ingeschreven in dat ietwat verwaarloosd en vergeeld *Cahier* dat hier voor mij ligt.

Hier volgt de tekst van het verhaal.

Kerstdag

Bij ons helaas is de loffelijke gewoonte van het vieren van Kerstdag, planten van Kerstboomen, maar ook de talrijke geschenken, almoesen van alle slag zijn merkelijk of bijna geheel vervallen.

Maar nochtans is dit schoon gebruik hier in ons viaanderen te niet, in de meeste steden van Frankrijk en bijzonderlijk van Engeland is deze gewoonte in vollen bloei.

Laat ons nu met onze gedachten Parijs eens bezoeken, eene stad waar men meer maakt van Kerstdag dan van alle andere hoog- en feestdagen.

T'is avond, de straten krielen van het volk, alle wezens zijn verblijd, iedereen is haastig, en te voet of per koets wenden zij zich naar het een of het ander huis waar zij uitgenoodigd zijn. Maar trekken wij eens dit hotel binnen.

Op eene bovenkamer vinden wij eenen heer van omtrent de dertig jaren, zijn gerimpeld voorhoofd, zijn ingevallen wangen drukken zijn verdriet uit. Hij is bezig met zijnen col aan te doen, doch een ongewillig knopke die zijn wat te groot

kopke door 't gatje niet wil steken maakt hem ongeduldig ‘Loopt naar den duivel’ roept hij naar beneden. Doch een weinig later zien wij hem beneden komen ‘men mag toch nooit op Kerstnacht de arme menschen wegzenden’ murmelt hij. Het was hoog tijd want de arme vrouw had zich reeds eenen diepen zucht gevende eenige stappen verwijderd, doch hij roept ze weder en vraagt haar adres. ‘In de Zilverstraet Nummer 333’ antwoordt zij ‘maar mijnheer zal ze geheel waarschijnlijk niet vinden het is een zeer eenzame straat’. ‘Zijt gerust vrouw. Kent gij het schoon en prachtig gebouw die voor uwe deur staat?’ ‘Genoeg, genoeg’ antwoordt zij. ‘Het is het huis van Baron N. Hervel vrouw, 't is daar dat ik binnen eenige oogenblikken ga Kerstnacht vieren, zijt gerust ik zal u misschien wedervinden’. De arme uitgemergelde vrouw, dook haar aangezicht als wilde zij hare schaamte verbergen, wellicht was het de eerste maal van haar leven dat zij bedelde.

Werpen wij nu eens onze blikken op het aangeduide huis van Baron N. Niettegenstaande den scherpen winter staan er voor de groote kristalen vensters prachtige bloeiende bloemen, ziet gij daar tusschen dit frisch groen die luisterlijke verlichte zaal? te midden op eene gebeeldhouwde tafel staat eenen prachtigen kerstboom, zijne groene takken zijn met duizende blauwe roode en gele lichtjes versierd, en in plaats van harde sperrebotten hangen er aan ieder takje, vergulde noten, alle soorten van lekkernijen en speeldingen. Oh! konden wij het jonge kinderhert der acht gezonde Barons knapen doorgronden? Wie is er gelukkiger? Zij nemen het als een groot kruis omdat zij eene eeuwe (alleenlijk in hunne kindergedachten) moeten wachten van hunne zegevierende armkens te mogen uitsteken en rond den schoonen kerstboom dansende den teugel mogen vieren aan hunne onschuldige hertjes, al hebben wat zij in hun kinderverstand kunnen uitpeizen. Gelukkige kinders! En zij denken dat er geene ongelukkiger schepsels op de aarde en bestaan Helaas!

Beschouwen wij nu eens het nederig hutje, rechtover dit prachtig paleis, hier zijn ook bloemen aan het enge vensterke en vele schoonere dan daar rechtover, het zijn ijsbloemen, die eenen engel van God gezonden met zijne kunstige hand op al de vensters der koude hutjes geschilderd heeft. Wij treden binnen, hier verlicht geenen prachtigen luister de zaal, neen niets anders dan vrouw de maan schenkt met liefde hare schemerende stralen door het eenig vensterke, de muren voor zooveel wij ze kunnen aanschouwen zijn naakt, de heerdstede is dood, die gevoelen wij aan de tintelende koude die hier koning is. Twee kinders zitten aan het eenig vensterke, zij hebben met hunnen warmen adem een groot gat in het schilder-

stuk geboord, om gemakkelijker te kunnen zien wat er in de straat en daar rechtover plaats grijpt, dit nemen zij als hun deel in het kerstfeest.

Ondertusschen is de heer, die wij van nu voort Georges Latour zullen noemen, ook zijn deel in het kerstfeest gaan nemen Doch op het punt van in het uitgenoode huis te treden herinnert hij zich het adres der arme vrouw, op dit gedacht wendt hij zich om en nadert het arm huisje, hij treedt listig binnen en luistert. De twee kinders beginnen juist hunne samenspraak: 'Gaat Jezuke daar komen hier recht over in dit schoon huis' vraagt Jules aan zijne zuster Lila, waarop zij met het hoofd knikt. 'Wat zijn deze kinders toch gelukkig' hernam den bedroefden jongen, 'indien wij eens rijk waren Lila?' 'Moeder heeft ons verboden te knotteren' hernam deze. 'Het is waar maar ik heb toch zoo koud, en zulken honger, en ik wil zeggen dat de kinders toch zo gelukkig zijn'. Oh! gij onschuldige knaapjes zuchtte Georges die alles afluisterde, gij meent dat geld gelukkig maakt, verre van daar, mocht ik u eens mijne geschiedenis vertellen, wellicht zoudt gij God smeeken om het nooit te worden. Ik had vrouw en kinders en leefde op mijn gemak, maar het spook der geldzucht zat mij op den nek, ik verliet al hetgeen ik lief had, om over zee goud en zoo ik meende geluk te zoeken, God zegende mijne ondernemingen; ik kwam na vele vermoeienissen, met eene zware beurze geld beladen in mijne geboortestad weder. Ik ga recht naar het huis waar ik meende mijne vrouw en kinderen weder te vinden, maar helaas!... De meesteres zegde mij dat zij mijne vrouw wel gezien had, maar dat zij in ellende vervallen zijnde, haar tot eenen minderen rang begeven had, en dat zij nu ievers in eene dier walgelijke straatjes woonde... Ik viel bijna dood, wat was ik nu met mijn geld. Alle dagen van s'morgens tot s'avonds ging ik op zoek, door de vuilste wegelingschens, in de stinkenste hutje[s] eerst, doch iederen avond keerde ik treuriger in mijn hotel weder. Ik in weelde en overvloed en zij en mijne kindertjes in verdriet en in ellende, dit gedacht pijnigde mij iederen oogenblik. Waar zoeken, waar loopen? hoeveel zulke wegelingschens in Parijs telt men niet? Ah! kinders gij bedriegt u grootelijks als gij meent dat goud geluk voortbrengt.

Luisteren wij voort: 'Maar Lila gaat Jesuke naar onzen niet komen?' 'Waarom niet dan Jules, Jesus bemind zoowel de arme kindertjes als de rijke, als hij op de wereld was verkoos hij altijd armoede boven de rijkdommen'. 'Maar Lila Jesuken heeft nu zeker wel veel werk als hij al de kindertjes moet bezoeken?' 'Gij kunt dat denken Jules, daarom heb ik al gepeisd dat wij beter zouden doen van hem eenen brief te schrijven', 'Oh! Lila wat zijt ge toch verstandig! wat een

goed gedacht', riep Jules gansch verblijd! 'Laat ons nu al gauw al de gereedschappen bijeenzamelen om Jesuken eenen schoonen brief te schrijven'

In eenen hoek vonden zij een gebroken glas met wat vervrozen inkt erin die zij door hunnen warmen adem weldra vloeibaar hadden, eene pen met eenen poot was al twee dingen, en eenen opengescheurden papieren zak diende tot schrijfpapier. Zij hadden nu al het nodige om Jesuke eenen brief te schrijven. Lila die de verstandigste was dikteerde, Jules de schoonste hand bezittende schreef, maar den armen jongen kon nooit geen twee woorden achtereen op 't papier brengen of hij moest zijne verminkte pen nederleggen om zijne tintelende handen wat te verwarmen.

Laten wij nu eenige oogenblikken onze jonge schrijvers alleen, om eens het tegenovergestelde der armoede in het huis hierrechtover te gaan beschouwen. Het Kerstfeest is begonnen, de loterij gedaan. Den eenen zit in een soldatenpak en kerft met zijnen houten sabel in de onverweerbare ledige flesschen dat het rinkelt. Eenen anderen heeft eenen prachtigen kruisboog ontvangen en laat zijne lichte bouten maar vrij door den ontsierden kerstboom ruischen. Eene derde heeft eene trompet geloot en verkondigd hare schoone klanken maar aan iedereen die het hooren wilt, intusschentijd eet iedereen maar ferm van de lekkernijen zoodanig dat het sap hun langst den baard loopt. Drie lichte klopjes op de deur doen al het karillon ophouden, alle oogen zijn op de deur gericht, doch welhaast is iedereen gerustgesteld ziende dat het den beminden kindervriend Georges was. Na iedereen met blijdschap eens wel bezien te hebben, drukt hij zijne verwondering uit omdat hij nievers geen kindje Jesus verbeeld zag. 'En waar is kindje Jesus dan' vroeg hij. 'En wat moet men doen om kindje Jesus te zijn' vroegen de eenvoudige kinders. 'Wat ik u ga zeggen' antwoordde Georges. 'Neemt zoovele van deze lekkernijen als gij dragen kunt en volgt mij twee aan twee'. 'Maar waar gaan wij' vroegen zij. 'Gelukkigen gaan maken' antwoordde Georges. Hij waseenige stappen vooren en aan de deur van het hutje gekomen liep hij juist Jules en Lila in 't gemoet. 'En waar gaat gij nu nog zoo laat mijn lieve kinderen' vroeg hij hun. 'Naar de kerk, mijnheer' antwoorden zij bevreesd. 'Naar de kerk, nu nog zoo laat, maar weet gij dan niet dat zij te zeven gesloten is'. De twee kinders waren teleurgesteld. 'En had gij er belangrijke zaken te verrichten' vervolgde hij. 'Neen mijnheer, 't was maar dat wij Jesuken geern eenen brief hadden gedregen' antwoorden de arme kinders. 'Zijt gerust mijne lieve, geef mij hem hier, eenen brief tot Jesus gaat nooit verloren'. Intusschentijd waren de bende kinders binnen gekomen en hadden hunne lekkernijen op de tafel uitgespreid.

Wat vreugd! welke blijdschap! van hun leven hadden zij zulken overvloed gezien, verre van bezeten. Binst dat zij allen smakelijk aten las Georges op den papieren zak:

Lief jesuke

Aangezien gij zooveel werk hebt, verzoeken wij u van niet te komen, wij vragen geene lekkernijen gelijk de rijke kinderen. maar alleenlijk wat voedsel om onze kermende magen te stillen, en wat kleêren om onze vervrozene ledematen tegen de koude te bevrijden.

Jules en Lila Latour.

'Noemt gij u Latour?' vroeg Georges met angst. 'Ja mijnheer', was het antwoord. Wat mag dit beteekenen, hij dorst niet hopen, en wat is er pijnliker dan die angstige halve hoop.

Maar intusschentijd was de arme vrouw die wij vroeger ontmoet hebben binnengekomen... maar wat gebeurt er... De uitgemergelde vrouw valt in bedwelming aan de voeten van Georges... Na de noodige zorgen toegediend geweest te zijn, bekwam zij met groote moeite en hare eerste woorden waren 'Mijn God zou het waar zijn'. Zij had met den eersten oog-

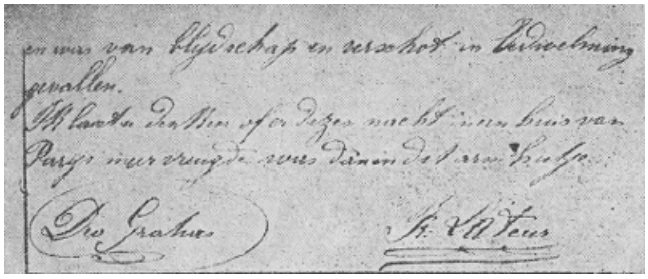

Slotregels in het schrijfboek.

slag haren man herkend, en was van blijdschap en verschot in bedwelming gevallen.

Ik laat u denken of er dezen nacht in een huis van Parijs meer vreugde was dan in dit arm hutje.

Deo Gratias

Fr. Lateur

Uit welke auteur of uit welke 'Chrestomathie Française' heeft leraar Bouquet dat 'model' van Kerstverhaal voorgelezen: dat is wel de eerste vraag die de lezer van dit eerste Kerstverhaal van Streuvels zal stellen.

In zijn boek 'Avelghem' (blz. 64) schrijft Streuvels verder: 'Als opdracht kregen we onderwerpen te behandelen

die ons enkel bekend waren uit lectuur, ver van ons af stonden, buiten ons begrip lagen. De bloemlezingen met werk van moderne auteurs waren nog onbekend, - we zaten nog altijd met onze *Denk- en Stijlleer* en de *Gerbe de Ruth* als klasboek en daaruit moesten we onzen literairen honing puren! Het zal dus niemand verwonderen dat ik in dien Cercle Littéraire niets anders geleverd heb dan verhalen in den aard van: Een Jacht op den Leeuw, Een onweer in de Woestijn, de Ondergang van een stoomschip in volle Zee, de Genoegens van den Zomer, enz. Daarmede mochten wij, zoogezegd onze verbeelding... den lossen teugel vieren...'

Deze beschouwing brengt ons terug naar ons schrijfboek: het bevat de volgende reeks opstellen van schoolmakkers van François Lateur uit zijn Avelgemse jaren 1883-1885.

Schooljaar 1882-1833

Odilon Coussement, Le Martyre de Maxime
L'Horreur du mensonge (Avelghem, le 4 août 1883)

Jean Bouckaert, Narration:
Le comte de Wildgraaf (11 août 1883).
Le graaf Engelbert (met tussen de zwierlijnen van de handtekening
'12 août 1883, mon dernier devoir. Vive Mr. Bouquet').

Schooljaar 1883-1884

Jules Descamps, Le Noyé. 11 janvier 1884.
Emile Poleyn, De Drij ridders van Sint Jan
en: Menzikof en Sibérie.

Auguste Baekelandt, Een onweder op de kust (14 juli 1884).
Remi De Stoop, Maximilien d'Autriche et le gardeur d'oies.
Auguste Baekelandt, Brand op het schip De zes Gezusters
(6 november 1884).

Schooljaar 1884-1885

Dit schooljaar vangt aan met 'Développement de la commune de Wat-
trelos' eindigend met de uitroepen: Vive Wattrelos! Vive la France! -
waaronder de naam: Jules Ledoux, Avelghem le 23 novembre 1884.
A. Parmentier, Conversion d'un Gentilhomme; en: La Fête-Dieu (7 juin
1885).

Dit schooljaar sluit af met (9 août 1885): L'Eté, van de reeds vermelde
Jules Ledoux, Wattrelos-France, met in het opstel zelf een stoefje voor
zijn ‘Professeur’.

Schooljaar 1885-1886

Voor dit schooljaar slechts één opstel ingeschreven op 20 maart 1886:
Kerstdag van François Lateur, waarvan de integrale tekst boven wordt
medegedeeld.

Het schrijfboek werd waarschijnlijk bijgehouden door priester-leraar Bouquet, en is nu in bezit van ondergetekende.

Arno Brys

Taalaantekeningen
Vervolg van blz. 173
V

VERRESCHRIJVER: telescriptor. Eén maal gehoord, dit ‘purisme’, op Radio Hilversum II, d.d. 10.4.1957 te 19 u. 51'.

VERSCHUTTELEN (meest in volt. dlw.): door elkaar gehaald, van streek. ‘'k Zij lijk geheel verochutteld van die verhuizinge’. Passim, 1960.

- Freq. van verschutten = verschudden. Schudden en schutten parallel-vormen zijnde. Hierover iets in ons artikel Biekorf, 1962, bi. 176-8.

VERSLAAN: afkoelen. ‘Laat de kaffee een momentje verslaan’. Steenbrugge, 1931.

VERSLETIKA, SLETIKA: sleet door ouderdom. Poperinge, 1956.

- Bewuste kromspraak met nabootsing van medische termen als siatica enz.

VERSLUWEREN: verwaarlozen. ‘Hij versluwert zijn land, 't zijn al pemen’. Roeselare, 1926.

VERSNIJD (onz. z. nw.): (metsersvak) verdunnen van metselwerk. ‘'t Is daar zovele versnijd waar dat de pompe staat’. Oostnieuw-kerke, 1945.

-In De Bo.

VERSPAANDEREN: (nieuwvorm) het tot spaanders omzetten van hout om hiermede bepaalde houtplaten te vervaardigen. Ingelmunster, 1967.

VERSPEKEN: het legen van de ene zak in de andere. ‘Al dat verspeken van die petatten, 't al verloren werk’. Torhout, 1944.

-Zie De Bo.

VERSTAAN. Die 't niet en verstaat en moet het maar verzitten. Passim, 1930.

- Woordspel dat Dr. Spruyter gebruikte in Landelijk Leven, Davidsfonds, nr. 208, 1925, bi. 65.

VERSTAND. Het verstand en komt voor de jaren niet, en komt het ervoren, 't en is er maar naar.?, 1959. ‘Wat voor verstand hee je gij van duiven, ge'n hee nog nooit in een duivemande gezeten!’ Oostnieuwkerke, 1964.

VERSTEERTEN: verrichten, uitvoeren. ‘Wat heeft die daar te versteerten?’ Torhout, 1943.

VERSTROPPEN: vernestelen, verwarren. Roeselare, 1930.

- Niet in De Bo.

VERTELLEMENT: vertelling, relaas. Roeselare, 1926.

-In De Bo.

VERTEMMEREN, in de betekenis: verbouwen, wordt door Westlanders en Veurne-Ambachters spontaan begrepen. Of het woord nog tot de actieve woordenschat behoort is een open vraag. Vaststellingen omstreeks 1968.

VERTOERELOEREN: verkwisten. Roeselare, 1931.

- Niet in De Bo, wèl in Loquela die naar een Oostvlaamse hoorplaats wijst.

VERTREK (afstervend woord): W.C. Destijds algemeen. Uit een boekje van 1730 noteerde ik: ‘sich vertrekken tot eene noodsakelijckheyt des lichaams’. Deze tekst wijst op hetgeen de etymologen aanstippen bij het ‘edele’ (De Bo) woord vertrek: kamer. Is onze term slechts een geval van afslijting zoals bestekamer (bassa camera, beste kamer) een geval zou zijn van komische aanwinst in edelheid? Bestaat er geen verband met drek, waaruit hypothetisch verdrek, vertrek???

VERVAARD. Vervaard hebben: bang zijn, vrees hebben. Stasegem, 1930.

- Een geval van contaminatie?

VERVOORKAPPEN: voorslaven, voorkappen, het voorwerk verrichten ofwel reeds vooraf een en ander doen om naderhand de last te verminderen. Ooigem, 1935.

- Zie De Bo.

VERWAAIEN. Verwaaien achter entwodde: ontstellen van hevige onbeheersbare graagte naar iets. Roeselare, 1928.

- De Bo geeft de betekenis: een stijfte krijgen van begeerte.

VERWAAID: louter toevallig. Een verwaaide keer. Roeselare, 1930.

VERWIJT. Ten verwijte zeggen: om te verwijten. Torhout, 1948.

VERZIEREN: verzinnen. Roeselare, 1933.

VESPEREREN: het vesperei (vieruurtje) gebruiken. Geluwe, 1900.

VESPREI: vieruurtje. ‘Ge bluuft toch om vesprei t'eten?’ Ingelmunster, 1943.

VETPOT. 't Is vetpot van were: het reint en sleint met hore en more. Vinkem, 1952.

- Niet in De Bo.

VETTEMIENEN: vitaminen (volketymologie). Biekorf 1952, 184.

VETTEN. Den een eet lijk nen dijkedelver en staat mager lijk een mes en nen anderen vet met pompewater. Pittem, 1969.

VETTER. In het rijmpje: Jongedochter: hoe vetter / hoe zachter / hoe magre (magerder) / hoe taaier / hoe ouder / hoe vroeder (= zotter? wijzer?). Roeselare, 1880.

VEUGE: hoeveelheid, portie, ‘spotie’ Elk zijn veuge is geen ruzie. Elverdinge, 1958.

- Verwantschap en herkomst is mij een raadsel. In De Bo, niets. Wellicht is de woordvorm: veugel.

VEUREN (wkw.): snijden.’'t Was geen haantje te veuren, of ze was daar gezet’: voor de geringste moeilijkheid, kwam ze aanzetten. Werken, 1960.

- Vrij uitvoerig in De Bo, s.v. veuren.

VEUR(Z)EN: broeden met broebeling in het water (gezegd van de paling). Gistel, 1933.

VEZELAAR. Vezelaars zijn toveraars en horkers zijn dieven. Roeselare, 1880.

VIEREN. Van achter de vieren: minderwaardig. Ubique, semper.

- Een van de talloze uitdrukkingen, zoals: van mijn kloefen, mij noren, de kramen... De oorsprong lijkt zeer duister. Mogelijkheden: 1. de vieren = de vuren; iets dat onvoldoende gebakken, gevierd is. Vgl. entwodde van achter de zak, van bachten de kupe (oorsprong eveneens onbekend). 2. de vieren, mv. van viere: viering, feest. Vgl. vijgen achter pasen. 3. den vieren: vier uur in de middag. Maar geen enkele andere wending wijst in die richting. Is de avond in legenden, sagen, gebruiken iets mindersoortigs?

VIERKLAUWE. Te vierklauwe: in allerhaast, ijlings (in de vlucht zo als een paard dat met zijn vier poten pint en klauwt om voorwaarts). Roeselare, 1930.

- In De Bo. Ook te Roeselare zegt men: ten dosge (zie boven dossche, dat kennelijk stamt van ten dorse, te den orse, = te peerde, dus te vierklauwe). Het Nederlands gebruikt te viervoet (= in galop, haastig), zie van Dale.

VIJG. Een kluitje vijgen: een prul, een dode mus. Entwie blij maken met een klute fijgen. Pittem, 1965.

- Mijn zegsman beschouwde de uitdrukking als verouderend. Opmerkenswaardig is, over al onze gewesten, de uitspraak met f i.p.v. de v.

VILLA. Villa-spring-bin: W.C. Diksmuidse, 1964.

VINDEVEUGEL: iemand die moeilijk te vinden is, waarnaar men al-

tijd zoeken moet. ‘Dat is mij ne vindeveugel van een jongen’.?, 1937.

VINKE. Heur vinke zal slaan: ze zal gaan babbelen. Werken, 1964.

VIRTUUT: levenskracht. ‘Ja, ze is ook zesentachtig tante! Kun je nog virtuut hèn aan die jaren?’. Oostrozebeke, 1964.

- In De Bo. Gezelle (Loq.) onderscheidt het onvlaams virtuut (virtus) van het Vlaamse vertuut (= verkoop), q.v:

VIS. Een zeldzame keer is dit woord (?) achtervoegsel geworden; o.m. in het platte klo(o)tvis: plagerij. Oostnieuwkerke, 1930. Zijn er nog voorbeelden bekend? Een andere keer (ibid.) is het samenstellend element in b.v. gatvis = ei.

VITESSEPILLEN (neologisme): stimulerende middelen, doping, drogs. ‘Merckx zou niet willen vitessepillen pakken!’ Pittem, 1967.

- Historische woorden, tot de controverse 1969 I Het woord doping is, via Amerika, oorspronkelijk ons woord dopen: toedienen van krachtmiddel.

VLAGEN. Als 't vlaagt uit het oosten, 't is niet bij vlagen, maar bij dagen. Krombeke, 1968.

VLAMMEN: snoeien door, rap lopen tussen. ‘Die versnoekte jongens, ze vlammen zo geerne tussen 't graan’. Oostnieuwkerke, 1943.

- In De Bo.

VLAS. Nog een raadsel: 't Groeide buiten, 't bloeide buiten en 't kwam binnen om slagen te krijgen. Torhout, 1948.

VLASSEN (wkw.): bij flenters het vlas afgeven (zie de zwingelbewerking). ‘Kan 'k je krijgen, lelijken sloeber, 'k ga je slaan da je vlast’. Klerken, 1910.

- Niet in De Bo.

VLEESBANK: operatietafel. ‘Gezond van herten zijn. menere, en een ure later op den vleesbank liggen, da zijn dingen!’ Lo (Torhout), 1943.

VLEESSPEKKEN: vleeskleurige ulevellen. ‘Voor een k(w)artje vleesspekken a.u.b. - Wat zeg je, me manneke? - Ehwel voor een kartje van die karamels daar! - A, ja!’ Sint-Kruis, 1935.

VLEZEN: vlees krijgen, bedijgen, dikker worden. ‘Met al dat hertzeer, geen keure en kan ze niet vlezen’. Klerken, 1965.

- Spontane woordochepping? Niet in De Bo.

VLIEGEN. De vliegende bommen, 1944-45. Een staaltje van snelontwikkelde naamgeving. Ambtelijk heetten ze dynamiet-meteoren, dadelijk (door het volk) omgedoopt tot radiobommen. De dagbladen schreven over de V-I-wapens of robotbommen; het volk zei: vliegende bommen; schertsend: de verloren ééntjes (zuid-West-Vlaanderen) en een enkele keer: de robaards.

VLIERING: zweping van gebint (dus niet: zoldertje). Krombeke, 1957.

- Misvatting? Niet in De Bo, noch in Loq.

VLOED. Varen op vloed: stroomafwaarts. Kortrijkse Binnenvaarder, 1942.

VLOEIEND. Vloeiende rond: mooi effen rond. Roeselare, 1933.

- Vgl. De Bo s.v. vloeien op.

VOETBALKNIE: pijnlijke knie die onbeweeglijkheid veroorzaakt, vaak bij voetballisten voorkomend (vgl. kapucieneknie). ‘'k. Zitte met voetbalknien, 'k ga moeten geoppereerd worden’. Pittem, 1964.

VOETINGE: fundering, fundament. ‘'t En deurde nie lange of die jonge gasten van de Bouworde hadden de voetinge geleid’. Krombeke, 1958. - Vgl. Biekorf 1967, 254.

VOETKLUWE: enkel, knoezel. Krombeke, 1949.
VOETLING, VOETLINGKOUSE: onder- of bovensokje. Poperinge, Ieper, 1931-50.
- In De Bo, s.f. voeteling.

VEUGEL. Er is zeker nen veugel uit jen gat gewaaid: gezegd tegen iemand die vrij onverwachts zich ongewoon gedraagt. Werken, 1961.

VOGELPIK. Onvertaalbaar Vlaams spel. ‘Comme dans une cible de vogelpik’. C. Melloy (Fransschrijvend Vlaming), On verra bien, p. 95.

VOLTOOID DEELWOORD. Het dubbel voltooid deelwoord zoals b.v. ‘hadden we daar maar geweest ghed’ dat slechts gewestelijk (Lichtervelde, Oostrozebeke...) in W.-VI. voorkomt, is lang niet uitsluitend Westvlaams. Het is ook volop gebruikelijk in het Antwerpse (Zandvliet) en het Leuvense.

VOOIZEN: Vooizen achter entwadde: ernaar vissen, op de hage slaan om het te vernemen. Meulebeke, 1929.

- Vgl. De Bo, s.v.

VOORBATIG: vroeg. ‘De vruchten zijn schone voorbatig vandejare’. Krombeke, 1949.

- Bij De Bo = zelfzuchtig.

VOORLAND: stoep, trottoir, wandelpad. Oostende, 1932.

VOORLOOP. Voorloop van Blekers kloefen: ellendig slappe koffie. Roeselare, 1943.

VOORSLAVEN: bij voorbaat enig werk verrichten ter vergemakkelijking van het geheel. ‘Hee j'ol een beetje gevoorslaafd tegen de trouwkermesse morgen?’ Oostnieuwkerke, 1938.

- Vgl. boven vervoorkappen. De Bo geeft: voorsloven.

VOREN. 't Achterste voren (Roeselare, semper) is Voren t'achteren (Oostrozebeke, id.).

VOUDE: plooi, gedrag. Hij is altijd in dezelfde voude: gelijkmoedig. Torhout, 1943. Niet weten in welke voude (spr. vowe) dat 't gaat vallen: hoe het zal aankomen. Torhout, 1946.

VOUTE: opkamer, klinkt te Torhout: de volte, overigens een normaal Germaans verschijnsel..

VREM: kloek, monter. ‘Die vrouwe is brave en vrem’. Oostrozebeke, 1944.

- Zie boven s.v. veremmen.

VRIEND. Vriend aan tafel en vijand in 't spel: als op eten aankomt, alleman akkoord; maar in de zaken...! Roeselare, 1933.

VROED: I. de oude betekenis van wijs, zie boven rijmpje s.v. vetter. 2. verwoed: geweldig, dol, razend. ‘Nen vroeden duvel om te werken’ - ‘Hij was vroed van koleire’. Blijvend mondsgemeen, sinds middeleeuwen over Renaissance (Bredero) heen.

VROUW. Een vromens lijk een wolke. Gullegem, 1938.

VUIL. Vuul gelijk een hoedje: erg vuil. Werken, 1962.

- Verwarring met hoelje = steenkool?

VUILBLEK: (officieel) vilbeluik te Torhout, semper.

- Inderdaad bij oosterwind gaf het beluik een onuitstaanbare stank af. Experto crede...

VUILE. Vuile zaterdag: de voorlaatste zaterdag voor de kermis; men wacht met de schoonmaak tot de volgende week. Roeselare, 1931. Vuile sofie: een (m.i.) onsmakelijke volksetymologie voor: filosofie, het vak en de afdeling te Roeselare, 1930.

VUILVEL. 'k Ben voor 't vuilvel: 'k moet dood, zonder eer. Werken, 1965.

VUILVELLEN (wkw.): uit gemakzucht het huishouden laten vervuilen. ‘'k Zitte allene met de menage, 'k mag een beetje vuilvellen’. Pittem, 1964.

- De Bo geeft andere betekenis.

VUILZOUTE. Te vuilzoute: te kleinen prijze. Ze gaat zij beur zeker te vuilzoute geven: gezegd van meisje dat weinig kieskeurig een man aanvaardt. Klerken, 1964.

K. DE BUSSCHERE

Eerste kommunie

> Let us not burden our remembrance with A heaviness that 's gone.
> The Tempest V, I

In de tijd van Leo XIII werd de eerste kommunie in het twaalfde jaar gehouden en ze was ook de plechtige Kommunie. Dat is kort vóór de eerste wereldoorlog veranderd.

Intussen heeft Petrus een paus zes-zeven versleten en Paus Paulus VI is nu bezig met hem te verslijten.

Zo Petrus vertelde over zijn tijd...

Hij had al twee jaar de lering gevolgd en ging al vijf jaar in de processie in de groep van Madam Lagrange, de patertjes. Dat was een van de schoonste roepen, een twintigtal knapen in pater gekleed, met bruine pij aan en een rond potske op 't achterhoofd. De lange Dobbelaere was Sint-Antonius van Padua. Hij leidde Petrus' broer, die in zijn rechterhand een masteluinen brood droeg, welgebakken en niet verbrand. De andere paters droegen een palmtak of een groot kerkeboek. Ze stapten profijtig over het groene lis in de straat en op de Sacramentsprocessie gingen ze met lichten terd over de versgeplukte bloemen uit de Leiemeersen, dat het aandoenlijk was om zien. Fietoor, stoeltjeszetter en kattekoster, sloeg de belle en was voorzanger in 't processiekoor.

Dagen te voor was de voorbereiding begonnen, met timmeren van d'altaren langs de weg, het aanbrengen van op schriften en het uithangen van vendels en wimpels.

De peter van Petrus die schoenmaker was, bracht in een zwart kleedje de schoenen naar huis. Ze kostten zeven frank; het moest acht frank zijn en Leo, de zoon, had gezeid zeven frank omdat ge peter zijt van die jongen. En, zei de peter bij 't afgeven, draag er maar goed zorge voor en 'n smijt nooit oude schoen weg eer dat ge nieuwe hebt.

Het kerkeboek, verguld op snee, mocht Petrus halen bij juffrouwen De Milt, waar zijn moeder, Liza, haar naaigerief kocht: garen, koordzijde, boordlint en passementen.

Het eerstekommuniepak was gemaakt door Arthur Van Hove die moeder Liza had kragen leren op de mantels zetten en hem nu de penning had willen gunnen. De pet was een geschenk van de meter die te roe of ter hand een franse pet wilde met goudbestikte band en klep gelijk ze droegen te Roubaix waar ze woonde. 't Is nog beter een Franse zotskappe, zei de vader, dan een ouderwetse bolhoed, die na de grote dag toch maar 'n dient om de keunejongen in te tellen

Alles stond op stelten tegen dat de grote dag aankwam.

De zondag, 16 maart 1906, was een lauwe dag met overdekte hemel, nu en dan een regenvlaag en de bleke maarte zon scheen in de plassen op straat.

Petrus stapte, preus gelijk vijftig, naast zijn moeder, op haar paasbeste gekleed en ze waren wel op tijd in de kerke. In plaats van aan 't zij-altaar van Sint Antonius-met-zijn-zwijn, gelijk in de lessen van de lering, zaten de jongens in 't middenschip rechts en de meisjes links.

De plechtigheid begon, en op een teken van de jongste kapelaan stonden de jongens op en trokken naar de kommuniebank en daarna was 't de beurt van de meisjes om de heilige tafel te naderen. Ze hadden wel hun weister want al de stoelen met kussens, van de rijke mensen, waren van kant gezet.

Toen ze terug naar hun stoel kwamen speelde 't kerkorkest muziek: de violen zoemden, de moerviale knoterde en bromde, het orgel dreunde. Het werd plots stil: flinke houding, ingetogenheid, devotie en buiten het prevelen van de priester had ge een muisje horen lopen. Er werd sermoen gehouden en de moeders zaten met aandacht en kloppend hert naar de woorden van de pastoor te luisteren. Ze waren zo fier op hun kinderen, hun gemoed kwam vol, ze pinkten een traan weg en Stefanie Wieme, de weduwe-bareelwachtster, schreemde snot en kwijl.

Na de hoogmis begonnen de bezoeken. Het eerst bij. mijnheer Pol, de schoolmeester, waar 't eerste beeldje werd afgegeven, opgesteld door de pastoor die ons zoveel verteld had over de listen des duivels en de boosheid der wereld, over de wreedheid van de bende Pollet en de moord op Jeanneke van Kalck te Brussel. Het versje op het beeldje luidde:

> Oh! in welke vreugdeklanken,
> In welk lied van lof en eer,
> Zal mijn kinderhart U danken,
> Waar ge rust voor d' eerste keer.

Het was van de hand van pastoor Ursmarus De Bouvrie, een man met goedsmoedig, openhertig, Vlaams aanzichte, komende van Sinte-Antelinxs in 't Land van Aalst, naar 't zeggen van de maarte die haar kleren liet maken bij moeder Liza.

Moeder Liza dronk een likeurtje. Petrus at een koekje en meester Pol loofde het gedrag van zijn beste leerlingen uit d' hoogste klasse. Hij noemde namen van enige die om zo te zeggen verre van dom waren. Wij krijgen vorst, zei de oppermeester, die 't wist van zijn dagelijkse telegram van de Boerenbond, dat hij uithing aan zijn magazijn waar de zonen landvette verkochten.

En zeggen, zei meester Pol, dat ze verleden week nog over de Leie liepen, al springend van d' een ijsschots op d' andere.

Met mijn eigen ogen gezien maar ik 'n zal geen namen noemen. Die 't gevaar bemint zal er in vergaan en die gaat van de grond op het ijs 'n is niet wel wijs. De vrouw van de meester zei ‘en waar zijn’ en stond recht. Het bezoek 'n duurde niet lang want er zaten nog andere te wachten in de kamer daarneven.

Vandaar naar Madam Lagrange, de kindedoze vrouw van de baas van de zijdeweverij die de kommuniekanten van haar volk ontving. Het bezoek was verwacht. De koekjes lagen in een zilveren schotel op de blinkende tafel van de rijke eetkamer en er was ook een dubbele frank voor de spaarpot van Petrus. Een glaasje citroen op korte drank en een lukje en er werd wat over en weer gepraat over de kinderen. Madam, die van Kortrijk was, zei dat ze de jongste was van de bende en dat ze achttien jaar verschilde met haar broer. Petrus' moeder vertelde dat ze d' oudste was van een nest van zeven en dat haar oudste schoonbroer, de peter van de kommuniekant, een en twintig jaar verschilde met de kakkernest en vader en zoon telken jare samen gingen nieuwjaar wensen.

En Madam zuchtte 'n keer gelijk of 't gaat als er ongewone dingen verteld worden onder grote mensen. Ze trok haar wenkbrauwen op, keek naar d'horloge en zei dat ze de gasten niet lange mocht ophouden want het zijn kwade dagen voor elk-end-een. Petrus speelde met zijn Franse pet van Roubaix en 't scheen hem dat ze al lang de eerste-kommuniekanten vergeten waren.

Madam Lagrange zei tot ziens en stelt het wel en ze loech met een deftig knikje. Petrus was blij dat hij buiten stond. Daarbinnen rook het te veel naar mottebollen en kweeperen.

Het werd een dag van lopen en dretsen. Het noeneten was beter dan op een gewone zondag en tante Louise was kokin. Er kwam een gildig stuk rundvlees uit den oven en er waren snijboontjes en patatten die al wat aan het keesten begonnen te gaan, echte Duinkerkse, van eigen gewin. En, om de putjes te vullen, een grote amandeltaart van een frank, van bakker Van Liere.

Zij rustten entwat om het eten te teren en tante Louise vertelde over het duur leven. Daarna was 't schorremen voor de Vespers en de dag was goed. Na vier uur, koffietafel met boterkoeken voor de familie van tante Louise.

's Anderendaags was het weer gekeerd gelijk een zak. De Boerenbond had juist voorspeld. De wind was naar 't Oostergat verhuisd en het had gevrozen steen en been en in de nacht had het wat gesneeuwd. De weg naar de kerke lag, door de vorst, met hulten en bulten en ze gingen, Petrus en zijn moeder, naar de dankmis. In de verte hoorden zij het schui-

felding van de stoomtram van Oudenaarde en ze zagen de zwarte rookwolk die openscheurde tussen de naakte bomen langs de brede bane buiten de vesting.

Na de middag was 't chocolade-melktafel met krentenkoe ken voor de naaisteriggen van tante Liza. De jonge spoker zongen van:

Hij is gewassen en geschoren,
Hil heeft zijn hoedje opgezet,
Moeder hij is voor mij geboren,
Hij zal worden mijne man.

En hij die pronkt, en hij die pronkt,
En ikke nie'; en hij heeft vergeten
dat ik hem zo geerne zie.

(of van) Hij zett' zijn hoedje op zij,
En zei ik ben zo blij,
Ga je mee, ga je mee, ga je mee, zeid' hi, hij,
Bah, neen ik, zei ze, zij.

In de naaizale sloeg het vrouwvolk een flikker; Gentiel, de neef, speelde op zijn accordeon en tante Louise stond in 't deurgat te lachen dat haar buik schokte en ze zei waar halen ze 't uit, waar scharten ze 't op en in wat tijd leren ze dat!

De schoonste dag van het leven was om, en de dag nadien liep iedereen wederom in 't gareel, uitgenomen bij Maantje Krukke, de kleermaker die de kommuniekleren voor de boerenjongens had gemaakt en de moeders met hun welgedoste zoon ontving op koffie naar jaarlijkse gewendte.

De jaren vervliegen en de tijd 'n staat niet stille.

De herinneringen blijven doordat ze een klare stempel slaan op 't jong gemoed en de jaren verstrijken al is 't dat ze trager lopen in de jongde dan in later tijd wanneer ze, gelijk een sneeuwbal, berg-af rollen in razende vaart.

Petrus is door 't leven gegaan zoals hij in zijn diepste binnenste had beloofd en zoals de bisschop in 't Vormsel had gevraagd: brave zijn en gedienstig voor iedereen, goed leren en soldaat worden van Christus.

In zijn leven had hij soms wel een keer stank voor dank maar alles ging nog daar of daar. Hij 'n heeft maar twee keers kort gezeten maar 't was telken keere voor 't Vlaams, en anders 'n is hij nooit bij mijnheere moeten komen. Brave zijn 'n is maar een gave voor de peerden; ze 'n flinken dan niet. Maar niet voor andere beesten. Voor te brave te zijn, slaan ze de honden dood.

'k Zag hem overnaast 'k Vroeg hem, Petrus wat is de

schoonste dag van je leven geweest? Hij zei, om de waarheid te zeggen, er waren er een toevele en daaronder de dag van mijn eerste kommunie, 'k kenne mijn sanctje nog van buiten. Ook nog de dag van 't ontvangen van mijn doopakte toen ik op trouwen stond en pastoor Ursmarus De Bouvrie mij een hertelijke brief zond met de beste wensen van geluk en welvaart. En voorts, 'k moet het er bij zeggen, de dag van de trouw in een zijkapel van d' hoofdkerk en op het stadhuis toen de wetheere mijn vrouwe en mijzelve proficiat wenste en ons aansprak met onze voornaam. Zulke dagen tellen dubbel omdat ge ze van de bomen niet 'n schudt.

Petrus heeft goed zijn streng getrokken en kinderen gekregen die goed meewilden. Dat is ook van tel want 't is met de mensen die in 't kweken van de kinders zitten dat de wereld moet voortdoen.

En toen Petrus dat vertelde zei zijn zoon Jan die ook al grijs wordt: Dat ge dat allemaal zo goed onthouden hebt, onz'Heer is 't wijs.

Natuurlijk zei Petrus, nu kijken ze naar de Teevee en 't loopt al dooreen. Het gaat te rap. De mensen zien en horen te veel. Maar in onze tijd, g' hebt bijvoorbeeld Streuvels dien we met half oogst begroeven tot Ingooigem, die zag meer van aan zijn achterdeur naar zijn lochting dan de ruimtevaarders van d' Aarde naar de mane.

En Petrus zonk, een beetje vermoeid, diep in zijn zetel.

G.P. Baert

Benamingen voor de bromvlieg

Op de vraag in Biekorf 1969, 256.

Maneschijter is de benaming voor een bromvlieg nl. de vleesvlieg (Muscidae), het aangehaalde voorbeeld bij De Bo wijst erop: ‘De Maneschijters zijn 't verdriet van de keukenmeid, omdat ze 't vlees bederven door hun larven’.

Met de term *bromvlieg* moet men voorzichtig zijn: ook de strontvlieg (rosse drekvlieg; Scatophaga stercoria) is een ‘grote bromvlieg’, doch wordt in de volkstaal wel onderscheiden van de maneschijter. Voor strontvlieg hoort men ook *strontroenker* (Sluis).

Uit Haringe meldt A.D.: bromvlieg = *Spaanse vlieg.* Een benaming die niets gemeens heeft met ndl. en hd. Spaanse vlieg (kever en trekpleister; Cantharis vesicatoria).

E.N.

De pipegale in Vlaamse ruimte

De oude *pipegale* was de eenwielige kruiwagen van de graaf- en dijkwerkers. Algemeen in gebruik op de bouwwerf Te onderscheiden van de zwaardere (soms tweewielige) ‘cordewaghen’, d.i. duwkar, handkar. De gewone pipegale had een houten as en kostte in 1412 te Veurne 8 schellingen par. Een pipegale met ijzeren as kostte in 1422 te Veurne 15 schellingen par., in 1446 te Brugge 20 sc. par. In de 16e eeuw is de pipegale op sommige plaatsen een ‘kar met een paard’.

Pipegale in Middelnederlandse teksten

1361 Brugge. - ‘Ghegheven Aernoude van Watervliet, beleedre van den ghedelve, ter speye ten Damme, van allamen die syn was ghebesicht ten voorseiden werke, alse pypegalen, butten ende oasvaten ende dire ghelike, 8 lb. 12 s.’ Stadsrekening 1360-61. Inv. de Bruges III 333.

1399 Damme. - Uitgaven ‘vanden costen ghedaen an de Cranepoorte...’ vermelden de wekelijkse betaling van de ‘maetsenaers’ alsook de posten: ‘Item maetsenaersknapen, item pipegalen, de eerste sepmaine 25 lb. 9 sc. 6 g. -’... maetsenaersknapen, pipegalen, d'ander weke 31 lb. 17 s. 6 g.’ ARB. Rekening 1399-1400, f. 38^{v}-39.

1402 Brugge. - Uitgegeven: ‘Van 2 bruwetten ende 4 pipegalen ghecocht ieghen Michiel de wielmakere omme 9 lb. Van dat Pieter Joris ghedolven, ghecruut ende ghevoert heift met pipegalen ende met cordewaghens in diverschen steden achter hove 12 daghen, over den dach 3 sc., coomt 36 sc.’ St.-Janshospitaal. Rekening 1402, f. 59 en 63.

1410 Nieuwpoort. - Belangrijk dijkwerk wordt uitgevoerd onder leiding van meester Heinric van Duustbourch voor rekening van de Grote Watering van Veurne-Ambacht. Een uitgave luidt: ‘Item Heinric van Duustbourch van groten langhen ganghen die hi telivererde omme de buttiers (botdragers) daer over te gane ende pipegalen te voerne’. WVA. Rek. 1410-1412 f. 13-14.

1412 Veurne. - Wateringhe van Veurne-Ambacht. ‘Ghecocht jeghen Heinrike ende Jacobbe vorseid 16 pipegale 8 sc. tstic, 6 lb. 8 sc.’ Betaald aan ‘Zeeuken den waghenare van den butten, pipegale, barden ende ganghen te voerne uter Nieport tote up den zeedam ende weider in te voerne als twerc ghedaen was, 3 lb. 12 sc.’ WVA. Rek. 1412, f. 12v-13.

1422 Veurne. - Wateringhe van Veurne-Ambacht. ‘Item betaelt van 12 pipegalen die ghecocht waren t'Ypre omme de zoden mede te voerne te watere ende up de sluusen (te Nieuwpoort) die costen mids der vrecht ende yserne assen, 9 lb.’ WVA. Rek. 1412, f. 3.

1430 Tielt. - Uit de stadsrekening: ‘Betaelt Willem Bruneele van dat hij de voorseide keltsiedesteenen int vleeschhuus voerde met eener pipegale, 8 sc. par.’ Loquela VIII, 1889, 85 1433 St. Omaars. - Voor bouwwerk uitgevoerd aan de St Kruispoort wordt in de stadsrekening de volgende post ingeschreven: ‘Pour avoir refait le pippegal dont les manouvriers carioient briques et pierre à le porte Sainte-Crois’. - Gay II 233.

1443-1452 Brugge. - Door de St. Jakabskerk wordt in 1443 16 d. gr. (9 sc. 12 d. par.) uitgegeven ‘om eene pipegale,’; in 1452 is de prijs voor een ‘nieuwe pipegale’ 14 d. gr. - Kerkrek. f. 57, 68.

1443 Kortrijk. - Bouwrekening St.-Maartenskerk: ‘Betaelt Meeuwels ende Jan Sewin, ele van 8 daghen, dat sy met houweelen tgreys ende d'erde van beede de zytbeudeken huuthouwden ende metter pipegalen huter kercke voerden’. RA Kortrijk, Kerkrek. St.-Maartens 1443-44.

1446 Brugge. - Het St.-Janshospitaal betaalt 40 sc. par. voor ‘twee niewe pipegalen’. Voor het Hof van Schoeringe te Zuienkerke worden aangekocht: ‘een pipegale, 20 sc.; een cordewaghen 26 sc.’ SJH Rek. 1446, f. 65^{v}, 130.

1451 Dendermonde. - Uitgave voor ijzerwerk o.m. ‘een spille int pipegael’. Stadsrek. ed. OKGed. 3^{e} r. XV, 106.

1463 Dendermonde. - ‘Item gheeocht een pipegaelken 6 gr. Item gheeoeht eenen cordewaghen eoste 11 gr.’ Begijnhofrekening ed. OKGed. 3^{e} r. VIII, 135.

1492 Oudenaarde. - Uitgave voor ‘drie pijpe galen’ vermeld in de stadsrekening, f. 116. Hoebeke, Middeleeuwse oorkondentaal 352.

1497 Damme. - Uit de inventaris van aangeslagen goederen in een ‘meedstove’ bij Damme (Reydic): ‘(paarden)... een waghen besleghen, 2 bruwetten met 3 wielen, 3 pipegaellen,... een waghen met 4 wielen...’ - RAB Proosdij.

1505 Brugge. - Betaling van 33 sc. p. aan de wagenmaker Pieter Bloc ‘van eene nieuwe pypegale’ voor het St.-Janshospitaal. SJH Rek. 1508, f. 172.

1514 Brugge. - In de paardenstal van de ‘penssiedere’ Jan Stevins bevinden zich een klein paard, een varken en ‘een pipegale’. Biek. 1937, 252.

1529 Sint-Andries. - In een charter (kontrakt) van 13 sept. uit het fonds der Kartuizerinnen: ‘Ende indien datter eeneghe eerde ghebreect om den zeiven baerme te legghene, die zyn de zelve nemers schuldich te halene met pyghalen (sic) ende bruwetten’. RAB charter nr. 5322 (voorl. blauw).

1531 Blankenberge. - ‘Betaelt Maertin de wielmakere van dat by hem ghemaect, ten oirboire deser stede, een nieuwe pypegaele ende vier wielen an dezer stede brouwette, mis-

gaeders die te verassene, t'zamen 10 sc. 8 d. gr.' Stadsreke ning Blankenberge, in La Flandre VII 269.

1533 Brugge. - Op 31 okt. ontvangt 'Jan de temmerman' een som van 32 sc. par. zijnde zijn loon 'van 4 daghen ghewrocht int vulmaken van drie brawetten ende 1 pypegale, te 8 gr. sdaechs'. Sint-Janshospitaal, rekening 1533, f. 10^{v}.

1552 Brugge. - Hallegebod betreffende het te water gaan van paarden in de stadsgrachten: 'Nemaer de zelve peerden diemen aldaer wateren wille, datmen die alvooren zal moeten uutslaen ende ontdoen vande zelve waghenen, carren, pipeghalen of andere zaken daerinne zy vast zijn.' SAB Hallegeboden, reg. 1542-53, f. 447.

1548 Ieper.- Jaspar van Bavieren, wagenmaker, ontvangt 8 lb. 10 sc. par. 'vande leverynghe van pypegalen ende andere'. Dezelfde wagenmaker levert 'twee pypegaelen te 48 sc.' in het jaar 1578. ARB. Stadsrekening Ieper. Rekenkamer nr. 38771 en 18799.

1567 Koekelare. - Bij uitvoering van allerlei bouwwerk aan de parochiekerk wordt in rekening gebracht de levering van 'een pipegale tot oorboore van de kerke, 4 lb.' Tanghe, Parochieboek 151.

1584 Duinkerke. - Dijkwerkers uit het Land van Waas voltooien de afsluiting van de Vierdijksluis en verwerken daarbij 'groote nombre van clyte ende zoon (zoden), de welcke zy haelden met carretten ende pypegalen'. Kroniek van Duinkerke (Biekorf 1960, 253).

Uit bovenstaande teksten uit Vlaamse bronnen blijkt dat de mnl. term *pipegale* verspreid is geweest in heel Oud-Vlaanderen, van Duinkerke tot Dendermonde, van Blankenberge tot Oudenaarde. Woord en zaak waren ook in Brabant (Antwerpen, Bergen-op-Zoom) bekend. Bij de regressie heeft *pipegale* het langst standgehouden in het Westland, waar het nog bekend is (en uitgesproken wordt *pupegale)*.

Geen enkel dokument leverde ons een vorm op *pupe-*. In 1890 werd ww. *pupegalen* (de pipegale voortduwen), nog gehoord te Proven en te Watou, en door Gezelle in Loquela IX 36 opgetekend, met fig. betekenis: 'Ze'n zou nie esslag buten werken, maar als ze ekkee gaat ettrouwd zijn, ze ga nog leren pupegalen' (d.i. zwaar werk doen, zich afbeulen). Dezelfde minachting ligt in de *pupegaalboer* (in 1890 opgetekend te Haringe; Loquela XI 36).

Tot besluit volgen hier nog een paar oude Veurense teksten met *pipegaelre* (pijpegaalder): man die de pipegale voert. In 1411 zijn een hele ploeg *pipegaelres* ingezet bij het dijkwerk te Nieuwpoort, voor rekening van de Grote Wateringe. De uitgaven luiden:

‘Costen ghedaen omme den voorseiden zeedame te ma kene met spadelieden, met buttiers ende met pipegaelres...

Item Willem den Ram, vander corbilgerie (proviandering met eetkorven) te houdene omme de buttiers, de pipegaelres ende spadelieden teitene teliverere up twerc omme de cartheide vanden daghe, ghegheven 6 lb.

Item den vorseiden buttiers, pipegaelres ende spadelieden ghegheven in hovesscheiden, doe zy den zeedam over ghinghen, een vat biers’. WVA. Rek. 1410-1412, f. 13-14.

In de Friese taal leeft *pipegael* nog heden met bet. ‘kruiwagen gebruikt door grondwerkers en voor het vervoer van zand en grint’. (Wdb. Fryske Akademy, 1952). In de Zeeuwse en Hollandse dialekten schijnt het onbekend te zijn.

A. Viaene

Koordedansen nu

Onze kleine Regina (7) heeft op de speelkoer in school leren springen in de koord en thuis gaat dat koordedansen of touwtjespingen voort, op de maat van het ‘liedje’ dat de andere ‘kindjes’ ook daarbij zingen. Ik heb het letterlijk opgetekend en geef de tekst zoals hij nu (november 1969) en vogue is in school te Roeselare.

1 In de klare mane
dat is te verstane
dat de jonge meisjes
met de knechtjes medegane
Lena is nog jong van jane (!)
som met *Freddy* mee te gane
hoeveel kusjes zal ze geven
als ze trouwen un deux trois.

2 Marlowietes wiete wiete
Marlowatte watte watte
c'est bien si si
c'est la bon bon bon
c'est la bleu bleu
Marlowies ka bleu
bleu blanc roesj

3 Ai pepitre pepitre de Masjoska
doe de deur eens open (bis)
ai pepitre pepitre de Masjoska
doe de deur eens open
en geef me nog een zoen.

N.B. De gekursiveerde eigennamen in liedje (1) veranderen naar beliefte gedurende het spel.

L.S.

Duiventorens in West-Vlaanderen
De duiventorens te Lissewege

I. Op het oud goed Ter Walle

Op et oud leengoed ‘Ter Walle’[1] Patenstraat 2 te Lissewege (familie De Geeter René) vinden we een omgebouwde duiventoren. Van het oorspronkelijk uitzicht van de duivenkeet is weinig overgebleven.

Het gebouw met grondplan 4,25 m × 4,20 werd opgetrokken nevens de walgrachten van het hof, met roestbruine en gele baksteen van het formaat 24 cm × 5 × 10. De hoogte va de zuidelijke en noordelijke gevel bedraagt ± 8 m. De westelijke en oostelijke gevels kragen ter hoogte van de onderste

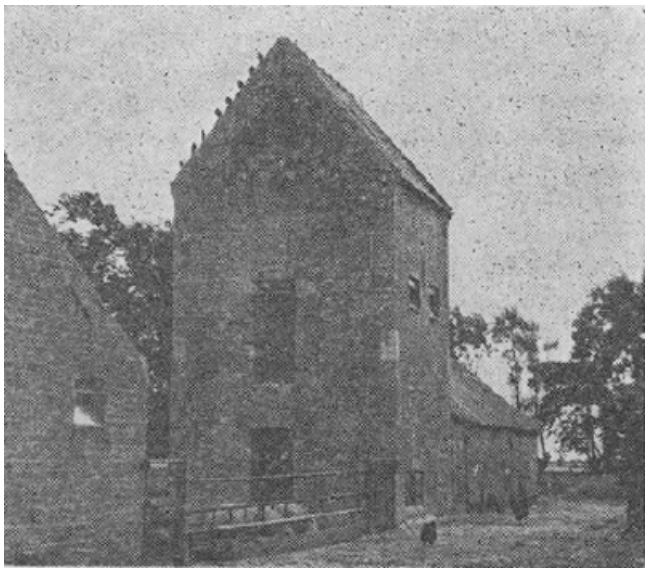

Duiventoren op Goed Ter Walle.

dakrand iets naar buiten uit en gaan hier over in een driehoekige top van 2,50 m hoogte.

Het bouwwerk is afgedekt met een zadeldak waarvan de pannen in 1946 werden vernieuwd.

De oeken van het gebouw vertonen op 4 m h. een versieringsmotief dat niet oorspronkelijk is en bestaat uit witte faïencetegels.

(1) Dit goed wordt genoemd in 1435: ‘une terre dite Ter Walle de 12 ½ arpents’. (Cout. Bourg de Bruges I; ed. Gilliodts 1883). In 1597: ‘Een leen ghehouden van den burch van Brugghe... ghenaempt tghoet ter Walle, binnen den ambochte ende prochie van Lisseweghe, inde waterynghe van Eyensluus’. (De Flou, Wdb. Top.).

De (nu dichtgemetste) vlieggaten staken in de oostelijke gevel, wat een uitzondering is op de algemene regel in de oriëntering van duiventorens.

De toegang tot de eigenlijke duivenzolder ligt ook hier op een behoorlijke hoogte. Van uit baksteen gemetste duiven nesten hebben we geen sporen meer teruggevonden.

De inwendige bouw van de ondertoren is in zijn oorspronkelijke staat bewaard gebleven. Deze ruimte meet 3.35 m bij 3.35. Een 12 cm dik booggewelf ondervangt de bovenverdieping. De hoekpunten van het gewelf beginnen op 1.40 m hoogte. De hoogte van deze plaats bedraagt in het midden 3.40 m. Hier vinden we baksteen van het formaat: 22,5 × 6 × 11,5 en 20,5 × 4,5 × 9,5.

Twee schuin naar buiten toelopende luchtgaten in de noordgevel werden dichtgestopt. Binnenmaats zijn de afmetingen 24 cm bij 62 op 45 cm diepte. - De vloer is uit baksteen.

De soliede bouw van de ondertoren en de als schietgaten uitziende luchtgaten vallen hier bijzonder op. Werd de tegen de omwallingen opgetrokken toren ook hier oorspronkelijk als verdedigingstoren voor de leenheer voorzien en werd de duivenkweek later als nevenzaak ingericht?...

II. Het speelhuizeke

Onder zijn soortgenoten is het duiventorentje op een paar stappen van de kerk van Lissewege toch wel een van de kleinste. Het is nogal moeilijk om vinden want het torent niet boven de huizen uit. Men kan het zien achteraan in de tuin van bakker Remi Vermander (W. van Saeftingestraat).

Het gebouwtje dateert vermoedelijk uit het begin van de 19e eeuw.

In 1815 waaide Franckin d'oude van uit Antwerpen over naar lissewege[1] en speelde hier gemeentesecretaris. De duivenkeet behoorde bij de afhankelijkheden van het herenhuis dat hij liet bouwen. En zoals het een herenhuis past, werd er in de hovingen een tuiniershuizeken gebouwd. Het onderste diende wellicht tot het bergen van het tuiniersgereedschap, het bovenste werd ingericht als duivenzolder.

Of waren het grote Jannestreken van de secretaris? In de volksmond is het duiventorentje nog gekend als 11 '*Het Speelhuizeke*' en diende het gebouwtje misschien als speelhuis of rendez-vous plaats voor en na de jacht. We kennen nog zulke voorbeelden. Zo o.m. het Speelhof te St.-Michiels bij boer Deloof Titecastraat: achter het boerenhof in de bosjes staat er ook een speelhuis, echter niet ingericht als duiven-

(1) Rond de Poldertorens. 6e jg. 1964, nr. 2, p. 48 (G. Vandepitte).

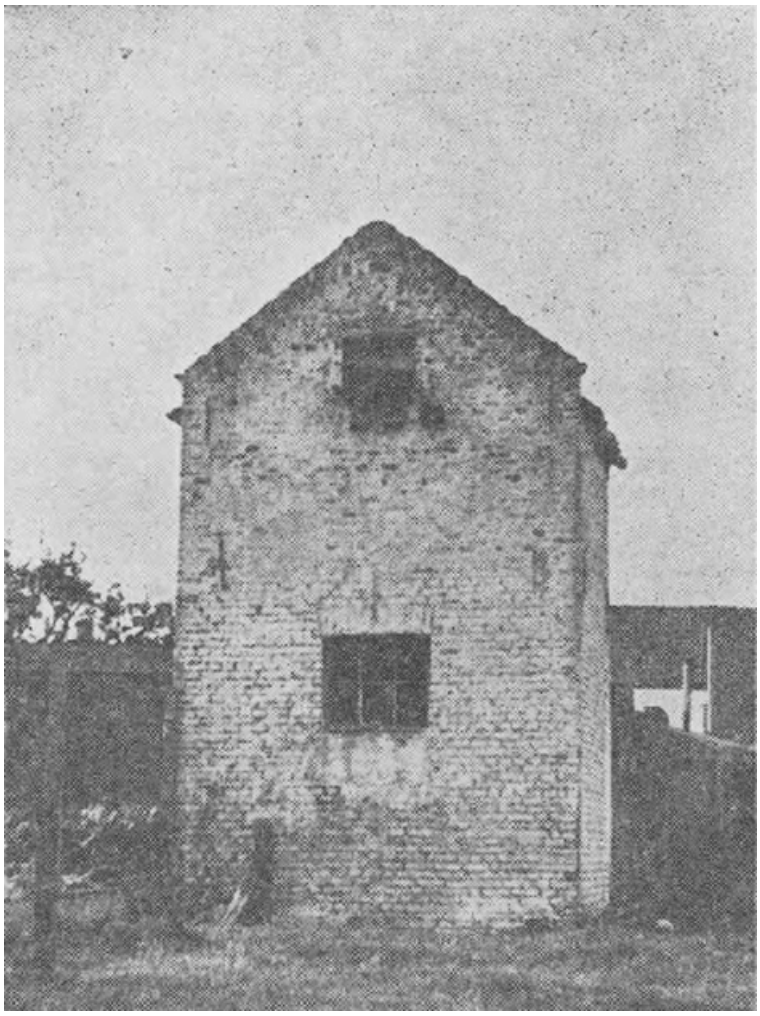

Duiventoren op Het Speelhuizeke

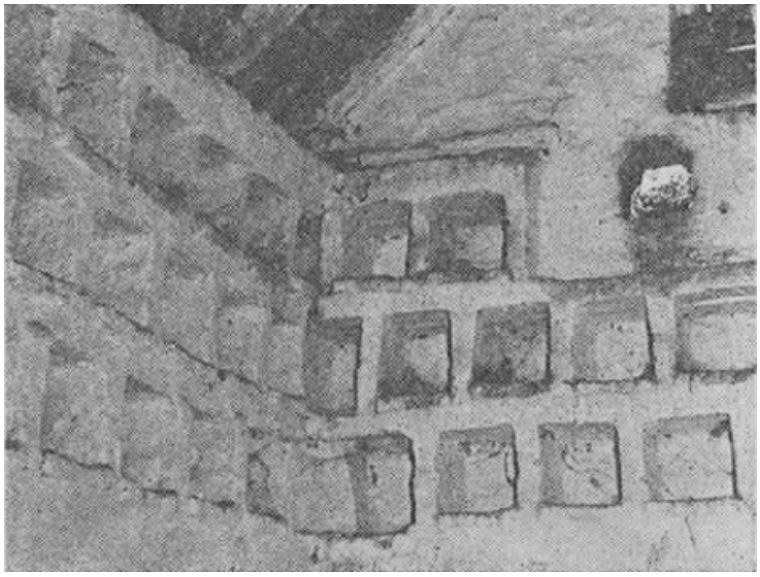

De nesten in de toren van Speelhuizeke.

verblijf. Langs de Gemene Weideweg te Assebroek stond bo ven een zandheuvel ook een speelhuis dat diende tot vergaderplaats na de jacht.

Met grondplan van 3.30 m bij 3.25 m werd de duivenkeet opgetrokken uit rode baksteen van het formaat 21,5 cm × 5,5 × 10,5 en 21,5 × 5 × 10. De west- en oostgevel reiken tot op 4 m h. De noord- en zuidgevel zijn bekroond met een top van 2 m h. Een tweevleugeldeur van 1,3 m bij 2 m verleent op de noordgevel toegang tot het gelijkvloers. De bakker stalde hier zijn paard. Licht wordt getrokken door een venster op de zuidgevel dat vroeger veel hoger was doch naderhand werd verkleind.

Een deurtje van 63 cm bij 80 boven de dubbele vleugeldeur en slechts te bereiken met een ladder geeft toegang tot de duivenzolder.

Een tot nu toe niet geziene gemetste duivennesttype valt op: een nis in de muur van 24 cm bij; 20 cm en 18,5 cm hoog waarvan de bodem uit een schuin naar beneden gerichte bakstenen tegel bestaat. De schuine stand van de nestbodem belette dat de duivejongen uit het nest vielen en beschutte de beestjes tegen tocht. De onderste rij nesten steekt op 42 cm van de vloer.

Per muurvlak werden de nesten drie rijen boven elkaar aangebracht, in totaal 106 nesten.

In het midden van de zuidelijke topgevel werd de pier gestoken, hij meet 58 cm bij 45 cm hoogte. De houten valplank is er nog. Een eigenaardigheid is een bijkomend vlieggat links onder de pier van 17,5 cm × 19. De west- en oostgevel vertonen geen openingen.

R. Crois

Oude appelnamen

Op de vraag in Biekorf 1969, 255.

Bij al de aldaar opgegeven *-ingen* kan er nog een bijvoegen: *parrainingen* (of hoe te spellen?). 't Is een kleine groenbruine renette. Mogelijk wel de Renette de Furnes. Sedert de oorlog 1914 bijna geheel uit de streek verdwenen.

G.V. Passendale

Om de rij *'-ingen'* te verlengen: te Haringe kent men *zoete wuivingen,* en te Ingooigem *esschingen.*

A.D.

Pippinghen (van blz. 256) moeten overeenstemmen met eng. *pippins* (appelen van een uit zaad geteelde appelboom). In 1530 wordt eng. pippyn gelijkgesteld met *carpendu* (OED. VI 898). De Bo verzendt s.v. korpendu niet naar pupping (al. pippeling; fr. pépin). - En wat zijn *kruilingen*?

E.N.

Moerlemaye en Cokerulle
In het museum van onze historienamen

Het jaar 1280, een jaar van oproer in de steden van Vlaanderen, heeft onze taal verrijkt met twee historienamen: de Cokerulle te Ieper en de Moerlemaye te Brugge. Op de lagere schoolbanken reeds hebben we die klinkende namen leren nazeggen.

In deze mededeling willen we bij de namen blijven. Over de aard van de revoltes werd zeer veel geschreven, hoewel we nog steeds een historiografische studie over die twee opstanden missen. Wat hebben onze geschiedschrijvers van de Cokerulle gemaakt? Een antwoord op die vraag zou Wielant en Oudegherst als (onbewuste) historische misleiders doen kennen(1).

Alleen de naam komt hier dus ter sprake. Niet om hem etymologisch uit te leggen. Beide namen hebben tal van filologen uitgedaagd, een voldoende verklaring werd totnogtoe niet gevonden(2).

De bronnen van *Moerlemaye* zijn nu op voortreffelijke wijze samengebracht en historisch geïnterpreteerd door Dr. C. Wyffels(3). Een veilige vertrekbasis voor etymologische verkenning is hier verzekerd.

Een eerste feit dient hier te worden vastgelegd: de Ieperse en de Brugse opstand liggen allebei in 1280, de naam Moerlemay als benaming van het oproer verschijnt voor het eerst in twee franstalige diplomatische teksten van 1296 en 1297 *(Mourlemai, Mourlemay)*. De stadsrekeningen van Brugge in de periode 1280-1319 spreken nooit van *Moerlemaye,* maar alleen van *ceditio* (opstand). De eerste dietse tekst waarin *Muerlemaye* voorkomt is van 1331(4).

De naam *Cokerulle* als oproernaam te Ieper ligt dertien jaar vóór zijn Brugse konkurrent. Als naam van de opstand van 1280 wordt Cokerulle genoemd in de grafelijke (franstalige) akte van kwijtschelding van oktober 1283 (‘le queil [grief] fait on apela et apele le meismes *cokerulle*’)(5).

(1) Vooral de Romantiek heeft de voorstelling van Wielant en Oudegherst dankbaar uitgebreid. Zie een paar voorbeelden in Bijlage I.
(2) Zie daarover Bijlage II.
(3) C. Wyffels. Nieuwe gegevens betreffende een 13e eeuwse ‘democratische’ stedelijke opstand: de Brugse Moerlemaye, in Bull. Kon. Com. Geschiedenis, dl. 132 (1966), 37-142.
(4) Wyffels a.w 39.
(5) De tekst van de grafelijke akte van 1283 werd (met foutieve lezingen) uitgegeven in 1789 door Lesbroussart in zijn Oudegherst-editie II 217-218 (naar een kopie van M. Gerard uit het archief van Rijsel). J. Lambin gaf een betere editie in Archives du Nord II (1832) 428. Een derde uitgave in Warnkönig-Gheldolf, Histoire de la ville et du quartier d'Ypres, Parijs-Brussel 1864, 399-400. - In de eerste grafelijke ordonnantie (dd. 1 april 1281) betr. de opstand wordt de naam ‘cokerulle’ niet genoemd. Zie de tekst in Coutumes d'Ypres, ed. Gilliodts, 11 35-41 (Brussel 1908).

Duikt de Brugse naam later op dan de Ieperse, hij wordt in de dokumenten meer dan eens herhaald, in Brugge zelf in 1319, en later ook buiten Brugge. De naam *Moerlemaye* heeft een uitstraling die in het Chronicon Comitum Flandriae, bij Iperius en bij Meyerus weerspiegeld ligt(6).

In Ieper daarentegen staat *cokerulle* van 1283 eenzaam en alleen. Lokale oorkonden noch kronieken gewagen na 1283 ooit nog van een Cokerulle. Twee eeuwen moeten voorbijgaan eer de befaamde rechtsgeleerde Filips Wielant († 1520) in zijn *Antiquités de Flandre* het oproer van Ieper een plaats geeft in de lange rij van de beroeringen in Vlaanderen. Wielant had, als raadsheer van de Grote Raad en als president van de Raad van Vlaanderen, toegang tot de grafelijke oorkonden. Hij kent de grafelijke oorkonde van 1283 en verwerkt de sobere inhoud ervan tot een bondig bericht van een 'commotion' waarin de gemene lieden rebelleren tegen de notabelen: in lange rijen trekken de oproedingen door de straten *'crians: Cockerulle'*(7). Belangrijk is hier dat Wielant, die zeer bourgondisch voelt en de beperking van de gemeentelijke vrijheden voorstaat, die oproernaam van 1283 als een *kreet* van de oproerlingen interpreteert.

In het spoor van Wielant treedt in 1571 Pieter d'Oudegherst met zijn *Chroniques et Annales de Flandres.* Deze praatgrage en onbetrouwbare auteur verwerkt het gegeven van Wielant in een oratorische beschrijving: '...la commune d'Ypre s'esleva (je ne sçay pourquoy) contre les gens de bien, et courroient avant la ville arrengez, cryants *Cockerulle,* et tuants tous les gens de bien qu'il trouvoyent en leur voye'(8). Oudegherst, die als magistraat ieder 'commotie' verfoeit, beschrijft in het voorgaande hoofdstuk de opstand en de bloedige repressie van de Moerlemay te Brugge, en nu in

(6) Chronicon, ed. De Smet, in Corpus Chronicorum I 160. - Iperius (Joh. Longus) in Chron. S. Bertini MGH, SS. XXV, 864. - Meyerus, Annales Flandriae, ed. 1561, f. 81$^{v.}$

(7) Wielant, Antiquités de Flandre, in Corpus Chronicorum IV 289. - Deze editie door J.J. De Smet in 1865 is de eerste volledige tekstuitgave van Wielants Antiquités, die echter in veel handschriften verspreid waren.

(8) Pierre d'Oudegherst, Les Chroniques et Annales de Flandres, Antwerpen 1571, p. 202-203. Over het auteurschap van Oudegherst zie E.I. Strubbe, Jan d'Oudegherst, pensionaris van het Brugse Vrije en rechtsgeleerde, in Gedenkboek Ad Harenas (St.-Lodewijkscollege 1960), 215-236. - Oudegherst heeft aan de Antiquités (in handschrift) van Wielant veel ontleend.

Ieper, zo schrijft hij, vind ik geen bericht over terechtstellingen van muiters, tot mijn grote verwondering, want voor zo'n rebellie verdienen de kopstukken een voorbeeldige straf.. 'Le dict tumulte d'Ypre fut appellé *Cockerulle*', zo besluit dan Oudegherst zijn betoog, dat de harde toon van de plakkaten oproept. Cokerulle als *kreet* is feitelijk een kreatie van onze bourgondische geschiedschrijvers.

Het bovenstaande bevestigt dat de alleenstaande naam *Cokerulle* uit de grafelijke akte van 1283 eerst in 1500-1550 door bourgondische raadsheren en magistraten wordt ontdekt om in het licht van hun tijd geïnterpreteerd te worden. De 'wapeninghe' van de ambachten tegen Maximiliaan te Brugge, de straatrevolte tegen de Keizer in 1540 te Gent, worden geprojekteerd op die veel oudere opstand van Ieper: de rebellen van 1283 zijn er eveneens in opmars door de straten, en de oproerlingen hebben een parool of een strijdkreet: *Cokerulle!* Zoals de Creesens of Cressins te Gent, die naar hun eigen kreet werden genoemd[9].

Het filologisch onderzoek is inmiddels vastgelopen in de vlaams-bourgondische interpretatie van *cokerulle* als strijdkreet. Dwarsligger Oudegherst snijdt de weg af naar de originele bron. Daar alleen, in de grafelijke akte van 1283, ligt het zuiver lexikografisch en onomastisch uitgangspunt van *cokerulle* als naam van het oproer van 1280. De naam betreft daar een 'erg feit' *(grief fait),* een gewelddaad, woeste vernieling en plundering, waarbij de graaf als scheidsrechter optreedt. Dit erge feit blijkt een brutaal optreden te zijn van kleine drapiers- en handwerkers tegen de notabelen van de draperie[10]. Dit zelfde erge feit - geweldpleging tegen zaken en personen - werd in Ieper bij het gebeuren zelf in 1280 en wordt er nog in 1283 *cokerulle* genoemd. Zo getuigt de grafelijke akte. Meer weten we niet.

De grafelijke akte is de enige mnl. getuige van *cokerulle.* Gedurende de middelnederlandse periode is geen tweede cokerulle-citaat meer te vinden. Het tweede citaat komt er, omstreeks 1500 uit de grafelijke oorkonde bovengehaald, in het werk van Wielant, samen met de eerste interpretatie: Wielant legt *cokerulle* in de mond van de oproerlingen als hun oproerkreet. Tussen het eerste citaat in de oorkonde van 1283 en het tweede (gecommentarieerde) citaat ca. 1500 in het historisch traktaat van Wielant is geen spoor van enige traditie van het feit en van de naam *cokerulle* in de Vlaamse kronieken terug te vinden.

A. Viaene

(9) Over de Gentse Cresers, Cresekens tyt en literatuur daarover, zie Biekorf 1966, 253.
(10) Wyffels a.w. 41-42.

Bijlage I
De cokerulle ingekleed door de romantiek

1. Vijf jaar na Consciences Leeuw van Vlaanderen en drie jaar vóór Kervyns Histoire de Flandre verschijnt in 1843 de Histoire des Comtes de Flandre van Edward Le Glay. Kervyn zal niet meer dan twee regels over hebben voor de Cokerulle, Le Glay daarentegen tekent het gebeuren in de stijl van Scott en Thierry: 'Ils (de opstandelingen) se ralliaient entre eux au cri de *Kokerulle!* et à ce terrible appel le sang coulait et l'incendie planait sur les somptueuses demeures des proscrits. La vraie signification de *kokerulle* est perdue, mais l'histoire flamande a conservé ce terme pour distinguer l'insurrection dont il avait donné Je signal. Au milieu de tant de troubles et d'agitation, il faillait, pour s'y reconnaître, donner des sobriquets aux émeutes'. (II 151).

2. In zijn herwerking van Warnkönig (Histoire du quartier d'Ypres, 59-72; Parijs 1864) ontleedt Gheldolf uitvoerig de oorkonden betr. het oproer van 1280. Ook bij hem is het ta fereel van de opmars der rebellen bewaard gebleven: geschaard onder hun banieren doorlopen ze de straten van Ieper 'au cri de *Cokerulle*'.

3. A. Vandenpeereboom beschrijft in 1880 uitvoerig (in Ypriana IV 40-45) het oproer van 1280 in zijn vaderstad. 'Alors éclata l'émeute, ou plutôt la révolution démocratique, connue sous le nam de: la *Cokerulle*... Tisserands, foulons, tondeurs... quittent leurs métiers, se mettent en grève et parcourent les rues de la ville en criant: *cokerulle! cokerulle!* (De betekenis van het woord is verloren gegaan maar:) Quoi qu'il en soit, *cokerulle* fut le cri de ralliement adopté par nos plébéiens, quand ils entrèrent en campagne contre ceux dont ils avaient si longtemps subi la dure domination'. De auteur legt er de nadruk op dat *cokerulle* het wachtwoord was: in 1303 was de volkskreet: *'Smyt dood alle de leliegezinden*', en dit was 'comme le cri de *Cokerulle* en 1280, le mot d'ordre, le cri de ralliement des révoltés' (IV 161).

Bijlage 11
Cokerulle in het laboratorium van de filologie

Het trefwoord Cokerulle wordt door Verdam in dl. III van Mnl. Wdb. (1894) zeer voorzichtig behandeld: 'Naam van een oproer te Yperen in het begin van 1280'. Verder dan de Ypriana van Vandenpeereboom heeft Verdam niet gezocht, de oorspronkelijke tekst van 1283 heeft hij niet bereikt In feite heeft Verdam de voorstelling overgenomen van Dr Eymael.

In het Tijdschrift van Leiden XI, 1892, publiceerde Dr. H.J. Eymael een studie over *Kokerellen.* Het oproer van 1280 viel in de vastenavonddagen, in *cokerulle* moet men het refrein van een vastenavondlied zien, zo betoogt de auteur op grond van een 16e eeuws rederijkersvers. Dit refrein werd het slagwoord, de kreet van de oproerlingen, zo besluit Dr. Eymael, die evenmin de bron van 1283 heeft ingezien.

Stallaert had zich in 1891 (II 83) nog beperkt tot de bepaling: '*Cokerulle:* ironische benaming van de opstand der ambachten...'.

Cokerulle werd, sedert de studie van Dr. Eymael (1892), ook filologisch als een *kreet* beschouwd.

Prof. Dr. P. De Keyser gaf in 1965 (VM Acad. blz. 365-385) een overzicht van de voorgestelde verklaringen. Geïnspireerd door de studie van Dr. Margrit Sahlin, *Etude sur la carole médiévale* (Uppsala 1940) stelde hij dat kokerulle (kokerolle) zoals karole, kiriole, keriole, kriole, ontstaan is uit het mnl. Kyrieleise (kyrie eleison), het refrein van de oogstliederen. Steeds met de 'zekerheid' dat *kokerulle* in 1280 een kreet was. De bron van 1283 hebben Sahlin noch De Keyser nagegaan.

Drs. Guido Hendrix heeft in Biekorf 1966, 153-156 (Cokerulle - Kyrie eleison - Coterel) aangetoond dat de bewijsvoering van De Keyser filologisch onaanvaardbaar is. Hij zelf stelt een nieuwe verklaring voor: Cokerulle zou een vervorming zijn van ofr. coterel (coterelli, met bet. plunderaars). De *strijdkreet* betekende dan: '(hier zijn de) plunderaars! roof! plundering!' De auteur, die evenmin de originele tekst van 1283 heeft ingezien en cokerulle alleen uit latere traditie kent, voegt er echter wel overwogen bij: 'als *naam van de Ieperse opstand,* de Cokerulle(n), d.i. (de dag van) de plunderaars'.

De etymologieën van kokeruilen voorgesteld door Franckvan Wijk (s.v. koekeloeren; 1912) en door Vercoullie (s.v. karkool.; 1925) raken niet rechtstreeks de Ieperse historienaam. Torfs en Hansen (Annales Acad. Archéol. 1874) hoorden in *kokarullen* een spotnaam van de oproerlingen als personen (zonder verband met een kreet).

Een bijzondere vermelding verdient ten slotte de Chronycke van Vlaenderen in 1729 te Brugge uitgegeven door A. Wydts. De auteurs beschouwen (I 377) zowel Moerlemaye als Cokerulle als twee *bendenamen,* ontstaan uit een oproerkreet 'Ondertusschen, zo schrijft de Chronycke, hadden de samen ghesworene van dese verwoede bende een spreek-woordt tusschen elkanderen, en soo haest sy langs de straeten hoorden roepen *Kokerulle, Kokerulle,* wierdt den Edel-man of Borger vermoort... Uyt hun spreek-woordt wiert dese Bende *Kokerull* genoemt'.

Mengelmaren

Groene jagers

Naar aanleiding van de vraag betreffende ‘Groene Jagers’. in Biekorf 1969, blz. 256 in Vraagwinkel van M.A. zou ik het volgende willen mededelen.

In het dagboek dat Elias Vermere, schepen van Aardenburg, van de Franse inval in 1794 te Aardenburg én omgeving schreef onder de titel ‘Memoriaal in 1794’ en dat zich bevindt in handschrift in de verzamelbundel van G.P. Roos, Wereld- en Kerkelijke geschiedenis van Aardenburg, in het Fonds: Handschriften van het Gemeente-Archief te Aardenburg, deel I blz. 125-128, wordt het volgende vermeld over Groene Jagers:

‘10 Augustus 1794. Bij het Steenheultje is een *Groene Jager* voor de kop geschoten uit oorzake van dieverij’.

‘17 Augustus 1794. Zijnde bij mij gelogeerd de chef van de *Groene Jagers* met knegt en twee paarden’.

‘18 Augustus 1794. De chef met de *Groene Jagers* vertrokken van hier na Breskens’.

‘24 Augustuc; 1794. Om 3 uuren een Hollandsch officier geblind zijnde is met 2 *Groene Jagers* binnen Aardenburg gekomen bij den generaal Moureau aan het huis van de Wed. C. Versluijs, om over de capitulatie te spreken tot overgave van Sluijs; om 4 uuren is voornoemde officier weder vertrokken na Sluijs ongeblind met een Fransch officier en twee *Groene Jagers* ter geleide’.

Uit het bovenstaande moet men opmaken, dat het hier geen burgerwacht, maar een onderdeel van het Franse invasieleger betreft. Omdat dit de enige afdeling is die speciaal wordt aangeduid met een naam, moet het een afzonderlijk korps zijn geweest, en naar de aard van de opdrachten te oordelen een korps, dat met politiediensten was belast, een soort militaire politie.

G.A.C. van Vooren

Den duivel een keerse luchten

Aansluitend bij Biekorf 1969, 248-249, nopens de ‘Bruegeliaanse’ spreuk ‘den duivel een kaars ontsteken’.

Het spreekwoord dat ‘men moet den duivel een keerse ontsteken’ was in Bruegels tijd niet alleen in Engeland bekend, ook in het duitse taalgebied komt een dergelijke zegswijze voor, en wel onder de eigenaardige vorm: ‘Voor de duivel moet men twee kaarsen ontsteken, dan zal hij ons met rust (ongemoeid) laten’ (Dem Teufel muss man zwei Kerzen anzünden, dass er uns ungeschoren lasse). Zo luidt een versie uit

het Zwarte Woud, opgetekend omstreeks 1800. In een Hamburgse verzameling van 1605 luidt de spreuk: ‘Voor den duivel moet men steeds twee kaarsen ontsteken, waar men voor Ons' Heer er maar éne ontsteekt’ (Dem Teuffel muss man allzeit zwo Kertzen auffstecken, da man Gott nur eine auffsteckt’. (Wander, Dt. Sprichwörter Lexikon IV 1061; Darmstadt 1964).

Aardig is de vertelling die reeds in 1522 - vóór Bruegels geboorte nog! - te Straatsburg rond die alsdan reeds bekende ‘kaars voor de duivel’ werd opgetekend en gedrukt. Hier volgt de vertaling ervan. (Naar Wander t.a.p.).

‘Er was eens een boer die een kaars ging ontsteken voor 't heilig sakrament, en hij ging door tot achter het altaar, en daar, in een paneel, hing de duivel geschilderd. De boer verlette niet en ontstak daar nog een kaars. De pastoor had de doenwijze van de man gezien, een goed kristen doet dat niet, zei hij, en hij gaf hem een welgemeende berisping. De boer zei daarop: ‘Ik doe dat niet uit ongeloof, zoals u meent, meneer pastoor, ik doe het met goede intentie: ik ontsteek een kaars voor onze goede Heer God opdat hij mij goed zou doen, en ik onsteek er ene voor de kwade geest opdat hij mij geen kwaad zou doen’.

Men zou bij die vertelling gaan denken aan Vanhee in zijn Manneke uit de Mane...: eentje van de slimme boer die de pastor onschuldig-weg schaakmat zet.

C.B.

Nikolaas van Haringhe

Op de vraag in Biekorf 1969, 127.

Bij Mgr. M. Vaes, rektor van St. Juliaan-der-Vlamingen te Rome, lees ik, in zijn monografie *Ons Land te Rome door de eeuwen heen* (Brussel 1950) blz. 40-43:

De Ieperse apotheker Nikolaas van Haringhen... die sedert 1656 een trouw en toegewijd lid van de broederschap van St. Juliaan was, overleed in 1705, en liet haar gans zijn fortuin na. De beheerraad besteedde dit geld aan de oprichting van het palazzo, dat de kerk brutaal omknelt, maar dat sedert 250 jaar de nodige middelen verschaft, dank zij de opbrengst der pachten, om onze behoeftige landgenoten te ondersteunen.

Een gedeelte van het kapitaal had Nikolaas van Haringhen bestemd tot het uitkeren van een bruidschat aan behoeftige Vlaamse meisjes die te Rome verbleven. Tijdens de vorige eeuwen genoten verschillende meisjes van deze laatste wilsbeschikking; thans is zulks echter een uiterste zeldzaamheid geworden’.

A. Deschrevel

Gezelle en het Izegemse kapelleversje

In Rond den Heerd van 6 oktober 1866 (I 358) plaatste Guido Gezelle onder de rubriek *Waar 't vliegen wil* de volgende kleine mededeling:

> ‘Onder een Onze Lieve Vrouw beeld vond ik
> Ik groet u, Maria, die daar staat;
> Gij zijt goed, en ik ben kwaad:
> Wilt gij mijne arme ziele gedenken,
> 'k Zal u een Ave Maria schenken,
> *Ave Maria!*’

Gezelle had dit stroofje reeds een jaar vroeger ingelast in een bijdrage ‘Anneke Maentje’ - gedrukt in het weekblad *'t Jaer 30,* nr. van 7 oktober 1865 - bij gelegenheid van een maaneklips. (Zie G.G. Proza en varia, ed. Baur, blz. 415; Antwerpen 1950).

Uit die strofe is het gedicht ontstaan dat weldra het bekende ‘congregatielied’ geworden is, getoonzet door P. Busschaert en opgenomen in dezes bundel *Dertig gezangen voor congregatien (met muziek),* uitgegeven te Brugge in 1870. Het gedicht zelf werd door Gezelle in 1880 opgenomen in zijn *Liederen, Eerdichten et Reliqua.*

Waar had Gezelle dat versje gelezen, onder welk beeld, in welk wegkapelleke? Dr. P. Allossery heeft het, in zijn belangrijke aantekeningen van de Jubileum-uitgave (blz. 197-198) niet gelokaliseerd. De volgende nota van zijn vriend, pastoor L. Slosse, moet hem - wat zelden gebeurde - ontgaan zijn.

In zijn zeldzame bundel *Rond Kortrijk* handelt Slosse nogal uitvoerig over Wevelgem: zeventig bladzijden, gedateerd: ‘Rumbeke, Sin-Jansdag te Midzomer, 1916’. De stamboom Larmuseau krijgt een beurt, en op blz. 2087 vermeldt de auteur: ‘Martijn Larmuseau, in de wandelinge *Martijn Chiepens,* geb. te Izegem 9.10.1770; getrouwd eerst met Anna Theresia van Hove, en laatst (28.5.1817) met Maria Catharina De Smet, van Lendelede’. In een voetnota bij de naam Chiepens schrijft Slosse:

‘Straatoude mensen wisten over 40 jaar de rijmreken nog op te zeggen die boven Martijn Chiepens O.L. Vrouwkapelleken stonden:

> Zoete Vrouwe, daer gy staet,
> Gy zyt goed, en ik ben kwaed:
> Wilt myn arme ziel gedenken,
> 'k Zal u met een gebed beschenken’.

Meer bijzonderheden daarover biedt de Izegemnaar Pieter Declercq in een gedokumenteerde kroniek van de ‘Mariale heiligdommen te Izegem’ (in De Mandelbode van 9 okt. 1954).

Chiepens kapelletje was een niet-toegankelijk veldkapelletje en stond op de hoek van de Chiepensstraat en de oude Kortrijkstraat, bij de hofstede waar later (na de Larmuseau's) de kinders Deschrijvere zijn komen wonen. Het beeldje stond in een kleine nis, achter een ijzeren traliedeurtje in een lage muurzuil Boven de nisholte. op een wit bord, waren de verzen geschilderd (zoals ze door Slosse in 1916 werden medegedeeld in *Rond Kortrijk).*

Slosse was onderpastoor te Izegem in 1872-1891. Als zodanig ging hij de grootvader van Ivo Mestdagh berechten, die woonde op Dekmyns hof aan de Zaligmaker in de Lendeledestraat De stervende prevelde de verzen van het kapelletje Slosse was er zeer door getroffen, hij tekende de woorden op en zond de tekst naar Gezelle te Kortrijk. - Tot zover de versie van P. Declercq, die een mogelijk verband ziet tussen de verzen van het Izegemse kapelletje en het gedicht van Gezelle.

Uit het bovenstaande blijkt echter dat Gezelle niet op Slosse heeft gewacht om zijn Maria-lied te dichten. Het kapellestroofje had hij reeds tweemaal (in 1865 en 1866) laten drukken en zijn lied (van zes strofen) was reeds, op muziek van Busschaert, verschenen in 1870 en als congregatielied zeer snel verspreid. Dit alles vóór dat Slosse uit St.-Kruis in Izegem was aangeland. In zijn nota van 1916 over het Izegemse rijmpje, rept Slosse geen woord over enig verband met Gezelle. Allossery is dan in 1930 terecht terughoudend geweest toen hij de lokalisering van kapel-en-vers terzijdeliet Gezelle kon het vers immers elders dan te Izegem '*onder* een O.L. Vrouw beeld gevonden' hebben.

Chiepens kapelletje te Izegem werd in 1940 door een granaat getroffen en is in 1945 geheel verdwenen.

A.V.

Gruithuisen - gruuthuse

Op de vraag in Biekorf 1968, 256.

De Duitse astronoom en chirurg Franz Paula von Gruithuisen (1774-1852) was van Brabantse afkomst. Zijn vader was een valkenier uit 's Hertogenbosch die door keurvorst Maximiliaan III van Beieren naar het Hof van München werd geroepen. (Allg. Deutsche Biografie X 6-7).

Het gruiterecht (i.v.m. bierbrouwerij) was in veel Nederlandse steden in voege. Niet alleen Brugge en Gent in Vlaanderen hadden een *gruuthuus* doch ook Utrecht en Dordrecht in Holland hadden hun *gruythuys*; en 's Hertogenbosch, waar het gruiterecht eveneens in voege was (Stallaert I 541), zal voorzeker ook een gruithuis hebben gekend.

De gruit, die het in de 14e eeuw voor de hop heeft moeten

afleggen, heeft standgehouden in familienamen (de Grutere, de Gruyter; van Gruuthuse, van Griethuizen), veel meer dan de hop, die maar weinig namen b.v. Hoppenbrouwer) op haar krediet heeft.

E.N

Sioux-indianen in de expo 1910

Bij het lezen van de mengelmare in Biekorf (1967, 119-120) over die 'Sioux-Indianen op toernee in Vlaanderen' ten tijde van koning Willem in 1827, moest ik gaan denken aan die Roodhuiden die ik in 1910 op de wereldtentoonstelling van Brussel gezien heb. Ze hadden een kamp in de afdeling van de 'attrakties' en hielden daar vertoningen op een soort koersplein, want de nummers bestonden voor een goed deel uit ruiterstukjes met brio uitgevoerd door blanke cowboys en cowgirls op zeer wilde paarden.

De Roodhuiden waren in meerderheid mannen, doch er waren ook vrouwen en kinderen bij, die te zien waren in de Indianen-hutten. Daar was er allerlei handwerk (korven, potten en weefsels) tentoongesteld en andere 'souvenirs' die men na de vertoning kon gaan kopen.

Zijn er sedert 1910 nog zulke groepen Indianen uit de States bij ons op toernee geweest?

G.L.

Nog meer paptaarte!

Ter gelegenheid van Kuurne-kermis, eerste zondag van oktober, worden er in de familie nog altijd 'oude-vlaamse paptaarten' gebakken, naar een recept van tante Rosalie (gest in 1895). Hier volgt het.

Neem 30 klontjes suiker en wrijf ze goed tegen een citroen (tot de schil praktisch afgewreven is). - Een liter melk. - 100 gram boter (of margarine). - Twee volle sneden koekebrood (zonder rozijnen).

Dit alles samen laten opkoken, en met een vork het brood fijnwrijven. Na het kookpunt 5 minuten laten rusten.

Daarna zes eieren, goed dooreen geslagen (dooiers en wit), voorzichtig erbij doen en goed roeren.

Dan de pap in een pateel gieten (aluminium papier kan hier helpen); de pap moet een goeie centimeter dik zijn; in een matig warme oven gedurende 45 min. laten bakken, tot de korst schoon goud-bruin is.

Het fijne van de taart ligt in de lichte citroensmaak... dus de suikertjes goed inwrijven. Smakelijk!!!

C.V. Kuurne

Klokkengieters drouot

Op de vraag in Biekorf 1969, 255.

De eerste klokkengieter van die naam te Doornik is Clément Drouot, die in deze stad werkte in 1806-1820 in associatie met verscheidene anderen. Hij werkte een hele tijd samen met zijn drie broeders: Denis, Simon en Jean Baptiste talrijke klokken uit die periode zijn getekend *Drouot frères.*

Omstreeks 1842 werkte Clément Drouot samen met zijn zoon Paul-Denis, die weldra zijn vader opvolgde en te Doornik werkzaam geweest is tot in 1891. In dit jaar liet hij die gieterij over aan de Mechelaar Marcel Michiels, met wie hij een drietal jaren had samengewerkt. - Volgens F. Desmons, Les cloches de Tournai, in Annales Acad. d'Archéologie de Belgique (Antwerpen) LVII, 1905, 23.

A.D.

De heer van Wieze, graaf van Watou

Op de vraag in Biekorf 1969, 255.

In ‘Twee kapelanieën van Sint-Jan-Evangelist in de Collegiate Dendermonde’, gaf ik in noot 32 (onze Gedenkschriften 3e r., dl. XVII, bi. 100) de heren van Wieze: Jan van Yedeghem zn. Robrecht, Mher Robrecht zn. Jan (1470), Mher Steven zn. Robrecht (1510), Mher Charles, ridder (1525), Mher Jacob zn. Charles (1562), *Mher Charles zn. Jacob, graaf van Watou (1578),* Mher Jan zn. Charles, graaf van Watou (1630), Mher Frans zn. Jan, graaf van Watou (1640).

M. Bovyn

Deze belangrijke mededeling van de redacteur van de Oudh. Kring van Dendermonde brengt de sleutel voor de ontsluiting van het geval van die Heer van Wieze, die in de jaren 1580 als hoogbaljuw van Ieper optreedt.

Charles van Yedeghem is de eerste graaf van Watou. Hij was zoon van Jacob, heer van Wieze, gouverneur en kapitein van Dendermonde in 1573, eerste schepen van de stad Gent, daarna hoogbaljuw van de stad en het land van Aalst. Mher Jacob was gehuwd met Agnes de Ghiselin, gezeid van Busbeke, een zuster van de bekende humanist en diplomaat Ogier van Busbeke.

Charles, zoon van Jacob en Agnes de Ghiselin, trouwde te Sint-Omaars, 24 juni 1584, met Maria van Cortewyle, die de heerlijkheid van Watou inbracht. Het leen van Watou zou hij eerst in 1608 uit de successie van Marie de Sacquespée, vrouwe van Diksmuide, kunnen afkopen. Charles werd ridder in 1598, baron van Busbeke in 1600 en graaf van Watou in 1629, kort voor zijn dood (15 aug. 1630).

Charles van Yedeghem was Heer van Wieze toen hij op 24

Januari 1590 door het hof werd aangesteld als hoogbaljuw van Ieper. In deze hoedanigheid hield hij op 1 oktober 1590 zijn eerste 'dingherlag'. Hij bliJft '*mijnheere van Wieze*' ook nadat hij ridder wordt en baron van Busbeke (1598-1600). *Graaf van Watou* is hij maar enkele maanden geweest; de titel wordt wel gedragen door zijn zoon Jan en zijn kleinzoon Charles, die allebei hoogbaljuw van Kassel geweest zijn.

Charles van Yedeghem, eerste graaf van Watou, en Maria van Cortewyle werden begraven te Watou. Hun grafmonument - witmarmeren ligbeelden op een zwart mausoleum - is er nog heden een bezienswaardigheid in de parochiekerk. Redding en herstelling van dit monument zijn een lange en pijnlijke geschiedenis geweest.

A.V.

- L.A. Rubbrecht, Geschiedenis van Watou 30-64 (Brugge 1910). - J. Dalle, Histoire de Bousbecque 74-78 (Wervik 1880). - Augustijn van Hernighem, Nederl. Historie II 127 145 176 (Gent 1867). - F. Vandeputte in Hand. Emulation XIX, 1867, 92. - De Potter-Broeckaert, Wieze 27 (Gent 1893). - Biekorf 1959, 196-198.

Vrome levensavond van graaf Diederik

Na zijn vierde en laatste reis naar het Heilig land had graaf Diederik van de Elzas nog een goed jaar te leven. Hij keerde terug in het najaar 1166 en zou te Grevelinge overlijden op 17 januari 1168.

De Vlaamse Kronieken weten heel wat bijzonderheden te vertellen over de devoties van Diederik gedurende zijn laatste levensjaar.

Diederik was diep aangedaan door het heilig leven en de dood (begin 1166) van zijn echtgenote, Sibylla van Anjou, te Jeruzalem. Niet minder diep had hem het voorbeeld getroffen van zijn (halve) kozijn Willem van Ieper die, na een zeer woelig en avontuurlijk leven, zich teruggetrokken had in het Sint-Pietersklooster te Lo, waar hij in 1164 overleden was. Diederik nam exempel aan Sibylla en Willem, zich voegende 'uut den gheruchte van den volke'.

Diederik vindt nog tijd om het klooster van Watten te stichten, waar hij zou begraven worden. Ondertussen rijdt hij nu en dan naar het graf van Willem van Ieper te Lo om er een drietal dagen in bezinning door te brengen.

In zijn kalender staat ook de St. Pieterskerk van Kassei waar hij het graf van zijn grootvader Robrecht de Fries gaat bezoeken.

Naar de St.-Bertijnsabdij rijdt Diederik meer dan eens om er te bidden op het graf van zijn kozijn, de vroeg gestorven graaf Boudewijn Hapkin, en op dat andere graf van zijn (verre) kozijn en rampspoedige mededinger Willem van Normandië.

Ten slotte zien we hem pelgrimeren ‘uut devocien’ naar een graf in het vrouwenklooster van Broekburg: daar lag zijn tante Clementia begraven, de vrouw van graaf Robrecht II van Jeruzalem, een intrigante zonder weerga in het Huis van Vlaanderen.

In deze ronde van Diederiks late vroomheid komt Karel van Denemarken niet voor. Heeft de kroniekschrijver de graafmartelaar overgeslagen omdat deze in de burchtkerk van Brugge begraven lag? Feit is dat Karel de Goede, de derde kozijn uit het trio van kozijns die de grafelijke kroon van Vlaanderen hadden gedragen, in de gedetailleerde reeks van Diederiks dynastieke devoties niet genoemd wordt.

A.V.

Inventaris van een bakkeet 1792

Toevallig kreeg ik, uit partikulier bezit, de staat van goed in handen van ‘Pieternelle de Sitter, filin Joannes verweckt bij Joanne Schaep, Vrylaeteresse... overleden ter prochie van Westcapelle, op den eersten ougst 1792’. Een van de artikelen luidt als volgt:

‘*In de backeete:* Item de somme van 4 ponden 9 schellingen grooten over den prys van eenen angelketen, tange, blaespuype, vierschoppe, rooster, theeketel, lauwer, angenyzer, een caperen tassche, drie emers, een jock, twee manden, eenen banck, een stoel, een troch, ovenpaele, loete, vyf auweelen, clietaemer ende andere rommel’.

M.C.

Swineman

Aansluitend bij de mededeling van F. Debrabandere in Biekorf 1969, 211-212, betr. Zwineman.

Swineman met bet. zwijnenhoeder is in het middelned. wel als beroepsnaam te vinden. In 1402 wordt *Michiel de swineman* vermeld onder het personeel van het St.-Janshospitaal te Brugge: hij ontvangt 3 lb. 12 sc. grote voor een halfjaar dienst, evenveel als de dienaar van de bursier, als de kok en als de eerste keukenmeid van het gesticht. In 1446 is *‘Jan Cozyn de zwyneman’* in dienst op het Hof van Schoeringe te Zuienkerke. (SJH. Rekeningen 1402, f. 64; 1446, f. 127).

Een inventaris uit 1386 van de ‘prioressen zolre’ van het Brugse hospitaal vermeldt (f. 20, annex rekening 1386-87): ‘Item den zwineman, een bedde met eenre sarge ende 2 paer lijnlakenen ende met eenre panten’.

Verdam heeft *swineman* niet opgetekend, hij kent echter wel *swiner, swijnder* uit Kiliaan met dezelfde betekenis.

A.V

Politieke etymologie van ‘Vlaanderen’ 1578

Een politiek kwatrijn uit de tijd van bittere polemiek en verscheurdheid in Vlaanderen, ontleedt de naam van onze provincie en vindt er twee delen in: *vlaan* (eigenlijk: villen, stropen) en *anderen.* Het vers uit 1578 luidt (bij Blommaert. Politieke balladen, ed. Vlaemsche Bibliophilen, blz. 329):

> Vlaenderen, ghy moet veranderen,
> Ghy moet heeten: *Vlaet malcanderen;*
> Want waer ic comme op eenighen dagh
> D'een vlaet den anderen, daer hy can of magh

Oorspronkelijk was dit vers in 1578 zeker niet. Reeds vijftig jaar vroeger, in 1522, had Jacob de Hont van Axel de volgende versie in zijn Kroniek neergeschreven:

> Vlaenderen, du moets dinen naem veranderen,
> du moets heten: *‘Elc vla den anderen’!*
> Wie best mach es den anderen fel,
> nu es dijnen name: ‘*Elc vla den anderen wel*’.

Het vers van De Hont was geïnspireerd door de bedrieglijke praktijken en uitbuiting in de koophandel; zie Biekorf 1966,

169. Uit het bovenstaande blijkt dat die ‘bittere’ etymologie gedurende de topjaren van de zestiende-eeuwse polemiek uit het zakenleven werd overgeheveld naar het terrein van de politiek, die alsdan het literaire leven alhier beheerste.

E.N.

Snip-snap-snorium

Op de vraag in Biekorf 1969, 256.

Wordt dat spel met de kaart nog ergens gespeeld? ik geloof het niet, 't is iets van de oude tijd, 1860 volgens D.R.

De volledige naam van het spel voegde er nog *peccatorium* bij. En het was feitelijk een spel van snapachtigheid met kaarten en woorden.

Teirlink beschrijft het spel als volgt. De eerste speler speelt een kaart uit en zegt *snip.* De tweede legt de onmiddellijk volgende hogere kaart en zegt *snap!* De derde legt de volgende kaart en zegt *snorium,* en de vierde item, zeggend *peccatorium.* (Zuidoostvl. Idioticon III 86).

Een uitvoerige beschrijving door F. Van eauwenberge is te vinden in Volk en Taal V (1892), blz. 59-59.

Het spel, ook *snipsnappen* genoemd (WNT XIV, 2368), was ook verspreid in het Land van Waas en in het Antwerpse. Joos (1900) noemt het *snipsnappen* een gemakkelijk spel - er is geen troef - gespeeld door kinderen. Uit zijn beschrijving echter blijkt het spel ook zijn fijnigheden te hebben gehad.

C.B.

Oud-zonnebeke

Zonnebeke met zijn oude abdij, gelegen in (het voormalige) West-Ieperambacht, had het benijdenswaardige voorrecht onder zijn eigen zonen de historicus van formaat te vinden die het lokale verleden aankon. En die het in zeer zware jaren niet losliet, en het ten slotte in patria zelf heeft afgewerkt: de uitstekende monografie van pastoor *Valeer Pil (Zonnebeke: heerlijk verleden, zonnig heden*; Langemark 1962) is een blijvend basiswerk voor de plaatselijke geschiedenis.

Het Zonnebeke van vóór de vlucht en de verwoesting is nu ook al een Oud-Zonnebeke geworden. Vóór 1914 ligt een wereld die al even ver af blijkt te liggen als de middeleeuwen. *Guido Vermeuten* van Zonnebeke heeft zich dapper en metodisch aan 't werk gezet om het volksleven van zijn dorp in de jaren vóór 1914 te beschrijven aan de hand van al de bereikbare mondelinge en geschreven bronnen. Het dagelijks leven, de feesten, spelen, gebruiken, overleveringen en vertellingen van West-Zonnebeke krijgen een beurt in een eerste verzorgde brochure: *Zonnebeke vóór 1914. Deel I: De Westhoek.* (32 blz. in-8, ill. In eigen beheer. - Te bestellen door overschrijving van 40 F op P.R. 8540.27, Guido Vermeulen, Zonnebeke). Zeer aanbevolen. - *A.V.*

't Manneke uit de Mane

Maanmanneke van 't jaar O.H. 1970 zendt - in dicht en ondicht - twee brieven naar de mannekes der aarde, brieven van protest, ingegeven door een kosmische angst. Ze zijn daar!... Manneke is kristelijk op een maan-zonder-bijbel, en weet maar al te wel dat de mannekens der aarde met bijbel-en-al dat van langsom minder aan 't worden zijn. Liever hier alleen in al mijn stof, zegt Manneke, dan dat die boel van ginder naar hier overkomt met al zijn bof. Maand voor maand rost het een serie aardelingen af en laat ze door alle weertypes verder lopen met de wind vanachter. En met toch ook een boordevolle toemaat van (onverfestivalde) humor en vertellement. Dank je, onbegrensd Manneke, voor je goed werk dat de begrensdheden van onze wereldbol voor jan en alleman zuiverend op de kandelaar zet. - 't Manneke: Volksalmanak voor Vlaanderen, overal te verkrijgen (170 blz. tekst en tekeningen: 20 F); ook bij toezending van kontant op adres van redaktie: K. De Lille, Cartonstraat 40, Ieper).

Bijlaagje tot Mannekes prijsvraag (blz. 168).

Mane-herbergen:

De Maandag (Kortrijk. Roeselare). - De Nieuwe Maan (Roeselare). - De Maanschijnen (Overmere). - De Drie Halve Manen (Delft). - De Gekroonde Maan (Delft). - Heel wat maanschijn-namen (-busch, - meers, - polder, - straat) bij DF IX 1089.

Is fna. Maenhout wel een maan-naam?? *Mane* is ook fam. verkorting voor Emmanuel (Kortrijk). - En waar is *De Blauwe Maan* bekend als huis- of herbergnaam?

B.

Kleine verscheidenheden

ALEBROUWERE. - Iemand die *ale* (bier) bereidt of doet bereiden om het te verhandelen. Op de oudheid van het beroep wijst de verspreiding van de beroepsnaam als familienaam: in 1280 leven te Ieper een Johannes Alebrouwere en een Symon Alebrouwere (Comptes ed. de Sagher 40 49); de Brugse stadsrekening noemt in 1282 een Nicölas Alebrouwers (Inv. Introd. 292). Vgl. eng. *ale-brewer* in Oxford Dict. I 213. - Dauzat citeert (uit Guise) de fna. *Goudalier,* brouwer, die teruggaat op ofra. *godale,* goed bier: een ontlening uit eng. of mnl. Zie MnlW I 333-334, waar *aleman* (bierschuit) uit een Vlaamse oorkonde van 1262 wordt geciteerd.

BOLLEBAKEN. - Baak die de vaargeul van een rivier aanwijst met (boven de ankerton) een bol als teken. Door de nering van de schiplieden werd in 1465 een bewaker van de baken ten oosten van het Zwin aangesteld. Het reglement van 1465 bepaalt: 'Eerst, zo zal de voorseide bakenare baken den Speelman up beeden henden, te wetene up elc hende met eenen ryse... Voort buten ant Meylant buter stelle, een bollebaken met eender tonne'. (SAB. Groenenbouc onghecotteert, f. 185^{v}). Een herstelling, door de stad Brugge in 1486 bekostigd, betreft 'een bollebaken dat stond ten hazegarze voor t'Siake ende onsticx ghewaeyt'. (Invent. VI 276). Vgl. MnlW I 1355; WNT III 298, XVII 1091 (s.v. tonneboei). Over bakenare, zie Biekorf 1964, 63.

BULTEL, BULTEEL - Doek gebruikt in de bakkerij om meel te builen en te ziften. Uitgaven van het St.-Janshospitaal te Brugge betreffen de aankoop van 'buildoek'. Anno 1502: 'betaelt van bultellen omme int bachuus te zichtene, 9 sc. par.' - 1510: 'van 3 ½ ellen bulteels in de backerye, 7 sc. par.' - 1529: 'van 4 ½ ellen fyn bultelle te 2 sc. 3 d. par. delle ende van 4 ½ ellen grof bultelle te 15 d. par. delle, comt tsamen 15 sc. 9 d. par.' - 1533: 'van 4 ½ ellen fyn bultelle omme de backere ende 1 elle om een stomyne inde broeders cuekene, 11 sc. par.' - 1563 en 1565: 'over den coop van 4 ½ ellen bultelle... omme ten oirboire vanden backer hier binnen'. (Rek. 1502, f. 75; 1510, f. 53^{v}; 1529, f. 157; 1533, f. 6; 1563, f. 131; 1565, f. 127^{v}). In diets en romaans Vlaanderen gold dezelfde term: 'Een nieuwe bultelle omme mede te bulten, 12 gr.' (Brugge 1577) nevens: 'Ung bultel à bulter farine' (Sint-Omaars 1499). Een bultel of zeef was ook onmisbaar voor het bereiden van geneesmiddelen. Het recept (14e eeuw) van de pleister 'Kleine Gratia Dei' wil dat de voorgeschreven kroppen en zaden worden 'wel cleine gepulvert ende ghebult door een nauwe bultel'. Ook voor de 'grote Gratia Dei' geldt het voorschrift: 'ende sichtet door een nauwe bultel. Ende hier na... doense weder lopen dor een bultel an dander zide'. (Liber Magistri Avicenne, ed. Vandewiele I 130 132). - Vgl. ofr. *buletel, bultel* bij Godefroy VIII 394; mhd. *biuteln* (von Wartburg I 387-388). Oudeng. heeft *bultell, boultell* en de vaak voorkomende samenst. bultclathe (1425), bultelle clothe (1460), boulteclaith (1595); zie Oxford Dict. I 976 1020. - Bulteel is als fna. bekend in Gent en in Ieper (o.m. de humanist Gislenus Bultelius † 1607).

BYLSTUCK. - Landmetersterm. Een stuk land dat de vorm van een bijl (hakbijl, met de snede op kant) vertoont. De Ommeloper van Zwevegem vernoemt anno 1685:

‘een bylstuck lant’ (RAB. nr. 2124 aanw.). Als plaatsnaam komt *Het Bijlstuk* voor in Ruiselede en Sint-Andries (DF II 1141). Zeer verspreid is pln. *De Byle* met bet. bijlvormig land (meers, bos), als toponiem wordt De Byle in een vijftiental wvl. gemeenten vastgesteld (DF II 1138-39). Ook Brabant kent De Byle, Het Bijlstuk

en Het Bijlbunder (R. van Passen, Topon. Kontich en Lint nrs. 260-265) - Zie verder s.v. bylen.

GATTENTEELE. - Koperen vaatwerk om spijzen door te slaan; ndl doorslag, vergiet verzijp; mnl. ook becxkin met gaten. - In het sterfhuis van Cornelis vanden Berghe, kapelaan in de O.L Vrouwkerk te Kortrijk wordt in 1574 onder het keukengerei opgetekend: 'een eeren gattenteele'. (Caullet, Testam. 104). - Over de verspreiding van de *gate*-samenstellingen met bet. verzijp, vergiet, zie de belangrijke studie van J. Stroop in Taal en Tongval XXI 70.

GHEER, GERE. - Landmetersterm. Een spits toelopend grondstuk, een driehoek. 'Alswanneer een stuk maer drye zyden en heeft, bekomt het de naem van eenen dryehoek, eene geere, ofte van eene drye-hoekte partye, en word gezeyd twee zyden te hebben ende een eynde'. (P. Gilliodts, Examen der Landmeters voor het Brugse Vrye, Brugge 1792; p. 287). Uit RAB. Wettelijke Passeringen Proossche 1529-1538 (Reg. nr. 1240, f. 14^{v}): 'Ende voort zo ligghes west vandaer vive stringhen ende eene gheer, groot tsamen vijf ghemeten een lijne 25 roeden landts..., streekende den voorseiden gheer westwaert met eenen scerpen becke tot jeghens de dreve van den voorseiden have'. Uit Ommeloper Sint-Andries 1693, f. 101 (Kerkarchief St.-Michiels), redaktie van landmeter Charles Lootyns: 'Daeraen eene geere ofte dryehouck'. Een akte van 10 mei 1530 vermeldt: 'Een ghemet preter 4 roeden, ende es eenen langhen gheer, tusschen...' (RAB. fonds Kartuizers, voorl. blauw nr. 5330). Uit een akte van 25 okt. 1635: 'Item ten oosthende daeran ses ghemeten lands, ende is som nederlandt, opt noorthende *gheerwys ende te nieten afloopende* tusschen beede de voorgaende parcheelen ende tnaervolghende landt'. (RAB. fonds S.J. voorl. blauw nr. 9975). De Ommeloper van Craijens Polder bij Sluis, anno 1730, vermeldt op de kaart f. 8 *'een gheerende sticq* '(RAB. Aanw. nr. 3618). - Ndl. *geren* is: een schuine of scheve richting hebben, aan één of meer zijden schuin lopen; dat huis geert, een kamer die geert (Vandale; WNT IV 689). - Als plaatsnaam is Den Gheer, De Gheere, Het Gheerken in heel Westelijk Vlaanderen verspreid, en in oude oorkonden voorhanden: De Gheere (1271 Broekburg), die Gheer (ca. 1300 Dudzele), t'Gheerkin (1331 Oedelem), De Gheer (1346 Sijsele) om er maar enkele te noemen. *Den Gheer* was een heerlijkheid te Merckeghem bij Duinkerke en kan mogelijk verantwoorden voor fna. *Van den Gheere.* Ook mv. komt voor: De Gheers (verscheidene partijen land en bos te Koekelare, 1S55); ook geromaniseerd: Le Gere, Le Gheret; le Petit Gheerquin (Sint-Omaars). Zie DF IV 502-510 en 514-515 waar ook samenst. als Gheergemet, De Gherehoec, vermeld worden. - In de heraldiek kan een afzonderlijke *geer* (driehoek) als zelfstandige wapenfiguur voorkomen; hij gaat dan uit van de rechterschildrand en is in het eerste kwartier geplaatst. De term *gegeerd* (fr. gironné) betekent o met geren bedekt, t.w. met (gewoonlijk acht) gelijke driehoekige vakken waarvan de basissen tegen de rand van het schild geplaatst zijn. De vakken zijn afwisselend van metaal en van kleur. Over de verschillende type van *gering,* zie Pama, Handboek der Wapenkunde 117-118. - Het *gegeerde* (goud en azuur) wapen van Oud-Vlaanderen vormt nog heden deel I van het (met de Leeuw) gedeelde wapen van de provincie West-Vlaanderen.

HAPSTICK. - landmetersterm. Een stuk land dat de vorm van een happe (hakbijl, met de snede in het midden) vertoont. Bij uitbreiding: stuk land met onregelmatige vormen en uitsprongen. Loquela (1890) geeft een bepaling door De Bo gehoord te Elverdinge: ‘Een stuk land dat in een ander hapt, dat op 't einde ombuigt, gelijk een happe, en

aldus uitspringt in een ander stuk'. Een Landboek van Veurne noemt n 1515, bij de beschrijving van een landerij te Houtem: 'benoorden daer van een hapstick'. (DF V 434). Een akte van 4 sept. 1520 noteert bij de beschrijving van een leen: 'ende es een hapstick'. Een latere akte van 8 jan. 1760 gebruikt nog weer de term: 'Oost daer aen een lanck happestuck, streekende oost...' (RAB. Fonds Burg van Veurne, charters voorl blauw nr. 874 en nr. 1556). - Als plaatsnaam is happestuk in Wvl. zeer verspreid; zoals ook *Happe, Hapken, Happende stuk* als namen van stukken land, bos of meers. (DF V 421-436; D. Denys, Top. Roeselare nrs. 1189-1221). Vgl. fra. pièce de terre en hache, manoir à happe, labour à cognée: termen die voorkomen in Zuid-Vlaanderen (Moeskroen, Spiere); cette pièce de terre fait hache = s'enclave dans teile autre (Littré). - Zie ook s.v. bylstuck.

HARE. - Weefsel van paardenhaar gebruikt in de brouwerij voor het drogen van mout in de ast (droogoven). Uitgaven voor de brouwerij in het St.-Janshospitaal te Brugge betreffen de aankoop van *hare:* anno 1533 'betaelt Jan Ysenbaert van een rolle meehelse hare lanc ontrent 80 ellen danof wy ontrent deene helft versneden hebben omme een hare op den hast int brauhuus, den hoop omme 17 sc. 6 d. gr. Ende 4 gr. van een pont haerne gaerne omme te naeyene, comt tsamen 10 lb. 14 sc. par.' - anno 1563: 'betaelt over den coop van een hare lanc 32 ellen te 5 sc. par. de elle omme up den hast te legghen int reeden an tmoudt, 8 lb. par.' - anno 1577: 'betaelt Gheeraert vander Voorde over den coop van 32 ellen haer up den nast te 6 d. gr. delle, compt 16 sc. gr.' - anno 1578: 'betaelt Jan Snouck over den coop van 36 ellen haer omme graen te drooghen up de nast 24 sc. gr. (Rek. 1532-33, f. 6; 1563-64, f. 131; 1577, f. 21; 1578, f. 33). - Teksten uit Sint-Omaars brengen in 1499 *haire, herre* met dezelfde betekenis: 'herre de long poil pour braser grains; une haire pour la brasserie; 26 aulnes de herre pour mettre sur la toureille faicte en la brasserie'. (Godefroy II 468). - De *hare* was ook in oliemolens in gebruik en *haardoek* was onmisbaar in de zeefmakerij. Te Brugge waren de 'sevenmaeckers' besloten in het ambacht van de stoeldraaiers. Een zekere Pieter Le Gramiere had zich in 1566 verstout 'achter strate te vercoopene, tooch ofte vente thouden van zeker *aere zevenen...'* Dit druiste in tegen het ambachtsprivilege en de ondernemende man werd beboet. (Vande Velde, Ambacht Stoeldraaiers 44). - Vgl. met *hare:* haren kleed, boetekleed (zelfde oorsprong). De fna. Haremaker is getuige van het oude beroep.

CRUUSGHELT. - Een taks door de melaatse te betalen wanneer hij 'zyn cruus verstelde', d.i. bij verhuizing; het bedrag (2 sc. par. in 1520) kwam ten goede aan de 'grave vande rabauden' (politieofficier). Aldus te Ieper, volgens dordonnantie nopens de leprozen van 1520-24; 'Den voorseiden grave [vande rabauden] sal ooc hebben alzulcke cruusghelden ende huweghelden ende oock alsser eenen besiecten poorter sterft tbeste upperste habijt...' (O. Mus, Leprozerij Hoge Zieken III 103, coll. 100). Ook de opperdeken van Hoge Zieken ontving een vergoeding 'als sij [de besiecten] verhuusen ende hemlieder cruus verstellen'. In de rekening wordt de ontvangst ingeschreven: 'Vanden cruuce te verstellene, 2 sc. par.' Het beloop van ieder melaatse was met een houten kruis afgepaald. Dit *cruusghelt,* te betalen bij verandering van woonst, was ook in de Leprozerie van Gent bekend. (De Potter, Gent VIII 425). - Een andere bet. van *crueeghelt* in verband met de Jeruzalemvaart in MnlW III 2162.

LYKBLASOEN. - Zwart bord (paneel) waarop het wapen van een overledene en zijn sterfdatum geschilderd zijn. Rouwbord, wapenbord; fra.

blason funèbre. Carolus-Petrus de Berlaere, Heer van Overbrouck, werd in 1722 in de O.L. Vrouwekerk op St.-Pieters te Gent 'begraven met syn Lykblasoen'. Maria-Theresia van Loo werd in 1754 bijgezet in de St.-Michielskerk te Gent, achter het hoogaltaar 'waer ontrent haar Lykblasoen geëxponeert is'. Haar lijkdienst werd aldaer 'met haer Lykblasoen verricht'. (Vlaemsche Indicateur XII, 17842, 18, 19, 34). Op 6 okt. 1783 overleed te Kortrijk Constantia du Toict, 31e abdis van Groeninghe. 'In haer Begravenisse en solemneel Uytvaert is geëxponeert geweest het Lykblasoen haerder edele Familie'. (Vlaemsche Indicateur XI, 17841, 72). De uitdrukking 'met Lykblasoen begraven o komt in de 18e eeuw herhaaldelijk voor. De vroegere uitdrukking (16e eeuw) was: 'begraven met schilderie'.

LYPSTICK. - Landmetersterm. Een stuk land dat 'lijpt', d.i. een scheve of kromme kant heeft. Lijpen (kwade vouwen hebben, scheef trekken) wordt vooral gezegd van lijnwaad; zie De Bo s.v. lijpen. Uit de Ommeloper van Bredene anno 1707 citeert De Flou (IX 1044) uit een beschrijving: 'ende es een cromme lype plaetse'. Landmeters van het Brugse Vrije gebruiken de term lypstick in de redaktie van akten in 1576-1577: 'Voorts... vier lynen landts ende es een lypstick...'; '... een lypstick, neder ende pittende tusschen...' (RAB. fonds S.J. voorl. blauw nrs. 9773 en 10140). - Als plaatsnaam komt *Het Lijpstick* voor te Zedelgem in 1674; De Flou noteert daarbij dat in zijn citaten *lyp* steeds als *scheef* dient verstaan te worden.

MALADRYE. - Leprozerie, inz. hoofdleprozerie (met recht van schouw of visitatie). De wetheren van Oudenburg zenden in 1399 een poorter voor visitatie naar de leprozerie (Madeleene) te Brugge. 'Item yghеven in aelmoesenen Meeus Cooppal onsen portere als hy ghesonden was ter prove ter maladrye, thulpen tsinen casten, 10 sc.' (Hist. Oudenbourg II 175). Een memorie betr. begrenzing, in 1505 opgesteld door schepenen van Gent, bevestigt een aloud 'recht van der maladerie, nu ghenaemt het rycke gast-huus' (Diericx, Mémoires I 585). Kiliaan noteerde (1588) maladerye als eigen aan Waals-Vlaanderen. De ofra. term *maladerie* (1200) met bet. leprozenhuis heeft via *ladre* (uit Lazarus) een ontwikkeling naar *maladrerie-* doorgemaakt. (Bioch - von Wartburg 340-341).

MATTE. - Een taart gemaakt van 'mattemelk', eieren en fijne bloem. Mevrouw van het O.L. Vrouwgasthuis te Geraardsbergen geeft in 1564 een fooi 'aen twee dochterkens die ons matten gebracht hebben'. In 1567 noteert dezelfde overste in haar rekening weer een drinkgeld 'ghegheven als men ons matten, appels ende andere beleeftheden gebracht heeft.... (o.m.) een paender pruijmen van damast' (Devos, Invent. 386 387). - Matte (meestal mv. *matten)* is een term voor geronnen melk, mattemelk; de taart wordt genoemd naar die melk. *Matten* 'klonters, wrongel van melk' nog zeer verspreid in oostvl. dial. (Teirlinck s.v.; vgl. De Bo en WNT IX 317). Mattetaarten zijn nog heden een bekende specialiteit van Geraardsbergen. - Vgl. fr. *mattes* 'gekaasde melk' (Vercoullie). De term *maton* 'geronnen melk, zachte kaas' is verspreid in heel het aangrenzend romaans gebied, van Luik tot Rijsel en tot in Normandië (Godefroy V 203). Zie ook mhd. matz, hd. matte (Kiuge-Mitzka 466) met dezelfde betekenis.

PANTE. - Laken als windscherm hangend bij het bed. De inventaris van de ‘prioressen zolre’ van het Sint-Janshospitaal te Brugge vermeldt anno 1386: ‘Item int brauhuus 3 bedden met 6 paer lynlakenen ende met 3 saergen ende met 2 panten. Item den zwineman een bedde met

eenre saerge ende 2 paer lijnlakenen met eenre panten'. (Rek. 1386-87 annex). Uit ofra. pente (doch met latere en andere bet. bij Godefroy VI 88: bande pendue autour d'un ciel de lit). Vgl. MnlW VI 99 en De Bo s.v. pant.

PARMENTIERNE. - Fijn naaiwerk verrichten. De rekeningen van het Sioenklooster te Kortrijk vermelden in 1525 een uitgave voor saai, bonnetten en handschoenen 'ende van parmentieme'. In 1531 komt nog weer een uitgave 'van diverssche parmentieringhe'. (Biekorf 1959, 292 297). De zusters 'parmentieren' echter zelf op bestelling van buiten: in 1534 wordt een som van 14 pond ingeschreven verdiend door 'ons parmentiersterigghen van te nayen, wullen ende lynen'. In 1538 waren er drie, in 1539 vier zusters-fijnnaaisters die o.m. 'gefronste hemden' afwerkten naar de nieuwe Franse mode, bestemd voor rijke dames. In 1555 betalen de gasthuiszusters van Geraardsbergen een som van 24 sc. aan Domien Rogiers 'van acht daghen ghepermentiert thebben voor den godshuyse'. (Devos, lnvent. 377). - Het werk van de parmentier was fijner dan dat van de *scepper* (kleermaker). - Het ofra. *parmentier* (uit mlat. parmentarius) blijkt geen verbale afleiding te kennen, en evenmin een kollektief. (Godefroy V 758). Het oud-engeis daarentegen kent wel *parmentary* naast *parmenter,* doch evenmin een werkwoordelijke vorm zoals ons mnl. (Oxford Dict. VIl 487). - *Parmentier* leeft voor in de familienaam.

PYPSLUETELE. - Sleutel met holle schacht; fr. clé forée. De kruit kisten van de stedelijke artillerie te Brugge hadden slot en sleutel. In 1418 noteert de stadsklerk een uitgave voor '7 pypslotelen ende de sloten verandert an de laden daer men!poeder in sluut'. (Invent. V 269). In 1564 levert de smid aan het O.L. Vrouwegasthuis van Geraardsbergen 'eenen anker om ons camerken ende een slot met eenen grendel ende eenen pypsluetele'. (Devos lnvent. 386). De privilegekoffer van de stad Brugge, bewaard in het 'secreet-comptoir' op de Halle, kon alleen met de sleutel van de burgemeester van schepenen geopend worden; in 1672 was die speciale sleutel 'een kort ende dick pypsloterken met eenen breeden baert, beneden den baert oft tanderinghe met een kruysken'. (Invent. Intrad. 69). - Vgl. MnlW VI 336. WNT XII-1, 1755. Havard I 878.

THONNEBAKEN. - Gekuipt houten vat dienende als boei en dragende een vast merk dat het vaarwater aanwijst. In 1500 is Adriaen van Hille door de wet van Brugge aangesteld als 'bewarer van den thonnebaken ter sluus' tegen een jaarlijkse bezoldiging van 6 pond gr. (SAB. Rek. 1500-1501, f. 98^{v}). De stadsrekening van Oostende vermeldt in 1522: 't'baken up de tonne van twestcayhooft'; in 1536: 'twestcayhooft daer de tonne up staet'. (Vlietinck, Oude Oostende 146). Zie ook boven s.v. bollebaken.

VERHUUSWAGHENAERE. - Iemand die het verhuizen van anderen als beroep uitoefent, verhuizer. In 1567 getuigt Jan van Nieuwenhove, hoofdman van het O.L. Vrouwzestendeel te Brugge, dat verscheidene inwoners van zijn wijk de stad verlaten hebben, sommige met hun meubelen: zelf weet ik daar niet meer over, zegt hij 'nemaer vanden zeiven transpoort van goede sal ons bescheet weten te zegghene zekeren verhuuswaghenaere, wonende byder steden huus byde Fonteinestraete, niet wetende

zynen naeme'. (Hand. Emulation 42, 210). - Het 'steden huys ghezeyt *Ten drien Dueren*', gelegen op de Wyngaertplatse, paalde aan het oude Fonteynestraetkin; zie Gilliodts, Zeslendeeten 167-167.

A.V.

Vraagwinkel

Hanebilck

In een wettelijke schepenakt (Geluwe 1649) lees ik over een openbare verkoping in een smidse, waarbij ‘buuten deselve venditie bleven es onvercocht ene *hannebilck* ende andere issere wercken dienende tot deselve smesse ende welcke voorn. *hanebilck* ende isserwerck’... enz. De Bo geeft wel de vormen *anebild, anebilk, anebulk, anebilkt,* steeds met bet. ‘aanbeeld’, hij zegt echter niets over de verspreiding ervan. Waar in West- (en Oost-) Vlaanderen zegt men *-bild* (bilt) en waar *-bilk?*

P.H. Drongen

Gatepateel

Waar in West-Vlaanderen zegt men nog *gatepateel* voor verzîp (ndl. vergiet, doorslag)?

Skaloepen

Sedert enkele jaren worden de akkers alhier in 't Ieperse overvlogen in de herfst door grote duiven, een soort woudduiven. Skaloepen, zo noemt men ze. Aan spruit- en savooikolen veroorzaken ze veel schade door hun uitwerpsels. Waar komt die naam *skaloepen* vandaan?

G.S. Passendale

Willem-Poort te Kortrijk

Bij welke gelegenheid werd, in de Hollandse tijd, de Menenpoort omgedoopt tot Willem-Poort? Onder deze naam verschijnt de poort in het ‘Plan der Stad Kortrijk’, in 1822 opgemaakt door C. Cierkens en opgedragen aan Lipkens, hoofd-ingenieur van het kadaster. Van al de andere stadspoorten is, in dat dokument, de naam onveranderd gebleven.

E.N.

Met stro geschroeid

Een met stro geschroeid varken is malser, zeggen ze (van betere kwaliteit dan met benzinelamp!) Wordt die betere kwaliteit van het schroeien ook in een benaming van varkensvlees uitgedrukt?

W.D.

Dit westelikste Vlaanderen

In zijn ‘Oud Nederland’ (1888) gebruikt Johan Winkier herhaaldelijk de bovenstaande benaming ter afwisseling met ‘Fransch-Viaanderen’. Staat Winkier alleen met die uitdrukking, of komt ze ook bij andere auteurs voor?

C.B.

Roeselaarse kommunikanten 1859

In een brief van 1872 gericht aan Duclos, alstoen redakteur van Rond den Heerd, schrijft Victor Malfait van Roeselare het volgende: ‘Gy kunt by Mr. Gezelle dat zeggen dat ik een van die 12 ben dat hy opopgeleerd heeft voor de eerste Communie ten jare O.H. 1859’. Wie zijn de anderen geweest die de ‘leeringe’ van Gezelle hebben meegemaakt in zijn laatste leraarsjaar te Roeselare?

C.B.

Keerske - Keestje

Ik lees in Biekorf 1965, 393 het woord *keerske* = overdrachtelijke benaming voor de pink (van de hand). Met die betekenis heb ik in het

Brugse dikwijls horen zeggen *kjeestje.* Het w. zou dus niet bij *keers* (kaars) maar wel bij *keest(e)* behoren?

G.P.L.

Familienaam Felman

Is de oude fna. Felman te beschouwen als een afslijting van Velt man? of een korruptie misschien?

J.D

Recbedestraet

Wat kan de betekenis zijn van die straatnaam die voorkomt in l414 te Sint-Omaars? Andere vormen zijn: Recquebedestraetque (1427). Recquebedestraet (1514), Risquebedestraet (1536).

D.C.

Elk voor zijn zelven

‘'t Is lijk Sint-Marksdag, elk voor zijn zeiven’. Gehoord van een oude Aartrijkenaar. Om luchtig-weg te zeggen: elk moet zichzelf bedienen. Hoe rijmt dat echter met Sint-Markus? Mijn zegsman zelf had daar nooit een uitleg over gehoord.

K.V.

Jours complémentaires

Welke naam hebben die dagen van de Republikeinse Kalender gekregen *in de volksmond*? Er waren er vijf (zes in schrikkeljaar), eigenlijk aanvullingsdagen om 't Republikeinse jaar gelijk te maken met het zonnejaar. Komt de term ‘invaldagen’ in kronieken of almanakken voor?

C.B.

Bamespaling

Bamespaling is beste paling: zo hoorde ik van een stevige Brugse palingeter. Uitleg moest ik hem niet vragen, hij vroeg me zelf: barnes wat betekent dat? 't Is de bamesse van bamispruimen en bamispacht, zei ik, en bamesse is oktober. Juiste, zei hij, 't is van dan af dat ze best zijn. Intussen vind ik *bamespaling* in geen woordenzoeken, ook niet in De Bo noch in Loquela, ook niet in Vandale die overigens bamisweer en

bamisregen en heel wat samenstellingen kent. De vraag is nu waar in West-Vlaanderen de term *bamespaling* bekend is en wat palingvissers er weten over te vertellen?

J.B.

Handlappen

Waar kende men een ander woord voor ‘handlappen’, d.i. de leren handbeschermers gebruikt bij het stenen laden en lossen, het kasseileggen?

L.v.H.

Waterprente

Vanwaar de oude benaming waterprente (ook: watergeprent) voor de gewone Latijnse lettersoort in drukwerk?

R.D.

[Nummer 11-12]

Volksgeloof en volksremedies in Veurne-Ambacht
Opgetekend in 1720 door de kapelaan van Izenberge

Parochie Izenberge lag nog in het oude bisdom Ieper toen een kapelaan van dit Veurnse bedevaartsoord een schriftje in zakformaat vulde met aantekeningen. Het dingetje is een *Varia* van tealogische samenvattingen, gezondheidsregels en notities voor konversatie en tijdverdrijf.

De samensteller van dit schriftje is Guilielmus BenedictJus Bollaert, die pastoor geweest is te Buiskamp van 1720 tot aan zijn dood in 1736. Tevoren, tot in 1720, was hij kapelaan te Izenberge(1). Als zodanig dateert hij zijn vademecum met een eigenhandig *'ex libris 1717'*. Guitielmus Bollaert, waarschijnlijk een geboren Poperingenaar, was ook enige tijd kapelaan in de O.L. Vrouwekerk te Poperinge geweest. Hij komt niet voor onder de studenten van het Ieperse seminarie(2). Zijn tealogische studies had hij waarschijnlijk voltrokken aan de universiteit van Dowaai. Hij heeft een mooie hand en schrijft keurig Latijn, Frans en Nederlands in de 62 bladen van het boekje (17 × 11 cm, gekartonneerd) waarvan hier de ontleding volgt(3).

1. Latijnse miscellanea (Enchiridion) over teologie, f. 1-34^{r}, 36^{v}-37^{r}.
2. De 'Superstitiën' f. 34^{v}-36^{r}, 37^{v}-40^{r}, waarvan de tekst hieronder wordt medegedeeld.
3. Gezondheidsregels (School van Salerno; Iatijn), f. 40^{v}-43^{r}.
4. Latijnse verzen op het huwelijk van Frans, hertog van lorreinen, met Maria-Theresia van Oostenrijk in 1736, f. 43^{v}-44^{v}.
5. Franse énigmes (berijmde raadsels) uit *La Clef du Cabinet,* f. 43^{r}-47^{r}; 60^{r}-62^{r}.
6. Kerckelicke Rechten vande vervallen voor de Geestelieken inde Prochie van Isemberghe, f. 43^{r}-62^{r}.
7. Latijnse verzen op Kardinaal de Fleuri, anno 1736, f. 49^{r}.

(1) D.J. van Suyt, Eenige bladzijden uit de geschiedenis van Isenberghe, Ieper, 1904, blz. 35.
(2) P. Declerck, De priesteropleiding in het bisdom Ieper (1626-1713), in Handelingen Soc. Emulation, dl. 105, 1968, blz. 91.
(3) Het boekje, behorend tot het Bisschoppelijk Archief te Brugge, wordt in 1902 vermeld afs behorend tot het archief van het Brugse Grootseminarie (Biekorf 1902, 69).

8. Eenigh Curieus tijdt verdrijf gemaeckt van pater Lucas de Swaen capucijn guardiaen tot Berghen St. Winnox ende aldaer gestorven (woordenspel met *verstaan* en verstand), f. 49^{v}-51^{r}.
9. Onderwijs tot het Gheestelick Leven, f. 51^{v}-59^{v}.

Het nummer dat ons hier bijzonder interesseert is nr. 2. de '*Superstitiën'*. Deze tien bladzijden zijn feitelijk het enig oorspronkelijk stuk midden in het mengelwerk van de Izenbergse kapelaan. Hoe kwam deze er toe dit stuk persoonlijke waarneming neer te schrijven in de volkstaal en in te lassen midden in zijn Iatijnse tealogische notities?

Uit de 37 eerste bladzijden van het boekje blijkt dat kapelaan Bollaert een aktieve teologische belangstelling had en heel wat boeken bij de hand had. Hij brengt citaten bijeen uil kerkvaders, uit oude en nieuwe auteurs. Was hij reeds gedurende zijn studiejaren daarmee begonnen? Op f. 20^{r} besluit hij een nota over kerkelijk recht met de ondertekening: *G B B*[ollaert] *in Theologia studiosus.* Op f. 29^{v} citeert hij teologische stellingen die in juni 1691 werden verdedigd door een zekere Gummarus Huijgens.

Voor zijn preken gebruikte Bollaert het alstoen klassieke tiendelige werk *Sermons des Missions* van de Franse oratoriaan Jean Lejeune, uitgegeven te Toulouse in 1662 (tweede uitgave in 1688). De 362 sermoenen van dit werk vormen een volledig teologisch-katechetisch handboek voor de prediking(4). Het derde sermoen in deel III van Lejeune handelt over het eerste gebod en de daarmee verbonden *Superstitions.* Dit was voor kapelaan Bollaert de aanleiding om in zijn notitieboekje een reeks aktuele *cassen* (casus) op te tekenen 'dewelcke sijn in gebruick in Veurne-ambacht'. Een goed deel van de volkspraktijken die de verlichte kapelaan bij prediking en zielzorg wil tegengaan (als strijdig met Gods eerste gebod) betreffen ziekte en genezing. De bestrijding van het volksgeloof was in het teologisch onderwijs zeer aktueel geworden vooral sedert de verschijning in 1679 te Parijs van het beruchte *Traité des Superstitions* van de Franse teoloog Jean-Baptiste Thiers.

De notities van kapelaan Bollaert zi'n zakelijk, duidelijk, objektief. De beweegreden van zijn metodische verkenning van het aktuele en lokale volksgeloof was pastoraal-teologisch Hoe was dat alles, door katechese en prediking, te verhelpen? Het programma moest hem wel zeer uitgebreid voorkomen tegenover een 'kwaad' dat zo omvattend was. Hij noteert op dokumentaire wijze, met zin voor het detail, met uitsiruiting van persoonlijke emotie. Alleen naar het einde toe duiken een paar uitdrukkingen op ('ende soo voorts van andere dijngen;... en diergelijke dwaesheden') die zijn tem-

(4) Over Jean Lejeune (1592-1672), bekend als 'le Père Aveugle' zie A. Molien in Dict. Théologie Cath. IX-1 (1926), 196-197.

perament en zijn engagement beginnen te ontsluieren. In het slot toont eindelijk de duivel zijn staart: die dingen zijn ‘van den duijvel geïnventeert’, en het rederijkersbloed van de kapelaen gaat aan 't rijmen over het onzinnige ‘dat Satan al bewijst’. Dan komt de gemakkelijke eindstreep van ‘noch duisent andere duijvelrien’ die hij het optekenen niet meer waard acht.

Guilielmus Bollaert heeft goed werk geleverd, verdienstelijker dan hij kon vermoeden. Als kind van zijn tijd, vooral als priester van een bisdom dat voor studie en vorming zeer naar de grote Franse scholen opkeek, heeft deze wakkere kapelaan van te lande de ‘cassen van superstitie’ opgetekend die voor onze tijd een merkwaardig, gedateerd en gelokatliseerd dokument van historische volkskunde geworden zijn(5).

A. Viaene

Repertorium van kapelaan Bollaert

‘Opden Eersten Reghel vande superstitien in het sermoen vande missien van *Pere le jeune* tome 3° sermoen 3° dienen de cassen die volgen de welcke sijn in gebruick in Veurne-ambaaht.

I

1. Van te gebruieken sekere onbekende woorden ende die te bijnden aenden hals van die men wilt genesen, ofte den siecken, gequetsten ofte gewonden persoon selfs te doen seggen; ofte die over hem te segghen met sekere omstandigheden in t'liggen ofte staen.

2. Als de vrauwe gebaert heeft een graentjen sout ofte twee in de handt te leggen met die woorden: *‘alle quaet moet van mij vlieden’* ofte wel:

‘ick blaese op mijne oore,
godt en maria wilt mij hooren’

3. Een velleken swijnenvleesch stelen, en leggen in elsenblaederen tegen de cortse op sekere plaetse.

4. Een stucxken broodt boven de deure leggen om de honden die verloren sijn te doen wederkeeren; als oock omdat de katten niet en souden deureloopen.

(5) De tekst uit het boekje in Biekorf 1902, 69-75 medegedeeld (door een anoniem medewerker) is onvolledig en wordt er niet in zijn historische samenhang gesteld. Daarom mocht hier, menen we, het hele stuk in volledige versie naar het origineel en met de nodige situering hernomen worden. - Voor zijn korte notitie over G.B. Bollaert, in leven en Werken der Zuidned. Schrijvers (uitgave Kon. VL. Academie, Gent 1900; p. 122) beschikte F. De Potter alleen over de lakonische inleiding van Biekorf 1902 en verkeerde in de menrng dat ‘het bundeltje van allerlei aantekeningen, dichtjes, raadselen...’ op zijn geheel een nederlandstalig bundeltje was.

5. Een stroij-bandt te binden aen den boom ende al heiselen deurfaopen sonder omme te sien.

6. Item de vensters ende deure opendoen, als oock alle de sloten ontsluijten van g'heel het huis, als iemant in doodts noot light om haest verlost te worden, opdat de ziele niet en soude besloten sijn.

7. Als iemandt doodt is in het huis, dat moet in d'oore van de peerden ende andere beesten geseijdt sijn omdat sij niet en souden ongemack hebben; insghelijckx de bijen te wecken.

8. Den meester van het huis overleden sijnde, en magh niet gevoert sijn naer de kercke van sijne eijgene peirden, want daer soudender noch sterven ofte onghemack cammen aende peirden.

II

Opden tweeden regel dienen de volgende:

1. Van vrese van ongeluck, niet te mogen naeijen in den maent van vrauwen naer het baeren, noch selfs niet te spinnen. Sommigen willen dat men alleenlick aende manskleederen magh naeijen, ende andere niet.

2. De koeijen laeten drooge gaen op sondaegen om op den dagh te calveren, van vrese de onruste s'nachts te hebben.

3. Item niet in dienst te gaen op vrijdaeghen ofte particuliere daegen, van vrese van deur te loopen.

4. D'asschen niet optescheppen op vrijdaghen ofte andere particuliere daegen, van vrese van brandt.

5. Sommige daegen te vluchten in het kerckgaen van de vrauwen.

6. Om het wilde vier te verdrijven moet afgeteeckent worden met een meldtrynck ofte trauwrynck die moet gehouden worden tegen de sonne, ende moet gestreken worden met het bloedt van iemant die daermede geinfeeteert heeft geweest.

7. *Divinatien.* - Het is ongeluck seggen als sij s'morgens uitgaen en eerst eene vrauwe rencontreren, en geluck als sij eerst een man te gemoet commen.

8. De draomen selfs gelooven ende daerop sijne wercken te reguleren.

III

Op den derden regel worden gereduceert de naervolgende:

1. Om de cartsen te verliesen negen daegen te lesen negen onse Vaders en Weestgegroets alle daege een min: als den eersten negen, den tweeden 8, ende soo voorts; als het aflesen vande doorne steecke ende peerle op de ooghe.

2. Wijwater in een vijnger hoet medebrengen als de vrauwe te kercke gaet* om dat de kijnders niet en souden quijlen.

3. De kijnders en mogen niet suijgen drie maenden van maerte, maer moeten gespent wo den voor de derde, van vrese van ongemack.

4. Als de stoppe die gebruickt is om de h. Olie af te vaegen claer brandt, seggen te wesen een teeeken van gesontheijt ofte erstellinge der siecken; ende als sij duister brandt, teeeken vande doodt.

5. Een stuck houdt ofte alderhande groensel gesneden ofte gepluckt op St. Jansdagh, seggen te wesen dienstig tegen tooverien en ander quaet.

6. Item op Sinte-Laureijnsdagh tegen het vier.

7. Een ander abuijs. Dat sij oordeelen dat de vrauwen die niet en sijn gekerck-ganckt, gelijck sijn aende ongedoopte kijnders.

8. De eijeren geleiit op goeden Vrijdagh, seggen te wesen beter ofte te saijen, ofte iet dat men op andere daegen doet, seggen beter te sijn:

9. als de boter gekeijrent op St. Bartholomeus dagh;

10. als loock te eten op den eersten vrijdagh van maerte.

[IV] *Vervolgh van de Superstitien*

1. Twee nieuwe brycken die men heeft gestolen, cruijswijs in de stal boven de peirden hanghen om die te bevrijden van quaede sieckten ende andere ongevallen; ofte maerestocken boven de deure vanden stal steeeken opdat de peerden vande maere niet en souden bereden worden.

2. In eene kercke daermen noijt en heeft geweest, syn handt in het wijwatervat steken om de worten te doen weghgaen.

3. Een he met daer de vrught in s'moeders lichaem in gewonden is, en daer sommige kijnders mede geboren worden, als een grooten schat bewaeren ofte aen den hals draeghen als een teeeken ofte voorsegghinge van een groot geluck; ofte om hart te worden.

4. Op den goeden Vrijdagh een cruijs maecken op een boom daer d'exters hunne nesten opmaecken, op dat se geene jongen en souden voortbrengen.

5. Om muijsen en ratten te verjaegen, om peiirels en doerens of te lesen, om de vijfve ofte vijcke te helpen, eenige gebeden te lesen ofte woorden uijt de h. Schrifture.

6. Het eij van den goeden Vrijdagh bewaeren tegen donder en blixem; sint janscruijdt, gelijck ofte men het noemt, nuchteren treeken en in het dack van t'huys steeeken om bevrijdt te sijn van brandt.

7. Als d'exters stijf clappen ten tijde vanden oorloghe, oor deelen datter soldaeten sullen commen.

Als er een uijl op het huijs sit ofte eene raeve daer over vlieght en schreeuwen, als er een hondt uijlt daervoren, vas-

telick oordelen datter in dat huijs haest iemant sal sterven ofte isser iemand doodt, en dat hij huijst in het gebeurte, datter noch meer sullen volgen.

8. D'aenmerckinge vande planete daer iemant onder geboren is, als men uijt sulcke constitutie ofte gesteltenisse vande sterren ofte planeten besluijt dat desen ofte dien menscih sal goed ofte quaedt sijn, geluckigh ofte ongheluckigh, ende soo voorts van andere dijngen.

9. Verschil maecken tussahen daegen, maenden ende jaeren, houdende eenige voor geluckigh, andere voor ongeluckigh gelijck doen die op eenen maendagh ofte vrijdagh niet en derven trauwen ofte in hunnen dienst gaen, meijnende dat hunnen dienst ofte hun houwelick niet voorspoedigh en soude sijn;

die den dag van Ste Maria Magdalena ofte eenige andere daegen, als sijn de hondtsdaeghen, ongeluckigh houden om te reijsen;

die de schrickeljaeren meijnen niet goedt te sijn om te planten en diergelijcke dwaesheden.

10. Acht nemen op de droomen en daer uijt eenige dijngen besluiten daer sy noch uijt hun selve noch door godts ingeven, nogh oock door d'instellinge van de h. kerke eenige gemeenschap mede hebben, so bij exempel als men droomt datter eenen tandt uijtvalt, daeruijt besluiten datter een van onze beste vrienden gestorven is ofte haest sal sterven.

11. Vasten ofte eenigh ander goedt werck doen precies op dien ofte desen dagh, een andere en soude niet goedt sijn; en precies soo veele keeren, meer of min en soude niet deughen.

Seker getal van keirssen ontsteken, niet min noch meer, en preeijs onpaer.

Een seker soort van geldt opofferen, bij exempel een silveren penninck, t'en magh geen anderen sijn.

12. Een sekeren brief over hem altoos draegen, in wat noodt dat hij is, God sal hem altijd bijstaen: suleken seggen sy te wesen den brief die den paus Leo den 3^{en} aen *Keijser Carel* soude gegeven hebben als hij naer den strijd soude rijden om hem daermede te beschermen tegen sijne vijanden.

Item een gebedt dat sij seggen gevonden te zijn op 't graf vande *h. maghet Maria* en dat van soo groot eene eracht is, dat soo wat mensch dit leest ofte doet lesen alle daeghe eens, ofte die het over hem draeght met eene goede intentie, en sal van geene haestige doodt sterven, noch int' water, noch int' vier noch inden strijdt;

als eene vrauwe in aerbeijdt van kyndt is, men leest dit ge bedt over haer, sij sal terstont verlost worden;

die hetselve alle daegen leest sal voor sijne doodt drie reijsen de gebenedijde maghet Maria sien;

die eenigh onghemack heeft, sal terstont genesen worden, en oock die het uijt devotie over hem draeght. Ende men sal voor en naer hetselve gebedt lesen het gelove ofte Credo.

Item een ander gebedt die sij seggen seer goedt te wesen voor een reijsenden man ende voor eene vrauwe die in baerensnoodt is; t'is een gebedt van het Cruis Ohristi in het welcke datter menighvuldige cruicen worden gemaeckt.

Item een anderen mirakeleusen brief die sij seggen gevonden te sijn in een steenplaetse in de kercke binnen Keulen ondere eenen blauwen serckesteen, geschreven met het dierlbaer bloedt van Christus Jesus, waerdoor hij ons te kennen geeft dat hij de weirelt sal straffen met eene groote straffe, soo breder verstaen wordt uijt den brief.

Item eene schoone openbaeringe die sij seggen van Godt selve gedaen ofte veropenbaert te sijn aen drie hh. Vrauwen, maer princepaelick aende h. Vrauwe Birgitta, princesse uijt Sweden, welcke openbaeringe iemant bij sigh hebbende bevrijdt wort van alle de bovenschreven quaelen ende noch meer, met een goedt betrauwen op Godt.

13. Souvereijne remedie tegen het bloen: seggen seer goedt te wesen een cruijs van hetselve te maecken op het voorhooft, seggende eenige hooghe woorden bij exempel *consummaturn est,* ofte andere die van niemant anders a11s van den duijvel geïnventeert sijn etcetera.

Daer sijnder op sekere tijden
die d'heijligen was toewijden
met wat haijr daer ingedaen
Ander die den siecke leijden
drie vier daegen te vermeijden,
voor de ciaere sonne rijst,
wat dat Satan al bewijst?

Maer moeten gekeert sijn naer den oosten met d'handen gecruijst uytgereckt etc... als oock om van sieckte bevrijdt te sijn, kruijden snijden met een heel nieuw mes dat geen saecke heeft aengeraeckt.

Daer sijn noch duisent andere duijvelrien die ick de moeijte niet en vermagh van opteschrijven.

Eindnoten:

Heiselen: al heiselen = al strooiend. De Bo s.v.

Het kerckgaen: de kerkgang (uitzegening); vgl. verder ter kercke gaen (III 2), gekerck-ganckt (III 7).
Wild vier: de roos (erysipelas); vgl. III 6.
Meldtrynck: meidring = trouwring (Poperinge). De Bo s.v
Maerestocken: marentakken.
Worten: wratten.
Peirels: vlek, bloem op het oog; vgl. Vervolgh 1.
Vijfve, vijcke: vijt, fr. panaris.
Ongelukigh (daegen...): verworpen dagen = kwade dagen, jours néfastes (égyptiaques).
Maria Magdalena (22 juli): ligt in de hondsdagen; 'Madelene wil ne klemmer of ne zwemmer'.
Brief aen Keyser Carel: het krachtig Gebed van Keizer Karel; zie H. Stalpaert, Westvlaams Sagenboek II (Blankenberge 1969), blz 108-111, met bibliografie.
H. Vrauwe Birgitta: de krachtige Openbaring (gebed); zie H. Stalpaert, a.w. II 113-115.
Vermeyden: vermeien, verlustigen.

Bamespaling

Op de vraag in Biekorf 1969, 320.

Mijn vader, geboren langs de Bommelarevaart te Wulpen en thans wonende langs het kanaal Nieuwpoort-Duinkerke, is steeds een verwoed visser geweest, en nog. 's Zaterdags gaat hij kruisnetten en brengt hij geregeld een mooie ‘gladde’ vangst mee.

Ik vroeg hem om inlichtingen nopens de bamespaling.

Deze soort paling wordt meestal gevangen tijdens *‘de donkere zes weken’*. De kleur van die paling is donkerder (naar het blauw toe). Het ‘vel’ (huid) is dikker en die paling is wat korter.

De bamespaling wordt het meest gevangen na grote regenvlagen of onweersbuien (verhuist dan naar zee), alsook wanneer in de kanalen water wordt ‘getrokken’. Tevens verklaarde vader dat het mogelijk is het gehele jaar bamespaling te vangen, weliswaar in minder mate dan tijdens de voornoemde topperiode.

Een ‘poosje’ paling is zeker niet te versmaden. Toch moet gezegd dat zomerpaling fijner is van smaak dan de bamespaling.

E. Desaever. - Nieuwpoort

De liefdadige stichtingen van de Brugse poorter Daniel Coudekueken

1360-1374

I. De familie Coudekeuken

De familie Coudekueken bezat een hof te St.-Andries bij Brugge, waar nu nog een landhuis ligt dat de naam Koudekeuken draagt.

Over Daniël Coudekueken heb ik weinig gevonden[1]. We kennen wel de voornaam van zijn vrouw Gilotte, maar niet haar familienaam. Daniël moet een van de rijke Brugse poorters geweest zijn, want in 1343 komt hij voor onder de 55 personen die te Brugge poorterspointinghe betalen. De hoogste som was 6 lib. Daniël is een van de twaalf personen die zes lib. betaalden[2].

Hij bezat eigendommen bij de Simon Stevinplaats '... an een huus... staende ande westzyde vanden vleeschuse ter vridachmaerct... an Daniel Coudekuekens land wilen was..., tween huusen te gader staende jnde vorseide Steenstrate, ande zuudzider vander varseider strate... up Danieel Coudekuekens landt vorseit wilen was...'[3], alsook huizen langs de Potterierei, tussen de Carmersbrug en de Snaggaardsbrug; een huis op de hoek van het Genthof, rechtover de Carmersbmg; al de huizen van de Elizabeth Zorghestraat (b'achten Carmers)[4]; daarbij nog huizen in de Nieuwe Engelse straat 'ter Engelsche strate waert'[5]. Te Aardenburg bezat hij enkele stukken grond[6], en te Damme een huis bij de Oostspeie[7], alsook

(1) Uit de nalatenschap van Dr. Karel de Flou († 1931) ontving ik vroeger een verzameling oude documenten. Veertien ervan uit de XIVe en XVe eeuw hebben betrekking op stichtingen door de Brugse poorter Daniël Coudekueken gefundeerd in talrijke kerken van het graafschap Vlaanderen. Daarbij bevindt zich nog een farde met zeventiendeeuwse afschriften van deze akten, alsook twee kalenders uit de XVIIe eeuw, waarin per maand de datum van de bedélingen van deze stichtingen werd opgetekend. Voor een groot deel van de fundaties werd de stichtingsakte niet bewaard. Zie K. de Flou, Cartularium van kerk en armendisch van St.-Michiels, in Annales Emulation 45, 1895, pp. 263-264.

(2) Stadsarchief Brugge. Stadsrekening 2 febr. 1343-1 februari 1344, f° 312.

(3) Akte van 7 febr. 1378 - Rijksarchief Brugge, Charters, bl. n° 6111.

(4) Akten van 9 juli 1369 voor de kerk van St. Katerine buiten Brugge, van 13 juli 1369 voor de O.L. Vrouwkerk te Brugge en van 20 aug. 1369 voor de kerk van St.-Michiels.

(5) Akte van 4 aug. 1369 voor de kerk van Koolkerke.

(6) Akte van 16 sept. 1370 voor de kerk van O.L. Vrouw te Aardenburg.

(7) Akten van 29 juni 1374 voor de kerken van O.L. Vrouw, van St. Katerine, voor de kapel van St. Niklaas allen te Damme en voor de dis van St. Leenaert te Dudzele.

nog land te Monnikerede[8]. Hij bezat ook een landhuis: e Oostkamp[9].

In 1374 verschijnt Daniël Coudekueken voor de grafelijke Audiencie, als een van de voogden van de kinderen van Denys van den Ackere wegens een schuld die aan deze kinders niet werd betaald in het Ambacht van St.-Winoksbergen[10].

Zijn liefdadige stichtingen in Brugge en randgemeenten, te Damme, Sluis, Aardenburg en Ieper, laten besluiten dat hij veel in deze steden verkeerde en waarschijnlijk koopman was.

Te Ieper had hij misschien familieleden, want in de Ieperse stadsrekeningen wordt een lakenverkoopster Kateline Coudekueken vermeld, eerst in 1327, waar zij 2 sch. accijnsrechten betaalt voor de stadswallen. Ditzelfde jaar leverde zij voor 5 lb. 7 sch. 3 d. weefstoffen aan de stad ‘ten taergen bouf mede te verhudene’, 't is te zeggen om de schilden te overtrekken, ‘ende banieren of te maken ten zelscotters bouf’. En in het volgende jaar leverde zij opnieuw voor 16 sch. ‘canevaech’ (kanefas) aan de stad[11].

Wat ook opvalt is de stichting van vier jaarlijkse bedelingen voor samen 12 lib. par. aan de armen van de parochie Lotenhulle, en één jaarlijkse bedeling van 6 lb. par. aan de dis van de niet ver van daar gelegen kerk van Meigem. Was hij of zijn familie misschien afkomstig uit Lotenhulle, of zoals hij schrijft uit ‘Loo bij Poucke’? Aan de kerk van Lotenhulle schonk hij een ciborie.

Daniël Coudekueken moet overleden zijn korte tijd vóór 1380.

Onder de bewaarde charters is een stuk van 16 maart 1385, waarbij de prior en de communiteit van de Carmers te Gent aan Gillis Hoste, poorter van Brugge, mits betaling, een graf toestaan in de kerk van het klooster voor Jacob Coudekueken ‘die ghisel staerf binnen Ghend’, alsook voor de familieleden van deze laatste die aldaar wilden begraven worden. Iedermaal er een lid van de familie aldaar begraven wordt, zal er een vigilie en een mis gezongen worden voor de overledenen.

Jacob Coudekueken was samen met Gillis Hoste, een van de gijzelaars die de stad Brugge aan Gent had moeten leveren, nadat de Bruggelingen en graaf Ladewijk van Male op het Be-

(8) K. de Flou, Woordenboek Toponymie VIII 457 (anno 1347).

(9) Leenboek van de Burg van Brugge, 1330. Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, reg. n° 45925, f° 54 v°: ‘Arnoud Onraet... 18 mesures de terre bruwières gisant en le paroche de Oerscamp d'en costé le mannoer Daneel Coudekuekene...’.

(10) Nap. de Pauw. Bouc van der Audiencie. Deel I, Gent 1901, p. 516, n° 1214.

(11) Desmarez et De Sagher. Comptes de la ville d'Ypres. T. II. Brussel, 1913, pp. 498, 706 en 888.

verhoutsveld te Oedelem verslagen waren op 3 mei 1382. Na de slag op de Goudberg bij Westrozebeke op 27 november 1382, hadden de Bruggelingen zich aan de graaf onderworpen maar Gent bleef de strijd volhouden tot aan de vrede van Doornik op 18 december 1385. Zolang werden de Brugse gijzelaars aldaar vastgehouden.

Jacob Coudekueken was waarschijnlijk de zoon van Daniël Hij wordt vermeld in de Brugse stadsrekening van 1379[12]. En op 24 februari 1380 was hij een van de wettelijke deelmannen van het Carmerszestendeel of sectie F. te Brugge, waar Daniël en hij zelf woonden[13].

In 1383, gedurende zijn ballingschap te Gent, werden van hem door de baljuw van Damme, negen vaten wijn aangeslagen en verkocht ten voordele van de graaf, omdat Jacob verbleef in vijandelijk gebied[14].

Daniël Coudekueken was verwant met de grote Brugse familie Dop. In een akte van 31 augustus 1488 sluiten Loy en Gillis Dop, als afstammelingen van Daniël Coudekueken, een overeenkomst met de dismeesters van de O.L. Vrouwkerk te Brugge over het kapitaal van de jaarlijkse bedeling door Daniël gesticht in deze kerk op 13 juli 1369[15]. En onder de bewaarde charters is er een akte van 30 maart 1393, waarbij Adelise, de weduwe van Pieter Dop, gedurende zes jaar een jaargetijde sticht in de kerk van O.L. Vrouw te Sluis voor de zielerust van Souden Zoets, en een andere akte uit het jaar 1426, waarbij de pastoor van St. Walburga te Brugge een grafstede toestaat in het koor van zijn kerk aan Pieter Dop en aan zijn vrouw Baerbele Vos.

II. De stichtingen van Daniel Coudekueken

In een stuk geschreven in de zeventiende eeuw en bewaard in de farde Coudekueken[16], staan al de stichtingen voor de armen die Daniël Coudekueken gefundeerd heeft in kerken van het graafschap Vlaanderen: ‘Dit naervolghende sijn alle de daeghen dat men schuldigh is te stellen ende te cleeden alle de disschen die d'heer Daniel Coudekueken beset ende ghefondeert heeft binnen den lande van Vlaenderen...’

(12) K. de Flou. Woordenboek; Deel VIII, ibidem.
(13) W.H. James Weale. Obituaire du couvent des Carmes à Bruges, in ‘Annales Emulation’, 1900, p. 230. - Over de bevoegdheid van de deelmannen, zie het reglement van ca. 1305, bij L. Gilliodts van Severen, Coutumes de la ville de Bruges, dl. I Brussel 1874, nr. XXVIII, p. 327.
(14) N. de Pauw, Froissart's Cronyke van Vlaenderen, Deel II, Gent 1900, p. 166.
(15) Een kopie van deze akte bevindt zich in farde Coudekueken.
(16) De datum die achter iedere vermelding tussen haakjes staat, verzendt naar de originele charters of naar een afschrift in onze farde Coudekueken.

1. In de kerk van O.L. Vrouw te Aardenburg, drie dissen: op St. Ka terine (25 nov.), op Dertiendag (6 jan.) en op O.L. Vrouw Boodschap (25 maart). Ieder dis moest bestaan uit 58 ‘proven’, ieder voor een waarde van 2 gro.; samen 1 lb. 8 sch. gro. of 16 lb. 16 sch. parisis (Akte van 16 sept. 1370).

2. In de kerk van O.L. Vrouw te Brielen bij Ieper, één dis van 5 lb 2 sch. 3 hallingen parisis (Akte van 22 febr. 1374).

3. In de kerk van O.L. Vrouw te Brugge, één dis op St. Andreas 130 nov.) voor een waarde van 10 sch. gro. of 6 lb. par. (Akte van 13 juli 1369).

4. In de kerk van het Godshuis van de Potterie te Brugge, drie dis sen: op O.L. Vrouw Lichtmis (2 febr.), op O.L Vrouw Boodschap (25 maart), en op de zondag van de Triniteit (eerste zondag na Sinksen) ieder dis voor een waarde van 7 sch. gro., samen 21 sch. gro. of 12 lb 14 sch. 2 den. par. (Akte van 23 okt. 1370).

5. In de kerk van St. Gillis te Brugge, één dis op de zondag na Pasen, voor een waarde van 8 lb. par.

6. In de kerk van St. Jacob te Brugge één dis voor een waarde van 10 sch. gro., op de veertiende dag na St. Thomas in de winter (4 jan.); samen 6 lb. par.

7. In de kerk van Sinte Katerine buiten Brugge, twee dissen: de dertiende dag na Pasen en de vrijdag na Allerheiligen, ieder ter waarde van 12 sch. 6 gro., samen 25 sch. gro. of 15 lb. par. (Akte van 9 juli 1369).

8. In de kerk van St. Pieters-op-de-Dijk, nu ingelijfd bij Brugge, twee dissen, op St. Vincent (22 jan.) en op de zaterdag na de Grote Vastenavond, ieder dis voor een waarde van 5 schel. gro., samen 10 sch. gro. of 6 lb. par.

9. In de kerk van St. Salvator te Brugge, twee dissen: op de maan dag na Halfvasten en op de maandag na Palmzondag, ieder dis van 10 schel. gro., samen 12 lb. par. (Akte van 25 juli 1369).

10. In de kerk van St. Walburge te Brugge, één dis van 8 sch. 4 gro. of 5 lb. par., op St. Thomas vóór de winter (21 dec.).

11. In de kerk van O.L. Vrouw te Damme, twee dissen: op St. Vincent en op St. Pieters ingaande oogst (1 aug.), ieder dis voor een waarde van 10 sch. gro., samen 20 sch. gro. of 12 lb. par. (Akte van 29 juni 1374).

12. In de kerk van St. Katelijne buiten Damme, twee dissen op St. Vincent en op 1 augustus, ieder voor een waarde van 10 sch. gro., samen 12 lb. par. (Kopie van de akte van 29 juni 1374 in de farde Coudekueken).

13. In de St. Niklaaskapel te Damme, twee dissen, op St. Vincent en op 1 augustus, ieder dis voor een waarde van 10 sch. gro., samen 12 lb. par. (Kopie van de akte van 29 juni 1374 in de farde Coudekueken).

14. Bij de armendis van St. Leenaert in de kerk van Dudzele, twee dissen: op St. Vincent en op 1 augustus, ieder dis voor 10 sch. gro., samen 12 lb. par. (Akte van 29 juni 1374).

15. In de kerk van St. Jacob te Ieper één dis van 5 lb. par., op 6 december.

16. In de kerk van St. Maarten te Ieper, één dis op St. Niklaas (6 dec.) ter waarde van 5 lb. 4 sch. 3 den. par.

17. In de kerk van St. Michiels te Ieper, later verdwenen, één dis van 5 lb. 4 den. par. op 6 dec.

18. In de kerk van St. Niklaas te Ieper, één dis van 5 lb. 15 den. 2 poitevin par. op 6 dec. (Akte van 22 febr. 1374).

19. In de kerk van St. Pieter te Ieper, één dis op 6 dec. van 5 lb. par. (Akte van 22 febr. 1374).

20. In de kerk van St. Niklaas te Koolkerke, drie dissen op de zon-

dag na Nieuwjaar, op Palmzondag en op Sinksen, ieder ter waarde van 8 sch. 4 gro., dus samen 25 sch. gro. of 15 lb. par. (Akte van 4 aug 1369).

21. In de kerk van lotenhulle (Loo by Poucke) vier dissen, op Dertiendag, op O.L. Vrouw Lichtmis, op O.L. Vrouw Boodschap en op Allerheiligen, ieder voor een waarde van 5 sch. gro., dus samen 20 sch. gro. of 12 lb. par.

22. In een niet bepaalde kerk van Rijsel, één dis op de tweede maandag na Grote Vastenavond, met 56 'proven', ieder van 2 gro., samen 9 schel. 4 gro. of 5 lb. 4 sch. par.

23. In de kerk van St.-Jan buiten Ieper, één dis van 5 lb. 2 sch. 3 hallingen par., op 6 dec. (Akte van 22 febr. 1374).

24. In de kerk van St.-Kruis buiten Brugge, twee dissen, op de dertiende dag na Pasen en op de vrijdag na Allerheiligen, ieder dis voor een waarde van 12 sch. gro., samen 25 sch. gro. of 15 lb. par.

25. In de kerk van Meigem moest op iedere St. Maartensavond (10 nov.), 6 lb. par. uitgedeeld worden 'in al sulcken goede als den aermen meest ten proffyte magh'.

26. In de kerk van St.-Michiels bij Brugge, twee dissen, op Pasen en O.L. Vrouw Onbevlekt (8 dec.), ieder van 5 sch. gro., samen 6 lb. par.[17].

27. In de kerk van O.L. Vrouw te Sluis, twee dissen, op de maandag na Dertiendag en op de zaterdag na Grote Vastenavond, ieder van 58 'proven', ieder voor een waarde van 2 gro., samen 19 sch. 4 gro. of 11 lb. 12 sch. par. (Akte van 31 aug. 1370).

28. In de St. Janskerk te Sluis, twee dissen, de maandag na Dertiendag en de zaterdag na Grote Vastenavond. Ook hier bestond ieder dis uit 58 'proven', ieder van 2 gro., samen 11 lb. 12 sch. par.

29. Daarenboven schonk Daniël Coudekueken 'te Sincte Pieters te Oostkercke' 31 groten en 21 miten per jaar, alsook een rente op vier lijnen en 91 roeden. Deze rente van 40 sch. gro. werd later gelost 'ter actiever behoef'.

30. Op 14 dec. 1375 schonk Daniël een ciborie aan de kerk van Lotenhulle.

31. Hij stichtte op 23 december 1360 de 'schelle messe' in de kerk van de Potterie te Brugge. Deze moest dagelijks gecelebreerd worden bij zonsopgang. Van deze stichting blijft nu nog één jaarlijkse gelezen mis over in de kerk van de Potterie[18].

Het totaal van de jaarlijkse renten voor al de stichtingen van Daniël Coudekueken, met uitzondering van de laatste drie, nrs 29-31, bedraagt 279 lb. 9 sch. parisis, een belangrijke som.

III. Beheer en uitvoering van de stichtingen

Wij vinden slechts één akte waarin de rentevoet bepaald wordt voor het kapitaal dat gestort was voor een van de stichtingen van Daniël Coudekueken, namelijk bij de aflossing van de eeuwige rente voor de bedeling gesticht in de Brugse O.L. Vrouwkerk. Op 24 appril 1486 werd deze rente afgelost en de afstammelingen van Daniël Coudekueken ontvingen een ka-

(17) Zie ook een afschrift van deze akte bij K. de Flou. Cartularium van kerk en armendisch van St.-Michiels, n^{o} X, p. 2B4.

(18) De nrs. 29-31 worden alleen vermeld in het kalender van de stichtingen. Over de 'schelle messe', zie A. Maertens. Onze Lieve Vrouw van de Potterie. Brugge, 1937, p. 89.

pitaal van 9 lb. gro. (of 108 lb. par.) voor een jaarlijkse rente van 7 sch. 6 gro. (of 4 lb. 10 sch. par.). De rentevoet was de penning 24 of 1 penning op 24 penningen kapitaal, wat een rentevoet geeft van 4,17%.

Indien wij het totaal van de jaarlijkse renten van de liefdadige stichtingen gefundeerd door D. Coudekueken, namelijk 279 lb. 9 sch. par., berekenen volgens de rentevoet van 4,17%, dan komen we tot een kapitaal van 6.706 lb. 16 sch. par.

Gewoonlijk echter was de rentevoet hoger, namelijk aan de penning zestien of 6,25%: dan zou het gestorte kapitaal slechts 4.471 lb. 4 sch. parisis bedragen. Wat nog een zeer grote som was in de 14e eeuw.

Al deze renten waren bezet op onroerende goederen, waarvan enkele behoorden aan Daniël Coudekueken zelf. B.v. op negen huizen onder klein en groot in de nieuwe Engelse straat te Brugge (Stichting in de kerk van Koolkerke), op een huis langs de Potterierei en op een ander huis op de noordoosthoek van het Genthof, rechtover de Carmersbrug (Stichtingen voor de kerken van O.L. Vrouw en St. Katerine te Brugge), op de helft van drie huizen langs de Potterierei (voor de kerk van St. Salvator), op een hurs langs de Potterierei en op al de huizen van de Elizabeth Zorghestraat (Stichting voor de erk van St.-Michiels bij Brugge), op verscheidene stukken grond te Aardenburg (Stichting voor de kerk van Aardenburg) en op een huis bij de Oostspeie te Damme (Stichtingen te Damme en te Dudzele).

Andere renten waren bezet op huizen en stukken grond die aan anderen toebehoorden: te Ieper op huizen in het St. Niklaasstraatje en in de Montstrate, op een huis gelegen bij het kerkhof van St. Maarten over de Yper, op een huis in de Zuidstraat, op een huis in de Ghimmincstrate, op een huis in de Meersch, op een huis rechtover de Halle en gelegen over de Yper, op het huis van een ‘cabarethoudere ’ op de zuidzijde van de Markt, op land buiten de Madelene langs de Torhoutstrate, op een stuk land buiten de Diksmuidepoort, op vier ‘cameren’ in de Diksmuidestraat en op een huis op de noordzijde van de markt, dit alles in de stad Ieper.

Daniël Coudekueken kocht renten. Een ervan staat vermeld in de kalender van de stichtingen: ‘Jnt jaer ons Heeren als men schreef duijst drije hondert ende negenensestigh, op den sessentwintichsten dagh van november. Copie van de saerter van vier ponden grooten erfvelijcke renten tsiaers die dheer Jan de Buijsere vercochte Daneel Coudekueken’.

In het eerste cartularium van de armendis van de kerk van St. Gillis te Brugge, waar Daniël Coudekueken een jaarlijkse bedéling had gesticht voor een waarde van 8 lb. par., staat een akte van 2 januari 1344, waarbij Daniël en zijn vrouw Gillote

verkopen aan Willem Melise, ‘den wild werkere’, een huis ‘met eenre camere der neffens staende’ in de Jan Boninstraat tegen een jaarlijkse rente van 8 lb. par., ‘eeuwelijcs ende ervelijcx chins elkes jaers’. Willem Melis en Machteld zijn vrouw en hun nakomelingen moeten het huis en de kamer behoorlijk onderhouden, ‘te houden staende ghehaefdich van weeghen ende van dake jeghen wijnd ende water, ende altoos te beterne ende niet te haerghene’. Verder moeten zij nog binnen de twee eerstvolgende jaren aan het huis herstellingen uitvoeren voor een bedrag van 40 sch. groten (24 lb. par.). Voor dit alles hadden zich borg gesteld: Willem de Inghelsche, wildwerker, Olivier van de Oudmeersch en zijn broer Gillis.

Op 7 mei 1369 schonk Daniël Coudekueken deze eeuwige rente van 8 lb. par. aan de dis van de kerk van St. Gillis om ermede een jaarlijkse bedéling aan de armen te verrichten.

In 1413 stond de toenmalige eigenaar Lodewijk van Doorneke twee jaar rente (16 lb. par.) ten achter. Op 22 nov. van dit jaar, in het bijzijn van twee schepenen, sloeg priester Jan f. Clais, dit huis aan voor de dis van St. Gillis. En door vonnis van de Brugse schepenen in dato 12 december 1413 kreeg Lodewijk van Doorneke twintig dagen tijd om zijn achterstallige schuld evenals de gerechtskosten te betalen. Daar hij niet kon betalen ging de eigendom van het huis in de Jan Boninstraat over op de armendis van de kerk van St. Gillis te Brugge(19).

Bij de stichting van de bedélingen verklaarde Daniël Coudekueken dat hij de stichting fundeerde ‘over de ziele van Danieel Coudekuekene’, ofwel ‘ende dit in verlatenessen van den zonden van ser Danieels vorseit ende alle der ghoone daert of commen es, twelke men den aermen zal gheven te kennen te biddene over hemlieden’.

Daarentboven werd voor de bedélingen te Brugge en in de randgemeenten bepaald: ‘ende voort den voorseiden Danieele Coudekuekene ende zinen naercommers te latene wetene altoos als men de vorseide dischen cleeden sal’.

De stichting in de kerk van St.-Michiels bij Brugge, die dagtekende van 20 augustus 1369, werd, op aanvraag van de afstammelingen van Daniël, door de dismeesters bevestigd op 1 maart 1484. En hier zien wij hoe deze uitdelingen gebeurden. De stichting bestond uit twee dissen uit te delen op 8 december en op Pasen. Ieder dis telde twintig ‘provenden’, ieder ter waarde van 3 gro. ‘ende dit met alzulker spyse als den dach getijdich wesen zal’. Iedermaal moesten de afstammelingen van Daniël 's avonds voordien verwittigd worden dat de uitdeling zou gebeuren, en moesten hun acht van de twin-

(19) Rijksarchief te Brugge. Kerkarchief van St. Gillis te Brugge, n° 342. Cartularium van de Dis van St. Gillis, f°s 100v^{o}-102.

tig loden tekens, die ieder recht gaven op een provende, overhandigd worden om deze te schenken 'den aermen daen hemlieden best van nooden dyneken zal'. De twaalf overige provenden werden dan door de dismeesters uitgedeeld aan de armen van St.-Michiels.

Deze stichting was oor9pronkelijk bezet op een huis aan de Potterierei en op een reeks huizen in de Elizabeth Zorghestraat, alsook op een huis in het Genthof. De eeuwige rente werd later afgelost en met het geld ervan kochten de dismeesters van St.-Michiels op 24 maart 1486, een nieuwe eeuwige rente van 10 sch. gro. bezet op twee gemeten land met de huizen en de bomen die erop staan te St.-Michiels, west van de kerk en langs de heerweg. Daarvoor werd door de dismeesters op 6 april 1494 een nieuwe akte opgesteld voor de afstammelingen van Daniël Coudekueken. Deze afstammelingen worden niet met naam genoemd, maar de stiefvader van Jan van Overtvelt, de toenmalige heer van Tillegem, komt in de akte tussen. Was de heer van Tillegem misschien een afstammeling van Daniël Coudekueken? Dit zou verklaren waarom bij de charters van Coudekueken ook drie charters te vinden zijn van de heerlijkheid Tillegem, o.m. de verkoopakten van deze heerlijkheid in 1285[20].

Nog in de achttiende eeuw bleven de afstammelingen van Daniël Coudekueken waken over deze fondaties. Waarschijnlijk werd de herinnering eraan bewaard omdat voor een deel ervan de afstammelingen moesten verwittigd worden ieder maar er een bedéling ophanden was.

In de farde Coudekeuken bevindt zich het afschrift van een overeenkomst gesloten op 17 december 1706 tussen de dismeesters van St.-Michiels enerzijds en Cornelis en Jacques Dhont, alsook Ignatius Macobs 'ende consoorten, hoors ende naerkommers van dheer Daneel Coudekueken' anderzijds.

De dismeesters volgden niet getrouw de regels van de stichting, o.m. werden de afstammelingen van de stichter niet meer verwittigd iedermaal een bedéling zou plaats hebben, en werden hun ook niet meer acht van de twintig loden telkens ter hand gesteld.

Het zou komen tot een proces voor de Raad van Vlaanderen, maar door de tussenkomst van kanunnik Franciscus de Baillencourt, de latere elfde bisschop van Brugge, werd een overeenkomst gesloten. In plaats van twee dissen op 8 december en op Pasen, zou ieder jaar slechts één enkele bedéling gebeuren, namelijk op tweede Paasdag. Dit zou de vorige dag aan de nakomelingen van de stichter worden medegedeeld,

(20) Zie onze mededeling met de oorkonden in Handelingen Emulation 105, 1968, p. 204-212; vgl. ook K. de Flou, Cartularium St.-Michiels p. 284, 297, 357.

aan dewelke acht tekens voorbehouden waren. Deze reductie tot één enkele bedéling was zeker het gevolg van de bestendige devaluatie van de munt sedert XIVe eeuw(21).

Ook de eeuwige rente van 10 sch. gro. ten voordele van de dis van de O.L. Vrouwkerk te Brug>ge om aldaer twee bedélingen per jaar te verrichten, werd afgekocht op 24 april 1486. De afstammelingen van Daniël Coudekueken, namelijk Loy en Gillis Dop schonken het geld van de afkoop, 9 lb. gro., aan de dis van de O.L. Vrouwkerk te Brugge om ermede verder één dis te kleden op St. Andriesdag. Deze bedéling zou bestaan uit dertig provenden van 3 groten ieder, samen voor 7 sch. 6 gro. (9 lb. par.), maar de loden tekens ervan moesten 's avonds te voren gezonden worden naar de afstammelingen van Daniël Coudekueken, die dan zelf de provenden zouden uitdelen(22).

Wat er eigenlijk aan de armen werd gedeeld in deze stichtingen vinden wij slechts aangegeven in de akte van 16 nov. 1370 voor de dis van de kerk van O.L. Vrouw te Aardenburg: ‘elke provende weerd wesende twee peneghe groter tornoyse, in brode, jn vleessche jof in vissche jof in andren dinghen dies den vorseiden vooghden (dismeesters) oorboorlix dinken zal ter aermer bouf hemlieder daer mede te sustineerne...’.

Deze talrijke stichtingen bewijzen dat er, in de tweede helft van de veertiende eeuw te Brugge, niettegenstaande het begin van het economisch verval, noch vermogende burgers waren die een deel van hun fortuin met een (voor hun tijd) aktueel sociaal en caritatief besef wisten te besteden.

Jos. DE SMET

Spreuken met aanvulling

't Zou gebeuren dat 'n koe nen haze vangt, *langs een nauw wegelke.* Dit voorbeeld uit Biekorf 1969, 191 ken ik met een andere aanvulling: ‘Ge weet niet hoe een koe nen haze vangt, *ze loopt met heure kop tegen d'eerde.*

Een ander voorbeeld:

‘God spaar je en bewaar je’ door een andere aangevuld met ‘*van den duivel en de groten Turk want 't is twee lelijke beesten’.* - Blijkbaar een oude spreuk, die grote Turk ‘schrik van Europa ’ zit daarin. Zoals in de spreuk: 'k Had een kaart (kaartspel) om tegen den Turk te vechten.

M.C

(21) Cornelis Dhont kon zijn naam niet schrijven en plaatste een kruisje onder de akte.
(22) Afschrift in farde Coudekueken.

De familie Hauweel in de 13de en 14de eeuw

In een artikel over de heren van Beselare dat J. Maes en ondergetekende publiceerden in jaargang 11 (1966) van *Vlaamse Stam* werd de familie Hauweel behandeld die in het bezit was van de heerlijkheid Beselare van omstreeks 1287 tot in 1418[1]. Een van de overblijvende waagtekens betrof de opvolgers van Ingelram II Hauweel, heer van Beselare van vóór 1317 tot na 1367. Deze moeilijkheid werd inmiddels opgelost door L. Stockman die de Hauweels bestudeerde als heren van Aveschoot en tot de conclusie kwam dat genoemde Ingelram II achtereenvolgens opgevolgd werd door zijn drie zonen Ingelram III (vóór 1372 - vóór 1390), Roeland (vóór 1390 - + 1396) en Rogier (1396 - vóór 1423). Deze laatste verkocht in 1418 de heerlijkheid Beselare aan Rogier van de Woestine[2].

De genealogie der Hauweels in de 14de eeuw, waarvan men na het opstel in *Vlaamse Stam,* II, (1966) kon zeggen dat zij min of meer *desinit in piscem,* wordt daardoor duidelijk en definitief vastgelegd.

Tot nog toe kon dit niet gezegd worden nopens een paar andere duistere punten in die genealogie, als daar zijn de afkomst van Eustaas, de eerste Hauweel die heer van Beselare werd omstreeks 1287, en zijn verwantschap met Ingelram I Hauweel, zijn opvolger als titularis van die heerlijkheid van 1317 af[3].

Op grond van een alleen in een 15de-eeuws afschrift bewaarde oorkonde meenden wij te mogen veronderstellen dat Eustaas Hauweel afkomstig was uit de streek van Watten. Misschien is hij te vereenzelvigen met *Eustace, fius monsingner Jehans Habbel, chevalier,* die in 1256 gronden te Watten en Wulverdinge verkocht aan de proosdij van Watten. Het bleef echter bij een hypothese...[4].

Inmiddels werd onze aandacht getrokken door een andere tekst in het cartularium van de proosdij van Watten die enig licht schijnt te werpen op de duistere afkomst van Eustaas Hauweel. In februari 1259 (n.s.) oorkondt Mathilde, burggravin van Saint-Omer, dat *Eustacius, dictus Houbbe, homo noster, filius et heres bone memorie domini Johannis dicti Houbbel, militis,* samen met zijn vrouw Perona en met instemming van zijn broer Gillis, aan de proosdij van Watten een hoeve

(1) E. Warlop en J. Maes, De heren van Beselare tot 1418, Vlaamse Stam, II (1966), blz. 18-24.
(2) L. Stockman, Ingelram III Hauweel, heer van Aveschoot, Biekorf, LXX (1969), blz. 107-109. (Blz. 108, regel 6 lees 1248 i.p.v. 1428).
(3) E. Warlop en J. Maes, a.w., blz. 18-20.
(4) Ibidem, loc. cit.

te Watten met alle erbij horende rechten verkocht heeft voor 155 lb. art. Deze verkoop werd toegestaan door gravin Margareta van Constantinopel en door de oorkondster. Voor het verlies dat Perona door de vervreemding van deze hoeve eventueel zou lijden in haar weduwgoed, werd een compensatie toegestaan op het leen dat Eustaas in het ambacht van Steenvoorde hield van de burggravin(5).

Het ziet er naar uit dat men zonder enige aarzeling de Eustaas van 1259 mag vereenzelvigen met die van 1256. *Habbel, Houbbe* en *Houbbel* kunnen drie verschillende schrijfwijzen zijn van éénzelfde naam die door de 15de-eeuwse copiist van de proosdij van Watten nogal mishandeld werd. Anderzijds is het treffend dat in beide gevallen de vader van Eustaas de naam Jan droeg en ridder was. Tenslotte is daar nog het feit dat volgens de tekst van 1259, onze Eustaas een broer had die luisterde naar de naam Gillis. Welnu in 1282 wordt er in de streek van Watten een Gillis *Hauwel* ve meld(6). Van belang is ook het feit dat Eustaas een vazal en leenman was van bur gravin Mathilde van Saint-Omer. Immers, in april 1277 verklaarde Willem VIII, burggraaf van Saint-Omer, dat hij aan zijn oom Walter van Renirnge de leenhulden had afgestaan van de heer van Haverskerque en enkele andere van zijn vazallen. Dit gebeurde voor een aantal van zijn leenmannen, onder wie *Wistasse Hauwel*(7). Burggraaf Willem VIII was de kleinzoon van Mathilde, leenvrouwe in 1259 van *Eustacius, dictus Houbbe*(8). Als men al deze gegevens met elkaar confronteert, ziet het er naar uit dat men te doen heeft met één en dezelfde Eustaas *(Habbel, Houbbe (1), Hauwel),* leenman van de burggraaf van Saint-Omer, gevestigd in de streek van Sannt-Omer, Watten, Wulverdinge, Steenvoorde, gehuwd met Perona (van Kemmel). Hij had een broer Gillis die in dezelfde streek woonde. Als men dat aanvaardt, is de vraag naar de bakermat der Hauweels meteen opgelost. Aan de oorkonde van april 1277 hangt immers het - licht geschonden - zegel van *Wistasse Hauwel,* dat juist hetzelfde is arls het zegel van Eustaas Hauweel, bevestigd aan oorkonde nr. 66 van het stadsarchief van Brugge en gedateerd a^{o} 1293(9)!

Ons vermoeden dat Eustaas Hauweel afkomstig was uit de

(5) Saint-Omer, Bibliothèque Municipale, Ms. nr. 852 (cartularium van de proosdij van Watten, 15de eeuw), f° 11 r°, nr. XIX.
(6) D. Haigneré en O. Bled, Les chartes de Saint-Bertin, d'après le grand cartulaire de dom Dewitte, Saint-Omer, 1886-1899, 11, nrs. 1236-1237, blz. 155-158.
(7) Archives Départementales du Nord te Rijsel, reeks B., nr. 1261/1965bis.
(8) E. Warlop, De Vlaamse adel voor 1300, Handzame, 1968, 11/2, nr. 183/6 - 10-19, blz. 474-475.
(9) E. Warlap en J. Maes, a.w., blz. 20.

streek van Watten-Saint-Omer wordt dus van verscheidene kanten bevestigd en het ziet er naar uit dat men ridder Jan Habbel alias Houbbel mag aanzien als de oudste bekende stamvader van het huis Hauweel.

Ook nadat hij het ambt van baljuw had uitgeoefend in verscheidene kasselrijen in noordelijk Volaanderen (Veurne, Ieper, Brugge) en heer van Beselare geworden was, had Eustaas Hauweel nog belangen in de treek van Bourbourg en Cassel[10] De band met het zuidelijk gedeelte van het graafschap Vlaanderen was dus nog niet volledig verbroken...

Een tweede open vraag was het bewijs voor de verwant schap tussen Eustaas Hauweel en zijn onmiddelilijke opvolger Ingelram I: '... In 1276 wordt er gewag gemaakt van Hawellus, zoon van Eustaas Hauweel..., die misschien te vereenzelvigen is met Ingelram I Hauweel, heer van Beselare vanaf 1317'[11]. Er bestaat een argument van heraldische aard dat er op wijst dat Ingelram I een zoon was van Eustaas. Aan een oorkonde betreffende een verdrag gesloten door Jan III, hertog van Brabant, Lodewijk van Nevers, graaf van Vlaanderen, en Wi'llem, graaf van Henegouwen, gedateerd Dendermonde, 1 april 1337 (n.s.), hangt onder andere het zegel van Ingelram I Hauweel, ridder. Het is een rond zegel met een diameter van 20 mm., dat een wapenschild voorstelt waarop een dwarsbalk bestaande uit vijf aaneengesloten spitsruiten, waarvan de middelste beladen schijnt te zijn met een bezant. Randsch ift: † S'. HENGHERAN. HAVWEEL. CHRL'[12]. Het wapen van Ingelram I komt dus, met uitzondering van de (twijfelachtige!) bezant, volledig overeen met dat van Eustaas Hauweel en met het wapen dat ook in latere eeuwen gevoerd werd door de familie Hauweel[13]. Ook hier blijft er dus wenig twijfel over en men mag gerust volgend genealogisch schema aanvaarden:

(10) Algemeen Rijksarchief te Brussel, Rekenkamer, rolrekening nr. 266 (^{o} 1296): 'Contes Copin Monnin dou manoir et des tieres ki fu Philippe de Bourbourg... pour le despens dou mestier dou Temple, monsegneur Jehan de Nouuion, monsegneur Willem de le Mote et Eustase Hauiel, × lb. s...' en 'Contes de le cense dou tonliu de Cassiel faite par Lay le Roy... A Eustasse Hauwiel pour son fief dou Noel, l'an lxxxxv, lv lb.....'.

(11) E. Warlap en J. Maes, a.w., p. 20.

(12) G. Demay, Inventaire des sceaux de la Flandre, Parijs, 1873, I, nr. 1032, blz. 129. De bedoelde oorkonde wordt bewaard in de Archives Départementales du Nord te Rijsel, reeks B., nr. 264.

(13) E. Warlop en J. Maes, a.w., blz. 20-21.

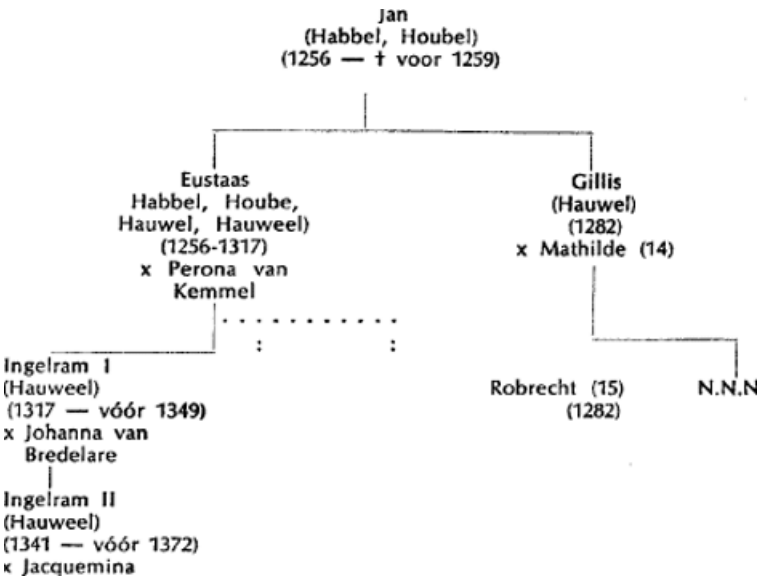

Genealogisch schema 1256-1372

Als men hieraan de genealogie der latere Hauweels hangt, zoals ze werd opgesteld door L. Stockman, heeft men meteen de opvolgrng van de hoofdtak der familie van het midden van de 13de tot in het begin van de 15de eeuw en dat zonder enige onderbreking of *missing link.*

Er blijft echter een aspect van de geschiedenis der Hauweels in de 14de eeuw dat slechts onvolledig behandeld werd. Wij bestudeerden ze als heren van Beselare, L. Stockman volgde hen in de streek van Lembeke en Kaprijke. Er bestond echter een heerlijkheid die de naam 'Het Hauweelsche' droeg en gelegen was op Tielt-buiten, Ruiselede, Wingene, Pittem, Markegem, Dentergem en Zeveren. In 1358 was die heerlijkheid in handen van Ingelram II Hauweel, die er zijn baljuw en schepenen had. 'Het Hauweelsche' werd gehouden van de burg van Kortrijk[16]. Het blijft een open vraag hoe de Hauweels deze heerlijkheid, waaraan zij hun naam gaven, verworven hebben[17].

(14)

(15)

(16) K. De Flou, Woordenboek der toponymie, V (Brugge, 1925), kol. 529-531.

(17) Misschien door het huwelijk van Ingelram II met de verder onbekende Jacquemina?

(14) D. Haigneré en O. Bied, a.w., II, nr. 1236, blz. 155-156 (1282, september): '... demiselle Mehaus, feme audit Gilon (Hauvel) et Robert leur aisnes fius...'.

(15) Ibidem, loc. cit.

In ieder geval is de ‘beweging’ van de Hauweels, altham voor wat de 13de-14de eeuw betreft, nu duidelijk. Oorspronkelijk vazallen van de burggraaf van Saint-Omer, gevestigd in de omgeving van Watten, kwamen zij naar het Ieperse op het einde van de 13de eeuw. In de eerste heilft van de 14de eeuw werden zij opgenomen in de adel en de ridderschap en verwierven belangrijke goederen en heerlijkheden te lembeke-Kaprijke en in de streek van Tielt.

Dr. E. Warlop

Langendijks Don Quichot opgevoerd te Brugge in 1793

Het Rotterdamse toneelgezelschap van de Snoeks verbleef en speelde te Brugge van juni 1793 tot einde 1794. Van 24 juni tot 30 december 1793 wed 59 maal gespeeld. Vaste speeldag was de maandag; afwisselend waren de zondag, dinsdag of donderdag.

Tweede Kerstdag had de opvoering gebracht van De *Hertog van Foix* van Voltaire (Amélie, ou le duc ‘de Foix: in vertaling van J. Nomsz). Op zondag 29 dec. volgde de (Brugse) pre mière van *Gaston en Bayard,* eveneens uit het Frans, van de Belloy.

Op maandag 30 december brachten de Snoeks het bekende (in 1711 te Amsterdam uitgegeven) stuk van Pieter langendijk waarvan het prospectus hier volgt (Uit partikuliere verzameling).

Met permissie van het Magistraat

Op maandag den 30. December 1793, zullen de Hollandsche Acteurs en Actrices van Rotterdam, onder Directie van A[ndries] en H[elena] Snoek, de eer hebben van te vertoonen

DON QUJCHOT

OP DE BRUILOFT VAN KAMACHO

Bly-Spel, in drie Bedryven, in Verzen, nooit vertoond, voorgegaan door

De Edelmoedige Dragonder

Toneel-Spel, in een Bedryf, naar het Fransch van Dumaniant.

De vertoonplaats is op de Oude Beurze

Men zal betaalen voor den eersten Rang 3 schellingen, voor den 2. Rang en Parquet 2 schellingen, Parterre en Amphitéatre eenen schelling,

Paradys dry stuyvers en half: alles wisselgeld.

Men zal beginnen precies te 5½ uren (Verwagt: De Deserteur, Zang-Spel, in drie Bedryven) [B.]

De religieuze overtuiging van Eduard de Dene
Enkele aanvullende bronnen

De samenwerking tussen Eduard de Dene en Marcus Gheeraerts bij de uitgave van *De warachtige Fabulen der Dieren* (Brugge, P. de Clerck, 1567) deed reeds vermoedens rijzen omtrent de orthodoxie van De Dene. Dat deze bundel ook een opdracht van Lucas de Heere bevatte verhoogde alleen de argwaan(1). Bovendien bleek De Dene als stadsambtenaar evenmin vlekkeloos, en moet hij van hogerhand biizondere protectie hebben gehad, om zijn am!bt te Brugge verder uit te kunnen oefenen(2).

Een onderzoek naar de litteraire bronnen van Eduard de Dene(3) toonde bovendien aan dat zowel de *Roman de la Rose,* sinds Gerson om zijn gebrek aan orthorxie *aangevallen*(4), als Rabelais tot zijn inspiratie bijdroegen, dat bovendien zijn fraai refreyn *Hoort af ghy gildekens*(5) zowat een dubbelganger is van Jacob van Oestvorens gedicht *Vander Blauwe Scute*(6). De Dene bevindt zich in duidelijk goed gezelschap.

In de bloemlezing, die zijn *Testament Rhetoricael* (Universiteitsbibliotheek Gent, hs. 3330) is, treft men een grote reeks gebeden aan: het *Pater Noster,* het *Benedicite, de Balade van thuuterste oordeel, Lofzangen tot dhelighe Drievuldicheyt,* gebeden tot *God almachtig,* tot Christus, Maria (o.m. de *zeven graties*), Magdallena, tot *tcruce Christi, thelich bloedt (in walsche ende vlaemsche),* een reeks *Evangeliën up den Kerstdach,* en de *Kerstnacht,* de *Proverbiën Salomons* e.a.m. Het is opvallend hoe sterk christologisch de teksten van De Dene zijn georiënteerd, o.m. zijn *Chenade en gheloove purgieren de zonden* (fol. 140v), *Lof brudegom* (fol. 148) en het *Hoort Christene ziele wat ick hu bevele* (fol. 214v-215):

> Keert tmywaerts, zeght hy, die van ‘liefden quelen,
> Een vreeslick liefhebber bem ick zonder spae(re)n...

(1) A. Schouteet, Marcus Gerards, Brugge, 1941, p. 28-29; 9. M. Gheeraerts werd uit Brugge verbannen, 1568:’ ayant icelluy aussi faict certaine paincture en dérision et vitupère de Nostre St. Père le Pape, ensemble de Nous et des catholiques’, (A.C. De Schrevel, Troubles religieux du XVIme siècle au Quartier de Bruges, 1566-1568, Brugge, 1894, p. 239, 316, 331).
(2) A. Schouteet, De Brugse Rederijker E. de Dene, West-Vlaanderen LXX (1963), p. 213-219.
(3) A. Dewitte, De litteraire bronnen van Ed. de Dene, Haec Olim XIX (1969), p. 17-24; aan te vullen met Chr. l. Küster, Bermerkungen zum emblematischen Fabelbuch, De warachtige Fabulen der Dieren von 1567, in Raggi IX, nr. 4 (1969), p. 113-122.
(4) J. Huizinga, Herfsttij der Middeleeuwen, 9e druk (1957), p. 121.
(5) Zie Bijlage I; uitgebreid commentaar hierbij zie A. Dewitte, a.w.
(6) Zie hierover D. Th. Enklaar, Varende Luyden, Assen, 1937.

... Huwer vijfve, myn liefste lief, want ick begheert,
Die zullen der vreimder een hondert verjaeghen;
Ender huwe hondert, olouck zonder versaeghen,
Zullen der vreimder thien duusent verdrijfven.
Ick zal hu laeten machtig zyn jegens huer slaeghen,
Ende zal hu anzien lief, ende by hu blijfven,
Myn wuenynghen zal ick met hu verstyfven,
Ende ick zal hu God zyn, myn lief, ghy der binnen...
... Ende die my lief heeft in d'hemelssche staeten,
Zal van myn vader lief worden ghebleken,
En wy zullen tot hem commen, lief, thuwer baeten,
En by hem een woonstadt maecken, daer, onbezweken.
Lief blyft doch in myn liefde.

Deze tekst toont een zeer grote gelijkenis in stijl met (en is als een antwoord op): 'Den heelen nacht hebic myn hadden uytgestreckt u soeckende, lieff; maar doen ic was ontweckt, myn sterckte, myn Godt, u en heb ic niet vonden te dien stonden'[7].

Is deze tekst duidelijk doopsgezind[8], een integrale doopsgezinde tekst treffen wij aan in De Dene's Refereyn *Zonder my en es gheen God, zeght die heere* (fol. 219 e.v.)[9].

Aanvullende getuigenissen omtrent De Dene's religieuse ingesteldheid vinden wij doorheen zijn ganse in 1561 voltooide *Testament*:

- *Fol. 132 v:*

... vercoopt hu besittynghen
... keert hu van rycdom, die ghy niet muegt verwerven;
... wacht hu vander pharizeeen deeseme zeere,
twelck gheveynstheyt es, naer tschriftuenlick preken;
... ende nyemandt wilt met ghewelt vercrachten,
want den roovers zal Gods rycke niet ghebueren...[10].

- *Fol. 130 v:*

... loochende... de evangelissche Waerheyts partie,
Vliedende huuten babylonschen percke,
Te Jeruzalem kiesende myn poorterie,

(7) K. Reulens, Refreinen..., dl. I, Antwerpen, 1879, p. 13-16; zie tevens p. 149-152.
(8) Over de liederboeken der Wederdopers, bestaat een zeer kritisch overzicht: L. Roose, Voorlopers van de Dordtse bundel met schriftuurlijke Refreinen, Spiegel der letteren IV (1960), p. 210-219; een voorbeeld van vergelijking met zelfde thema biedt Christus' klacht, in Protestantse Poëzie der 16de en 17de eeuw, dl. I, (Bibl. der Nederl. lett.), Brussel, 1940, p. 35-37.
(9) Zie bijlage II.
(10) Vergelijk C. Carton, Oudvlaemsche liederen, VI. Biblioph., 2e erie, nr. 9, Gent 1848, p. 289-290.

Verlaetende alle heydensche ceremonie...[11]

- *Fol. 189 v:*

... meest volght men tvleesch
naer zyn inclinatren;
minst naer den heesch
van baptisatien...

- *Fol. 134 v:*

Ick gheloove rnden heleghen Gheest, zoot betame,
De helighe christenlicke ghemeente voorwaer,
De gemeenschap der heiighen duer Christus name,
Verghevenesse der zonden, hoedanich, hoe zwaer... e.a.m.

Het zou tevens interessant zijn de religieuze inspiratie van De Dene te vergelijken aan gelijkluidende teksten van Anothonis De Roovere, inbegrepen de vergelijking tussen De Rooveres *Lof van den priesterlycken staet,* Cornelis Everaerts *Nieuwen Priester* en De Denes parodieën: *In doude Vaders exempelbouck vyndt men beschreven* (fol. 310-311). *Onlancx meer dan omtrent den bergen van Bramen* (fol. 178 e.v.), en *Wel myn truete, myn moncke, myn liefste, myn minne* (fol. 307)[12].

Wat is nu de kritiek van De Dene b.v. op de Roomse Kerk.
In *O Heere God almachtig* (fol. 149 v) schrijft hij o.m.:

Veel grijpwulfveghe caecken
Nu myne vervolghers zyn
Om barnen end om blaecken.
Bloedsturters up elck termyn,
Zupers der balylonssche wyn
Hebben tzweerd upgheheven.
Al stroyen zy huerlieder venyn
Willet hemlyen vergheven.
Zy hebben my verboden
Te lesene Gods woordt.
Als ick volgd huer afgoden

(11) Het scheldwoord Babylans volk, voor Katholieken: zie Corn. Adriaensz, Sermonen, Amsterdam, 1714, dl. I, p. 82, 260, 209, 345-47; ook pharaoons geslacht horen de katholieken zich noemen, en de lutheranen: volgelingen van Belzebub: Stadsarch. Brugge, Boek van het Steen 1555-58, fol. 80 v-100; Verlijdboek 1491-1538, fol. 198; overige scheld woorden zie A. Viaene, Papegaai, Marteko en Kalf, Biekorf 66 (1965), p. 79-86. De wederdopers worden te Brugge vermeld tussen 1538 en 1584. Tussen 1538 en 1557 werden er zelfs 14 terechtgesteld, waaronder 7 vrouwen, afkomstig uit Alkmaar, Dordrecht, Zeeland en de Zuidel. Nederl. Uitvoerige verwijzingen zie A. Verheyden, Geschiedenis der Doopsgezinden in de Zuidelijke Nederlanden in de 16e eeuw, Verh. Kon. Vl. Acad., nr. 36, Brussel, 1959.

(12) Voor De Roovere zie J. Mak, De Gedichten van A. De Roovere, Zwolle, 1959, p. 124; C. Everaert: J.W. Muller & L. Scharpé, Spelen van C. Everaert, Leiden, 1920, p. 423.

Doe ghinc wel met my voort.
Nu zynse nydich up my ghestoort...[13].

Een andere frappante tekst is *Naer tsterven wy gheworden al der woormen spysen* (fol. 340 e.v.), met o.m.:

Zy die andre verlaeden met groote packen zwaer,
Als meschverkens maeckende van hueren buuck huer god,[14]
Broosch, slymzondich. wroetende int babylonssche cot,
Eeghin baetzouckers, willende liefde vermyncken,
Maer wat esser of, eylaes, elck in zonden verrot.
Eylaes up tverrysen voorwaer zy niet en dyncken,
Up tverrysen eylaes niet en dyneken zy, certeyn,
Zy de ghuene zoor voorsteppende int eerdsche pleyn,
Adamiten, vruchtpluckers naer huer eeghin zinnen,
Zy die met bloedeghe handen ende voeten onreyn,
Met simonie, woecker, tgemackilkk leven winnen,
Zy die de menschen meer vreesen dan God beminnen,
Oyndt gheeme upden vleeschpot van Egypten brasten,
Zy die steurlick tarden Gods tempel binnen,
Met belazerde handen thelighe antasten...

De tekst vervolgt in cauda:

Zy die afgodisten naervolghen aldermeest,
Om tcouverlick slampampen Godts woordt onachtzaem zyn,
Dwelck donnoosel word onttrocken, ontpluct, ontleest,
Tongodlick brood etende onder tduechdelick schyn,
Zy die tusschen broeders s royen tweedrachts venyn,
Zy die liefde tonderhouden ende charitate,
De waerheyt loochenen om lecker beten en wyn,
Alls dolende sterren zouckende eeghin baete...
Daer zy als eerdsahe goden gheeme zouden blyncken.

Deze tekst vindt zijn tegenhanger in het in bijlage gepubliceerde *Zonder my en es gheen God,* en is een zeer duidelijke bevestiging van de doopsgezinde overtuiging van De Dene zelf. Het kan voor niemand vreemd zijn dat deze ganse tekst

(13) De Dene vult deze satire overigens op ontelbare plaatsen aan Een paar voorbeelden: ‘sophisterie en baetzoeckende clergie... Een hoop ghecleede beesten’ (fol. 178); ‘van prelatueren crijghen zom kynders regieren, die noch zyn scholieren’ (fol. 189); ‘de schaepen niet gheweed, maer hu zelven ghevoedt; het hooft es zieck, end alle de lede’ (fol. 39v.): Op Stadsarch. Brugge, Boek van Criminele Informatien 1542-47, fol. 76-78, komt een uitspraak van Roelant van Nieubusch over de minderbroeders:... ‘hij hadde de graeu broers ghezien ghaen inde processie, denwelcke ghynghen ghelyc slupers, met thooft upde schoere... hoewel nochtans dat de snootste putiers vander stede waren’.

(14) De grauwbroeders werden te Brugge ook mesverckens genoemd: Stadsarch. Brugge, Boek van Crim. Informatien, 1531-38, fol. 180v-181 (1538).

een verschrikkelijk oordeel uitspreekt over de kerkelijke gezagdragers, terwijl de passus *Adamiten, vruchtpluckers naer huer eeghin zinnen* hier een wellicht uniek verwijt is aan het adres van de katholieken[15].

A. Dewitte

Bijlage I

Hoort al ghy ghildekens, ende veel joncwijfs hoort
(fol. 308 e.v. van het Handschrift).

Hoort al ghij ghildekens, ende veel joncwijfs, hoort,
Comt al in mijn kethel, elck zeght ande[re]n voort,
Roupt Medea, metharmorphoseghe goddinne,
Comt Medusa, word myn hulpe, met een inckle woordt,
Mids den smeder Vukanitich in heeter Minne,
Comt, ghildekens, comt. Comt ten eersten beghinne,
Senijpoerken zult indrijncken meer dan een onche,
In mijn kethel moetje zitten dan totten kinne,
end hu blootshooft ontdecken dun in myn fronsse.
Ghij zult schijnen vernischt duer Apelles ponche,
Comt al waert ghy vanden hoofde totten voeten besmet,
Comt, ghildekens, in tijds, comt doch eer ick ronsse,
In myn ketel comt, ghildekens, cuuschick net.

Comt ghildekens, comt, comt al in mijn kethele,
Bezitten mijn brandeghe heetcoeleghe zethele,
Niet een haer zult ghij hebben, dat hu doet spijt,
Van dat ick hu voorlichame wat benethele,
Ghij wordtter gheel veraverecht in corten tijdt,
Comt ghehaerd oft alf gheschoorne, wie datje zijt,
Of die thaerken te cruecklen pleight up stockxkens,
Van die moeijte word verlost, ghy, Comt hu zelven quijt,
Comt oock ghewinbraeude, corthieleghe mocxkens,
Comt schoeljekens vanden Neapolitaenssche brocxkens,
Al zijtje onreijn beswatert, oncuusschich onderzet,
Comt, ick za'l hu overslooven keelcoardeghe CJlocxkens,
In myn kethele, comt ghildekens, cuuschick net.

Comt alle wiltjaeghers in Venus warandekens,
Comt ghildekens, comt jonghe lammertandekens,

(15) Vergelijk het spotgedicht op de geestelijken, op den stock Syt tevreden, hy sult in u gemack blyven (K. Ruelens, a.w., p. 169-172). Naar analogie met de Brugge uitspraak ‘tonsura clericalis est signum et character antichristi’ (Stadsarchief Brugge, Verlijdboek 1491-1538, fol. 198) schrijft De Dene (fol. 238v): ‘Al dat crune scheert es meest al ghierich / Al dat manck ghaet dat es fierich / Al dat crepe) es, dat es fel / En dat qualick spreict, zynght ghemeenlic wel’.

Comt die zeer gheerne truwe schortkleedt angord,
Comt die den dach meest huutdraeghen mert mandekens
Comt, in myn kethel word ghij ghecuuscht up en cort,
Up dat ghij mijn laeuwenesse ghewaere wordt,
Der huutcommende zult schijnen nieuboren joncxkens,
Comt oock paruuckedraegherkens, naer mijn kethel port.
Ick zal den busch ontsteken met hootdompeghe
[voncxkens]
Comt oock schieloose ghetoyt ghepelhaerde moncxkens,
Comt comt, oock ghenoodt onder myn voijsich trompet,
Zonderlijnghe ghij, om caelwe worden bloncxkens,
In myn kethel, comt ghildekens, cuuschick net.

Prinche

Comt oock in myn kethel, duer myn voorduerken,
Die te roodtroengich draegt een coluerken,
Twelck roosproetich bemasschelt, te oudbollich staet,
Comt ick zalt hu wel beteren, min dan in een huerken.
Zo vullicx ghij van mijn sopelorum ontfaet;
Comt ghildekens, comt, comt, doet eens mijnen raedt;
Comt vrij grouve craeghalsen, hoe vroom ghezwanst,
Alle wie besloten cortsen hebt, hoe inghewortelt quaet,
Comt, worpt ghemoet in mijn kethel, bemommecanst,
Speilt duuckercken met tbolleken, en binnen danst.
Comt ick zaltje dan upden cam of nijpen bet,
Hoe dickhareghe toppen ruloctich ghecranst,
In mijn kethel, comt ghildekens, cuuschick net

Bijlage II

Zonder my en es gheen god, zeght die heere.
(fol. 219 e.v. van het Handschrift).

Beildemaeckers, schilders, en die maecken afgoden,
daer bij de simple mochten te verre betrauwen,
jon ick oock een refereynken huut mijn dichtcustoden;
tpincheelwerck es cause van veel ijdel anschauwen.

Refereyn

Zonder mij en es gheen god, zeght die heere,
wie zijnse dan die nu eennen god maecken,
end een beilde ghieten zullen, neerstelick zeere,
die te gheenen proffijte en zal gheraecken:
ziet alle haer ghezinne duer dese zaecken
meest tot schande commen warachtelick, want
tzijn meesters huuten mensschen, vul der lueghenen
[spraecke]

Die beildesnijder die neimt een hout in dhant;
hij metet met een rechtsnoer an elcken cant,
en met rooder eerde zo teeckent hij;
hij behauwet end hij metet naer zijn verstand,
naer die wijnckelmaet, metten passer der bij,
hij conterfeijttet naer een mansbeilde vrij,
naer een schoon menssche, die wuendt inden tempel ziet
en hoe de smet een ijsergoijken smedende zij.
Die beildemaeckers zijn al te gadere niet.

Die beildesnijdere ghaet daer naer huut
onder de boamen in twoudt ghestaen,
up dat hij cederboomen ofhauwe vindt,
jae die hij zelve plantte, om proffijt ontfaen,
ende van den reije zijn upghewassen zaen,
die oock den andren dienen, om te barnen der naer,
daer men bij mach waermen, end, als meer ghedaen,
datmen stooct, ende broot mede bact voorwaer;
van tzelve hout maect hij eennen god openbaer,
ende andbidt hem, zijn tselfs handghewerck;
hij maect daer een beild of warachtelick claer,
end knielt daer vooren nedere int ooghenmerck;
deen helt verbrandt hij int vier soe sterck,
en bij die ander helt, dits vreimdt bediet,
cooct hij zijn vleesch end etet in tsweerelts perck.
Die beildemaeckers zijn al te gadere niet

Hij braedter zijn ghebraedt bij zoo ick verstaen,
ende hij verzaet hem van dien zeer snel;
hij waermt hem derbij oock, ende zecht eijdaer,
ick hebbe mij der bij ghewaermt zowel,
bij tvier hebick gheweest vrij, zonder ghequell;
ende van tdander deel, datter es overbleven,
maect hij eennen god met zijnder handen voortstel
up dattet zij zijn godeken of beilde verheven;
hij knielt daervooren nedere dus in zijn leven
ende doetter zijn ghebed vooren, zonder respijt,
ende spreect metter herten daer toe ghedreven:
verlost mij, want claerlik mijn god ghij zijt.
Zij en weten noch verstaen niet te gheender tijdt,
want zij zijn dus verblendt, daert zoo geschiedt,
dat haer ooghen niet en zien naer god ghebenedijdt.
Die beildemaeckers zijn al te gadere niet.

Prinche

Zij en ghaen in haer herten niet claerlick binnen;

daer en es gheen verstandt in noch wetenthede.
Dat zij wel overzochten met voorzieneghe zinnen
ick hebbe deen helt verbrandt tmijnder berede,
en broodt ghebacken, over de coolen mede
vleesch ghebraeden, ende zoud ick dart overschot fijn
mij tot gruwel maecken in deerdsche stede,
ende ick voor eennen block zoude knielende zijn;
het zijn asschen, ghij bedriegher up elck termijn,
therte van den ghuenen die hem derwaerts spoet
zijn gheltgoijkens, met dan een duechdelick schijn,
duer welcke Babels buuck werden upghevoedt;
de beste huerer alder gheen verlossinghe doet;
wildse dan niet anbeden, maer daer of vliedt.
Keert hu tot mij, seght Christus, die bem teeuwich goed
De beildemaeckers zijn al te gadere niet

Bijlage III

In zijn Testament bekent de Dene zelf (fol. 143^{v}):

> ‘Geen of lettel boucken heb ick in schriftuere /
> die ick mochte junnen in eenich couvent. /
> Een deel van tleven esser van Bonaventuere /
> Dien goeden ghemackelick Vriendt bekent. /
> De reste zyn meest ongheschreven gheprent...
> Dinstitutie van sinte Franciscus oordene, /
> Gheprent zonder privilege...
> Wie weet oft zulck hilde voor heresie ofte fantasie...’

Zegt De Dene hier dat hij auteur was, van pamfletten, als er voorkomen in Cornelis Adriaensz. a.w., o.m. deel II, p. 75-76, een bijzonder taalvaardig voortbeeld; of auteur van het ganse werk (Sermonen)? Katholieken, Luther en Calvin worden hier bespot, Wederdopers nergens.

Spreuken en spreekwoorden

Nooit mens en huilde van andermans eksteroge.
Die kuipen wil moet rondgaan.
Ongelijke scheutels maken kwa broers.
'k En betrouwe geen dieven, zei de poester en hij lei zijnen boterham op de balie.
Als g'een peme driekeers rond den boer kunt draaien, hij moet van zijn hof.
Dat gaat te verre, zei Cijs, twee honden hebben en moeten zelve bassen.
Men kan niet weten waar er paling loopt, zei Pier en hij zette zijn net in een wagenslag.

Zeker ander klein gebouwtje

Zo noemt Hildebrand de W.C. in ‘De Familie Stastok’ en daarmee wil ik inhaken op de geopperde veronderstelling van K. de Busschere in *Biekorf* LXX (1969), blz. 282 n.a.v. het woord *vertrek.* K.d.B. vraagt er zich af of deze term geen geval van afslijting is en of er geen verband bestaat met drek, waaruit hypotetisch verdrek, vertrek??? Deze voorzichtige hypotese (met drie vraagtekens) meen ik heel stellig te mogen afwijzen. *Vertrek* is een van de talrijke voorbeelden van eufemistische naamgeving van de W.C. Er zijn trouwens heel weinig woorden die de echte funktie van dat onontbeerlijk lokaaltje aangeven, ik noem de - precies daardoor triviale - woorden *kakhuis* en *schijthuis,* die ook scheldwoorden geworden zijn voor een bangerik of een lafaard. Nu valt het wel op, dat de meeste namen van de W.C. gewoon woorden zijn die een kamer, een lokaal aanduiden. Een vertrek is nl. een woonruimte, een kamer, een plaats waar men zich terugtrekt. Er wordt toch wel 's gesproken van ‘de vertrekken van het paleis’. Ik vind het woord vertrek bovendien geen afstervend woord; het is althans in het Kortrijks springlevend. Andere namen zijn *huisje* of *gemakhuisje,* terwijl het privékarakter ervan beter blijkt uit *privaathuisje;* een werkwoordelijke uitdrukking is *op het huisje* gaan. Dat *privaathuisje* heet ook kortweg het *privaat.* Gezel1le gebruikte het woord zelf in zijn leuk gedicht ‘Een witte schorte en binders’ op het Kuurnse kindermeisje:

> Heur moeder doet de koeien,
> heur vader 't kooren groeien;
> heur een' broêre is soldaat,
> en de andere ruimt *privaat.*

Eveneens voor *gemakhuisje* is er de kortere vorm *gemak.* Franck-Van Wijk ziet de volgende betekenisevolutie: ‘rust en vrede, kalmte, verzorging, behaaglijkheid, genoegen, plaats die voor het gemak dient, plaats waar men 't zich makkelijk maakt’. In het Duits heeft het woord *Gemach* nog de algemene betekenis ‘kamer, ruimte, vertrek’. Vandaar ‘sich in seine Gemächer zurückziehen; die Gemächer des Palastes (de vertrekken van het paleis)’. Ook *kabinet* is tenslotte de naam van een kamer, een klein afgezonderd vertrek, een schrijf- of studeerkamertje. Het is het partikulier vertrek van een vorst, een minister. Zo spreken we van ‘het kabinet van de koning, van de eerste minister’. Het is zelfs vaak synoniem met regering, als we van de kabinetsformateur spreken. Het Frans kent het ‘cabinet de curiosités’ (rariteitenkamer) en we spreken ook van het prentenkabinet. Dit partikulier vertrekje met de zo partikuliere bestemming werd daarom eufemistisch ook

kabinet genoemd. Het woordje gemak werd vaak verduidelijkt met de toevoeging *heimelijk* of *geheim* (gemak). Het geheime van de aangelegenheid blijkt dan weer uit *sekreet.* Een speciale vorm van eufemisme is de hyperbool *beste kamer,* eigenlijk voor dat kamertje dat niet goed genoeg is om bij zijn echte naam genoemd te worden. *Bestekamer* is oorspronkelijk de naam van de pronkkamer, de salon. Zelfs Vercoullie aanvaardde al de verklaring uit *bassecamere* 'benedenvertrek onder de kasteeltorens' niet meer. Een Kortrijks (wellicht ook elders voorkomend) eufemisme is *den bureau.* De Busschere (blz. 283) hoorde in Diksmuide in 1964 *Villa-spring-bin.* Een algemene vorm is *retirade,* die ons nog eens aan vertrek heriniert en aan Duits *Abtritt* (naast Duits *Abort*). De veelheid van eufemistische termen wijst erop dat geen enkel woord lange tijd eufemistisch blijft. Zodra het woord door het gebruik volkomen met het begrip geassocieerd is, wordt het niet meer als een verbloeming aangevoeld en is er een behoefte aan een nieuw eufemisme.

In de landelijke cafés zien we vaak nog het opschrift *Koer* of *Cour,* waaraan de uitdrukking *naar de koer gaan* beantwoordt, met als synoniemen *naar bachten gaan* of *naar achter gaan.* Je kunt ook vragen om je even te mogen verwijderen of om je handen te mogen wassen. Je gaat waar ook de koning te voet naartoe gaat. Je moet naar de ontvanger of je wilt even gaan telefoneren. Je brengt een bezoek aan Jules, aan oom Jan of Juffrouw Eenoog of aan Broeder Bril (van 't vertrek).

Als eufemismen worden makkelijk vreemde woorden gebruikt, omdat ze uiteraard minder goed begrepen worden en bijgevolg niet zo doorzichtig zijn. Daar is de bekende *W.C.*, die als afkorting nog minder suggereert dan de volle vorm *Water-Closet.* Het *kloset* (waarbij klosetpapier) wordt vooral gezegd van een W.C met waterspoeling. In Kortrijk hoorde ik de afkorting ooit opgelost als *Winston Churchill.* Ook *lavatory* en *toilet* geven slechts de secundaire funktie van het lokaaltje aan. Tenslotte noem ik nog de *plee* (of *pleti*). De herkomst is niet zeker. Franck-Van Wijk denkt aan *petit* (cabinet). Vercoullie vindt Eng. *place* waarschijnlijker dan een Franse formule zoals 'vous *plaît-il* de m'indiquer le cabinet' of 'le cabinet s'il vous *plaît*'.

Ik meen hiermee voldoende klaar te hebben aangetoond dat alle namen van de W.C eufemistisch zijn en meestal een kamertje aanduiden.

F. Debrabandere

Goedheid

Voor goed te zijn slaan de boeren den hond van 't hof.

Zedelgem.

Uit de schatkamer van Margareta van Vlaanderen
Halsbanden voor hazewinden en schoothondjes
1405

Margareta van Male, laaste erfdochter van het Huis van Vlaanderen, echtgenote van Filips van Bourgondië, stond bekend als de rijkste en alleszins de prachtlievendste prinses van haar tijd. Daarvan getuigt o.m. de inventaris van haar klederen en juwelen. Ook haar hazewinden deelden in de luxus. In de schatkamer van de grafelijke residentie te Atrecht bevond zich in 1405 een kollektie halsbanden die wijst op haar passie voor jacht en jachthond en op de grote 'stijl' van het grafelijke jagershuis in Artesië. Ook de huishondjes waren prinselijk uitgerust.

De lijst van de halsbanden laten we hier volgen in overzetting uit het oudfranse origineel (Bourgondisch fonds in Dep. Archief te Dijon; ed. Dehaisnes, Documents II 887). Een paar termen vragen een zekere toelichting.

TESUUT. - Ook tysue. Deze mnl. term (uit ofra. tissu) betekent in de oude klederdracht: geweven lint, speciaal gebruikt voor gordels (ook voor luxe-halsbanden van jachthonden). Op dit sterk lint als 'support' werd versiering aangebracht hetzij met de naald (borduurwerk), hetzij door benageling of beslag met zilver, goud of bewerkte (geëmailleerde of geniëlleerde) plaatjes. Zulke gordels van edelsmeedwerk op *tesuut* komen veel in oude inventarissen voor.

DEVISE. - Met de oude betekenis: symbolisch teken, kenteken, embleem (niet wapenspreuk of motto!). Zoals nog in eng. *device.* Het teken of symbool kan een heraldisch stuk zijn, ofwel een initiaal of twee ineengevlochten initialen.

Om verwarring te voorkomen behouden we, bij de overzetting, de mnl. termen *tesuut* (door Verdam niet opgenomen; zie Biekorf 1959, 298) en *devise.*

Het gewicht van de halsbanden wordt uitgedrukt in mark, ons en engelse.

Inventaris van de halsbanden

1. Drie halsbanden voor hazewinden uit *tesuut* van witte en zwarte zijde, versierd met verguld zilver en daarin de *devise* van de hertog van Bretagne. Gewicht 4.7.5. - Het kenteken van de Montforts van Bretagne was een krulkruis.

2. Een halsband voor hazewind uit zwart *tesuut,* bezet met zilver en daarin de *devise* van de hertog van Berry. Gewicht 1.2.5. - Deze hertog voerde de lelie van het huis Valois.

3. Een halsband voor hazewind uit zwart *tesuut,* bezet met de *devise* P en M en zonnen van verguld zilver. Gewicht 0.6.13. - De initialen zijn deze van hertog Philips en gravin Margareta.

4. Een halsband voor hazewind uit rood en zwart *tesuut,* met werpsnoeren (of leirepen) als *devise* en bezet met vergulden zilver. Gewicht 1.17½. -.

5. Twee halsbanden voor hazewind uit wit en rood *tesuut,* bezet met zilver waarin kronen getekend zijn. Gewicht 1.4.3.

6. Een halsband voor hazewind uit hemelsblauwe *tesuut,* de *devise* zijnde een Y in verguld-zilveren versiering. Gewicht -.4.15. - Mogelijk een geschenk van Yolande van Anjou.

7. Een halsband voor hazewind, uit *tesuut* van zwart fluweel, versierd met distels van verguld zilver. Gewicht 1.3.-. - Distel en stekelvarken behoren tot de emblematiek van het huis Valois.

8. Een halsband voor hazewind, van rood satijn beslagen met verguld zilver waarin schaapjes in email. Gewicht 1.-.5½.

9. Twee halsbanden van verguld zilver op bruin Ieder beslagen met ronde koppen. Gewicht 2.3.12½.

10. Twintig halsbanden voor hazewind, van rood Ieder beslagen met geelkoperen nagels, alle gelijkvormig. Deze halsbanden liggen in een koffer met twee loketten, waarvan één vol beste leren handschoenen is.

11. Drie halsbanden voor kleine honden versierd met verguld zilver, twee ervan met belletjes, en het derde met de *devise* P en M. Gewicht -.4.2.

12. Vier halsbanden voor kleine honden, uit *tesuut* beslagen met goud, versierd elk met zes klokjes van wit zilver en voorzien van beugel en knip van verguld zilver. Gewicht 5 onsen.

In dezelfde inventaris worden een veertigtal kostbare halssieraden en een veertigtal luxe-gordels en gordelbanden van gravin Margareta opgesomd. Uit vergelijking blijkt dat sommige van de bovenstaande halsbanden voor windhonden een assortiment vormden met enkele van haar eigen gordelbanden. Deze luxus van onze gravin was heel in de stijl van de huizen van Bourgogne, Berry, Angoulème. (Gay, Inv. Archéologique I 413-414).

In de heraldiek wordt hazewind meestal springend (lopend) en altijd met een halsband voorgesteld. Zonder halsband is het een jonge hazewind *(levron).* De halsband van de heraldieke hazewind is zeer dikwijls *omboord* en *geringd* van een andere kleur. (Pama, Wapenkunde 141). Een ridderorde in 1416 gesticht door de heren van het hertogdom Bar (Lorreinen) droeg de naam ‘Orde van de Hazewind’ en had de hl. Hubertus als patroon.

A.V.

Dokter Eugeen van Steenkiste Brugge 1841-1914*

Eugeen Karel Frans Van Steenkiste werd in de voormiddag van 27 augustus 1841 te Brugge geboren als zoon van meester-timmerman Frans Van Steenkiste (1819-1891) en Amélie Van Acker (1814-1893), die in de Moerstraat woonden. Later verhuisde de familie naar de Nieuwe Wandeling, de huidige Hoefijzerlaan. Vader had zijn werkplaats in de nu onlangs gerestaureerde Speelmanskapel en de belendende percelen.

Eugeen was thuis het enige kind. Zijn humaniorasudies deed hij te Brugge en te Kortrijk, waar hij op 24 september 1859 zijn diploma behaalde. Daarop ging hij te Leuven natuur- en geneeskunde studeren. Tij,dens zijn studentejaren, en ook nog een tijdlang erna, was hij eerst werkend en later korresponderend lid van de Leuvense *Société Médicale.* Op 26 september 1866 promoveerde hij tot doctor in de geneeskunde, chirurgie en verloskunde(1).

Na een jaar verblijf te Brugge trok Van Steenkiste, samen met vele andere vrijwifiligers uit Vlaanderen, naar Italië om er dienst te doen bij de pausel'ijke Zouaven, die toen tegen Garibaldi oorlog voerden. Begin november 1867 kwam hij tijdens de beslissende veldslag te Mentana aan. Als geneesheerofficier bleef hij in dienst tot april 1868(2).

Kort daarop verschijnt dokter Van Steenkiste weer te Brugge. Hij woont echter niet langer bij zijn ouders in, maar huurt het huis Oude Gentweg 1. Op 30 juni 1868 huwt hij te Poperinge Helena Maria Vandermersch (1846-1934). Hun huwelijk zou kinderloos blijven.

In maart 1871 kocht dokter Van Steenkiste het huis Freren Fonteinstraat 1, waar de zusters van Sint-Andreas uit Doornik

* Deze bijdrage is de neerslag van een oefening gemaakt bij het kollege 'Heuristiek' van prof. L. Wils (K.U.L.). Dank zijn we ook verschuldigd aan E.H.J. Geldhof en de hh. L. Schepens en A. Leclercq voor hun nuttige inlichtingen, alsook aan het personeel van de diverse diensten, waar we steeds zeer vriendelijk werden ontvangen en geholpen. Dankbaar maakten we gebruik van: R. Van Eenoo, Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914), (Verhandelingen IUCHG, nr. 4), Leuven-Parijs, 1959, passim en L. Schepens, art. Van Steenkiste Eugeen, in Nationaal Biografisch Woordenboek, dl. III, 1968, kol. 825-829. Voor de Brugse archieven gebruikten we volgende afkortingen: BK: Kadaster, lange Rei 7; BPDC: Provinciale Dienst voor Cultuur, Zilverstraat 32; BRD: Registratie en Domeinen, Beenhouwersstraat; BSH: Stadhuis, Burg en BSA: Stadsarchief, Breidelstraat.

(1) BSH, Burgerlijke Stand. - BSA, Bevolkingsregisters 1866-1880. - BPCD, farde Eugeen Van Steenkiste.

(2) Matricule des Zouaves Pontificaux. Liste des Zouaves ayant fal't partie du Régiment du 1. janvier 1861 au 20. septembre 1870, dl. I, Rijsel 1910, p. 328.

een meisjesschool hadden gehouden. De nodige herstellingen werden gedaan en op 8 juli van hetzellfde jaar nam het echtpaar defvnitief zijn intrek in dit ruime huis. In 1878 en 1903 kocht hij nog enkele van de aanpalende huizen. Daarmee had hij zowat 3/5 van het thele blok tussen de Waalse-, de Zwarte Leertouwers-, de Predikheren- en de Freren Fonteinstraat in handen I Van Steenkisles welgesteldheid blijkt evenzeer uit de gegevens over zijn huispersoneel: vanaf 1890 zijn er steeds minstens twee inwonende dienstmeiden; later wo den het er drie, ja zelfs vier(3).

Als dokter had Van Steenkiste een suksesvolle loopbaan.

Sedert 1880 adjunkt-geneesheer, werd hij in 1899 benoemd tot ‘oppergeneesheer’ van het Brugse Sint-Janshospitaal. Kort daarvóór was hij voorzitter geworden van de ‘Provinciale Geneeskundige Commissie van West-Vlaanderen’(4). Een Brugs kiesblaadje (!) beschrijft hem als ‘de vriend van de arme menschen, die hij bij honderden voor nieten meestert, en nog medecine toe geeft uit zijn beurze’(5). Was hij werkelijk zó begaan met het lot van de armsten? Zijn sociale bekommernis vinden we in alle geval terug in het ‘Anti-jenevercomité’(6)en de ‘Brugsche -’, later ‘Westvlaamsche Onthoudersbond’, beide door Van Steenkiste gesticht. Hij was ook ondervoorzitter van het ‘Besohermingscomiteit der wer manswoningen van het Arrondissement Bruzgge’ en ‘lid van de ‘Besturende Commissie van het Toevluchtshuis en Bedelaarsgesticht te Brugge’(7). Daarnaast hield hij nog vele voordrachten over medische onderwerpen, zoails de razernij(8) en de drinkwatervoorziening te Brugge(9), en ook over allerlei kulturele en politieke problemen(10).

Toen op 8 juli 1878 Van Steenkiste werd aangeboden

(3) BSA, Bevolkingsregisters 1866-1880. - BSH,. Bevolkingsregisters 1880-1920. - BK, Oorspronkelijke legger, Jaarlijkse mutaties en Opmetingsschetsen.
(4) Mémorial administratif de la Province de la Flandre Occidentale, 1899, dl. CIX, p. 10.
(5) 't Beertje van de logie, 1887.
(6) De Gazette van Brugge en der Provincie West-Vlaanderen, 1888, 5 december, p. 3.
(7) L. Schepens, o.c., kol. 828.
(8) J. De Smet, Saint-Hubert boven Pasteur, in Biekorf, 1961, dl. LXII, p. 9-10.
(9) Gildeblad der ambachten van Brugge, 1906, 30 oktober.
(10) BPCD, nr. 57. AD. 5 bevat enkele van zijn voordrachten. In partikuliere verzameling worden drie omslagen bewaard, waarin vele voordrachten. Eén werd gepubliceerd: E. Van Steenkiste, De Cholera. Voordracht gegeven in de Algemene Vergadering van de Gilde der Ambachten op maandag 5 december 1892, Brugge, 1892. Samenvattingen van de meer dan 200 voordrachten die hij voor de Katholieke Burgersgilde hield vindt men in het jaarlijks Algemeen Verslag over de vergaderingen en werkingen der Katholieke Burgersgilde.

eerste ‘hoofdman’ te worden van de ‘Katholieke Burgersgilde’, betekende dit voor hem het begin van zijn politieke carrière[11]. Het is immers voor een groot deel aan de aktie van deze Vlaamse en demokratische vleugel van de Brugse katholieke partij te danken dat Van Steenkiste op 29 oktober van hetzelfde jaar tot gemeenteraadslid werd verkozen[12] Telkens werd hij herkozen, zodat hij tot zijn dood in de

Het woonhuis Freren Fonteinstraat 1 (zie blz. 355)

gemeenteraad bleef zetelen. In 1912 was hij als plaatsvervangend senator voorgesteld, maar werd niet verkozen[13].

(11) J. De Smet, De eerste jaren van de Katholieke Burgersgilde te Brugge (1878-1889), in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 1961, nieuwe reeks, dl. XV, p. 107-122.
(12) Rapport sur l'administration et la situation des affaires de la ville de Bruges, 1878, p. 15.
(13) [C. Beyaert], Histoire des élections de Bruges depuis 1B30, Brugge [1905], passim.

Van Steenkistes belangrijkste politieke aktie gold ongetwij feld de vervlaamsing van de gemeentelijke administratie. In 1885 deed hij enkele konkrete voorstelilen en bereikte dat de akten van de Burgerlijke Stand voortaan in het 'Vlaams' zouden worden opgesteld(14). Eens was de vertaling van een gemeentelijk reglement zelfs de aanleiding tot een scherpe pennetwist, waarin Van Steenkiste zich verdedigde tegen het verwijt van taalpartikularisme dat Jan ten Brink hem toegestuurd had(15). Niettegenstaande vele moeilijkheden gaf hij zich niet gewonnen, maar zette door: in 1896 stond hij nog steeds op de bres voor de volledige administratieve vervlaamsing(16).

Ook binnen de ka holieke partij kende men moeilijke ogenblikken, zoals bij de opkomst van enkele 'schismooraten'(17) Aanvankelijk had Van Steenkiste de zaak van priester Daens en de kristen-demokraten gesteund(18). Toch verkoos hij, verstrikt als hij zat in het XIXde-eeuwse konservatisme, de richtlijnen van zijn partij en het bisdom nauwkeurig te volgen. Als politikus werd Van Steenkiste altijd gerespekteerd, ook door zijn tegenstanders(19). Meermaals werd hem door verschillende vooraanstaanden hulde gebracht(20). In 1888 kende paus Leo XIII hem de onderscheiding *'Pro Ecclesia et Pontifice'* toe en het jaar erop werd hij aangesteld tot ridder in de Orde van het H. Graf.

Hardnekkig is Van Steenkiste altijd blijven strijden voor de Vlaamse zaak. Als leidende figuur van de radikaal! flamingantische vereniging 'De Vrije Vlamingen' (gesticht in 1887)

(14) BPDC, nr. 57.AD.4. Cfr. de door A. Duclos opgestelde verslagen en kommentaren over de gemeenteraadsvergaderingen in Rond den Heerd, bijv. 1885, dl. XX, p. 47. Een goed overzicht van zijn politieke strijd biedt ook P. Allossery, Kan. Adolf Duclos (1841-1925). Met een kijk op den zoogenaamden taalparticularistenstrijd, Brugge, 1930, p. 243-247.

(15) E. Van Steenkiste, Aan de weledelen en achtbaren heer Visart, burgemeester der stad Brugge. Antwoord op den 'open brief' van Mr. Odilon Périer, advocaat, Brugge, 1886.

(16) Bulletin communal de la ville de Bruges, 1896, dl. XL, 277-302.

(17) La Patrie, 1897, 19 april, p. 1 en 21 april, p. 1.

(18) Cfr. zijn brief aan priester Daens van 27 oktober 1894, uitg. L. Delaforterie, Uit de mémoires van de familie Daens, in De Maand, 1958, dl. I, p. 387 en L. Wils, Het Daensisme. De opstand van het Zuidvlaamse platteland, Leuven, 1969, p. 188-191.

(19) De Volkseeuw, 1914, 22 februari, p. 2 en Gemeenteblad der stad Brugge, 1914, dl. LVIII, p. 42-54.

(20) Bijzonder verslag van het 25-jarig jubelfeest van de Katholieke Burgersgilde, Brugge, 1903, en Verslag van het 50-jarig bestaan der Katholieke Burgersgilde: 1878-1928, Brugge, 1928.

was hij bij de voorhoede van de Vlaamse Beweging[21]. In 1887 organiseerde hij een Vlaamse Landdag te Brugge en sprak er als voorzitter de openingsrede uit[22]. Op een Vlaamse Gouwdag te Roeseliare wees hij op de voortgaande verfransing, waar volgens hem vooral het vrij onderwijs schuld aan heeft[23] en over de universitaire kwestie zei hij in 1901: 'In afwachting dat de hogeschool van Leuven vervlaamscht worde, mogen wij werken tot de vervlaamsching van deze van Gent'[24]. Dat ook hierin zijn stem gezaghebbend was blijkt uit zijn erevoorzitterschap van de Vlaamse Hogeschoolkommissie in 1912[25].

Van Steenkiste was lid van een zeer groot aantal verenigingen, zowel vakverenigingen van geneesheren, a'ls verenigingen met kulturele, sociale of godsdienstige interesse[26]. Niet zelden was hij betrokken bij de stichting ervan, zoals bij het 'Brugse Davidsfonds' in maart 1875 en bij de 'Giilde van Sinte Luitgaarde', een soort uitgebreide redaktieraad van *Rond den Heerd,* die op 18 augustus 1874 ten huize van Van Steenkiste zelf werd gesticht. Hij was erehoofdman van de 'West-Vlaamschen Oud Hoogstudentenbond' (1886), lid van de 'Breidelcommissie', die in 1887 het standbeeld van Jan Breidel en Pieter de Coninck op de Markt kon laten onthullen, en betrokken bij de stichting van het 'Verbond der Vlaamsche Grievenkomiteiten' op 9 december 1888. Het jaar daarop is hij, samen met Guido Gezelle, één van de stichters van *Biekorf*[27].

Ongetwijfeld droegen niet alleen zijn talent en overtuiging bij tot de centrale rol die Van Steenkiste speelde in het Brugse verenigingsleven van rond de eeuwwisseling, maar ook zijn persoonlijk kapitaal. We zagen reeds hoe hij aan zijn woonhuis enkele percelen had toegevoegd. Door zijn huwelijk had hij een huis met land te Ieper en grond te Stuivekenskerke verworven. Te Langemark erfde hij een hoeve, te Brugge het woonhuis in de Moerstraat en een huizenblok rond de Mortierstraat, en te Zuienkerke de grote hofstede ''t Vagevier', waar hij in 1892 het oude, bouwvallige 'Krampenkapelletje'

(21) Deze kring gaf een klandestien te Antwerpen gedrukt maandblad uit: De Klauwaart Blad voor Vlaamsche Belangen, 1887-1900. Cf.r R. Van Eenoo, De pers te Brugge: 1792-1914. Bouwstoffen (Bijdragen IUCHG, nr. 20), Leuven-Parijs, 1961, p. 98-100, nr. 78 en L. Wils, De oorsprong van de Kristen-demokratie. Het aandeel van de Vlaams-demokratische stroming (Kath. VI. Hogeschooluitbreiding, dl. LVII, nr. 6, verhandeling 490), Antwerpen, 1963, p. 27-37.

(22) De Brugsche Beiaard, 1887, 18 juni, p. 2 en het Verslag van den Vlaamschen Landdag op 22 Oogst en der Huldebetooging Conscience op 21 Oogst 1887, Brugge, 1887.

(23) De Klauwaart, 1890, april, p. 1-2.

(24) Algemeen Verslag over de vergaderingen en werkingen der Katholieke Burgersgilde, 1901, p. 22-26.

(25) R. Van Eenoo, Een bijdrage..., Leuven-Parijs, 1959, p. 210.

(26) Een uitstekend overzicht van deze verenigingen biedt L. Schepens, o.c., kol. 827-828.

(27) Allossery o.c., p. 28. - Gilde van Sinte Luitgarde. Handelingen, 1874, p. 8. - A. Viaene, in Biekorf, 1968, dl. LXIX, p. 387.

aan de Blankenbergse steenweg liet vervangen door het huidige neogotisch bidplaatsje. Zelf heeft hij hofsteden en grond gekocht, o.a. te Damme en Sijsele. Na zijn dood werd zijn grondbezit geschat op een waarde van ongeveer 600.000 F. wat in vóóroorlogse munt heel wat vertegenwoordigde[28].

Enkele maanden vóór het uitbreken van de eerste Wereldoorlog, op 17 februari 1914, is aan het welgevulde leven van deze onvermoeibare vechter een einde gekomen. Vanuit een kileinburgerlijke demokratische beweging had Van Steenkiste de latere kristelijke arbeidersbeweging voorbereid en zich steeds opnieuw voor de vernederlandsing van ons Vlaamse landsgedeelte ingezet. Zijn politieke werkzaamheid en sociale bekommernis reikten weinig verder dan het vlak van de Brugse geschiedenis, maar op kultureei-Vlaams gebied steeg Van Steenkiste toch boven dit niveau van puur lokaal belang uit. Dit zal ook Guido Gezelle bedoeld hebben in een heildronk[29] te Kortrijk op 30 september 1886: '... op de stoutmoedigheid, en om hier een woord te gebruiken dat in de woordenboeken niet en staat, op de Vansteenkistachtigheid van al de Vlamingen'!

Paul Soetaert

Vier wankele waarden in 1436

Anthonius Stalin, pastoor te Axel in 1430-1475, schreef in zijn Kroniek anno 1436 het volgende vers (Mnl. Gedichten en Fragm. ed. de Pauw, II 387):

> Helzen staken ende Kempische rapen,
> Tiensche laken ende lovensche papen,
> dese vier saken
> ziet men zelden wel gheraken.

Elzenhout was (en is) zeker geen goed stakenhout: 'rood haar en elzenhout is op geen goede grond gebouwd', zegt een spreekwoord. Kempische rapen: Kempisch (anno 1436!) is hier wel uit de Kempen, en de heide is geen rapenland.

Tiensche laken: geen beste kwaliteit, zegt pastoor Stalin, liever Mechels of Brussels als 't Brabants moet zijn, maar Vlaams laken liefst van al.

Lovensche papen: geen kompliment voor de eerste generatie van studenten - filosofen en tealogen - uit de in 1425 opgerichte universiteit. Stalin had elders - waarschijnlijk aan de hogeschool van Parijs - gestudeerd en blijkt niet zeer ingenomen met de nieuwelingen uit de Brabantse hogeschool.

C.B.

(28) BK, Oorspronkelijke legger (mod. 212), Ieper, art. 1578; Stuivekenskerke, art. 31; langemark, art. 1822-1823; Brugge, D, art. 935 en 1553; Zuienkerke, art. 218; Damme art. 339 en 500; Sijsele, art. 722. - BRD, Aangiften van nalatenschap, Brugge, 1e kantoor, 1914, nr. 321 en 346c.

(29) Rond den Heerd, 1886, dl. XXI, p. 362.

Schepen op Oost-Indie voor de stichting der Oostendse Compagnie

1718-1721

In een vroegere mededeling[1] hebben wij, aan de hand van de bisschoppelijke jurisdictieverleningen aan scheepsaalmoezeniers, enkele gegevens gepubliceerd over schepen die in dienst van de Oostendse Compagnie tussen 1722 en 1732 uitzeilden.

Hier volgen een paar bijzonderheden over aalmoezeniers ter zee die uit Oostende naar Indië vertrokken vóór de oprichting van de bovengenoemde Compagnie.

Een eerste jurisdictieverlening vanwege Mgr. van Susteren wordt genoteerd in januari 1718 ten gerieve van de Jezuïeten Herman Van den Clooster en Sernardus Janssens die weldra uit Oostende zouden vertrekken[2]. Opvallend is het feit dat de Brugse bisschop een gedetailleerde beschrijving geeft van hetgeen de aalmoezeniers ter zee aan geestelijke activiteiten aan boord te verrichten hebben nl.: 1° zij mogen aan boord een bidplaats inrichten en er de H. Mis opdragen; 2° catechismus geven en preken wanneer ze 't nuttig oordelen; 3° biecht horen en het H. Oliesel toedienen; 4° het nooddoopsel toedienen en ook huwelijken inzegenen; 5° begrafenissen verrichten. Opvallend is ook hoe alle latere jurisdictieverleningen naar de oorkonde van 17 januari 1718 verwijzen, zodat we mogen besluiten dat we met deze datum aan het beginpunt staan van Oostendse handelsverrichtingen ter zee op ietwat grote schaal en op verre afstand.

Wanneer de Ierse recollet O' Cahalan in oktober 1718 als aalmoezenier op een niet nader genoemd schip naar Indië afreist, dan verwijst men naar de modelakte van 17 januari 1718[3]. 't Volgend jaar in april gaat de Kapucijn Alexander van Gent te Oostende als aalmoezenier aan boord[4]. Veertien dagen later is het opnieuw een recollet, nu echter Servatius Varré, die jurisdictieverlening verkrijgt[5].

Daarna duurt het bijna twee jaar vooraleer we in de bis-

(1) Zie Biekorf 1968, blz. 89-93: Wetenswaardigheden over de Oostendse Compagnie.
(2) Zie Acta Episc. 1718, 17 jan. blz. 262.
(3) Zie Acta Episc. 1718, 25 okt., blz. 241: ‘datae sunt facultates Patri Laurentio O' Cahalan ordinis Fratrum Min. Recollectarum Hibernorum ex portu Ostendano in Indias proficiscenti, conformiter ad litteras expeditas pro patribus Soc. Jesu die 17 jan. 1718’.
(4) Acta Episc. 1719, a april, blz. 27: ‘Patri Alexandro Gandensi ord. Fr. Min. Cap. e portu Ostendano in Indias naviganti expeditae sunt litterae et facultates prout in registro meo data 17 jan. 1718’.
(5) Acta Episc. 1719, 16 april, blz. 30: ‘expeditae sunt tacultates pro Fratre Servatio Varré ordinis Fr. Min. Recollectarum vela faciente cum navi Ostendana in Indias...’

schappelijke stukken een spoor vinden van Oostendse maritieme bedrijvigheden. Eerst in januari 1721 treffen we de namen van de Ierse Recollet pater O' Caenen voor zijn tweede reis naar Indië[6]. Het schijnt hier wel om een andere scheepsaalmoezenier te gaan dan de in december 1722 vernoemde Augustijnerpater O' Canen die met de *Carolus VI* naar Indië vertrok.

Een laatste jurisdictieverlening vóór de oprichting van de Oostendse Compagnie dateert van 16 december 1721. Op die dag wordt aan niet minder dan zes Jezuïeten ineens, alle uit de Rijnse en Beierse kloosterprovincie, toelating verleend om op de *Diana* godsdienstige zorg uit te oefenen bij de bemanning[7]. Het waren Florentius Consbruck, Sernardus Smits, Antonius Friol, Franciscus Khuen, Franciscus Xaverius Urfarer en Victor Walter.

Bij dit alles en ook de reeds vroeger gepubliceerde lijst der aalmoezeniers ter zee[8] blijkt duidelijk dat onze lokale seculiere en reguliere clerus geen al te hoge belangtelling koesterde voor het apostolaat ter zee.

Jozef Geldhof

Oude appelnamen op -ing

Op de vraag in Biekorf 1969, 255.

De Bo geeft onder -*ing* (blz. 403 van Idioticon, tweede uitgave) de volgende nota:

‘De uitgang *ing* dient: 1. achter een substantief of adjectief gevoegd, om namen van appels te maken, welke namen allen mannelijk zijn: Geuzing, Pinting, Panding, Rabauwting, Strieping, Wulling, Grauwing, Groening, Wilding, Zoeting, Zuring’.

Voeg daarbij uit Kruidwoordenboek: ‘De Rarbauwting is geen *Renetting* noch Korpendu’. Alsook de naam ‘*Ramborging:* soort van appel die in 't fr. Rernbourg d'été en Rembourg d'hiver heet’. Te Stavele was deze appel bekend maar uitgesproken *Ramboers.*

A.B. Stavele

(6) Acta Episc. 1721, 17 jan., blz. 165: ‘datae sunt facultates Patri O' Caenen ordinis Recollectarum hybernorum pro secundo itinere ad Indias orientales ex portu Ostendano tendenti’.

(7) Acta Episc. 1721, 16 dec., blz. 244: ‘hinc cum majori navi Diana vocata profecti sunt ad Indias Orientales sequentes Patres societatis Jesu Provinciae Rheni ac Bowariae...’.

(8) Biekorf 1968, blz. 93, bijlage, waar de gegevens over de periode 1722-1732 overzichtelijk zijn samengebracht (in totaal 17 verschillende aalmoezeniers voor 16 afvaarten).

De votiefdraad naar lengtemaat van kanunnik Tainardus van Watten

1088

Met een kleine aanvulling op het overigens zo flink gedokumenteerd artikel van A. Viaene over De lange kaars van Nieuwpoort en andere 'votiefkaarsen naar maat' in de middeleeuwen (Biekorf, 68, 1967, blz. 257-269), hebben wij trachten aan te tonen hoe oud dit gebruik ten onzent was(1).

Onlangs vonden wij een ander soortgelijk geval, dat het oude graafschap Vlaanderen eveneens aanbelangt: het verhaal van de mirakuleuze genezing van kanunnik Tainardus in de St.-Donaaskerk te Brugge, op het einde van de XIe eeuw(2).

Tainardus was reguliere kanunnik van de pas in 1072 gestichte 'kanesie' van Watten bij de grens van Frans-Vlaanderen. Zijn lijdensweg en zijn wonderbare genezing werden door een gelijktijdige auteur, eveneens reguiliere kanunnik te Watten, neergepend, in een meermaals gedrukt *Miraculum Sancti Donatiani*(3), aan aartsbisschop Rainaldus van Reims opgedragen.

Tainardus, zoon van een zekere Heremarus, uit de Morienenstreek, was pas negen jaar toen hij, samen met een broeder, aan de leiding van proost Otfried werd toevertrouwd. Op de drempel van de volwassenheid *(jam calentis adolescentiae terminos attigerat...)*, werd hij door een algemene verlamming getroffen, die hem van al zijn krachten beroofde. Al drie jaar had hij deze foltering verduurd, toen hij, op 5 december 1088, een laatste maal de vigiliën van St. Niklaas, patroon van zijn klooster, poogde bij te wonen en er het ambt van lector waar te nemen. De inspanning was echter zo groot, dat de arme kanunnik, nog vóór het einde van het officie, terug zijn sponde moest gaan opzoeken. Toen gebeurde het ongelooflijke. Pas was hij in slaap gevallen, of een groot licht omstraalde hem en twee statige grijsaards verschenen hem. Een derde man ging hun vooraf, in wie hij onmiddellijk

(1) Biekorf, 69, 1968, blz. 42. Andere voorbeelden bij E. Lesne, Histoire de la propriété ecclésiastique en France, III (Rijsel 1936), blz. 151.

(2) Dit *Miraculum* werd omstreeks 1091-1092 geschreven. Over de auteur, die zich gedeeltelijk in een interessante opdrachtsbrief aan Rainaldus II, aartsbisschop van Reims (1083-1096), heeft laten kennen, zie verder.

(3) Deze tekst zal men namelijk in de M.G.H. SS., XIV, blz. 176-182, vinden, of nog in de *Acta Sanctorum*, oktober IV, blz. 503-506, ofwel in de *Patrologia latina*, deel 149, blz. 1533-1546. - Een Franse, doch enigzins afgekorte en nogal onbetrouwbare vertaling gaf P. Catrin, Hommage à Notre-Dame de la Treille (Brugge 1939), blz. 51-61, een werk ondanks zijn vrome titel, niets anders is dan een geschiedenis van de proosdij Watten.

de twee jaar vroeger overleden stichter van Watten, proost Otfried, erkende.

Otfried stelde hem de twee grijsaards voor: de ene was St. Donaas van Brugge, de andere de heilige Godwaldus, *Blandiniensis coenobii conservator ac mansionarius,* bewoner en beschermer van de St.-Pietersabdij te Gent.

Over de aanwezigheid van St. Godwaldus gaf proost Otfried geen uitleg(4), maar aan St. Donaas zei hij kortweg 'Zie, heilige man, God gebiedt U deze zieke kanunnik te genezen, die zich met de aanstaande kerstfeesten naar Brugge, ten uwen hove, zal begeven, en U als offergave een zilveren draad naar zijn maat, twee *anglici* wegend(5), zal aanbieden. Met dit geschenk zal hij, zijn leven lang, jaarlijks uw altaar begiftigen'(6).

Van St. Donaas verwacht men niet dat hij zich daarmee niet akkoord zou hebben verklaard. Hij vergenoegde zich een glimlachende *laudo* ('Akkoord!') uit de spreken, en luisterde; voor de rest, naar de enigszins geheimzinnige vermaning van Otfried aan zijn volgeling; te Brugge aangekomen, zal deze laatste een ontrouwe kanunnik van St.-Donaas, wiens naam Otfried opzettelijk verzwijgt, uit zijn zondig leven trachten te bevrijden.

Met veel moeite en met ongelooflijke pijnen liet zich Tainardus naar Brugge dragen. Daar werd hij op 23 december 1088 genezen. Niet ineens, maar na een laatste en dramatische krisis, waarvan de Wattense schrijver de ontwikkeling nauwkeurig beschrijft. Op de tweede dag van zijn verblijf bij St.-Donaas op de Burg te Brugge voelde Tainardus het leven opnieuw in zijn verstarde ledematen opwellen. Hij waagde het alleen naar de bovengaanderij *(solarium)* van de kerk op te gaan. En zie, het wonder was gebeurd! Ijlings liep hij, de trap van de westbouw *(per cocleam)*(7) naar beneden om de zil

(4) Otfried is op 22 november 1086 bij Gent overleden (Ph. Grierson, Les annalen de Saint-Pierre de Gand, Brussel 1937, blz. 30, n. 3). Wellicht is het de reden waarom hij samen met de hlg. Gudwaldus verschijnt. De relikwieën van S. Gudwaldus waren sedert de Xe eeuw in de St.-Pietersabdij te Gent bewaard. De St.-Donaaskerk daarentegen schijnt nooit in het bezit te zijn geweest van relikwieën van deze heilige.

(5) Betreffend dit Engels gewicht, zie Bijlage.

(6) 'His dictis, ad beatum Donatianum conversus: En, inquit, vir sancte, Deus praecepit ut hunc canonicum sanes, qui etiam in hac proxima Christi nativitate Brugis ad tuam curiam veniet, ac suae mensurae filium argenteum duos anglicos appendens pro munere tibi deferet, quo etiam dono, singulis annis dum vixerit revoluto termino rediens, altare tuum honorabit. Cui sanctus respondit: Laudo...'

(7) Er is meermaals sprake van twee *cocleae*, de trappen van beide torens aan weerskanten van de westbouw van de St.-Donaaskerk, in de gelijktijdige bronnen over de moord van graaf Karel de Goede te Brugge († 1127), zie Walter van Terwaan, *Vita Karoli cornitis Flandriae,* in M.G.H. SS., XII, blz. 550; J. Mertens, De opgravingen in de St.-Donaaskerk te Brugge, in Streven, 9-1, 1955-56, blz. 57-60.

veren draad aan de heilige te offeren en zich meermaals voor het hoogaltaar neer te werpen *(multis veniis)*.

Met een kaars of een waslont houdt zich dus de te Brugge vereerde Reemse aartsbisschop niet tevreden; van de genezen kanunnik eist hij een zilveren draad, waarvan de lengte en het gewicht duidelijk worden bepaald. Deze gift moet jaarlijks herhaald worden: *singulis annis, dum vixerit, revoluto tempore.* De genezen kanunnik zal zich dus als een soort ‘,dienstman’ *(tributarius, sainteur)* van de heilige moeten gedragen. Deze laatste bepaling komt goed overeen met wat ons de mirakeliiteratuur aantoont: de gemirakuleerden binden zich vaak door een ‘dienstmanschap’ aan de heilige door wiens voorspraak zij de genezing hebben gevonden, en moeten dan hun dienstbaarheid aan een bepaald altaar persoonlijk komen betuigen door betaling van een jaarlijks hoofdcijns(8).

Bevreemdend is hier echter dat deze verplichting door Tainardus wordt opgenomen, daar onze reguliere kanunnik een kloosterling is, gebonden door beloften van armoede; hij is daarenboven lid van een stichting waar de apostolische armoede speciaal werd beklemtoond: de fraters van Watten laten zich dan ook *pauperes Christi* noemen(9). Dit blijkt aan de opsteller van het verhaal niet te zijn ontgaan, en legt wellicht het feit uit, dat niet St. Donaas, maar wel proost Otfried, d.w.z. de gewezen overste van de zieke kanunnik, deze laatste een geldelijke verplichting oplegt. Overigens bestaat er een voldoende reden voor deze uitzondering: door zijn dienstmanschap moet Tainardus eventueel de plaats innemen van de zondige kanunnik van St.-Donaas.

Al deze schikkingen heeft de goedige S. Donaas met een bondig *laudo* goedgekeurd. Welk woord nu de geestdrift van de schrijver uitlokt. *Laudo!* Werkelijk, waar heeft men ooit een zo inschikkelijk en zo goedkoop geneesheer gevonden?

(8) Het zou wellicht overbodig zijn een lange lijst van voorbeelden hier aan te brengen; nochtans heeft P.C. Boeren, in zijn Etude sur les tributaires d'Eglise dans le comté de Flandre du IXe au XIVe siècle (Amsterdam 1936), blz. 29, het motief van dankbaarheid voor het dienstmanschap van de heiligen o.i. enigszins onderschat.

(9) Van Otfried getuigt de *Miraculum S. Donatiani:* ‘ad bene vivendi propositum plurimorum animos incitavit ut et communi vitae se libentes contraderent atque omnium quae in seculo habere videbantur renuntiantes, Christum heredem facerent’, M.G.H. SS., XIV, blz. 178; zijnerzijds geeft de *Chronicon Wattinense* aan de volgelingen van Otfried de naam *pauperes Christi,* M.G.H. SS., XIV, blz. 165. Over de zin van deze uitdrukking, zie Anselm van Luik, Gesta, in M.G.H. SS., VII, blz. 211-215.

Zijn loon wordt hem aangeduid en hij aanvaardt het zonder protest: *laudo!* Hij stelt zich tevreden met deze twee armzalige *anglici;* hij heeft een lange weg afgelegd om naar Watten te komen en vraagt daarvoor geen vergoeding. Wat een verschil met de geneesheren in de wereld: ze leven voortdurend in bittere naijver, zegt onze schrijver, het zijn bedriegers en kwakzalvers, alles belovend en onbekwaam om hun beloften te vervullen. 'Gij daarentegen, heilige man, vergenoegt U met *laudo* te zeggen: sterke medecijn zonder veel woorden, groot heil met een minimum van woorden uitgedrukt!' En zo gaat de vrome schrijver voort, want zijn bewondering voor de macht van de Brugse wonderdoener St.-Donaas evenaart zijn misprijzen voor de onbekwaamheid en de hebzucht van de artsen uit zijn tijd.

Zoals men ziet behelst dit *Miraculum S. Donatiani* een belangrijk getuigenis over de geneeskunde in het vroegmiddeleeuwse Vlaanderen. Moeten wij nu de ongunstige opinie van de schrijver over de medici van zijn tijd delen?

Het staat alleszins vast dat de geneesheren nog talrijk waren ten onzent, in de loop van de XIe en de XIIe eeuw, en wel zeker ook te Brugge(10). Door verscheidene mirakelboeken wordt dit bevestigd. Een man uit Du,dzele, b.v., die aan kanker leed, was reeds vele geneesheren gaan vinden, die hem niet konden helpen, toen hij genezen werd op voorspraak van de heilige Lewina van St.-Winoksbergen(11). De *Vita S. Humberti Maricolensis* gewaagt van een Brugse vrouw die, door bloemverlies gekweld alle mogelijke geneesheren had geraadpleegd. De genezing van haar kwaal kon zij echter alleen bij de heilige abt Humbert van Maroeuil vinden, op een dag dat dezes relikwieën in Vlaanderen werden gebracht. Inmiddels had zij, die eens rijk was geweest, heel haar vermogen in de handen van deze eskulapen gelaten; van al haar schatten bleef haar niets meer over dan een kleine zilveren halsketting *(ex collo catenula argentea)*, die zij aan de heilige afstond, als blijk van innig vertrouwen(12). De Vlaamse geneesheren stonden dus hun zieken niet voor niets bij(13). Op dat punt is

(10) F. Vercauteren, Les médecins dans les principautés de la Belgique et du Nord de la France, du VIIIe au XIIIe siècle, in Le Moyen Age, 57, 1951, blz. 61-92.

(11) *Historia translationis S. Lewinae in monasterium Bergense,* in Acta Sanctorum O.S.B., Saec. VI, pars II (Parijs 1701), blz. 124. - Over dit werk, zie Biekorf, 69, 1968, blz. 42.

(12) *Acta Sanctorum*, Maart III, blz. 566.

(13) Toen in 961 graaf Arnout door de steen was gekweld, kwamen uit alle kanten chirurgen hun diensten aanbieden omdat de graaf een der rijkste mannen uit zijn tijd was: 'seperantes ab eo, quem noverant divitiis superhabundare, emolumentum accepturos cum magna dapsilitate', *Vita Gerardi abbatis Broniensis,* in M.G.H. SS., XV, blz. 669, over dit verhaal A.C.F. Koch, Gérard de Brogne et la maladie du comte Arnoul Ier de Flandre, in Revue bénédictine, 70, 1960, blz. 119-126.

de schrijver van de *Miraculum S. Donatiani* wel geloofbaar.

Er waren al tien jaren voorbij sedert de mirakuleuze genezing van Tainardus, toen de oude bisschop van Doornik, Radboud II, te Brugge overleed op 24 maart 1098. Voor de genezing van deze verstokte 'simoniaak' blijkt St. Donaas niet te zijn tussengekomen. Radboud had zijn toevlucht genomen tot een arts en stond op hem te wachten toen hij in de bestekamer van het kapittel dood overvallen werd(14).

Al moesten zij vaak voor de macht van Gods heiligen zwichten, toch was de vakkennis van onze Vlaamse medici niet zo onbeduidend. Hiervan getuigt zelfs de schrijver van de *Miralum S. Donatiani,* ondanks de geringe achting die hij voor de geneeskunst laat blijken. De konkrete beschrijving die hij geeft van de verlamde kanunnik en van zijn moeizame genezing is werkelijk verbazend en mag klinisch genoemd worden; hij beschikt trouwens over een zeer precieze woordenschat. Hij zal dus zeker meer dan eens een kodex van Galenus of van Avicenna opengeslagen hebben. Waar zou onze kanunnik deze gevonden hebben? Wellicht in Reims waar hij, volgens zijn eigen getuigenis, een tijd verbleven had(15)? Dit is mogelijk. Wanneer we echter zijn toewijding aan de Brugse beschermheilige in acht nemen, zijn vertrouwdheid met de samenstelling van het Brugse kapittel, met de gezindheid van dezes leden(16), met hun zedelijk gedrag(17), met de topografie van de St.-Donaaskerk, dan mogen wij ons wel afvragen of hij soms geen Bruggeling was, wellicht een oude *clericus* van het kapittel, die naar de *vita apostolica* was overgelopen? gelopen?

Zo geeft ons de zilveren draad van Tainardus niet slechts de 'maat' van de Vlaamse medici uit deze verre tijd, maar, per slot van rekening, ook die van de onbekende schrijver van het *Miraculum S. Donatiani.*

N.N. Huygheeaert, O.S.B

(14) Herman van Doornik, *Liber de restauratione S. Martini Torna*-censis, in M.G.H. SS., XIV, blz. 309; over de dood van bisschop Radboud, zie Ed. de Moreau, Histoire de l'Eglise en Belgique, II (Brussel 1943), blz. 59-63.

(15) Zie de opdrachtsbrief van de schrijver aan aartsbisschop Rainaldus. Laten wij hier opmerken dat de auteur zeker niet afkomstig is uit de streek van Reims; anders zou hij niet, na zijn lof van Reims, de volgende zin geschreven hebben: 'Cum ergo tam rigidi honesti sint servatores Remorum indoles, tremor invadit pauperem calamum quidquam conscribere quod veniat inter Tulliana facundia florentes'.

(16) Zie de passus in het *Miraculum* over de Gregoriaanse gezindheid.

(17) De ontrouwe kanunnik, door Tainardus tot berouw aangezet, zal hem later zijn schuld bekennen.

Bijlage. - *Over de term anglicus-inghelsce (munt en gewicht)*

De juiste schatting van de twee *anglici* was mij een raadsel. De vriendelijkheid van Dr. Carlos Wijffels, Algemeen Rijksarchivaris, hielp mij het probleem oplossen. Wij zijn hem zeer dankbaar zijn bevoegd oordeel hier te mogen mededelen.

'De blijkbaar zeer weinig gebruikte latijnse term *anglicus* in de *Miracula* lijkt me de vertaling te zijn van het mnl. *Inghesce,* met de bet. van denier sterling of kortweg sterling.

De term Inghelsce voor sterling vindt men in een mnl. tekst van circa 1250 (die zal verschijnen in het volgend nummer van het Belg. Tijdschr. voor Filol. en Gesch.). Anderzijds vindt men in het Wörterbuch der Münzkunde van Fr. von Schrötter, onder de term *English*, een verwijzing naar een tekst van 1280, waar de term *anglicus* in bovenstaande betekenis voorkomt.

Nu betekende Engelse denier of sterling, tot de 14e eeuw, zowel een munstuk als een gewicht, welke beide 1/240 van het Towerpond wogen d.w.z. 344, 184 gr.: 240 = 1,4341 gr. Zo sprak men in de 13e eeuw van de Vlaamse mark van 130 sterlingen of van de kleine mark van 128 sterlingen (zie C. Wijffels, Note sur les marcs monétaires utilisés en Flandre et en Artois avant 1300, in Hand. Société d'Emulation, 104, 1967, blz. 66-87).

De *Miracula* schijnen geschreven door een Bruggeling tegen het einde van de 11e eeuw. De oudste vermeldingen van de term sterling *(sterilensis, sterlingus, esterlingus)* komen voor van circa 1078 af. De nieuwe term zou afgeleid zijn van het middelengels *ster*, dat 'sterk' betekent, en zijn ontstaan zou in verband te brengen zijn met de merkelijke gewichtsverhoging en stabilisering van de Engelse denier onder Willem de Veroveraar (zie een artikel van Ph. Grierson in R.H.M. Dolley, Anglo-Saxon coins, Londen, 1961). Het is waarschijnlijk dat die stabiele denier, en dus ook zijn gewicht, onder de mnl. benaming van *inghelsce*, lat. *anglicus,* op het eind van de 11e eeuw, te Brugge reeds bekend was en er gebruikt werd, gezien de handelsbetrekkingen van die stad met Engeland.

Ik denk dus dat de term anglicus in de *Miracula* mag worden vertaald door Engelse denier-gewicht of liever sterling-gewicht. Waarom de auteur dit gewicht gebruikte in de *Miracula* is natuurlijk moeilijker te zeggen'.

De som van twee deniers was, inderdaad, in Vlaanderen, in Henegouwen en in Duitsland, het gewone bedrag van de hoofdcijns (Hoofdcavele, *census capitale, cavagium)* van de heiligendienstlieden geëist (L. Verriest, Le servage dans le comté de Hainaut, Brussel 1910, blz. 201; P.C. Boeren, Etude sur les tributaires d'Eglise dans le comté de Flandre, blz. 45). Doch een draad van 2,8182 gr., van circa 1,70 m. lang, moet haast een herfstdraad geweest zijn!

Deuntjes bij dans en spel in de meisjesschool

De volgende rijmpjes heb ik opgetekend zoals we ze zongen, zeer ritmisch, op bekende wijsjes, bij het spel op de lagere school te Rollegem-Kapelle, in 1947.

Scheepjes varen

Dansend op een rij langs de muur:

Scheepjes varen al over de zee
de zakken vol gelaan al in Amerika
welk kleur kiest gij?
- Rood!
- Rood-rood-rood al in Amerika,
en waarom kiest ge rood
à l'avant-dernière, à l'avant-dernière
à l'avant-dernière.
- Mijn hoed die es zo breed
ik drage een koningskleed
'n klak al in de hand
'n lege portemonee
o mijn zusje danst met mij
steek je handjes in de zij
eenmaal een, nog een keer driemaal in de ronde
en ik dans niet meer.

Lange reke

Gezongen arm aan arm naar school gaande:

Lange lange reke
potje potje beke
de beke es gebroken
met wak gô'me ze vermaken
met ijzers of met staken
en al de kindjes zeggen
Boljo!

Bij dit laatste woord hurken al de kinderen op de grond, om seffens weer recht te staan en te herbeginnen. - Vgl. De Cock-Teirlinck I 139-140; Ghesquiere, Spelen met zang (1905), nrs. 140-146.

De zevensprong

Hebt ge van de zevende zevende zeven
hebt ge van de zevendesprong nog g'hoord?
ze zeggen dat ik niet dansen kan,
ik dans gelijk een edelman

en dat is één.

- Dit liedje werd gezongen, hand in hand stappende in een ronde, en zevenmaal herhaald, met gymnastische gebaren telkens op 't einde: een (groet met rechterhand); twee (item met linker); drie (knielen op rechterkniel; vier (item op linker); vijf (op de twee knieën) enz. - Zie Ghesquiere, Spelen met zang (1905), n° 243. - Sommigen zongen *ezelman* i.p.v. edelman.

In de keizerstraat

Gezongen dansend in een ronde terwijl één meisje in tegengestelde richting binnen de ronde loopt:

Daar liep een oude vrouw op straat
in de kei- in de kei- in de keizerstraat
ze had een aardig mutsken aan
in de kei- in de keizerstraat
ze had iets verloren haren portemanee
hoho haha hare porte hare porte
hoho haha haren portemonee.

Annemarie-Katrien

Gezongen in dialoog tussen een meisje (solo) en een rij meisjes opgesteld tegen de muur. Solo stapt zingend naar de rij toe. De rij stapt op zijn beurt zingend vooruit bij de vraag aan Aannemarie-Katrien.

1. *(Solo)* - 'k Zoe zo geerne een koetje kopen
   Annemarie Katrien
   'k zoe zo geerne een koetje kopen
   Annemarie Katrien
2. *(Rij)* -Wa' zoei ton met dat koetje doen
   Annemarie Katrien
   Wa' zoei ton met dat koetje doen
   Annemarie Katrien?

Op hetzelfde schema gaat het verder tussen de antwoordende Solo en de vragende Rij:

3 Melken, melken.
4 Wa' zoei ton met die melk doen...?
5 Rijspap maken, rijspap maken...
6 Wa' zoei ton met die rijspap doen...?
7 Kermesse 'oen, kermesse 'oen...
8 Wie mag er ton naar de kermis kom'n...?
9 Een van mijn beste vrienden...
10 Wie es er ton je beste vriendin...?
11 *(Monique)* es mijn beste vriendin...

Nadat Solo aldus haar beste vriendin genoemd had werd de slotstrofe gedanst en gezongen twee aan twee, arm aan arm:

Kermis 'oen, kermis 'oen
Annemarie Katrien
Kermis 'oen, kermis 'oen
Annemarie Katrien

- Vgl. Ghesquiere, Spelen met zang (1905), nr. 98.

Koordedans

Ter vergelijking met de liedjes die bij het touwtjespringen tegenwoordig gezongen worden in de school te Roeselare (Biekorf 1969, 294) geven we hier de ‘liedjes’ die wij bij 't springen in de koord zongen te Rollegem-Kapelle in 1947.

Anneke en Mieke die zijn altied ziek
in de weke maar de zondag niet
's zondags staan zij aan de deure
om te kijken savez-vous
savez-vous met twee roo kaken
meisje ga-je mijn broek vermaken
un-deux-trois

Hoeveel dozen voor ne frang
blinkmarsjang blinkmarsjang
hoeveel dozen voor ne frang
blinkmarsjang

Rompomfère - pom' de terre
allando - roisekalo rompomfèfèfè
pom' de tè-tè-tè
allando-do-do
roisekalolo.

La boule qui roule
jusqu'à Bruxelles
un-deux-trois.

Vis-vis-schellevis
die van den nacht gevangen is
van één tot den twee
van ten tween tot den drien.

- Voor dit laatste vgl. Ghesquiere, Spelen zonder zang (1905), nr. 98.
Rosa M.-D.

Het Gaaiboldersfeest op Kortrijk-kermis in de Hollandse tijd

Nog in 1913 stonden de Gaaibolders in het officieel pro gramma van de Kortrijk-kermis: een wedstrijd tussen de sociëteiten, met officiële prijzen. De gaaibol was te Kortrijk a' lang ingeburgerd en schijnt zelfs een soort literair hoogtepunt te hebben gekend in de Hollandse tijd. De leden van de *Societeyt* in 1818 waren welgestelde burgers, zoals blijkt uit de tekst en uit de tipografische uitvoering van hun programma. Gaaibol en poëzie gaan hand in hand, de gildebroeders zijn kennelijk voor een deel ook leden van een (oude of nieuwe) kamer van Retorika. Bij de redaktie van dit stuk moeten ze zich kostelijk vermaakt hebben, het is een partij-plezier geworden waarbij ze in een wat dolle humor de taalbastaardij van het officiële Hollands van hun tijd afborstelden. Hun vondsten bij bol en pint mochten op de Kermis wel eens zwart op wit in allemans handen komen.

Het stuk is sierlijk gedrukt in een tipografische omlijsting (20 × 34,5 met de lijst). Onderaan in de lijst ingelast: ‘Uyt de drukkerye van Gambart de Courval, tot Kortryk’. (In een partikuliere verzameling te Brugge). - Vgl. ook de Kortrijkse Overleiekermis in 1818 (Biekorf 1968, 314).

Gaey-bol-feest,

Poézy en Zang-Concours,
Artifice-vueren, Solemneéle Céremonien
en Bai-Champêtre met Analogue Divertissementen
by de Societeyt der Gaey-Bolders
met kenzin: *de Waareld is een Bol,*
In hun Hotel en Gilde-Pare den laatsten Zondag der
Kortryksohe Kermisse, 23 Ougst 1818.

Komt minnaars van de Bol, komt plukt de lauwer-kroonen
Ziet dat gy door uw vlyt aan onzen wensch voldoet:
Laet in ons Gaey-bol-feest uw waaren iver toonen,
Dry Vogels wagten reeds om uwen helden-moed,
Zeeghaftig te beloonen.

En gy, ô Dichters! zoo gy zult den lofzang melden
Van 't edel Bolle-spel alom zoo hoog geroemd,
En 't nut der Prys-kampen die wy u vooren stelden
Gy word onsterflyk, ja, gy word door ons benoemd
De dapperste der helden.
- *Alles gratis* -

Resolutive-programme.

1. Om zeven ueren 's morgens zal het Feest geannonceért worden door twee kanon-scheuten in 't Parc, en twee dito op de groote merkt, aldus continueérende by intervallen tot den middag. De exacte executie hieraf, zonder accidenten, word onder de particuliere responsabiliteyt gesteld, van onzen commandeur der artillerie.

11. In den morgen zal stads corps de musique, op de merkt, diversche convenable stuks exécuteéren, indien zij wel willen. III. Ten twee uren naer-middag erectie der persse, geprécédeért door de geüsiteerde preparatoire dispositien, geexigeert in dezen kamp. - Dry Prys-vogels zal de societeyt volgens usantie door de geenregistreerde concurrenten laeten gratuitelyk afbollen; de dexteriteyt van de dry vainqueurs zal gerecompenseert worden, door dry zilveren Gaeyen, waer van den eersten met gedoreerde pluymen.

IV. Immediaet daer naer zal het jugement op den Poezy-concours geprononceért, en aen den triompheérenden auteur eene superbe eer-medaille gedecerneert worden, naer het declameéren van het gecouronneérde stuk. - De concurreerende werken moeten, in niet min als 20, helde-versen en niet meer als 30, gecomposeert zyn, en aen onzen adjoint-greffier en historie-schryver dags te vooren geremitteerd worden.

V. Eene tweede medaille zal geobteneert worden, door den zanger van het beste lied in twee coupletjen, op de zelfste stoffe als hier boven.

VI. Diversthe preponderente sentimenten in de Societeyt, aen den Dans geopposeert geweest hebbende, heeft nogtans 't oud Kortrijks Proverbe het geemporteert

'Danst-tje niet zoo en eye niet';

dus Bal-champêtre volgens al-oude gewoonte.

VII. De momenten van repos onder de Danssers zyn gedestineert voor de solemneéle ceremonien en artifice-vueren.

VIII. Er zal geenen Ballon gelanceert worden en daerom zal het geenen *Cents* te meer kosten.

IX. Eene elegante illuminatie door de nieuwe Gaz zal dees Feest embellisseéren.

X. D'architecture ende acessoiren van den geprojecteerden salon, te considerabel werk exigeerende, heeft hy voor dees epoque niet konnen disponible zyn, nemaer de members van den Eed, alle desagreable circonstantien willende prevenieéren, hebben gedecideert dat het superbe weder zyn moet liber aen alle andere societeyten hier van_ te profyteeren.

XI. Finaellyk s'anderdags distributie van Brood aen de Indigente.

- Onze redenrijke gaaibolders met kenspreuk *De Wereld is een bol* hebben enkele jaren in dezelfde literaire stijl voortgewerkt. In 1819 gaven ze over hun kermisfeest een verslag van 15 bladzijden in druk onder de titel *'Importante Olympiade'* In 1821 werden er prijzen uitgeloofd voor best trommelen en vendelzwaaien. Het verslag van 1821 over 'den combat onder de tambours' bevat het volgende kompliment: 'Gulleghem sloeg dapper, zyne gevarieérde aria surtout maakte veel impressie, en obteneerde eene salve van applaudissementen...' (De Potter, Gesch. van Kortrijk II 122-123). - In zijn standaardwerk over 'Het Bolspel in Vlaanderen' (Gent 1966; uitg. Bond Oostvl. Volkskundigen) wijdt R. Vander linden een zeer gedokumenteerd hoofdstuk (blz. 119-152) aan de gaaibol. Een spoor van een nog levende gaaiboldersgilde heeft hij te Kortrijk niet meer gevonden.

A.V

Jan Bruggeman: schuilnaam in Rond den Heerd

Op de vraag van Hervé Stalpaert in Biekorf 1969, 216 (voetnoot 4).

Jan Bruggeman is de deknaam, niet van archivaris Jules Colens, maar van baron Jean-Baptist Béthune, de bekende promotor alhier van de neogotiek (Jan Gothiek, zo wordt hij soms genoemd). Ik zal mijn antwoord nog méér nuanceren: de bijdragen in RdH, ondertekend door de deknaam Jan Bruggeman, zijn een soort co-produktie van de bouwmeester, van zijn oudste zoon (eveneens Jean-Baptist, de latere gouverneur) en van de intieme jeugdvriend van deze laatste: de Loppemse kasteelzoon Jozef van Caloen, de latere Mgr. Dom Gérard van Caloen, stichter der St. Andriesaibdij.

Het aandeel van Jozef van Caloen is het kleinst terwijl het feitelijk moeilijk is, in de bijdragen, het aandeel van de bouwmeester en dit van zijn zoon scherp te omlijnen. Alle drie volgden met grote belangstelling en lazen trouw RdH. zowel in de tijd van Gezelle ais redakteur als tentijde van Adolf Duclos, met uitzondering voor van Caloen die in 1872 monnik werd.

De identificatie blijkt overduidelijk uit de bewaarde briefwisseling tussen Jean-Baptist Béthune jr. en zijn vriend Jozef van Caloen. Beiden waren vaak op bezoek bij onderpastoor Gezelle te Brugge.

Ik hoop thans een antwoord gegeven te hebben op de vraag in voetnoot 4. Tot dit antwoord kwam ik in de loop van mijn opzoekingen over 'Gezelle en de familie Béthune' (waarvan een klein aspekt onlangs in 'Biekorf' blz. 178).

A. Demeulemeester

Mengelmaren

Met stro geschroeid

Op de vraag in Biekorf 1969, 319.

Een ambulante varkensslachter met gelegenheidskliënteel op hofsteden in de Brugse polders gaf mij de verzekering dat hel branden met stro zeker te verkiezen is boven de banale benzinelamp der slachthuizen. Het woord ‘schroeien’, dat regelrecht uit van Dale komt, was aan mijn zegsman totaal onbekend. Wel is er een bewerking aan het geslachte varken die men ‘schoeden’ of ‘schoeien’ noemt, maar die geschiedt na het eigenlijk branden, wanneer men met water - in de winter warm -, borstel en mes de reeds gebrande huid zuiver maakt (schrepen).

Het varkensvlees zelf ondergaat weinig invloed van het stro- of benzinevuur. De gunstige invloed van het strovuur heeft alleen iets te maken met de *huid* van het zwijn die onder de benaming van ‘vellen’ samen met poten, oren en staart bewaard worden om er o.m. hutsepot mee te bereiden (hutsepot met velletjes!). Daar komt de gewaardeerde brandsmaak van het strovuur vooral tot zijn recht.

Er dient aan toegevoegd dat ook de aard van het stro belangrijk is voor het branden van het varken. Het ‘nec plus ultra’ in dit opzicht is roggestro dat méér gloed geeft en bijgevolg de haren volledіger in een brandbeurt verwijdert, en daarbij een haast melkwitte kleur geeft aan het vel, terwijl tarwe- en gerstenstro een nogal bruine tint geven, temeer dat met die laatste strosoorten een tweede brandbeurt niet uitgesloten is. Haverstro - dat moeilijk vlam vat - wordt voor het branden van varkens niet gebruikt.

Roggestro heeft één nadeel: het geeft nl. overvloedig vonken af die voor de kledij van de omstaander - de man b.v. die met riek of langere stok het branden regelt - niet ongevaarlijk zijn.

Onmiddellijk na het branden wordt het varken, nog liggend op zijn brandstapel, met een borstel ontdaan van verbrande en nog smeulende stroresten. Het is bewezen dat voor deze bewerking de nieuwe bezems in nylonfiber totaal ongeschikt zijn daar de nog smeulende vonken de nylon doen smelten. Het beste is een tamelijk versleten ouderwetse bezem.

De diepvriezer die zijn intrede heeft gedaan in iedere hofstede, is de oeroude vleeskuip aan het verdringen. De oude ‘scheutel’ is een onbekende aan het worden, alsook heel wat woorden die met het slachten en zouten in verband staan. Wie redt dit slachtersglossarium?

J.G.

Of het vlees van een met stro geschroeid varken van betere kwaliteit is, laat ik aan de fijnproevers over, maar men gaat zelfs zover met te beweren dat het ‘roggestro’ moet zijn.

Een gebuur landbouwer, die wist dat wij rogge verbouwd hadden (om roggeglei als dekstrooi), kwam met zijn vriend uit Oudenaarde om een paar bondels roggestro om een varken te schroeien, zogezegd was dat het beste stro daarvoor.

Rogge- of tarwestro zal wel even goed zijn, maar destijds zal er misschien wel in de streek van Oudenaarde meer rogge dan tarwe verbouwd geweest zijn en dat zal wel de reden zijn

Een gepluimd kieken, achteraf ‘geschoeperd’ = geschroeid met tarwe- of roggestro, is naar lekkerbekken beweren ook veel smakelijker.

Haverstro is ongeschikt, dat geeft te veel vette en aanklevende rook, de pensejagers-stroppenzetters weten dat genoeg, want de koperdraad, dienstig voor hun stroppen, verwarmen ze vooraf in een vuurtje van haverstro.

A.B. Stavele

Bezinning onder zwaar geschut

Begin oktober was het 55 jaar geleden dat de vesting Antwerpen kapituleerde. Dat brengt mij het wedervaren te binnen van mijn gebuur in Stavele die alsdan als soldaat gelegerd was op het Fort van Walem.

Verbeeld je zijn verwondering toen hij in die dagen het bezoek kreeg van zijn vader die, samen met een gebuur, de verre reis had ondernomen met wat mondvoorraad en met 75 (vijfenzeventig) frank zakgeld voor de zoon-soldaat. (Men weet dat 75 frank in 1914 een hele som was!). Pas aangekomen begonnen de Duitsers met hun zware kanonnen (de fameuze 420-ers) het fort te beschieten, en meteen kregen ze het op de zenuwen en besloten maar rap naar huis te keren en, zei de vader ‘jongen, 'k ga ik dat geld maar were meedoen, *dat er moeste entwat gebeuren me zoûn dat nog kwijt zijn’.* (Echt gebeurd!).

Ze zijn behouden in 't Westland thuis beland met een allerlaatste trein, nog vóór de aankomst van ons leger aan de IJzer. De zoon-soldaat heeft de ontruiming van het fort meegemaakt en de vier oorlogsjaren aan het front doorgebracht en is behouden thuisgekomen en leeft nog.

A.B. Stavele

Charles van Yedeghem, graaf van Watou

Aansluitend bij Biekorf 1969, 309.

Destijds noteerde ik uit Rijksarchief Gent - Leenhof van Dendermonde, Denombrementen van lenen nr. 61, f° 98 v° vlg.:

‘Charles van Yedeghem, rudder fs Mher Jacobs, heere van Wiese, Watou, Bost, Baron van Busbeke, etcha, hoogbailliu der stede saele & castelrije van Ypere kenne ende tijde dat ic houden(de) ben vanden Aertshertoghen van Oostenryck, hertoghe van Brabant, Grave van Vlaenderen etcha myne genadighe heeren van haere lieden huyse & hove van Dendermonde:

een leen ende is een heerlichede van 39 manschepen die haer leenen van mij houdende sijn geleghen inde prochie van Derderbelile St. Gillis ende Bairlaire;

item noch in penninck rente op dieversche gronden van erfve die men van my houdende is in St Gillis ende Zwijveke.

Hiernaer volgen de leenen van mij gehouden...’ 26 nov. 1608.

M. Bovyn

Keusteraars

Aansluitend bij de vraag in Biekorf 1969, 191 en 250 over keusteraars = gebraden appels.

In Duikalmanak 1898 lees ik de spreuk: ‘'n Kun je tegen de reuke van den oven niet, je'n moet geen keusteraars bakken’. Zeker westvlaams, doch geen plaats aangeduid.

L.G.

Benevens ‘gebraden appels’ als *keusteraars* bij ons bekend, heeft men ook nog een ander soort keusteraars onder die naam: dat zijn de zogenaamde ‘poempèren’ of St. Remi's. Harde peren die niet deugen om rauw te eten. Naarvolgens de grootte van de peren snijdt men ze in stukken. Drie kg peren, daarop 1 kg kristalsuiker en één nacht in de kelder zetten; 's anderendaags alles laten koken in zijn eigen sap en een deel azijn bijvoegen. Tegenwoordig schilt men de peren vooraf, maar vroeger was men zo kieskeurig niet.

A.B. Stavele

Lamboyers

Aansluitend bij Biekorf 1969, 254.

Willem, graaf van Lamboy, naar wie de ruiters in Spaanse ienst (die in 1645 rond Duinkerke opereerden) *Lamboyers* genoemd werden, is een bekend figuur. Zijn vader had als officier deelgenomen aan het beleg van Oostende (1600), zijn moeder was een de Méan. Hun residentie was waarschijnlijk het kasteel van Kortessem bij Tongeren.

Willem (ca. 1600-1656) stamde dus uit het prinsbisdom en behoort als militair tot de Luikse school van Bucquoy en Tilly. Hij was lang in dienst van de Keizer en werd in 1645 veldmaarschalk van het Rijk. Hij muntte vooral uit als ‘mobilisator’, in het inrichten van ruiterijkorpsen. Als zodanig was

hij in 1642-1645 in Spaanse dienst en zijn korpsen kregen hun naam *Lamboyers* bij het volk van de Westhoek waar ze het tegen de Fransen te doen hadden. (Over Lamsboy zie Biographie Nat. XI, 193-198; Allgem. Deutsche Biogr. XVII, 557-564).

C.B

Tenement

We veroorloven ons terug te komen op de term 'tenement'.

In Biekorf 1969, 243 hadden we, aan de hand van het 'tenement van Komen' vooropgezet dat deze term niets met de taalgrens te maken heeft. We hebben nog de volgende tekst gevonden - het is een Rijsels stuk - met betrekking tot de heerlijkheid Nevele, waarbij aldus overduidelijk blijkt dat *tenement* helemaal niets met de taalgrens te maken heeft.

De tekst komt uit een akte dd. 15 december 1391 (RAG, Oorkonden Graven van Vlaanderen, Supplement C. Wyffels, Nr 652) die de verderding boekstaaft van de heerlijkheid Oosthove, te Wervik - het derde deel de heerlijkheid ter Kruisse, aldaar, geworden zijnde. '... Willlaume de Nivelle,... fonssier et hiretier dou fief et tierre de le Oesthove à Wervy tenu de noble homme Monseigneur de Nivielle, chevalier, de se court et tenement de Nivielle...'. Het hof en tenement waarom het hier gaat is de heerlijkheid van Nevele, rechtstreeks leen van de Oudburg te Gent.

De hier gebruikte term *tenement*, evenals derhalve wanneer er kwestie is van het 'Tenement van Komen', is een eenvoudig synoniem van 'leengoed'. Te Komen werd daarbij, in latere eeuwen, het specifiek gedeelte aangeduid dat in de Ieperse kasselrij lag. Het is eenvoudig weg een archaïsme geweest. In het Engels is daarvoor de eveneens Franse term *tenure* bewaard.

J.R.

Familienaam Felman

Op de vraag in Biekorf 1969, 320.

Er bestond een familie Felman te St.-Omaars in de 14e eeuw Komen voor in het archief: Thomas Felman (1339), Jaqueme Felman (1387). Die Felmans waren zo vermogend dat een straat, waar veel van hun bezittingen gelegen waren, naar hen genoemd werd: ruele que on appielle Felman (1339), Felmanstraet (1441), Fellemanstraet (1451). Ook een gracht in de stad werd in 1408 naar Jaque Felman genoemd. (J. de Pas, Saint-Omer, vieilles rues, p. 193). De straatnaam is ca. 1500 verloren gegaan. Met de oude Felmanstraet stemde in de ja-

ren 1700 ongeveer overeen de *rue Vendriesse*, naar een zekere Van(den) Driessche die er een lakenweverij had opgericht.

C.B

Oude Mariabedevaart in het Raspaillebos

Aansluitend bij Biekorf 1969, 249 en de vorige betr. de bedevaart naar 't Respallienbosch (waarover A. de Schietere de Lophem in zijn Hist de la famille de Schietere, blz. 140).

In 1754 bestond er wel degelijk een befaamde bedevaartkapel in het Raspaillebos bij Geraardsbergen, op een plaats genaamd Atembeke. De bedevaart was er ontstaan ca. 1650 rond de kluis van een schaapherder die aan een boom op de rand van dit bos een Mariabeeldje had vastgemaakt. De kluizenaar en zijn beeldje trokken talrijke bedevaarders aan. Een groot grondbezitter uit Brussel, ridder Filips Willem van Steenhuyse, baron van Poederlee, liet op die druk bezochte hermitage een kapel bouwen. Hij was. kanselier van Brabant en zeer bevriend met de predikheren van Brussel, die de nieuwe kapel gingen bedienen en er met zijn steun een kleine residentie bouwden. Dit *Vicariatus Raspaliensis* was afhankelijk van het klooster van Brussel. De paters hebben de benaming O.L. Vrouw van Vreugd *(Maria de Letitia)* aan die nieuwe stichting gegeven. De Kapel van 't Raspaillebos trok meer en meer bedevaarders uit Oost en West, in 1754 zelfs uit het Kortrijkse, zoals blijkt uit de rekeningen van het sterfhuis van de heer Ferdinand de Schietere te Otegem.

De kapel is het verval van de Revolutietijd niet te boven gekomen. Ze werd ten slotte in 1859 afgebroken. Het Mariabeeldie werd in de parochiekerk van Grimminge geplaatst. Een kleine O.L. Vrouwkapel op het gehucht Atemtbeke herinnert nog aan die oude bedevaart van het Raspaillebos.

C.B.

- St. Schoutens, Maria's Vlaanderen 80-84 (Antwerpen 1890). H. Maho, La Belgique à Marie 198-199 (met afb.).
- B. De Jonghe, Belgium Dominicanum 354 (Brussel 1719).

Bamespaling

Op de vraag in Biekorf 1969, 320.

De term *bamespaling* zal wel overal, vooral bij oude palingvissers bekend zijn als paling gevangen *te bamestijde,* d.i in oktober. Maar de smakelijkste is wel de *meiepaling.* En van beide soorten is de *duimpaling* de smakelijkste: aldus een oude palingvisser van Stavele. - (Meipaling: omstreeks de meimaand gevangen. Duimpaling: paling ongeveer een duim dik).

A.B. Stavele

Onze windmolens in 1969

In juni werd het kruis uitgetrokken van de stenen molen te Lissewege. Er werd een nieuwe windpulm gestoken, nieuwe windgevel en vang. De molen wordt hersteld in fasen: in 1967 kwamen kuip en vensters aan de beurt. Later komen nieuwe roeden. Ook te Tiegem werd het kruis uitgetrokken om later te vernieuwen.

Te Koksijde werden de pinnebalk en het gebint versterkt De trap en het hekwerk van de roeden werden aangevuld.

Op 21 juni werd de volledig herstelde molen van Avekapelle ingehuldigd. Hij blijft in bedrijf.

In november begon het herstel te Hulste: de gaanderij;s reeds voor een groot deel afgewerkt. Er wordt een Hollandse lange ijzeren as Anno 1871 in gelegd, afkomstig van de stenen molen te Wortel (prov. Antwerpen - molen gebouwd in 1906 ter vervanging van een afgebrande staakmolen - waar in 1954 een roede verongelukte en in 1956 de laatste roede werd uitgehaald).

Een stenen kuip te Brugge (vroegere molen Caene op Sint-Pieters) wordt omgebouwd tot restaurant, zoals in 1966 te Wervik gebeurde. Mogelijk worden wieken aangebracht.

In november is bij storm een deel van een roede van de houten molen te Zarren afgeknakt. Dit einde werd naar beneden gezet zodat de schade minder opvalt. De kap ligt open, doch het is mogelijk dat het gemeentebestuur de molen overneemt en volledig laat herstellen. Nu de stenen molen van Zarren prachtig hersteld is zou deze gemeente zeker twee monumenten kunnen tonen.

De kap van de molen te Ardooie werd volledig herdekt met roofing.

Er wordt geijverd voor het herstel van de molens te Anzegem (molen die geklasseerd is en waar jaarlijks molenfeesten worden ingericht om geld in te zamelen), te Ardooie en te Kanegem, waar de molens niet geklasseerd zijn en waar ernstige inspanningen van de gemeente noodzakelijk zullen zijn.

De stenen molen te Hoeke zou moeten afgebroken worden om de baan Knokke-Maldegem te verbreden, hoewel nu weerom gedacht wordt aan een wegomlegging. In 1938 stelde zich dezelfde moeilijkheid, die opgelost werd met aankoop van de molen en het gedeeltelijk afvoeren van de mote. Hopen we dat de molen behouden wordt of - nu de stenen gaanderijmolen van Lillo zojuist werd losgemaakt en voiledig heropgebouwd aan de Scheldelaan te Antwerpen - dat het beheer van Bruggen en Wegen deze enige molen die behoort tot de Domeinen van de Staat zal herbouwen een honderdtal meter verder.

C. Devyt

Kleine verscheidenheden

BACAMERKIN. - Dim. van ba(de)camer, ndl. badkamer. In 1465 wercd de inventaris opgemaakt van het huisraad van Augustin Russins, wonende te Brugge in het rijk gemeubileerde huis ‘ten drien Zwaerden’. Een art. daarin luidt: ‘Item int badecamerkin. Twee coetsen metten blaeuwen saergen der toe behoorende ende eene badecupe wesende int voorseide bacamerkin’. (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 91). - Vgl. *babecken* voor badebecken (uit metaal) dat in 1512 te Brugge voorkomt.

BYLEN. - Landmetersterm. De vorm van een bijl vertonen, gezegd van een stuk land, meers of bos. Gebruikelijk zijn de vormen *gebyld* en *bylende.* Een pachtbrief van de Gentse St.-Baafsabdij vermeldt anno 1575 ‘eenen ghebylden meesch’. (Cout. St. Bavon, ed. Berten, Introd. p. cxviij). Het Renteboek van de St.-Pietersabdij te Gent, opgesteld in 1671, noemt sub nr. 163: ‘575 roeden lants... sijnde een bijlende partije, suijt west den Meulenweg’. Het Schoofbouck van 1673 (zelfde abdij) sub nr. 4: ‘241 ½ roeden schooflants, synde een bijlende partije, noort oost tvoorgaende articule’; sub nr 9: ‘De weduwe ende hoors Marten van Cauwenberghe... houden in proprieteyte 265 roeden schooflant, synde een cromme bylende partije...’ (RA Gent, fonds St.-Pieters, registers nr. 177 en 118). Vgl. byistuck (Biekorf 1969, 314) alsook de pln. Bijlacker te Zele.

GAERNEBOOM. - Weversboom waarom de ketting gewonden wordt. In mei 1420 was de garenboom een symbool bij een weversopstand te Kortrijk. De opstandige wevers hadden Pieter Nys, een gezworene van hun ambacht, op de markt doodgeslagen. Ze deden ook een bestorming *(uploep)* tegen de Steenpoort en ‘sloughen t'beckin up de kerke om beroerte te makene’. De Steenpoort was de toenmalige poort op de weg naar Gent, en de inmenging van Gent in de weverie te Kortrijk was de oorzaak van het oproer. Met ‘den gaerneboom’ hadden de wevers op de Steenpoort stormgelopen. De stadsrekening (1419-1420, f. 19 24 30 34 39) heeft verscheidene uitgaafposten betr. de beroerten te Curtricke gheschiet, te wetene vanden gaernebome’, alsook over de daaropvolgende repressie. Om Gent te voldoen lieten de Kortrijkse schepenen de koppen van de gehalsrechte wevers steken boven de Steenpoort waartegen de oproerige ‘gaerneboom’ gebeukt had. - Garenboom niet bij Verdam, wel bij De Bo.

GHERENDE GEMET. - Een gemet land dat geert, d.i. driehoekig is. Een Landboek uit 1476 noemt op Oostvleteren: ‘Item noch een ghemet al noort dat heet Gheer ghemet’. Nog weer genoemd in 1522: ‘metter noortzyde ant Gherende ghemet’. (DF. IV 514). Vgl. ‘een gheerende stic’ in Craeyens Polder bij Sluis anno 1730, in Biekorf 1969, 315.

CRU. - Visbroedsel in de kustwateren, binnenwateren en vijvers. Mnl. ook gruy, grau; ndl. gruw (WNT V 1188). Een plakkaat van 19 maart 1540 beteugelt de roofvangst op het strange tussen Duinkerke en de Westerschelde. De praktijken van de kustvissers zijn noodlottig voor het broedsel en de kleine vis die ‘te niete ghedaen worden met Cheynetten ende Zee-wandt, daer mede sy vanghen cleen visch, gru ende zaet van dien; roovende ende destruerende daer mede die bedden ende leghers

vanden zelven cleenen visschen, ende latende tselve saet ende gru, ten platten lande opt sandt aldaer by den voghelen ende andersins te niete ghedaen worden'. (Plat. van Vlaend. 1351. De zoetwatervis van Vlaanderen was evenzeer bedreigd. Een plakkaat van 11 jan. 1549 voert een strenge politie in op bos en rivier; niet langer mag groot

en klein vee (met inbegrip van eenden en ganzen) willekeurig in bos en waterkanten gedreven worden, waar de dieren grote schade aan richten aan gewas en hout, en ‘ooc tionghe gru vanden visschen etende, verderfvende ende vernielende zyn’. (Plat. I 682). Het plakkaat van 31 juli 1627 betreft weer de ongeoorloofde praktijken van de vissers op de binnenwateren ‘verdervende daer duere ende te nieten doende alderhanden cleynen Visch ende Gru, midtsgaders het zaet, waervan het jonck Visch moet voort commen’. (Plac. II 380). - Bij Stallaert ook een reeks Brabantse teksten betr. binnenwateren. - Mnl. *gru* is overgenomen uit ofr. *gru* = kleine vis, broedsel. Een ordonnantie van St.-Omaars anno 1270 regelt het vissen op de rivieren ‘ke le gru i piuse demoreir’. (Godefroy IV 370). Ofra. gru (talrijke dial. varianten) hangt samen met gall.-lat. grodare (von Wartburg IV 271). - De vorm *gruys* = gru komt voor in de samenst. *carpergruys* (1430 Geraardsbergen); zie Biekorf 1963, 223. Dit karpergruw was bestemd voor de stadsvijver.

MAELTRAETS, MATRATSE. - Bankkussen, pronkkussen; groot ligkussen, inz. stijfgevulde beddezak dienende als onderbed (liggende onder het zachtgevulde mnl. *bedde*). In 1391 worden te Brugge ‘alle de banke in scepenen camere verdect’: de daertoe aangekochte kussens staan als ‘46 maeltraets’ in de stadsrekening (1391-92, f. 96) ingeschreven. In 1447 zijn de kussens van de Ieperse schepenen zodanig versleten dat France van de Velde 38 sc. betaald wordt ‘van den matratsen in sceipen camere te vermakene’. (Ypriana II 70). De matras die ca. 1400 in de ‘ordonancie’ van de gasthuiszusters van Geraardsbergen genoemd wordt, is geen kussen, doch wel een ‘onderbed’. De jonge ‘joufvrouwe’ zal, bij haar intrede in 't hospitaal o.m. meebrengen: ‘twee bedden elc met eenen hoetpolue [hoofdpeluw],... acht sittekussene met plumen gevult, een maelstraets, ende eene culcte [gestikte sprei]’. (Devos, Hospitaal 34). Onderbedden zijn ook de volgende. De zusters van het Sioenklooster te Kortrijk betalen in 1528 een som van 21 schellingen gr. ‘om maeltraetsen te doen verheghenen’; in 1552 wordt in rekening gebracht de aankoop van ‘26 pont vlockin ende een maeltraetse’. (Kloosterrekening f. 157^{v} 448). Voor de Duinenabdij te Koksijde koopt de bursier in 1565 bij Philippus Braqueman te Brugge ‘twee nieuwe maltratsen, te 9 pond par. t'stick’. (Rek. Bourserie 1565, 59^{v}). In het sterfhuis van bisschop Curtius te Brugge in 1567 staat op de zolder boven de grote woonkamer ‘een bedde met maettrats, dry oircussens’. (Invent. 185). In het sterfhuis van Joanna Wyts te Brugge in 1632 wordt bevonden ‘op de solder boven den peertstal:... 1 coutsken van wit bert; 1 maeltrasse ende oorcussen van het selve; 1 wercken saerge’. (Biekorf 1905, 231). Een Brugse inventaris uit 1666 (Cart. Cons. Espagne, ed. Gilliodts 583) vermeldt ‘een maltratse met blaeuwe linwaet’. Mogelijk zijn deze twee laatste matrassen reeds ‘bovenbedden’ (en geen onderbedden meer). Ndl. matras treedt in de plaats van mnl. bedde. - De ontlening (uit het arabisch) vanaf de 13e eeuw aanwezig in ofra. *matras* (1377: groot en kostbaar ligkussen); via ofra. in oudeng. *materas* (1290), matrace (mattress); OED. VI-2, 244; hd. *matraczen* eerst in 1480 opgetekend (Weigand - Hirt II 144). - Over de zakelijke evolutie, zie Gay II 122; Havard III 676-683.

MAENRIE. - Het officie van *maenre* (maner, maenheer) d.i. een rechterlijk ambtenaar die namens de graaf de schepenen maande kennis van zaken te nemen (en evtl. een

vonnis uit te spreken). Bij brief van 7 aug. 1357 wil graaf Lodewijk van Male aan Jan Sallaert ‘onsen val-kenare, om den goeden dienst die hi ons ghedaen heeft ende doen zal also langhe als hi leven zal’ een vast inkomen verzekeren; hij schenkt hem ‘zyn leven lanc twee pond groete siaers up onse maenrie vanden

ambochten van der draperien van Eeclo, Capric ende Lembeke, te het fene elx jaers tonsen Vrouwen daghe ter Lichtmesse, up den pacht van onser maenrien vorseid'. De graaf beveelt verder 'onsen maenre van den ambochte vorseid... dat hi de vorseide somme ghelde ende betale den vorseide Jan Sallarde vanden pachte van der officien vorseid' (Cart. Louis de Male, ed. Limburg Stirum II 82). - Het *manen* was een van de voornaamste attributies van de grafelijke baljuw. (Nowé, Baillis comtaux 272-280). - De graaf bezoldigt zijn persoonlijke valkenier uit de opbrengst van het verpachte officie van maner, de *maenrie,* in een streek van bloeiende nieuwe draperie. - Opmerkelijk is dat we de Sallaerts in latere tijd te Kaprijke terugvinden als grafelijke ambtenaren: baljuws van Kaprijke zijn Reinier Sallaert in 1516, Jan Sallaert in 1538 (De Potter, Kaprijke 104). Mogelijk afstammelingen van de grafelijke valkenier uit 1357? - Over maenre, maner zie Verdam IV 991; Stallaert II 187. In de Bourgondische kanselarijtaal heet die ambtenaar *conjureur et rewart* (1469). - De *'heerschappie ende maenderie'* van het Weefambacht Eeklo-Kaprijke-Lembeke behoorde aanvankelijk aan Eeklo en werd in 1584 door Kaprijke afgekocht (De Potter, Kaprijke 23).

MOSTAERTQUERNE. - Handmolen waarin mosterdzaad gemalen wordt. Een goed bewaard blauwstenen exemplaar in de St.-Godelieveabdij te Brugge. De inventaris van de kok van het St.-Janshospitaal te Brugge noteert in 1384: 'Item 2 mortiers ende 1 mostaert quaernen'. (Rek. 138384, non pag.). In een overname van het hof van Schoeringe te Zuienkerke in 1409 zijn opgetekend: '1 mostaertquerne, 2 mortiers elc met zinen stocke'. (Archief SJ Hospitaal, varia). Bij de ingang van het huis van Jan van Everdinghe te Brugge staat in 1469 'een mostaertquerne'; bij Pieter de Ville staan in 1479 in de keuken: 'vier steenen mortieren, 1 mostaertquerne'. (RAB. Proosdij nr. 1292, f. 59^{v} 126^{v}). Een recept van ca. 1450 leert dat men moet 'de sandre (sandelhout) weken in den win, ende dan malen deur een mostaertqueren'. (Recepten en tractaten, ed. De Vreese nr. 228). De rekening van het St.-Janshospitaal te Brugge geeft anno 1536 de volgende bijzonderheden: 'Betaelt Adriaen Vos, scippere van Dort, over de leveringhe van twee mostaertquernen omme hier binnen (het hospitaal) te orboirne, te 32 tstic, draecht metten oncosten 3 tb, 12 sc. par. Item van den zelven te reedene, 18 sc. par.' (Rek 1536, f. 6^{v}). Hieruit blijkt dat de prijs van een draaivaardige mostaertquerne in 1536 gelijkstond met het weekloon van een geschoold werkman. De stock van de steenhouwer Joris Wittebroot te Brugge bevat in 1542 allerlei 'watemteenen... sarcken... ende twee mostaertqueernen'. (SAB. Reg. Procuratiën 1541-42, f. 220^{v}). Het oud patriciërshuis, het Hoghehuus, in de Hoogstraat te Gent werd in 1583 door de kruidenier Jan Verrekins verkocht aan Huibrecht Eeckman samen met kruideniersgerief o.m. 'een zaultbac, een mostaerdquerne, de tooghen van beede winckels'. (De Potter, Gent VIII 409). - Ook oudeng kende de *mustard-quern* (Oxford ED VIII 45), en zelfs de *pepper-quern,* die we tot nu toe in geen dietse teksten hebben ontmoet.

ORSEDIJT. - Echt bladgoud, veel verwerkt in luxe-kleding. Dezelfde materie, in draad getrokken, heet *sypers gout* (sipergout). De term orsedijt is een ontlening aan ofra. *or soudis* (al. sauldis, soudé). Een voorgebod te Gent afgekondigd op 15 juli 1358 luidt: 'Dat men gheen goud van Zijpers no spillegoud te gadere lecghen en

mach up een stic werx, ende datmen gheen orsedijt no foelge oec te gadere lecghen en mach up een stic wercx, up de boete van 3 tb.' (Voorgeboden, ed. de Pauw 73). Het voorgebod verbiedt het samen verwerken van 'echt' en namaak: *spillegoud* (gesponnen goud, kantiljegoud) mag niet met de geprezen syprische gouddraad samengaan; zo ook mag geen foelie (na-

maak van bladgoud) verwerkt worden samen met *orsedijt*, d.i. echt blad goud. - *Over or soudis,* zie De Laborde, Glossaire 412; Gay II 177; Enlart III 167 202. Verdam *(V 2004)* vermoedt een bnw. in *sedijt,* komt echter niet op het spoor van de ofra. term. - Orsedijt blijkt wel overeen te stemmen met *lys* gout in latere teksten, o.m. te Kortrijk in 15301540; zie daarover Biekorf 1959, 296. - Al de hier genoemde goudsoorten behoren tot kleding, opschik en borduurwerk (paramentiek).

PROVOOST. - Bij de oude schermers (van het lange en het korte zwaard te Brugge). Volleerd schermer die de kunst uitoefent als een beroep. In waardigheid boven de provoosten staan alleen de meesters van het gild. De keure van 28 aug. 1456 voor het St.-Michielsgild der schermers regelt de verhouding tussen 'meesters ende provoosten' inzake de toelating 'om schole te houdene vanden langhen ende corten zweerden ende andere consten der an clevende'. Onder de meesters en de provoosten staan de *scolieren.* Meesters, provoosten en scolieren zijn de drie graden in de hiërarchie van het gild. Een meester betaalt bij zijn intrede een gildegeld van twee schellingen groten, de prijs van een 'zweert met tween handen', terwijl de provoost slechts de helft betaalt. Bij de aanneming van een nieuw scholier staan meester en provoost op gelijke voet, beide hebben dan twee groten in de gildekas te storten. Belangrijk is het art. II van de keure dat luidt: 'Wel verstaen zynde, dat niemant voortan noch meester noch provoost van de voorseyde consten int voorseyde broederstap ontfanghen en zal moghen wesen, ten waere dat hy over zulc bekent ware als vulleert hebbende binder stede van Brugghe, ofte dat hy van zinen meesterscepe of provoostscepe... brochte souffisante certificatie'. Dit certificaat moet dan uitgaan van een plaats 'daer men meesters of provosten gheploghen heeft te makene'. (Keelhoff, Ermites St.-Augustin 375-3736; Brugge 1869). Na 1500 schijnt de term *provoost* bij de Brugse schermers uitgeleefd. (Over hun geschiedenis, zie Biekorf 1963, 97-105). - Over mnl. provoost, provest met andere kerkelijke en profane betekenis zie MnlW VI 750-753.

REWAERD VAN PRUUSSEN. - Komt in de stedelijke kanselarij van Brugge in 1358 eenmaal voor als variant voor 'hofmeestere van Pruissen'. De tekst luidt: 'Henri de Rover ysent te Pruussen waert met lettren, den 20. dach in meye, an den rewaerd van Pruussen, om de zake vanden Oosterlinghen, 24 lb.' (SAB. Stadsrek. 1358-59, f. 77^{v}). De bedoelde *rewaerd* is de grootmeester van de Duitse orde, alias 'hoofmeester van Prusen ende des huus van Marienborch der Duutschen orden'. Zijn normale titel verschijnt in latere Brugse rekeningsposten; in 1389 draagt Jacob den Dobbelare een boodschap over 'an alle de cooplieden van Oostland ende anden hofmeester van Pruissen', een reis die 99 dagen in rekening brengt. (Rek. 1389-90, f. 81). In 1402 vergoeden de wethouders een bode 'commende van den hofmeestere van Pruisen met lettren ande stede'. (Invent. III 417). - De term *rewaerd, rewart, ruard* als politieke titel (regent, gouverneur) was sedert 1325 in Brugge en Gent zeer befaamd geworden. Men denke aan Robrecht van Cassel en Filips van Artevelde. - De 'hofmeester van Pruisen had onder hem o.m. 'den grooten scaffere van Conincxberghe' die het monopolie van de Oostzee-amber beheerde. In Brugge resideerde een konsignatiehouder, bekend onder de naam *ligghere van Prucen,* als

vertegenwoordiger van de ‘grooten scaffere’. Zie daarover Biekorf 1969, 124. - Over rewaert, zie MnlW VI 1316.

SCHIPBOETERIE. - Werf waar schepen worden gebouwd of hersteld. Een wijk gelegen op de rivier (de Aa) te St.-Omaars droeg in 1389-1493

de naam le Schipboeterie, le Schipboiterie (J. de Pas, Rues St.-Omer 433). De Lyzel-wijk van dezelfde stad had een Scipboetershoucq in 1475 (DF. XIV, 291). Ook Diksmuide had een Scipboetersdyc (1462), gelegen 'buuter westporte' (DF. ibidem). - Mnl. *boeten* met bet. herstellen leeft nog voort in ndl. netten boeten, ketelboeter. - Mnl. *boeten* werd gezegd i.v.m. *Ieder* ('boeten ende vernayene' van lederen brandemmers, 1410 Oudenburg); *vlechtwerk* ('bansten boeten', 1333 Brugge); *kasseiwerk* ('cauchiede boeten', 1407 Oudenburg); *steenwerk* ('quaerne [handmolen] boeten', 1333 Brugge); *zwaar naaiwerk* (legertenten boeten, 1302 Brugge; 1405 Oudenburg); *dijkwerk* ('den ouden dyc boetene', 1302 Heist). - Over de samenstellingen *boeterscip* (beroep van boetere in het lederambacht), zie Biekorf 1963, 287; *boetewerk* (herstelling van lederwerk), 1969, 59. Over *koperwerk,* zie de beroepsnaam *ketelboeter* in de wdbn. en vgl. ketelbuuschere (Biekorf 1965, 287). Als fna. is Ketelboetere bekend te Ieper in 1280. - De term *lakenboetere* heeft een eigen technische betekenis: hier is de *boetere* de man van het eindfabrikaat in de draperie (*boeten* met bet. gladpersen, kalanderen: de laatste bewerking voor het ter markt brengen van het laken). Vandaar ook de ruimere bet. lakenkoopman. De grote draperiesteden kennen tamelijk vroeg *Lakenboetre* als familienaam: Wouter Lakenboutere, 1277 Ieper; Willem, Henric en Hugo Lakenboetere, 1315 Gent; Jan de Lakenboeter, 1327 Brugge.

SLUUSHUUS. - Huis van de sluiswachter, sashuis. De stadsklerk van Ieper noteert op 18 juli 1327 een betaling van 4 ½ sc. gedaan aan 'twee plaesteraers ende enen cnape, elc van 1 daghe, werkende an 't sluushuus'. (Comptes, ed. de Sagher, II 747). - De rolrekening van de Wateringhe van Veurne vermeldt, anno 1396, de twee sluishuizen van Nieuwpoort als volgt: 'Costen ghedaen ter Nieupoort omme beede de husen te repareerne die der wateringhe toebehoren, tgrote huus ter oostsluus, ende tander ter westsluus'.

VERCOEVEREN. - Wederkrijgen, terugwinnen. Van ofra. recovrer, recouvrer. De uitdrukking *sine ghesonde vercoeveren* (zijn gezondheid terugwinnen, genezen) staat te lezen in de Regel van het O.L. Vrouwegasthuis te Geraardsbergen, anno 1255; de tekst (betr. de verpleging van de zieken in het gasthuis) luidt: 'Soewie doer sake van siecheiden camet in huys, alse hi vercoevert sine ghesonde, so willen wij dat hi wech gae'. (Devos, Hospitaal 28). Vgl. MnlW s.v. vercoeveren met andere, niet-medische, betekenis.

VIERCLOCKE. - In het huisgerief. Stolp waarmede men het vuur, dat 's avonds werd ingerekend, gedurende de nacht bedekte, vuurstolp, vuurklok. De oude vierciocken zijn van koper (eerewerck; na 1550 verschijnt ook de vuurklok in aardewerk). De aarden vuurklok zag er ca. 1580 uit als volgt (in Friesland). Ze was voorzien van één groot oor, ter weerszijden waarvan een klein luchtgat. De vorm was halfrond, terwijl de beneden- en achterkanten vlak en open waren. Aldus konden de vlakke kanten, over het vuur geplaatst, aansluiten tegen de haardplaat daarachter. Zie WNT VII-2, 4232. In sommige steden was 'ieder huis zijn vierclocke' bij politiereglement voorgeschreven tegen brandgevaar, zo o.m. te Breda ca. 1380 waar de ordonnantie luidt: 'Item zal elc huus hebben eene vierclocke, op 5 sc. (boete)'. De ordonnantie van Geervliet (Z.-H.) schrijft ca. 1500 eenvoudig *clocke* voor vierclocke 'Ende elc

huys... sal hebben een lanterne, een oesvat, een clocke'. (K.v. Hazebroek, ed. Gailliard III 99-100). De koperen vierciocke blijkt in 1470-1520 tot het interieur van het Brugse burgerhuis te behoren. Onder het 'motalen gerief in de keuken van Gillis Houbijn treffen we

in 1473 een vierclocke' aan. De 'vierclocke' in het sterfhuis van Wou ter Scamp in 1480 staat opgetekend tussen een varia van haardgerief en kan er een van bandijzer zijn. In het sterfhuis van kapelaan Cryn in 1503 staat 'een motalin vierclocke' onder de rubriek 'eerwerc' (ARB. Proosdij nr. 1293, f. 33^{v}; nr. 1236, f. 83; Biekorf 1960, 242). Onder het 'eerin werc' in de keuken van kanunnik Pieter de Witte te Kortrijk in 1519 staat 'een vierclocke'. (Caullet, Testam. 35). En de inventaris van het sterfhuis van bisschop Lindanus te Gent in 1587 noteert ook 'een groote eeren vierclocke' in de rubriek 'eerenwerck'. (Taal en Tongval XIV, 114). - Een Antwerpse lijst van huisraad noemt in 1582 'een vierclocke van metael oft van eerde' (WNT I. c.) en de vuurklok van aardewerk was, zoals gezegd, ca. 1580 ook in Friesland in gebruik. - Als oud haardgerief is 'vierclocke' bekend in fra. couvre-feu (Havard I 1060); eng. curfew, fire-cover (Oxford ED. II 1105); hd. Kohlendeckel. Alleen met bet. brandklok, stormklok is *vuurclocke* opgenomen (uit holl. teksten) in MnlW IX 1482: een betekenis die in Oud-Vlaanderen onbekend is; zie daarover Biekorf 1962, 66. - Goede afbeeldingen van de vierclocke ofte vuurstolp bij Dr. De Haan, Volkskunst in de Lage Landen III afb. 2 (aardewerk), afb. 5 (bandijzer).

WALHEN. - Bij het dichten van een dijkbreuk werd soms, in geval van nood, een boerenwagen gebruikt. Onder de uitgaven gedaan door de Wateringhe van Veurne-Ambacht in 1423 komt de volgende post voor '(Betaald aan) Christiaen de Snucht van een waghene die int gat vanden dike gheteit was, van ere vette coe, twee cupe bueteren ende van case verteert up den dijt byden werclieden, van al 17 tb. 10 sc.' (Rekening 1423, f. 12). - De genoemde dijk is de Verschen Dyc die in het najaar van 1423 begaf en een gedenkwaardige (in Biekorf 1968, 257-261 beschreven) watersnood in Veurne-Ambacht veroorzaakte.

WINCKELE. - Landbouwterm. Schuurvlak waar de schoven getast worden. Er zijn gewoonlijk twee winkels in een schuur, een aan elke zijde van de dorsvloer. Op 12 mei 1373 wordt te Geraardsbergen een overeenkomst gesloten tussen Mevrouwe van het plaatselijke Hospitaal en een van haar pachters, Arent van Nuwendorpe. Een van de artikelen luidt: 'Voort so moet meivrouwen doen maken eene winckele ane de scuere binnen drien jaren nu naestcomende te haren beste, ende dien so sai men ooc prijsen bij den prijsers voorseit ende also goet laten de huusinghe ende den winckele ten afgane van sinen termpte'. (Devos, Gesch. Hospitaal 64). De besproken vergroting van de schuur omvat het bijbouwen van vak ofte *winckele:* een belangrijk werk dat de bijvoeging van een of meer pijlers veronderstelt om de gebinten te dragen (Lindemans, Gesch. Landbouw II 73). - Winkel is met die bet. bekend in West- en Oostvl. (De Bo, Teirlinck, Joos), alsook in Klein-Brabant (Tuerlinckx).

STEGHE. - Verhoging vanwaar de afkondigingen 's zondags na kerktijd gedaan werden. Een oorkonde van 15 mei 1551 betr. de afwinning van een hofstede te Zaamslag. (Hulsterambacht) noteert dat door Cornelis Gheerolf, schouteet 'myns heeren Joncheer vanden Vichte, heere van Nieuwenhove, Buysvelt ende van Saemslacht... zijn ghedaen drie Sondaechsche ghebooden ter steghen in Saemslacht, daer ende alzo mense schuldich es van doene...' (Jaarboek Vier Ambachten 1932,

p. 135). - Met die bet. niet bij Verdam. - Wvl, stichel, stechel bij De Bo; ook kerksteen, kerkstichel (gradus bij Kil.) voor het afkondigen van de (kerck-)gheboden.

A.V.

Des zondags zie 'k ze dikwijls stappen...

Die daar stappen in dit lied van volkskundige leon Defraeye (gedicht in 1964 bij gelegenheid van de Nationale Vinkenzetting te Deerlijk) zijn de Vinkeniers van Vlaanderen die als geen andere tot ons landschap en volksleven behoren. Ze verdienden en kregen een voortreffelijke beschrijving in woord en beeld, dankzij de prijsvraag van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen. Het werk van M. Broeckhove, de bekende auteur van de ‘Weerkundige Kalender voor het Vlaamse land’, werd bekroond met de ‘Alfons De Cockprijs 1969’ en is verschenen in een keurige, rijk geïllustreerde uitgave van de Bond (*De Vinkensport in Vlaanderen,* groot-octavo, 168 pp.; prijs 290 F). Een enorme dokumentatie wordt hier aangeboden in overzichtelijke en vlot leesbare hoofdstukken. Alleen al de grondige behandeling van de vinkenzettingen en van de vinkeniersgebruiken moet het hart en de boekenplank van ieder folklorist veroveren.

A.V.

't Beertje. Volkskundige Almanak voor 1970. Uitgegeven door de Bond van Westvlaamse Folkloristen. 64 blz. met 11 buitentekstplaten. Prijs 50 F (P.C.R. 4512.63 Bond Westvl. Folkl. Brugge).

Beertje XXIX kent zijn folklore en weet dat Aken en Keulen niet op één dag gebouwd zijn, en zet dan ook wijselijk zijn museumzorgen in de diepvries. En 't gaat wandelen in openlucht met de neus in de lucht door Brugges straten waar oude gevelstenen in taal en teken spreken (H. Stalpaert); en waar reis- en andere duiven hem overschakelen naar de folklore van de duivensport (J. De Smet); om te belanden in de dikkere lucht van de trein van de gaande man (G.P. Baert): dit alles als omlijsting van Beertjes (stille) glorie, een énig stuk volksleven: ‘Op 't Hoekske te Maria-Aalter’ (M. Cafmeyer). Museumzorg moet gelukkig geen belet zijn van deugden op de paden van direkte ontmoeting met het volksleven. Zeer aanbevolen. B.

B.

Koopt mijn almanakken...

Willem den Indiaen besluit zijn ‘Nieuwe Europeaensche Sterre-Raeding’ voor het jaar 1804 (in de *Nieuwen Dobbelen Almanach,* gedrukt te Brugge bij Petrus Parrain) met het volgende vers (aangevuld uit de Sterre-Raeding van 1801):

't Jaer heeft nu zyn eynd gevonden.
dat alle Menschen my verstonden
of maer en wilden verstaen,
ik zoud hun met vlyt aenraên
mynen Almanach te koopen,
waer in ik voor elk leg open
van 't Weder de voorzegging
en nog menig ander ding
Liedekens, om wat te zingen,
Raedzelkens en zotter dingen,
Vertellingen en meer beslag
brengt uw Dienaer aen den dag.
Vaert wel, maer u dog gerieft
van al myne Almanakken
al plackte gy daervan zakken
voor Snuyf ofte voor Caffé:
Vaert wel en ik staek hier mee.

Onze Sterre-Raeder geeft echter nog in bijvoegsel de Antwoorden op de voorgestelde berijmde Raedzelkens van iedere maand.

B.

70e Jaargang 1969 - Inhoud

I. Bijdragen

De Brugse tak van de familie Grossé en haar kunstatelier	G. GYSELEN	5 94 149 228
De H. Sacramentsprocessie te Rumbeke	J. DELBAERE	16
Weeklacht van de Westhoek in de Kroniek van Duinkerke 1582	A. VIAENE	19
Abraham a Sancta Clara in nederlandse drukken en herdrukken	A. VIAENE 20 J. ANDRIESSEN	118
Bij oude moeie in 't ovekotje	M. CAFMEYER	25
Intrigues rond een kostersbenoeming Tielt 1759	L. VAN ACKER	31
Carpite-Carpette-Karpet 1300-1600	A. VIAENE	37
In de oude Eeckhoutabdij te Brugge. De broederschappen in de abdij. (slot)	N. HUYGHEBAERT	41
Tafellinen van Plusoultre	A. VIAENE	46
Uit het schrijfboekje van een aflezer (Ieper)	G. VERMEULEN	47
Het epos van de IJslandvaart in brieven	JACQUES BEUN	51
Stierengevechten te Roubaix	JULIEN MATTON	53
De beterding van landerijen	J. DE SMET	54
De vreedzame handboog 1716	C.B.	55
Blijde inkomst van Egmont in de hoofdsteden van Vlaanderen 1559-1563	A. VIAENE	56

Rederijkers houden bijen. Poperinge 1531	C.B.	57
Spellewerksterslied (Sidonie en Elodie)	M. Cafmeyer	58
Goud- en zilversmeden in Brugge gedurende de periode 1320-1520	A. Viaene	65
Het testament van Pieter van der Spoie, poorter van Damme ca. 1300	J. De Smet	71
De jonge Gezelle en zijn geestelijke oversten	E. Derluyn	76
Het orgel van de verdwenen Eeckhoutabdij	A. Deschrevel	86
De geneeskundige volksboeken van Heyman Jacobi 1603-1796	A. Viaene	87
Zannequins Genootschap te Veurne	L. Van Acker	89
De gang van de wereld	G.P. Baert	90
De familienaam Fleming in Schotland	G.P. Baert	93
Taliehout en kanthagen	J. Raes	105
Ingelram III Hauweel, heer van Aveschoot	L. Stockman	107
Het dienstpersoneel in de abdij ter Duinen te Koksijde in 1563	A. Viaene	110
Een reglement voor de ‘publique bestedynghe van aerme persoonen ende kynderen vanden disch’. Woumen 1765	J. Vlamynck	112
Kalvariebergen en Asielkruisen	Fr. Nackaerts	115
De weekmarkten van West-Vlaanderen in de Republikeinse Almanak 1797	116	E. Neylants
De Waalse Kerk van Brugge in Leiden	C.B.	118

Een rederijker van Roesbrugge wordt Rijksarchivaris 1866	J. DE SMET	119
Geen truffels op de tafel van de prins 1460	E.N.	122
Ypres Castle en de traditie van Willem van Ieper in de oude havenstad Rye (Sussex)	A. VIAENE	129
Koutend over boerebrood en ovekot (Damme. Oedelem. - Gemene oven) I-III	M. CAFMEYER	135 219 270

Zwart boekje	K.M. De Lille	142
Toponymica uit de Kuststreek. Zuienkerke. Vertinge. Messinge. Lieve. Lapscheure	J. De Lanche	143 266
Sint Marie Magdalene ter Spelunken. Een bedevaart uit het oude Vlaamse strafrecht	A. Viaene	145
Lessing en Shakespeare in de Brugse Schouwburg 1793	A. Viaene	162
Hoedenvlechters uit Gelderland werkzaam in Brugge omstreeks 1440	A. Viaene	163
's Gravenbrakel	G.P. Baert	167
Taalaantekeningen (alfabetisch)	K. De Busschere U	170 V 171 282
De duiventoren van Zuienkerke	R. Crois	174
Gezelle aangevraagd als kasteelaalmoezenier	A. Demeulemeester	178
Galileen en andere bijbelse plaatsnamen	A. Viaene	182
De Brugse beeldhouwer Pepers en het Sint-Pieterskapittel te Rijsel 1763	A. Viaene	183
Zomerseizoen te Nieuwpoort in 1870	F.M.	184
Het Instituut der Doofstomme en Blinde van Moorslede 1834	P. De Baere	193
Het Journal van kruidenier Johannes Keukelinck 1787-1793	Y. Vanden Berche	203
Westvlaamse archiefstukken als pondpapier. Briefwisseling De Potter-Disclos 1872	A. Viaene	206

Persoonsnamen Baeynaert Galgaert. Zwineman en Schaapman	F. DEBRABANDERE	210
Bedevaartvaantjes van hier en elders	H. STALPAERT	213
De broederschap van Sint-Barbara der Vlamingen in Florence 1465	A. VIAENE	225
Het 'Huizeken van Maastricht' in de water tornooien op de Leie te Gent 1497-1559	A. VIAENE	241
Gevaarlijke ooievaarsnesten	F.V.C.	242
Tenement van Komen (en Nevele)	J. ROELANDT	243 378
Concert-Bourgeois te Brugge 1793	E.N.	243
Karel van Durme als vertaler	C.B.	244
De klokken van Oedelem	J. RAES	244
Oorlog en duurte te Hondschoote	M. VAN DEN BAVIERE	246
Lektuur over zeerovers in de boekhandel te Brugge 1730	A. VIAENE	247
Raspaillebosch bij Geraardsbergen	E. NEYLANTS	249
Blankenbergse boedelbeschrijving	G. VAN NIEUWENHUYSE	250
Fortuin gaan maken in Spanje. De trek uit Brugge naar Madrid en Cadiz 1650-1700	A. VIAENE	257
Pachters van de grafelijke molens te Eeklo en te Kaprijke	L. STOCKMAN	268
Eerste Kerstverhaal van Stijn Streuvels 1886	ARNO BRYS	275
Eerste Kommunie	G.P. BAERT	286

De pipegale in Vlaamse ruimte 1361-1584	A. VIAENE	291
De duiventorens te Lissewege	R. CROIS	295
Moerlemaye en Cokerulle in het museum van onze historienamen	A. VIAENE	299
Groene Jagers	G.A.C. VAN VOOREN	304
Den duivel een keerse luchten	E.N. - C.B.	248 304
Nikolaas van Haringhe	A. DESCHREVEL	305
Gezelle en het Izegemse kapelleversje	A. VIAENE	306
Nog meer paptaarte	L.B. - C. VAN DEN BRANCKE	144 308
Klokkengieters Drouot	A. DESCHREVEL	309
De Heer van Wieze, graaf van Watou	M. BOVYN - A.V.	309 377

Vrome levensavond van graaf Diederik	A. VIAENE	310
Inventaris van een bakkeet	M. CAFMEYER	311
Politieke etymologie van 'Vlaanderen' 1578	E.N.	312
Volksgeloof en volksremedies in Veurne-Ambacht opgetekend door de kapelaan van Izenberge 1720	A. VIAENE	321
De liefdadige stichtingen van de Brugse poorter Daniel Coudekueken 1360-1374	J. DE SMET	329
De familie Hauweel in de 13e en 14e eeuw	E. WARLOP	338
Langendijks Don Quichot te Brugge 1793	E.N.	342
De religieuze overtuiging van Eduard De Dene	A. DEWITTE	343
Zeker ander klein gebouwtje	F. DEBRABANDERE	351
Halsbanden voor hazewinden en schoothondjes van de gravin Margareta 1405	A. VIAENE	353
Dokter Eugeen Van Steenkiste 1841-1914	PAUL SOETAERT	355
Schepen op Oost-Indië vóór de stichting der Oostendse Compagnie 1718-21	JOZEF GELDHOF	361
De votiefdraad naar lengtemaat van kanunnik Tainardus van Watten 1088	N.N. HUYGHEBAERT	363
Deuntjes bij dans en spel in de meisjesschool, Rollegem-Kapelle	R. MINNE-DUSSESSOYE	369

Het Gaaiboldersfeest op Kortrijk-Kermis in de Hollandse Tijd 1818	A. VIAENE	372
Jan Bruggeman: schuilnaam in RdH.	A. DEMEULEMEESTER	374
Met stro geschroeid	J. GELDHOF-A. BONNEZ	375
Mariabedevaart in het Raspaillebosch	C.B.	379
Onze windmolens in 1969	C. DEVYT	380

II. Zakenwijzer

Plaatselijke Geshiedenis

Brugge 11 12 36 38 39 41 54 56 59-61 63 65 73 77 83 117 117 119 123 126 147 148 162 163 166 186 187 189-191 203 206 217 218 228 243 248 251 252 257 291 307 314-316 318 329 334 355 363 374 380-384.

Aalbeke 208
Aalst 147 273
Aalter 273
Aardenburg 148 268 304 329 332 337
Aarsele 70 209
Aartrijke 186 217
Adinkerke 51
Amougies 68
Anzegem 380
Ardooie 31 195 380
Assenede 188
Avelgem 275
Bavikhove 217
Beernem 221 222 270
Beselare 64 107 254 338
Beveren R 217
Blankenberge 62 250 293
Bovekerke 208
Bredene 126 129 148 317
Brielen 217
Bulskamp 321
Damme 71 73 135 174 228 265 291 292 329 332 334
Deerlijk 208 209
Deinze 32 90 286
Dendermonde 166 292
Dentergem 341
Den Haan 218
De Panne 51 218
Desselgem 208
Deurle 210

Diksmuide 117 188 251
Doornik 73 239 240 309
Dudzele 72 214 218 329 366
Duinkerke 19 59 64 293 315 381
Eeklo 108 139 268
Egem 209
Ekelsbeke 215
Elverdinge 315
Ename 214
Esen 216
Evergem 216
Gent 5 7 8 10-12 32 37 39 56 59 125 146 186 206 204 241 252 253 307 309 316 317 330 381 383
Geraardsbergen 252 317 379 382 385 386
Ghyvelde 50
Grimminge 379
Gistel 54 129 214 216 218
Grevelinge 56
Harelbeke 117 208 240
Haringe 127 293
Herzeeuw 210

Heule 194 210
Hoeke 380
Hondschoote 246
Hooglede 36
Hoogstade 254
Houtave 72
Houtem V 316
Houthulst 92
Hulst 123
Hulste 209
Idegem 252
Ieper 36 47 56 59 117 120 126 189 216 218 254 293 299 305 314 316 330 332 334 382 385
Ingooigem 290
Izegem 20 180 117 306 307
Izenberge 321
Kanegem 380
Kaprijke 108 268 341 383
Kassel 310 340
Koekelare 64 293
Koksijde 110 380
Komen 117 243 378
Kooigem 208
Koolkerke 67 329 332
Koolskamp 34 330
Kortrijk 15 36 54 62 117 122 124 209 218 253 292 315 319 341 372 381 382
Krombeke 50
Kruishoutem 68
Kuurne 209 218 308
Lapscheure 72 267
Lauwe 209
Leke 218
Lembeke 107 341 383
Lendelede 208
Lichtervelde 218
Lissewege 71 72 218 239 295 380
Lo 117 310
Lotenhulle 330 333
Maldegem 105 148
Male 221
Marke 178
Markegem 341
Marquette 209
Meetkerke 218 274
Meigem 330 333
Menen 117 254
Merkem 214

Mesen 117 218
Meulebeke 34 193
Moen 64 206 218 221
Moerkerke 72 105 218 221
Moeskroen 316
Moorsele 34
Moorslede 193 200
Morbeke 64
Neerwaasten 218
Nevele 378
Nieuwkerke 117
Nieuwmunster 72
Nieuwpoort 51 70 117 123 129 184 291
Oedelem 105 219 221 245 331
Ooigem 209
Oostduinkerke 51
Oost-Eeklo 108
Oostende 117 169 190 254 361
Oostkamp 148 330
Oostkerke B 72 333
Oostvleteren 218 381
Oostwinkel 108
Oudenaarde 123 292
Oudenburg 186 188 209 243 317
Pittem 33 209 341
Poeke 330
Poperinge 57 117 218 240
Proven 293
Ravensberghe 308
Reninge 26
Rijsel 68 183
Roesbrugge 117 119
Roeselare 33 76 117 209 319
Rollegem 209
Rollegem-Kapelle 227 369
Roubaix 53
Ruiselede 58 209 341
Rumbeke 16 33 194 209 306
Sijsele 105 221 274
St.-Andries 30 292 329
St.-Denijs 208
St.-Jan (Ieper) 218
St.-Kruis 25 218 221 272 307
St.-Michiels 329 335
St.-Omaars 309 315 316 320 338 378 382 384
St.-Pauwels W 55 124
St.-Winoksbergen 64 119
Sluis 187 190 254 315 330 335
Snellegem 148

Spiere 208 316
Stalhille 67
Stegers 265
Stekene 62
Stene 129
Tiegem 218 380
Tielt 31-34 117 128 209 341
Tillegem 26 336
Uitkerke 86
Varsenare 218 251
Veurne 50 60 63 89 117 188 215 256 291 316 321 386
Vichte 209
Vlissegem 126
Waasten 117
Wakken 209
Waregem 209
Waterland 60
Watou 50 293 309 363
Wervik 117 218 378
Westkapelle 311
Westkerke 129
Westvleteren 92
Wevelgem 209 218 306
Wielsbeke 64
Wieze 293 309 363
Wingene 108 208 209 341
Woumen 112
Wulpen 214
Zaamslag 386
Zandvliet 216
Zandvoorde 1 218
Zarren 218 380
Zedelgem 317
Zevekote 209
Zevergem 341
Zonnebeke 313
Zuienkerke 62 143 174 187 252 253 267 359
Axel 312
Bergen-op-Zoom 124
Breskens 304
Maastricht 241
Nieuwland Z.B. 67
Vlissingen 254

Onomastica

Toponymica. Aelscoot 107 Atembeke 379 Aveschoot 107 338 Borderheere 107 Beckstrate 208 ten Berge 209 Bethel 83 Byle Bylstuk 314 318 Broek 141 Chiepens kapelletje 307 Le Cloton 7 Dampoorte 138 Deckmyns hof 307 Doornhut 273 Dullemolenstraat 174 Eekhout 86 Eenink 26 Eibei 274 Eycken-Bosch 86 Elmare 60 Felmanstraat 378 Gaaiperse 271 Galentas 209 Galileen Golileengoed 182 182 309 Ganzethiende 210 Gaver 208 Gheere Gheerken Gheerende stic 315 381 Gevaarts 222 270 Gruuthof 182 Hapstick 315 Hazegras 314 Hauweelsche 344 ter Helst 148 Herreweg 29 ter Heyden 261 Hoekske 273 jerusalem 182 jonkersleen 34 Katterogghe 174 de Ketel 272 Clessenare 309 Klokke 91 Cooreleye 56 Coppenolle 209 Cordes 209 Coudekueken 329 Kouterke 91 Krampenkapelletje 359 Cranepoot 291 Lapscheure 267 Leenhof 111 ter Leyen 32 Lendonc 108 Lieve 266 Luingne 211 Lypstick 317 Lijsterhoek 270 Messem Messinge 144 Meulewal 32 208 Moere 274 Nazareth Nazarethbusch 182 Noordtzee 21 Oosthof 174 Oosthove 378 Opstalle 209 Overbrouck 317 Pachtenbeke 209 Panne 270 Poelvoorde 32 Pulderbos 214 Raspaillebosch Respallienbosch 127 249 379 Recbedestraet 320 Reydic 292 Royghem 258 Sarepta 106 183 Scheewege 274 Schoeringe 292 Schuurloo 274 Sinaï 182 Singel 150 Sint Pietersveld 273 Sioen Syoenbosch Sioengoed Sioenlandt Sioenmeersch 183 Slake 314 Speelhuizeke 296 Stampaertshoeke 72 Steenberge 209 Steenbrugge 209 Straten 209 Stratenambacht 108 Tempeliershof 272 Therrenhout 209 Twaalf apostels 272 Vagevier 268 Verschen Dyc 386 Vliegende Peerd 219 Vrauwenhove 209 Walle 32 295 Watermeulen 30 Wenduine 267 Wertinge 144 Westmoelne 268 Willecomme 209 Willempoort 319 Winghene 209 Zevekote 30 Zoengkerke Zuienkerke 143 167.

Huisnamen. Gouden leeuw 95 Groot Schip 11 Croone 250 Schaeck 95 Sloter 250 kasteel Tudor 30 Visch 95.

Fiktieve namen. Ieperslot 132 Villa-spring-in 352.

Vreemde namen. Ter Balme 145 Billebau 190 Emrick 88 Mellem Millom 67 Naverne 125 Naerdanen 60 Ordenen 60 Prucen 124 Puuts 125 ter Spelunken 145 Wiltsnake 126.

Elementen. heve hive 266 laeppa lapna leip 267 siwe suwe 143 sidewende 143 waegin waegja 267.

Topographica. Eynewiers Henewiers 190 Heecouters 251 Westelikste Vlaanderen 319. Noordtzee 21.

Persoonsnamen. Amplonis 269 Beinaert Beinert 211 Baers Eerstwin Ruebin Vidal Wilgot 66-69. Baginus Bainus Beinzo 211 Gailo 211 Hard 211 Sig Siwe Suwe 143 Lap Lape 267.

Familienamen. Alebrouwere 314 Baeyngaert 210 Batalge 211 Bouvaert 255 Cagnard 211 Calckmakere Calcman 212 Carre Carreman 212 Coeman Comans 212 Felman 378 Fleming 63 93 Galiart Galgaert Gelgaert 211 Goudalier 314 Hoedmakere 163 Keingaerd 211 Ketelboetere Lakenboetre 385 Parmentier 318 Pepersack 69 Schaepman Wagheman 212 Zwineman 211 311.

Groepsnamen. Cresers 301 Coppenholen 254 Ermenjackers 190 Geluwe Rocks 234 Groene Jagers 256 304 Groene Rockx 256 Lamboyers 151 377 Leeren Eersgaten

254 Oostendenaers 254 Oosterlingen 70 Orlienres 190 Roocasacken Roorocks 254 Royale

254 Slusenaers 254 Swarte Ruyters 254 Troostverwachters 119 Vladers 188 Vlyssenaers 254.

Bijnamen. Staf van de Boks 272 Martyn Chiepens 306 Lekkerbeetje 262 Meelke de Toveresse 274 Slunsewijvetje 28 Jan Vork 259.

Schuilnaam. jan Bruggeman 374.

Spotnamen. Lovensche papen 374.

Muntnamen 124 125 126.

Historienamen. Cokerulle 299 Moerlemaye 299

Biographica

Abraham a Sancta Clara 22 118 Anselm Adornes 260 Alberdingk Thijm 100 Aartshertog Albertus 56 Beaucourt Patrice historicus 129 Beaucourt de Noortvelde Robert 129 Beaumarchais toneeldichter 162 Mgr Felix Bethune 179 Baron Bethune architekt 100 161 178 229 374 Beukering pastoor 229 Bollaert Guilielmus kapelaan 321 Bouquet Gustaaf priester 275 Brenart bisschop 41 Busschaert Pieter-Lodewijk musicus 307 Caigny Joseph 193 Mgr Cam Callewaert 149 162 228 238 Ch. Carton kanunnik 105 195 200 215 Petrus Claeissins schilder 43 Cobrysse Paulo 259 Colens Jules archivaris 216 Broer Cornelis 350 Coudekueken Daniël rijke poorter 329 Gerard David schilder 70 Joost de Damhouder 54 Eduard de Dene 342 baron Gabriël de Denterghem 210 Dedeurwaerder (dovenonderwijs) 194 Mgr de Haerne 195 Lukas de Heere 343 Jacob de Hont kapelaan-memorialist 312 De la Drève J. predikant 118 Delafortrie dove 194 De la Porte Heyndrick ingenieur 264 Don de Meester-Aernouts 265 Frans de Meulenaere groothandelaar 262 F.A. de Muelenaere gouverneur 34 De Neve G. drukker 192 Frans De Potter 206 Remi Derink aflezer 50 Anthonis de Roovere 52 345 Rombout de Wachtre goudsmid 67 John de Ypres 130 Diederik van de Elzas 310 Pastoor Doom 245 Drouot klokgieters 255 309 Adolf Duclos 155 206 215 319 Ducq kunstschilder 63 Guillaume du Tielt graveur 215 Egmont 56 Michiel English 129 Cornelis Everaert 345 Faict bisschop 77 153 158 180 245 Gailliard B.J. 44 René Gequiere aflezer 50 Gezelle Caesar 78 Guide Gezelle 76 178 229 307 319 359 360 Pastoor Gheeraert van Duinkerke 19 Gimblet drukkers 88 Antoinette Grossé 155 159 228-237 Louis Grossé 95-105 149-160 233 Pieter Haeck schoolmeester 87 Joannes Harangius predikant 118 Lubrecht Hautscilt 146 Eustaas Hauweel leenhouder 338 Ingelram Hauweel heer van Beselare 340 Heyman Jacobi auteur van geneeskundige volksboeken 87 Victor Huys 79 graaf Karel de Goede 311 Kerkofs Jacob genealoog 265 Keukelinck Joannes memorialist 203 Langendijk toneeldichter 342 Isaac Ie Long 23 Lessing toneeldichter 162 Jan Luyken 24 Alfons Maertens oudheidkundige 225 234 Malou bisschop 77 82 Margareta van Konstantinopel 72 Margareta van Vlaanderen 353 Hans Memlinc 70 Louys Muyset goudsmid 67 Nachtergaele superior 76 Carel Nollet memorialist 257 Otfried proost van Watten 364 Pattyn raadsheer 247 Pieter Pepers beeldhouwer 183 Pissin dovenleraar 195 Pugin architekt 15 96 98 157 Puystjens IJslandvaarders 51 Alexander Rodenbach 195 Rommel kanunnik 78 Roussel Jan groothandelaar 262 Rubben Serafijn llslandvaarder 52 Rysen Victor IJslandvaarder 51 - Schoolhouder J. vertaler 23 Seys Engel IJslandvaarder 51 Shakespeare 162 Sibylla van Anjou 310 Leopold Slosse 18

Martinus Smetius humanist 191 Snoek Andries en Helena teaterdirekteurs (te Brugge) 162 342 koning Stefaan van Engeland 133 Street J.W. tekenaar 159 Stijn Streuvels 275 290

Bernardinus Surius reisbeschrijver 147 Tainardus kanunnik te Watten 363 Triest kanunnik 196 Valcke pastoor 32 33 Van Aerschoot klokgieter 245 Maurits van Coppenolle 215 Vanden Bussche rijksarchivaris 119 Van den Ghein klokgieter 245 Vandenpeereboom historicus 216 Ferdinand Vandeputte 215 Ferdinand vander Haeghen 181 Edmond Van der Straeten 216 Constantia van Doorne dovenierares 194 196 Heinric van Duustbourch bedijker 291 Karel van Durme vertaler 244 Prudens van Duyse 89 Jan van Eyck 70 156 Fr. van Gruithuisen chirurg 307 Nikolaas van Haringhe 127 305 Jozef van Hauwermeiren 234 Emile van Heurck 213 Willem van Ieper (Loo) 129 310 Eugeen van Steenkiste 355 Abraham van Susteren groothandelaar 262 Bisschop van Susteren 43 361 Nicasius van Volden groothandelaar 264 Anselmus Veys benediktijn 229 James Weale 100 149 157 Filips Wielant 301 Andreas Wydts drukker 247.

Familiekunde. Abrahams 262 Acker 355 Adornes 260 Aveschoot 338 Baenst 188 Baltin 45 Bardelare 108 Berlaere 317 Blankart 62 Bommarché 265 Borsele 265 Bussche 119 Campo 265 Carlier 260 Cobrysse 258 Coquelaere 31 Coudekueken 329 Coudyser 32 Craye 269 Cupins 269 Daele 206 Denterghem 210 Dierckens 33 Dop 72 331 337 Douve 60 Drouot 309 Dryon 265 Eendero 259 Eggerloo 60 Felman 378 Gallant 32 Govaert 245 Grossé 5-11 Haringhe 127 Hauweel 107 338 341 Haveskercke 208 Hopsomere 32 Huwyn 261 Yedeghem 376 lsenbaert 261 Jochem 32 Keller 265 Kersteboome 63 Keukelinck 203 Keuninck 259 Lauwereyns 46 Lamboy 377 Loontjens 32 Macobs 336 Meester (Maestre) 265 Meynne 185 Monthaye 161 232 Muelenaere 31 122 209 Nieuwenhove 265 Opsomer 54 Overtvelt 336 Pattyn 247 Pieters 169 Provoost 25 Sacquespée 46 309 Sallaert 382 Schietere 60 Spoie 71 Steenhuyse 379 Steenkiste 355 Straeten 261 Susteren 262 Tolnare Tollenaere 72 265 Velde (Campo) 265 Vercruysse 181 Vichte 386 Villegas 261 Vos 331 Wieze 309 Wybraecke 209 Wonterghem 32 Ydewalle 25 Zoets 331.

Oudheidkunde en kunstgeschiedenis

Bouwkunst 385 Burgerlijke en landelijke bouwkunst woonhuis Brugge 357 Sint-Andries 329 schuur Geraardsbergen 386 toren (Ypres Castle) 129 duiventoren Damme 176 Lissewege 295 Zuienkerke 174 bakhuis 148 311 molen 268 380 sluis 385 scheepsbouw 385.

- Kerken kapellen geestelijke instellingen. Brugge Eekhoute 41 44 86 St.-Donaaskerk 364 Kortrijk O.L. Vrouwekerk 122 Izegem veldkapel 306 Geraardsbergen bedevaartkapel 379. Grafmonumenten Brugge 45 Rijsel (grafelijk mausolium) 183.

Bouwmateriaal en -termen 62 318 380.

Schilderkunst 63 161 186 260 263 316.

Beeldhouwkunst 41 45 46 64 115 226 359.

Metaal edelsmeedwerk 65 66 70 123 124 226 255 258 353 366 388 munten 124 125 186 260 368 medaille 60 klokken 244 245 255 309 koper 226 252 ijzer 187 226 316 tin 114 wapens 330 384.

Hout 59 186 meubels 252 311.

Muziekinstrument 17 86 251 372 374.

Aardewerk 226. Mozaiek 161. Was 61 188 191 365.
Textiel 14 15 20 46 187 189 226 314 316 353 ververij 124 borduurwerk 8 12 152 353 383 paramentiek 44 149 159 226

228 234 239 318 tapijt 37 40. Kleding 8 13 60 163 166 251 254 353.
Leder 59 259 354. Pelswerk 255.
Huisraad en inrichting 46 311 317 381-385. Rijtuigen 61 306 318 Werktuigen 190 253.
Typographica. Drukkers te Brugge 101 104 117 192 342 Gent 244 Kortrijk 372 Roesbrugge 119. - Antwerpen 89 192 Amsterdam 23 248.

Volkskunde

Afbinden 323 324 almanak 117 313 amulet 326 arbeidersnering 251 armendis 332 333 asielkruis 115 badseizoen 185 bakkeet 311 bakkerij 185 bedevaartvaantjes (-Westvl. inventaris) 217 beeldekensgilde 101 bezweringen 47 50 323 327 boedelinventaris 225 250 bolspel 185 372 brief van Keizer Karel 326 broederschappen 41 57 225 384 brood 135 219 270 brouwerij 314 316 bruiloft 252 Christusbrief 327 concert 243 dansfeest 185 373 dobbele almanak 117 doodbrief 169 doodprentje 54 doofpot 137 de draak steken 123 familiekroniek 203 festival 185 gaaibol 372 geboorte 323 324 327 gebuurte 242 geneeskunde 62 366 goede vrijdag 325 handboog 55 164 helm (geboorte) 325 hoedenmakers 166 hoedenvlechters 163 ijslandvaart 51 jachthonden 353 kaartspel 312 kaasmakerij 190 256 kalender 117 kalvariebergen 115 kerkgang 324 325 kermis 64 184 372 kermisvaandel 251 keuken 122 189 202 256 274 277 klokken 244 309 koewachtersroep 27 kommunie 286 koordedansen 394 371 koormaatschappij 185 krachtig gebed 326 327 kruidboek 87 kruiwagen 291 marentak 325 mastklimmen 241 mattetaart 317 molenpacht 268 muziekfeest 185 373 novene 324 luchtballon 373 ooievaarsnest 242 openbaring hl. Brigitta 327 ovenkoek 138 ovenkot 25 135 148 219 222 275 oven (gemene) 270 paardensport 185 palingvangst 328 379 paptaart 127 144 308 pleziertrein 185 rederijkers 55 56 57 89 372 sakramentsprocessie 16 186 schapenkaas 190 schippersgilde 242 schoolliedjes 369 schrikkeljaar 326 schuttersgilde 55 56 164 185 241 Sioux-indianen 308 spijs en drank (zie ook keuken) 26 spookverschijnsel 29 stadskermis 184 372 stierengevecht 53 strooigeld 60 strovlechterij 163 superstitiën (repertorium) 323 tafellinnen 46 testament 71 toneelkostumering 251 touwtjespringen 294 371 toverafweer 325 toveresseparochies 64 trommelwedstrijd 374 trouwring 324 uithangbord 18 uitvaart 61 324 varkensslachting 375 vasten 326 veldkapel 306 vendelzwaaien 374 verworpen dagen 326 visbroedsel 381 volksboeken 22 87 118 247 volkskeuken 256 volksremedies 321 voorteken 324 325 vuurklok (stolp) 385 was (gewijd) 327 watertornooi 56 241 weekmarkten 116 wegkruis 64 wijwater 324 325 wildbraad 252 windmolens 268 380 (strenge) winter 246 zeerovers 247 zevende zoon 64 zomerseizoen 184.

Heiligenverering en- verbeelding

Heiligen: Antonius-abt 217 218 287 Apollonia 49 Arnold 218 Augustinus 216 Barbara 225-227 Bartolomeus 42 214 216 218 325 Bernardinus van Siëna 225-227 Brigitta 327 Bloed 126 218 Cornelius 217-218 225 Donatianus 363 Doorn 218 Elisabeth 60

Elooi 216 218 Ermelindis 214 Folquinus 215 Gertrudis 216 225 Gillis 356 Humbertus 366 Jan 44 47 226 325 jan de Do-Hubertus 356 Humbertus 366 Jan 44 47 226 325 Jan de Do-

per 60 214 218 Kristoffel 218 Kruis 41 217-218 Laurentius 49 214 325 Leonardus 214 218 Lewina 366 Lukas 44 Margareta 218 Maria-Magdalena 145-148 326 328 Markoen 214 Martinus 27 Mauritius 218 Maurus 217 Michiel 44 O.L. Vrouw 214 218 306-307 327 - Blindekens 217 - Drogen Boom 43 - Fatima 218 - Groeninge 218 - Halle 43-44 - Langewade 218 - Lourdes 218 - Potterie 218 - Raspaillebos 379 - Rozenkrans 216 - Virga Jesse 214 - Viven 218 - Vreugd 329 Petrus en Paulus 48 Quirinus 36 225 Rita 218 Rosa 47 Sebastiaan 218 Ursula 45 Vincentius 216 Willibrord 214.

Bedevaartplaatsen: Aarschot 214 Aartrijke 214 Bavikhove 217 Beveren R 217 Brielen 217 Brugge 36 41-46 217-218 363 Dadizele 218 Damme 218 Den Haan 218 De Panne 218 Dudzele 214 218 Ekelsbeke 215 Ename 214 Esen 216 Evergem 216 Florence (Annunziata) 225 Geraardsbergen 379 Gistel 214 216 218 Grimminge 379 Hasselt 214 Herzeeuw 218 Hoge Zieken 216 Hooglede 36 Ieper 36 216 218 Izenberge 216 Kortrijk 36 218 Kuurne 218 Lebbeke 216 Leke 218 Le Puy 125 Lichtervelde 218 Lissewege 218 Meetkerke 218 Meldert 214 Merkem 218 Merksem 214 Mesen 218 Moerkerke 218 Neerwaasten 218 Oostvleteren 218 Poperinge 214 Pulderbos 214 Raspaillebos 379 Reninge 36 Scherpenheuvel 214 Sainte-Baume 145-148 St.-Jan (Ieper) 218 Sint-Kruis 218 Tiegem 218 Torhout 218 Varsenare 218 Veurne 216 Vézelay 147 Watten 216363 Wervik 218 Wevelgem 218 Wilsnack 126 Woestine (M. Magdalena) 145 Wuipen 214 Zandvliet 216 Zandvoorde (Ieper) 218 Zarren 218 Zellik 214 Zillebeke 216.

Ziekten perels 48 roos 47 verbrandheid 49.

Gebruiken: bedevaartvaantjes 213-218 gelofte 363 strafbedevaarten 126 145-148 talisman 325 votiefdraad 363.

Volkslied

Spellewerksterslied 58 120 Klaaglied van Sidonie en Elodie 58 kin derrijmpjes 294 schoolliedjes 369.

Aanvangregels: Ai pepitre 294 Anneke en Mieke zijn altijd ziek 371 daar liep een oude vrouw op straat... Keizerstraat 370 daar waren vier wevers 210 hebt ge van de zevende... zevensprong 369 hij is gewassen en geschoren 289 hij zette zijn hoedjen op zij 289 hoeveel dozen voor ne frang 371 in de klare mane 294 'k zou zo geern een koetje kopen Annemarie Katrien 370 lange lange reke 369 la boule qui route 371 Maria was edel en goed 27 Marlowietje wiete 294 rompomfère 371 scheepjes varen al over de zee 369 Sidonie sprak ik heb verdriet 58 sinte Maarten komt alhier 27 vis vis schellevis 371.

Volksvertelsel

De zadelmaker van Roesbrugge 119 uitvinding van de olieverf 63 Willem van Loo 132.

Rijmen: Albertus stelde in de guldens 55 daer sijnder op sekere tijden 327 helzen staken en kempische rapen 360 Mars heel bloedigh 246 Zoete Vrouwe daer gy staet 306.

Uit de oude taalschat

Accoustreren 21 actueren 57 aeldinghers 75 ameraeI 62 alebrouwere 314 ammelgiere 123 asten 227 avaluacie 186 awee-

ters aweit 59 babecken bacamerkin 381 babynen 15 backeete 311 basten 163 benooden 21 bestedynghe 112 beterdinge 54 bylen 381 bylstuck 314 bilde van erde gebacken 227 bistandere 186 boeten (handwerk) 385 boetewerc 59 bollebaken 314 bruwette 292 ghemeene burse 57 bul 186 bullen van pardoene 227 buitel bulteel 314 butten buttiers 291 buuck (bijen) 57 chaertemaker 186 devise 353 discort 74 draeyende huseken 241 draet-werckers 65 de drake steken 123 droguetten 192 enghelstin 250 evershooft 123 fallieren 20 fasselre 59 fatcoletten fogholare 227 gaerneboom 381 gheabitueert 251 gekerck-ganckt 328 ghecruut 291 gheer ghere 315 gherende ghemet 381 groeningen 255 gru gruy 381 habituacie 251 haemertin 250 hamerael 62 hanebilck 319 hapstick 315 hauweyt-clocke 59 hare 316 hauwaert 19 heecouters 251 helichdom 227 houcsetten 128 inghelsce (anglicus) 368 juwelerye 123 kaemerlinck 227 canevetsen 11 kappittelen 227 carpite carpette karpet 37 cattenteele 315 kermisvane 251 keurthin 250 keytkeldere 59 kindre van Vlaendren 60 kleet (bescildert) 227 clocke (vuurstolp) 385 knape int watere 187 coagiteur 62 coebelle 187 cokerulle 299 conchyergerigghe 124 corbilgerie 294 cordewaghen 291 coste (kust) 21 costgave 124 cottoen 187 covent 227 creeckers 817 crolrettinghen 256 cromsterd 124 cruusghelt 316 lakenboetere 385 lament 188 landmeterspas 54 largesse roupen 60 lattonin 227 ledement 188 leeren eersgaten 254 ligghere van Prucen 124 lykblasoen 316 lypstick 317 maenre maenrie 382 maerestocken 328 maltraets matratse 382 maladrye 317 manshoyrie 125 matte 317 meede 21 mostaertquerne 383 meesterghelt 62 moerlemaye 299 Gentsche myle 54 nederslaen 188 notabelen 65 nottaris kaerten 227 obisteen 227 oeghelinghen 255 oosvaten 291 ovenbeur ovencot 148 paerdevlare 188 paliot 226 pante 317 parcialiteyt 20 parmentierne 318 pavye (servetten) 250 peket 114 pellen 227 pipegale 291 pipegaelres 293 pippinghen 256 plusoultre (linnen) 46 posytyf 251 princekint 60 provoost (schermers) 384 pulvere 227 pypsluetele 318 rafoele 128 raserie 20 restoir 74 rettinghen 255 rewaert 384 rocspinnighe 189 rondooghe 251 roorocks 256 roovinghe 188 sala(de) 189 sanetrise 125 scaepbrake 252 scaffere 384 scene 163 scenin hoeden 164 schijnhoet 163 scheuren 125 scolieren (schermers) 384 schrede 54 scrine 227 zeecant 21 serjant int watere 187 sighatoia 227 tsingle 252 slapers 125 sluushuus 385 snuysterie 261 staende glas 93 stapelaers 56 steghe 386 sterling 368 stininghen 256 storieronde 252 sulferhout 105 swincot 148 zwormen 57 zwynsringhel 62 talie 105 tenement 127 243 378 tesuut tysue 353 tonnebaken 318 torren 227 tote (hennin) 60 tovagiola 227 tramalie 111 tregie 56 trezoorcandelaers 252 truffels 121 valuatie 186 vat (bijen) 57 vellebyle 190 venisoen 252 verbinlooden 253 verghe 227 verhuuswaghenaere 318 vercoeveren 385 vertreitlappen 253 verleeger 113 viercantere 62 vierclocke 385 vladers 188 vleilroede 253 vormstrigghe 62 vraukin vanden gheduene 251 vueghelwee 126 waghecassen 190 waghencot 148 walcstrigghe 62 wassin keelct 61 wapenronde 253 weicpapier 61 weyketele 190 wielwerkene 61 winckele 386 wyncriere 126. - Oude spreuken over spijs en keuken 202 247.

Levende volkstaal

Aangetjaffeld 27 abiel 141 naar achter gaan 352 afferente 27

auwtjes raepen 372 babbelkonte 270 naar bachten gaan 352 bak keete 140 baksaarge 138 baleson 138 bamespaling 320 328 379 barrelen 28 berkeslijters 27 blauwen 28 blijsteren 140 boerekoer 90 borstjes 273 bosuil 26 te bussche 26 daghuurster 271 deegspaadje 138 deureschaffelen 26 doendigaard 227 doofpot 137 220 drukken 75 dutsje (stro) 140 ellemate 27 esschingen 298 floske 273 franschen 224 gatepateel 319 gebuurkes 273 gedreveld 28 gerokeld 138 gistkluts 138 gonferen 93 handlappen 320 jachtkonfoor 222 kaantjessaus 26 kakhuis 351 je kant kuisen 92 kanthage 105 kattekoster 287 de keerse betalen 191 keerske keestje 319 ketser ketsekarre 220 keusteraars 191 250 377 klabetters 227 klappenanse 270 kleem 274 kluts 138 kluttermunte 221 knotteren 278 kolijke 47 koppelvel 128 krekke 227 krempe 26 krikkelare 106 kruilingen 298 kruine 136 kwakkelbakte 271 langaardekes 224 leugenare 75 loete 137 lutse-lutse 91 maneschijter 256 masselioenbrood 221 masseluin 273 mikrotten 91 miskutteld 140 moeie moetje 25 muiker 90 mulzig 142 nechels 274 nijdig 91 ovekoeke 138 ovekotje 135 ovenbard 136 ovebardeke 273 ovekruintegels 136 ovenmuile 136 ovenpertse 220 ovenstopsel 220 paptaart 127 144 308 parrainingen 298 'n pikke klaver 272 piosser 90 pote 227 potten 90 pottebuizen 128 preuschenhalf 57 prusisch gaan 271 pupegalen 293 rabauwting ramboers 362 remelaze 219 retser 140 rokelare 222 rokelen 220 rookkuwel 140 schelferinge 224 scheurdessers 270 scheutelvlees 26 375 schijthuis 351 schouden (schoeden) 375 schro 9 schroeien 375 schuifelding 289 schuttel 139 skaloepen 319 slag-weg-en-lange 141 slunsewijvetje 28 smeerop 142 snel-en-half 26 57 snijwielke 223 snoekinge 274 spaanse vlieg 290 stampers 26 stapenhalf 56 57 striepe (land) 272 stekesteen 274 stekkekotje 28 stro (soorten) 376 taarteblek 142 taarteroller 223 taliehout 105 talieters 191 tingels 28 tipzak 91 trappelaar 220 trogschreper 129 tuitje 224 uitrollen 224 valduive 29 vaute 136 verraar 92 vertrek 351 vierpotje 274 wannezak 272 waterprente 320 waterstriepen 271 wulvingen 298 zeleie 224 zot-en-half 58 zottekap zottemutse 58 zwart boekje 127. - In z'n dullen schieten 27 tendent alle straten 26 mager en taai 90 mijnhere moet komen 289 de meulenare versmoren 222 junder oven staat vanachter in de kerke 221 slag van d'ovenmuile 273 van twee een hele bakken lijk te Eeklo 139. - Spreuken en wendingen 52 134 191 202 248 274 304 337. - Taalaantekeningen Lit U 170 V 171 282.

Boekennieuws

M. BROECKHOVE. Vinkensport in Vlaanderen 387. J. DE CUYPER. Barok en Klacissisme in de Kortrijkse Lievevrouwekerk 212. R.H.C. DAVIS. King Stephen (1135-1154) 133. J. PHILIPPEN. De oude Vlaamse bedevaartvaantjes - Hun volkskundige en cultuurhistorische betekenis 213. G. VERMEULEN. Zonnebeke vóór 1914. I. 313. E. WARLOP. Willem van Ieper, een Vlaams condottiere 134. M. ZENDER. Die Verehrung des hl. Quirinus in Kirche und Volk 36. Beertje 387.

Illustratie

Portret Paulo Cobrysse 236. Jean Josse Grossé 9. Louis Grossé 97. Kazuifel in goudborduurwerk 103. Handtekening (1886) van François Lateur (Stijn Streuvels) 280. Oude Moeie (Marie Provoost) in haar ovekotje 29. Herder met schenen hoed (houtsnede) 165.

Damme: verlaten ovekotje 137 tarwebrood knedend in de trog 221 Irma in 't ovekot 271. - Duiventorens: Damme, St.-Kristoffel 177; Lissewege goed ter Walle 295 Speelhuizeke 297; Zuienkerke Oosthof 175. - Ypres Tower (Ypres Castle) te Rye in Sussex 131. - Woonhuis van Dr. Eugeen van Steenkiste te Brugge 357.

Vraagwinkel

Beantwoorde vragen weggelaten

Uitvinding van de olieverf. Fna. van den Kersteboome. Toveressepro chiën. Vijf hoofdsteden van Holland. Zevende zoon. Kerken zonder kermis 63-64. - Flämisch-Flandrisch. Amnestie in het Leiedepartement Pottebuizen. Koppelvel. Houcsetten. Rafoele 127-128. - Engelse kaaskopers. Westwinkel. 't Schilt te vele. De keerse betalen. Talieters. Frontsoldaten 14-18 tekenen ex-libris. Jerusalemse Reis. Droguetten. Leeuw der Belgen (in 1792) 191-192. - Henricus Spelman. Bouvaert-Bouüaert. In de Nachtegale. Gris de Bruges. Verzameling snuifdozen. Veurnse kaas Rumfordse soep. Rijkdom 255-256. - Gatepateel. Skaloepen. Willem-Poort te Kortrijk. Dit Westelikste Vlaanderen. Roeselaarse kommunikanten 1859. Keerske-keestje. Fna. Felman. Recbedestraat. Elk voor zijn zelven. Jours complémentaires Handlappen. Waterprente 319-320.